

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

RUSÇADA ZIT ANLAMLI DEYİMLER

FATMA ATAĞLI SAÇAK

RUS DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2020

RUSÇADA ZİT ANLAMLI DEYİMLER

FATMA ATAĞLI SAÇAK

DOKTORA TEZİ

RUS DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2020

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatma ATAĞLI SAÇAK

21/07/2020

RUSÇADA ZIT ANLAMLI DEYİMLER
(Doktora Tezi)

Fatma ATAĞLI SAÇAK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temmuz 2020

ÖZET

Yaşadığımız evrene, doğaya, topluma ve içsel dünyamıza karşıtlıklar hâkimdir. Zıt anlamlı sözcükler ve deyimler nesnel gerçeklikte var olan bu karşıt olguları yansıtmaktadır. Deyimbilim, Rus dilbiliminde 1940'lı yıllarda bağımsız bir bilim dalı olarak ünlü dilbilimci V. V. Vinogradov'un çalışmalarıyla ortaya çıkan, dilbilgisel yapılarının ve anlamlarının doğasına bakılmaksızın tüm deyimse yapıları inceleyen bir bilim dalıdır. Geçmişten günümüze kadar deyimbilimle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır ancak zıtlık bağintısında bulunan deyimler yeterince araştırılmamıştır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı zıtlık kavramının doğasını felsefi açıdan ortaya koymak, Rusçada zıt anlamlı deyimlerin temel kavram ve özelliklerini kuramsal açıdan dildişi ve diliçi etkenleriyle birlikte belirli bir sistem çerçevesinde incelemek ve uygulama bölümünde tespit edilen Rusça zıt anlamlı deyimlerin bir sözlüğünü hazırlamaktır. Tezimizde ayrıca Rusça zıt anlamlı deyimlerin sınıflandırılma girişiminde bulunulmuş olup anlamsal ve biçimsel açıdan üç gruba ayrılmıştır. Çalışmamızda araştırma yöntemleri olarak karşılaştırmalı tarih yöntemi, semantik, etimolojik, morfolojik ve tasvirselle inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Tez çalışmamızda deyimler kuramsal açıdan ele alınmakla birlikte zıt anlamlı deyimlerin doğasını ortaya koymak için onun dildişi ve dilselle etkenleri birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre karşıt anlamlılık kavramının temelinde yatan zıtlık olgusunun mantıksal, felsefi ve psikolojik yönleri ortaya çıkarılmış, zıt anlamlı sözcükler dilbilimsel açıdan incelenmiştir. Türkiye'de ilk kez Rus dilinde zıt anlamlı deyim kavramı ve belirleme yöntemleri, zıt anlamlı deyim araştırmalarının tarihselle gelişimi ve bu tür deyimlerin sınıflandırılma çeşitleri çalışmamızda anlatılmıştır. Tez çalışmamızın uygulama bölümünde hazırlanan "Rusça – Türkçe Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü" bu iki dil çiftinde oluşturulan ilk sözlük girişimidir.

Bilim Kodu : 31324
Anahtar : Deyimbilim, Rusçada zıt anlamlı deyimler, karşıtlık, zıt anlamlı
Kelimeler : sözcükler
Sayfa Adedi : 401
Tez Danışman: Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER
Orcid Kod : 0000-0003-0645-5519

PHRASEOLOGICAL ANTONYMS IN RUSSIAN LANGUAGE

(Ph.D. Thesis)

Fatma ATAĞLI SAÇAK

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

July 2020

ABSTRACT

Antonyms are everywhere, in nature, in the universe, in communities and in inner self, Human being express themselves with various oppositions. Antonyms and phraseological antonyms reflect these opposite facts that exist in objective reality. Phraseology is a particular mode of expression became branch of science after the works of eminent linguist V. V. Vinogradov, as an independent field of study in Russian linguistics during the 1940s, focusing on idiomatic structures regardless of the nature of their grammatical structures and meanings. Many studies on idioms have been conducted in the course of linguistic studies however, the relationship between idioms and contrast have not been adequately researched. Within this context, the aim of this study is to reveal the nature of the concept of contrast philosophically. By examining linguistic and extralinguistic factors and setting the principals and aspects of phraseological antonyms in Russian theoretically can be seen as further achievements of this study the with a outcome of a phraseological antonyms dictionary in Russian. This study is also attempt to classify Russian phraseological antonyms and had been divided into three groups in terms of semantic and structural. In this study, comparative studies in history, semantic, etymological, morphological and descriptive examinations are involved as research methods. Idioms are considered theoretically and their linguistic and extralinguistic factors are evaluated holistically to reveal the nature of phraseological antonyms. The logical, philosophical and psychological aspects of the opposition are also held to reveal the concept of antonymy. It is the first attempt to provide understanding for the concept phraseological antonyms in Russian and determination methods of it, and to set their historical development and classification of phraseological antonyms in the field of linguistics in Turkey. This study is also considered as the first "Russian - Turkish Dictionary of Phraseological Antonyms" for these two language pairs.

Science Code : 31324

Key Words : Phraseology, phraseological antonyms in russian language, opposition, antonyms

Page Number : 401

Supervisor : Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER

Orcid Kod : 0000-0003-0645-5519

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım, benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER'e, tez izleme komitemde bulunan fikir ve öneriyle beni yönlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. Emine Zeynep GÜNAL'a ve Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Tez çalışmalarım boyunca beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, manevi desteğiyle koşulsuz yanımda olan ve başarılarımın en büyük paydaşı, hayat arkadaşım, sevgili eşim Ali SAÇAK'a, varlığıyla hayatıma renklerin en güzelini katan, neşe ve mutluluk kaynağım biricik oğlum Deniz Mete'ye, yaşamım ve eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan, bana inanan, daima beni destekleyen canım aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

RUS DEYİMBİLİM TEMEL KURAM VE ESASLARI

1.1. Rus Deyimbiliminin Tarihsel Gelişimi	21
1.2. Rus Deyimbilim Araştırmalarında Kültürdilbilim	70
1.3. Rusça Deyim Sözlükleri	88
1.4. Türkiye’de Deyimbilim Çalışmaları	100

2. BÖLÜM

ZITLIĞIN DİL DIŞI ETKENLERİ

2.1. Zıtlık Kavramı	113
2.2. Zıtlığın Mantıksal ve Felsefi Boyutu	116
2.2.1. Batı Felsefesinde Zıtlık Olgusunun Yeri	119
2.2.2. Doğu Felsefesinde Zıtlık Olgusunun Yeri	140
2.3. Psikoloji Bağlamında Zıtlık Olgusunun Değerlendirilmesi	166
2.4. Zıtlık Kavramının Hayatımızdaki Yeri ve Önemi	171

3.BÖLÜM

RUSÇADA ZIT ANLAMLI SÖZCÜKLER

3.1. Rusçada Zıt Anlamli Sözcükler	173
3.2. Rusçada Zıt Anlamli Sözcüklerin Anlamsal Açidan Sınıflandırılması	192
3.3. Rusçada Zıt Anlamli Sözcüklerin Yapısal Açidan Sınıflandırılması	206
3.4. Sözcük İçi Karşıt Anlamlılık	211
3.5. Sözde Zıt Anlamli Sözcükler	215
3.6. Zıtlığın Sözdeki İşlevleri ve Metinsel Zıtlık	217

4.BÖLÜM

RUSÇADA ZIT ANLAMLI DEYİMLER

4.1. Rusçada Zıt Anlamli Deyim Kavramı ve Belirleme Yöntemleri	239
4.2. Rusçada Zıt Anlamli Deyim Araştırmalarının Tarihsel Gelişimi	260
4.3. Rusçada Zıt Anlamli Deyimleri Sınıflandırma Çeşitleri	264
4.4. Rusça - Türkçe Zıt Anlamli Deyimler Sözlüğü Hazırlanması	298
4.4.1. Rusça-Türkçe Zıt Anlamli Deyimler Sözlüğü	313
4.4.2. Rusça – Türkçe Zıt Anlamli Deyimler Listesi	371
SONUÇ	379
KAYNAKLAR	387
ÖZGEÇMİŞ	401

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 4.1. Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü	315

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış bazı simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
Alm.	Almanca
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
izd.	Yayınevi
pod red.	Editörlüğünde
Rus.	Rusça
SSCB.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Yun.	Yunanca
yy.	Yüzyıl
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
vd.	Ve diğerleri
ФСРЯ	Rusça Deyimler Sözlüğü
ФСРЛЯ	Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü

GİRİŞ

İnsan yaratılışı gereği varoluşuyla birlikte kendi kişisel benliğini, evreni, içinde yaşadığı toplumu, çevresini saran nesne ve olguları merak eder ve sorgular. Bu sorgulayışıyla birlikte zamanda ve doğada meydana gelen değişimler; ruhunda kopan fırtınalar; yaşamsal dönüşümler; toplumsal farklılıklar gibi çeşitli somut ve soyut olguları anlamlandırmaya çalışır. Bu anlam arayışında ise yardımına karşıtlık kavramı koşar. Doğada meydana gelen ısı değişikliklerini sıcak ve soğuk; günün değişen zaman dilimlerini gece ve gündüz; hayatta var olmayı doğum; yok olmayı ölüm; duygu durumunda meydana gelen değişimleri ise mutluluk ve üzüntü şeklinde adlandırmıştır. Böylece insan ortaya çıkan zıt kavramlar aracılığıyla evreni, çevresini saran dünyayı, kendi benliğine hâkim olan duygu ve düşünceleri tanımış ve özümsemiştir.

Evrenin merkezinde yer alan sonsuz çeşitlilik antik çağlardan beri hem Batı hem de Doğu felsefesi geleneğinde yer alan filozofların ilgisini çekmiştir. Bu çeşitliliğin karşıt güçler taşıdığı ve bunlar sayesinde dengede bulundukları düşünülmüştür. Evrende var olan çift kutupluluk ve insanların gözlemlediği çeşitli karşıtlıklar evrenin yaratılışı üzerine yürüttükleri fikirleri de etkilemiştir. Tüm evrenin temelinde birbirine zıt ögelerin bulunduğu sonucuna varmışlardır (Koryukina, 2014: 30). Felsefe tarihindeki zıtlık kavramı üzerine ilk kapsamlı düşünceleri ifade eden Herakleitos (M.Ö. 540-480)'a göre karşıtlıkların mücadelesi varlık ya da oluşun en önemli sebebidir. Her şeyin temeli karşıtlıklar arasındaki süregelen savaşımdır. Bu karşıtlıklar ve savaşımın içinde ise mükemmel bir uyum gizlenmektedir. Aristoteles (MÖ 384–322), eserlerinde karşıtlığın özünü açıklamış ve temel özelliklerini ortaya koymuştur. Filozof, en büyük farklılığı “zıtlık” olarak adlandırmakla birlikte karşıtlığın aynı cinse sahip şeyler arasında ortaya çıktığını açıklamaktadır. Aristoteles'in dile getirdiği bu görüş dilbilimsel bir olgu olan zıt anlamlılığın sahip olduğu en temel özelliği yansıtmaktadır: ortak cins özelliğine sahip sözcükler anlamsal açıdan zıt anlamlıdır.

XVIII. yy. Aydınlanma Çağı'na gelindiğinde Herakleitos gibi zıtlıkların savaşını savunan Hegel (1770-1831), onun düşüncelerini daha da ileri taşımış ve

geliştirmiştir. Her düşüncede, her nesnede, her olayda, her durumda karşıt niteliklerin bulunduğunu yinelemiştir. Ona göre sürekli olan hiçbir durum olmamakla birlikte her aşamada ancak karşıtların çatışması söz konusudur. Tüm doğada yer alan karşıtlar ve karşıtlar birliği adeta evrenin işleyiş yasasını oluşturmaktadır. Batı felsefesi geleneği içinde yer alan antik filozoflar genel olarak evrenin temelinde, yaşamın özünde birbirine zıt ögelerin bulunduğunu ve her şeyin birbirine karşıt olduğunu savunmuşlardır. Bununla birlikte zıtlıkların içinde mükemmel bir uyumun ve dengenin saklı olduğunu da ifade etmişlerdir.

Doğu felsefesi genel olarak Hindistan ve Çin’de başlayan felsefi görüşleri kapsamaktadır ancak İslam felsefesi ve İran felsefesi de bu grup içinde değerlendirilmektedir. İslam felsefesini etkileyen İran topraklarında doğan gnostisizm, zerdüştlük, maniheizm ve Çin’in en eski inanç sistemlerinden birini oluşturan Ying ve Yang gibi düalist akımların merkezinde karşıtlıklar önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra Asya’nın en eski milletleri olarak görülen Türk, Çin ve İran halklarına ait kozmolojilerde yer ve gök birbirine karşıt iki temel ilke olarak düşünülmüştür. Türkler dünyayı birbirinin karşıtı olan ancak birbirini tamamlayan “Gök Tanrı” ve “Asra Yer” olmak üzere iki zıt ilkeyle açıklamışlardır (Ülken, 2007:24-29).

Doğu felsefesinde de karşıt olguları ve kavramları düşüncelerinin temeline oturtan ya da çeşitli konular üzerine olan düşüncelerini karşıtıtlıklardan yararlanarak ifade eden bazı Türk ve İslam düşünürleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda büyük Türk-İslam filozofu Farabi (870-950) varlığa dair düalist bir yaklaşım sergilemekle birlikte birbirine zıt varlıkların maddesinin ortak olduğunu savunmaktadır. Filozof ayrıca duyu güçleriyle karşıt duyguların, olgu ve kavramların hissedilebileceğini ifade etmektedir. Farabi’nin felsefi görüşlerinden etkilenen bir diğer büyük Türk-İslam filozofu olan İbn Sina çalışmalarında zıtlığı tanımlamış ve temel niteliklerini belirtmiştir. Düşünür *“tek zamanda, tek yönden, tek konuda toplanmayan bütün şeyleri karşıtlar”* olarak adlandırmaktadır. Ona göre *“gerçek zıtlar bir cinsten ve tek bir konuda birleşenlerdir”*. Böylece zıtlık, cins ve maddede birleşen karşıtların en yüksek derecede sahip olduğu farklılıktır. Gerçek zıtlıkların bir cins altına girmesi ve tek cins olması gerekmektedir. Bu durumda karşıtıtlıkların bölümlere göre ayrılması gerekmektedir. Örneğin rengin altına giren siyahlık ve beyazlığın renk açısından;

tatlılık ve acılık gibi niteliklerin ise tat bakımından sınıflandırılması gerekmektedir. İbn Sina'ya göre karşıtlık iki zıt kutba sahiptir ve ara evreleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte zıtların kendi aralarında benzerlik de taşıması gerekmektedir (İbn Sina II, 2005: 49-54). Dolayısıyla İbn Sina çalışmalarında karşıtlığı tanımlamakla birlikte onun özelliklerine dair bilgiler sunmaktadır. Buna göre zıtların aynı anlamsal boyutu taşımaları ve aynı cins olmaları gerektiğini; iki zıt kutbu bulundugunu ve ara evrelere sahip olmadığını belirtmektedir.

Eserlerinde zıtlık teması barındıran bir diğer Türk İslam felsefesi düşünürü olan Mevlana Celaleddin-i Rumi'ye göre varlık âleminde her şeyin zıttı bulunabilir ancak yalnızca yüce Allah'ın bir zıttı bulunmamaktadır; O tüm kâinatın tek yaratıcısıdır. Ünlü düşünür, eserlerinde yaşadığımız dünyanın zıtlıklarla dolu olduğunu ifade etmekle birlikte evrende birbirine zıt olan durumları sıralamaktadır. Mevlana'ya göre yaşam zıtlıkların birbiriyle uzlaşmasıdır. Zıtlıkların arasında savaşın doğması ise ölüm anlamına gelmektedir (Mevlana I, 2005: 94). Buna göre insan aynı zamanda hem yaşamakta hem de her an ölmektedir. Âlemdaki her şey her an hem var olmakta hem de yok olmaktadır. Her an her şey değişmektedir.

Türk - İslam filozofları genellikle ahlak felsefesi bağlamında erdem, özgürlük, sevgi, dostluk ve irade gibi konuların yanında iyilik ve kötülük karşıtlığını da ele almışlardır (Saruhan, 2009: 83-84). Türk İslam düşünürlerinin eserlerinde genellikle karşıtlık olgusuna geniş bir yer verdikleri üstelik kâinata, insana ve çeşitli kavramlara yönelik görüşlerini dile getirmek için sık sık karşıtlıklara başvurdukları görülmüştür. İncelemelerimiz neticesinde Türk-İslam filozoflarının görüşlerinin özellikle bir konuda birleştiği tespit edilmiştir: Onlara göre evrende her şeyin kaçınılmaz olarak bir karşıtı bulunmaktadır ancak yalnızca yüce Allah'ın bir karşıtı yoktur. O tektir, öncesizdir, sonrasızdır, mekânsızdır ve her şeyin tek yaratıcısıdır. Dolayısıyla bu düşünürler üzerinde İslam inancının etkisinin ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Böylece hem Batı felsefesi geleneğini oluşturan filozoflar hem de Doğu felsefesi geleneğini oluşturan filozoflar, zıtlıkların kendi arasında benzerlikler taşıdığını ve zıtlık kavramının aynı cinse sahip şeyler arasında meydana geldiğini vurgulamaktadırlar.

Zıtlık olgusu doğada ve toplumda böylesine büyük bir rol oynadığına ve antik çağlardan beri filozofların ilgisini çektiğine göre hem doğal hem de sosyal bir varlık olan insan düşüncesinde de zıtlıkların hâkim olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Düşünceye özgü çeşitli süreçlerde de zıtlıkların önemli bir rol oynadığı göze çarpmaktadır (Politzer, 1975 / 2008: 118- 119). İnsan doğumundan ölüm anına kadar geçen yaşam süreci içerisinde heyecan ve sürprizlerle dolu olan beklenmedik ve karmaşık unsurları içinde bulunduran birçok farklı durumla karşı karşıya kalmaktadır. İnsanın yaşamını şekillendirirken birtakım kararlar vermesi gerekmektedir. Bu kararları verirken de olumlu ya da olumsuz, iyi ya da kötü yönlerini düşünmek ve çıkan sonuca göre hareket etmek durumundadır. İnsanın hem kendisine hem de içinde bulunduğu topluma karşı olan görevlerini yerine getirmesine yardımcı olan bu kararlar ise düşünsel zıtlıkları oluşturmaktadır (Varlık Şentürk, 1999: 4). İnsan varoluşundan itibaren kendini birbirine zıt birçok farklı düşünce ve hisler içinde bulmaktadır. Nitekim varlık bunu gerektirmektedir. Aynı zamanda insan bilinci de çok çeşitli zıtlıklar barındırmaktadır. Böylece çeşitli kavram ve olguların kavranılması insanın bilincinde yer eden zıtlıklar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Ziya Gökalp çalışmalarında bilince ve özelliklerine dair açıklamalarda bulunmakla birlikte bilincin psikolojik şartlarına değinmektedir. Psikolojik eylemlerin bilinçli olabilmesi için onlarda bir değişim, zıtlık bulunması gerektiğini öne sürmektedir. Bununla beraber insanın psikolojik yaşamının sürekli değişmekte olduğunu iki saniye bile birbirine benzemediğini savunmaktadır. Z. Gökalp insanın psikolojik durumunu “*durgun akan, şiddetli akan, girdaplı, şelaleli akan ırmaklara*” benzetmekle birlikte ruh durumunun sürekli değiştiğini vurgulamaktadır. Eğer değişim ve zıtlık olmazsa bilinç kuvvetini kaybeder (Gökalp, 2006: 480). Ünlü Türk düşünürü, insanın ruh durumunun her an aynı olmadığına; sürekli değişim geçirdiğine dikkat çekmekle birlikte insanın mutluluk duyabilmesi için zıtlara, karşıtlıklara, muhtaç olduğunu savunmakta ve bilincin tuhaf zıtlıklar barındırdığını belirtmektedir.

Karşıtlık, psikolojide ayrıca insan ruhundaki varlığıyla da belirmektedir. Bu durum herhangi bir kişi, nesne ya da bir duruma karşı aynı anda zıt duyguların, fikirlerin ve isteklerin hissedilmesi şekliyle gerçekleşmekte ve “ambivalans”

(*ambivalence*) olarak adlandırılmaktadır. Bu durum bilinçdışında ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir kişiye, nesneye ya da olguya karşı aynı anda hissedilen aşk ve nefret, sempati ve antipati, memnuniyet ve memnuniyetsizlik, sevinç ve keder gibi duyguları en sık rastlanılan ambivalans duygulara örnek olarak göstermek mümkündür. Bu terimi ikili duygu, çift duygu şeklinde de açıklamak mümkündür.

Psikolojide karşıtlık olgusuna dair yapılan değerlendirmeler genel olarak insan zihni ya da ruhunun zıtlığa karşı doğal bir eğilimi olduğunu ve yaşadığı ikilemleri göstermektedir. Bu durum bilinçte ya da bilinçdışında gerçekleşen duygu ve düşüncelerde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu karşıt duygu ve düşüncelerin temelinde ise insanın yaratılışı, varoluşu ve yaşamına dair çeşitli izlenimler yer almaktadır. Dolayısıyla insanın ruhuna, zihnine, davranışlarına işleyen karşıtlığın, insanın kelimelerinde, sözlü ürünü olan deyimlerinde “karşıt anlam” olarak yansımaları bulmaması düşünülemez.

Hem evrenin işleyişinde hem de insanın varoluşunda merkezi bir rol üstlenen zıtlık olgusu dilde de yansımaları bulmaktadır. Dilbilimdeki en temel olgulardan birini oluşturmakla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin temelinde yer almaktadır. Karşıt anlamlı sözcük “karşılıklı zıtlık” anlamını ifade etmekte olup genel olarak sözcük çifti olarak yer almaktadır. Her dilde zıt anlam olgusuna rastlanmaktadır. Rusçada *антонимы* şeklinde belirtilen kavram Türkçede “zıt anlamlı sözcükler” ya da “karşıt anlamlı sözcükler” şeklinde ifade edilmektedir. Biz çalışmamızda her iki terimi de kullanmayı uygun bulduk.

Rus dilbiliminde zıt anlam olgusu 1950’li yıllardan itibaren incelenmektedir. L. A. Vvedenskaya, L. A. Novikov, Yu. D. Apresyan, M. R. Lvov ve E. N. Miller zıt anlamlı sözcükler üzerine araştırmalarda bulunan önde gelen araştırmacılarıdır. Rusçada zıt anlamlı sözcükler üzerine yapılan tanımlamalar birbirinden farklılık gösterse de araştırmacılar bu tür sözcüklerin anlamsal açıdan karşıtlık içerdiği konusunda hemfikirdirler. Zıt anlamlı sözcükler aynı semantik boyutu paylaşan ve herhangi belirgin bir özelliğine göre anlamsal açıdan karşıtlık oluşturan sözcük çiftleridir.

Rus dilinde zıt anlamlı sözcüklerin sınıflandırılmasına dair birbirinden farklı sınıflandırma türleri bulunmakla birlikte zıt anlam bağıntıları genellikle yapısal ve anlamsal açıdan incelenmektedir. Bu ilkeler zıt anlamlı sözcüklerin sınıflandırılmasının temelini teşkil etmektedir (Novikov, 1982: 251). Zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması ifade ettikleri karşıtlık türüne dayanmaktadır (Novikov, 1984: 14). Bu bağlamda anlamsal açıdan çok çeşitli sınıflandırma türleri bulunmaktadır ancak zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan ya da zıtlık türlerine göre genellikle “karşıt zıtlık” (*контрарная противоположность*), “bütünleyici zıtlık” (*комплементарная противоположность* ya da *контрадикторная*) ve “vektörel zıtlık” (*векторная противоположность*) olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır. Bu zıtlık türleri arasında en çok karşıt zıtlığa rastlanılmaktadır (örneğin güzel – çirkin). Zıt anlamlı sözcüklerin zıtlık türlerine göre genel sınıflandırılmasının yanı sıra her araştırmacının kendi belirlediği anlamsal özellikler çerçevesinde zıt anlamlı sözcükleri sınıflandırdığını da belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte zıt anlamlı sözcükler yapısal açıdan genellikle “farklı köklü zıt anlamlı sözcükler” (*разнокоренные антонимы*) ve “aynı köklü zıt anlamlı sözcükler” (*однокоренные антонимы*) ya da “aynı türe ait zıt anlamlı sözcükler” (*одночастеречные антонимы*) ve (*межчастеречные антонимы*) “farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcükler” olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler doğa ve toplumun, mutlak ve göreceli karşıtlıkların ifade edilmesi için temel bir görev üstlenmektedir.

Zıtlık olgusunun yansımaları bulduğu bir diğer dil birimi de deyimlerdir. Deyimler bir toplumun dünya görüşünü, inanışlarını, yaşam tarzını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır (Aksan, 2011: 91-92). Bizim tarafımızdan deyimler “iki ya da daha fazla sözcükten oluşan, bağlam içerisinde amaca uygun olarak kullanılan, ifadeleri süsleyen, zenginleştiren, duygu ve düşüncelerin en kısa yoldan anlatılmasını sağlayan, tamamen ya da kısmi olarak anlamsal dönüşüme uğrayan, renkli ve canlı bir anlatıma sahip, sabit ve bölünmez, etkili, kalıplaşmış sözcük birleşimleridir” şeklinde tanımlanmaktadır.

Rus dilinde “deyimbilim” anlamına gelen *фразеология* terimi Latince’de yer alan *phraseologia* sözcüğünden gelmektedir. Bu kavram ilk kez 1558 yılında ortaya çıkmakla birlikte Alman filolog, hümanist Michael Neander tarafından kullanılmıştır.

1578 yılına ait Oxford sözlüğünde ise bu kavram yerine *idiom* sözcüğü yer almaktadır. Belirtilen tarihten günümüze “deyim” (*фразеологизм*) ve “idiom” (*идиома*); “deyimbilim” (*фразеология*) ve “idiomatika” (*идиоматика*) terimleri aynı anlamda yani özdeş olarak kullanılmaktadır (Solodub ve Al’breht, 2003: 171). “Deyimbilim” (*фразеология*) kavramı kelimenin tam anlamıyla “*dildeki değişler ya da tabirlerle ilgili öğreti*” anlamına gelmekle birlikte dilbilgisel yapılarının ve anlamlarının doğasına bakılmaksızın tüm deyimisel yapıları incelemektedir. Deyimbilim, sözcükbilimden bağımsız ayrı bir bilim dalı olarak ise ilk kez İsviçreli ünlü dilbilimci Ch. Bally tarafından incelenmiştir. Deyimbilim onun zamanına kadar sözcükbilim çerçevesinde değerlendirilmiştir (Teliya, 1966: 10-14). Bununla birlikte deyimlerin önemli kabul edilen ilk sınıflandırma çalışması da Ch. Bally tarafından yapılmıştır.

Rusya’da deyimbilim çalışmaları V. V. Vinogradov’dan önce A. A. Şahmatov, F. F. Fortunatov, İ. İ. Sreznevskiy, S. İ. Abakumov, L. A. Bulahovski gibi çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya koyulsa da deyimbilim XX. yüzyılda 1940-1960’lı yıllarda V. V. Vinogradov’un araştırmalarıyla birlikte hızlı bir gelişim göstermiştir. Böylece Rus dilbiliminde deyimbilimin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı 1940’lı yıllara dayanmakla birlikte söz konusu bilim dalının kurucusu olarak V. V. Vinogradov kabul edilmektedir. Araştırmacı yaptığı çalışmalarla deyimbilimi kuramsal bir temele oturtmuş ve bir sisteme kavuşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Rusça deyimleri anlamsal açıdan “deyim kaynaşmaları” (*фразеологические сращения*), “deyim birlikleri” (*фразеологические единства*), “deyim birleşmeleri” (*фразеологические сочетания*) olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Ünlü bilim insanının yaptığı bu sınıflandırma türü diğer dillerdeki deyim sistemlerinin incelenmesi için de kullanılmış ve evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Deyimler aynı zamanda bir kültür taşıyıcısı olarak dil ve kültür arasındaki bağıntıyı inceleyen kültürdilbilim çerçevesinde de incelenmektedir. Disiplinlerarası bir bilim dalı olan kültürdilbilim 1990’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Söz konusu bilim dalı öğrenilen bir dilin ülke kültürünün özümsemesine ve anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Basko, 2018: 226). Bu bağlamda her deyim kültürel bilginin koruyucusudur ve bilgi hazinesidir (Maslova, 1997: 45). Dolayısıyla deyimler çeşitli

toplumlar hakkında kültürel bilgiler içermekle birlikte kültürel bilginin saklandığı bir hazinedir. Bir ulusun deyimlerinde geçmiş yılların yankılarını ve izlerini bulmakla birlikte tarihsel sürecine de tanıklık etmek mümkündür. Örneğin “umduğunu bulamamak” (*несолоно хлебавши*) deyiminin kökleri eski Rusya’da tuzun çok pahalı olduğu dönemlere kadar gitmektedir. Hoş karşılanan misafire yemek tuzla takdim edilir, hoş karşılanmayan konuk ise hiç tuz alamaz ve evden gider. Aynı şekilde “gariban, biçare” (*сирота казанская*) deymi de Rusya’nın tarihiyle ilişkilidir. *Сирота казанская* deymi mutsuz, çaresiz, haksız yere kırılmış görünmeye çalışan ve kendisinde acıma hissi uyandıran kişiyi nitelemektedir. Bu deyim ilk kez XVI. yüzyılda Kazan’ın Ruslar tarafından fethedilmesinden sonra Tatar beyzadeler için kullanılmıştır. Beyzadeler kendileri için bir hoşgörü, kolaylık, imtiyaz elde etmek için son derece acı ve feci durumlarına ilişkin abartılı bir biçimde yakınmalarıyla Rus çarlarını kendilerine acındırmaya çalışmışlardır (Krisin, 2007:173-174).

Bununla birlikte hem Rus dilinde hem de Türk dilinde rastlanılan birçok ortak olgudan bahsetmek mümkündür. Bu olgulardan en çok göze çarpan “altın” (*золото*) ögesiyle ilgili birçok kalıplaşmış ifade bulunmaktadır. Örneğin “altın çağ” (*золотой век*), “altın kafes” (*золотая клетка*), “altın insan” (*золотой человек*), “altın kalp” (*золотое сердце*) ve “beyaz altın” (*белое золото*) gibi ifadeler her iki dilde de rastlanmaktadır. Aynı zamanda Rusçada altınla ilgili olarak “hünerli eller, işinin ehli” anlamına gelen *золотые руки* ve “beş param yok” anlamına gelen *денег у меня ни алтына* gibi deyimler bulunmaktadır (Özer, 2018: 475-476). Böylece deyimlerin kültürelbilimsel açıdan incelenmesi bir ulusun dünya görüşü, toplumsal, tarihsel ve kültürel durumuyla ilgili bilgiler sunmaktadır.

Türkçede yer alan deyimlerin izlerini “Göktürk Yazıtları”, “Yenisey Yazıtları”, “Divan-ı Lûgat-it Türk” gibi Türklerin en eski yazılı belgelerinde bulmak mümkündür. Söz gelişi sekizinci yüzyılda (720, 731, 734 yıllarında) Türklerin bilinen ilk yazılı belgesi olan, Türk adının ilk defa geçtiği “Göktürk Yazıtları”nda ve 1074 yılında Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan “Divan-ı Lûgat-it Türk” adlı eserde Türkçe deyimler bulunmaktadır. Türkçenin en eski yazılı belgelerinde deyimlerin izine ulaşılması deyimlerin tarihinin ve etimolojisinin belirlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bununla birlikte söz konusu belgelerde Türkçenin zengin bir deyim hazinesine sahip olduğuna tanıklık etmek mümkündür.

Talat Tekin, Türkçenin deyimler açısından zengin bir dil olduğunu, atalarımızın en eski devirlerden beri Türk dilini çok sayıda deyimle güzelleştirdiğini, Türkçenin anlatım gücünü arttırdığını ifade etmektedir. Araştırmacı bu düşüncesini kanıtlamak amacıyla “Göktürk Yazıtları”nda geçen deyimleri tespit etmekle birlikte çeşitli örnekler aktarmaktadır:

- Adak kamaştırmak: Ayağı burkulmak, ayağı dolaşmak (mecaz olarak: morali bozulmak, şaşırıp yanlış hareket etmek)
- Atı küsi yok bolmak: Adı sanı yok olmak (mecaz olarak: ortadan kalkmak, varlığı kalmamak) vb. (Tekin, 1957: 372-373).

Doğan Aksan da Talat Tekin’in “Göktürk Yazıtları”nda belirlediği deyimlerin üzerinde durmakla birlikte o da yazıtta geçen deyimleri ve deyim niteliği taşıdığına inandığı bazı örnekleri sıralamaktadır. Bunun yanı sıra “Göktürk Yazıtları”ndan daha da eski olduğu anlaşılan “Yenisey Yazıtları”ndan da Türklük bilincini, Türk kültür ve tarihini yansıtan çeşitli deyim örnekleri sunmaktadır:

- Elim ugrınta: ülkem, vatanım uğrunda,
- Kansız kalmak: babasız kalmak.
- El tutmak: ülke yönetmek, ülkeyi derleyip toparlamak (Aksan, 2003: 93-95).

“Göktürk Yazıtları” ve “Yenisey Yazıtları”nın yanı sıra Türk dilinin ilk sözlüğü olan, Türkçe söz varlığının zenginliğini gözler önüne seren, Türk kültür ve tarihine ışık tutan “Divan-ı Lûgat-it Türk” adlı eser de sözlükbilim çalışmaları için olduğu kadar deyimbilim çalışmaları için de ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Kâşgarlı Mahmud halk ağzından deyim ve atasözlerini ilk defa derleyen kişidir. Orta Asya’da yer alan pek çok Türk boyunun arasında gezinmiş; bu toplulukların dillerinden derlemiş olduğu sözleri, hazırladığı sözlükte tanık niteliğinde kullanmıştır (Olgun, 1973: 155). Kâşgarlı Mahmud’un kaleme aldığı “Divan-ı Lûgat-it Türk” adlı eserde sınırlı da olsa deyim örneklerine rastlanmaktadır. Kâşgarlı Mahmud’un eserinde yer verdiği az sayıdaki deyimler arasında “boyun bükmek, itaat etmek” anlamına gelen *boyun su-* ve iki kurnazın bir araya gelip bir işe giriştikleri zamanki davranışlarını, ilişkilerini belirgin bir biçimde anlatmak için kullanılan “anası tewlûk (kurnaz, hilekâr),

yuwka (ince) yapar; oğlu tetik (akıllı), koşa (çift) kapar” (*Ana usta yufka yapar; çocuk usta çift çift kapar*) gibi ifadeler geçmektedir (Aksan, 2014: 115-116).

Bununla birlikte Karahanlı Türkçesinin, XI. yüzyılın ünlü eseri “Kutadgu Bilig”de bugün kullanılan pek çok deyim varlığı tespit edilmiştir. D. Aksan geçmişten günümüze değişmeden Türk dilinde kullanılan deyimleri aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Boyun eğmek, baş yemek: bir kimsenin yaşamına mal olmak,
- Kız kulak tutmak: bir kimseyi, bir şeyi esirgemek, dikkatle kollamak,
- Közi aç: aç –gözlü,
- Közi tok: gözü tok, tokgözlü,
- Közi todmak: gözü doymak,
- Baş ağrı: baş ağrısı, derd, sorun,
- Könlü birmek: gönül vermek, sevmek vb. (Aksan, 2014: 116-117)

Türkiye’ de deyimler üzerine geçmişten günümüze çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır ancak deyimbilim çalışmaları uzun bir süre atasözleri ile birlikte ele alınmıştır. Atasözleri ve deyimler ciddi bir şekilde ilk kez Şinasi tarafından toplanmıştır. Şinasi’nin “Durub--ı Emsâl-i Osmaniyye” başlıklı bu eseri 1863 yılında yayımlanmıştır (Sinan, 2015: 36). Türk deyimbiliminin tarihsel gelişimi içerisinde Ömer Asım Aksoy’un deyimler ve atasözleri ile ilgili yaptığı çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmacı tarafından 1965 yılında ilk defa yayımlanan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” adlı eserinde atasözü ve deyimlere dair kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Söz konusu sözlüğün her iki cildinde de deyimlerin kapsam ve sınırlılıkları belirtilerek deyim çeşitleri, deyimlerin çeşitli özellikleri, biçim ve kavram özellikleri açıklanmaktadır. Ö. A. Aksoy ile beraber deyim ve atasözlerinin arasına bir sınır çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Türk deyimbiliminde genel olarak sözlükçülük çerçevesinde araştırmaların yapıldığını belirtmek gerekmektedir.

Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesindeki deyimlerle ilgili yapılmış nitelikli birçok yüksek lisans ve doktora tezi, makaleler ve çeşitli yayınlardan da söz etmek mümkündür. Söz konusu çalışmalar arasında Leyla Subaşı tarafından hazırlanan “Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı Ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin

İncelenmesi” (1988) adlı yüksek lisans tezi; Ahmet Sinan Turan tarafından yayımlanan “Türkçenin Deyim Varlığı” (2015) adlı kitabı¹; Mehmet Çevik tarafından “Basın Dilinde Atasözleri ve Deyimler” (2006) adlı yüksek lisans tezi; Yılmaz Yeşil tarafından hazırlanan “Türk Halk İnançlarından Dilimize Geçen Deyimler” (2005) adlı yüksek lisans tezi; Süleyman Koçak tarafından hazırlanan “Kur'an'da Deyimler” (2004) adlı doktora tezi; Bayram Çetinkaya tarafından hazırlanan “Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik Ve Sentaktik İncelemesi” (2001) adlı yüksek lisans tezi gibi çalışmaları sıralamak mümkündür.

Bununla birlikte özellikle karşılaştırmalı olarak Türkiye Türkçesindeki deyimlerle birlikte diğer Türk dillerindeki deyimleri temel alan bilimsel çalışmalar da göze çarpmaktadır. Bu çalışmalar arasında Mırlanbek Nurmatov tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesinden Hareketle Karakalpak, Kazak, Kırgız Ve Nogay Türkçelerinde Ortak Deyimler Üzerine Yapısal ve Anlamsal Değerlendirme” (2016) adlı doktora tezi; Kuanyshbek Kenzhalin tarafından hazırlanan “Kazak ve Türkiye Türkçesinde Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi” (2012) adlı doktora tezi; Halide Daşdan Culfayeva tarafından hazırlanan “Kazak Türkçesinde Atasözleri Ve Deyimler” (metin-tercüme-indeks) (2004) adlı yüksek lisans tezi; Lyazzat Zhussupova tarafından hazırlanan “Kazakça Atasözleri, Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları” (2001) adlı yüksek lisans tezi; Hicran Yeşildere Aldan tarafından hazırlanan “Güneybatı (Oğuz) Türk Lehçelerindeki Ortak Deyimlerin Tespiti” (2018) adlı yüksek lisans tezi; Tuğçe Tahmaz tarafından hazırlanan “Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlik Açısından Deyimler” (2019) adlı yüksek lisans tezi; Marlen Adılov tarafından hazırlanan “Kazakça Atasözü ve Deyimlerde Eskicil Unsurlar” (2018) adlı doktora tezi; Çağdaş Keçeci tarafından hazırlanan “Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Eş Değer ve Yalancı Eş Değer Deyimler” (2018) adlı yüksek lisans tezi; Akbope Suleimenova tarafından hazırlanan “Kazak Destanlarında Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları” (2018) adlı yüksek lisans tezi; Cevdet Sarı tarafından hazırlanan “Türkmen Türkçesindeki Deyimlerin Tasnifi” (2018) adlı yüksek lisans tezi; İnayetulla

¹ Araştırmacı, söz konusu eserini 2000 yılında hazırladığı “Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi” adlı doktora tezine dayanarak hazırlamıştır.

Azimov tarafından hazırlanan “Kur'an'daki Deyimler, Kırgızca Karşılıkları ve Arapça Öğretiminde Kullanımı” (2012) adlı doktora tezi; Oğuz Kılınç tarafından hazırlanan “Türkçe ve Kırgızcadaki Akrabalık Terimlerinin Atasözü ve Deyimlere Yansıması” (2012) adlı yüksek lisans tezi; Uğur Bilge tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki benzer deyimlerin karşılıklı görünümü” (2003) adlı yüksek lisans tezi; Aysel Hüseynova tarafından hazırlanan “Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimlerin Karşılaştırılması (Azerbaycan - Özbek ve Türkiye Türkçesi)” (2014) adlı yüksek lisans tezi; Göksel Öztürk tarafından hazırlanan “Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri (Metin-Tercüme-İndeks)” (1993) adlı yüksek lisans tezi gibi çalışmaları sıralamak mümkündür.

Rusça deyimler ve Türk dilinde zıt anlamlı sözcükler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ise bunlardan birkaçı özellikle kapsamlı araştırmalarıyla dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar arasında Svetlana Stomatov tarafından hazırlanan “Rus Dilinde Deyimlerin Tarihsel (Etimolojik) Açısından İncelenmesi” (2007) adlı doktora tezi; Aslı Tarhan tarafından hazırlanan “Anton Pavloviç Çehov'un Öykü Dilinde Anlam ve Konu Açısından Deyimlerin Gruplandırılması” (2008) adlı yüksek lisans tezi; Murat Uluoğlu tarafından hazırlanan “Rusçada Fiilli Deyimlerin Yapısal, Anlamsal ve Dilbilgisel Özellikleri” (2009) adlı doktora tezi; Fatih Yapıcı tarafından hazırlanan “A. S. Puşkin'in “Yüzbaşının Kızı” Adlı Eserindeki Deyimler ve Atasözleri” (2009) adlı yüksek lisans tezi; Cemile Tuğ tarafından hazırlanan “Rusçadaki Eş Anlamlı Deyimlerin Kültürdilbilimsel Açısından İncelenmesi” (2011) adlı yüksek lisans tezi; Selin Tekeli tarafından hazırlanan “İnançlarla İlgili Rusça Deyimlerin İncelenmesi ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları” (2013) adlı yüksek lisans tezi; Olga Volkova tarafından hazırlanan “Rus Dilindeki Kuban Kazaklarının Atasözleri ve Deyimleri” (2019) adlı yüksek lisans tezi; G. Selcan Sağlık tarafından hazırlanan “Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar Aşağı: Yukarı Sözcükleri” (2007) adlı doktora tezi; Emine Atmaca tarafından hazırlanan “Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler Ve Anlam Olayları” (2011) adlı doktora tezi gibi çalışmalar ön plana çıkmaktadır.

XX. yüzyılda Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde, dil siyaseti çerçevesinde uygulanan alfabe değişimleri Türk dillerinde yapılan bilimsel çalışmaları da etkilemiştir. Bu bağlamda SSCB bünyesinde her halk için ayrı ayrı alfabeler

hazırlanmıştır. 1927 yılından sonra ise kitap yayınları durdurulmakla birlikte yeni alfabe ile kitap basımı sınırlandırılmış ve basılmasına karar verilen kitaplar ciddi bir seçimden geçmiştir. Yeni yayımlanan eserler, Sovyet politikalarının propagandasına yönelik olmuştur. Böylece Türk halklarının birbirini okuması, anlaması ve birlik oluşturmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Milli dil ve milli kültür yerine Ruslaştırma siyaseti izlenmiştir. Yapılan bu alfabe değişimleri Türk milletlerinin tarihi hafızası ve geçmişi ile olan bağlarını da zayıflatmıştır (Özer, 2016: 361-366). Deyimbilim çalışmaları ise milletlerin tarihsel, kültürel geçmişine dayandığından, yürütülen asimilasyon faaliyetlerinin Türk dünyası dillerinde yer alan benzer ya da ortak deyimlerin tespitini güçleştirmiş olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte Türk dünyasına ait olan bilim insanlarının ortak deyimbilim çalışmaları yürütmeleri önünde bir engel teşkil etmiş olması muhtemeldir. Bu durum aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerinde geçmişe yönelik yapılan deyimbilim çalışmalarının takibini de güçleştirmektedir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Azerbaycanlı bilim insanı M. T. Tagiyev ve Kazak bilim insanı J. K. Konakbayeva'nın deyimbilim alanında önemli çalışmalarda bulunduklarını da belirtmek gerekmektedir.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan *Rusçada zıt anlamlı deyimler* alanında yapılan çalışmalar 1960'lı yıllara dayanmaktadır. İngiliz ve Alman deyimbilimi üzerine çalışmalarda bulunan L. A. Gryaznova, A. İ. Alehina ve N. M. Sidyakova söz konusu konuya eğilen ilk araştırmacılar arasında yer almaktadır. Daha sonra A. İ. Molotkov, M. İ. Sidorenko gibi araştırmacılar Rusçada zıt anlamlı deyimler konusunu araştırmaya başlamışlardır (Mardiyeva, 2003:75-76). Zıt anlamlı deyimler konusu özellikle A. İ. Molotkov, E. N. Miller, M. İ. Sidorenko, A. V. Kunin, A. G. Nazaryan, A. İ. Alehina, L. P. Zimina ve A. M. Emirova gibi araştırmacıların çalışmalarında ele alınmış ve büyük bir gelişim göstermiştir. Bu bağlamda zıt anlamlı deyimler üzerine çalışmalarda bulunan araştırmacılar arasında E. N. Miller'e ayrıca değinmek gerekmektedir. Araştırmacı, zıtlık kavramını diliçi ve dildışı tüm yönleriyle ele almış; zıt anlamlı deyimler konusunu kuramsal bir temele kavuşturmaya çalışmıştır. Eserlerinde sunduğu materyal incelemeleriyle birlikte zıt anlamlı deyimlerin tespit edilmesinde ve bir sözlüğün oluşturulmasında araştırmacılara eşsiz bir kaynak sunmuştur.

Zıt anlamlı deyimlere dair yayımlanan araştırma kitaplarının, makalelerin yanı sıra 2003 yılında E. R. Mardiyeva tarafından yayımlanan “Rusça Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü Oluşturma İlkeleri” (*Принципы составления словаря фразеологических антонимов русского языка*) adlı doktora tezi kapsamlı bir araştırma sunması bakımından dikkat çekmektedir. Araştırmacı aynı zamanda 2007 yılında Rus dilinde ilk ve tek olan “Rusça Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических антонимов русского языка*)’nü yayımlamıştır. E. R. Mardiyeva’nın söz konusu doktora tezi ve sözlüğü araştırmamızda başvurduğumuz temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Sözcüklerde bulunan zıt anlam bağıntısına doğal olarak deyimlerde de rastlanmaktadır. Zıt anlamlı deyimler nitelendirilen durum ve eylemlere daha fazla değer kazandırmakla birlikte canlı, renkli bir üslup ve duygu aktarımı sağlamaktadır. Deyimlerde zıt anlam olgusunu ele alan Rus deyimbilim araştırmalarında bir terim birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar bu olguyu tanımlamak için “deyimse karşıtlıklar”, “zıt anlamlı deyimler” anlamlarına gelen *фразеологические оппозиции, антонимические фразеологизмы, фразеологизмы – антонимы* gibi terimleri tercih ederken birçok araştırmacı genel olarak “zıt anlamlı deyimler” (*фразеологические антонимы*) terimini kullanmaktadır. Biz çalışmamızda terimsel bir karmaşaya sebebiyet vermemek adına genel bir kabul gören “zıt anlamlı deyimler” (*фразеологические антонимы*) terimini kullanmayı tercih ettik.

Zıt anlamlı deyimler, birisine ya da bir şeye dair ifadelerde; olayların, eylemlerin ve davranışların değerlendirilmesinde; eylemlerin yoğunluğu, şiddeti; herhangi bir alandaki konumu gibi farklı türlere ait sahalarda gözlenebilmektedir. Zıt anlamlı deyimler farklı koşullar altında meydana gelmektedir. Deyimler anlamsal, yapısal ve dilbilgisel açıdan zıtlık oluşturmaktadır. Örneğin iyi yönde etkilemek” (*наставлять на ум*) - “kötü yönde etkilemek” (*сбивать с толку*); “iki adım ötede” (*рукой подать*) – “dünyanın öbür ucunda” (*за тридевять земель*); kıt akıllı” (*без царя в голове*) – “zehir gibi, çok akıllı” (*с царем в голове*); vb. (Fomina, 1990: 337-338).

Zıt anlamlı deyimlerin tanımına dair benzer ya da farklı birçok ifade bulunmaktadır. Bizim tarafımızdan zıt anlamlı deyimler “*temelde aynı semantik boyutu paylaşan bununla birlikte bileşenlerinde anlamsal açıdan birbirine tam ya da*

kısmen zıtlık oluşturan ögelere sahip deyimlerdir” şeklinde tanımlanmaktadır. Zıt anlamlı deyimler konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Hangi deyim çiftinin zıt anlam oluşturup oluşturmadığı da araştırmacıların görüşlerine göre farklılıklar taşımaktadır. Zıt anlamlı deyimler kendi aralarında tam bir zıtlık oluşturabileceği gibi genellikle zayıf ya da kısmi bir zıtlık oluşturmaktadır. Bu bağlamda zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesindeki en önemli etken deyimlerin karşıt bir anlama sahip olması ve karşıtlık içeren bağlamlarda kullanılmasıdır. Aynı yapısal düzen ve sözcüksel uyumun ise ek özellikler olarak kabul edilmesi daha uygundur. Bunun yanı sıra zıt anlamlı deyimler de tıpkı zıt anlamlı sözcükler ve deyim birimleri gibi çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır.

Deyimlerde yapılan zıt anlam araştırmaları eş anlam araştırmalarına göre çok daha az gelişim göstermiştir. Bununla birlikte zıt anlamlı deyimler dilde son derece nadir rastlanılan bir olgudur. Yazılı ve sözlü dilde çok sık kullanılmamaktadır. Bu durum da zıt anlamlı deyimlerin tespitini güçleştirmektedir. Bu tür deyimlerin tespitini güçleştiren bir diğer önemli etken de yakın zamana kadar Rusçada bir zıt anlamlı deyimler sözlüğünün bulunmamasıdır.

Geçmişten günümüze kadar deyimbilimle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır ancak zıtlık bağintısında bulunan deyimler yeterince incelenmemiştir. Araştırmalarımız neticesinde Rusya’da zıt anlamlı deyimlerin eş anlamlı deyimler kadar incelenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum zıt anlamlı deyim kavramı, temel özellikleri ve Rusçada zıt anlamlı deyim araştırmalarının tarihsel gelişimi gibi konularda kısıtlı bir kaynakla karşılaşmamıza yol açmıştır. Aynı şekilde ülkemizde Türkçede, Rusçada ya da herhangi bir başka dilde yer alan deyimlerin zıtlık açısından incelenmediği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Rusya’da çift dilli yayımlanmış bir zıt anlamlı deyimler sözlüğüne rastlanmadığı gibi ülkemizde de hem Türkçede hem de başka bir dilde yayımlanmış böyle bir sözlüğe ulaşamamıştır. Dilbilimsel çalışmalarda ayrıca zıtlığın felsefi ve psikolojik açıdan yeterince ele alınmadığı tespit edilmiştir. Yukarıda sıralanan tüm bu etmenler bizi bu konuyu çalışmaya yöneltmiştir.

Böylece çalışmamızın amacı zıtlık kavramının doğasını felsefi açıdan ortaya koymak, Rusçada zıt anlamlı deyimlerin temel kavram ve özelliklerini kuramsal

açından dildışı ve diliçi etkenleriyle birlikte belirli bir sistem çerçevesinde incelemek ve uygulama bölümünde tespit edilen Rusça zıt anlamlı deyimlerin bir sözlüğünü hazırlamaktır. Çalışmamızda ayrıca zıt anlamlı deyimlerin sınıflandırılma girişiminde bulunulmuş olup anlamsal ve biçimsel açıdan üç gruba ayrılmıştır. Araştırma yöntemleri olarak karşılaştırmalı tarih yöntemi, semantik, etimolojik, istatistiksel, morfolojik ve tasvirsel inceleme yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmamız sırasında Belarus Ulusal Kütüphanesi (*Национальная библиотека Беларуси*)'ne gidilerek kaynak araştırmasında bulunulmuştur. Araştırmamızın kuramsal temelleri felsefi, dilbilimsel ve deyimbilimsel kaynaklara dayanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın “Rus Deyimbilim Temel Kuram ve Esasları” başlıklı birinci bölümünde temel kaynaklar olarak V. N. Teliya “Deyimbilim Nedir” (*Что такое фразеология*) (1966); V. V. Vinogradov “Dilbilimsel Bir Disiplin Olarak Rus Deyimbiliminin Temel Kavramları” (*Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины*) (1977a); “Rus Dilinde Deyim Birimlerinin Temel Çeşitleri” (*Об основных типах фразеологических единиц в Русском Языке*) (1977b); N. M. Şanskiy “Çağdaş Rusçada Deyimbilim” (*Фразеология современного русского языка*) (1996); Yu. P. Solodub ve F. B. Albreht “Çağdaş Rus Dili: Sözcük Varlığı ve Deyimbilim” (*Современный русский язык: лексика и фразеология*) (2003); C. Bally “Fransız Üslupbilimi” (*Французская стилистика*) (2001); N. F. Alefirenko ve N. N. Semenenko “Deyimbilim ve Paremiyoloji” (*Фразеология и паремиология*) (2009); V. P. Jukov ve A. V. Jukov “Rus Deyimbilimi” (*Русская фразеология*) (2006); V. A. Maslova “Kültürdilbilime Giriş” (*Введение в лингвокультурологию*) (1997) gibi eserler kullanılmıştır.

Çalışmamızın “Zıtlığın Dil Dışı Etkenleri” başlıklı ikinci bölümündeki felsefi meselelerde başvurduğumuz temel kaynaklar arasında Aristoteles “Metafizik”; Farabi “İdeal Devlet”; “Mutluluğun Kazanılması”; G. W. F. Hegel “Felsefe Bilimleri Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi”; Herakleitos “Fragmanlar”; İbn Sina “Kitabu’s – Şifa: Metafizik (I-II. Cilt)”; Mevlana “Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi (I-II-III-IV-V-VI. cilt)”; Platon “Phaidon”; “Yasalar”; “Protagoras” ve B. Russell “Batı Felsefesi Tarihi: 1. Cilt İlk Çağ Felsefesi” gibi eserleri sıralamak mümkündür.

Çalışmamızın “Rusçada Zıt Anlamalı Sözcükler” başlıklı üçüncü bölümünde temel kaynaklar olarak L. A. Novikov “Rusçada Zıt Anlam” (*Антонимия в русском языке*) (1973); “Rusçada Zıt Anlam ve Sözlükbilimsel Tanımlaması” (*Русская антонимия и её лексикографическое описание*) (1984); E. N. Miller “Zıt Anlamalı Sözcüklerin ve Deyimlerin Doğası” (*Природа лексической и фразеологической антонимии*) (1990); “Çağdaş Almancada Zıt Anlamalı Yalın Birimler” (*Антонимия номинативных единиц в современном немецком языке*) (1985); “Zıt Anlamalı Sözcükler ve Deyimler (Almanca ve Rusça Örneklerle)” (*Антонимия в лексике и фразеологии (на материале немецкого и русского языков)*) (1978) ve Yu. D. Apresyan “Seçilmiş Eserler, I. Cilt. Sözcüksel Anlambilim” (*Избранные труды, т. I. Лексическая семантика*) (1995) gibi çalışmalar kullanılmıştır.

Çalışmamızın son bölümünü oluşturan “Rusçada Zıt Anlamalı Deyimler” başlıklı dördüncü bölümünde temel kaynaklar olarak E. R. Mardiyeva “Rusça Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü Oluşturma İlkeleri” (*Принципы составления словаря фразеологических антонимов русского языка*) (2003); A. M. Emirova “Seçilmiş Bilimsel Eserler” (*Избранные научные работы*) (2008); M. İ. Fomina “Çağdaş Rus Dili” (*Современный русский язык*) (1990); A. V. Kunin “Çağdaş İngilizcede Deyimbilim Dersleri” (*Курс фразеологии современного английского языка*) (1986); E. N. Miller “Zıt Anlamalı Sözcüklerin ve Deyimlerin Doğası” (*Природа лексической и фразеологической антонимии*) (1990); “Çağdaş Almancada Zıt Anlamalı Yalın Birimler” (*Антонимия номинативных единиц в современном немецком языке*) (1985); “Zıt Anlamalı Sözcükler ve Deyimler (Almanca ve Rusça Örneklerle)” (*Антонимия в лексике и фразеологии (на материале немецкого и русского языков)*) (1978); A. İ. Molotkov “Rusça Deyimbilimin Temelleri” (*Основы фразеологии русского языка*) (1977); A. G. Nazaryan “Çağdaş Fransız Dilinde Deyimbilim” (*Фразеология современного французского языка*) (1987); L. P. Zimina “Çağdaş Alman Dilinde Zıt Anlamalı Deyim Birimleri” (*Антонимия фразеологических единиц в современном немецком языке*) (1977) adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Sözlük çalışmalarında başvurduğumuz temel kaynakları ise A. İ. Molotkov “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского языка*); A. İ. Fedorov “Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского*

литературного языка); E. R. Mardiyeva “Rusça Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических антонимов русского языка*); A. K. Biriş, V. N. Mokienko ve L. İ. Stepanova “Rusça Eş Anlamalı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*); V. P. Jukov, M. İ. Sidorenko ve V. T. Şklyarov “Rusça Eş Anlamalı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*); E. A. Bistrova, A. P. Okuneva ve N. M. Şanskiy “Eğitim Amaçlı Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Учебный фразеологический словарь русского языка*); V. N. Teliya “Büyük Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Большой фразеологический словарь русского языка*); M. Dubrovin “Rusça Deyimler: Pratik, Telaffuzlu, Resimli”; L. A. Vvedenskaya “Rusça Zıt Anlamalı Kelimeler Sözlüğü” (*Словарь антонимов русского языка*) M. P. Lvov “Rusça Zıt Anlamalı Kelimeler Sözlüğü” (*Словарь антонимов русского языка*) ve Ö. A. Süer “Rusça – Türkçe Deyimler Sözlüğü” şeklinde sıralamak mümkündür.

Tezimizin “Rus Deyimbilim Temel Kuram ve Esasları” başlıklı birinci bölümünde dünyada deyimbilim kavramının ortaya çıkışı ve kuramsal temellerinden bahsedilmekle birlikte Rus deyimbiliminin tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Rus deyimbilim araştırmalarında dar ve geniş anlamda yaklaşıma dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Deyimlerin anlamsal yapısı, sınıflandırılması, deyimbilim araştırmalarında kültürdilbilim gibi konuların açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Rusçada yer alan deyim sözlükleri incelenecektir. Türkiye’de deyimbilim araştırmaları değerlendirilecektir.

Tezimizin “Zıtlığın Dil Dışı Etkenleri” başlıklı ikinci bölümünde zıtlık olgusunun doğası ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu nedenle karşıtlık kavramına felsefi açıdan yaklaşılacaktır. Söz konusu kavramın mantıksal ve felsefi boyutu ele alınmakla birlikte batı ve doğu felsefesi çerçevesinde incelemelerde bulunulacaktır. Zıtlık kavramı psikoloji bağlamında değerlendirilecek ve bu kavramın hayatımızdaki yeri ve öneminden bahsedilecektir. Böylece zıtlık kavramının doğası ve özü kavranacaktır.

Tezimizin “Rusçada Zıt Anlamalı Sözcükler” başlıklı üçüncü bölümünde Rusçada yer alan zıt anlamalı sözcükler dilbilimsel açıdan incelenecektir. Rusça zıt anlamalı sözcüklerin anlamsal ve yapısal açıdan sınıflandırılmasına yer verilecektir.

Rus dilbiliminde yer alan “sözcük içi karşıt anlamlılık” ve “sözde zıt anlam” kavramlarından bahsedilecektir. Zıtlığın sözdeki işlevleri ve metinsel zıtlık hakkında bilgi verilecektir.

Tezimizin “Rusçada Zıt Anlamalı Deyimler” başlıklı dördüncü ve son bölümünde Rusçada zıt anlamalı deyim kavramı ve onları belirleme yöntemlerinden bahsedilecektir. Rusçada zıt anlamalı deyim araştırmalarının tarihsel gelişiminden söz edilecektir. Rusçada zıt anlamalı deyimleri sınıflandırma çeşitleri incelenmekle birlikte bizim tarafımızdan zıt anlamalı deyimleri sınıflandırma türü ileri sürülecektir. Çalışmamızın uygulama kısmında ise Rusça-Türkçe zıt anlamalı deyimler sözlüğünün hazırlanma ilkeleri anlatılmakla birlikte bir Rusça – Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler sözlüğü oluşturulacaktır. Bu sözlükte yer alan deyimler de çalışmamızın sonunda bir liste halinde verilecektir.

Türkiye’de Rusça zıt anlamalı deyimlere dair bir kaynak bulunmamaktadır. Rusça zıt anlamalı sözcüklere dair yapılan çalışmaların da sayısı oldukça sınırlıdır. Bu nedenle hazırlanan bu çalışmanın özellikle deyimbilim, Rusça zıt anlamalı deyimler, Rusça zıt anlamalı sözcükler ve zıtlık olgusunun felsefi temelleri ile ilgilenen araştırmacılara yararlı bir kaynak olması ve ülkemiz dilbilimine bir katkı sağlaması ümit edilmektedir. Çalışmanın uygulama bölümünde hazırlanan “Rusça – Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü” deyimbilim alanında bir dil çiftinde oluşturulan ilk sözlük girişimidir. Bununla beraber Türkiye’de ilk kez Rusça deyimlerin, eş anlamlıları ve üslupsal özellikleri bir sözlükte belirtilmiştir. Bu sözlüğün Rus dili ve edebiyatı öğrencilerine, deyimbilim ve sözlükbilim araştırmacılarına, çevirmenlere, Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenlere yardımcı bir başvuru kaynağı olması beklenmektedir.

1. BÖLÜM

RUS DEYİMBİLİM TEMEL KURAM VE ESASLARI

1.1. Rus Deyimbiliminin Tarihsel Gelişimi

Bir toplumun dünya görüşü, gelenekleri, görenekleri, dini inançları, çeşitli inanışları, yaşayış tarzı, içinde bulunduğu çevre koşulları, bununla birlikte toplumun önemli gördüğü varlık ve kavramlar deyimlerde kendini göstermektedir. Deyimlerin bir toplumun maddi ve manevi kültürünü yansıttığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte deyimler halkın düşünüş tarzını hatta nükte ve yaratıcılığını sergilemektedir. Deyim birimleri, dilbilim alanında olduğu gibi edebiyat ve halkbilim sahalarında da önemli olan sözlerdir. Deyimler, her dilin diğer dillerden ayrılan kendine özgü bir yapısını ortaya koymakla birlikte bir dilin etrafında gerçekleşen olayları dile getirmedeki anlayış ve anlatış biçimini ifade etmektedir. Deyimler aracılığıyla bir toplumun tüm kültürü gözlenebilmektedir (Aksan, 2011: 91-92). Deyimlerde ayrıca bir toplumun sahip olduğu batıl inanışlara, mitolojik geçmişe ya da mitsel öykülerin izlerine ulaşmak mümkündür. Her toplumun kendine özgü bir söz hazinesi bulunmaktadır; bu hazinenin içindeki şüphesiz en değerli taşlardan birini de deyimler oluşturmaktadır. Üstelik deyimler bu hazinenin en müstesna köşesinde bulunmaktadır.

Deyimler, geçmişte atalarımız tarafından ortaya koyulmuş dil ürünleridir bununla birlikte hazır söz kalıplarıdır ve cümle içerisinde sabit bir biçimde kullanılmaktadır (Hatipoğlu, 1964:222). Söz konusu birimler çok eski dönemlerden başlayarak dili kullanan bireylerin ve özellikle onu çeşitli edebî türlerle yüzyıllar boyunca işleye işleye şekillendiren sanatçıların yaratıcılığının dile yansımış anonim kültürel görüntüleridir. Deyimler, “iğne ile kuyu kazmak” örneğinde görüldüğü gibi dili süsleyen, ona canlılık, çeşitlilik, anlam derinliği ve doğal bir sanat inceliği katan unsurlardır (Korkmaz, 1968/2018:16). Renkli bir ifadeye sahip olan bu birimler günlük hayatta çok sık kullanılmaktadır. Bu ifadelerin kullanılması o kadar alışılmıştır ki zaman zaman nasıl telaffuz edildiği bile fark edilmemektedir. Herhangi bir özelliğiyle toplum içinde gözle görülür bir biçimde farklılık gösteren bir insana rastlanıldığında, “ne kadar da garip bir insan! Hem alışkanlıkları, hem konuşma

biçimi, hem de giyinişi hiç kimseye benzemiyor” şeklinde uzun uzun cümleler kurulması muhtemeldir. Bunun yerine kısaca “göze çarpmak” (*белая ворона*) deyiminin kullanılması çok daha pratiktir ve herkes tarafından da anlaşılacaktır (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 6-7). Böylece deyimler ifade edilmek istenen fikirleri, düşünceleri en kısa biçimde özetlemek için zamandan tasarruf sağlamanın yanı sıra renkli bir ifade ortaya koymaktadır. Kimi zaman deyimler söylenmek istenen cümlelerden daha uzun bir birleşime sahip olabilir ancak ifade edilmek istenen düşünceler deyimlerin kullanımıyla daha renkli, daha canlı bir hale bürünmekle birlikte çeşitli hadiselerin insanda uyandırdığı duygular parlak bir anlatım kazanmaktadır.

Deyimlerin birçoğu çok eski zamanlarda ortaya çıkmıştır. Deyim bileşenlerinde eskiyen, kullanımdan çıkan, vaktiyle diğer dillerden alınan ve deyme gizemli bir hava katan sözcüklere de sık sık rastlanmaktadır Örneğin “içiğini, biciğini öğrenmek, ağzından kapmak, gizli bir şeyleri öğrenmek” (*узнать всю подноготную*); “göklere çıkarmak, öve öve bitirememek” (*петь (затянуть) аллилуйю*); “sert, asık suratlı, suskun bir kişi” (*глядеть (смотреть) брюком*); “aylak aylak gezmek, tembellik etmek” (*буть баклуши*); “oraya buraya, o tarafa bu tarafa” (*семо и овамо*) gibi deyimlerde bu ifadelere rastlanmaktadır. Nitekim *петь (затянуть) аллилуйю* deyiminde geçen *Аллилуйя* sözcüğü “Tanrıyı övün” anlamına gelen İbranice kökenli bir sözcüktür, *глядеть (смотреть) брюком* deyiminde geçen *брюк* sözcüğü ise Türkçe “bir” sözcüğünden türemiştir (Alefirenko, 2009: 18). Aynı şekilde *буть баклуши* deyiminde geçen *баклуши* ifadesi kapkacak yapmaya yarayan ahşaptan parçalar anlamına gelmekle birlikte mevcut dilde kullanımdan çıkmıştır. Bu sözcüğe yalnızca *буть баклуши* deyiminde rastlanmaktadır. *Семо и овамо* deymi için de benzer bir durum söz konusudur. *Овамо* sözcüğü zarftır ve “orada, işte, oraya, o tarafa” anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte kilise Slavcasında geçmekte olup yalnızca “*семо и овамо*” deyiminde kullanılmaktadır. *Семо* sözcüğü de önceleri kullanılan bir zarftır. Mevcut dilde kullanılmamaktadır, sadece *семо и овамо* deyiminde rastlanmakla birlikte “buraya, burada” anlamlarına gelmektedir. Böylece bazı deyimlerde yer alan sözcükler kendi başına çağdaş dilde bir anlam ifade etmese de, kullanımdan çıkmış olsa da, bazı deyimlerde yeni anlamlar kazanarak kelime birlikleri meydana getirmektedir. Bu yüzden her dilin kendine özgü bu tür

kalıplaşmış ifadeleri bulunmaktadır ve sözcüğü sözcüğüne diğer dillere çevrilmesi mümkün değildir.

Dilde bileşenindeki öğeleri sabit olan çok sayıda deyim ya da kelime grubu bulunmaktadır ve bu bileşenler arasındaki ilişkiler sabittir. Deyimde yer alan herhangi bir bileşenin anlam açısından benzer başka bir sözcükle yer değiştirmesi deyim anlamı değişeceğinden ya da tamamen kaybolacağından dolayı genellikle mümkün değildir. Örneğin “evdeki sırları ifşa etmek, kirli çamaşırları ortaya dökmek” anlamına gelen *выносить сор из избы* (düz anlamı, evdeki çöpleri dışarı çıkarmak) deyimini, “temizlik sırasında evden çöp çıkarmak gerekir” (*во время уборки надо выносить сор / мусор из избы / дома*) bağlamıyla aynı anlamı taşımasına rağmen “evden çöp çıkarmak” (*выносить мусор из дома*) kelime grubuyla uyuşmamaktadır. Aynı durum sözdizimsel dönüşümlerde de geçerli olabilir. Bu tür ifadeler değişken bileşimlerle birbirine uygun düşebilir ancak bütünün anlamı asla bileşenlerin serbest anlamından çıkarılamaz. Bu duruma örnek olarak “o bu işin piridir, o bu işin daniskasını bilir” (*собаку съел*) (düz anlamı: köpek yedi); “iyice azarlamak, haşlamak, adamakıllı paylamak” (*намылить шею*) (düz anlamı: boynunu sabunlamak); “ürkek insan” (*пуганая ворона*) (düz anlamı: korkak karga) gibi deyimleri göstermek mümkündür. Yukarıda ifade edilen deyimlerin tersine bazı deyimlerin anlamları ise bileşimlerinde yer alan sözcüklerden anlaşılmaktadır. Bu ifadeler anlamları açısından daha şeffaftır; bu ifadelerin temelinde yatan imge sözcük grubunun sahip olduğu yeni anlamı yansıtmaktadır. Örneğin “kin beslemek, birine garezi olmak” anlamına gelen *держат камень за пазухой*; “el çekmek” anlamına gelen *умыть руки*; “pabuçsuz kaçmak, aceleyle çıkmak” anlamına gelen *смаывать удочки* deyimlerinde bu durum gözlenmektedir. Bu ifadelerde yer alan sözcüklerin anlamı bütünün sahip olduğu anlamdan çıkarılmaktadır (Teliya, 1966: 5-6). Deyimi oluşturan sözcüklerin serbest anlamı buna imkân sağlamaktadır. Nitekim *держат камень за пазухой* deyiminin düz anlamı “koynunda taş taşımak”; *умыть руки* deyiminin düz anlamı “ellerini yıkamak”; *смаывать удочки* deyiminin düz anlamı “oltasını toplamak” şeklindedir. Dolayısıyla bu deyimleri oluşturan bileşenler serbest anlamlarını tamamen kaybetmiş değildir. Deyimlerin anlamı bileşenlerin serbest anlamından sezilmektedir.

Rus ve Sovyet dilbiliminde bilim insanları tarafından deyimin tanımına dair çeşitli açıklamalarda bulunulmuştur. Deyimin tanımıyla ilgili tek bir fikir birliği sağlanamasa da bilim insanlarının deyimlerle ilgili tanımları aynı zamanda benzer görüşler de içermektedir: N. M. Şanskiy deyimi “*iki veya daha fazla vurgulu bileşenden oluşan, anlamı, bileşimi ve yapısı sabitlenmiş, hazır biçimde yeniden üretilebilir bir dil birimidir*” şeklinde tanımlamaktadır. N. M. Şanskiy’e göre deyimlerin belli başlı bazı özellikleri bulunmaktadır. Deyimler konuşma sürecinde üretilmezler; hazır, tam birimler olarak dilde yeniden üretilmektedirler. Deyimler her zaman kesin olarak belirlenmiş bir düzen içinde arda arda sıralanmakta olup birbiriyle yakından ilişkili olan aynı bileşenlerden oluşmaktadır (Şanskiy, 1996: 22-24). Araştırmacıya göre ayrıca deyimbilim, dilin deyim sistemini çağdaş ve tarihsel gelişim süreci içerisinde inceleyen dilbilimin bir dalıdır. Deyimbilimin inceleme konusu deyimlerdir. Bununla birlikte deyimbilimde sözcüğe eşdeğer olan tüm sabit sözcük grupları anlamsal ve yapısal açıdan incelenmektedir (Şanskiy, 1996: 4).

V. P. Jukov ve A. V. Jukov’a göre deyimbilim, deyimlerin anlamsal, biçimbilimsel, sözdizimsel ve stilistik özelliklerinin incelendiği dilbilimin temel bir bölümüdür. Deyimi ise “*bütünsel bir anlama sahip olan ve sözcükle birleşen, sıralı ya da yan sözcük grupları şeklinde kurulan, dilde yeniden üretilen ifadelerdir*” şeklinde tanımlamaktadırlar. Araştırmacılara göre deyimler en az iki kelimeden oluşan, anlamsal açıdan değişim geçiren, bileşiminde yer alan sözcükler kısmi ya da tamamen anlamını yitiren dil birimleridir (Jukov ve Jukov, 2006: 6).

L. P. Krişin deyimi “*anlamsal içerik ve sözcüksel, dilbilgisel bileşim açısından bir bütün olarak dilde yeniden üretilen, anlam bakımından bağımlı sözcük gruplarıdır*” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre deyimler bir gerçekliğe ait farklı olguları adlandırmak; herhangi bir nesnenin, olayın ve özelliğin niteliğini belirtmek için dilde görev yapmaktadır. Araştırmacı dilin temel bir birimi olarak deyimlerin sahip olması gereken belli başlı özellikleri anlamsal bütünlük, yeniden üretilebilirlik, yapısal olarak bölünebilirlik vs. şeklinde sıralamaktadır (Krişin, 2007: 167).

V. İ. Koduhov deyimi “*renkli bir ifadeye sahip, duyguları yansıtan sabit sözcük gruplarıdır*” şeklinde ifade etmektedir. Araştırmacı deyimbilimi sözcükbilimin deyimleri inceleyen bir bölümü olarak değerlendirmektedir (Koduhov, 1979: 201-

202). Ona göre deyim anlamına duygusal ve üslupsal anlam da eşlik ettiğinden dolayı deyimleri sözcüğü sözcüğüne başka dillere çevirmek mümkün değildir.

A. M. Babkin tarafından deyim tanımı *“bir sözcükten daha karmaşık bir düzene sahip ancak işlevsel açıdan bir sözcüğe bununla ilgili olarak da bir cümlelerin ögesi olmaya yakın bir anlam birimidir yani anlamsal özgünlüğüyle farklılık gösteren ve değişmez sabit bir bileşime sahip olan sözcük birleşimidir”* şeklinde kabul edilmektedir. Bununla birlikte A. M. Babkin anlamsal bütünlük, sözcük gruplarının sabitliği, mecazi anlamın varlığı, renkli, canlı bir anlatımsal ifadeyi deyim birimlerinin genel özellikleri olarak göstermektedir (Babkin’den akt. Tagiyev, 1966: 22).

O. S. Ahmanova deyim tanımı *“bölünmez, bağımlı, sabit sözcük birleşimleridir. Aynı zamanda anlamsal birliğin, bileşen öğelerinin yapısal açıdan ayrılığına üstün geldiği sözcük gruplarıdır bu yüzden sözcük grubu cümlelerin bileşiminde sözcüğe eşdeğer olarak işlevsellik göstermektedir”* şeklinde ifade etmektedir. Ona göre deyim bilim ise *“dildeki kelimelerin sözcüksel, anlamsal açıdan birliğini inceleyen, dilbilimin bir bölümüdür”* şeklinde tanımlanmaktadır (Ahmanova, 1969: 503-504). Araştırmacı, sözcüklerden farklı olarak deyimlerin morfemlerden değil sözcüklerden oluşturulmuş ayrı birleşimler olduğunu ve bu yüzden de yapısal olarak serbest sözcük gruplarından ayrılmadığını düşünmektedir (Ahmanova, 1957: 168).

M. İ. Fomina deyim *“çağdaş deyim bilim sisteminin temel birimi; bileşik, çok katmanlı, bölünmez sözcük öbeğine ve sözcük grubuna sahip birimlerdir”* şeklinde tanımlamaktadır bu yüzden de belirlenmesinin zor olduğunu düşünmektedir. M. İ. Fomina, deyim bilimi ise *“leksik olarak bölünmeyen sözcük gruplarını yani özel deyim birimlerini inceleyen dilbilimin bir bölümüdür”* şeklinde ifade etmektedir. Ona göre deyim anlamı iki ya da daha fazla sözcükten oluşmakla birlikte bütünseldir ve genellikle renkli, canlı bir anlatıma sahiptir. Deyimler serbest değildir, kendisini oluşturan öğeler arasında tamamen ya da kısmi olarak anlam bağıntısı bulunmadığı için anlamsal açıdan bölünmezdir (Fomina, 1990: 304-305).

A. İ. Molotkov’a göre deyimler, dilin ulusal kimliğini ve özgünlüğünü yansıtmaktadır. Bir halkın zengin tarihsel deneyimi deyimlerde kendine yer

edinmiştir; deyimlerde insanların emeği, etkinlikleri, yaşamı ve kültürüyle ilgili olgular etkisini göstermektedir. Deyimlerin incelenmesi, söz kültürünün geliştirilmesinde, dil ediniminde önemli bir yer tutmaktadır. Deyimlerin doğru ve yerinde kullanımı söze eşsiz bir özgünlük, özel bir anlatım gücü, kesinlik ve renklilik kazandırmaktadır (Voynova, Jukov, Molotkov, Fedorov, 1968:5).

N. F. Alefirenko deyimini *“kendisini oluşturan sözcük öğelerinin toplam anlamından doğrudan genel anlamı ortaya çıkmayan, bütünsel, mecazi ve renkli bir anlatıma sahip olan sabit sözcük birleşimleridir”* şeklinde tanımlamaktadır. Dilbilimsel bir disiplin olarak deyimbilimin temel amacı, benzer birleşimsel sınırlara sahip ve bir deyimse bütünlük meydana getiren, deyim oluşumunu sağlayan sözcüksel, biçimbilimsel, sözdizimsel özellikle de anlamsal bileşenlerin karşılıklı etkileşim mekanizmalarının incelemesi olarak düşünülmelidir (Alefirenko, 2009:15). Araştırmacı, deyimlerin mecazi ve renkli bir anlatıma sahip olmasıyla birlikte aynı dili konuşanlarca anlaşılabilirdiğini ifade etmektedir.

İ. İ. Çernişeva'ya göre deyimler, *“anlamları bileşim öğelerinin tam ya da kısmi anlamsal dönüşümünün sonucunda ortaya çıkan, tek bir bileşen bağlanımlı çeşitli yapısal türlere sahip sabit söz bütünleridir”*. Deyimler dilde anlatımsal bir işlevi yerine getirmektedir. Deyimleri diğer sözcük gruplarından ayıran temel özellik, bileşim öğelerinin anlamsal dönüşümüdür (Çernişeva, 1970: 29). Buna göre deyim bileşiminde yer alan öğeler bir araya gelerek anlamsal açıdan bir değişim geçirmektedir.

Yukarıda ifade edilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere her araştırmacı deyimlerin özelliklerini kendine göre ifade etmektedir. Bununla beraber söz konusu araştırmacıların deyimlerin özelliklerine dair sıraladıkları görüşleri arasında birtakım benzer noktalar da bulunmaktadır. Buna göre araştırmacılar genel olarak deyimlerin, iki veya daha fazla sayıda sözcükten oluştuğu, dilde sabit, değişmez ve bölünmez bir biçimde bulunduğu, her zaman aynı bileşenlerden belli bir düzende, ard arda sıralı bir biçimde meydana geldiği, bütünsel bir anlama sahip olduğu, bileşiminde yer alan sözcüklerin tamamen ya da kısmi olarak anlamsal bir dönüşüm geçirdiği, dilde yeniden üretilebilirliği, çoğunlukla mecazi bir anlama sahip olduğu ve dile canlılık, renkli bir ifade verdiği konusunda hemfikirdirler.

Bizim tarafımızdan ise deyimler, “iki ya da daha fazla sözcükten oluşan, bağlam içerisinde amaca uygun olarak kullanılan, ifadeleri süsleyen, zenginleştiren, duygu ve düşüncelerin en kısa yoldan anlatılmasını sağlayan, tamamen ya da kısmi olarak anlamsal dönüşüme uğrayan, renkli ve canlı bir anlatıma sahip, sabit, bölünmez ve etkili kalıplaşmış sözcük birleşimleridir” şeklinde tanımlanmaktadır.

Rus dilinde “deyimbilim” anlamına gelen *фразеология* terimi Latincece yer alan *phraseologia* (Yun. “deyiş, ifade” (*phrasis*) ve “bilim, kavram” (*logos*)) sözcüğünden gelmektedir (Teliya, 1966: 10). Bu kavram ilk kez 1558 yılında ortaya çıkmıştır ve Alman filolog, hümanist Michael Neander tarafından antik Yunanlı söylevci ve retorik öğretmeni İsostrates (M.Ö. 436-338)’ den Latinceye çevirdiği deyim ve ifadeler derlemesini açıklamak amacıyla kullanılmıştır. 1578 yılına ait Oxford sözlüğünde ise bu kavram yerine *idiom* (Yun. “kendine özgü, özgün” (*idios*)) sözcüğü yer almaktadır. Belirtilen tarihten günümüze “deyim” (*фразеологизм*) ve “idiom” (*идиома*), “deyimbilim” (*фразеология*) ve “idiomatika” (*идиоматика*) terimleri aynı anlamda yani özdeş olarak kullanılmaktadır (Solodub ve Albreht, 2003: 171). Bununla birlikte Rus dilinde “deyim”in karşılığı olarak birçok ifade bulunmaktadır. Deyimbilim alanında çalışmalarda bulunan bazı araştırmacılar, bu olguyu tanımlamak için “deyim”, “deyim birimi”, “sabit sözcük grubu”, “deyim ifadesi” anlamlarına gelen *фразеологический оборот*, *фразема*, *фразеологическая единица*, *устойчивое словосочетание*, *фразеологическое выражение* gibi çeşitli terimleri tercih ederken, birçok araştırmacı genel olarak “deyim”, “idiom” anlamlarına gelen *фразеологизм* ya da *идиома* terimlerini kullanmaktadır. Dolayısıyla deyimbilim alanında bu ifadelere daha sık rastlanmaktadır.

Deyimbilim (*Фразеология*) kelimenin tam anlamıyla “*dildeki deyişler ya da tabirlerle ilgili öğreti*” anlamına gelmektedir. Deyimbilim kavramı dilbilgisel yapılarının ve anlamlarının doğasına bakılmaksızın tüm deyimsel yapıları inceleyen dilbilim bölümünü adlandırmak için kullanılmaktadır (Teliya, 1966: 10). Deyimbilim bir bilim dalı olarak anlamı kısmen ya da tamamen değişmiş kalıplaşmış sözcük birleşimlerini, onların anlamsal, biçimsel, sözdizimsel ve üslupsal özelliklerini incelemektedir (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 6). Deyimbilim alanında deyim oluşumu, diyalektal (lehçebilimsel) deyimbilim, karşılaştırmalı-kıyaslamalı deyimbilim, tarihsel deyimbilim gibi bağımsız dallar bulunmaktadır (Jukov ve Jukov,

2006: 41). Kuramsal deyimbilimin temel sorunları arasında deyim birimlerinin esaslarını tanımlama ve bu bağlamda dilde yer alan deyimlerin kapsam ve sınırlılıkları; anlam sorunları, sistemsel, anlamsal düzeni, sınıflandırılması, kökeni ve tarihi gelişimi gibi konular yer almaktadır (Alefirenko, 2009: 15).

Yirminci yüzyıl başlarında Avrupa dilbiliminde deyimbilimin dilbilimden bağımsız bir disiplin olarak gelişmesinde birkaç çalışma önemli bir rol oynamıştır. 1909 yılında İngiltere’de Jennifer Seidl ve W. Mc. Mordie tarafından “İngilizce Deyimler ve Kullanımı” (*English idioms and how to use them*) adlı İngilizce deyimleri içeren bir sözlük yayımlanmıştır. Sözlüğün önsözünde, deyim kavramının derin bir bilimsel analizi yapılmıştır. Sözlük yazarları, deyimden kendisini oluşturan sözcüklerin bir araya gelmesiyle tamamen yeni bir şey ifade ettiğini, deyimden oluşturan sözcüklerin serbest anlamlarının tek tek ele alındığında ise deyimden tamamen farklı olduğunu belirtmişlerdir (Solodub ve Al’breht, 2003: 172). Böylece deyimden oluşturan bileşenlerin anlam değişikliğine dikkat çekmişlerdir.

Deyimbilim sözcükbilimden bağımsız ayrı bir bilim dalı olarak ise ilk kez İsviçreli ünlü dilbilimci Ch. Bally tarafından incelenmiştir. Onun zamanına kadar deyimbilim sözcükbilim çerçevesinde ele alınmıştır (Teliya, 1966: 14). Ch. Bally deyimlerle ilgili görüşlerini 1909 yılında yayımlanan ve defalarca değişmeden yeniden yayımlanan, artık bir klasik eser haline gelen (Budagov, 2001: 5) “Fransız Üslupbilimi Üzerine İncelemeler” (*Traite De Stylistique Francaise*) adlı kitabında ayrıntılı olarak açıklamıştır. Ch. Bally, kalıplaşmış deyim ifadelerinin serbest sözcük gruplarından farkını göstermiş ve deyimlerin belirli bir sınıflandırılmasını öne sürmüştür (Şmelyev, 1977: 293). Böylece deyimbilimin bağımsızlığına kavuşmasını sağlayan araştırmacı, deyimlerin önemli kabul edilen ilk sınıflandırma çalışmasını da yürütmüştür.

Ch. Bally, deyim yapılarını ayırırken dilde iki tür sözcük grubu olduğu noktasından hareket etmiştir dolayısıyla deyim gruplarını ya da sözcük birleşimlerini iki gruba ayırmıştır:

1) Birleşimler, bir araya geldikten hemen sonra bölündüğünde kendisini oluşturan sözcükler yeni birleşimlere girerek yeniden tam bağımsızlık kazanır.

2) Sözcükler, bir birleşim içerisinde sürekli olarak aynı düşünceyi iletme üzere kullanıldıklarında bağımsızlığını tamamen kaybeder ve birbirlerinden ayrılmaz şekilde birbirlerine bağlanırlar ve yalnızca söz konusu birleşim içerisinde bir anlam kazanırlar (Bally, 2001: 89).

Ch. Bally'nin sınıflandırmasına göre yukarıdaki ikinci kategori bir “deyimsel birlik” (*фразеологическое единство*) oluşturmaktadır. Ona göre “eğer kendisini oluşturan sözcükler bağımsız anlamını tamamen kaybediyor ise sözcük grupları deyimsel bir birlik oluşturmaktadır bununla birlikte sözcük grubu, kendisini oluşturan öğelerin anlamının toplamına eşit olmayan yeni bir anlam kazanmaktadır” (Bally, 1961: 97). Böylece ortaya çıkan yeni oluşum, birlik içerisinde yer alan sözcüklerin serbest anlamlarını taşımamakla birlikte farklı yepyeni bir ifade ortaya koymaktadır. Araştırmacı, deyim birliklerinin bu durumunu kimyasal bir bileşime benzetmektedir. Bununla birlikte Ch. Bally, yukarıda sözü geçen sınıflandırmayı yaparken, farklı deyim gruplarını bir sisteme oturtmaktan ve sınıflandırma yapmaktan kaçınmıştır.

Ch. Bally'nin deyim birlikleri sınıflandırmasına Fransızca “hemen” anlamına gelen *Tout de suite*; Rusça “iyice azarlamak, haşlamak, adamakıllı paylamak” anlamlarına gelen *намылить шею* ya da “tabana kuvvet kaçırmak” anlamına gelen *во все лопатки* deyimlerini örnek olarak göstermek mümkündür (Teliya, 1966: 14). Bu birliklerde deyimsel ifadeyi oluşturan sözcükler kendi serbest anlamlarından uzaklaşmakta olup birlik içerisinde yeni bir anlam kazanmaktadırlar. Yukarıda örnek olarak gösterilen deyimlerden de anlaşıldığı gibi “bir kimseyi iyice azarlamak, haşlamak, adamakıllı paylamak” anlamına gelen *намылить шею* deyimini oluşturan sözcükler aslında deyim ifadesi taşıdığı anlamı taşımamakla birlikte düz anlamında “birinin boynunu sabunlamak” anlamına gelmektedir. Benzer şekilde “tabana kuvvet kaçırmak” anlamına gelen *во все лопатки* deyimini de düz anlamında “tüm kürek kemiklerinde” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla her iki deyim biriminin de yeni bir anlam kazandığı görülmektedir.

Ch. Bally “bu iki uç nokta arasında kesin bir sınıflandırmaya ait olmayan birçok geçişli durumların olabileceğinden” bahsetmektedir. Ona göre açıkça tanımlanmış geçişli türlerden birisi “deyim grupları” (*фразеологические группы*) ya da “alışılmış sözcük grupları” (*обычные словосочетание*)’dır. Ch. Bally bu sözlerinin

devamında ise deyim gruplarını şöyle tanımlamaktadır: “Ögelerinin bağımsızlığını koruduğu ancak kendi aralarında belirli bir yakınlığın olduğu belli olan, bütün grubun açıkça tanımlanmış bir sınıra sahip olduğu ve daha önce görülmüşlük, tanınmışlık, alışılmışlık izlenimi uyandıran bu sözcük birlikleri deyim grupları (фразеологические группы) ya da “genel sözcük grupları” (обычные словосочетание) şeklinde adlandırılmaktadır”. Araştırmacı örnek olarak şu ifadeleri göstermektedir: Fransızca “ağır hasta” (*gravement malade*) ve “ağır yaralı” (*grievement blessé*) sözcük gruplarındaki “ağır” anlamına gelen *gravement* ve *grievement* sözcükleri birbirine benzer bir anlam ifade etmektedir ancak bu iki kelime birbirinin yerine kullanılamaz. Bu bağlamda bir örnek daha vererek konuyu tamamıyla açıklığa kavuşturmaktadır: “tutkuyla dilemek” anlamına gelen *desirer ardemment* ve “tutkuyla sevmek” anlamına gelen *aimer eperdument* sözcük gruplarında yer alan zarflar birbirinin yerine kullanılamazlar; *aimer ardemment* ve *desirer eperdument* şeklinde cümle kurulması imkânsızdır (Bally, 2001:89-92). Böylece deyim birliklerinin deyim gruplarından kesin bir şekilde farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Deyim grupları, ögelerinden biri ya bağlamsal açıdan sabit eş anlamlılar dizisine (örneğin Fr. “boğucu, sıkıcı, tropik, yakıcı Senegal sıcağı” (*suffocante, accablante, tropicale, torride, senegalienne chaleur*)) dâhil olan ya da kurallı olarak belirli birleşimlere giren veya fiilin analitik biçimlerinin morfolojik oluşum aracı olarak görev yaptığı özel bir değişken birleşimler kategorisi oluşturmaktadır (Teliya, 1966: 15).

Bununla birlikte Ch. Bally deyim gruplarında birkaç tür belirtmektedir. Bu türleri yapısal özelliklerine göre değil kendine özgü sözcüksel ve anlamsal bileşimine göre sıralamaktadır. Örneğin, güçlü belirtenlerin yer aldığı “kesin olarak reddetmek” (*категорически отказать*); “derin bir üzüntü duymak” (*горько сожалеть*) ve “harikulade bir izlenim” (*потрясающее впечатление*) gibi deyim gruplarını ya da dolaylama haline gelen “yenmek, kazanmak” (*одержатъ победу – победить*) ve “karar almak, karar vermek” (*принять решение – решить*) gibi basit fiil türündeki sabit fiil birleşimlerini bahsettiği türler altında incelemektedir (Vinogradov, 1977b: 144). Araştırmacı diğer deyim türlerine değinmeyerek, okuma ve gözlem yapmanın farklı gruplar bulmaya yardımcı olacağını belirtmektedir (Bally, 2001: 95).

Ch. Bally deyim birliğinin özelliklerini belirtirken içsel ve dışsal özelliklerin farkını çok önemli görmekle birlikte dışsal özellikleri yeteri kadar güvenilir bulmamakta ve yanıltıcı olduğunu dile getirmektedir. İçsel özelliklere ise daha çok önem vermektedir. Araştırmacı, dışsal özellikler için aşağıdaki biçimsel özellikleri belirtmektedir:

- 1) Ayrı yazılan birkaç sözcükten oluşmaktadır;
- 2) Ögeler değişmez belirli bir dizilimde sıralanmakla birlikte ögelerin arasına herhangi bir sözcüğün girmesi mümkün değildir;
- 3) İfadeye yer alan ögelerin yer değişimi mümkün değildir.

Ch. Bally bununla birlikte bu özellikleri yeteri kadar belirleyici bir faktör olarak görmemekle birlikte bu üç koşula da uymayan belirgin deyimlerin olabileceğinden de söz etmektedir (Bally, 2001: 98). İçsel özelliklerin etmenlerini ise şu şekilde sıralamaktadır:

- 1) Tüm bir ifade tek bir özdeş sözcüğe benzemektedir;
- 2) Sözcük birleşiminin yerini anlamsal açıdan eşdeğer olan tek bir sözcük alabilmektedir;
- 3) İfade anlamsal açıdan ögelere bölünmemektedir;
- 4) Bileşim ögelerinin anlamı kaybolmaktadır;
- 5) İfadelerde sözcüksel, anlamsal ya da sözdizimsel arkaikler, eksiltili yapılar vb. varlık göstermektedir.

Dolayısıyla içsel özellikler, biçim ve düşünce arasındaki uyumdan doğan özelliklerdir. Yukarıda sıralanan tüm bu özellikler ögelerin anlamını yitirdiğini ve anlamsız hale geldiğini göstermektedir. Sözcük grubunda yalnızca dışsal özelliklerin bulunması onu deyimse birlik kategorisine dâhil etmeye yeterli değildir çünkü sabit bir sözcük düzenine ya da sabit bir bileşime sahip olan her sözcük grubunu dil birimlerinin kategorisi olarak düşünmek mümkün değildir. Ch. Bally, yine de bu özellikleri güvenilir bulmamakla birlikte yanıltıcı olduğunu, her deyim birliğinin bu özelliklere sahip olmadığını belirtmektedir. Ch. Bally'nin temel iç özellik olarak tamamen anlamsal ölçütleri vurguladığı düşünülmektedir. Bu yönüyle deyim yapılarına sözcüksel ve anlamsal açıdan yaklaşım gerekmektedir (Teliya, 1966: 16).

Bir sözcük grubunun deyimisel bir birlik olarak kabul edilebilmesi için sadece dışsal özelliklerini yani biçimsel açıdan incelemek yeterli olmamakla birlikte ayrıca iç özellikleri yani sözcüksel ve anlamsal ölçütleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu bağlamda Ch. Bally'nin deyim incelemelerinde anlamsal ölçütleri ön plana çıkardığı farkedilmektedir. Araştırmacının kuramı bazı eksiklikler içermesine rağmen deyimbilimin oluşum aşamasında sunmuş olduğu büyük katkıları inkâr etmek mümkün değildir.

Ch. Bally "Fransız Üslupbilimi Üzerine İncelemeler" (*Traite De Stylistique Francaise*) adlı eserinde deyim grupları ve deyim birliklerinin yanı sıra basmakalıp sözlere ve klişelere de değinmektedir. Bilim insanı hem klişeleri hem de kalıplaşmış sözleri deyimlere dâhil etmiştir. Klişeler hazır deyişlerdir; genellikle özlü sözlere benzer olarak bütünsel bir biçimde çok uzun olmayan cümleler olmakla birlikte bir zamanlar moda olan, günlük kullanıma girmiş olan edebi kökenli ifadelerdir ve çoğunlukla ünlü yazarların cümlelerinden sunulan kesitlerdir yine de klişelerin büyük bir çoğunluğunun kaynağı belirsizdir. Araştırmacı, örneğin bir tablo ile ilgili konuşurken "gerçek bir şaheser" cümlesini klişe bulmaktadır. Gazete dilinin de klişelerle dolu olduğunu ifade etmektedir (Bally, 2001: 108, 109).

Ch. Bally'nin çalışmalarının yanı sıra deyimbilimin Avrupa'daki gelişimini görmek için bu sıralarda çıkan iki çalışmadan daha bahsetmek gerekmektedir. 1950 yılında Madrid'de Juan Cazaes tarafından kaleme alınan "Çağdaş Sözlükbilime Giriş" adlı eserde farklı başlıklar altında deyimbilimin sorunları incelenmiştir. 1925 yılında da Amerika doğumlu İngiliz deneme yazarı Logan Pearsall Smith tarafından "İngilizce Deyimler" (*English Idioms*) adlı eser yayımlanmıştır. Bu kitaplarda çok sayıda örnek materyal bulunmaktadır; orijinal fikirler sunulmuştur özellikle de J. Cazaes'in çalışmasında deyimler sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu her iki çalışma da Rus diline çevrilmiştir. Fakat genel olarak her iki çalışma da betimleyici bir nitelik taşımaktadır. 1930-1940'lı yıllarda Sovyet dilbiliminde ise bir dizi çeşitli makaleler ortaya çıkmakla birlikte üniversitelerde dil sınıflarında deyimler ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde Batı Avrupa'daki deyimlere ışık tutan çalışmalar Sovyetler Birliğinde yayımlanan araştırmalardan daha zengindir. Buna rağmen deyimbilim çalışmalarının odak noktasını Sovyet deyimbilim geleneğinin devamı oluşturmaktadır (Teliya, 1966: 17-18).

Deyim yapıları Rus dili araştırmacılarının çok önceden beri ilgisini çekmektedir. Deyimler, “tabir” (*речения*), “özlü sözler” (*крылатые слова*), “vecizeler, aforizmalar” (*афоризмы*), “atasözleri” (*пословицы*), “darbimeseller” (*поговорки*), “ifadeler” (*выражения*), “deyiş” (*обороты речи*), “idiom” (*идиомы*) gibi farklı isimler altında XVIII. yüzyılın sonundan itibaren başlayarak bir takım özel dergilerde, açıklamalı sözlüklerde yer almaya başlamıştır (Şanskiy, 1996: 6-7). Rusya’da deyimbilim çalışmaları V. V. Vinogradov’dan önce çeşitli araştırmacılar tarafından deyimlerle ilgili ortaya koyulan bazı çalışmalarla birlikte başlamıştır. Bu bağlamda A. A. Şahmatov’un, F. F. Fortunatov’un, İ. İ. Sreznevskiy’nin, M. M. Pokrovskiy’nin, A. A. Potebniya’nın çalışmaları; XX. yy.’ın ortalarında Sovyet döneminde ise S. İ. Abakumov’un, L. A. Bulahovskiy’nin ayrıca deyimbilim terimini ortaya atan E. D. Polivanov ve B. A. Larin’in çalışmaları Rus deyimbilim tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda genellikle kalıplaşmış sözcük gruplarının yani deyimlerin bir takım anlamsal ve dilbilgisel özellikleri üzerinde durulmuştur. Deyimlerin doğası üzerine açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır.

V. V. Vinogradov ile birlikte başlayan klasik dönemde ise deyimbilimin bağımsız ayrı bir dilbilim disiplini olarak kabul edilmesi için yoğun bir çaba harcanmıştır. Dolayısıyla bu dönemin temel ilkesi deyimbilimin sınırlarının belirlenmesi olmuştur. Bu bağlamda deyimlerin sınıflandırılması ve sözcüklerden, diğer sözcük gruplarından farkları ortaya koyulmaya; genel çerçevesi ve temel kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece yirminci yüzyılda 1940 ve 1960’lı yıllarda Rusya’da deyimbilim V. V. Vinogradov’un ortaya koyduğu çalışmalarla birlikte hızlı bir gelişim göstermiştir. V. V. Vinogradov’un deyimlerle ilgili ortaya attığı bu düşünceler V. L. Arhangelskiy, V. P. Jukov, A. V. Kunin, A. G. Nazaryan, P. N. Popov, L. İ. Royzenzon, İ. İ. Çernişeva, A. İ. Smirnitskiy ve N. M. Şanskiy gibi diğer bilim insanları tarafından paylaşılmış, devam ettirilmiş ve geliştirilmiştir. Bununla birlikte klasik dönem diye adlandırılan V. V. Vinogradov’un öncülük ettiği bu dönem daha sonra deyimbilim araştırmalarıyla ilgili yeni fikirler üretememiştir. Deyimbilimin kapsamı ve sınırlılıkları gibi konuların dar çerçevesinde sıkışıp kalmıştır.

Kimi araştırmacılar Rus dilbiliminde dilbilimsel bir disiplin olarak deyimbilimin tarihini M. N. Lomonosov’un çalışmalarına kadar uzandığını bildirmektedir. Çok yönlü bir bilim insanı olan M. N. Lomonosov kelime öbeklerinin, deyimlerin ve

deyişlerin sözcüğe olan yakınlığını farketmiştir. Bununla birlikte Lomonosov'un çok sayıda atasözü topladığı bilinmektedir. Bu atasözlerinden bazılarını "Rusça Grameri" (*Российская грамматика*) isimli eserinde örnek materyal olarak kullanmıştır (Teliya, 1966: 11). Araştırmacı ayrıca Rus edebi diline ait sözlüğün hazırlık aşaması sırasında çeşitli sözcüklerin yanı sıra tabir, idiom, deyim gibi çeşitli ifadelerin de sözlükte yer alması gerektiğini belirtmiştir (Şanskiy, 1996: 6-7).

V. V. Vinogradov'un deyimbilimin ayrı bir bilim dalı olarak gelişmesini sağlayan ve klasik dönemi başlatan belli başlı çalışmalarına geçmeden önce deyimbilimin kuramsal olarak ön hazırlık temellerinin atılmasında önemli bir rol oynayan F. İ. Buslayev, A. A. Potebniya, F. F. Fortunatov, A. A. Şahmatov, İ. M. Vul'fius, S. İ. Abakumov ve E. D. Polivanov gibi araştırmacıların çalışmalarına göz atmak deyimbilimin gelişimini izlemek açısından bir gereklilik arz etmektedir.

F. İ. Buslayev (1818-1897) ilkel, imgesel düşüncenin yankılarının sözcük bileşimlerine, özellikle de belirli alışılmış ifadelerle yani atasözlerine, İncil'de yer alan özlü sözlerle, alışılmış benzetmelere, halk dilindeki yaygın deyim ifadelerine nasıl yansıdığını araştırmakla birlikte ataların bu tür alışılmış ifadeleri (bir tür mikro-efsane) torunlarına rehber niteliğinde miras olarak bıraktığını ve bu ifadelerin kısa özdeyiş biçiminde olduğunu ayrıca manevi yasaları ve sağduyuyu içinde barındırdığını belirtmektedir. F. İ. Buslayev, alışılmış ifadelerin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

Alışılmış ifadeleri akılda tutmak gerekmektedir, bu tür ifadeler dilbilgisi ya da retorik kurallarına uymayabilir; arkaik, ritmik ve melodik yapıların varlığıyla desteklenebilmekle birlikte anlamsal bütünlük başlıca özellik olarak korunmaktadır; değişime imkân tanımayan sabit biçim ise bu ifadelerde görülen yerleşik bir özelliktir. (Buslayev'den akt. Teliya, 1966: 11). Böylece F. İ. Buslayev deyimlerin genel özelliklerini ortaya koymaktadır.

A. A. Potebniya'nın fabllar, atasözleri, deyimler ve ifadeler alanındaki gözlemlerinin oldukça ilginç olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Araştırmacının deyimlerin oluşum yasalarının kavranması ve deyim yapılarının tarihsel tanımına yaptığı katkı ise göz ardı edilemez bir gerçektir (Teliya, 1966: 12). Bunun yanı sıra deyim yapılarının belirgin özelliği sorusu psikolojik açıdan öncelikle A. A. Potebniya (1835-1891) tarafından ortaya koyulmuştur. Dil sistemi kavramını genel anlamsal

bir dil bağlamı kavramıyla birleştiren A. A. Potebnya değişken öznelerin yanında değişmez yüklemelerin olduğunu ve muazzam bir canlılığa sahip yaygın sözlerin iç biçimlerindeki tekrarlanma bağıntısını görmüştür. Ona göre düşüncenin bu yoğunlaşması, farklı düşünceleri nispeten küçük zihinsel değerlerle değiştirme fırsatı veren sanatsal bir görüntü yaratmaktadır (Potebnya'dan akt. Teliya, 1966: 12).

F. F. Fortunatov (1848-1914) “Karşılaştırmalı Dilbilim” (*Сравнительное языковедение*) adlı eserinde dilbilimin amacının insan dilini tarihsel süreç içerisinde araştırmak olduğunu belirterek farklı diller arasındaki akrabalık ilişkilerinin belirlenmesi ve geçmişte ortak bir tarihe sahip yani kökenleri açısından akraba olan bu dillerin karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Fortunatov, 2010: 5). F. F. Fortunatov, bu düşüncesini Fransızca ve Rusça ‘nın ait olduğu dil ailelerinde yer alan akraba dillerle olan ilişkilerine değinerek örneklendirmekte ve açıklığa kavuşturmaktadır. Akraba dillerin kökeninde ise ortak bir geçmiş olduğunun altını çizmektedir. Bununla birlikte dilin zaman içerisinde değişim gösterdiğini ve dilin bir tarihsel geçmişe sahip olduğunu ifade etmektedir.

F. F. Fortunatov ve ekolü sabit ifadeleri bileşenlerinin anlamsal ve dilbilgisel özellikleri açısından incelemeye yönelmiştir (Teliya, 1966: 12-13). F. F. Fortunatov, bitişik kelimelerin konuşan kişinin zihninde iki ya da daha fazla sözcüğe bölündüğünü, aslında bir sözcük birleşiminin anlamının, aynı sözcüklerin anlamlarının birleşiminden farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Bunun yanında bitişik sözcükler anlamını değiştirmeden birleşiminde yer alan öğelere bölünmemektedir çünkü bitişik sözcükler bütün tek bir kelimedir. Örneğin “düşman” (*неприятель*) sözcüğünün anlamı “değil” (*не*) olumsuzluk eki ve “arkadaş” (*приятель*) sözcüklerinin birleşim anlamına göre farklılık gösterse de “düşman” anlamındaki *неприятель* (arkadaş ve değil sözcüklerinin birleşiminden oluşur) sözcüğü bitişik bir kelimedir çünkü konuşan kişinin zihninde bu kelimenin birleşimindeki olumsuzluk belirten *не* eki ve “arkadaş” anlamına gelen *приятель* sözcüğünün yer aldığı net bir şekilde bellidir. Böylece “düşman” (*неприятель*) sözcüğü söz konusu anlamında manasını değiştirmeden hiçbir kelimeye bölünemez ve dolayısıyla da tek bir sözcük teşkil etmektedir. F. F. Fortunatov bu düşüncesini aynı şekilde “yalan” anlamına gelen *неправда* (“doğru” (*правда*) ve “değil” (*не*)) sözcüklerinin

birleşiminden oluşur) ve Moskova Nehri anlamına gelen *Москва-река* ("Moskova" (*Москва*) ve "nehir" (*река*) sözcüklerinin birleşiminden oluşur) sözcüklerini örnek göstererek açıklamasını sürdürmektedir (Fortunatov, 1956: 173). Araştırmacıya göre bitişik sözcükler gibi bitişik ifadeler de anlamsal açıdan ayrı sözcüklere bölünemezler (Teliya, 1966: 13) ancak böyle bir sözcük birleşiminin birinci kısmında yer alan sözcüğün biçimine göre bunlar ayrı sözcükler değil sözcük grupları şeklindedir. Söz konusu bitişik ifadeler "demiryolu" anlamına gelen *железная дорога* ve "büyük perhiz" anlamına gelen *великий пост* sözcük gruplarını örnek olarak göstermektedir (Fortunatov, 1956: 174). F. F. Fortunatov ve ekolü deyim yapılarını anlamsal açıdan sözcük olarak biçimsel açıdan ise sözcük grupları şeklinde değerlendirmiştir.

A. A. Şahmatov (1864-1920), Fortunatov ekolünün biçimciliğinin aksine bağımlı sözcük gruplarını sözdizimsel açıdan incelemiştir. Bilim insanı, tamamlanmış ve tamamlanmamış sözcük grupları arasında yapılan analizin bölünmez sözcük gruplarını ortaya çıkardığını belirtmektedir. Sözcük gruplarının bölünmesi ve bileşimi oluşturan öğelerin karşılıklı ilişkilerinin belirlenmesi, dominant öğeyle ona bağlı olan öğelerin tanımlanması anlamına gelmektedir. A. A. Şahmatov birtakım sözcük grupları için böyle bir bölünmenin mümkün olamayacağını belirterek örneğin "iki çocuk" (*два мальчика*) sözcük grubunun çağdaş dilin sözdizimsel uygulamaları açısından bölünmez olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı, dil tarihi açısından da detaylı bir şekilde incelediği "iki çocuk" (*два мальчика*) sözcük grubunda ne dominant ne de bağımlı olan bir öğe bulunmadığından dolayı bu sözcük grubunu bölünmeyen sözcük grubu olarak kabul etmektedir (Şahmatov, 2001: 278). A. A. Şahmatov bölünmeyen sözcük gruplarını çağdaş Rus dilinin sözdizimsel kuralları çerçevesinde beş grupta incelemektedir (Teliya, 1966: 13):

- 1) Dilbilgisel açıdan bölünmese de sözcüksel açıdan bağımsız olan sözcük grupları: "odayı iyice ısıtmak" (*протопить комнату*), "kürkü bozmak" (*испортить шубу*);
- 2) Dilbilgisel açıdan bölünmeyen ve sözcüksel açıdan sınırlı olan sözcük grupları: "iki kilo" (*два килограмма*), "üç serçe" (*три воробья*);
- 3) Dilbilgisel açıdan bölünmeyen ve sözcüksel açıdan bağımlı olan sözcük grupları: "el ele" (*рука об руку*), "Allah kurtarsın" (*спаси Бог*), "Ne olduğu belirsiz bir şey" (*черт знает что*);

4) Dilbilgisel ve sözcüksel açıdan bölünmeyen sözcük grupları: “baştan savma (üstünkörü) yapmak” (*спустя рукава*), “can sıkıntısından, oyalanmak için” (*от нечего делать*);

5) Dilbilgisel açıdan bölünebilen ancak sözcüksel açıdan bağımlı, bölünemeyen sözcük grupları: “oyun kartları” (*игральные карты*), “Kızıl Ordu” (*Красная Армия*).

V. N. Teliya'ya göre A. A. Şahmatov'un yukarıda sıralamış olduğu kategorilerden yalnızca son üçü deyimbilimin nesnesini oluşturmaktadır. Bu kategorilerde yer alan deyimlerin hepsi belirli bir anlamsal bütünlük derecesine sahiptir. Deyimlerde tamamen sözdizimsel bir yaklaşım doğru değildir. Araştırmacı, “el ele” (*рука об руку*) türünden birliklerin bölünemezliğini açıklamak için morfolojik özelliklere başvurmaktadır. A. A. Şahmatov tamamen sözdizimsel ölçütlerden uzak durmakta ve “demiryolu” (*железная дорога*) türündeki birleşimlerin ayrılmasında anlamsal ölçütleri tercih etmektedir (Teliya, 1966: 14). Deyim incelemelerinde yalnızca sözdizimsel bir yaklaşım doğru değildir. A. A. Şahmatov bu nedenle sözdizimsel yaklaşımın yanı sıra morfolojik ve anlamsal ölçütlere de başvurmaktadır. Bizim fikrimize göre deyimleri incelerken hem sözdizimsel hem de anlamsal özelliklerden yararlanılmalıdır. Dolayısıyla herhangi bir ölçütün daha üstün tutulması mümkün değildir. Deyimbilim hem dilbilgisiyle hem de anlambilimle iç içe bulunmaktadır.

V. V. Vinogradov'un araştırmalarından önce deyimbilimle ilgili yapılan özel çalışmalardan İ. M. Vul'fius (1896-1984) ve S. İ. Abakumov (1890-1949)'un bilimsel araştırma niteliğinden daha çok öğretimsel, yöntemsel bir özellik taşıyan makalelerini de belirtmek gerekmektedir. Bu çalışmalarda bir takım ilginç ve önemli gözlemler yer almakla birlikte bazı önemli çıkarımlarda bulunmaktadır. İ. M. Vul'fius “Deyimlerin Sınıflandırılması Üzerine” (*К вопросу о классификации идиомов*) (1929) adlı çalışmasında okuyuculara öncelikle Ch. Bally'nin deyim sınıflandırmasından bahsetmektedir. Onun tarafından yapılan bu sınıflandırmayı yeterli bulmadığından sabit sözcük birleşimlerini aşağıdaki gruplara göre ayırmaktadır (Şanskiy, 1996: 7):

1) Bileşiminde yer alan sözcük öğelerine bölünemeyen deyimler: “göz yummak” (*смотреть сквозь пальцы*), “Baştan savma (üstünkörü) yapmak” (*спустя рукава*), “işin ehli, erbabı olmak” (*собаку съел*) vb.

2) Atasözü türündeki tabirler

3) Dilde yer alan sözdizimi kurallarını bozan ifadeler olarak kabul edilen deyimler, söz oyunları üzerine dayanan ifadeler ve *зга*, *домла* gibi deyimler dışında başka bir yerde kullanılmayan ifadeler: “zifiri karanlık” (*ни зги не видно*), “yanıp kül olmak” (*сгореть домла*).

N. M. Şanskiy, İ. M. Vulfius’un sınıflandırmasını çeşitli mantıksal temellere dayandığı için açıkça başarısız bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu sınıflandırmada yalnızca üçüncü gruba ait kabul ettiği özelliklerin, hem birinci grupta hem de ikinci grupta yer almasını ve diğer farklı yönlerden eleştirmektedir. Bununla birlikte İ. M. Vulfius’un makalesinde deyim sözlüklerini ilgilendiren ve çeşitli dillere ait deyimlerin karşılaştırmalı incelemesi üzerine çok isabetli açıklamaların yapıldığını da vurgulamaktadır (*Şanskiy, 1996: 7-8*).

N. M. Şanskiy (1996:8), S. İ. Abakumov’un “Sabit Sözcük Birleşimleri” (*Устойчивые сочетание слов*) (1936) adlı makalesinin daha yararlı ve değerli bir çalışma olduğunu düşünmektedir. S. İ. Abakumov söz konusu makalesinde Rusça deyimleri ilk kez yapıları ve kökenleri açısından sınıflandırma girişiminde bulunmuştur ayrıca Ch. Bally’nin Fransızca deyimlerle ilgili anlattıklarını göz önünde bulundurarak deyimlerin en önemli genel özelliklerini belirtmiştir. Araştırmacı sabit sözcük birleşimlerini anlamsal bitişikliklerine göre iki gruba ayırmaktadır:

1) Kendisini oluşturan öğelerin anlamından sözcük grubunun anlamı anlaşılmayan idiomlar;

2) “Karadeniz” (*Чёрное море*), “Tıp Fakültesi” (*медицинский факультет*) türündeki birkaç sözcükten oluşan adlandırmalar.

Araştırmacı, S. İ. Abakumov’un sınıflandırmasını da yeterli bulmamakta ve çeşitli yönlerden eleştirmektedir. Söz konusu sınıflandırmada bir yandan deyimlerin sahip olduğu tüm çeşitliliğin göz önünde bulundurulmadığını diğer yandan da sınıflandırmanın tek bir ilkeye dayanmadığını belirtmektedir. Ona göre, örneğin

“Karadeniz” (*Чёрное море*) türündeki birkaç sözcükten oluşan adlandırmalar, birleşimi oluşturan sözcüklerin anlamından genel anlamı anlaşılamadığı için aynı zamanda deyimdir (Şanskiy, 1996: 8). Dolayısıyla N. M. Şanskiy, bu sınıflandırmada hem tüm çeşitliliğin ortaya koyulmadığını hem de net bir ayrımın gözetilmediğini ifade etmektedir.

Bununla birlikte S. İ. Abakumov’un deyimleri yapısal ve etimolojik açıdan sınıflandırma çabası dikkate değerdir. İdiomları ve deyimleri birbirinden ayırmaktadır. İdiom yapılarının özelliklerini anlamsal bütünlük, çevirisinin imkânsızlığı, sözdizimsel ve sözcüksel açıdan bölünmezlik, dilbilgisel biçimin kısmi değişmezliği, sözcük düzeninin değişmemesi, geniş sözcük yapımı olanaklarının bulunmaması şeklinde sıralamaktadır. Ayrıca ona göre deyimbilim, düşüncenin hazır biçimde ifade ediliş yöntemleriyle ilgili bir bilimdir (Teliya, 1966: 18).

Sovyet dilbiliminde “deyimbilim”*’in* tanımıyla ilgili yapılan ilk çalışmalardan birisi de E. D. Polivanov’a aittir. Nitekim E. D. Polivanov (1891-1938) “Toplumsal Grupların Lehçelerinin ve Standart Rus Dilinin Fonetik Özellikleri Üzerine” (*о фонетических признаках социально - групповых диалектов и, в частности, русского стандартного языка*) adlı çalışmasında deyimbilimin ayrı bir bilim dalı olarak ele alınması gerektiğini şu sözleriyle belirtmektedir:

Deyimbilim terimini (sesbilim, biçimbilim, sözdizim ve sözlük ya da sözcükbilimin yanı sıra) sözdizimin biçimbilime bulunduğu mesafedeki gibi sözcükbilimle aynı konumda bulunan ayrı bir disiplini belirtmek için kullanıyorum. Hem biçimbilim hem de sözdizimin inceleme nesnesi sözcüklerin ve çeşitli sözcük gruplarının biçimsel anlamları gibi genel soyut kavramların simgesidir; sözcükbilim ise sözcüksel anlamlarla ilgilenmektedir. Birim olarak kullanılan değerlerin niceliksel niteliğine göre söz konusu disiplin yani sözcükbilim sadece biçimbilimle karşılaştırılabilir ama sözdizim ile karşılaştırılamaz. İşte bunun gibi ayrı bir bölümde söz konusu bağlamda sözdizimiyle aynı görevi üstlenecek ancak aynı zamanda sözcükbilimin belirli sözcüklerin anlamlarıyla ilgilenmesine benzer bir şekilde, ele alınan belirli sözcük gruplarını genel tür olarak değil de kendi anlamlarıyla inceleyecek ayrı, özel bir bilim dalına gereksinim ortaya çıkmıştır. Dilbilimin bu dalına ve ayrıca bu bilim dalı tarafından incelenen olguların hepsine “deyimbilim” (*фразеология*) adını veriyorum. (Polivanov, 1968: 207-208).

E. D. Polivanov’un söz konusu çalışması özellikle “deyimbilim” (*фразеология*) terimini ortaya atması bakımından çok önemlidir. Araştırmacı ayrıca deyimbilim

kavramının yanı sıra idiomatika teriminin de önerildiğini belirtmektedir. E. D. Polivanov aynı zamanda deyimbilimin (ya da idiomatika) tüm kuramsal temeline ve önemine karşın hala tek başına ayrı bir disiplin konumunu kazanamadığını da sözlerine eklemektedir. E. D. Polivanov deyimbilimle ilgili özel olarak çalışmalarda bulunmamıştır ancak deyimlerle ilgili yaptığı bir takım çalışmalar uzun vadede deyimbilimin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Rus dilbiliminde deyimbilimin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı 1940'lı yıllara dayanmaktadır. Söz konusu bilim dalının kurucusu olarak filolojinin hemen hemen her alanındaki geniş ve derin bilgisiyle XX. yüzyılın önde gelen dilbilimcileri arasında bulunan V. V. Vinogradov'u adlandırmak mümkündür. Deyimbilim çalışmaları sistemli olarak ilk kez V. V. Vinogradov tarafından ele alınmıştır. Onun çalışmaları deyimbilimin kuramsal bir temelini oluşturulması ve geliştirilmesinde başat bir rol oynamıştır.

V. V. Vinogradov, hocası A. A. Şahmatov ve özellikle Ch. Bally, A. Sechehaye gibi bir dizi Batılı bilim insanının fikirlerini geliştirerek deyim gruplarının bölünmezlik ve sabitlik derecesine göre sınıflandırılma ve ayrılma ilkelerini öne sürmüş ve deyimlerin tarihsel doğası açısından yorumlanma yollarını göstermiştir (Kostamarov, 1977: 8). Bununla birlikte V. V. Vinogradov özellikle Ch. Bally'nin fikirlerini geliştirerek Rus dilinde ilk kez anlamsal bitişikliklerine göre deyimleri “kaynaşma” (*сращения*), “birlik” (*единство*) ve “birleşme” (*сочетание*) olmak üzere üç grupta sınıflandırmıştır. Deyimi genellikle deyimbilimin ana nesnesi olarak tanımlayan ünlü bilim insanı, deyimlerle ilgili birçok soru ortaya atmış ve onları çoğunlukla çözüme kavuşturmuş, böylece sonraki dönemlerde deyimbilimle ilgili yapılan araştırmalar için bir ışık tutmuştur.

Söz konusu yeni bilim dalı gelişimini özellikle V. V. Vinogradov'un deyimbilim üzerine yaptığı araştırmalara borçludur. Onun çalışmaları A. M. Babkin, V. P. Jukov, N. M. Şanskiy, V. N. Teliya gibi önde gelen Rus dilbilimcilerinin deyimbilimle ilgili yaptıkları araştırmalarla birlikte birçok farklı dilde yapılan çalışmalara da kaynaklık etmiş, kuramsal bir temel sağlamıştır. Rusça deyimlerin gruplandırılması için hazırlamış olduğu sınıflandırmayı deyimbilimciler diğer dillerde yer alan deyim sistemlerinin incelenmesi için de kullanmışlardır. SSCB zamanında, Sovyetler

Birliği'ni oluşturan neredeyse tüm milletler özellikle bu sınıflandırma temelinde deyim sistemlerinin çerçevesini çizmişlerdir. Ayrıca İngilizce, Almanca, Fransızca gibi birçok Batı Avrupa dilinde bulunan deyimler üzerine araştırmalar yapan dilbilimciler de V. V. Vinogradov'un deyim sınıflandırmasına başvurmuşlardır. V. V. Vinogradov'un deyimleri sınıflandırmak için kullandığı "deyim kaynaşmaları", "deyim birlikleri", "deyim birleşmeleri" terimleri İngilizce (sırasıyla *phraseological fusions*, *phraseological unities*, *phraseological collocations*); Almanca (sırasıyla *phraseologische Zusammenbildungen*, *phraseologische Einheiten*, *phraseologische Verbindungen*); Fransızca (sırasıyla *les locutions soudees*, *les unites phraseologiques*, *les combinaisons phraseologiques*) gibi çeşitli dillere de çevrilmiştir (Solodub ve Al'breht, 2003: 179). Böylece V. V. Vinogradov'un Rusça deyimler için hazırlamış olduğu deyim sınıflandırması evrensel bir nitelik kazanmış ve çeşitli dillerin deyim araştırmalarını da etkilemiştir.

V. V. Vinogradov, deyimbilim alanında zamanla birer klasik haline gelmiş olan 1946 yılında kaleme aldığı "Dilbilimsel Bir Disiplin Olarak Rus Deyimbiliminin Temel Kavramları" (*Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины*) ve bir yıl aradan sonra 1947 yılında yazdığı "Rus Dilinde Deyim Birimlerinin Temel eşitleri" (*Об основных типах фразеологических единиц в русском языке*) adlı makalelerinde Rus dilbiliminde ilk kez deyimbilime ait sorunları ele almış, deyimbilimin genel çerçevesini çizmiştir. Söz konusu bu iki çalışma deyimbilimin dilbilimden bağımsız bir bilim dalı olarak belirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bilim insanı, bu makalelerinde Rus deyimbiliminin temel kavramlarını ortaya atmış, Rusça deyimleri oldukça sistemli ve net bir şekilde sınıflandırmıştır.

V. V. Vinogradov "Rus Dilinde Deyim Birimlerinin Temel eşitleri" adlı makalesinde deyim gruplarının birçok araştırmacının dikkatini çektiğini ancak bu konuyla ilgili anlamsal inceleme açısından çeşitli gözlemlerden ve birkaç genel yargıdan başka herhangi esaslı bir çalışmanın bulunmadığını belirtmekle birlikte deyimbilim çalışmalarını Ch. Bally tarafından kaleme alınan "Fransız slupbilimi zerine İncelemeler" (*Traite de Stylistique Francaise*) adlı çalışmanın aydınlattığını vurgulamaktadır (Vinogradov, 1977b: 143). V. V. Vinogradov söz konusu çalışmasında deyimlerin sınıflandırılmasıyla ilgili tespitlerini sağlam temellere dayandırmaktadır.

“Dilbilimsel Bir Disiplin Olarak Rus Deyimbiliminin Temel Kavramları” (1946) adlı makalesinde ise deyimbilimin dilbilim sisteminde kendisine çoğunlukla yer bulamadığından, genellikle sözcükbilimin yanında yer aldığından ya da sözcükbilimin içine dâhil edildiğinden; deyimbilimin temel kavramlarının, kapsam ve amaçlarının açıklığa kavuşturulmadığından bahsetmektedir. V. V. Vinogradov deyimbilimin gelişim süreciyle ilgili düşüncelerinin devamında deyimbilimin sınırlarının, amaçlarının ve temel kategorilerinin belirsizliğinin bu bilim dalının bağımsız bir şekilde gelişmesine engel olduğunu sözlerine eklemektedir (Vinogradov, 1977a: 118).

V. V. Vinogradov yukarıda adı geçen söz konusu makalesinde deyimbilimin sınırlarının, amaçlarının ve temel kategorilerinin belirsiz bir durumda bulunmasının bu disiplinin gelişmesini önlediği kanaatindedir. Araştırmacıların, deyimlere daha çok sözcükle bağlantılı olarak yaklaştıklarından dolayı deyimleri sözcükbilim çerçevesinde anlamsal açıdan incelediklerini belirtmektedir. Bilim insanı, sözcük ile cümle arasındaki sınırın değişken olduğunu savunmaktadır. Ona göre sözcük bir deyim yapısına girdiği zaman çoğunlukla serbest anlamını yitirmektedir. Bu yüzden sözcüğün anlamsal açıdan araştırılması deyim incelemesinin nesnesini yok etmektedir. Ferdinand de Saussure’nin de aralarında bulunduğu birçok dilbilimci cümleyle ilgili yaptıkları araştırmalarda sözcük üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu yüzden deyim birimleri ve deyim kategorileri ilkesel, genel bir dilbilimsel araştırmaya konu olamamıştır. Deyimleri diğer kelime gruplarından ayırt etmek V. V. Vinogradov’a göre oldukça kolaydır. Nitekim araştırmacı deyimlerin özelliklerini kesinlikle bölünmez, anlamının ise deyimleri oluşturan sözcük bileşiminin anlamından tamamen bağımsız olduğu, yeni bir anlam kazandığı şeklinde sıralamaktadır.

1950’li yıllara gelindiğinde B. A. Larin’in deyimbilimle ilgili bazı çalışmaları söz konusu disiplinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. B. A. Larin (1893-1964), “Deyimbilim Üzerine Denemeler” (*Очерки по фразеологии*) ve “Halk Deyimbilimi Üzerine” (*О народной фразеологии*) adlı çalışmalarıyla tarihsel deyimbilimin temellerini atmıştır (Larin, 1977: 3). Araştırmacı, 1956 yılında kaleme aldığı “Deyimbilim Üzerine Denemeler” adlı makalesine dilbilim ve özellikle deyimbilim alanında yapılan çalışmaların genel çerçevesini çizerek başlamaktadır.

B. A. Larin söz konusu çalışmasında dilbilimsel bir disiplin olarak deyimbilimin gelişim aşamasında olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden de içerik ve kapsamıyla cümleyle ilgili bir bilim dalını ifade eden deyimbilim (*фразеология*) teriminin daha çok bu bilim dalının araştırma nesnesini tanımlamak için kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre deyimbilim alanında yapılan çalışmalarda terimsel bir karmaşa mevcuttur. Deyimbilim teriminin sık sık deyim (*фразеологизм*) terimi yerine kullanıldığını ifade etmekle birlikte bu durumu örneklendirerek açıklamaktadır: Örneğin Saltıkov-Şchedrin'in ya da başka bir yazarın deyimbilimi üzerine ("*о фразеологии*" *Салтыкова-Щедрина*) yapılan çalışma başlıklarının yanlış olduğunu düşünmektedir. Deyimbilim teriminin sadece bu konuyla ilgili yapılan araştırmalar için kullanılabileceğini ancak deyimbilimin araştırma nesnesi yani deyimler için kullanılamayacağını dile getirmektedir. B. A. Larin aynı zamanda iş diline ait söz birimleriyle ilgili, hiçbir şekilde bilimsellik içermemesiyle birlikte yalnızca şablonların alfabetik bir listesini vermelerine rağmen "İş Dilinin Deyimbilimi Üzerine" (*Фразеология делового языка*) başlığı altında çeşitli derlemeler yayınlandığını ifade etmektedir. Araştırmacı bu terimsel karmaşanın sebebini ise deyimbilim kavramının önceden tanımlanmaması, dilbilimsel disiplinler arasında kendine ayrı bir yer edinmemesi olarak görmektedir (Larin, 1977: 126). Bununla birlikte deyimbilimin bir bilim dalı olarak ayrılması gerektiğinin altını çizmektedir Böylece bu şekilde bir bilim dalı olarak deyimbilim ve bu bilim dalının araştırma nesnesi olan deyim kavramının birbirine karışmayacağını düşünmektedir.

Araştırmacı çalışmasının devamında deyimbilimin diğer dilbilimsel disiplinler arasındaki yerini belirlemeye, bir sınır çizmeye çalışmaktadır. Ona göre basit bir sözcük anlamsal yapısı açısından ne kadar bileşik, ne kadar deyimisel (idyomatik) bir ifadeye sahip olursa olsun, başka bir dile çevrilemez dahi olsa yalnızca bir sözcüktür. Bu sözcük deyimbilim alanına ait değildir ve sözlükbilim ya da sözcükbilim çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir (Larin, 1977: 126). B. A. Larin tek sözcükleri deyim olarak görmemekle birlikte deyim olabilmesi için birkaç sözcükten oluşması gerektiğini bildirmektedir. Dolayısıyla deyimbilim ile sözcükbilim arasına bir sınır çizmekte ve deyimbilimin araştırma nesnesi olarak yalnızca deyimleri kabul etmektedir. Sözcükler de ancak sözlükbilim ya da sözcükbilimin araştırma nesnesi olarak değerlendirilmelidir.

B. A. Larin, yalnızca sözcük gruplarının deyimbilimin araştırma nesnesi olabileceğini belirtmekle birlikte her sözcük grubunun da deyimbilimin alanına giremeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre dilsel bir birim olarak kelime grupları, sözcük ve cümle arasında bulunmaktadır. Sözcük grupları, tıpkı sözcükler gibi cümleler oluşturmak için materyal sağlamaktadır. İfadenin en basit türü olan sözcük grupları sözdizimine ait bölünmüş dil birimleridir. Bununla birlikte eğer sözcük grubunu meydana getiren sözcükler arasında anlamsal açıdan içsel bir bütünlük söz konusu ise bu sözcük grubu sözdizimsel incelemenin araştırma nesnesi olamaz; ya tamamen bağımsız olarak deyimbilim çerçevesinde ya da yakın zamana kadar yapıldığı gibi sözcükbilim ya da sözlükbilim kapsamında incelenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra bir dile ait sözcük grupları heterojendir yani ayrıcinstendir. Sözcük gruplarının bir kısmı cümle özelliği göstermekle birlikte sözdizimine aittir; diğer kısmı ise sözcüğe yakın özellikler taşıyan bölünmez, sabit birleşimlerdir yani birkaç sözcükten oluşan, tam bir düşünceyi ifade eden birimlerdir. Bu sözcük grupları yalnızca etimolojik açıdan yani çağdaş dilin sistemi dışında, tarihsel planda bölünebilir. Sözcük gruplarının bu kısmı sözdiziminden ayrılmalı ve özellikle deyimbilim çerçevesinde incelenmelidir (Larin, 1977: 127). Araştırmacıya göre deyimisel özellikler gösteren bu sözcük gruplarının sözcükbilimin alanında ele alınması mümkün değildir ve özellikle deyimbilimin araştırma nesnesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte B. A. Larin, sözlükbilim alanında da deyimlerin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Sözlükbilim alanında bu konuda başarılı çalışmalar yapıldığından ve deyimlerin sözlüklerde nasıl yer alması gerektiği hususunda ayrıntılı bir takım kurallardan bahsetmektedir.

Deyimbilim ve sözcükbilim arasındaki sınır B. A. Larin'e göre ilk bakışta çok açıktır. Sözcükbilim basit sözcükleri, deyimbilim ise kelime gruplarını incelemektedir ancak bazı deyimler (idiom) ve ayrılmaz sözler yalnızca sözcüklerin farklı bir türü olan bileşik sözcüklerdir ve bunları sözcükbilimin özel bir bölümünde incelemek gerekmektedir. Bununla birlikte tamamen kaynaşmış, bütünsel bir anlama sahip olan deyimlerin yanı sıra bağımlı sözcük gruplarının birkaç çeşidi bulunmaktadır. Bilim insanı deyimisel materyalin zenginliği, çeşitliliği ve özgünlüğünün tamamen sözcükbilime dâhil edilmesine imkân tanımadığını bu yüzden basit kelimeye yakın olan deyimisel sözlerin sözcükbilimden çıkarılmasını ve deyimbilime eklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Larin, 1977: 127-128). Böylece B. A. Larin, deyimbilim,

sözcükbilim ve sözlükbilimin araştırma nesnelerini belirtip açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır.

Araştırmacı V.V. Vinogradov'un deyimbilim yönteminde tarihsel bir nitelik arayıp bulmasını önemli bir fark olarak değerlendirmektedir: V. V. Vinogradov deyimsel birleşme dizileri için XVIII. yüzyıla ait kaynaklarda daha eski biçimler bulmuştur ve bu da ona iki yüzyıl süresince deyimlerin bileşiminde, yapısında meydana gelen değişiklikleri izleme fırsatı sunmuştur (Larin, 1977: 135). Nitekim B. A. Larin'in çalışmalarının genel özelliği tarihin modern çağla, modern çağın da tarihle bağlantı içinde olduğunu belirtmesidir (Larin, 1977: 7). Araştırmacı her şeyden önce bir dil tarihçisi olduğu için deyim incelemelerinde de aynı yaklaşımı benimsemiştir. Ona göre deyimlerin oluşumunun dilin tarihsel gelişiminden ayrı düşünülmesi imkânsızdır. Çalışmasında deyimlerin tarihsel süreçlerinin takip edilmesini ve bununla birlikte tarihsel bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bununla birlikte B. A. Larin deyimleri tarihsel deyimbilim açısından sınıflandırma girişiminde bulunmaktadır (Jukov ve Jukov, 2006: 89). Ona göre tarihsel bakış açısıyla yapılan bu sınıflandırmanın temeline deyimlerin tarihi oluşum ilkesini koymak gerekmektedir. Bu sınıflandırma tablosunda deyimlerin aşama aşama tarihsel gelişimi yer almalıdır (Larin, 1977: 147). Bu bağlamda B. A. Larin, sözcük gruplarını "alışılmış sözcük grupları" (değişken, serbest) (*обычные словосочетания / переменные, свободные*), "sabit metaforik sözcük grupları" (deyim birlikleri, kalıplaşmış deyimler) (*устойчивые метафорические словосочетания / фразеологические единства, стереотипные речения*) ve "deyimler" (deyim kaynaşmaları, bölünmez deyimler) (*идиомы / фразеологические сращения, неразложимые речения*) olmak üzere üç gruba ayırmaktadır:

1. "Alışılmış Sözcük Grupları" (**Обычные словосочетания**): her dilin gelişiminin herhangi bir aşamasında egemen olan ifadelerdir (Larin, 1977: 147). Bunlar dil ifadelerinin en sık rastlanılan çeşididir. Bu gruba deyim birleşmeleri de girmektedir (Jukov ve Jukov, 2006: 89). B. A. Larin, bu grubun Ch. Bally'nin sınıflandırmasındaki terimsel birleşimlerle benzer olduğunu belirtmektedir ancak yeni bilimsel bileşik terimlerin kesinlikle deyimsel sözcük gruplarına ait olmadığını;

alışılmış, ortaçağa ya da antik çağa ait bileşik terimlerin ise bileşimine göre metaforik ve bölünmez sözcük grupları arasında dağıtılması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte V. V. Vinogradov'un sınıflandırmasındaki üçüncü grubun yani deyim birleşmelerinin de gerekli olmadığını ifade etmektedir. Ona göre deyim birleşmelerine belirli özelliklere sahip olmayan, gerçek deyim bileşimlerinin çok uzağında bulunan, asgari düzeyde deyimsellik gösteren ifadeler girmektedir. B. A. Larin söz konusu sınıflandırmada her şeyden önce sınıfların arasında kesin sınırlar çizilmesi gerektiğini belirtmektedir (Larin, 1977: 147).

2. “Sabit Metaforik Sözcük Grupları” (**метафорические словосочетания**): Bu kategoride metaforik sözcük grupları yer almaktadır. Bu metaforik sözcük grupları, aynı sözcüksel bileşimin değişken sözcük gruplarının yeniden kavranmasının bir sonucu olarak doğmuştur. Bu duruma “ölesiye çalışmak, saçını süpürge etmek, bedavaya çalışmak” (*энуть спину*); “ümidini kesmek” (*махнуть рукой*) ve “kirli çamaşırları ortaya dökmek” (*выносить сор из избы*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir (Jukov ve Jukov, 2006: 89). B. A. Larin, bu grupta yer alan ifadelerin kalıplaşmış, alışılmış, ilk anlamından uzaklaşmış olduğunu belirtmekle birlikte metaforik olarak yeniden düşünüldüğünü ve alegorik bir kullanıma sahip olduklarını açıklamaktadır. Sahip oldukları bu özellikleriyle de diğer gruplardan farklılık göstermektedir. Bu grup, V. V. Vinogradov'un sınıflandırmasında yer alan deyim birliklerine karşılık gelmektedir (Larin, 1977: 148).

3. “Deyimler” (**идиомы**): B. A. Larin'in sınıflandırmasındaki üçüncü ve son gruptur. V. V. Vinogradov'un sınıflandırmasındaki “deyim kaynaşmaları” ve Ch. Bally'nin sınıflandırmasındaki “bölünmez deyimler”e karşılık gelmektedir. Deyimler ilk bileşiminden hem sözcüksel hem de dilbilgisel açıdan uzak düşmesiyle, kısaltılmış olmasıyla, şekil değiştirmesiyle ve anlamsal netliğin belirgin bir şekilde zayıflamasıyla metaforik sözcük gruplarından ayrılmaktadır. Söz konusu birimler sözcük gruplarının biçim ve anlam açısından gösterdikleri uzun süreli gelişim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Deyimler, sözcük gruplarının son evresidir çünkü ileride ya dilin ikincil öğelerine dönüşerek ya da tamamen kullanımdan çıkarak deyim varlığından silinebilir (Larin, 1977: 148).

B. A. Larin'in bakış açısına göre deyim birleşimleri gerçek deyimisel oluşumlar değildir ve alışılmış serbest sözcük gruplarıyla kaynaşmaktadır (Jukov ve Jukov, 2006: 90). Böyle bir sınıflandırma sözcük grubunun "serbestlikten" "bölünmezliğe" doğru izlediği temel tarihsel evreleri yansıtmaktadır. B. A. Larin tarafından yapılan sınıflandırmanın ilk grubunda özolgu adlandırması yani herhangi bir gerçeklik olgusunun algılanışının doğrudan ifadesi; ikinci grubunda düşünceleri genelleyen mecazi, renkli bir ifade; son olarak üçüncü grubunda ise canlılık ve renkliliğin, anlamsal iki boyutluluğun belirsizleştiği, tamamen kaybolduğu gizli bir sembol yer almaktadır (Larin, 1977: 148). Bununla birlikte bilim insanı tarihsel deyimbilimin kurulması gerekliliğini vurgulamaktadır.

V. V. Vinogradov'un temel çalışmalarının ortaya çıkmasıyla birlikte deyimbilim dilbilimin en çok gelişen alanlarından biri haline gelmiştir. Ancak deyimbilim alanında hala çözüme kavuşmamış birtakım sorunlar bulunmaktadır. Şimdiye kadar araştırmacılar arasında deyimbilimin temel birimi olan deyimlerin tanımı konusunda bile tam bir görüş birliği sağlanmış değildir. Deyimbilimin etkili bir şekilde gelişimi için araştırma alanının net bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla bu sorunu çözüme kavuşturmak için deyimbilime dar ve geniş anlamda yaklaşım önerilmiştir (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 9-10).

Deyimbilimin bağımsız bir dilbilim dalı olarak gelişmesinde kaydedilen önemli başarılarla rağmen deyimbilimin genel çerçevesi, deyimlerin sınıflandırılması, deyimın temel bir dilsel birim olarak belirlenmesi gibi konular hala çözüm beklemektedir. Çağdaş dilbilimde deyimın tanımına dair bir görüş birliğine varılmış değildir; hangi bilim insanının görüşü paylaşıyor ise deyime karşı takınılan bilimsel bakış da buna göre değişmektedir (Solodub ve Al'breht: 2003: 182-183).

Yaptığı deyimbilim çalışmaları ve deyim sözlükleriyle tanınmış olan Azerbaycanlı dilbilimci M. T. Tagiyev bu durumu eleştirmekle birlikte çağdaş dilbilimde deyimlerin yanı sıra sözcüklerin, bileşik terimlerin, her türlü sabit sözdizimsel yapıların, atasözlerinin, darb-ı mesellerin, özdeyişlerin, özlü sözlerin ve çok sayıda sözlü ve yazılı dile ait klişelerin de deyimbilimin kapsamına alındığını ve bu durumun deyimbilim kavramını sınırsızca genişlettiğini belirtmektedir (Tagiyev, 1966: 6). Bazı araştırmacıların deyimbilimin kapsamını sınırsızca genişletip tüm

sabit sözcük birleşimlerini dâhil etmesine karşılık diğerleri de deyimbilimin içeriğini kısıtlamakta yalnızca belirli sabit sözcük birleşimleriyle sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla çağdaş deyimbilim kuramındaki deyim incelemelerinde “dar” ve “geniş” olmak üzere iki bilimsel yaklaşım ön plana çıkmaktadır.

S. İ. Ojegov, Sovyet dilbiliminde deyimbilimin kapsamı üzerine genel olarak iki temel görüş olduğunu belirtmektedir (Ojegov, 1974, 187). Deyimbilimi “dar” ve “geniş” anlamda ayırmayı öneren S. İ. Ojegov deyimbilimin sınırlarına dair sorunları ilk kez açık bir şekilde ortaya koymuştur (Teliya, 1966: 80). S. İ. Ojegov, bir deyimler sözlüğünde yer alması gereken temel bilimsel ilkelerden bahsettiği “Deyimbilimin Yapısı Üzerine” (*О структуре фразеологии*) adlı makalesinde deyimbilimin geniş ve dar anlamda ele alınmasına dair görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

Dilde var olan sabit sözcük birleşimleri, dildeki yapısına ve kullanımına göre heterojendir yani ayrı türdendir. Bu birleşimleri yalnızca tek bir ortak noktaları yani onların sabitliği bir araya getirmektedir. Böylelikle bu sabit söz birleşimleri genel olarak deyimbilim adı altında toplanmaktadır. Bunlardan biri belli yapısal özelliklere sahiptir ve ayrı sözcüklerin yanı sıra cümleleri veya cümle öğelerini inşa etmek için bir araçtır. Bu tür sabit sözcük birleşimlerini, dilin deyimisel birimlerini **“dar anlamda deyimbilim”** olarak adlandırmak mümkündür. Belirtilen özelliklere sahip olmayan diğer sabit sözcük birleşimlerini de **“geniş anlamda deyimbilim”** olarak adlandırmak mümkündür. Bununla birlikte bu deyimisel unsurların dildeki kullanım sürecinde tarihsel gelişimleriyle yakından etkileşim içinde oldukları unutulmamalıdır. (Ojegov, 1974: 194).

M. T. Tagiyev deyimbilim incelemelerinde dar ve geniş anlamda yaklaşım meselesinin sebebini şöyle açıklamaktadır:

Bazı dilbilimciler deyimbilimin birinci dereceden önemli sorunlarına genellikle dilbilimsel bakış açısıyla yaklaşmamış bu nedenle birimlerin yapısı açısından farklı türlere sahip bağdaşmaz bir çoğunluğu deyimbilime dâhil etmişlerdir; diğer taraftan bazı dilbilimciler de çalışmalarında deyimbilimin konusunu belirli anlamsal sınırlara kadar daraltmışlardır böylece dilbilimde deyimbilimin anlaşılmasında dar ve geniş olmak üzere iki yaklaşım baş göstermiştir. Rus dilbilim literatüründe özellikle sözcükbilimsel ve sözlükbilimsel çalışmalarda ise genel olarak en başından beri deyimbilimin konusu dar anlamda kabul edilmektedir. (Tagiyev, 1966: 15).

Deyimbilime dar anlamda yaklaşan dilbilimciler deyimbilimin araştırma konusu olarak yalnızca sabit sözcük birleşimlerini belirtirken; geniş anlamda yaklaşan dilbilimciler her türlü sözcük birleşimlerini deyimbilimin araştırma konusu olarak

belirlemişlerdir (Alefirenko, 2009:13). Böylece deyimbilim araştırmalarında dar anlamda yaklaşımı benimseyen bilim insanları araştırma konusu olarak yalnızca deyimlerin incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Deyim olarak yalnızca genel anlamı kendisini oluşturan ögelerin serbest anlamından anlaşılmayan sabit bileşimler kabul edilmektedir. Bu duruma örnek olarak “Tepesi atmak, aniden fena halde öfkelenmek” (*лезть в бутылку*) deyimini göstermek mümkündür. Bu deyim düz anlamı “şişenin içine girmek” şeklindedir ve deyim olarak ise “genellikle ortada hiçbir sebep yokken, boş yere kızmak, sinirlenmek, öfkelenmek” gibi kendisini oluşturan ögelerin serbest anlamından çok farklı bir anlama gelmekle birlikte yeni bir anlam kazanmaktadır. Deyimbilim araştırmalarında geniş anlamda yaklaşımı benimseyenler ise deyimbilimin araştırma konusu olarak atasözleri, darb-ı meseller ve özdeyişler gibi tüm sabit ifadeleri göstermektedirler. Dolayısıyla deyimbilimin amacı, kapsamı, sınırları ve konusu sınırsız bir şekilde genişlemektedir.

Deyimbilim araştırmalarında geniş anlamda yaklaşım öncelikle genel edebiyat kuramının etkisiyle ve özellikle de atasözlerinin, darb-ı mesellerin ve diğer halk özdeyişlerinin toplanmasına bağlı olarak sözlü halk eserlerinin incelenmesinin etkisiyle ortaya çıkmış, biçimlenmiş ve söz konusu yaklaşım destek sağlamıştır. Rus dilbiliminde F. İ. Buslayev tarafından deyimbilim terimi ilk kez özellikle bu tür birimleri açıklamak için kullanılmıştır (Tagiyev, 1966: 16). Deyimbilimde geniş anlamda yaklaşım öncelikle V. Dal’ tarafından “Büyük Güncel Açıklamalı Rusça Sözlük” (*Толковый словарь живого великорусского языка*) adlı eserinde daha sonra ise M. İ. Mihelson’un “Rus Deyimbilim İncelemesi” (*Опыт русской фразеологии*) adlı çalışmasında ileri sürülmüştür (Tagiyev, 1966:16).

İleriki dönemlerde N. M. Şanskiy, A. V. Kunin, İ. İ. Çernişeva ve R. N. Popov gibi bilim insanlarının deyimbilim araştırmalarında da deyimlere geniş açıdan (yeniden üretilebilirlik) yaklaşılmaktadır. Söz konusu araştırmacılar dildeki her türlü sabit ve yeniden üretilebilir sözcük grubunu deyim olarak kabul etmektedirler (Solodub ve Al’breht: 2003: 184). Nitekim deyimbilim araştırmalarında geniş anlamda yaklaşımı benimseyen bilim insanlarının başında N. M. Şanskiy gelmektedir. Araştırmacı dilde sabit, yeniden üretilebilir halde bulunan sözcük

guruplarını yani bütünsel bir anlama sahip olan ve hazır bir biçimde bulunan dilsel birimlerin hepsini deyim olarak kabul etmektedir.

S. İ. Ojegov 'a göre geniş anlamda deyimbilim çok çeşitlidir ve bu yaklaşımı büyük oranda özlü sözler oluşturmaktadır (Ojegov, 1974: 194). Araştırmacı aynı zamanda geniş anlamda deyimbilimin sınırlarının çok geniş olduğunu ve bu bağlamda yalnızca deyimlerin değil, darbimesellerin, atasözlerinin, yazarların aforizmalarının, şiirlerin veciz satırlarının, sabit ifadelerin, bilimsel - terimsel bir nitelik taşıyan deyişlerin, kançılıryaya ait birtakım basmakalıp sözlerin, üretimsel - tekniksel ifadelerin vb. de girdiğini belirtmektedir (Ojegov, 1974: 188). Yukarıda sıralanan atasözleri, özdeyişler, klişeler gibi çeşitli ifadelerin yanı sıra Rusça deyim içeriğine bileşik bağlaçlar, bileşik ilgeçler, bileşik terimler gibi dildeki çeşitli betimleyici ve analitik deyişler de dâhil edilmektedir. Bazı araştırmacılar “kalın dergi” (*толстый журнал*); “sabah erken” (*раннее утро*); “sinirli kişi” (*нервное лицо*) ve “hüngür hüngür / hıçkırma hıçkırma ağlamak” (*рыдать навзрыд*) gibi sözcük gruplarını deyim olarak kabul etmektedirler. Bunun yanında bazı dilbilimciler ise “saçma” (*галиматья*); “karışıklık” (*сумбур*); “saçma” (*ерундистика*) ve “abrakadabra” (*абракадабра*) gibi tamamen sözcük olan ifadeleri de deyim olarak görmektedir ve bu ifadeleri “tek heceli deyimler” (*односложные идиомы*) şeklinde adlandırmaktadır (Alefirenko, 2009: 17). S. İ. Ojegov bu düşünceler ışığında geniş bir şekilde anlaşılan deyimbilim çerçevesinde yapısal-dilbilimsel analiz için bir girişimde bulunulamamasını doğal karşılamaktadır.

Araştırmacı özellikle A. A. Reformatsky'nin kitabında açıkça ortaya koyulan geleneksel deyimbilim anlayışının deyimbilimin kapsamını sınırsız bir şekilde genişlettiğini belirtmektedir. Ona göre deyimbilimin inceleme nesnesi belirsiz kalmaktadır ve deyimbilimin dilbilimsel analizinin amacı, sınırlarının ve yapısının çerçevesi tamamen kaybolmaktadır (Ojegov, 1974: 191). S. İ. Ojegov özlü sözlerin yapısal ve anlamsal açıdan özel bir niteliği bulunmadığından bu ifadeleri deyimbilimin dışında tutmaktadır. Ona göre özlü sözler dilbilimsel incelemenin bir nesnesi değildir, üslupsal bir ifade aracı olarak konuşmadaki işlevi açısından incelenmelidir. Bununla birlikte deyimlerin yapısıyla benzerlik gösteren ve genelleyici bir anlam kazanan, yer aldıkları bağlamdaki taşıdıkları zorunlu anlamlarından sıyrılmış eski özlü sözlerin deyim birimleri haline geldiklerini de

belirtmektedir. S. İ. Ojegov 'a göre özlü sözler gibi atasözleri ve darbimeseller de deyimbilimin kapsamına girmemektedir. Ona göre bu ifadeler sözdizimsel yapı açısından bitmiş bir cümleye sahiptir. Bu cümlelerin ögeleri ise serbest ögelerden oluşmakla birlikte sözdizimsel açıdan bölünebilmektedir. Bu ifadeler ayrıca bitmiş bir düşünceye sahiptir (Ojegov, 1974: 195-196). Araştırmacı bununla beraber özlü sözlerle birlikte atasözleri ve darbimeselleri deyimlerin kaynakları olarak görmektedir.

S. İ. Ojegov böylece özlü sözlerin, atasözlerinin, darbimesellerin, masalsı ifadelerin, tarihsel aforizmaların, fıkraların ve diğer çeşitli ifadelerin yalnızca ögelerine bölünerek kendi türünün yapısal özelliklerini kaybetmekle birlikte yapısal açıdan da deyim birimlerine benzeyerek deyim varlığına dâhil olabildiklerini bildirmektedir (Ojegov, 1974: 197). Bununla birlikte tüm özdeyişlerin ve atasözlerinin deyimbilime dâhil edilmesiyle ilgili ciddi itirazlar söz konusudur. Deyimler sözcük gruplarından meydana gelmektedir. Özdeyişlerin büyük bir çoğunluğu ve atasözleri ise bitmiş, tam bir düşünceyi ifade etmekle birlikte bütün bir cümle oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu ifadeler sözcük grubunun sınırları dışında kalmaktadır; deyimbilime dâhil edilmemelidir. Bugün deyimbilimin sınırları dışında kalan atasözü, vecize, özdeyiş, darb-ı mesel gibi ifadeler deyimbilime yakın bir dilbilimsel disiplin olan atasözü bilimi (*paremiyoloji*) adı altında incelenmektedir.

Deyimbilim araştırmalarında dar anlamda yaklaşımı benimseyen araştırmacıların da görüş birliğine vardıklarını söylemek zordur. Bu görüşü savunan bilim insanları da farklı yaklaşımları savunmaktadır. Bazı bilim insanları deyimbilimin araştırma nesnesi olarak yalnızca sözcüklerin bir araya gelmesiyle anlamsal açıdan dönüşüm geçiren sabit sözcük birleşimlerini kabul etmektedir. Bu bakış açısı A. M. Babkin ve V. P. Jukov gibi bilim insanlarının çalışmalarında desteklenmektedir. A. V. Kunin ve A. D. Rayhşteyn gibi diğer bilim insanları ise sadece sözcükle değil aynı zamanda cümleyle de bağıntılı olan, anlamsal açıdan dönüşüm geçirmiş sabit bileşimlerle deyimbilimin araştırma konusunu genişletmektedirler (Alefirenko, 2009: 13-14). Dolayısıyla deyimbilim araştırmalarında dar ya da geniş anlamı benimseyen araştırmacılar deyim birimlerini inceleme ve belirleme konusunda kendi ilkelerini savunmaktadırlar.

N. F. Alefirenko deyimbilime dar anlamda yaklaşımı desteklemekle birlikte dilin doğasında var olan temel yasaları yansıttığı gerekçesiyle her iki yaklaşımın da genel bir kuram altında birleştirilebileceğini belirtmektedir. Ona göre sözdizimsel esasa dayanan böyle bir deyimbilimsel yaklaşım, anlamsal yorumlamaları da gözardı etmemektedir. Araştırmacı böyle bir yaklaşımın oldukça perspektif bir bakış açısı kazandıracağını düşünmekle birlikte bu görüşü vaktiyle V. V. Vinogradov'un da savunduğunu ifade etmektedir. Nitekim deyimbilime dar anlamda yaklaşımı benimseyen, atasözleri, özlü sözler, darbimeseller ve farklı özdeyişler gibi ifadeleri deyimbilimin dışında tutan V. V. Vinogradov, deyimbilim sorunlarının çözümü konusunda deyimbilim araştırmalarında geniş ya da dar anlamda yaklaşım yollarının kaçınılmaz olarak bir noktada kesişeceği ve birleşeceği değerlendirmesinde bulunmaktadır (Alefirenko, 2009: 14).

Deyimbilimde dar ve geniş anlamda yaklaşımın yanı sıra V. V. Vinogradov deyim gruplarının yapısının büyük bir dikkatle incelenmesi, deyimlerin temel türlerinin birbirinden ayrılarak daha belirgin bir biçimde sınırlarının çizilmesiyle birlikte anlam esaslarını, sözcüklerle olan bağıntılarını tanımlamak gerektiğini belirtmektedir (Vinogradov, 1972: 24). Araştırmacının deyimbilim kavramı sözcük ve sözcük anlam sistemine dayanmaktadır: Ch. Bally'nin deyim gruplarını yorumlarken kullandığı üslupsal yöntemin aksine deyimleri sınıflandırırken anlamsal analiz uygulamaktadır (Teliya, 1966: 21). Ünlü araştırmacının sınıflandırmasının temelinde deyimlerin sözcük bileşenlerinin anlamsal bitişikliğinin yani anlamsal bölünmezliğinin derecesi ve özellikleri yer almaktadır (Alefirenko, 2009: 31). Dolayısıyla V. V. Vinogradov'un deyimleri sınıflandırmasının temelinde sözcüklerin anlamı, anlam türleri ve kullanımları yatmaktadır. Bu bağlamda onun tarafından deyimler üç gruba ayrılmaktadır:

1. "Deyim Kaynaşmaları" (**Фразеологические сращения**)
2. "Deyim Birlikleri" (**Фразеологические единства**)
3. "Deyim Birleşmeleri" (**Фразеологические сочетания**)

V. V. Vinogradov'un deyimler sınıflandırmasında "deyim kaynaşmaları" ile "deyim birlikleri" anlamsal açıdan bölünmezlikleri ve bütünlükleriyle, anlamsal açıdan bölünebilir ve dolayısıyla da bütünsel bir anlama sahip olmayan "deyim

birleşmeleri” ile karşı karşıya getirilmektedir. Deyim kaynaşmaları ve deyim birlikleri de ayrıca deyimleri oluşturan ögelerin içsel anlam bitişikliklerinin derecesine göre birbirlerine karşıtlık oluşturabilmektedir. Deyim kaynaşmaları deyimi oluşturan ögelerin anlamsal bitişikliği açısından en yüksek dereceye sahiptir. Deyim birlikleri deyim kaynaşmalarından farklı olarak genellikle ögelerinin anlamsal kaynaşması bakımından daha küçük dereceyle nitelendirilmektedir çünkü deyim birliklerinin bütüncül anlamı genellikle ögelerin sözcük anlamlarının temelinde yatan renkli bir anlatımla gerekçelendirilmekle birlikte ögelerin arasındaki anlam bağıntısı hissedilmektedir (Solodub ve Al’breht, 2003: 176-177).

V. V. Vinogradov’un kurmuş olduğu deyim sisteminde mecazi anlama sahip olan deyim kaynaşmaları ve deyim birlikleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Deyim kaynaşmaları ve deyim birlikleri anlamsal açıdan bölünmeyen, birleşimde bulunan ögelerinin serbest anlamını tamamen yitirdiği, tam bir deyim özelliği gösteren sözcük gruplarıdır. Deyimlerin anlamları, kendisini oluşturan ögelerin serbest anlamından anlaşılamaz. Bununla birlikte deyim kaynaşmalarına göre deyim birliklerinin birleşiminde bulunan ögelerin arasındaki anlam bağıntısı hissedilmektedir.

Deyim birleşmeleri ise anlamsal açıdan bölünebilmeleri ve bütünsel bir anlama sahip olmamaları nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından tam bir deyim olarak değerlendirilmemektedir. Kendisini oluşturan ögelerin bağımsız anlamından deyim birleşmelerinin genel anlamı anlaşılabilmektedir. Bu yüzden deyim birleşmeleri bazı araştırmacılar tarafından bağımsız sözcük gruplarına benzer olarak kabul edilmekle birlikte yalnızca deyim birleşmeleri ile deyim kaynaşmaları gerçek birer deyim olarak tanınmaktadır. V. V. Vinogradov’un söz konusu deyim sınıflandırmasını daha iyi kavrayabilmek için sırasıyla ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir:

1. “Deyim Kaynaşmaları” (**Фразеологические Сращения**): V. V. Vinogradov, deyim kaynaşmalarının bazen “idiom” terimiyle de adlandırıldığını ifade etmektedir. Onun tanımlamasına göre bu grupta yer alan deyimlerde bir araya gelen ögelerin aralarında hiçbir anlam bağıntısı bulunmamaktadır. Deyimlerin birleşim ögeleri dilin herhangi bir bağımsız sözcüğüyle ses benzerliği gösterse de aralarındaki bağıntı tamamen eşseslilikten ileri gelmektedir. V. V. Vinogradov bu duruma “mutlaka, yüzde yüz, gün gibi ortada” anlamına gelen (*как путь дать*)

deyimini örnek olarak göstermektedir. Çağdaş Rus dilinde sözcük grubu zarf kategorisine dayandırılmaktadır ancak bu sözcük grubu halk dilinde, “mutlaka”, “şüphesiz”, “kesinlikle” anlamlarına gelmektedir (Vinogradov, 1977a: 121). Dolayısıyla deyim kaynaşmaları dilin diğer kategorilerinde yer alan cümle gruplarıyla benzerlik gösterebilir ancak anlamsal açıdan değil eşseslilikten dolayı bir benzerlik söz konusudur.

Deyim kaynaşmalarının temel özelliği anlamsal açıdan bölünmezliğidir ve bunun yanında ögelerin bütününden deyimın kesin bir anlamı çıkarılamaz. Deyim kaynaşmaları iç biçimi tam olmayan, sözcükle türdeş, semantik bir birimdir. V. V. Vinogradov’a göre deyim kaynaşmaları ne bir edebi eser, ne de anlamsal ögelerin bir bütünüdür; çağdaş dilin biçimsiz sözcük bölüklerinin çözünüp eridiği kimyasal bir bileşimdir (Vinogradov, 1977b: 147). Deyim kaynaşmalarında dış biçim bazen çok değişkendir hatta örneğin fonetik ya da ses uyum etkilerine de uğramaktadır (Vinogradov, 1977a: 124). Misal “gereksiz bir kişi /şey, yamak olmak” anlamındaki *с боку припёка* deyimini herhangi bir dilbilgisel temelden yoksun olarak *с боку - припёку* şeklinde uyumlu bir çifte dönüşmektedir (Vinogradov, 1977b: 147). Dolayısıyla söz konusu deyim, ses uyumu açısından fonetik bir değişim geçirmiştir.

Deyim kaynaşmalarının temel ve genel özelliği olarak deyim, sözcüksel ya da dilbilgisel arkaizmlerin eşlik ettiği bir gerekçesizlik taşımaktadır (Teliya, 1966: 22). V. V. Vinogradov eğer deyim grubunda yer alan ögeler arasında en ufak bir anlam bağıntısı bile söz konusuysa bu sözcük grubunu deyim kaynaşmaları olarak adlandırmanın zor olacağını belirtmektedir (Vinogradov, 1977a: 128). Deyim kaynaşmalarının temel özelliği kendisini oluşturan ögelerin arasında anlamsal açıdan gerekçesizliğin bulunmasıdır dolayısıyla sözcükler arasında herhangi bir anlam bağıntısı bulunmamaktadır.

Bununla birlikte V. V. Vinogradov ifadenin bölünmezliğine bağlı olarak deyim kaynaşmalarını dört temel gruba ayırmaktadır (Vinogradov, 1977b: 146):

1) Bileşiminde kullanılmayan ya da artık günümüzde yok olmuş dolayısıyla tümüyle anlaşılmayan sözcüklerin olduğu deyim kaynaşmaları: örneğin “cehennemın dibinde, çok uzak” (*у черта на куличках*); “tüm gücüyle, var gücüyle”

(во всю Ивановскую); “çürük (yaş) tahtaya basmak, hazırlıksız yakalanmak” (попасть в просак);

2) Sözdizimsel açıdan bölünmeyen ya da yapısı açısından çağdaş dildeki sözcük grubunun mevcut kurallarına uymayan dilbilgisel arkaizmleri içeren deyim kaynaşmaları: örneğin “en ufak bir kuşku bile duymadan, hiç düşünmeden” (ничтоже сумняся); “işte bu kadar” (и вся недолга!); “ne olursa olsun” (была – не была);

3) Anlatımsal bir takım bireyselleşmelere uğramış bu yüzden hem sözcüksel hem de anlamsal açıdan bölünmeyen deyim kaynaşmaları: örneğin “bir de bakarsın, bir de bakmışsın, belki de” (tatsız, istenmeyen bir olayın beklentisi için kullanılır) (чего доброго); hoppala! Al sana! (beklenmeyen bir durum karşısında şaşırma, hayret ya da hoşnutsuzluk ifade eder) (вот тебе и на);

4) Deyim kaynaşmaları bitişik anlamsal bir birim oluşturmaktadır; deyim oluşturulan öğelerin sözcüksel anlamından ise deyim bütünsel anlamı anlaşılamaz: örneğin “dımızlak ortada kalmak” (сидеть на бобах); “canından çok sevmek, canı kadar sevmek” (души не чаять в ком-нибудь).

V. V. Vinogradov deyim kaynaşmalarının incelenmesinde tamamen dışsal, biçimsel ya da sözcükbilimsel bir yaklaşımın amaca ulaştırmayacağı görüşündedir. Yalnızca bir deyim bileşiminde bilinen ve dolayısıyla nominatif işlevinden yoksun bırakılmış tek, ayrı bir sözcük her zaman ifadenin tam anlamsal bölünmezliğinin bir belirtisi değildir. Bu duruma “işin gecikmeye tahammülü yoktur” (дело не терпит отлагательства); “utancından kıpkırmızı kesilmek, utanıp sıkılmak” (совесть зазрела) ve “bıktırmak, usanç vermek, (yılanın) sevmediği ot dibinde bitirmiş” (мозолить глаза) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür. Aynı şekilde dilbilgisel bir arkaizm çağdaş dilde uygun bir kategori ya da biçimlerin varlığı durumunda kendi başına kolayca anlaşılabilir. Bu duruma “açık yüreklilikle söylemek, dobra dobra söylemek” (положа руку на сердце); “boş durmak, el el üstünde oturmak” (сидеть сложа руки); “güpegündüz” (среди бела дня) ve “yalın ayak” (на босу ногу) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür. Dilbilgisel arkaizmler genellikle deyimsel ifadeyi yalnızca desteklemektedir ancak onun oluşumunu sağlamamaktadır (Vinogradov, 1972: 25).

Deyim kaynaşmalarının genel olarak temel özelliği anlamsal bölünmezliği ve kendisini oluşturan ögelerin tamamen anlamını kaybetmesidir. Sözcüklerin serbest anlamlarıyla deyimın bütünsel anlamı arasında herhangi bir anlamsal ilişki bulunmamaktadır. Bu yüzden kendisini oluşturan ögelerin anlamlarından deyimın genel anlamı anlaşılamaz.

Bir deyim kaynaşmasında bütün ögeler anlamsal açıdan öylesine bitişik ve ayrılmazdır ki en az birinin eksikliği ya da ifade bakımından kısalması bütünü anlamını tamamen ya etkilemez ya da anlamın tamamen bozulmasına yol açmaktadır. Bir yandan bu tür kaynaşmalar dilbilgisel açıdan değişik sözcük biçimlerine sahip olmalarına rağmen anlamsal açıdan değişmemektedir. Bu duruma “cehennemin dibinde, çok uzak” anlamlarına gelen *у черта на куличках* ve *к черту на кулички* gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir (Vinogradov, 1977b: 148). Söz konusu deyimler farklı dilbilgisel biçimlere sahip olsalar da her iki deyim de “cehennemin dibinde, çok uzak” anlamlarına gelmektedir dolayısıyla anlamsal açıdan her ikisi de aynıdır; dilbilgisel değişimler söz konusu deyimlerin anlamını etkilememiştir.

Diğer yandan da deyim kaynaşmalarının renkli kullanımında eğer sözdizimsel koşullar uygun ise deyimın dayanak noktası yani deyimın temelini oluşturan sözcük ya da sözcükler anlamsal açıdan deyimın bütününe eşit olabilir ve deyimın yerine ayrı olarak tek başına kullanılabilir. Deyim kaynaşmaları bu gibi durumlarda sorunsuz bir şekilde birbiri ardına ögelerini kaybedebilir. Örneğin “(bir şeyden) hiç çıkmamak, anlamamak” (*ни в зуб толкнуть*) deyimini metin içerisinde ya da günlük konuşma dilinde genel yani tam haliyle kullanılabileceği gibi eksik ögelere sahip bir şekilde de kullanılması mümkündür. Söz konusu deyimın metin içindeki genel kullanımına A. P. Çehov’un “Öğretmen” (*Репетитор*) adlı eserinden örnek gösterilebilir (Vinogradov, 1977b: 148):

“Altıncı kez sana dördüncü çekimi soruyorum ve siz hiçbir şey anlamıyorsunuz! Ne zaman dersinize çalışacaksınız siz?” (*В шестой раз задаю вам четвертое склонение, и вы ни в зуб толкнуть! Когда же, наконец, вы начнете учить уроки?*)

F. M. Dostoyevski'nin "Bir Yazarın Günlüğü" (*Дневник писателя*) adlı eserinde ise söz konusu deyim *ни в зуб ögesi kullanılmıştır*: "O karanlık bir adamdır, kanunları hiç bilmez" (*Человек он темный,законов ни в зуб*)

Deyim kaynaşmasının yapısında ögelerin anlamsal açıdan deyim *genel anlamına eşitliği konuşma dili için özellikle sık rastlanılan bir durumdur*. Öte yandan konuşma dilinde deyimlerin bölünme ve birleşme süreçleri daha sık ve işlektir. Bu tür süreçler deyim kaynaşmalarının en belirgin özelliklerindendir (Vinogradov, 1977b: 148). Bununla birlikte bu tür deyimlerin cümle içindeki kullanımı değişse de kimi ögelerini kaybetse de anlamsal açıdan değişmemektedir; genel anlamıyla aynı anlama sahiptir.

Deyim kaynaşmasının anlamsal birliği genellikle sözdizimsel bölünmezlik ya da sözcük grubunun gerekçesizliği yani ögeleri arasında anlamsal açıdan bir bağıntının olmaması ve morfolojik ögeleri arasında çağdaş sözdizimsel bağıntının bulunmamasıyla desteklenmektedir. Bu duruma "horozlar ötmeden, gün ışımadan" (*чем свет*); "korkaklık etmek" (*трусу праздновать*); "şöyle böyle" (*так себе*); "ne olursa olsun" (*была не была*) ve "bunatak" (*выжить из ума*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir (Vinogradov,1972: 25).

Dolayısıyla deyim kaynaşmaları yalnızca sözcüklerin eş değer ifadeleridir. Deyim kaynaşmaları ya cümlenin bir ögesi ya da bütün bir cümle görevini üstlenerek kendine özgü sözdizimsel bileşik sözcükler oluşturmaktadır. Bu yüzden deyim kaynaşmaları sözdizimsel bir bütün olarak ve kendine özgü bileşik sözcük birimleri olarak dilbilgisel kategori altında incelenmektedir. Dilbilgisel ve fonetik açıdan ayırt edilebilen ögelerin etimolojik anlamı bütünün dilbilgisel anlamı ile gözle görülür bir çelişki içerdiği durumlarda bu çelişkinin ortadan kalkması anlaşılabilir. Örneğin "herhangi bir şeyin içinde, bolluk içinde yüzmek" (*куры не клюют*) deyimini niceliksel sözcük anlamına sahiptir. Söz konusu deyim, "bir yığın, yığınla" anlamlarına gelen *пропасть* ve *уйма* sözcükleriyle aynı eş anlamlı bir sıraya koyulabilir: örneğin "denizde kum onda para (onun yığınla parası var)" (*денег у него – куры не клюют* (*денег у него – пропасть*)). Tüm bu seçenekler temel olarak bir deyim biriminin farklı morfolojik türleri olarak tanınmalıdır. Bu tür ifadelerin dilbilgisel ve anlamsal birliği dizimdeki yeriyle ve niceliksel tamlayan bağıntısıyla yani

kullanımının sözdizimsel özgünlüğüyle vurgulanmaktadır. Böylece deyim kaynaşmalarında dilbilgisel ve sözcüksel değişiklikler ile bileşimleri arasında tam bir paralellik olmadığı açıktır. Bununla birlikte deyim kaynaşmalarının yapısında şüphesiz dilbilgisel ve anlamsal senteze doğru bir eğilim gözlenmektedir. Deyim kaynaşmasının ögeleri arasındaki dilbilgisel bağıntıların korunması yalnızca dilsel geleneğe bir imtiyaz, geçmişin bir mirasıdır. Deyim kaynaşmalarında yeni bir bileşik sözdizimsel birlik çeşidi ortaya çıkmaktadır (Vinogradov, 1977b: 150-151).

V. V. Vinogradov, bundan başka deyim kaynaşmalarına “birine gününü göstermek” (*показать кому-нибудь кузькину мать*); “işin ehli, erbabı olmak” (*собаку съел*); “cehennemin dibinde, çok uzak” (*у черта на куличках*); “hiç çakmamak” (*ни в зуб толкнуть*); “*güç bela, zar zor*” (*через пень колоду*); palavra atmak (*пули отливать*); tam tersi (*шиворот навыворот*); “şöyle böyle, fena değil” (*так себе*); “pekiyi, hay hay, öyle olsun” (*куда ни шло*); “ne olursa olsun” (*была не была*); “korkaklık etmek” (*трусю праздновать*); “hayretler içinde kalmak, şaşırıp kalmak” (*диву даваться*); “*horozlar ötmeden, gün ışımadan*” (*чем свет*); “çıkarcını bilir, kapalı kutu” (*себе на уме*); “*bolluk içinde, çok zengin*” (*куры не клюют*) ve “avucunun içinde tutmak” (*держат в ежовых рукавицах*) gibi deyimleri örnek göstermektedir (Vinogradov, 1977a: 122-126; Vinogradov, 1977b: 147).

2. “Deyim Birlikleri” (**Фразеологические единства**): Eğer deyim grubunda kendisini oluşturan ögelerin zayıf da olsa anlamsal özellikleri muhafaza ediliyor ise genel anlamı oluşturan ögeler arasında anlam bağıntısı olduğuna dair en küçük bir belirti bile varsa artık bu grup deyim kaynaşmaları olarak adlandırılmaz ve deyim birliklerinden söz edilmesi gerekmektedir. Deyimin anlamı deyim birliğini oluşturan ögelerin belirsiz de olsa hissedilen muhtemel anlamlarından anlaşılabilir. Bu ifadeler çoğunlukla sözcüklerin somut anlamlarından oluşmaktadır ve göze çarpan renkli bir anlatıma sahiptir (Vinogradov, 1977a: 128).

Deyim birliklerinde bütünün anlamı kendisini oluşturan ögelerin toplam anlamına eşit değildir. Bu tamamen yeni bir anlamdır. Deyim birliğini oluşturan ögeler her türlü serbest anlamını kaybetmekle birlikte deyim birliği bütünsel yeni bir anlam kazanmaktadır. Ch. Bally’e göre böyle bir sözcüksel birim kimyasal bir

birleşimle kıyaslanabilir ve bu haliyle deyim birlikleri kolayca fark edilebilir. Eğer deyim birliği dilde yeteri kadar kullanılmakta ise deyim birliğini oluşturan birleşim basit sözcüğe eşit olmaktadır. Bu duruma “şimdi” (*Fr. tout à l'heure*); “hemen” (*tout de suite*); “yaklaşık olarak, aşağı yukarı” (*à peu près*); “tamamen” (*tout à fait*) ve “tabiki” (*sans doute*) türündeki zarf ifadeleri örnek olarak göstermektedir (Bally, 2001: 92).

Deyim birliklerinde kendisini oluşturan ögeler arasında bazen zayıf ya da güçlü bir anlam bağıntısı bulunmaktadır. V. V. Vinogradov'un çerçevesini çizdiği deyim birliklerine “birine garezi olmak, kin beslemek” (*держат камень за пазухой*); “kirli çamaşırları ortaya dökmek” (*выносить сор из избы*); “günü gününe uymaz, bir dediği diğerini tutmaz” (*семь пятниц на неделе (у кого нибудь)*); “kaç'ın kurası, eski kurt, feleğin çemberinden geçmiş” (*стреляный воробей*); “Yüzünden kan damlıyor” (*кровь с молоком*); “gevezelik etmek” (*языком чесать*); “ayak uydurmak” (*плыть по течению*); “birinin ağzının içine bakmak” (*плясать под чужую дудку*) ve “gün yüzüne çıkmak” (*всплыть на поверхность*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Bu tür deyimlerin anlamları, ögelerin serbest anlamlarından da anlaşılabilir.

V. V. Vinogradov deyim kaynaşmaları gibi anlamsal açıdan bölünmeyen bütünsel bir anlam ifade eden ve sözcüksel ögelerin anlamlarının birleşerek kaynaşmasıyla oluşan deyim grubuna “deyim birlikleri” adını vermektedir. Deyim birliklerinde yer alan sözcükler deyim genel anlamının iç bütünlüğüne uyum sağlamaktadır. Cümlelerin anlamsal temeli olan sözcüklerin eş anlamlılarıyla yer değiştirmesi mümkün değildir aksi takdirde deyim birliğinin renkli ve ifadeli anlamı tamamen kaybolur. Deyim birliklerinin sahip olduğu bütünsel anlam ögelerin ayrı ayrı sözcüksel anlamlarına kesinlikle bölünemez. Deyimin anlamı sanki ögelerin içerisinde saklıdır ve bununla birlikte anlam sanki ögelerin anlamsal kaynaşmışlığıyla belirlemektedir (Vinogradov, 1977a: 131).

Deyim birliklerinin yapısındaki iç biçimin canlılığı karşıtlığın ve paralelliğin varlığını, genellikle aynı anlamsal boyuta sahip olan sözcüklerin kıyaslanmasını desteklemektedir. Bu duruma “pireyi deve yapmak” (*из мухи делать слона*); “yağmurdan kaçarken doluya tutulmak” (*из огня да в полымя*) ve “kendi suçunu

başkasının üzerine yıkmak” (*валить с больной головы на здоровую*) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür (Vinogradov, 1977b: 152).

Deyim birlikleri sözcüklerin potansiyel eşdeğerleridir. Bu bağlamda deyim kaynaşmalarıyla biraz benzerlik göstermektedir. Bunun yanında deyim birlikleri yapısının anlamsal bileşikliği, öğelerinin anlamsal bağıntısından deyim muhtemel genel anlamının çıkarılması gibi özellikleriyle deyim kaynaşmalarına göre farklılık göstermektedir. Deyim birlikleri dışsal, sessel ve biçimsel açıdan serbest sözcük birleşimleriyle bir benzerliğe sahip olabilir: örneğın, “sert bir biçimde azarlamak, paylamak” anlamına gelen *вымыть голову, намылить голову* deyimi ve düz anlamda kullanılan “kafasını yıkmak, kafasını sabunlamak” anlamına gelen *вымыть голову, намылить голову* bağımsız sözcük grubu eşseslidirler (Vinogradov, 1972: 26).

Bununla birlikte deyim birliğinin genel anlamı bilinmeden bağımsız sözcük birleşimi gibi yaklaşılr ise deyim yanlış anlamalara yol açabilir. Anlamsal bölünmezliğin farkında olunmamasından dolayı böyle bir ifade kolay anlaşılamaz. Misal ünlü Rus yazar A. P. Çehov ince espri anlayışıyla “Yeni Yazlık Ev” (*Новая дача*) adlı hikâyesinde deyimse birliğin bu özelliğini kullanmıştır. A. P. Çehov’un bu hikâyesinde mühendis Kuchеров’un entelektüel bir deyim içeren konuşması köylüler tarafından kendi dünya anlayışlarına ve kendi dillerinin ruhuna göre yorumlanır. Köylüler “aynı biçimde karşılık vermek, altta kalmamak” (*отплатить тою же монетою*) deyimini düz anlamında aynen olduğı gibi anlarlar (Vinogradov, 1977a: 131). A. P. Çehov’un bu deyim birliğini esprili bir şekilde hikâyede kullanımı V. V. Vinogradov’un tam olarak dile getirmek istediğini açıklar nitelikte bir örnektir. *Отплатить тою же монетою* deyimi düz anlam olarak “aynı (madeni) parayla karşılık vermek” manasına gelir. Hikâyede deyimın geçtiğı bölüm aşağıdaki gibidir:

“Biz size insan gibi davranıyoruz, siz de bize **aynı şekilde karşılık verin**”. O döndü ve ayrıldı. Köylüler bir süre daha durdular, şapkalarını başlarına geçirdiler ve gittiler. Kendisine söyleneni gerektiğı gibi değil de her zaman bir şekilde kendine göre anlayan Rodion içini çekti ve “ödemek lazım. Ödeyin diyor kardeşlerim, (madeni) parayla...” dedi”. (*Мы относимся к вам по-человечески, платите и вы нам тою же монетою*”. Повернулся и ушел. Мужики постояли еще немного, надели шапки и пошли. Родион, который понимал то, то что ему говорили, не так, как нужно, а всегда

как-то по-своему, вздохнул и сказал: “Платить надо. Платите, говорит, братцы, монетой”...) (Vinogradov, 1977a: 132).

V. V. Vinogradov bireysel bir eserin henüz silinmemiş tarihli bir damgasını taşıyan özlü sözlerin birçoğunu da deyim birliklerine dâhil etmektedir. Ona göre deyim birlikleri çok bileşiktir ve heterojendir. Deyim birlikleri alanına birçok kalıplaşmış ifadeler, klişeler, çeşitli tipik edebi stiller, edebi alıntılar, özlü ifadeler ve ulusal atasözleri de girmektedir. Bilim insanı deyim birliklerinin sınırları içerisinde yer alan çeşitli üslupsal grupları ve kategorileri ayırma işlemini ise Rus üslupbiliminin görev alanı olarak belirlemektedir (Vinogradov, 1977a: 133). V. V. Vinogradov böylece üslupbilimle deyimbilimin arasına bir sınır çizmekle birlikte deyimbilimin temel kavramları, amaç ve kapsamı, deyimysel sınıflandırmalar gibi deyime dair genel konuları deyimbilime dâhil etmektedir ancak üslupla, anlatımla ilgili konuları ise üslupbilime sevk etmektedir.

V. V. Vinogradov deyim birliklerinin özelliklerini ise dört alt başlık altında incelemektedir:

- 1) Deyimin bölünmezliğini mecazi, renkli bir anlam sağlamaktadır üstelik bu mecazilik, bütünlük, renklilik her zaman açık ve net bir biçimde kendini göstermez bazen bu durum tam olarak kavranılmaktan, anlaşılmaktan ziyade sadece hissedilir ve sezilir.
- 2) İfadeli, zengin bir anlatıma sahiptir.
- 3) Biçimsel özellikleri açısından ayrılabilen deyim biriminin sözcüksel öğelerinden hiçbirisinin eş anlamlılarıyla yer değiştirmesi mümkün değildir.
- 4) Deyim birliği bir bütün olarak yalnızca anlamsal açıdan kendisine benzer anlamı olan bir sözcükle ya da ifadeyle yer değiştirebilir yani bir bütün olarak deyim birliği için eş anlamlıların varlığı potansiyel bir durumdadır (Vinogradov, 1977a: 133).

Araştırmacı, birçok ifadenin içsel bütünlüğünün mecazi anlamın birliğinden kaynaklanmadığını belirtmektedir. Bu deyim birliklerinin bir çoğu, metaforik bir merkezin etrafında oldukça serbest bir şekilde bir araya toplanmış renkli mecazi ifadelerin fosilleşmiş izlerini ifade etmektedir. Ona göre bu duruma “bir ayağı çukurda olmak” anlamına gelen *стоять одной ногой в гробу (в могиле)* deyimini örnek olarak göstermektedir. Deyim birliğinin türemiş ve gerekçelendirilmiş

anlamının anlaşılması deyimın sözcük bileşiminin ve bütünsel anlamıyla birlikte bileşimde yer alan öğelerin anlam ilgisinin kavranılmasına bağlıdır. Deyim birliğinin anlamsal açıdan yalıtılmışlığı ayrıca kafiyeli uyumlar ve aliterasyonlar (ses yinelemesi) gibi ses uyum araçlarıyla da sağlanabilmektedir. Bu ve buna benzer birlik araçları deyim birliklerinin oluşumunu da desteklemektedir. Bu duruma “püf desen uçacak, çok cılız” (*эле-эле душа в теле*); zevkler ve renkler tartışılmaz” (*на вкус и на цвет мастера нет*); “mumla arasan bulamazsın” (*днем с огнем поискать*); “ses seda yok” (*ни ответа, ни привета*) ve “hiç haber yok” (*ни слуху, ни духу*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir (Vinogradov, 1977b: 155).

Deyim birliklerinde yer alan öğeler arasındaki dilbilgisel bağıntılar kolaylıkla fark edilir. Bu bağıntılar çağdaş sözdizimsel bağıntılarla benzerlik gösterebilir. Deyim birliğinin temel özelliği olan ve onu deyim kaynaşmasından ayıran olası sözcüksel bölünebilirlik doğal olarak sözcük grubunun sözdizimsel bölünmesine de imkân sağlar. Dolayısıyla burada da dilbilgisel biçimler ve bağıntılar anlamsal biçim ve bağıntılardan daha sabit bir haldedir. Deyim birliklerinde kalıplaşmış sözdizimsel yapıların morfolojisi muhafaza edilir ancak bunların işlevsel değeri çarpıcı bir biçimde değişiklik gösterir. Bu tür deyim grupları anlamsal açıdan bölünmez birimler olduğu gibi bitişik, bölünebilen sözcük grupları da olsa bunları sözdizimsel açıdan da bağımlı olarak değerlendirmek gerekir (Vinogradov, 1972: 27).

Bu durum bağlaçlı ya da öntakılı ifadelerden oluşan deyim birliklerine uygulandığında yukarıdaki açıklama bir netlik kazanacak ve ifade gücü bulacaktır. V. V. Vinogradov çoğunlukla türememiş bağlaçlardan, zaman, yer ya da sebep anlamına sahip olan bir ismin öntakılı biçimi ile işaret zamirinden ya da bir bağlaçtan ve anlam bakımından benzer edatlı bir işaret zamirinden oluşan bağlaç deyimleri örnek olarak göstermektedir: “o zamana kadar” (*до тех пор пока*); “o zamandan beri” (*с тех пор как*); “...dığı sırada, o sırada” (*в то время как*); “çünkü” (*потому что*); “-e rağmen, ise de” (*несмотря на то что*) ve “herhangi bir şeyin yerine” (*вместо того чтобы*) vb. Tüm bu edatlar etimolojik açıdan türemiş olsalar da anlamsal ve işlevsel açıdan bölünmezdir. Bu örneklendirmeler deyim birliklerinin sözdizimsel doğasına ışık tutmaktadır (Vinogradov, 1977b: 157).

Deyim birliklerine tipik bir örnek olarak “pireyi deve yapmak” (*из мухи слона делать*) deyimini göstermek mümkündür. Bu deyim herhangi bir şeyi çok abartmak anlamında kullanılır ve çarpıcı, renkli bir içsel biçimle (küçücük sineği dev bir file dönüştürmek) nitelendirilir. Bu bağlamda deyimın genel mecazi anlamı kolaylıkla anlaşılır (Solodub ve Al’breht, 2003: 178). Dolayısıyla renkli bir anlatım deyim birliğini deyim birleşmelerinden ayıran temel bir özelliktir.

V. V. Vinogradov deyim birliklerinin mecburi olmasa da temel biçimde yer alan iç özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (Vinogradov, 1977b: 143-144):

- Anlam bakımından eş değer bir sözcük, deyim grubunun yerini alabilir;
- Deyimi oluşturan ögelerin anlamı kaybolur;
- Deyim anlamsal açıdan ögelerine ayrılamaz;
- Deyim birimlerinin eşsesli serbest cümle birleşimleriyle aralarında herhangi bir yakınlık bulunmamaktadır: örneğin serbest bir cümle olan “eşyasını almak” anlamına gelen (*взять свое* (*свою вещь*)) cümlesi ve “beklenen sonuca ulaşmak, alışılmış bir eylemde bulunmak” anlamına gelen *взять свое* deyim birimi arasında bir yakınlık bulunmamaktadır. Örneğin, A. P. Çehov’un “Duşečka” isimli hikâyesinde *взять свое* ifadesi deyim anlamında yer almaktadır: “Onu en iyi doktorlar tedavi ediyordu ama hastalık onu *aldı* ve dört ay hasta yattıktan sonra öldü” (*Его лечили лучшие доктора, но болезнь взяла свое, и он умер, проболев четыре месяца*);
- Sözcüksel, sözdizimsel ya da anlamsal arkaizmlere sahiptir;
- Çağdaş sözdizimsel biçimlerin cümle yapısına uymaz;
- Cümle bileşiminde eksilteler, fazla sözcükler yer alır;
- Bütün bir cümle türsel açıdan değişip tek bir bileşik sözcüğe dönüşebilir: örneğin “göz boyamak” (*втирать очки*) deyiminden “göz boyama” (*очковтирательство*) ve “göz boyamacı” (*очковтиратель*); “aylaklık etmek” (*бить баклуши*) deyiminden “aylaklık”² (*баклушничать*) sözcükleri oluşmuştur;

² Rusçada aylaklık etmek” (*бить баклуши*) deyimini özne ve yüklemden oluşan bir cümle biçimindedir; “aylaklık etmek” anlamına gelen *баклушничать* sözcüğü ise fiil biçimindedir ve bu haliyle söz konusu deyim cümleden tek bir fiile dönüşerek türsel bir değişim göstermiştir. Türkçede ise “aylaklık etmek” (*бить баклуши*) deyiminin fiil türünde kısa bir biçimi bulunmadığından tarafımızdan *баклушничать* fiili isim olarak “aylaklık” şeklinde dilimize çevrilmiştir.

- Bazen kendine özgü bir telaffuza sahiptir.

Deyim birliklerine “pireyi deve yapmak” (*из мухи делать слона*); “kendi suçunu başkasının üzerine yıkmak” (*валить с больной головы на здоровую*); “dün bir bugün iki” (*без году неделя*); “mumla arasan bulamazsın” (*днем с огнем не найти*); “hatır için” (не в службу, а в дружбу); “ne köy olur ne kasaba” (*ни к селу ни к городу*); “vız gelmek, vız gelip tırıs gitmek” (*и горя (горюшка) мало*); “her zaman yarın demek, sürekli ertelemek, bugün git yarın gel (diye oyalamak, atlatmak)” (*кормить завтраками*); “herhangi bir işi sürüncemede bırakmak” (*откладывать в долгий ящик*) ve “gelmez oldu” (*не казать глаз*) gibi çeşitli deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür.

3. “Deyim Birleşmeleri” (Фразеологические сочетания): Rus dilindeki en geniş deyim grubunu aralarında anlam açısından herhangi bir bağ bulunan sözcüklerden oluşan deyimler oluşturmaktadır. V. V. Vinogradov, bu tip deyimlere “deyim birleşmeleri” adını vermektedir.

Deyim birleşmelerinin en belirgin özelliği, deyimlerin bileşimindeki sözcükler hem serbest hem de bağlantısal anlama sahiptirler. “Can dostu” (*закадычный друг*) deyimi bu gruba ait tipik örneklerden biridir. Bu deyim iki sözcükten oluşmaktadır. “Arkadaş” (*друг*) sözcüğü bu deyim içerisinde serbest anlamında kullanılmaktadır (Alefirenko, 2009: 34); “içten, candan” (*закадычный*) sözcüğü sanki “arkadaş” (*друг*) sözcüğüne iliştilmiş gibidir sadece bu sözcükle kullanılabilir. “Arkadaş” (*друг*) sözcüğü ise yalnızca “içten, candan” (*закадычный*) sözcüğü ile değil farklı anlamlara gelen daha birçok sözcükle kullanılabilir. Aynı şekilde “can düşmanı” anlamına gelen *заклятый враг* deyim birleşmesinde ise sıfat halinde bulunan “uzlaşmaz, ebedi” (*заклятый*) sözcüğü “düşman” (*враг*) sözcüğüne eşlik etmektedir (Şanskiy, 1996: 68).

Sözcük öğelerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olmasına rağmen sözcüklerin asıl anlamlarının da ayrı ayrı hissedilmesi deyim birleşmelerinin genel bir özelliğidir. Deyim birleşimi grubuna giren sözcüklerden biri bağımlı ve bağlantılı bir anlam içinde kullanılabilir ve bu yüzden tamamen serbest değildir ancak bu durumda sözcük anlamsal açıdan ayrılığını yitirmemektedir. Bu bağımlı sözcük kendisine eş

anamlı olan herhangi bir sözcükle kolaylıkla yer değiştirebilir. Bu duruma “öfkeli, alaylı gülümseme (*сардоническая улыбка*) ve zehirli - alaycı gülümseme” (*язвительно-насмешливая улыбка*) gibi kullanımlar örnek olarak gösterilebilir (Vinogradov, 1977a: 138). Dolayısıyla deyim birleşmelerinde ögelerin her birinin sözcüksel anlamının kolayca fark edilmesi mümkündür. Bu sözcükler bağımlı, sabit de olsalar bölünebilir ve anlamsal açıdan ayrılabilen sözcük birleşimleridir.

Deyim birleşmelerinin temel sözcüğünü ve onun değişken kısımlarını ayırt etmek gerekmektedir. Birçok sözcük yalnızca aynı deyim birleşmesinde kullanılmaktadır. Bu duruma “zil zurna sarhoş” (*мертвецки пьян*) ve “ani ölüm” (*скоропостижная смерть*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Bu sözcükler yalnızca deyim bütünsel temelinde anlamlandırılabilir ve anlamsal yapı olarak semantik açıdan kuvvetli sözcüklerden tam olarak ayrılmaktadır. Bu sözcüklerin kısmen aşınmış sözcükler olarak incelenmesi mümkündür. Bunun yanı sıra deyim birleşmeleri neredeyse eş sesli sözcüklerden ve ifadelerden yoksundurlar. Deyim birleşmeleri yalnızca eş anlamlı sözcük ve ifadeler dizisine dâhil olabilirler. (Vinogradov, 1977a: 138). Bir deyim grubunun eş sesli bir ifadeye sahip olabilmesi için grubun her bir üyesi için eş sesli sözcüklerin varlığı gerekmektedir. Bununla birlikte deyim birleşmeleri, deyim birlikleriyle veya deyim kaynaşmalarıyla eş sesli olabilmektedir: örneğin “birisinden, birşeyden gözlerini alamamak, hayran hayran bakmak” (*ответи / не ответи глаза от кого, от чего*) ifadesi deyim birleşmesidir; “birinin dikkatini başka yöne çekmek, aldatmak, yanıltmak, kandırmak” (*ответи глаза кому-нибудь*) ifadesi ise deyim birliğidir. Deyim birleşmelerinin deyim birliklerinden farkı ise şöyle açıklanabilir: Deyim birleşmelerinde birleştirilmiş sözcüklerin anlamları belirli bir dereceye kadar eşittir. Bir deyim birleşmesini oluşturan sözcüklerden birinin bağımlı anlamı bile eş anlamlı bir sözcükle betimlenebilir, tanımlanabilir ya da ifade edilebilir. Deyim birleşmesinde genellikle sözcüklerden yalnızca birinin anlamı bağımlı, bağılantılı bir anlam olarak algılanmaktadır. Deyim birleşmesi için aynı temel sözcükle ilintili eş anlamlı, benzer deyimlerin varlığı, bağımlı bir sözcüğün deyim olarak değişebilirliği ve ayrılabilirliğin anlaşılması genel bir özelliktir. Bu duruma “birinin şeref duygusuna dokunmak” (*затронуть чувство чести*); “birinin çıkarlarına dokunmak” (*затронуть чьи-нибудь интересы*) ve “gururuna dokunmak” (*затронуть гордость*) (Vinogradov, 1977b: 160) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür.

Deyim birleşmelerinde sözdizimsel bağıntılar tamamen çağdaş sözcük grubunun güncel kurallarına uymaktadır. Ancak deyimlerde bu bağıntılar geleneklere göre yeniden yapılandırılmaktadır. Deyim birleşmelerinin sabitliği ve anlamsal sınırlılığı gerçeği, deyimlerin güncel kullanımda tekrarlanan ancak konuşma sürecinde yeniden kurulmayan hazır deyim birimleri şeklinde kullanıldığını göstermektedir. O halde dilbilgisel bölünmüşlük bu sözcük gruplarının yalnızca etimolojik doğasıyla ilgili bilgi vermektedir oysa çağdaş dildeki sözdizimsel işlevleri hakkında bir şey ifade etmemektedir (Vinogradov, 1972: 30).

Deyim birleşmeleri, deyim birlikleri ve deyim kaynaşmalarından farklı olarak bütünsel bir anlama sahip değildir ve anlamsal açıdan bölünmesi mümkündür. Deyim birleşmeleri genel olarak iki ögeden oluşmaktadır: ögelerden birisi düz anlamını korurken diğeri deyimisel olarak bağlantılı, mecazi bir anlam oluşturmaktadır (Solodub ve Al'breht, 2003: 178).

Sözcükler ve anlamlarının büyük bir kısmında kendi içindeki anlam ilişkilerinde bir kısıtlama görülmektedir. Bu sözcüksel anlamlar yalnızca kesin olarak tanımlanmış bir dizi kavram ve bunların sözlü tanımlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte tanımlanan nesnelerin, eylemlerin ve olguların mantıksal veya gerçek doğasında sanki böyle bir kısıtlamaya gerek yoktur. Bu tür kısıtlamalar belirli bir dilde yerleşik olan sözlü anlam bağıntılarının yasalarıyla yaratılmaktadır. Misal “almak” (*братъ*) fiili duyguları, ruh hallerini tanımlamak için “almak, kapılmak, etkisi altına almak” anlamında kullanıldığı halde heyecan ve ruh halini tanımlayan her sözcükle serbestçe birleşmemektedir (Vinogradov, 1977a: 134). Örneğin “korku sarmak” (*срѣхъ беремъ*) deyimindeki birinci öge düz anlamında; ikinci öge ise bağımlı, deyimisel olarak bağlantılı yani “almak, kapılmak, etkisi altına almak” anlamında kullanılmaktadır. Deyime bağlı bir anlama sahip olan sözcüklerin diğer sözcük ögeleriyle bağdaşabilirlik imkânı kısıtlıdır (Alefirenko, 2009: 34-35). Nitekim “hüzün çökmek, hüzne kapılmak” (*моща беремъ*); “canı sıkılmak, sıkıntıya kapılmak” (*догада беремъ*); “tepesi atmak, öfkeye kapılmak” (*злость, зло беремъ*); “dehşete düşmek, dehşete kapılmak” (*ужас беремъ*); “haset duymak” (*завистъ беремъ*); “kahkahaya kapılmak” (*смех беремъ*); “düşünceye dalmak, düşünceye kapılmak” (*раздумье беремъ*) ve “hevese kapılmak” (*охота беремъ*) deyimleri dilde etkin bir şekilde kullanılırken “sevince kapılmak” (*радость*

берет); “keyfe kapılmak” (*удовольствие берет*) ve “zevke kapılmak” (*наслаждение берет*) gibi ifadeler kullanılmamaktadır (Vinogradov, 1977a: 134). Dolayısıyla “almak” (*брать*) fiilinin heyecan ve ruh hallerini belirten durumlardaki kullanımı deyimisel açıdan mümkün değildir.

Deyim birleşmelerine “hor görmek” (*Облить презрением*); “nankörlük” (*черная неблагодарность*); “ani gelen (hemen başlayan) ilkbahar” (*дружная весна*) (Solodub ve Al’breht, 2003: 178); “dikkat etmek, umursamak” (*обращать внимание*); “yardım etmek, el vermek” (*оказывать помощь*); “karar almak, karar vermek” (*принимать решение*); “izlenim bırakmak” (*производить впечатление*) ve “muhtaç duruma düşmek, yoksullaşmak” (*впадать в нужду*) (Jukov ve Jukov, 2006: 87) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir.

Böylece V. V. Vinogradov deyim gruplarının yapıları üzerinde durmakla birlikte söz konusu belli başlı deyim gruplarını belirli ilkeler temelinde birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Bunun için temel ölçüt olarak anlamsal esasları dikkate almıştır. Rus dilbiliminde en geniş kabulü V. V. Vinogradov’un geliştirdiği deyimler sisteminin gördüğünü belirtmek gerekmektedir. Araştırmacının anlamsal açıdan bitişikliklerine göre gruplandığı bu deyim sınıflandırması günümüzde evrensel bir nitelik kazanmıştır. Araştırmacılar diğer dillere ait deyimleri onun bu sınıflandırmasını temel alarak gruplandırmıştır.

N. M. Şanskiy “deyim kaynaşmaları”, “deyim birlikleri” ve “deyim birleşmeleri”nin yanı sıra V. V. Vinogradov’un yapmış olduğu bu deyim sınıflandırmasına dördüncü bir grup daha eklemekle birlikte bu deyim grubuna “deyim ifadeleri” (*фразеологические выражения*) adını vermiştir. Buna göre özlü sözler, atasözleri, darbı meseller, kalıp ifadeler, adlandırıcı ve terimsel bir ifadeye sahip sözcük grupları deyim ifadelerinin sınırları içerisinde yer almaktadır.

Araştırmacı deyimbilimin konusunu tanımlarken “*herhangi bir oluşumun deyimisel olgulara dâhil edilip edilmemesi bu birimlerin yalın ya da bağlantısal özellikleriyle değil birimlerin tamamen bellekten çıkıp çıkmamasından ya da bildirişim sürecinde üretilmelerinden kaynaklanmaktadır*” düşüncesinin altını çizmektedir (Şanskiy, 1996: 4). Böylece bilim insanı dilde sabit ve hazır halde

bulunan bütün kalıp ifadeleri deyimbilimin araştırma nesnesi olarak tanımlamaktadır. Deyimlerin kapsamı üzerine yapılmış bu tanım günümüzde birçok dilbilimci tarafından paylaşılmaktadır. N. M. Şanskiy'nin bu bakış açısı bazı ders kitapları ve yardımcı ders kitapları tarafından da kabul görmektedir.

Nitekim N. M. Şanskiy “Çağdaş Rusçada Deyimbilim” (*Фразеология современного русского языка*) adlı eserinde “deyim ifadeleri”ni bileşim ve kullanımlarında sabit, anlamsal açıdan bölünebilen, tamamen serbest bir anlama sahip sözcüklerden oluşan deyimler olarak açıklamaktadır (Şanskiy, 1996: 69). Bununla beraber araştırmacı deyimleri ayrıntılı bir biçimde yapısal, etimolojik ve anlatımsal-üslupsal açıdan incelemektedir (Şmelyev, 1977: 296). Deyim ifadelerine “düz ovada yolunu şaşırmak, en basit işin içinden çıkamamak” (*заблудиться в трёх соснах*); “bu iş tam size göre, sizin için biçilmiş kaftan” (*и карты в руки*) ve “el yordamıyla iş yapmak, körü körüne hareket etmek, işin nereye varacağını bilmeden davranmak” (*блуждать в потёмках*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir (Alefirenko, 2009: 36). Dolayısıyla deyim ifadeleri yalnızca anlamsal açıdan bölünmeyen ayrıca tamamen serbest bir anlama sahip sözcüklerden oluşmaktadır.

Bu grupta yer alan deyimler oldukça geniş bir yer tutmaktadır. N. M. Şanskiy “uzay gemisi” (*космический корабль*), “atom reaktörü” (*атомный реактор*), “yabancı diller fakültesi” (*факультет иностранных языков*), “müzik eğitim fakültesi” (*музыкально-педагогический факультет*) ve “çocuk bakımı danışma merkezi” (*детская консультация*) gibi adlandırıcı dil birimlerini de deyim ifadelerine dâhil etmektedir (Solodub ve Al’breht: 2003: 185). Böylece deyim kavramının kapsamı sınırsız bir şekilde genişlemektedir. Bu yüzden bu bakış açısı “geniş anlamda yaklaşım” şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte her türlü dilsel birimin deyim birimlerine dâhil edilmesiyle birlikte deyimbilimin kriterleri çok belirsiz bir hale bürünmektedir.

Deyim ifadeleri bazı özellikleri bakımından deyim birleşmeleri ile benzerlik göstermektedir. Her ikisi de anlamsal açıdan bölünebilmekle birlikte (Alefirenko, 2009: 37) deyim birleşmelerinden farklı olarak deyim ifadelerinin bileşimlerinde deyimle bağıntılı anlama sahip sözcükler bulunmamaktadır. N. M. Şanskiy bu

duruma “ciddi ve uzun bir süre” (*всерьёз и надолго*), “süreç başladı” (*процесс пошёл*) “piyasa ekonomisi” (*рыночная экономика*) gibi ifadeleri örnek olarak göstermektedir (Şanskiy, 1996: 69). Bununla beraber deyim ifadelerinde yer alan sözcükler eş anlamlı sözcükleriyle yer değiştirememektedir (Alefirenko, 2009: 37). Oysaki deyim birleşmelerinde yer alan bağımlı anlama sahip sözcükler için bu durum mümkündür.

Deyim ifadeleri kendisini oluşturan sözcüklerin bağıntıları ve genel anlamı açısından serbest sözcük birleşimlerinden hiçbir şekilde farklılık göstermemektedir. Bununla birlikte deyim ifadelerini dilbilgisi kurallarına göre oluşturulan serbest sözcük birleşimlerinden ayıran birtakım özellikler de bulunmaktadır (Şanskiy, 1996: 69): Deyim ifadeleri konuşanlar tarafından bildirişim sürecinde oluşturulmamakla birlikte değişmeyen bir anlama ve bileşime sahiptir ve hazır birimler halinde dilde yeniden üretilmektedir.

N. M. Şanskiy deyim ifadelerini özellikleri açısından iki gruba ayırmaktadır:

1) Bildirişimsel özelliğe sahip deyimler (*фразеологические выражения коммуникативного характера*): Bir yükleme sahip olan ve yapısal açıdan cümleye benzeyen sözcük gruplarıdır. Bu deyimler genellikle bir yargı, bir hüküm içermektedir. N. M. Şanskiy bu gruba “insan, gururu için yaşar” (*человек – это звучит гордо*); “bize güzel işler yapmamız emredilmiş” (*суждены нам благие порывы*) ve “emek olmadan yemek olmaz” (*без труда не вытащишь и рыбку из пруда*) gibi ifadeleri örnek olarak göstermektedir.

2) Yalın durumda bulunan deyimler (*фразеологические выражения номинативного характера*): Yapısal açıdan kısmen cümleye benzeyen sözcük gruplarıdır. Bu deyimler genellikle herhangi bir kavramı ifade etmekte olup sözcükler gibi dilde adlandırıcı bir işlev üstlenmektedir. Araştırmacı bu gruba Örneğin “çalışma başarısı” (*трудовые успехи*); “şu aşamada” (*на данном этапе*) ve “yükseköğretim kurumu” (*высшее учебное заведение*) gibi ifadeleri örnek olarak göstermektedir (Şanskiy, 1996: 70).

Buna karşılık dilbilimcilerin birçoğu deyimlere özgü temel birtakım özelliklerden yoksun olduğu için deyim ifadelerini deyim olarak kabul etmemektedirler çünkü deyim ifadeleri anlamsal açıdan bölünebilmekle birlikte bu tür deyimleri oluşturan sözcükler anlamsal açıdan bir dönüşüm geçirmemektedir. Sözcük ögeleri genel sözdizimsel bağıntılarını ve ilişkilerini koruyarak deyimın genel bütünsel anlamı içerisinde kaybolmamaktadır. Deyim ifadelerinde yerleşmiş olan yeniden üretilebilirlik özelliğini ise tamamen deyim özelliği taşımasına yetmediğini belirtmektedirler. N. F. Alefirenko'ya göre yeniden üretilebilirlik özelliğinin tüm dil birimlerinde bulunması mümkündür. Bu nedenle aralarında atasözü bilimi (*paremiyoloji*)'nin ilgi alanına giren atasözü, darb-ı mesel türündeki ifadeleri ayırarak sabit terim adlandırmaları, terminolojik birleşimler, özdeyişler ve özlü sözler gibi deyim ifadelerine giren sabit sözcük gruplarını deyimbilimin dışına çıkarmak daha uygundur (Alefirenko, 2009: 37).

M. İ. Fomina da deyim ifadelerinin sınırları içerisine giren kalıplaşmış ifadelerinin gerçek deyimlerden ayrı tutulması ve “deyimsi ifadeler” (*фразеологизированные выражения*) olarak tanımlanması gerektiğini düşünmektedir. Üstelik bu grup tüm aforizmaları, atasözlerini, darbimeselleri vb. de kapsayamaz; bu gruba yalnızca genelleştirilmiş, mecazi, metaforik bir anlam kazanmış ve gerçek deyimlere yakın olarak kabul edilen birimleri dahil etmek mümkündür. Söz gelimi “özellikle dikkatli, aşırı ihtiyatlı” anlamına gelen *человек в футляре*; “herhangi bir konuda ciddi bir şüpheye düşmek, olmak ya da olmamak” anlamına gelen *быть или не быть* gibi ifadeleri örnek olarak göstermek mümkündür. Deyimsi aforizmalar ve terimsel birleşimler etkin bir biçimde deyim birliklerine, deyim birleşmelerine ve deyim ifadelerine geçmektedir (Fomina, 1990: 324-325).

Deyim ifadelerine “dinlenme evi” (*дом отдыха*); “okuyucu kartı” (*читательский билет*); “okuma salonu” (*читальный зал*); “zafer kazanmak” (*одержать победу*); “zarar vermek, zararı dokunmak” (*наносить вред*); “tanışmak” (*завести знакомство*); “dost olmak, arkadaşlık etmek” (*водить дружбу*); “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” (*в здоровом теле здоровый дух*); “ihtiyarlık maskaralıktır” (*старость не радость*); “iyi ve yararlı olandan çok ta olsa zarar gelmez” (*кашу маслом не испортишь*); “ilim ışıktır cehalet ise

karanlıktır” (*ученье свет, а неученье тьма*) ve “bilgi güçtür” (*знание – сила*) (Rubleva, 2004: 136) gibi ifadeler örnek olarak verilebilir.

Bize göre atasözleri ve darbımesellerin deyim içeriğine dâhil edilmesi deyimbilim kavramını ve deyim birimlerini önemli ölçüde genişletmektedir. Deyimler dilde bir sözcük ya da bir cümle ögesi konumunda bulunmakla birlikte herhangi bir olguyu, kavramı, durumu ve eylemi bildirmektedir. Atasözleri, darbımeseller, özdeyişler, aforizmalar gibi ifadeler ise bildirişimsel bir nitelik taşımaktadır; bir yargı, bir hüküm bildirmekte olup çoğunlukla özne ve yüklemden oluşan tamamlanmış cümleler halindedir. Benzer şekilde sabit terim adları ya da terminolojik birleşimler de deyimbilimin kapsamına girmemektedir; bu ifadeler dilde hazır halde bulunan kalıp sözcük grupları olsa da yalnızca adlandırıcı bir niteliğe sahiptir.

Günümüze kadar yapılan çalışmalardan anlaşılabacağı üzere deyimbilim araştırmacıları arasında deyimbilimin kapsamıyla ilgili paylaşılan ortak bir fikir bulunmamaktadır. Her araştırmacı deyimbilimin kapsamını kendi fikrine göre değerlendirmiştir. V. V. Vinogradov’un deyimleri anlamsal bitişikliklerine göre sınıflandırmasının ardından sözcüksel, dilbilgisel, yapısal açıdan vs. çok çeşitli sınıflandırma şekilleri ortaya çıkmıştır. Buna rağmen yapılan bu sınıflandırmalar içerisinde V. V. Vinogradov’un yapmış olduğu sınıflandırma türü daha sonra bazı eklemeler yapılmış olsa da evrensel bir kabul görmüş; deyimbilim araştırmaları için temel bir nitelik kazanmıştır.

1.2. Rus Deyimbilim Araştırmalarında Kültürdilbilim

Kültür, halkın kendine özgü tarihsel bir belleğidir (Teliya, 1996: 226). Kültür her şeyden önce kendisini dilde göstermektedir. Dil kuşaktan kuşağa bir halkın sahip olduğu gelenek ve göreneklerle birlikte kültürel, ulusal özellikleri aktarmaktadır. Böylece dil, kültür ve insanlık arasında adeta bir köprü oluşturmakta olup kültürün dünyayla olan etkileşimini yansıtmaktadır.

Dil ile kültür yakın bir etkileşim içindedir. Son zamanlarda giderek yaygınlaşan bir biçimde dil ve dil birimleri ulusların kültür kodları biçiminde incelenmektedir. Dil, ulusların geçmişteki ve bugünkü düşünce yapısını yansıtmaktadır. Bununla birlikte

eski halkların dünyaya ve topluma karşı sahip oldukları bakış açısına tanıklık edilmesini sağlamakta, her bir ulusun maddi manevi dünyasını bize ulaştırmaktadır. Dolayısıyla kültürün gerçek temsilcisi dildir.

İnsanların tarihsel bir süreç içerisinde tüm yaşadıkları, gelenekleri, görenekleri, inançları, yaşam şekilleri ve yaşam alanlarına dair her şey kültürü oluşturmaktadır. Kültür ve dil her ulusa özgü çeşitli özellikler barındırmaktadır. Farklı uluslara mensup her bir dil taşıyıcısı dünyayı kendi ana dilinin penceresinden görmekte; kendi ana dilinin sınırları içerisinde düşünmekte ve dış dünyayı ana dili aracılığıyla kavramaktadır.

Bununla birlikte her dil de kendine özgü yöntemlerle çevresindeki olguları anlatmaktadır. Ünlü sözlükbilimci V. Dal bu konuda şöyle bir hikâye anlatmaktadır:

“Bir Yunan kıyıda oturmuş yavaştan bir şarkı mırıldanır ve birden ağlamaya başlar. O sırada orada bulunan bir Rus şarkıyı çevirmesini ister. Yunanlı şarkıyı şöyle çevirir: “Rusça onun nasıl adlandırıldığını bilmiyorum, bir kuş oturmuştu, kuş dağda oturmuştu, uzun süre oturmuştu, kanadını çırpı, çok uzaklara uçtu, ormanların arasından, uzaklara uçtu”. Sonra şöyle söyledi: “Rusça hiçbir anlam ifade etmiyor ancak Yunanca çok hüznü” (Maslova, 2004: 26).

Her dilin çevresindeki olguları, olayları, nesneleri, duyguları adlandırması kendi dil dünya görüşüne göre farklı nitelikler taşımaktadır. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere bir dilde çok şey ifade eden sözcükler, deyimler, şarkılar ya da şiirler, başka bir dile çevrilince anlam erozyonuna uğrayıp, hiçbir şey ifade etmeyebilir.

Dil ve kültür etkileşimi, karşılıklı bağıntısı dilbilimde en çok dikkati çeken konulardan birini oluşturmaktadır. Bu nedenle XIX. yy.’dan başlayarak J. Grimm, R. Rask, W. Humboldt, F. İ. Buslayev, A. N. Afanasyev ve A. A. Potebnya gibi günümüze kadar birçok araştırmacı bu konu üzerinde çalışmıştır. Bu konunun kökeni W. Humboldt’un çalışmalarına kadar uzanmaktadır (Maslova, 1997: 34). W. Humboldt dilin “ulusal bir ruh” ve ulusun kendi varlığı olduğunu belirtmekle birlikte kültürün her şeyden önce kendisini dilde gösterdiğini savunmaktadır (Maslova, 2004: 27). Ona göre dil ve kültür etkileşiminin ana hatları şu şekildedir:

- 1) Maddi ve manevi kültür dilde somutlaşmaktadır.
- 2) Her kültür ulusaldır, bir kültürün ulusal niteliği kendine özgü bir dünya görüşüyle dilde ifade edilmektedir; her dilin iç biçimi kendine özgü bir takım özellikler taşımaktadır.
- 3) İç biçim, manevi ruhun ve onun kültürünün bir ifadesidir.
- 4) Dil, insan ile etrafını saran dünya arasında bir aracı konumundadır.

W. Humboldt'un bu görüşleri A. A. Potebnya'nın, Ch. Bally'nin, J. Vendryes'in, Baudouin de Courtenay'ın, R. Jakobson'un ve diğer araştırmacıların çalışmalarında kendine özgü bir şekilde yorumlanmıştır (Maslova, 1997: 34). Böylece W. Humboldt'un bu düşünceleri dünyada geniş bir karşılık bulmuştur. Dolayısıyla W. Humboldt'un dil-kültür etkileşimi ve karşılıklı bağlantısına dair görüşlerinin bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların çıkış noktasını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Dil ve kültürün ilişki tablosu oldukça karmaşık ve çok katmanlıdır. Günümüze kadar bu meselenin çözümüyle ilgili birkaç yaklaşım öne çıkmaktadır. Birinci yaklaşım genel olarak S. A. Atanovskiy, G. A. Brutyan, E. İ. Kukuşkin ve E. S. Markaryan gibi Sovyet filozoflar tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre dil ve kültürün etkileşimi tek yönlü gerçekleşmektedir çünkü dil gerçekliği yansıtmaktadır, kültür ise insanın yüz yüze geldiği bu gerçekliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece dil, kültürün basit bir yansımasıdır. Gerçeklik, kültürel ve ulusal stereotiplerle birlikte dilin kendisi de değişmektedir. Dilin kültüre olan etkisinin araştırılması ise ikinci yaklaşımı oluşturmaktadır. "Dilbilimsel görelilik hipotezi"ni ortaya koyan E. Sapir - B. Whorf ekolü ve çeşitli yenhumboldtçuluk ekolleri dil kültür ilişkisini ikinci yaklaşım çerçevesinde incelemişlerdir. Bu hipotezin temelinde insanların dünyayı kendi ana dilinin çerçevesinden farklı şekillerde gördüğü düşüncesi yatmaktadır. Bu düşüncenin taraflarına göre gerçek dünya, dilde yansıdığı kadar var olmaktadır. Eğer her bir dil gerçekliği yalnızca kendine göre yansıtıyor ise o halde diller "kendi dil dünya görüşleri" ile de farklılık göstermektedir. Sapir-Whorf hipotezinin temel ilkeleri şu şekildedir (Maslova, 1997: 34-35):

- 1) Dil, o dilde konuşan ulusun düşünce şeklini belirlemektedir.
- 2) Gerçek dünyayı tanıma yöntemi, kavranılan öznelere hangi dilde düşünüldüğüne bağlıdır.

Bu hipoteze göre ana dil ve dünya görüşü arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dil, dünya görüşünü şekillendirmektedir. Her insan etrafını kuşatan dünyayı, nesneler dünyasını kendi ana dilinin penceresinden algılamaktadır. Her insan kendi ana diline göre düşünme yetisi geliştirmektedir. İnsanın yalnızca düşüncesi değil aynı zamanda dünya görüşü de dil dünya görüşü tarafından etkilenmektedir. İnsanın etrafındaki gerçeklik kendi diline göre biçimlenmektedir. Her dilin yapısı ise farklılık göstermektedir.

Dil ve kültürün birliği ve bütünlüğü konusu geniş anlamda yenisemboldtçular ve onun önemli bir uzantısı olan Sapir-Whorf ekolü tarafından temellendirilmiştir. Yenisemboltçuluğun geç temsilcilerinden birisi olan L. Weisgerber, düşünce ve gerçeklik arasında bir “ara dünya” olduğunu ifade etmektedir (Maslova, 2004: 27). Birçok açıdan “dilbilimsel görelilik hipotezi” ilk kez L. Weisgerber tarafından 1928 yılında ilan edilen ardından da diğer çalışmalarında geliştirdiği “ara dünya” olarak dil kavramını çağrıştırmaktadır. W. Von Humboldt’un takipçisi olan L. Weisgerber, bu “ara dünya”nın kavranılan özne ile gerçeklik arasında bulunduğunu, dilin ise “dünyanın manevi olarak benimsenmesini” sağlayan bir aracı rolü üstlendiğini açıklamaktadır (Teliya, 1996: 229). Dolayısıyla L. Weisgerber’in görüşüne göre dil, insanın iç dünyası ve dış dünyası arasında bir çeşit köprü kuran “ara dünya” olarak ifade edilmektedir.

Amerikan budunbilim ve Avrupa yenisemboldtçuluğu her dil gerçek dünyayı kendisine göre yansıtır önermesinden yola çıkarak dil dünya görüşlerindeki farklılığın, ilgili dilsel toplulukların manevi ve kültürel özgünlüğünü belirttiğini düşünmektedir (Teliya, 1996: 229). Bu bağlamda bir takım evrensel bilişsel (düşünülmüş) dilsel süreçlere ve kavramlara rağmen tüm insanlara özgü bir dil bulunmadığı gibi (eğer yapay olarak yapılmamışsa) tüm insanlara özgü bir kültür de bulunmamaktadır (Rubleva, 2004: 140). Nitekim dünyada ortak bir dil ve kültür varlığı bulunmadığına göre her ulusun kendilerini çevreleyen dünyayı algılaması ve anlamlandırması doğal olarak farklılıklar taşımaktadır ve bu da dilde kendi ifadesini

bulmaktadır. Bu nedenle her ulusun dilsel, manevi ve kültürel özellikleri kendine özgüdür.

Böylece XX. yy.'ın sonlarındaki dilbilim çalışmalarında dil ve kültür etkileşiminden, aralarındaki yakın ilişkiyi belirten çok çeşitli çalışmalardan söz etmek mümkündür. Yapılan bu çalışmalarda dilin kültürün içinden doğduğu ve kültürü yansıttığı anlatılmaktadır. Neticede bin yıllık bu söz konusu fikirler ışığında “kültürdilbilim” (*лингвокультурология*) isimli yeni bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. Disiplinler arası bir bilim dalı olan kültürdilbilim 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Kültürdilbilimin gelişimini iki döneme ayırmak mümkündür: Birinci dönemi W. Humboldt, A. A. Potebnya ve E. Sapir gibi araştırmacıların söz konusu bilim dalının gelişmesi için yaptıkları ön çalışmalar oluşturmaktadır. İkinci dönem ise kültürdilbilimin bağımsız bir araştırma alanı olarak şekillendiği dönemdir. Kültürdilbilimin gelişimi ve ortaya çıkan temel eserler de göz önünde bulundurularak kültürdilbilimin şu anda üçüncü dönemde olduğunu söylemek mümkündür (Maslova, 2004: 28). İnsanı merkez alan bu yeni görüş, ilginin araştırma nesnesinden (ve bilgiden) özneye yani dilin içindeki insana, onun kültürdeki yerine ve insanın içindeki dile doğru değiştiğini ifade etmektedir (Rubleva, 2004: 140). Dolayısıyla bu yeni görüşte dilbilimin ilgi odağını kültür ve dil taşıyıcısı olarak özellikle insan oluşturmaktadır.

“Kültürdilbilim” terimi ise 1994-1997 yılları arasında V. N. Teliya'nın öncülük ettiği deyimbilim ekolünün çalışmalarına ve V. V. Vorobyev'in “Rus Dilinin Kültürel Dizisi” (*Культурологическая парадигма русского языка*) (1994) adlı çalışmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Maslova, 1997: 7-8). Kültürdilbilim, dil ve kültür arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Dil, kültürün bir görüngüsü olarak insan dünyayı nasıl görmektedir ve bu görüş dilde (sözcükte, metafora, sembolde, deyimde) nasıl ifade bulmaktadır gibi sorulara cevap vermektedir (Rubleva, 2004: 141). Söz konusu bilim dalı öğrenilen bir dilin ülke kültürünün özümsemesine ve anlaşılmasına yardımcı olmakla birlikte bir kişinin yavaş yavaş kendisine yabancı olan bir kültürel ortama giriş sürecini sağlamaktadır (Basko, 2018: 226).

V. N. Teliya'ya göre kültürdilbilim “*eşzamanlı etkileşim içinde olan dil ve kültür bağıntısının tanımlanması ve incelenmesine adanmış budundilbilimin bir*

parçasıdır". V. N. Teliya'ya göre kültürdilbilim her şeyden önce gerçek bildirişim süreçlerini ve bu bildirişimlerde kullanılan halkın zihniyle eşzamanlı olarak hareket eden dilsel ifadeleri araştırmaktadır (Teliya, 1996: 217- 218).

V. A. Maslova'ya göre kültürdilbilim *"kültürbilim ile dilbilimin kavşağında ortaya çıkmakla birlikte dilde yansımaları bulan, kökleşen ve halkın kültür olgusunu araştıran bir bilim dalıdır"* (Maslova, 2004: 28). V. A. Maslova dili yeni fikirlerin ve dünyaya yeni yaklaşımın temel kaynağı olarak düşünmektedir. Kültürdilbilim dil ve kültür ilişkisini araştırmaktadır. Dolayısıyla metinler, deyimler ve çeşitli dilsel ifadeler üzerinde yapılan kültürdilbilimsel bir inceleme bir ulusun sahip olduğu kültürün, dünya görüşünün, dil dünya görüşünün kısacası insana dair birçok ögenin keşfedilmesini sağlamaktadır.

Dil, bilginin bir araya getirilmesi, toplanması ve korunması gibi genel bir işleve sahip olmasına rağmen bir kültür hazinesi değildir. Dil yalnızca kültürün kodlanmasını ve yayınlanmasını sağlayan bir mekanizmadır. Kültürün gerçek koruyucusu metinlerdir. Dil yerine metin bir insanın manevi dünyasını yansıtmaktadır ve özellikle metin kültürle doğrudan doğruya bağlantılıdır çünkü metin birçok kültür kodunun derinliğine kadar sızmıştır ve özellikle tarih, etnografya, ulusal psikoloji, ulusal davranış, yani kültür içeriğini oluşturan her şeyle ilgili bilgiler barındırmaktadır (Maslova, 2004: 87). Metin kültürü muhafaza etmektedir ve aynı zamanda kuşaktan kuşağa da aktarmaktadır.

Bu bağlamda her deyim bir metindir yani kültürel bilginin koruyucusudur, bilgi hazinesidir. Bir dilin deyim bileşeni kültürel-ulusal dünya anlayışının öğelerini ve çizgilerini yalnızca yeniden üretmez ayrıca bunları biçimlendirir. Eğer bir deyim kültürel bir çağrışım içermektedirse ulusal kültürün genel mozaik tablosuna bir katkı sunmaktadır (Maslova, 1997: 45). Deyimsel bir metinde, kültürde deneyimlenen bir kavramla ilişkili anlamlar, imgeler, çağrışımlar, duygular ve değerlendirmeler birleşmektedir, tek bir bütün haline gelmektedir, konseptin temelini oluşturmaktadır (Basko, 2018: 231). Dolayısıyla deyimler doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak dünya ya da çeşitli toplumlar hakkında kültürel bilgiler içermekte ve muhafaza etmektedir. Deyimler, kültürel bilginin korunduğu bir hazinedir. Böylece bu gizli

hazineler, dilde her defasında yeniden üretilerek bir ulusun düşünce yapısını, kültürünü nesilden nesile taşımaktadır.

V. N. Teliya da deyimlerin bir tür mikrometinler olduğunu düşünmekle birlikte dibilimsel araştırmaların odağını dildeki insan faktöründen, insandaki dilsel faktöre doğru kaydırdığını bildirmektedir. Bir dilin deyim yapısı ise bu etkileşimin incelenmesi için özellikle verimli bir materyaldir çünkü deyimler insan, saf dünya görüşü ve her türlü konuyla ilgili bilgiler içermektedir ve aynı zamanda dilsel varlıkların nesiller boyu kullanımları ve ulusal kültür stereotipleri ile birlikte oluşmuştur (Teliya, 1996: 9). Deyimlerde halkın tanıklık ettiği bir tarihsel süreci gözlemlemek mümkündür. Halkın deneyimlediği bu tarihsel süreç halkın kültürüne, geleneklerine ve göreneklerine yansımakta, dil dünya görüşlerine yerleşmektedir ve bu yansıma dilde ve deyimlerde karşılığını bulmaktadır.

Tam bir iletişim sağlayan, kültürel bir değere sahip ve ulusal kültürel anlamın taşıyıcısı olan dil birimleri arasında deyimlere önemli bir rol aittir (Basko, 2018: 227). Deyimler, bir ulusun kültürü ve düşünce yapısıyla ilgili en önemli bilgi kaynağıdır; deyimlerin içerisinde mitler, efsaneler ve çeşitli gelenekler korunmaktadır. Ünlü Rus dilbilimci B. A. Larin, bu konuyla ilgili şu çarpıcı tespitte bulunmaktadır: *“Deyimler, genellikle halkın görüşünü, toplumsal yapıyı, çağının ideolojisini dolaylı olarak yansıtmaktadır. Deyimler, sabah ışığının çiy damlasına nasıl yansıdığını yansıtır”* (Maslova, 1997: 6). Bir ulusun deyimlerinde, kalıplaşmış ifadelerinde geçmiş yılların yankılarını, izlerini ve tüm inceliklerini bulmak mümkündür.

V. N. Teliya, bir dile ait olan deyimleri *“kültürdibilimsel birliğin, ulusal kimliği tanımladığı bir ayna”* şeklinde tanımlamaktadır (Teliya, 1996: 9). Deyimler özellikle dil taşıyıcılarına özgü bir dünya görüşü sunmaktadır. Rus halkının yaşam tarzıyla ilgili bilgiler veren “ev sunağı, kırmızı köşe” (*красный угол*), “içli dışlı, sıkı fıkı olmak” (*печки-лавочки*), görgü kuralları ve davranışlarıyla ilgili “boyundan büyük işlere kalkışmak, yapamayacağı işe soyunmak” (*садиться не в свои сани*), “mutlaka, yüzde yüz, kesinlikle” (*как пить дать*), “umduğunu bulamamak” (*несолоно хлебавши*), “yaranmaya çalışmak” (*ломать шапку*), “bin bir teşekkür etmek, baş eğerek selamlamak” (*бить челом*), gelenek ve göreneklerle ilgili “elden teslim, doğrudan teslimat” (*из полы в полу*), “ipliğini pazara çıkarmak” (*вывести на*

чистой воды) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür (Rubleva, 2004: 150). Bu deyimlerde Rus kültür ve yaşamına dair ipuçları veren sözcükler ve sözcük grupları bulunmaktadır.

Deyimlerde halkın tanıklık ettiği tarihsel bir süreci gözlemlemek mümkündür. Halkın deneyimlediği bu tarihsel süreç halkın kültürüne, geleneklerine ve göreneklerine yansımakta, dil dünya görüşlerine yerleşmektedir ve bu yansıma dilde ve deyimlerde karşılığını bulmaktadır. Dolayısıyla deyimler, halkın sahip olduğu bu binlerce yıllık kültürü geçmişten günümüze, günümüzden de geleceğe taşımaktadır. Deyimlerin içinde barındırdığı kültürel özelliklerin, mecazi anlamın açığa çıkarılması için genellikle bazı milli kültürel özellikler hakkında bilgi edinilmesi gerekmektedir. Deyimlerin anlamının altında yatan bu derin kültürel arka planın kültürelbilimsel inceleme yöntemiyle incelenmesi mümkündür. Son yıllarda dilbilimde insan merkezli yapılan araştırmalar, deyimbilimsel araştırmaların yönünü de kültürelbilime doğru değiştirmiştir.

Deyimlerde genellikle bir halkın kültürünün, tarihinin özellikleri, çeşitli olgular ve nesneler üzerine halkın sahip olduğu izlenimler, halkın dünyayı nasıl algıladığını ortaya koyan şartlandırılmış kalıp yargılar yansıtılmaktadır. Yukarıda anlatılanlar, özellikle temelinde karşılaştırma içeren deyimlerde daha net ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Rus dil bilincinde sağlıklı bir insan olmanın ölçüsü *öküze*, aptallığın ölçüsü *koyuna*, kadınların ideal vücut ölçülerinde olması ise *akağaca* benzetilmektedir: “öküz gibi sağlıklı” (*здоров как бык*), “koyun gibi aptal” (*глуп как баран*) ve “akağaç gibi düzgün fizikli” (*стройная как берёзка*) gibi tanımlayıcı ifadelerle rastlanmaktadır. Korkak insan *tavşan* ile; yırtıcı, acımasız, katı yürekli insanlar *kurt* ile; kurnaz insanlar ise *tilki* ile karşılaştırılmaktadır. Diğer ulusların kültürlerinde bu ölçüler bambaşka olabilir. Örneğin İngilizler için bir insanın fiziksel açıdan sağlıklı olmasının ölçüsü *atın sağlığı* ile ilişkilidir: bu durum için “at gibi sağlıklı” (*as strong as a horse*) ifadesi göze çarpmaktadır (Krisin, 2007: 173). Fransızcada önceki dönemlerde “Türk gibi güçlü” (*Fort comme un Turc*) deymi insanlarnın ne kadar sağlıklı ve kuvvetli olduklarını betimlemek için kullanılmıştır. Fransız yazarlar H. D. Balzac’ın “Goriot Baba” ve Victor Hugo’nun “Sefiller” adlı eserlerinde özellikle bu deyimle rastlamak mümkündür. Türk dil bilincinde ise kurnazlığın, uyanıklığın ölçüsü *tilkiye*; kadınların güzelliğinin ölçüsü *suya*; fiziksel açıdan sağlıklı, güçlü, kuvvetli

olmanın ölçüsü *aslana*; insanların unutkan olması ve zayıf bir belleğe sahip olması ise *balıka* benzetilmektedir. Buna göre Türkçede “tilki gibi kurnaz”; “su gibi güzel”; “aslan gibi”; “balık hafızalı” deyimlerine çok sık rastlanmaktadır.

Deyimlerin nasıl kültür taşıyıcısı olduğunu anlayabilmek için deyimlerin nasıl oluştuğunu bilmek gerekmektedir. Öncelikle örneğin ayağı kayıp, lastiğe oturan bir insan (“şapa oturmak” (*сесть в калошу*) deyim) gibi, deyimın sözcüğü sözcüğüne anlamına uygun düşen belirli bir prototipik durum ortaya çıkmaktadır. Daha sonra bu durumun içeriği yeniden düşünölmekle birlikte prototipik durumdaki sözcüklerin birincil anlamlarının temelinde bir deyim imgesi oluşturulmaktadır. Özellikle bu ilk sözcükler imgede izlerini bırakırlar böylece kültürle bağlantılı temel bir bilgi içeren iç biçim ortaya çıkmaktadır. Bu tür deyimlerdeki kültürel bilgilere deyimın iç biçiminden ulaşılabilir çünkü özellikle deyimlerin iç biçimlerinde mitler, arketipler, gelenek, görenekler, yansıılan tarihsel olaylar, maddi ve kültürel unsurlar gibi kültürel izler yer almaktadır (Maslova, 2004: 84). Dolayısıyla deyimlerin oluşumunda yani imgelerin seçiminde, kültürel, ulusal kalıp yargılar önemli bir rol oynamaktadır.

Deyimler insanda sözcükle aynı etkiyi bırakmaktadır bu yüzden deyimler aynı dilde konuşan tüm insanlar tarafından anlaşölmaktadır. Şüphesiz bazı deyimler, aynı dili konuşan kişiler arasında bile kimi insanlar tarafından dilsel bilinçlerinin dışında kalabilir, bir anlam ifade etmeyebilir. Bu durumda söz konusu deyimler ifadenin bozulmasına yol açan bir biçimde düz anlamıyla algılanmaktadır. Deyimleri bu şekilde algılayan insanlar dilbilimcilerinde belirttiğı gibi çeşitli ortam koşullarından ya da kültürdilbilimsel bilgilerden yoksundurlar. Ortam koşulları da her şeyden önce insanın yaşadığı çevreyle ilgilidir. Yaşam koşulları, çevre ise aynı kültürel, dilsel topluluğa sahip insanlarda bile değişiklik göstermektedir (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 7). Rus halkının deyimbilimi özellikle de bu halkın yaşamsal, kültürel özelliklerini ve evreni algılayış biçimini yansıtan imgelerle nitelendirilmektedir. Rus dilindeki birçok deyimın mecazi anlamı Rus halkının yaşam tarzı, gelenekleri ile bağlantılıdır, deyimlerdeki mecaz anlamın ortaya çıkarılması genellikle bazı milli kültürel özellikler hakkında bilgi edinilmesini gerektirmektedir (Solodub ve Al’breht, 2003: 204).

Örneğin Rusça konuşan herkes “başına buyruk” (*вольному воля*) deyimini açıklayamaz. Bu ifade kendi istediği gibi davranabilen kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu ifadenin özellikle neden böyle bir davranışı tanımladığını ise herkesin bilmesi mümkün değildir. Bu durum şaşırtıcı değildir çünkü Rus insanının tarihsel ve toplumsal açıdan yaşam koşulları değişmiştir. Bir zamanlar eski Rus Prenslikleri birbirleriyle yaptıkları anlaşmalarında şu şekilde yazmaktaydılar: “soylular, soyluların çocukları ve hizmetkârları ve köylüler **istedikleri gibi davranabilirler...**” (“... а боярам и детям боярским и слугам, и крестьянам **вольная воля...**”). Özgürlük, hür insanlara özgü bir hak, ayrıcalık olarak görülmekteydi. Bu özgürlük, hareketlerinde ve davranışlarında özgürlük anlamına gelmekteydi, hür insanlara oldukları yerde yaşama ve istedikleri yere gitme imkânı tanımaktaydı. Bu özgürlükten yalnızca babalarının yanındaki oğullar, erkek kardeşlerinin yanındaki erkek kardeşler, amca ve dayılarının yanındaki yeğenler gibi o zamanlar hür sayılan insanlar yararlanabilmekteydi. Bununla birlikte ebedi olarak beylere ait olan (toprak) köleleri bulunmaktaydı. Bu insanlar bir eşya gibi alınıp satılabilmekte ve hatta mahkemesiz, sorgusuz sualsiz öldürülebilmekteydi. Dolayısıyla “başına buyruk” (*вольному воля*) ifadesi bir insanın istediği gibi davranabilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlatılanlar ise içinde yaşanılan dünyanın ve dilin değiştiğini göstermektedir. Dildeki birçok sözcük ya unutulmakta ya da o kadar çok eskimekteki ki bu sözcükler tahmin ya da yorum seviyesinde bulunmaktadır. Deyimler, örneklerden de anlaşıldığı gibi halkın özgün düşünce yapısını, halkın ruhunu, dünya görüşünü ve dünyayı algılayışını, tek başına sözcüklerden daha iyi yansıtmaktadır. Bu yüzden deyimleri başka bir dile çevirmek çok zordur hatta kimi zaman imkânsızdır. Bu durumda deyime uygun bir anlam çevirisi yapılmaktadır; deyimlerin sözcüğü sözcüğüne çevrilmesi ve algılanması genel olarak mümkün değildir (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 7-9). Bu bağlamda “görmüş geçirmiş, feleğin çemberinden geçmiş, kaçın kurası” anlamına gelen *тёртый калач*; “başını derde sokmak” anlamına gelen *лезть на рожон*; “çok akıllı ve yetenekli olmak” anlamına gelen *семи пядей во лбу* gibi deyimleri de örnek olarak göstermek mümkündür. (Basko, 2018: 228). Söz konusu deyimlerin başka dillerde birebir karşılığı bulunmamakla birlikte bazı sözcüklerin eş değerliklerini sağlamak da mümkün görünmemektedir.

Rus dilinde söz konusu durumla ilgili başka deyimler de örnek olarak gösterilebilir. Aşağıdaki deyimlerin de anlamlarını kavrayabilmek için halkın çeşitli millî kültürel ve tarihsel özelliklerini önceden bilmek gerekmektedir: “Birden bire, şıp diye, sihirli bir el değmişçesine” (*как рукой сняло*) deymi bazı kişilerin hastaların ağrıyan yeri (ya da insanın tüm vücudu) üzerine el hareketleri yardımıyla şifa vermesi inancıyla ilişkilidir. Benzer bir şekilde “kahrolası, yüzünü şeytan görsün” anlamındaki *чтоб тебе (ей, ему) пусто было* ifadesi eski bir halk inancını yansıtmaktadır. Bu inanca göre boş yerler kötülüğün, şeytani güçlerin yaşadığı yerlerdir. Rus dilinde kötü güçlerle, şeytanla bağlantılı özellikle duygu durumunu belirten çok sayıda deyimse ifade bulunmaktadır: “Allah kahretsin, Allah cezasını versin” (*чёрть возьми*); “cehennemin dibinde” (*у черта на куличках*); “mümkün değil, olacak iş değil, hayatta olmaz” (*чёрта с два*); “Allah bilir ne olduğunu!” (*чёрт знает что такое*); “şeytan dürttü” (*чёрт дернул*); “Allah şaşırttı” (*чёрт попутал*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. “Umdüğünü bulamamak” (*несолоно хлебавши*) deyiminin kökleri de eski Rusya’da tuzun çok pahalı olduğu dönemlere kadar gitmektedir. Hoş karşılanan misafire yemek tuzla takdim edilir, hoş karşılanmayan konuk ise hiç tuz alamaz ve evden gider. Aynı şekilde “gariban, biçare” (*сирота казанская*) deymi de Rusya’nın tarihiyle ilişkilidir. *Сирота казанская* deymi mutsuz, çaresiz, haksız yere kırılmış görünmeye çalışan ve kendisinde acıma hissi uyandıran kişiyi nitelemektedir. Bu deyim ilk kez XVI. yüzyılda Kazan’ın Ruslar tarafından fethedilmesinden sonra Tatar beyzadeler için kullanılmıştır. Beyzadeler kendileri için bir hoşgörü, kolaylık, imtiyaz elde etmek için son derece acı ve feci durumlarına ilişkin abartılı bir biçimde yakınmalarıyla Rus çarlarını kendilerine acındırmaya çalışmışlardır (Krisin, 2007:173-174).

Benzer bir şekilde sözlü davranış kurallarını ifade eden ve günlük dilde kullanılan, milli kültürel özellikler barındıran deyimler, her zaman başka bir dilde eşdeğer biçimlere sahip değildir. Özellikle de günlük dilde kullanılan, görgü ve davranış kurallarını yansıtan sözcük birleşimlerinin karşılıklarını bulmak zorluk oluşturmaktadır. Örneğin Türkçede yer alan “geçmiş olsun”, “ellerinden öperim”, “eline sağlık”, “ziyade olsun”, “sağlık olsun”, “gözün aydın”, “kolay gelsin”, “işin rast gelsin”, “sağlıcakla kal”, “sizlere ömür”, “söz kesmek” gibi ulusal özolgularla desteklenen ifadelerin anlaşılması için Türklerin milli kültürel dünya görüşüyle ilgili bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Yukarıdaki deyimlerin birçoğunun diğer dillerde

doğrudan karşılığı bulunmamaktadır. Bu tür ifadelerin işlevi yalnızca ulusal dilsel etkenlere değil ayrıca milli coğrafi etkenlere de bağlıdır (Özer, 2007: 34). Bu ifadelerde Türklerin sürekli olarak karşısındaki kişiye iyi dileklerde bulunması, saygı ve sevgi çerçevesinde yaklaşması ve bunu göstermek istemesi, verilen emeğe değer biçilmesi göze çarpan milli kültürel özelliklerdir. Dolayısıyla farklı inançların, tarihsel geçmişin, ulusal gelenek ve göreneklerin temelinde biçimlenen deyimler uluslara özgü çeşitli özellikleri yansıtmaktadır.

Rus dilinde insanları niteleyen deyimlerin sayısı çok fazladır; birkaç bini bulmaktadır. Rusça deyim birimleri genellikle mizahi bir tavır takınarak, insanların daha çok komik, olumsuz niteliklerini gözler önüne sermektedir (Fedorov, 2008: 6). Halk dili çok canlıdır ve toplumsal yaşamın olumsuz yönlerine, insanların veya tüm toplumsal grupların olumsuz niteliklerine, olumsuz eylem ve davranışlarına hızlı bir şekilde tepki vermektedir. Bununla birlikte hayatın olumlu yanlarına daha sakin yaklaşmaktadır, ne de olsa olumlu özellikler, standarttır, her günkü alelde olgulardır (Mokienko, 2005: 72). Bu yüzden hayatın olumlu tarafları deyimlerde kendine daha az yer bulmaktadır. Dolayısıyla Rusça deyimlerde insanların olumsuz özelliklerini yansıtan deyimlere daha sık rastlamak mümkündür.

Deyimlerin ortaya çıkışı aslında inançlarla, törenlerle, ayinlerle ve hayat tarzı gibi etmenlerle bağlantılıdır. Deyimsel imgenin maddesel temeli olarak nesneler, olaylar, oluşumlar, bunların öz nitelikleri rol oynamaktadır (Kovşova, 2009: 6). Dolayısıyla deyimlerin büyük bir çoğunluğunda, ortaya koyulması gereken ulusal bir kültürün izleri mevcuttur (Rubleva, 2004: 150-151). Deyimlerde saklı olan bu ulusal kültürün izlerini kültürelbilimsel çözümlemelerle ortaya çıkarmak mümkündür çünkü geçmişe dayanan birçok deyim en derininde keşfedilmeyi bekleyen mitolojik inançlar, öyküler, arketipler gibi çeşitli kültürel öğeler barındırmaktadır.

Birçok deyim mitlerle ve arketiplerle bağlantılıdır. Bununla ilgili olarak “ayna gibi, çarşaf gibi” (*как в зеркало*), “gerçekleri çarpıtmak” (*кривое зеркало*), “içine doğmak” (*как в воду глядел*) (suyun ayna gibi olması metaforu) deyimlerini örnek olarak göstermek mümkündür (Rubleva, 2004:152). “İçine doğmak” (*как в воду глядел*) deyiminin ortaya çıkışının kökleri geçmişin kutsal törenli, mitolojik halk kültürüne kadar gitmektedir. Deyim imgesinin kökeni doğrudan herkesçe bilinen

suda fala bakmak töreniyle bağlantılıdır: batıl inanışlara göre şifacı ya da başvurdukları bir kişi, içinde temiz su bulunan bir kaba bakıp, önce neler olmuş, şu anda neler olmakta ya da gelecekte neler olacağını görebilir yani öğrenebilir. Buna benzer imgelerin yer aldığı büyülü ayna, büyülü kitap gibi hikâyeler çok ünlüdür (Kovşova, 2009: 8). Bununla birlikte Slavların birçoğunda eşik, pencere, baca gibi ayna da bu dünya ile öteki dünya arasında bir sınırdır ve bu sembol mitlerle, inanışlarla ve batıl inançlarla bağlantılı bir şekilde tamamen arkaiktir (Tolstaya, 1994: 112). Ayna, şeytan tarafından yaratılmış tehlikeli, yasak bir şeydir ve onunla bir temas aracıdır (Teliya, 2004: 85). Kilise ve Eski İnananlar ayna sahibi olmayı yasaklarlar (Rubleva, 2004:152). Tacını takmış gelinler, hamileler, yeni doğan bebekler aynaya bakmamalıdır çünkü bir dünyadan öteki dünyaya geçiş yapabilirler (Teliya, 2004: 152). Cenaze törenlerinde de aynayla ilgili tüm Slav halklarında yaygın bir gelenek vardır: Bir kimsenin ölümünden hemen sonra keten bir bezle, havluyla ya da masa örtüsüyle aynanın üstü örtülür, duvara doğru döndürülür hatta ölünün bulunduğu yerden tamamen kaldırılır. Bu geleneğin temelinde evrensel bir görüş yatmaktadır. Buna göre ölünün bulunduğu yerde ayna yaşayan insanlar için bir tehlike oluşturmaktadır. Ölen kişinin açıkta bulunan aynaya yansıması, ölüm tehlikesini iki kat artırır ve dolayısıyla ikinci kez bir ölüm tehdidi yaklaşabilir yani ölümün ev halkından birisinin başına da gelebileceğine inanılır. Aynı şekilde Slavlarda geceleri aynaya bakmak yasaktır çünkü bu saatler öteki tarafa, şeytani güçlere ait tehlikeli bir vakit sayılmaktadır, gece aynaya bakan kişinin şeytanı ya da ölümü göreceği, vaktinden önce yaşlanacağı, kötü rüyalar göreceği, korkudan sararacağına dair çeşitli inanışlar bulunmaktadır (Tolstaya, 1994: 112-116). Ayna falı bakmak, aynanın yalnızca bu dünyayı değil ayrıca öteki dünyayı da yansıtabileceği inancıyla bağlantılıdır (Rubleva, 2004:152). Cenaze törenlerinde aynanın üstünün örtülmesi inancı kimi Türk toplumlarında da görülmektedir.

Her dilde, başka bir dilde tam veya kısmi eşdeğeri olan deyimler bulunmaktadır. Bu, benzer bir tarihsel geçmişe sahip olan insanlığın tarihsel, kültürel ve dilsel mirasının mantıksal birliğinden kaynaklanmaktadır (Özer, 2007: 34). Örneğin “dili çözülmek, ağzındaki baklayı çıkarmak” (*развязать язык*), “elini ayağını bağlamak, köstek olmak” (*связать по рукам и ногам*), “kanını emmek, anasından emdiği sütü burnundan getirmek” (*пить кровь*), “kanının son damlasına kadar, canı pahasına” (*до последней капли крови*) gibi deyimler hem Türkçe hem

de Rusçada benzer anlamlara gelmektedir. Kan, hem Rusçada hem de Türkçede hayat gücünün sembolüdür. Bununla birlikte kan sözcüğü her iki dilde de “öz kanı, öz canı” (*родная кровь*) deyimindeki gibi akrabalık, yakınlık derecesini de belirtmektedir. Dolayısıyla bazı deyimler içerisinde evrensel bilgiler barındırmaktadır.

Ortak kültürel özelliklere sahip olan bazı deyimler de ideal olan ahlak modelinin evrensel özelliğini yansıtmaktadır. Genel olarak “iyi” ve “kötü” kavramları, bireyin belirli bir toplumdaki ahlak ve davranışını belirleyen evrensel dini değerlere bağlı olarak birçok ulusal kültürde birbirine benzer özellikler göstermektedir. Nitekim dinsel dünya görüşünü yansıtan deyimler hem Türkçe hem de Rusçada benzer anlamlara sahiptir. Örneğin “Allah korusun” (*Боже упаси*), “Allah korudu” (*Бог миловал*), “Allah aşkına” (*ради Бога*), “Allah’a şükür” (*слава Богу*) “Allah ne verdiyse” (*что Бог послал*), “Allah göstermesin” (*не приведи Бог / Господи*) gibi deyimlerin Rus ve Türk dillerinde tam eşdeğerlikleri bulunmaktadır (Özer, 2007: 34).

Böylece farklı uluslara özgü kültürler ve dillerin evrensel birtakım özellikler barındırdığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bunun temelinde insanlığın sahip olduğu bazı ortak değerler yatmaktadır. Bununla birlikte son dönemde teknolojinin ve kültürler arası diyalogun gelişim göstermesi, küresel basın-yayın organlarının etkisi gibi faktörler de çeşitli kültürler ve dillere evrensel birtakım yeni özellikler kazandırmaktadır ve bu özellikler doğal olarak deyimlere, kalıplaşmış ifadelere, terimlere vb. yansımaktadır.

Yukarıda bahsi geçen duruma Rusça ve Türkçede sık rastlanılan şu ifadeleri örnek göstermek mümkündür: “Nükleer tehdit” (*ядерная угроза*), “nükleer kalıntılar” (*ядерные отходы*), “akıllı bomba” (*умная бомба*), “petrol savaşı” (*нефтяная война*), “soğuk savaş” (*холодная война*), “demir perde” (*железный занавес*), “akıllı ev” (*умная квартира*), “akıllı araba” (*умная машина*), “akıllı telefon” (*умный телефон*) (Özer, 2018: 473) gibi ifadeler her iki dilde de sıklıkla kullanılmaktadır.

Aynı zamanda hem Rus dilinde hem de Türk dilinde rastlanılan birçok ortak olgudan bahsetmek mümkündür. Bu olgulardan en çok göze çarpan “altın” (*золото*) ögesiyle ilgili birçok kalıplaşmış ifade bulunmaktadır. Örneğin “altın çağ”

(золотой век), “altın kafes” (золотая клетка), “altın insan” (золотой человек), “altın kalp” (золотое сердце) ve “beyaz altın” (белое золото) gibi ifadeler her iki dilde de rastlanmaktadır. Bununla birlikte Rusçada altınla ilgili olarak “hünerli eller, işinin ehli” anlamına gelen золотые руки ve “beş param yok” anlamına gelen денег у меня ни алтына gibi deyimler bulunmaktadır. Türk dil dünya görüşünde de altın kavramı ulusal kültürel açıdan büyük bir yere sahiptir. Örneğin adbilimde Altun, Altın, Altunay, Altınay, Altuncan, Altunhan, Altınhan, Altınbek, Altınoğlu gibi isimler, yeradibilimde de Altındağ, Altınordu, Altınbaş, Altınörs, Altıntaş, Altınoluk, Altınova gibi yer isimleri geçmektedir. Bunun yanı sıra altın Türk toplumunda nişanlarda, düğünlerde, doğumlarda geleneksel bir hediye yöntemi olarak kullanılmaktadır. Kalıplaşmış bir ifade olan “altın takmak” altın hediye etmek anlamına gelmektedir. Son dönemlerde Türkçede yine kalıplaşmış bir ifade olan “altın günleri” günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılmaktadır. Ülkenin toplumsal, siyasal ve kültürel alanında yaşanan değişiklikler her zaman dilde yansımaları bulmaktadır (Özer, 2018: 475-476).

Rus ve Türk kültüründe ortak olan başka bir olgudan bahsetmek gerekirse, Ruslarda da Türklerde olduğu gibi insanın kendi geçimini kendisinin sağlaması, kendi ekmeğini kendisinin kazanması önemli bir konudur. Ekmek, her iki toplumda da hayatın, geçimin, refahın, mutluluğun, maddi durumun bir simgesini oluşturmaktadır. Eğer bir insan kendi geçimini sağlayamıyorsa, kendi ekmeğini de kazanamaz; başkalarına muhtaç durumda yaşıyor demektir. Rusçada bu durumu anlatan “başkasının sırtından geçinmek” anlamına gelen есть чужой хлеб (düz anlamı: başkasının ekmeğini yemek) ve жить на хлебах у кого-либо (düz anlamı: başkasının ekmeğinde yaşamak) gibi deyimler bulunmaktadır. Ekmek mutlaka bir insanın kendisine ait olmalıdır; insan ekmeğini yani hayatını kendi emeğiyle, kendi alın teriyle kazanmalıdır. Bu durum Türkler için de benzer bir şekildedir.

Türkçede de “ekmek parası”, “ekmeğini kazanmak”, “eve ekmek götürmek”, “ekmeğiyle oynamak” gibi deyimler bulunmaktadır ve tüm bu ifadeler Türk insanının geçimini, maddi imkânını, refahını, mutluluğunu ekmek olgusuyla bağdaştırdığını göstermektedir. Eğer bir eve ekmek giriyorsa, ev halkı mutludur, o evde işler yolunda gidiyor demektir. Türk toplumunda da Rus toplumunda olduğu gibi kendi ekmeğini kendisi kazanmayan, başkasının sırtından geçinen birisi kınanmakta, hoş

karşılanmamaktadır. Bu davranışa karşı takınılan olumsuz bakış açısı “ekmek elden, su gölden” deyiminde yansımaları bulmuştur. Bu kınamanın temelinde ise ekmeğe atfedilen arketipsel bir önem yatmaktadır. Eskilerden beri ekmek insan hayatını birçok yönden kuşatmıştır, çeşitli törenlerde, ayinlerde vb. kendisini göstermiştir, günümüze kadar temel besin kaynağı olagelmıştır. Özellikle de savaş ve kıtlık zamanlarında vazgeçilemez bir besin olmuştur. Böylece önceleri sahip olunan çeşitli arketiplerin deyimlere, ifadelere evrensel ya da ulusal boyutta bir şekilde yerleştiği görülmektedir.

Bununla birlikte farklı inançların, ulusal gelenek ve göreneklerin temelinde biçimlenen deyimler, çeşitli kalıplaşmış ifadeler uluslara özgü çeşitli özellikler göstermektedir (Krisin, 2007: 173). Bu bağlamda Rus dilinde “kına” yalnızca doğuya özgü doğal bir saç rengiyken, Türkçede ise “kına” her Türk ailesinin aşına olduğu ulusal, kültürel bir kodu yansıtmaktadır. Örneğin Türkçede yer alan düğün öncesi gelinin geleneksel eğlence töreni anlamına gelen “kına gecesi”, kına gecesinde giydiği geleneksel “kına elbisesi”, kına için süslenen “kına tepsisi”, avuç içine kına sürülmesi anlamına gelen “kına yakmak” gibi ifadeler yalnızca Türk halkına, Türk diline özgüdür. Vatani görevlerini yapmaya giden Türk askerlerinin avuçlarına da ayrıca kına yakılmakta ve bu olgu “kınalı kuzular”, “kınalı Ali” ve “kınalı asker” gibi kalıplaşmış ifadelerde de kendisini göstermektedir. Dolayısıyla kına ile bağlantılı bu sözcük gruplarında vatan, vatan uğruna hayatını feda etmek (Özer, 2018: 474) aile, evlilik gibi Türk halkına özgü ulusal, milli kodlar yer almaktadır.

Bu duruma benzer bir şekilde bir Rus çok korktuğu bir durumu “yüreğim ağzıma geldi” (*у меня душа в пятки ушла*) deymiyle ifade edebilir. “Çok korkmak, yüreği ağzına gelmek” anlamındaki *душа (сердце) в пятках* deymi İngilizcede (sözcüğü sözcüğüne çevrildiğinde) “kalbi çizmelerinde” anlamına gelen *his heart in his boots* deymi ile karşılanmaktadır. Görüldüğü gibi ruhun (kalbin) “duyu organı” olarak “düşmesi” imgesi evrenseldir bununla birlikte düşmenin yeri ulusal olarak çeşitli renkler içermektedir. Ruslar için ruhun yer değiştirmesi yalnızca beden içinde gerçekleşmekteyken İngilizler için ise bu olasılık daha geniştir; düşme yeri ayakkabı da olabilir (Rubleva, 2004: 142). Ruslar için ruhun düşme yeri “topuk”tur, aynı şekilde Türklerde de ruh, bedeni terk etmeden “ağız”a yerleşmektedir. Bir Türk çok

korktuğu bir durumla karşılaştığında “yüreği ağzına gelmek” deyimini kullanmaktadır.

Bu duruma başka örnekler de göstermek mümkündür: Rusçada “ayı” anlamına gelen *медведь* sözcüğü “hantal ayı” (*неуклюжий медведь*) ya da “ayı gibi hantal” (*неуклюжий как медведь*) ifadelerinde olduğu gibi hantal, ağırkanlı insanları betimlemek için kullanılabilir. Fransızcada da “ayı” anlamına gelen *ours* sözcüğü insanlar için kullanılmaktadır ancak bu dilde “içine kapanık, asık suratlı insan, insanlardan kaçan” anlamına gelmektedir. Rusçada bu anlamı ifade etmek için “asık suratlı” (*бурюк*) sözcüğünün geçtiği “asık suratlı, suskun bir kişi” (*смотреть бурюком*) deyimini kullanılmaktadır (Krisin, 2007: 173). Türkçede ise kaba saba olan ve davranan kişiler için “ayı gibi” benzetmesi yapılır. Rus dilinde inatçılığın ölçüsü “eşek gibi inatçı” (*упрямый как осёл*) olurken, Türkçede inatçılığın ölçüsü “keçi gibi inatçı” ifadesi olmaktadır.

Böylece Rusça ve Türkçede kalıplaşmış ifadelerin ulusal, kültürel temeli yalnızca adlandırıcı değil aynı zamanda niteleyici bir işlevi yerine getirdikleri gerçeğinden hareketle ifade edilmektedir. Rus ve Türk dillerinde yer alan deyimler bir takım ortak niteleyici özelliklere sahiptir ancak kimi noktalarda anlam birliği açısından farklılık göstermektedir. Deyimlerin kalıplaşmışlık, yeniden üretilebilirlik, değerler derecesi, bir dilin ulusal, kültürel temellerinin bilgisine bağlı olarak farklılık teşkil edebilir (Özer, 2018: 478-479). Uluslara özgü olan ulusal kültürel kodlar deyimlere oldukça net bir biçimde yansımaktadır.

Sonuç olarak deyimler eşsiz bir dil olgusunu temsil etmekle birlikte bir çeşit kültür özetidirler; kültürün sıkıştırılmış metinleri olarak kültürel bilgiyi saklamakta ve dile aktarmaktadırlar (Kovşova, 2009: 12). Dil kültürün aynasıdır. Deyimler de bir halkın kültür hazinesidir, ulusal kültürel kodlarının milli belleğidir. Deyimlerin kültürdilbilim açısından incelenmesi bize bir ulusun dünya görüşüne, dil dünya görüşüne, tarihsel, sosyal ve kültürel durumuna, düşünce yapısına, maddi ve manevi bakış açısına karşı kısacası kültürel hayatına dair birçok olguyla ilgili çeşitli bilgiler sunmaktadır. Son yıllarda deyimlerin kültürdilbilimsel açıdan araştırılması ise gittikçe yaygınlık kazanmaktadır.

1.3. Rusça Deyim Sözlükleri

Dilde bulunan kalıp yargılar, kalıp ifadelerle birlikte deyimler çok önceden beri araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bir şekilde açıklamalı genel sözlüklerde yansımaları bulmuştur (Fomina, 1990: 338). Rusya’da deyimler, atasözleri gibi kalıplaşmış ifadelerin toplanması ve incelenmesine yönelik ilgi doğal olarak “deyimbilim” teriminin ortaya çıkmasından çok daha önce başlamıştır. Deyimlerle ilgili araştırmalar başlamadan önce atasözleri, darbı meseller gibi renkli sözcük grupları dikkatleri üzerine çekmiştir (Ojegov, 1974: 183). Deyimbilimin gerekli ön koşulları aslında sözlükbilim ve üslupbilim çalışmalarında hazırlanmıştır. Rusyada deyimbilim araştırmalarının aksine sözlükbilim çalışmaları çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Bu bağlamda hazırlanan bu tür el yazması ya da derleme eserlerle birlikte sözlüklerde atasözleri ve çeşitli kalıp ifadelerin yanı sıra deyimlere de yer verildiği görülmektedir.

Nitekim XVI. yüzyılın konuşma diline ait bazı bağımlı sözcük grupları “Moskovalıların Paris Sözlüğü 1586 Yılı” (*Парижский словарь москвитов 1586 г.*) adlı çalışmada yorumlanmıştır. Richard James tarafından hazırlanan Rusça-İngilizce sözlükte (1618-1619) ise XVII. yüzyılın başlarına ait Rusça deyimlerle ilgili daha fazla bilgi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra 1704 yılında Fyodor Polikarpov, “Üç Dilin Sözlüğü, Slav, Helen-Yunan ve Latince İfadeler Hazinesi” (*Лексикон Трехязычный, сиречь речений славенских, еллиногреческих и латинских сокровище*) adlı bir sözlük yayımlamıştır. Araştırmacı söz konusu bu çalışmasında Petro devrinde yaşayan eğitimli halka ait günlük konuşma dilinde yer alan iki-üç düzine kadar bağımlı sözcük gruplarını açıklamaktadır. XVII. yüzyılda ayrıca “Anlaşılması Zor Olan İfadeler Sözlüğü” (*Азбуковник ... неудобь познаваемых речей*) ve “Yabancı İfadeleri Açıklayan Sözlükler” (*Алфавит сказующий толкование иностранных речей*) gibi çalışmalarda İncil metinlerinden ve çeviri kitaplardan birçok anlaşılmayan ifade toplanmış ve herkesin anlayacağı bir dile çevrilerek açıklanmıştır (Larin, 1977: 129-130).

Atasözleri, darbımeseller gibi kalıplaşmış ifade araçlarını içeren el yazması derlemeler özellikle XVII. yüzyıldan beri bilinmektedir. Moskova’da 1770 yılında ilk kez basılan “4291 Eski Rusça Atasözleri Derlemesi” (*Собрание 4291 древних*

российских пословиц) adlı çalışma Moskova Üniversitesi'nin ünlü profesörü A. A. Barsov tarafından yayımlanmıştır. Bu ifade araçlarını ele alan bir diğer geniş kapsamlı derleme 1848 yılında Moskova'da İ. M. Snegirev tarafından yayımlanan "Rus Halk Atasözleri ve Meselleri" (*Русские народные пословицы и притчи*) adlı çalışmadır. Atasözlerinin toplanması ve yayınlanması üzerine yapılan bu çalışma V. İ. Dal'in Moskova'da 1862 yılında yayımladığı "Rus Halkının Atasözleri" (*Пословицы русского народа*) adlı temel eseriyle bir bütünlüğe kavuşmuştur. 1890 yılında St. Petersburg'da S. V. Maksimov tarafından yayımlanan "Özlü Sözler" (*Крылатые слова*) adlı derleme daha geniş bir niteliğe sahiptir çünkü atasözü ve darbimesel olmayan çeşitli halk deyimlerini ve ifadeleri de kapsamaktadır. Bununla birlikte halkın bilgeliğinin bir göstergesi olarak özellikle atasözleri ve darbimesellere olan ilgisi, S. V. Maksimov'u atasözünün dışında halk deyimlerini de incelemeye sevk etmiştir. Söz konusu yazar, eserinde deyim birimlerini, atasözü ve darbimeselleri, tarihsel fıkraları, çeşitli sabit ifadeleri açıklamıştır. Rengârenk bir içeriğe sahip olan derlemede sınırlı sayıda materyal bulunmaktadır. S. İ. Maksimov'un sayesinde "Özlü Sözler" terimi yaygınlık kazanmıştır (Ojegov, 1974: 183). S. M. Maksimov'un sözlüğünde ayrıca konuşma dilinde geçen birçok deyim açıklanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen söz konusu eserlerde ve sonraki büyük Rus dili sözlüklerinde çok sayıda deyimsel materyal toplanmış ve açıklanmıştır. Bununla birlikte deyimlerin toplanmasını içeren yüzyıllar süren bu çalışmalar yirminci yüzyılın başlangıcında kuramsal temellere ulaşmıştır (Larin, 1977: 130). XX. yüzyılın başında M. İ. Mihelson tarafından "Rus Dili ve Düşüncesi. Kendi ve Diğeri. Rusça Deyimler İncelemesi. Mecazi Sözcükler ve Alegoriler Derlemesi" (1 ve 2. Cilt, 1902 – 1904) (*Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*) adlı ilk Rusça deyimler sözlüğü yayınlanmıştır. Bu sözlük birçok dili kapsayan karşılaştırmalar içermiştir (Solodub ve Al'breht, 2003: 219). M. İ. Mihelson'un söz konusu eseri birçok açıdan S. V. Maksimov'un çalışmasının sınırlarını aşmıştır.

Deyimler, M. İ. Mihelson'un yukarıda adı geçen eserinde oldukça geniş bir şekilde yorumlanmıştır. Bu esere olguları doğrudan açıklamayan her türlü ifade aracı dâhil edilmiştir. Alegorik, üstü kapalı, imalı, mecazi sözler hatta ayrı cümleler biçiminde olan bütünsel özdeyişler, atasözüne benzer ifadeler, darbimeseller,

atasözleri ve herkesçe bilinen alıntılar deyimbilimin alanına girmiştir. Yerel, bölgesel ya da jargon sözlerle birlikte edebiyat eserlerinde rastlanılan alıntı sözcüklerin hepsi ifade araçları çerçevesinde değerlendirilmiştir (Ojegov, 1974: 184). N. M. Şanskiy, M. İ. Mihelson'un bu eserini deyimlerin ve sözcüklerin hiçbir fark gözetmeksizin açıklanması, deyimlerin üslupsal kullanım amaçlarına ve farklı biçimlerine dair açıklamalar içermemesi, deyimlerin etkin ve pasif kullanımına dair bir sınırının bulunmaması gibi çeşitli yönlerden eleştirmektedir. Söz konusu sözlük belirtilen bu eksikliklerine rağmen günümüze kadar bilimsel değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir çünkü M. İ. Mihelson'un bu sözlüğünde zengin bir deyimsel materyal toplanmış; Rus edebiyatından çeşitli örnekler verilmiş ve çok sayıda güvenilir etimolojik bilgiler sunulmuştur (Şanskiy, 1996: 10). Sözlükte Rusça kökenli ve yabancı kökenli deyimler, Rus ve yabancı yazarlara ait alıntılar ayrıca çeşitli mecazi sözcükler alfabe sırasına göre dizilmiştir. Bununla birlikte Rusça olan deyim ve ifadelerin kaynakları da gösterilmiştir (Şanskiy, 2009: 199). Bu bağlamda söz konusu eser, materyalinin çeşitliliğiyle daha sonraki deyim sözlükbilim çalışmaları için zengin bir kaynak görevini üstlenmiştir. M. İ. Mihelson'un ayrıca "Yaygın ve İsbetli (Yerinde) Sözler" (*Ходячие и меткие слова*) adlı eseri de büyük bir üne sahiptir.

1930'lu yıllara gelindiğinde deyimbilim konulu iki derleme gün yüzüne çıkmaktadır. 1930 yılında S. Zaymovskiy tarafından "Özlü Sözler" (*Крылатое слово*); 1933 yılında V. Z. Ovsyannikov tarafından "Edebi Dil. Çağdaş Açıklamalı Edebi Deyimbilim Sözlüğü" (*Литературная речь. Толковый словарь современной общелитературной фразеологии*) adlı eserler yayımlanmıştır. Her iki derleme de aslında oluşum açısından M. İ. Mihelson'un derlemelerinden herhangi bir farklılık göstermemektedir. S. İ. Ojegov, bu derlemelerin yeni olan güncel ifadelerle dolu olduğunu (sabitlik açısından genellikle şüpheli olduğunu) ancak çoğunlukla M. İ. Mihelson'un derlemelerinden daha zayıf olduğunu ifade etmektedir (Ojegov, 1974: 184).

N. S. Aşukin ve M. G. Aşukin'e ait olan "Özlü Sözler" (*Крылатые Слова*) (1955; 3. Basım 1966) adlı eser, Rus dilindeki özlü sözlerin sınırını ve bileşiminin genel çerçevesini çizen ilk derlemedir (Ojegov, 1974: 184). Söz konusu çalışma dilbilimciler tarafından hazırlanmamasına ve bu yüzden materyalin sınıflandırılması

ve açıklanmasına dair bazı eksiklikler içermesine rağmen XX. yüzyılda ortaya çıkan kitap diline ait bazı deyimlerin açıklanması hususunda oldukça yararlı görülmektedir (Şanskiy, 2009: 199-200).

M. A. Bulatov tarafından hazırlanan 300'den fazla deyimın açıklamasını ve konuşma dili ile kitap diline ait sözcükleri de içeren “Özlü Sözler” (*Крылатые слова*) (1958) adlı eser de dikkate değer bir çalışmadır. Bu çalışma yapısal açıdan N. S. Aşukin ve M. G. Aşukin' in sözlüğüne benzerlik göstermektedir. Söz konusu eserde ayrıca deyim olmayan ancak mecazi metaforik bir anlama sahip olan “akıl hocası” (*ментор*), “dev” (*туман*) gibi sözcükler de yer almaktadır. Bunun yanı sıra M. A. Bulatov eserinde Aşukinlerin sözlüğünde bulunmayan “özgür, hür insan” (*вольный казак*) ve “kavgaya tutuşmak, tartışmaya (kavga) davetiye çıkarmak” (*бросить перчатку*) gibi deyimlerin açıklamasına da yer vermiştir (Şanskiy, 1966: 13).

1963 yılında E. A. Vartanyan tarafından hazırlanan “Sözcüklerin Dünyasına Dair” (*Из жизни слов*) adlı eser de dikkate değer ve faydalı bir eserdir. Kitabın editörlüğünü ve giriş yazısını L. V. Uspenskiy üstlenmiştir. Eser, okuyucuları küçük öykücükler halinde bazı deyimler ve konuşma diliyle tanıştırmaktadır (Şanskiy, 2009: 201). Kitapta yer alan tipik sözlük maddelerinden biri aşağıdaki örnekteki gibidir:

“Üzülmeye değmez” (Горе луковое)

Bir insanın ağlaması kötüdür. Ancak gözyaşları dökmeye neden olan sorun her zaman dikkat ve ehemmiyet göstermeye değmez. Mutfakta küçük bir soğanı temizlemeyi ya da rendelemeyi deneyin: gözlerinizden yaşlar süzülecektir... Acıdan mı? Soğanın acısından!

Almanlar başka bir ifade bilirler: “Soğan gözyaşları” (луковые слезы). Bunlar, boş şeyler için akıtılan gözyaşlarıdır. “Soğan gözyaşları” (луковые слезы) ifadesinde mecazi anlam olarak göz yaşını haketmeyen ufak tefek hüznleri, önemsiz üzüntüleri anlıyoruz. (Vartanyan, 1963: 47).

Rusça açıklamalı sözlüklerde deyimler oldukça geniş bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Deyimler özellikle V. İ. Dal'in “Açıklamalı Çağdaş Büyük Rus Dili Sözlüğü” (*Толковый словарь живого великорусского языка*) (1-4. cilt, 1863-1866); D. N. Uşakov'un editörlüğünde hazırlanan “Açıklamalı Rusça Sözlük” (*Толковый словарь русского языка*) (1-4. Cilt, 1934-1940) ve Sovyet Bilimler

Akademisi Dilbilim Enstitüsü tarafından üç cilt halinde yayımlanan “Çağdaş Rusça Edebi Dili Sözlüğü” (*Словарь современного русского литературного языка*) (1-17 cilt, 1950-1965) adlı eserlerde zengin bir biçimde sunulmuştur (Şanskiy, 1996: 15). Açıklamalı sözlüklerde ana sözlük maddelerinde sözcüklerin anlamları açıklanmakta ardından da eğer o sözcükle ilgili deyimisel bir ifade bulunuyor ise deyimlere yer verilmektedir.

Rusça deyimlerin belirli bir biçimde tanımlanması ve açıklamalı Rus dili sözlüklerine dâhil edilmesi geleneği, deyimlerin bileşimi hakkında genel bir anlayış oluşturmaya rağmen yine de elde edilen veriler bir deyimler sözlüğünün hazırlanması için deyimlerin sözlükbilimsel açıdan incelenmesini sağlayan açık ve net bir kurallar bütünü ortaya koyamamıştır. Deyimler, açıklamalı sözlüklerde çeşitli sözcük gruplarıyla karıştırılmış; deyim olmayan ifadelerle özdeş tutulmuş ve eş anlamlı kullanım biçimlerine sahip olmaları durumunda ise genellikle belirtilmemiştir. Deyimlerin bileşimi, biçimi, özü, sözcüksel- dilbilgisel özellikleri ve sözcüklerle birleşimi gibi sorunlar ise açıklamalı sözlüklerin derleyicileri tarafından sezgisel veya şartlara bağlı olarak açıklanmıştır (Molotkov, 1977: 238). Bununla birlikte erken dönemlerde yayımlanan eserler, sözlükler ancak ihtiyaç duyulduğu zaman deyimlere yer vermiştir. Bu eserlerde özellikle deyimleri konu alan çalışmalar bulunmamaktadır. Daha geç dönemde yayımlanan açıklamalı sözlükler ise deyimbilimin kapsamını, içeriğini ve yapısını içeren ilkeler ortaya koymamışlardır ancak deyimisel ifadelere geniş bir şekilde yer vermişlerdir.

Deyimleri sözlükbilimin bağımsız bir dalı haline getiren N. D. Uşakov’un yönetiminde hazırlanan “Açıklamalı Rusça Sözlük” ve V. V. Vinogradov’un deyim birimleri ile ilgili araştırmaları sonraki sözlükbilim uygulamalarını olumlu bir şekilde etkilemiştir. Deyimler daha çok dikkatleri üzerine çekmeye başlamış ve yalnızca deyimleri içeren deyim sözlükleri yayımlanmaya başlamıştır (Ojegov, 1974: 185-187). 1967 yılında ilk ve günümüze kadar en iyi deyimler sözlüğü sayılan (Rubleva, 2004: 138) A. İ. Molotkov’un editörlüğünde L. A. Voynova, V. P. Jukov, A. İ. Molotkov ve A. İ. Fedorov’un yazarlığında hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского языка*) yayınlanmıştır. Bu sözlükte 4000’den fazla deyim açıklanması yer almaktadır. Sözlükte deyimlerin anlamlarına, çeşitli kullanım biçimlerine, eş anlamlılarına ve zıt anlamlılarına yer verilmektedir; bazı

durumlarda ise deyimlerin kökeniyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Deyimlerin dilde kullanımına dair klasik ve çağdaş Rus edebiyatından seçkin örnekler sunulmaktadır (Molotkov, 1977). Bu sözlük bazı eksiklikleri bulunmasına rağmen şüphesiz çok önemli ve günümüzde de hala kabul gören bir kaynaktır. Sözlükte deyimlere dar anlamda yaklaşılmıştır bu yüzden de her deyim ifadesi sözlüğün kapsamına alınmamıştır. Bununla birlikte atasözleri, darbimeseller ve sabit sözcük grupları sözlüğün sınırları dışında tutulmuştur. Bu sözlük 1968, 1978, 1986, 1994, 2001 yılları olmak üzere birkaç kez yeniden basılmıştır. Deyimbilim alanında çalışanlar için söz konusu sözlük birincil başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

1995 yılında iki cilt halinde A. İ. Fedorov tarafından yayımlanan “Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского литературного языка*) bundan önceki A. İ. Molotkov tarafından yayımlanan deyimler sözlüğünü çeşitli açılardan tamamlamaktadır ve hatta biraz da edebi dilin sınırları dışına çıkmaktadır; önceki deyimler sözlüğünde bulunmayan ifadeler, deyimler bu sözlüğün kapsamına alınmıştır. Bu sözlükte 13.000 civarında deyim yer almaktadır. Her bir deyim yorumlarına, kullanım yerlerini açıklayan üslupsal notlara yer verilmiştir. Bazı durumlarda deyimlerin kökenini açıklayan tarihsel bilgiler sunulmuştur. Rus klasik edebiyatının en iyi eserlerinden alınmış çok sayıda örnek deyimlerin kullanımını göstermektedir (Fedorov, 2008). Söz konusu sözlük okuyucuya deyimler üzerine zengin bir kaynak sunmaktadır.

Eğitim öğretim amaçlı sözlükbilimin kuramsal ve pratik açıdan gelişmesiyle birlikte Rusça deyimleri açıklayan bu yönde sözlükler yayımlanmaya başlamıştır. Bu sözlükler tek dilli ya da çift dilli olarak hazırlanmıştır. Tek dilli sözlüklere 1984 yılında E. A. Bistrova, A. P. Okuneva, N. M. Şanskiy tarafından hazırlanan “Eğitim Amaçlı Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Учебный фразеологический словарь русского языка*) ve 1989 yılında V. P. Jukov ve A. V. Jukov tarafından hazırlanan “Okullar için Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Школьный фразеологический словарь русского языка*) adlı eserler örnek olarak gösterilebilir (Şanskiy, 1996:18). Yukarıdaki adı geçen sözlüklerden “Eğitim Amaçlı Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Учебный фразеологический словарь русского языка*)’nde yaklaşık olarak 800 deyim yer almıştır. Deyimlerin anlam açıklamalarının yanı sıra anlatımbilimsel ve dilbilgisel özellikleri verilmiş, dilde geçen en tipik kullanımları gösterilmiştir. Deyimlerin anlam

ve kullanım örnekleri, edebi eserlerden ve süreli yayınlardan seçilen alıntılarla desteklenmiştir. Sözlüğün ek bölümünde ise deyimler anlam açısından gruplandırılmıştır (Bistrova, Okuneva, Şanskiy, 1984). Bununla beraber deyimlerin eş anlamlıları, zıt anlamlıları, eş köklüleri ayrı birer liste olarak sunulmuş ayrıca sözlükte yer alan deyimlerin bir listesi verilmiştir.

N. M. Şanskiy, V. İ. Zimin ve A. V. Filippov tarafından “Russkiy Yazık v Şkole” (*Русский язык в школе*) dergisinin sayfalarında (1979-№ 1-6, 1980, № 1-2) öğretmenler için kılavuz niteliğinde olan “Kısa Rusça Etimolojik Deyimler Sözlüğü” (*Краткий этимологический словарь русской фразеологии*) yayımlanmıştır. Daha sonra söz konusu eser yeniden gözden geçirilmiş ve ayrı bir kitap halinde önce “Rusça Etimolojik Deyimler Sözlüğü İncelemesi” (*Опыт этимологического словаря русской фразеологии*) (1987) adıyla ardından da “Okullar İçin Rus Dili Deyimler Sözlüğü” (*Школьный фразеологический словарь русского языка*) (1995) adı altında yayımlanmıştır. Sözlük maddelerinde 1000’den fazla deyim farklı anlamlarıyla birlikte kökenleri açıklanmıştır (Şanskiy, 1996: 18). Deyimbilime geniş anlamda yaklaşım görüşüne bağlı olarak deyimlerin yanı sıra deyimse ifadeler, aforizmalar, atasözleri, bileşik terimler de sözlüğün kapsamına girmiştir (Fomina, 1990: 341).

E. A. Bistrova, A. P. Okuneva ve N. M. Şanskiy tarafından hazırlanan “Kısa Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Краткий фразеологический словарь русского языка*) (1994); V. P. Felitsina ve V. M. Mokienko tarafından hazırlanan “Rusça Deyimler: Ülkedilbilimsel Sözlük” (*Русские фразеологизмы: Лингвострановедческий словарь*) (1988) ve R. İ. Yarantsev tarafından hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü-Kılavuzu” (*Словарь-справочник по русской фразеологии*) (1981) adlı çalışmalar da dil öğretim amacı taşıyan sözlüklerdir (Şanskiy, 1996: 18). R. İ. Yarantsev’in söz konusu sözlüğünde 800 civarında deyim yer almaktadır. Sözlükte yer alan deyimler, konusal ve durumsal açıdan ayrılan 47 bölüme yerleştirilmiş; “duygular”, “insan özellikleri ve nitelikleri”, “olayların ve durumların özellikleri” başlıkları adı altında 3 ana bölüme ayrılmıştır. Örneğin “duygular” bölümünde yer alan “iyi dilekler” (*добрые пожелания*) kısmında “hoş geldiniz” (*добро пожаловать*), “hoş geldiniz, sefalar getirdiniz” (*милости просим*), “haydi hayırlısı, güle güle, uğurlar olsun” (*в добрый час*), “hoşça kalın, sağlıcakla kalın” (*счастливо оставаться*), “iyi

şanslar” (*ни пуха ни пера*), “lütfen” (*будь добр*), “yaran kapanır, zamanla geçer, kabuk bağlar” (*до свадьбы заживет*), “dert değil, önemsiz” (*не велика беда*), “Ne var bunda, sorun değil” (*что за беда*), “en sonunda” (*давно бы так*) gibi 10 deyim bulunmaktadır. Bununla birlikte sözlükte deyimlerin anlamları açıklanmakta; Rus klasik edebiyatından ve Sovyet yazarlarından örnekler sunulmaktadır. Sözlük ayrıca deyimlerin dilbilgisel özelliklerine yer vermekle birlikte kullanımsal durumlarını, deyim içindeki hangi sözcüğün vurgu taşıdığını bildirmektedir. Sözlükte eğitimsel amaçlar gözetilmiş ve yabancı dil olarak Rusça (RKİ) öğreten öğretmenler ya da ileri seviyede Rusça öğrenen öğrenciler için hazırlanmıştır (Yarantsev, 1985).

R. İ. Yarantsev tarafından 1997 yılında “Rus Deyimbilimi. Kılavuz-Sözlük” (*Русская фразеология. Словарь – справочник*) adında bir sözlük daha yayınlanmıştır. Bu sözlük ise yaklaşık 1500 deyim içermekte olup 3 ana başlığa ve 96 konusal (tematik) bölüme ayrılmaktadır. Sözlükte ana başlıklar değişmemekle birlikte konu bölümleri artmıştır. Bu sözlükte diğerinden farklı olarak bazı deyimlerin eş anlamlıları ve zıt anlamlıları da yer almaktadır ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir (Yarantsev, 1997).

1987 yılında V. P. Jukov’un editörlüğünde ilk kez “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*) hazırlanmıştır. Sözlüğün yazarları olan V. P. Jukov, M. İ. Sidorenko ve V. T. Şklyarov yaklaşık olarak 730 eş anlamlı deyim anlamını ve nüanslarını açıklamışlardır. Söz konusu sözlükte eş anlamlı deyimlerin fonetik, morfolojik, türsel, oluşumsal, yapısal ve sözcüksel seçeneklerine yer verilmiş; dilbilgisel açıklamalar, üslupsal notlar gösterilmiştir (Fomina, 1990: 340). Sözlükte ayrıca deyimlerin edebi eserlerde ve süreli yayınlardaki kullanımını yansıtan zengin örnekler sunulmuştur. Sözlük filologlar, öğretmenler, yazarlar, çevirmenler ve Rus dili ile birlikte deyimlerle ilgilenen herkes için hazırlanmıştır (Jukov, Sidorenko ve Şklyarov, 1987). Bununla birlikte sözlükte eş anlamlı deyimler ve sözlükle ilgili açıklamalara yer veren uzun bir giriş yazısı yer almaktadır. Sözlüğün sonunda da çalışmada yer alan deyimlerin ve eş anlamlı deyim çiftlerinin listesi sıralanmaktadır.

2001 yılında ise A. K. Biriş, V. M. Mokienko ve L. İ. Stepanova tarafından “Rusça Eş anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов*

русского языка) yayınlanmıştır. Bu sözlükte 8000'in üzerinde deyim birimi ve 950 eş anlamlı deyim dizisi bulunmaktadır. Bu sözlük 30 yıllık bir çalışmanın ürünüdür ve sözlüğün yazarları çağdaş Rus dilinde kullanılan deyimlere yer verdiklerini vurgulamaktadırlar (Birih, Mokienko, Stepanova, 2009).

Rusça deyimlerin etimolojisine dair de çok önemli çalışmalar yapılmıştır. M. F. Palevskaya tarafından hazırlanan “XVIII. yüzyıl Rusça Deyimler Sözlüğü için Materyaller” (*Материалы для фразеологического словаря русского языка XVIII. века*) (1980) adlı çalışma belirli bir etimolojik değer taşımaktadır. Bu kitabın Rusça deyimlerin tarihsel açıdan incelenmesi açısından yardımcı olması mümkündür. Bununla beraber V. M. Mokienko tarafından hazırlanan “Rusça İfade Biçimleri” (*Образы русской речи*) (1986) ve V. V. Kolesov tarafından “Eski Rusya'nın İfadeleriyle İnsanın Dünyası” (*Мир человека в слове Древней Руси*) (1986) adlı eserler Rusça kökenli deyimlerin etimolojisi için büyük bir öneme sahiptir (Şanskiy, 1996: 19).

A.K. Birih, V. M. Mokienko ve L. İ. Stepanova tarafından hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Словарь русской фразеологии*) (1999) Rusça deyimlerle ilgili tarihsel etimolojik nitelik taşıyan bir kılavuzdur. Sözlük yazarları kalıp ifadelerin her birisinin çıkış noktasını ortaya koymakla birlikte bu ifadeleri Rus yaşam tarzının çeşitli özlükleriyle, tarihin gerçekleriyle, halk inançlarıyla, gelenek ve görenekleriyle bağdaştırmaktadır. Örneğin “kin beslemek, birine garezi olmak” (*держат камень за пазухой*) deyiminin farklı kaynaklara atıflarla birlikte 7 kökeni bulunmaktadır ve bu deyim folklorik, metaforik olduğu ve çok eski çağlara kadar uzandığı sonucu çıkarılmaktadır. A. M. Meleroviç ve V. M. Mokienko tarafından yayımlanan “Rus Dilinde Deyimler” (*Фразеологизмы в русской речи*) (1997, 2001) adlı sözlük ise deyim sözlük bilim alanında bir yenilik taşımaktadır. Bu sözlükte deyim ve atasözleri gibi ifadelerin çeşitli versiyonlarıyla ve konuşma dinamikleriyle birlikte açıklanması dünyada bir ilktir. Her sözlük maddesi, deyimlerin edebiyat ve gazete metinlerindeki gerçek dünyasını, farklı yazarlar tarafından kullanılışını ve dönüşümünü yansıtmaktadır (Rubleva, 2004: 139).

N. V. Basko tarafından hazırlanan “Rus Dilinde Deyimler: Kılavuz Sözlük” (*Фразеологизмы в русской речи: словарь справочник*) (2002) adlı sözlük

600'den fazla deyim içermektedir. Sözlükte yer alan deyimler özellikle günlük yaşamda ve toplumsal siyasal alanda sıklıkla kullanılmaktadır. Söz konusu eserde ayrıca rolü modern Rus medyasında önemli ölçüde artan yeni deyimler de yer almaktadır. Sözlükte deyimlerin yalnızca anlamları değil aynı zamanda konuşmadaki kullanım özellikleri de açıklanmaktadır. Modern Rus basınından ve edebi eserlerden alıntılar ayrıca çeşitli yazarların sözleri örnek olarak kullanılmıştır (Basko, 2002). Sözlükte yer alan bazı deyimler ayrıca resimlerle desteklenmiştir. N. V. Basko bu sözlüğü özellikle Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenler, Rusçayı yabancı dil olarak öğretenler ve yabancı gazeteciler ile çevirmenler için hazırlamıştır. Bu yüzden sözlükte yer alan sözlük maddeleri son derece anlaşılır ve nettir.

N. V. Basko'nun yukarıda adı geçen deyim sözlüğünden başka ayrıca Rusça deyimleri öğreten ve konuşmayı geliştiren ders kitabı şeklinde hazırlanmış "Durumlarla Rusça Deyimler" (*Русские фразеологизмы в ситуациях*) (2011) adlı eserinden de bahsetmek gerekmektedir. Kitapta 280'den fazla deyim tematik bir ilkeye göre sıralanmaktadır. Kitapta yer alan üniteler, Rus halkının geleneksel olarak deyimleri kullandığı tipik iletişim durumlarına göre düzenlenmektedir. Kitapta yer alan alıştırmalar kuramsal materyalin öğrenilmesini ve özümsemesini amaçlamaktadır. Alıştırmalar kolaydan zora doğru ilerlemektedir (Basko, 2011). Kitapta bazı deyimler ayrıca resimlerle de açıklanmıştır. Kitabın sonunda ise ünitelerde kullanılan deyimlerin alfabetik olarak açıklamalarıyla birlikte sıralandığı bir sözlük yer almaktadır. Bu da kitapta kullanılan tüm deyimlere ulaşma ve inceleme imkânı sağlamaktadır. Kitap bu özelliğiyle bir sözlük niteliği de taşımaktadır. Söz konusu eser Rus dili ve edebiyatı öğrenen yabancı öğrenciler ve Rus dili ve edebiyatını yabancı dil olarak öğretenler, ayrıca Rusya'da çalışan yabancı çevirmenler ve gazeteciler için tasarlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen deyim sözlüklerinin yanı sıra zamanla değişen yaşam koşulları ve farklı iletişim biçimleri, dil üzerine yapılan çağdaş araştırmalar sözlük bilimcileri yeni sözlük türleri arayışına sevketmiştir (Şahovskiy, 2007: 116). Bu bağlamda dil ve kültürün yakın ilişkisi kültürlübilimsel sözlüklerin doğmasına yol açmıştır. Rusya'da son yıllarda yayımlanan bu tür sözlüklere 1995 yılında V. N. Teliya'nın editörlüğünde tematik ilkelere göre hazırlanan "Rusça Deyimler Sözlüğü"

(*Словарь образных выражений русского языка*) adlı eserle birlikte 2006 yılında yine V. N. Teliya'nın editörlüğünde, İ. S. Brilyova, D. B. Gudkov, İ. V. Zaharenko, İ. V. Zikova, S. B. Kabakova, M. L. Kovşova, V. V. Krasnıh ve V. N. Teliya'nın yazarlığında “Büyük Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Большой фразеологический словарь русского языка*) örnek olarak gösterilebilir. V. N. Teliya'nın editörlüğünde hazırlanan söz konusu sözlüklerde deyimlere kültürelbilimsel açıklamalar getirilmiştir.

T. S. Aristova, M. L. Kovşova, E. A. Riseva, V. N. Teliya ve İ. N. Çerkasova'nın yazarlığında ve V. N. Teliya'nın editörlüğünde hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Словарь образных выражений русского языка*) (1995) kültürelbilimsel temelde hazırlanan sözlüklere örnek olarak gösterilebilir. Sözlük geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Bu sözlükte deyimler tematik bir sınıflandırma ilkesine göre yerleştirilmiştir. Söz konusu eser, deyimlerde yansıtılan Rus ulusal – kültürel dünya görüşünü göstermektedir (Rubleva, 2004: 139). Sözlük, yeni deyimlerle birlikte olmak üzere çağdaş Rusçada günlük, toplumsal ve siyasal dilde kullanılan deyimleri içermektedir. Deyimlerin konuşma sırasında doğru kullanımı için gerekli olan her şeye yer verilmektedir. Deyimlere dair tanımın yanı sıra ilk kez anlamsal ve durumsal açıdan açıklamalar getirilmiş olup üslupsal açıdan kullanımına göre çeşitli notlar eklenmiştir. Deyimlerin kullanımına ilişkin verilen örnekler üçüncü şahıs, konuşan kişi ve muhatap alınan kişiye göre farklı şekillerde yer almıştır. Çağdaş edebi eserlerden, gazete ve dergi metinlerinden ayrıca sözlük yazarları tarafından oluşturulmuş cümlelerden örnekler sunulmuştur (Aristova, Kovşova, Riseva, Teliya, Çerkasova, 1995).

2006 yılında V. N. Teliya'nın editörlüğünde hazırlanan “Büyük Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Большой фразеологический словарь русского языка*) adlı eserin ise dünya sözlükbiliminde bir benzeri daha bulunmamaktadır. Sözlükte 1500 deyim yer almaktadır. Bu deyimlerin öncelikle kullanıldıkları durum tanıtılmakta ardından üslupsal kullanım yönünden notlarla birlikte internet de dâhil olmak üzere yazı dilinin tüm metin türlerine ait alıntılara yer verilmektedir böylece deyimlerin kullanım özellikleri gösterilmektedir. Dille bağlantı ve karşılıklı etkileşim içinde bulunan deyimler, Rus zihniyetinin özelliklerini yansıtarak, kültürün dil göstergesi olarak tasvir edilmektedir (Teliya, 2014).

Söz konusu sözlük önsözle başlayıp sonsözle sona ermektedir. Önsözde deyimlerin temel kuramsal sorunlarına yer verilmekle birlikte deyimleri sınıflandırma ilkeleri ve idiomlarla deyimler arasındaki farkların gruplandırılması, deyimlerin değişmez özellikleri ve ölçütleri, deyimlerin bilim olarak gelişim evreleri (1980’li yıllarda ortaya çıkan kültürdilbilim öncesi evre ile deyimlerin kültürdilbilimsel günümüz evresi) ve deyim sözlükbilim gibi konular incelenmiştir. Önsözde ayrıca sözlüğün biçimi, yapısı, önemi hakkında bilgiler verilmekte olup deyimlerin sözlüğe dâhil edilme ilkeleri açıklanmaktadır. Bu bağlamda ulusların, dil taşıyıcılarının dünya görüşünü yansıtan deyimler sözlükte temel bir yere sahiptir (Şahovskiy, 2007: 117). Sözlükte yer alan deyimlere kültürdilbilimsel açıdan açıklamalar getirilmiştir.

Söz konusu sözlükte yer alan deyimlerin yapısı aşağıdaki “İhtiyar çapkın” (*Мышиный жеребчик*) örneğinde incelendiği gibidir:

İHTİYAR ÇAPKIN” (МЫШИНЫЙ ЖЕРЕБЧИК): Kim sorusuna cevap verir. Yaşını göstermemeye çalışan, gençlik taslayan yaşlı adam, (özellikle genç) kadınlara kur yapmaktan hoşlanan ihtiyar adam. Sürekli olarak kadınlarla ilgilenen, yaşına ve fiziki durumuna rağmen kadınlara çok ilgi gösteren eril cinsi ifade etmektedir. Deyim kınanarak, olumsuz karşılanarak, ironiyle ya da hor görülerek kullanılmaktadır. Kaba – teklifsiz kullanım (*грубо – фам.*). Birinci şahısta kullanılmamaktadır. Cümlelerin ögeleri olarak yüklem, özne, tümleç görevlerindedir. Cümle düzeni sabit bileşenler halindedir.

Söz konusu deyme dair çok sayıda yer alan çeşitli örneklerden ilk ikisi aşağıdaki gibidir:

-Peki, sen onu gördün mü? – hayır, ama tanışmak isterdim. – tavsiye etmiyorum. Hayal kırıklığına uğrarsın. O, **çapkın bir ihtiyardır** ve bu da her şeyi açıklıyor” (konuşma dili).

(– А ты его видела? – Нет, но хотела бы познакомиться. – Не советую. Будешь разочарована. Он – **мышиный жеребчик**, и этим все сказано)

“O çoktan beri genç değildir. Ama o gençlik taslayan, yaşını göstermemeye çalışan, saçını yandan ya da arkadan keline doğru tarayan, genç kalmak için moda peşinde koşan **çapkın ihtiyarlardan** değildir. Kaderin darbelerine dayanmakta ve yaşının gerektirdiği gibi davranmaktadır”.

(Он давно не юноша. Но он не из тех **мышиных жееребчиков**, которые молодятся, зачесывают волосы сбоку или сзади на лысину, гонятся в моде за молодежью, нет. Он выдерживает удары судьбы и возраста с достоинством) (Parlamentskaya gazeta, 2001).

Sözlükte deyimle ilgili yer alan açıklamaya göre bu ifade N. V. Gogol'ün "Ölü Canlar" (1842) adlı eserinin yayımlanmasından sonra yaygınlık kazanmıştır ve yazarın bu ifadeyi halk dilinden aldığı düşünülmektedir (Teliya, 2014: 391).

Sözlük maddesinin geri kalan bölümünde deyimın gelişim tarihiyle ilgili ayrıntılı kültürel yorumlar ve deyimı tesbit için toplumsal, fiziksel, ekonomik tasvirler ve toplumun kınamasına sebep olan manevi faktörler yer almaktadır; deyimın anlamsal açıdan evrenselliğini göstermek için İngilizceden dilsel paralellikler gösterilmektedir. (Şahovskiy, 2007:119). Böylece sözlükte yer alan her bir deyim için bu şekilde çeşitli yönlerden geniş açıklamalar bulunmakla birlikte deyimlerin kültür kodlarının gizli dünyası keşfedilmektedir.

Sonuç olarak Rus deyimbilimi deyim sözlükleri açısından geçmişten günümüze muazzam bir zenginliğe sahiptir. Tek dilli ya da çift dilli çok çeşitli deyim sözlükleri bulunmaktadır. Deyimlerin anlamını açıklayan açıklamalı genel sözlüklerin yanı sıra eş anlamlı deyim sözlükleri ve deyimlere kültürdilbilimsel yorumlar getiren, yepyeni bakış açısıyla hazırlanmış kültürdilbilimsel deyim sözlükleri de bulunmaktadır.

1.4. Türkiye’de Deyimbilim Çalışmaları

Her ulusun deyimleri kendine özgü bir takım özellikler barındırmaktadır. Türk halkının yaratıcı gücü deyimlerde yansımasını bulmaktadır. Türkçede yer alan deyimlerin izlerini "Göktürk Yazıtları", "Yenisey Yazıtları", "Divan-ı Lügat-it Türk" gibi Türklerin en eski yazılı belgelerinde görmek mümkündür.

Türkçede deyim kavramına ilişkin farklı tanımlar bulunmaktadır. Yazarlar ya da dil araştırmacıları, hazırladıkları deyim sözlüklerinin genellikle giriş kısımlarında deyimleri tanımlamakla birlikte genel çerçevesine dair çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte bazı deyim sözlüklerinde deyimlerle ilgili hiç bir açıklama bulunmazken çeşitli araştırmalarda ve ansiklopedilerde deyim kavramının tanımına rastlanmaktadır. Önde gelen bazı Türk araştırmacılara göre deyimın yapılan tanımları aşağıdaki gibidir:

Vecihe Hatiboğlu'na göre deyim *“anlatım gücünü arttırmak amacıyla az çok mantık dışına kayan, bazı kelimeleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır”* (Hatiboğlu, 1964: 221). V. Hatiboğlu, deyimlerde mantık aranmaması gerektiğinin sebebini deyim kalıplarının yaratımının çok eskilere, atalara dayanmasına bağlamaktadır. Bununla birlikte bilim insanı en az iki, en çok yedi sekiz sözcük ile deyimlerin kurulduğunu, çok uzun sözcükten oluşan deyimlerin ise deyimlikten çıktığını, bir tek sözcüğün ise deyim olamayacağını belirtmektedir (Hatiboğlu, 1972: 194-195). Buna göre araştırmacı herhangi bir sözcük grubunun deyim olarak nitelendirilebilmesi için en az iki sözcükten oluşması gerektiğini bildirmektedir. Tek bir sözcük ise deyim ifadesi oluşturamayacağı gibi çok uzun sözcüklerden oluşan bir sözcük grubu da deyim olarak değerlendirilemez.

Zeynep Korkmaz'a göre deyim *“gerçek anlamından farklı bir anlama sahip olan ve çekici bir anlatım özelliği taşıyan sözcük öbeğidir”*. Korkmaz, “buluttan nem kapmak”, “abayı yakmak”, “dalga geçmek”, “çileden çıkmak” gibi deyimleri örnek olarak göstermektedir (Korkmaz, 1992: 43). Böylece Z. Korkmaz deyimlerin mecazi, renkli ve canlı bir ifade gücüne sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Doğan Aksan deyim tanımı *“deyim genellikle bir durumu, karşılaşılan olayların özelliklerini, insan davranış ve mizaçlarını, insanların çeşitli fiziksel ve ruhsal niteliklerini tasvir etmek için birden çok sözcükle oluşturulan yapılardır.”* şeklinde ifade etmektedir (Aksan, 2014: 95). Dolayısıyla D. Aksan deyim çevredeki olgu ve kavramların yanı sıra insana ait unsurları da yorumladığını ve değerlendirdiğini belirtmektedir.

Berke Vardar, kendisinin yönetiminde hazırlanan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde deyim tanımı *“bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz”* şeklinde bildirmektedir (Vardar, 2007: 71). Bununla birlikte “çok kızmak, sinirlenmek” anlamına gelen *küplere binmek* ifadesini örnek olarak göstermektedir. B. Vardar deyimleri oluşturan sözcük bileşenlerinin anlamını tamamen ya da kısmi olarak kaybettiğini ifade etmektedir.

Türk deyimbilimine değerli çalışmaları ve özellikle iki ciltlik “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” ile önemli katkılarda bulunan Ömer Asım Aksoy, deyim tanımı için “herhangi bir kavramı ya da bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içerisinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” şeklinde belirtmektedir (Aksoy, 2018a: 52). Buna göre Ö. A. Aksoy da deyimlerin renkli bir anlatıma sahip, kalıplaşmış yargılar olduğunu ve genellikle deymi oluşturan bileşenlerin serbest anlamını kaybettiğini dile getirmektedir.

Kazak Bilim insanı Kaken Ahanov’a göre deyim “en az iki sözden oluşan, bütün olarak bir anlama sahip, kuruluşu ve yapısı sürekli olan ve hazır şekliyle kullanılan dil unsurlarıdır”. K. Ahanov, deyimlere örnek olarak Kazak Türkçesinden “göz açıp kapayana kadar” (*közdi aşıp jumganşa*), “ezeli düşman” (*ata jav*) gibi zengin örnekler sunmuştur (Ahanov, 1965 / 2013: 165). Dolayısıyla K. Ahanov, deyimlerin bütünsel bir anlama sahip, dilde hazır bir biçimde bulunan sabit ifadeler olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmacı aynı zamanda deyimlerin dilde yeniden üretilebilir ifadeler olduğuna da dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki çeşitli araştırmacılara dair verilen deyim tanımlarının farklı yönleri olduğu gibi birkaç ortak noktası da söz konusudur. Buna göre araştırmacılar arasında deyimlerin iki ve ya birkaç sözcükten oluştuğu; mecazi ve renkli bir ifadeye sahip olduğu gibi konularda görüş birliği bulunmaktadır.

Türkçede geçmişten günümüze kadar deyimleri tanımlayan çeşitli terimler kullanılmıştır. Deyim yerine geçmişte “ıstılah”, “darbimesel”, “ta’bir” gibi sözcükler kullanılmıştır. Bununla birlikte “darbimesel” terimi genellikle atasözlerini ifade etmektedir. Tanzimat’tan sonra “ta’bir” sözcüğü halka ait hikmetli sözlerin toplanması aşamasında kullanılmıştır. Cumhuriyetten sonra uzun bir süre *ta’bir* sözcüğünden yararlanılmıştır. 1935 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından İstanbul’da yayımlanan “Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu”nda “tabir” (terme, expression) teriminin karşılığı olarak “deyim” kavramı önerilmiş olup bu kullanım zamanla benimsenmiştir. Bunun yanı sıra Mustafa Nihat Özön, M. Halit Bayrı, M.Şakir Ülkütaşır gibi araştırmacı ve yazarlar uzun bir süre *tabir* kelimesini de kullanmayı sürdürmüşlerdir (Sinan, 2008: 92).

Deyim, Türk dünyasında farklı terimler adı altında anılmaktadır: Azerbaycan Türkçesinde “frazelogizm” ya da “sabit söz birləşməsi”; Türkmen Türkçesinde “frazelogizm” ya da “durnukly söz düzümleri”; Gagauz Türkçesinde “bölünmez laf birleşmesi” ya da “frazelogizma”; Özbek Türkçesinde “ibora” ya da “frazelogik birlik”; Uygur Türkçesinde “idiom” ya da “turaqlik söz ibarisi”; Tatar Türkçesinde “obrazly tağbir” ya da “frazelogizm”; Başkurt Türkçesinde “frazelogizm”; Kumuk Türkçesinde “frazelogiya söz tagımı” ya da “birikgen söz tagım”; Karaçay – Malkar Türkçesinde “frazelogizm”; Nogay Türkçesinde “söz birikpeler” ya da “frazelogizm”; Kazak Türkçesinde “turaktı söz”, “beyneli söz tirkesi”, “ayşıktı söz oramı” ya da “frazelogizm”; Kırgız Türkçesinde “körköm süylöm”, “fraz” ya da “idiyoma”; Altay Türkçesinde “buzulbas söskolbu” ya da “frazelogizm” ve Şor Türkçesinde “frazelogizm” şeklinde ifade edilmektedir (Gürsoy-Naskali, 1997: 32).

XX. yüzyılda Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde, dil siyaseti çerçevesinde uygulanan alfabe değişimleri Türk dillerinde yapılan bilimsel çalışmaları da etkilemiştir. Bu bağlamda SSCB bünyesinde her halk için ayrı ayrı alfabeler hazırlanmıştır. 1927 yılından sonra ise kitap yayınları durdurulmakla birlikte yeni alfabe ile kitap basımı sınırlandırılmış ve basılmasına karar verilen kitaplar ciddi bir seçimden geçmiştir. Yeni yayımlanan eserler, Sovyet politikalarının propagandasına yönelik olmuştur. Böylece Türk halklarının birbirini okuması, anlaması ve birlik oluşturmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Milli dil ve milli kültür yerine Ruslaştırma siyaseti izlenmiştir. Yapılan bu alfabe değişimleri Türk milletlerinin tarihi hafızası ve geçmişi ile olan bağlarını da zayıflatmıştır (Özer, 2016: 361-366). Deyimbilim çalışmaları ise milletlerin tarihsel, kültürel geçmişine dayandığından, yürütülen asimilasyon faaliyetlerinin Türk dünyası dillerinde yer alan benzer ya da ortak deyimlerin tespitini güçleştirmiş olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte Türk dünyasına ait olan bilim insanlarının ortak deyimbilim çalışmaları yürütmeleri önünde bir engel teşkil etmiş olması muhtemeldir. Bu durum aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerinde geçmişe yönelik yapılan deyimbilim çalışmalarının takibini de güçleştirmektedir. Bunun yanında Azerbaycanlı bilim insanı M. T. Tagiyev ve Kazak bilim insanı J. K. Konakbayeva’nın deyimbilim alanında önemli çalışmalarda bulunduklarını da belirtmek gerekmektedir.

Türkiye’de deyimbilim çalışmaları uzun bir süre atasözleri ile birlikte ele alınmıştır. Dilde yer alan kalıp ifadeler genelde herhangi bir ayırım yapılmadan toplanmıştır. Atasözleri ve deyimler ciddi bir şekilde ilk kez Şinasi tarafından toplanmıştır. Şinasi’nin “Durub--ı Emsâl-i Osmaniyye” başlıklı bu eseri 1861 yılında düzenlenmiş ve 1863 yılında yayımlanmıştır (Sinan, 2015: 36). Bu eser, 1870 senesinde gerçekleştirilen ikinci baskısında 2500 söz içermektedir. Şinasi bu eserini Durub-ı Emsal (atasözleri) olarak adlandırmasına rağmen çalışması atasözlerinin yanı sıra deyimler ve çeşitli kalıp sözler de barındırmaktadır. Bu eserde örneğin “atı alan Üsküdar’ı geçti”, “eski hamam eski tas”, “kabak tadı vermek”, “kulp takmak” gibi deyimler yer almaktadır (Aksoy, 1963: 149-150). Şinasi’nin söz konusu eserinden 18 atasözü ve deyim alarak öyküleştiren Ahmet Mithat 1873 yılında “Durub-ı Emsâl-i Osmaniyye Hikemiyatının Ahkâmını Tasvir” başlıklı çalışmasını yayımlamıştır (Özön’den akt. Sinan, 2000: 38). Ebuzziya Tevfik, Şinasi’nin çalışmasına bazı sözler ilave ederek sözlerin varlığını 4004’e kadar çıkarmış ve 1302 (1885) yılında kitabın üçüncü baskısını gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte çalışmasının sonunda “darbimesel” ve “ta’bir” ile ilgili düşüncelerini belirtmiştir. Yazar, bu eserinde her dilde atasözü ve atasözüne eşdeğer birtakım tabirler olduğunu belirtmiş ve bu tabirlerin yerine göre *istilah* ya da *ta’bir* olarak adlandırıldığını ifade etmiştir. Ebuzziya Tevfik, bununla yanında atasözleri ve deyimleri ayırmak gerektiğini bildirmiş fakat bu ayrımı yapmak için gerekli olan ölçütü bulamamıştır. “Astarı yüzünden pahalı”, “bağrına taş basmak”, “göz boyamak” gibi deyimler eserde yer alan deyimler açısından örnek olarak gösterilebilir (Aksoy, 2018: 60-63).

1895 yılında Tekezade M. Sait’in kaleme aldığı “Durub-i Emsâl-i Türkiye veya Atalar Sözü” başlıklı çalışması yayımlanmıştır. Bu eserin içinde 5742 adet ifade bulunmaktadır. Ele alınan diğer eserlerde olduğu gibi bu çalışmada da atasözlerinin yanı sıra deyimler ve çeşitli kalıp sözlere yer verilmiştir. Tekezade M. Sait söz konusu eserinde “kulağı kırıste”, “balık kavağa çıkınca”, “kalburüstüne gelen” gibi deyimlere yer vermiştir (Aksoy, 1963: 154-155).

1926 yılında Saadettin Nüzhet ve Mehmet Ferit tarafından “Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı” başlıklı çalışmada atasözleri ve deyimlere ayrı ayrı bölümlerde yer verilmiştir. Darbimeseller (atasözleri) bölümünde 2057 ve ta’birler (deyimler) bölümünde ise 279 adet ifade yer almaktadır (Aksoy, 2018: 68). 1927 yılında

Hüseyin Kazım Kadri tarafından hazırlanan “Türk Lugatı” adlı eser yayımlanmıştır. Ardından aynı yıl içinde Maarif Vekâleti tarafından bu eserin ikinci cildi yayımlanmıştır. 1943 yılında eserin üçüncü cildi; 1945 yılında da Türk Dil Kurumu tarafından eserin dördüncü cildi yayımlanmıştır. Bu eserde 6200’den fazla ifade yer almakla birlikte atasözleri, deyimler ve çeşitli sözcükler içermektedir. Eserde “kuyruk acısı”, “söz ebesi”, “ak ile karayı seçmek”, “yan çizmek”, “başında kavak yeli esmek” ve “can kulağıyla dinlemek” gibi deyimler yer almaktadır (Aksoy, 1963: 158).

1939 yılında Sadi G. Kırımlı tarafından “Atalar Sözü” isimli bir eser yayımlanmıştır. Bu eserde 2742 adet atasözü ve 2140 adet deyim ayrı bölümler halinde yer almıştır. Eserde deyim tanımı yer verilmemekle birlikte atasözleri ve deyimlerin farkından bahsedilmiştir ancak bu farkların ne olduğu konusunda bir açıklamaya yer verilmemiştir (Aksoy, 2018: 72-73). 1943 yılında Mustafa Nihat Özön tarafından yayımlanan “Türkçe Tabirler Sözlüğü” daha ayrıntılı bir biçimde hazırlanmıştır ve örneklere de yer vermiştir (Sinan, 2015: 37). Bu sözlük, Ahmet Sait Matbaasında basılmış ve Remzi Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Sözlük 400 sayfadır ve içerisinde 4000’e yakın deyim yer almaktadır. M. N. Özön, bu sözlükte bulunan deyimleri yedi eserden toplamış ve bu eserlerin adlarına yer vermiştir. XV. yüzyıldan kendi devrine kadar yazılmış olan Âşık Paşazade’den Reşat Nuri’ye kadar 87 eseri inceleyerek deyimlerin metin içerisinde kullanımına dair çeşitli örnekler sunmuştur. Deyimlerin tek sözcükten oluşamayacağını, deyim olması için birden fazla sözcüğün gerektiğini ifade etmiştir ancak sözlüğünde deyimler arasında tek kelimelik yapılar da bulunmaktadır (Aksoy, 2018: 74-75). Yazar, eserine başlarken 44 sayfalık uzun bir önsöz kaleme almıştır. Önsözünde bu alanda geçmişte yapılan çalışmaları ele alarak konuyu çok taraflı incelemiştir. Bundan sonra bu alandaki çalışmalarını iki kez yayımlanan “Türk Ata Sözlüğü” adlı eseriyle devam ettirmiştir. Kitabın 1952 yılında gerçekleştirilen ilk baskısında 8257 adet atasözü ve 1470 deyime, 1956 yılında gerçekleştirilen ikinci baskısında ise 8600 adet atasözü ve 2250 deyime yer vermiştir (Olgun, 1973: 156). Eserinin kaynakları arasında Velet İzbudak tarafından hazırlanan Atalar Sözü’nü, Şinasi’nin, Ebuzziya’nın, Vefik Paşa’nın atasözlerini derleyen eserlerini, “Divanü Lügat-it Türk” ve “Lehçe-i Osmani” yapıtlarını göstermektedir. M. N. Özön, atasözleri ve deyimleri ayrı bir biçimde göstermiştir bu nedenle atasözleri eser metninde, deyimler de sayfa altlarında bulunmaktadır (Aksoy, 1963: 161). Atasözleri ve deyimleri alfabetik bir düzen içinde

vermekle birlikte yakın ve eşanlamlı atasözlerini de belirtmiştir. Kitabının sonunda da insan, aile, akraba, özel adlar, yer adları gibi konusal bir dizine yer vermiştir. Yazar, bu türde yapılan dizinlerin diğer kavramlarla da genişletilebileceğini belirterek örneklendirmektedir böylece bu dizinlerin toplumsal hayat üzerinde yapılacak olan inceleme ve araştırmalarda birer gereç görevi üstleneceğini bildirmektedir (Özdemir, 1982: 115-117).

1949 yılında Mehmet Ali Ağakay tarafından “Türkçede Mecazlar Sözlüğü” başlıklı bir çalışma yayımlanmıştır. Bu eserde anahtar kelimeler temel alınarak ilgili deyimlere yer verilmiştir. 1963 yılında Feridun Fazıl Tülbentçi’ nin “Türk Atasözleri ve Deyimleri” adlı eseri yayımlanmıştır. 1977 yılında çeşitli eklemelerle yeniden basılan eserde 17440 atasözü ve deyim yer almıştır (Sinan, 2000: 39-40).

Geçmişten günümüze gelindiğinde deyimbilimin tarihsel gelişimi içerisinde Ömer Asım Aksoy’un deyimler ve atasözleri ile ilgili yaptığı çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmacı tarafından 1965 yılında ilk defa yayımlanan ve günümüze kadar defalarca yeniden basılan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” bugün de hala bu alanda araştırmalar yapan dilbilimciler için önemini korumaktadır. Hem yurtiçi hem de yurtdışında Türkçede yer alan deyimler ve atasözleriyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar için Ö. A. Aksoy’un hazırladığı bu çalışma ilk temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Söz konusu sözlükte atasözleri ve deyimlere ait sözlük maddelerinin yanı sıra atasözü ve deyimlere dair kapsamlı bilgiler de sunulmaktadır. Söz konusu sözlüğün her iki cildinde de deyimlerin kapsam ve sınırlılıkları belirtilmekle birlikte deyim çeşitleri, deyimlerin çeşitli özellikleri, biçim ve kavram özellikleri açıklanmaktadır.

1975 yılında Kemal E. Eyüboğlu “On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Ata Sözleri ve Deyimler” adlı iki ciltlik bir çalışma yayımlamıştır. Eyüboğlu bu çalışmasının ikinci cildinde deyimlere yer vermiştir. Yazar, on üç asırlık bir zamana yayılan Türk şairlerinin eserlerini incelemiş ve eserini yazmıştır. Eserde yer alan deyimlerin anlamı şiirlerdeki kullanımı incelenerek belirtilmiştir. Bu eserde 11108 deyim bulunmaktadır (Sinan, 2015: 38).

1983 yılında H. Fethi Gözler “Büyük Deyimler Sözlüğü” adlı eserini yayımlamıştır. Gözler’in bu eseri dikkate değer bir çalışmadır. H. F. Gözler bu eserinde deyimleri tanımlamış ve deyimlerin kullanımını çeşitli eserlerden aldığı örneklerle desteklemiştir (Sinan, 2000: 41). 1996 yılında Metin Yurtbaşı tarafından “Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü” adlı eser yayımlanmıştır. Eser, üçüncü baskısıyla birlikte “Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü” ismini almıştır. Yurtbaşı bu eserinde deyimleri anlamsal niteliklerine göre ayırmış, kendisinin ifade ettiği gibi kavramsal sınıflandırma yolunu tercih etmiştir. Böylelikle okuyucunun zihnindeki kavramdan hareketle aradığı deymi ve bunun yanında eş anlamlı deyimleri de bulmasını amaçlamıştır (Yurtbaşı, 2013: IV-V). Sözlükte 25000 deyim, 30000 örnek cümle ve deyimlerin anlamını açıklayan resimler bulunmaktadır.

Türkçede deyimlerin kullanımına çok eski tarihlerden itibaren rastlamak mümkündür. Söz gelişi sekizinci yüzyılda (720, 731, 734 yıllarında) Türklerin bilinen ilk yazılı belgesi olan, Türk adının ilk defa geçtiği “Göktürk Yazıtları” (Orhun yazıtları)’nda ve 1074 yılında Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan “Divan-ı Lûgat-it Türk” adlı eserde Türkçe deyimler bulunmaktadır. Türkçenin en eski yazılı belgelerinde deyimlerin izine ulaşılması deyimlerin tarihinin, etimolojisinin belirlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bununla birlikte söz konusu belgelerde Türkçenin zengin bir deyim hazinesine sahip olduğuna tanıklık etmek mümkündür.

Talat Tekin Türkçenin deyimler açısından zengin bir dil olduğunu, atalarımızın en eski devirlerden beri Türk dilini çok sayıda deyimle güzelleştirdiğini, Türkçenin anlatım gücünü arttırdığını ifade etmektedir. Araştırmacı bu düşüncesini kanıtlamak amacıyla “Göktürk Yazıtları”nda geçen deyimleri tespit etmiştir. “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine-I” adlı eserinde seçtiği bazı deyimleri incelemekle birlikte yazıttan çeşitli örnekler sunmaktadır (Tekin, 1957: 372-373):

- Adak kamaştırmak: ayağı burkulmak, ayağı dolaşmak (mecaz olarak: morali bozulmak, şaşırıp yanlış hareket etmek)
- Atı küsi yok bolmak: adı sanı yok olmak (mecaz olarak: ortadan kalkmak, varlığı kalmamak) vb.

Doğan Aksan da Talat Tekin'in Göktürk Yazıtlarında belirlediği deyimlerin üzerinde durmakla birlikte o da yazıtta geçen deyimleri ve deyim niteliği taşıdığına inandığı bazı örnekleri sıralamaktadır (Aksan, 2003: 93-95):

- Kergek bolmak: ölmek, vefat etmek.
- Ödine küni tegmek: safra kesesine haset girmek (İçine haset, kıskançlık girmek).
- Tünli künli: geceli gündüzlü. Türkiye Türkçesindeki deyimnin eski biçimi.
- Tün katmak: gecesini gündüzüne katmak. Türkiye Türkçesindeki deyimnin eksiltili biçimi.
- Kün yeme tün yeme: gece gündüz.
- Kızıl kanın tökütme, kara terin yügürtme: olağanüstü çalışıp çabalamak.

Araştırmacı aynı zamanda “Orhun Yazıtları”ndan daha da eski olduğu anlaşılan “Yenisey Yazıtları”ndan da çeşitli deyim örnekleri sunmaktadır (Aksan, 2003: 93-95):

- Elim ugrıta: ülkem, vatanım uğrunda,
- Kansız kalmak: babasız kalmak.
- El tutmak: ülke yönetmek, ülkeyi derleyip toparlamak.

Doğan Aksan bununla birlikte “Yenisey Yazıtları”nda tespit edilen *kişi kılmak* ifadesinin ise günümüzdeki “adam etmek” deymiyle benzerlik gösterdiğine dikkat çekmektedir. Orhun ve Yenisey yazıtlarının yanı sıra Uygur metinlerinde de deyimlere rastlamanın mümkün olduğunu belirtmekle birlikte bu deyimleri şöyle sıralamaktadır (Aksan, 2014: 115):

- Köz körügleti: göz göre göre,
- Tapıg udug kıl- : saygı göstermek,
- Közin kiteru uma- : gözünü alamamak, ayıramamak,
- Süzüg könül: temiz kalp.

“Göktürk Yazıtları” ve “Yenisey Yazıtları”nın yanı sıra Türk dilinin ilk sözlüğü olan, Türkçe söz varlığının zenginliğini gözler önüne seren, Türk kültür ve tarihine ışık tutan “Divan-ı Lûgat-it Türk” adlı eser de sözlükbilim çalışmaları için olduğu

kadar deyimbilim çalışmaları için de bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Kâşgarlı Mahmud, halk ağzından deyim ve atasözlerini ilk defa derleyen kişidir. Orta Asya’da yer alan pek çok Türk boyunun arasında gezinmiş; bu toplulukların dillerinden derlemiş olduğu sözleri, hazırladığı sözlükte tanık niteliğinde kullanmıştır (Olgun, 1973: 155). Bu bağlamda Kâşgarlı Mahmud’un kaleme aldığı “Divan-ı Lûgat-it Türk” adlı eserde sınırlı da olsa deyim örneklerine rastlanmaktadır. Kâşgarlı Mahmud’un eserinde yer verdiği az sayıdaki deyimler arasında “boyun bükmek, itaat etmek” anlamına gelen *boyun su-* ve iki kurnazın bir araya gelip bir işe girdikleri zamanki davranışlarını, ilişkilerini belirgin bir biçimde anlatmak için kullanılan “anası tewlûk (kurnaz, hilekâr), yuwka (ince) yapar; oğlu tetik (akıllı), koşa (çift) kapar” (*Ana usta yufka yapar; çocuk usta çift çift kapar*) gibi ifadeler geçmektedir (Aksan, 2014: 115-116).

Karahanlı Türkçesinin, XI. yüzyılın ünlü eseri “Kutadgu Bilig”de bugün kullanılan pek çok deyim varlığı tespit edilmiştir. D. Aksan geçmişten günümüze değişmeden Türk dilinde kullanılan deyimleri aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Boyun eğmek, baş yemek: bir kimsenin yaşamına mal olmak,
- Köz kulak tutmak: bir kimseyi, bir şeyi esirgemek, dikkatle kollamak,
- Közi aç: aç –gözlü,
- Közi tok: gözü tok, tokgözlü,
- Közi todmak: gözü doymak,
- Baş ağrısı: baş ağrısı, derd, sorun,
- Könül birmek: gönül vermek, sevmek vb. (Aksan, 2014: 116-117).

Sözlük çalışmalarının ve yukarıda sözü geçen çalışmaların yanı sıra Türkiye Türkçesindeki deyimlerin kaynaklarıyla ilgili yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar dil ve folklor dergilerinde yer almaktadır. Bu çalışmalar arasında 1949-1966 yıllarında M. Şakir Ülkütaşır’ın “Türk Folkloru Araştırmaları” dergilerinde 30 deyim kökeniyle ilgili yaptığı yayınları deyim kaynaklarını açıklamayı amaçlayan yapıtlara örnek teşkil etmiştir. M. Ş. Ülkütaşır bu çalışmalarında “hoşafın yağı kesilmek”; “ateş pahası”; “taş yerinde ağır”; “yelkenleri suya indirmek”; “bize de mi lolo” ve “bel bağlamak” gibi deyimlerin hikâyelerine yer vermiştir (Sinan, 2015: 40). Bazı süreli yayınlarda Abdülkadir İnan, Bedri Noyan, İsmet Zeki Eyuboğlu, Kerim

Yund, Mahmut Gazimihal, Mehmet Halit Bayrı, Mehmet Şakir Ülkütaşır, Nail Tan, Şükrü Elçin ve Talat Tekin gibi araştırmacılar da çalışmalarında Türkçedeki deyimlerin kaynaklarını araştırmışlardır (Sinan, 2000: 67).

Deyimlerin kaynaklarıyla ilgili çeşitli yazıların yanı sıra Hüsamettin Ege, Yusuf Ziya Bahadınlı, Osman Çizmeciler, Enver Naci Gökşen, Mahmut Belenli, Besim Atalay, Abdülbaki Gölpınarlı gibi araştırmacılar bu konuyla ilgili eserler vermiştir: Hüsamettin Ege 1965 yılında kaleme aldığı “Çizmeden Yukarı Çıkma – Yetmiş Beş Deyimin Nedenleri” adlı eserini Ankara’da yayımlamıştır. Yazar, bu eserinde halkın konuşma dilinde asırlardır yer alan deyimlerin hikâyelerini açıklamıştır. Yusuf Ziya Bahadınlı’nın hazırladığı “Türkçe Deyimler Sözlüğü ve Kaynakları” 1958 yılında yayımlanmıştır. Eserin birinci bölümünde deyimlerin kaynakları açıklanmıştır. Eserde 68 deyim hikâyesi yer almaktadır. Osman Çizmeciler’in hazırladığı “Ünlü Deyimler ve Öyküleri” adlı eser 1990 yılında yayımlanmıştır. Bu alanda yayımlanan en kapsamlı eserdir. O. Çizmeciler eserinde deyimlerin kaynağı olarak 335 hikâyeye yer vermektedir. Enver Naci Gökşen’in hazırladığı “Açıklamalar ve Hikâyelerle Atasözleri ve Deyimler” adlı eser 1985 yılında dördüncü kez yayımlanmıştır. E. N. Gökşen eserinde 241 deyim hikâyesine yer vermiştir. Mahmut Belenli 1959 yılında hazırladığı “Bazı Tabirlerimizin Tarihi ve Hikâyesi” adlı eserinde deyimlerin kaynaklarına ilişkin 96 hikâyeye yer vermiştir, eser toplamda 64 sayfadır. Besim Atalay’ın “Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri” adlı eseri 1968 yılında yayımlanmıştır. Eserde anlatılan hikâyeler genel olarak Nasrettin Hoca, Bektaşî, Bekri Mustafa, İncili Çavuş gibi fıkra kahramanlarına dayanmaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı “Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri” adlı eserini 1977 yılında yayımlamıştır. Eserde çok sayıda tasavvuf terimi ve deyim açıklamaları yer almaktadır (Sinan, 2015: 41-43).

Türkçedeki bazı deyimler, Türk halk edebiyatı ürünü olan fıkralarla ilgi içerisinde bulunmaktadır. Deyimlerin kaynakları üzerinde incelemelerde bulunan bazı araştırmacılar bu ilgiyi fark etmişler ve eserlerinde bu konuya eğilmişlerdir (Sinan, 2000: 73). Vecihe Hatiboğlu, deyimlerin anlatımda daha renkli, daha canlı olabilmek için halk tarafından tanınmış, yaygınlık gösteren hikâyelere yaslandığını ve karşılaşılan durumu bir iki sözcükle kısa ve öz bir biçimde anlattığını belirtmektedir. Türkçede “ipe un sermek”; “fincancı katırlarını ürkütmek”; “yorgan

gitti, kavga bitti”; “ümidim şu dağın ardında kaldı” ve “hem ağlarım hem giderim” gibi deyimlerin yaslandığı hikâyelerin büyük bir çoğunluğu Nasreddin Hoca ve Bektaşî fıkralarına dayanmaktadır (Hatiboğlu, 1972: 202).

Türkiye Türkçesindeki deyimlerle ilgili yapılmış nitelikli birçok yüksek lisans ve doktora tezi, makaleler ve çeşitli yayınlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri 1988 yılında Leyla Subaşı-Uzun’un Ankara Üniversitesinde hazırladığı “Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezidir. Leyla Subaşı-Uzun bu tezinde deyim kavramıyla ilgili çeşitli açıklama ve tanımlamalarda bulunmuş; deyimbilim çalışmalarının Batı’da, Sovyetler Birliği’nde ve Türkiye’deki gelişimini göstermiştir. Çalışmasında ayrıca deyimleşme ve deyimleşmenin yapısını, deyimleşme derecelerini incelemiş, tezinin dördüncü bölümünde Türkçedeki deyimleri elindeki örneklere göre sınıflandırmıştır. Buna göre L. Subaşı-Uzun Türkçedeki deyimleri üç ana gruba bölmüş ve bu ana başlıkları da aşağıdaki gibi alt başlıklara ayırmıştır:

1. Deyimleşmede etkisi olan anlam aktarması olayları açısından,
 - a) Deyim aktarmalı yapılar
 - b) Ad aktarmalı yapılar
 - c) Benzetmeli yapılar
 - d) Alüzyonlu yapılar
2. Deyimleşme dereceleri açısından,
 - a) Birinci dereceden deyimler
 - b) İkinci dereceden deyimler
 - c) Üçüncü dereceden deyimler
3. Deyim yapılarını oluşturan bazı gösterge birlikteliklerinin günlük dilde deyim anlamından bağımsız kullanımlarının da sık olduğu gözlenerek,
 - a) Kullanımsal deyimler
 - b) Yapısal deyimler (Subaşı, 1988: 104).

L. Subaşı-Uzun çalışmasında bu başlıkları teker teker ele alıp incelemiş ve deyimlerle örneklendirmiştir. Son yıllarda yapılan deyimlerle ilgili geniş kapsamlı çalışmalardan biri de 2000 yılında Ahmet Turan Sinan’ın Fırat Üniversitesinde hazırladığı “Türkiye Türkçesindeki Deyimlere Ait Bir Dil İncelemesi” adlı doktora

tezidir. A. T. Sinan bu tezini daha sonra “Türkçenin Deyim Varlığı” başlığı altında kitap haline getirmiştir. Araştırmacı bu kitabında 42 sözlük taramış ve Dizin’de 17137’den fazla deyim ortaya koymakla birlikte deyimleri kavramlarına göre alt alta sıralamıştır. Yazar ayrıca bu çalışmasında deyim kavramı üzerine genel bilgiler verdikten sonra deyimler ve atasözlerinin aralarındaki farka değinmiş, geçmişten günümüze kadar deyimler üzerine yapılmış çalışmalardan bahsetmiştir. Bununla birlikte deyimlerin kaynaklarına geniş bir şekilde yer vermiş, deyimlerde şekil, sözdizimi ve kavram özelliklerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Sonuç olarak Türk deyimbiliminde geçmişte “darbimesel”, “tabir” gibi çeşitli isimlerle anılan “deyim” kavramı uzun bir süre herhangi bir ayırım gözetilmeden atasözleriyle birlikte ele alınmış ve incelenmiştir. Ömer Asım Aksoy ‘la birlikte deyim ve atasözlerinin arasına bir sınır çizilmeye çalışılmış; bu yönde eserler verilmeye başlanmıştır. Geçmişten günümüze kadar Türkiye’deki deyimleri konu alan eserler incelendiğinde daha çok sözlükçülük bağlamında çalışmaların yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Türkçede yer alan deyimlerin kaynaklarını, hikâyelerini ortaya çıkarmayı amaçlayan ve deyimlerin izlerini Türklerin en eski yazılı belgelerinde arayan çalışmalar da bulunmaktadır. Son yıllarda ise deyimlerle ilgili yapılan akademik çalışmaların sayısında artış gözlenmekle birlikte bu çalışmaların bazılarında deyimleri tanımlamanın yanı sıra onları sınıflandırma çalışmaları da yapılmaktadır.

2. BÖLÜM

ZITLIĞIN DİL DIŞI ETKENLERİ

2.1. Zıtlık Kavramı

Karşıtlık tabiatın merkezinde yer almaktadır. Evren adeta zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Varlığın oluşumunu sağlayan bizatihi zıtlıklardır. Nitekim maddenin en küçük yapı taşı olan atomlarda da pozitif ve negatif olmak üzere karşıt yükler bulunmaktadır. Bir bütünü oluşturan ögeler tüm gerilim, çekim ve itme gibi güç kaynaklarının varoluşunu ve sürekliliğini zıtlık temelinde belirlemektedir (Edeer, 1996: 17-18). Bilindiği üzere benzer yükler birbirini itmekte zıt yükler ise çekmektedir.

Doğadaki hareketlerin temeli itme gücü ile çekme gücü arasındaki karşıt ilişkiler sonucunda meydana gelmektedir (Varlık Şentürk, 1999: 7). İki karşıtın birliği ve mücadelesi olan itme ve çekme gücü, hem uzak galaksilerin, hem yıldızların, hem de güneş sisteminin ve bununla beraber bütün maddi parçacıkların, moleküllerin, atomların veya çekirdeklerin oluşumunu belirlemektedir (Politzer, 1975 /2008: 112).

Fizik dünyasında zıt güçlerin mücadelesi evrenseldir. Bir atomun içindeki elektronları çekirdeğin çevresinde tutan nispi denge birbirine karşıt olan çekme gücüne sahip elektrostatik enerji ve itme gücüne sahip kinetik enerjinin mücadelesiyle sağlanmaktadır. Aynı şekilde bir çatalın paslanması gibi sıradan bir olayın arkasında bile demirle oksijen arasındaki bir mücadele yatmaktadır ya da suyun katı, sıvı ya da gaz hali birer iç kuvvet olan karşıt kuvvetlerin mücadelesini açıklamaktadır (Politzer, 1975/2008: 99-113). Benzer bir biçimde mıknatıs yalnızca çift kutupludur. Bu kutuplar arasında ara bir evre bulunmamaktadır. Mıknatıs ikiye bölündüğü zaman parçalardan her biri sonsuza kadar tekrar artı ve eksi kutuplara ayrılmaya devam etmektedir (Ülken, 1964-1965: 248-249). Manyetizmanın hem güney hem de kuzey kutbunun varlık koşuluna bağlı olduğunu belirtmek gerekmektedir (Pickard, 2000: 5). Başka bir deyişle manyetik güç yalnızca aynı sistem içerisinde kuzey ve güney kutbu gibi karşıt kuvvetlerin bütünleşmesiyle

meydana gelmektedir. Günlük yaşamda herkesin bir şekilde rastladığı normal bir pil bile ancak artı ve eksi kutupların varlığı ve söz konusu zıtlığın oluşturduğu gerilim sayesinde işlev göstermektedir (Çağlı, 20007: 8). Mevsimler ve yağmurlar sıcak ve soğukla ilgilidir (Edeer, 1996: 6). Dolayısıyla doğada bulunan fiziksel, kimyasal ve biyolojik varoluşların tümü ilişkili zıtlıkların bir araya gelmesi ile oluşmaktadır (Varlık Şentürk, 1999: 6).

Doğanın fiziksel yapısını belirleyen temel kanun karşıtlıktır. Doğa kanunları zıtlıkların mücadelesi sonucunda sağlanan denge ile oluşmakta ve doğadaki dengeyi de zıtlıkların devamı sağlamaktadır ve her varoluşun temelinde bulunan zıtlıklar onun varoluş sebebidir. Bitkiler, hayvanlar, insanlar, canlı ve cansız tüm varlıklar zıtlıkların bir araya gelmesinden doğmuştur (Varlık Şentürk, 1999: 6). Doğada, toplumda ve bilinçte yer alan çeşitli nesne ve olgular mükemmel bir uyum yaratan iki karşıt yön taşımaktadır. Zıtlıklar birbirinin varlık koşulunu sağlamaktadır. Biri olmadan diğeri de var olamaz (Edeer, 1996: ii). Evrende yer alan tüm varlık zıtlık üzerine bina edilmiştir. Her oluş hemen karşısında karşıtını da barındırmaktadır. Evrenin yaratılışından itibaren insanın kendi varlığını, yaşamını, doğayı, tüm kâinatı sorgulayışında ve anlamlandırma arayışında zıt olgular her zaman yardımına koşmuştur.

Maddi ya da manevi tüm varoluşların mutlaka bir karşıtı bulunmaktadır. Bir arada bulunan zıtlıklar dengelendikleri anda bir bütünü oluşturmaktadır. Zıt unsurların bulunmadığı ya da karşıtlık ilişkilerinin azaldığı durumlarda tekdüzelik yani monotonluk belirmektedir (Varlık Şentürk, 1999: 5). Dolayısıyla zıtlık hayatın her alanında bulunmakta olup bireyi dengeleyen ve hayatı tek düzelikten kurtaran bir unsurdur. İnsanın tavır ve davranışlarıyla birlikte hislerine, duygularına karşıtlık hâkimdir. Böylece zıtlığın nesnel dünyanın ve insan doğasının kaçınılmaz bir parçasını oluşturduğu görülmektedir. Benzer bir biçimde dil göstergelerinin birbirine karşıtlık oluşturması da gerçekliğin temellerine, evrenin ve yaşamın merkezinde yer alan zıtlığın doğasına dayanmaktadır.

Zıtlık kavramının kökü olan “zıt” sözcüğü Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü’ne göre “*karşıt*” ve “*ters*” anlamlarına gelmekle birlikte sıfat olarak kullanılmaktadır. Zıt sözcüğüyle sık sık eş anlamlı olarak ya da onun yerine

kullanılan *karşıt* kelimesi “*Nitelik ve durumları birbirine büsbütün aykırı olan, zıt, kontrast*” anlamına gelmekte ve zıt sözcüğü gibi sıfat halinde bulunmaktadır. *Ters* sözcüğü “*gerekli olan duruma karşıt, zıt*” anlamlarına gelmektedir. “Zıtlık” kavramı “*karşıtlık*” anlamına gelmekte olup isim halinde bulunmaktadır. “Karşıtlık” sözcüğü ise “*karşıt olma durumu, zıddiyet, mübâyenet, tezat, zıtlık, kontrast*” anlamlarına gelmekle birlikte isim halinde bulunmaktadır (TDK, 2018).

Maddi ve manevi açıdan tüm olgular varlığını sürdürebilmek ve etkisini koruyabilmek için bir karşıtına ihtiyaç duymaktadır. Karşıtı olmayan hiçbir varoluş bulunmamaktadır. Zıtlıklar insanın ve doğanın dengesini sağlamakla birlikte düzenini ve sürekliliğini sürdürmektedir (Varlık Şentürk, 1999: 121). Doğaya, insanın yaratılışına, kendi duygu, düşünce ve eylemlerimize baktığımız zaman bile her şeyin karşıtı ile bir arada var olduğunu fark edebilmek mümkündür. Yaşamı ve hareketi doğuran ise işte bu yaratıcı gerilimdir (Woods ve Grant, 2011: 70). Bütün doğa süreçleri zıtlıkların mücadelesini içermektedir (Politzer, 1975 /2008: 112). Evrendeki bir kavramın, bir nesnenin, ya da bir durumun varlığı ancak karşıtının var olmasıyla yorumlanabilir. İnsanın en büyük ihtiyaçlarından biri olan mutluluk, mutsuzluğu tanımanın ve tanımlamanın sonucunda bir değer kazanmaktadır. Çünkü varlık dünyasında bulunan her şey karşıtıyla birlikte ele alınmadığı sürece bir değer göstermesi mümkün değildir (Kırman, 2004: III).

Söz gelişi hayat olmadan ölüm olmaz; ölüm yoksa hayat da yoktur. Üst olmadan alt yoktur; alt olmadan üst de olmaz. Kolay yoksa zor da yoktur; zor yoksa kolay da olmaz. Açlık yoksa tokluk, fakirlik olmadan zenginlik yoktur. Bütün zıtlıklar için bu böyledir. Bir yandan, belirli şartlar altında birbirlerine karşı çıkarlar; öte yandan da karşılıklı olarak birbirlerine bağılırlar; birbirlerinin içine geçer; birbirlerine sinerler, karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar (Politzer, 1975/2008: 105). Birbirine karşıt durumda bulunan herhangi iki nesne, birbirleriyle çelişseler de daima bir birlik halinde bulunmaktadır. İki nesne arasında bir bağıntının, ortak bir yönün bulunması ise zıtlığın ön koşuludur. Zıtlığın temelinde aynı zamanda benzerlik yatmaktadır.

Dolayısıyla doğasal, toplumsal, bilinçsel yönden her olgu kendisinde var olan karşıtların çelişme ve çatışmasıyla oluşmakta ve gelişmektedir (Hançerlioğlu I, 1976: 49). Söz konusu oluşum ve gelişim çeşitli karşıtlıklar sayesinde süreklidir.

Sonuç olarak zıtlığın dil dışı etkenleri bu olguda mutlak ve izafi özelliklerin incelenmesine imkân tanımaktadır (Alefirenko, 2009:77). Zıtlık yalnızca gerçeklikte değil sözcüklerin anlamlarında da yer almaktadır (Güngör, 2014: 109). Genellikle dilbilim çerçevesinde sözcükbilim alanında incelenen “karşıtlık” olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için yalnızca dilbilimsel yanı değil ayrıca mantıksal, felsefi ve psikolojik boyutu da ele alınmalıdır. Böylece meselenin çeşitli açılardan çok yönlü olarak kavranması mümkündür.

2.2. Zıtlığın Mantıksal ve Felsefi Boyutu

Zıtlık kavramı, felsefede varlığın temelini inceleyen ontoloji yani varlık bilimi ve felsefenin temel çalışma alanlarından birini oluşturan değerler felsefesi (aksiyoloji)’nin konu alanlarından biri olan ahlak felsefesi (etik) çerçevesinde incelenmektedir. Bu yüzden çalışmamızda felsefe bağlamında zıtlık kavramı incelenirken yukarıda sözü geçen bilim dallarına başvurulmuş olup batı ve doğu felsefesine ait olan düşüncülerin zıtlık kavramına olan yaklaşımları genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Felsefi bakış açısına göre zıtlık herhangi bir esas çerçevesinde iki kutup oluşturan, birbirini bağlayan, karşılıklı dışlayan ve özellikle bu sayede birbirinin varlığını sağlayan bir özün çiftidirler (Koryukina, 2014: 30). Felsefe alanında çalışmalarda bulunan birçok araştırmacı “karşıtlık” üzerine çeşitli tanımlamalarda bulunmuştur. Karşıt terimi O. Hançerlioğlu’nun “Felsefe Sözlüğü”ne göre *“birbirine düşmanlıkla karşı olan”* anlamına gelmekle birlikte *“birbirine karşı olup birbirlerini dışındalayan iki nesnel olgu ya da düşüncenin ilişkisidir”*. Sözlükte örnek olarak “ak” ve “kara” sözcüklerinin karşıtlığı gösterilmektedir (Hançerlioğlu,1994: 206-208). B. Akarsu’nun “Felsefe Terimleri Sözlüğü”ne göre karşıt kavramı iki şekilde açıklanmıştır: 1) *“Birbirlerine biçimsel açıdan değil, içeriksel açıdan karşı karşıya getirilmiş kavramlardır”*. Sözlükte örnek olarak “ak”-“kara” ve “doğru”-“yanlış” kavramları gösterilmiştir. 2) *“Öznesi ve yüklemi aynı olan ancak biri olumlu diğeri*

olumsuz olan iki tümel önermenin birbiri karşısındaki durumudur". Örneğin "bütün insanlar ölümlüdür"; "hiçbir insan ölümlü değildir" (Akarsu, 1975: 106). A. Cevizci'nin "Felsefe Sözlüğü"ne göre ise "karşıt" terimi üç madde altında ayrıntılı olarak incelenmiştir: 1) *"Nicelik bakımından aynı olmakla birlikte nitelik bakımından farklı olan yani biri olumlu iken diğeri olumsuz olan ve her ikisi birden doğru olamayan ancak her ikisi birden yanlış olabilen önermeler için kullanılan sıfattır"*. A. Cevizci, diğer taraftan aralarında orta bir kavrama izin veren karşıt terimlerin de olduğunu belirtmektedir. Örneğin siyah ve beyaz kavramları birbirine zıttır ama çelişik durumda bulunmamaktadır. Zira herhangi bir şey beyaz değil ise siyah; siyah değil ise beyaz olması bir zorunluluk taşımamaktadır. Bu yüzden karşıt kavramlar, aralarında daima bir orta kavrama imkân tanımaktadır. Örneğin "ılık" kavramı, sıcak ve soğuk gibi iki zıt kavramın arasında orta bir kavram olarak yer almaktadır. Çelişik kavramlar ise orta bir ögeye izin vermemektedir. Metafizik alanında ise "hareket" ve "sükûnet"; "ıslak" ve "kuru"; "varlık" ve "yokluk"; "karanlık" ve "aydınlık"; "ateş" ve "su"; "aşk" ve "nefret" ; "çekme" ve "itme" gibi güçler birbirinin tam karşısında bulunmakta; birbirinden tür olarak farklılık göstermekle birlikte tamamen karşıt nitelikler sergilemektedir. Aralarında karşılıklı bir ilişkiye sahip olmayan bu öge ya da güçler "karşıtlık" olarak adlandırılmaktadır (Cevizci, 1999: 495). Hegel'e göre "karşıt" kavramı genel olarak *"birini ve bunun başkasını, kendini ve kendi karşıtını kendi içinde kapsayandır"* (Hegel, 1830 / 1996: 145). Yukarıda felsefe bağlamında yapılan tanımlamalar ışığında "zıtlık" kavramı iki nesnel olgunun ya da düşüncenin birbirine karşıtlık oluşturması ve aynı zamanda ortak bir düzlemi paylaşmaları anlamına gelmektedir. Bununla birlikte karşıt kavramların ara evreler de barındırması mümkündür.

Zıtlık kavramını incelerken felsefe ve mantıkta iki farklı tanım yapıldığı göze çarpmaktadır. O. Hançerlioğlu'nun "Felsefe Ansiklopedisi"nin üçüncü cildinde bu duruma açıklık getirilmektedir. Ona göre, *"Mantıksal zıtlıklar birbirini dışındalayan karşıt ya da çelişik kavram ve önermelerin karşıtlığıdır"* (Hançerlioğlu III, 1976: 235). Buna göre mantıksal zıtlıklar nesnel zıtlıkların aksine birliktelik sağlamamaktadır; birbirlerinin tam karşısında yer almaktadır. Nesnel zıtlıklar ise hem bir savaşım hem de birliktelik hali içinde bulunmaktadır.

Zıt anlamın mantıksal temeli karşıt türsel kavramlara dayanmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler tek ve aynı zamanda ayırt edilebilir ve ikiye bölünen bir varlığı yansıtan türsel bir kavramın kapsamına girmektedir: örneğin beyaz – siyah (renk); hafif – ağır; yavaş – hızlı (hız); inmek – çıkmak (dikey eylem); gerçek – yalan (gerçekliğin durumu) vb. Mantıkta “karşıt zıtlık” (*контрарная противоположность*) ve “bütünleyici zıtlık” (*комплементарная противоположность*) olmak üzere iki çeşit zıtlık bulunmaktadır. Karşıt zıtlık, aralarında üçüncü, orta “Z” nin mümkün olduğu ve yalnızca birbirini olumsuzlamayan aynı zamanda olumlu bir içeriğe de sahip olan “X” ve “Y” kavram türleriyle ifade edilmektedir: örneğin genç– < orta yaşlı, yaşlı > - ihtiyar vb. Bütünleyici zıtlık, “X” ve “Y” türsel kavramlarıyla ifade edilmektedir ve birbirlerini tamamlamaktadır böylece aralarında herhangi üçüncü, orta bir kavram imkânsız olmaktadır: örneğin yalan– gerçek vb. (Novikov, 1984: 8-9).

İlkçağın Çin, Hint ve Yunan düşüncelerinde görünen sonsuz çeşitliliğin karşıt güçler taşıdığı ve bunlarla oluştuğu sezilmiştir. O zamanlar kuru-yaş; aydınlık-karanlık; sıcak-soğuk; boş- dolu gibi kavramlar birbirlerine karşıt sayılmış ve bu karşıtların aynı şeyin değişik yüzleri olduğu ileri sürülmüştür. Bu karşıtlıklardaki çatışmanın bütün değişmelerin itici gücü olduğu sezisi en ilkel düşüncelerde bile ortaya çıkmıştır. Doğadaki zıtlıklar antik filozoflar zamanından beri incelenmiştir (Mardiyeva, 2003: 13). Filozoflar yalnızca zıtlıklarda bir araya gelen kaynakların özünü anlamaya değil ayrıca nesnelerin kutupsal bağlantılarını da inceleyerek analiz etmeye çalışmışlardır. Örneğin hayat ve ölüm sadece birbirlerine zıt değildirler ayrıca karşılıklı bağlantı içerisinde olan durumlardır (Koryukina, 2014: 32).

Doğada sergilenen oluş ve bozuluş sorunu Antik Yunandan bu yana üzerinde sıkça durulan ve çeşitli şekillerde ele alınıp tartışılan konulardan birini oluşturmaktadır. Zıtların çatışması ve bu çatışma sonucunda ortaya çıkan uyum ya da oluş “diyalektik” olarak tanımlanmaktadır (İmamoğlu, 2014: 12). Diyalektik, şeylerin, hayatın ve toplumun sürekli hareket ve değişim halinde olduğunu dikkate alan bir kavrayış biçimi ve mantık şeklidir (Pickard, 2000:4). Bütün doğa, en küçük şeyden en büyüğüne, bir kum taneciğinden güneşe; ilk canlı hücreden insana kadar sürekli bir oluş ve yok oluş, sürekli bir akış, durmayan bir devinim ve değişim içinde

bulunmaktadır. Söz konusu diyalektik bütün doğada geçerlidir (Hançerlioğlu,1994:108). Böylece diyalektik, doğayı ve toplumu düşünmenin, yorumlamanın bir yöntemi olarak her şeyin sürekli bir değişim ve akış halinde olduğu düşüncesinden hareketle evreni yorumlamaktadır (Woods ve Grant 1995 / 2011: 44). Zıtlar birbirleriyle mücadele etmektedir ancak aynı zamanda da birbirlerinden ayrılmamaktadır. Diyalektik, zıtları hiç bir zaman birbirinden ayırmamakla birlikte onları çözülmöz birlikleri içinde değerlendirmektedir (Poltzer, 1975/2008: 104-105). Dolayısıyla zıtlık ve diyalektik kavramları birbiriyle yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Karşıtlıkların kökenine ilkçağ Yunan ve Ortaçağ İslam felsefelerinde ulaşmak mümkündür. (Kırman, 2004: 3-4). Felsefe günümüzde bilinen anlamıyla M. Ö. VI. yüzyılda insan aklını temel alan bağımsız bir etkinlik olarak Antik Yunan'da ortaya çıkmıştır (Ebcim, 2013:5). Antik çağın önde gelen filozoflarının hem evrenin yasalarını çözmeye çalışırken hem de kendi felsefelerini oluştururken karşıtlıklardan yararlandıkları anlaşılmaktadır (Sağlam, 1996: 3). Örneğin fizikçi filozoflar ilk ögeler arasındaki karşıtlıkları aramışlardır. Sıcak ile soğuk ve su ile toprak arasındaki karşıtlıklar ve bunların arasında oluşan gelişmeleri araştırmışlardır (Akay, 2004: 153). Dolayısıyla eski Yunan felsefesinin karşıtlıklardan yola çıktığı gözlenmektedir.

2.2.1. Batı Felsefesinde Zıtlık Olgusunun Yeri

Batı felsefesi geleneğinde yer alan antik düşünürler evrenin nasıl meydana geldiği sorusuna cevap aramışlar ve tüm evrenin temelinde birbirine zıt unsurların yer aldığı sonucuna varmışlardır. Bu filozoflardan Miletli Anaksimandros (M.Ö. 610-546) zıtlıklara tekliğin ikiliği ilkesini uygulayarak dünyanın, insanın ve hayvanların kökenini açıklamıştır. Anaksimandros, sonsuz, sınırsız, belirsiz madde apeiron'u her şeyin temeli olarak düşünmüştür (Koryukina, 2014: 30). Sonraki gelişim sürecinde ise Bir (apeiron)'den içinde bulunan karşıtların ayrılıp çıktıklarını ileri sürmüştür. Bu karşıtlıklar "sıcak"-"soğuk" ve "kuru"-"yaş" gibi ilk zıtlıklardır (Kranz, 1941 / 1994: 32-33). Böylece Anaksimandros ilk tözün birbirlerine karşıt ögeler olduğunu ileri sürmektedir (Russell, 2017: 70).

Sokrates'ten önceki bütün filozoflar arasında muhtemelen en ünlüsü büyük matematikçi Pythagoras'tır. Pythagoras M. Ö. yaklaşık 570 – 497 yılları arasında yaşamıştır ve Samos'ta doğmuştur. Felsefe terimini ortaya atan ve “kozmos” sözcüğünü evrene ilk uygulayan kişinin o olduğuna inanılmaktadır. Matematiği felsefeyle ilişkilendiren ilk büyük düşünür olmuştur. Bütün evrenin matematik terimleriyle ifade edilebileceği görüşünü ilk defa Pythagoras dile getirmiştir (Magee, 2010:15-16). Dolayısıyla Pythagoras ve onun takipçileri matematiksel yapıların her şeyin temelinde yattığına inanmışlardır. Bununla birlikte Pythagorascılar dünyaya dair düalist bir bakış açısı geliştirmişlerdir (Skırbekk ve Gılje, 2014: 37-38).

Pythagoras'a göre evren bir sayı uyumudur. Dünyanın kurucu ilkeleri zıtlıklardır. Doğadaki bütün zıtlıkların temelini bir ile çok arasındaki karşıtlık oluşturmaktadır. Çokluk bir'lere ayrılmaktadır. Mutlak bir ne çift ne de tektir; hem çift hem tek durumdadır (Hançerlioğlu, 1994: 467). Varlık da karşıtlardan ve karşıtlar aracılığıyla meydana gelmektedir (Özcan, 2009: 115). Dolayısıyla Pythagorascılar'a göre evrene egemen olan ve evren uyumunu sağlayan şey sayıdır. Sayılar arasındaki orantıdır (Tunalı, 1998: 208).

Bununla birlikte Aristoteles bazı Pythagorascıların ikili çiftler oluşturmakla birlikte on temel ileri sürdüklerini belirtmektedir. Sözü edilen on temeli ise “sınırlı” ile “sınırsız”; “tek” ile “çift”; “bir” ile “çok”; “sağ” ile “sol”; “dişi” ile “erkek” ; “duran” ile “kımıldanan”; “düz” ile “eğri”; “aydınlık” ile “karanlık”; “iyi” ile “kötü”; “kare” ile “dikdörtgen” şeklinde aktarmaktadır. Sokrates öncesi düşünürler arasında yer alan Alkmeon da öğrenci olarak Pythagoras'ın derslerini dinlemiştir. Pythagorascılara benzer şekilde düşünceler ortaya atmıştır. İnsanca şeylerin çokluğunun aslında bir ikilik olduğunu ileri sürerek belli bir sayı belirtmeden “ak” ile “kara”; “tatlı” ile “acı”; “iyi” ile “kötü”; “büyük” ile “küçük” gibi bir sürü karşıtlıklar olduğunu ifade etmiştir. Alkmeon'a göre sağlığın temel dayanağı “yaş” ile “kuru”; “soğuk” ile “sıcak”; “acı” ile “tatlı” gibi kuvvetler arasındaki denklidir. Ona göre bunlardan birinin “tek başına egemenliği” hastalık nedeni olmaktadır. Sağlık bu niteliklerin hep bir ölçüde karışmasıdır (Kranz, 1947 / 1994: 44-47).

Yunan filozoflarının çalışmalarında varlığın temeli değişmezlik midir yoksa değişme midir konusu ana noktalardan birini oluşturmaktadır. Varlıkta temeli

değişim olarak gören Herakletios'a göre her şey sürekli bir değişim içindedir. Ateş bu devamlı değişme halindeki gerçeğin en belirli görünüşüdür. Asıl olan barış değil savaştır. Zıtlar arasındaki süregelen çatışmalar ve savaş, sürekli değişim göstererek meydana gelme ve yok olmaları doğurmaktadır (Ülken, 1967: 3). Nitekim felsefe tarihindeki zıtlık kavramı üzerine ifade edilen ilk kapsamlı düşünceler Herakleitos (M.Ö. 540-480) tarafından dile getirilmiştir. Filozofa göre karşıtlıkların savaşı varlık ya da oluşun en önemli sebebidir. Evrensel gelişmenin savaş sebebine bağlı olduğunu düşünmektedir. Eğer karşıtlıklar arasındaki bu savaşım olmasaydı hiçbir şeyin var olması mümkün olmazdı. Varlık karşıtların savaşımına; karşıt kutuplara doğru hareket eden kuvvetlerin gerilimine dayanmaktadır. Herakleitos bu zıtlıkların ve çatışmaların içinde mükemmel bir uyumun, bir dengenin olduğunu belirtmektedir.

Herakleitos'un yaşamıyla ilgili günümüze kadar ulaşmış ve kendisinin olduğu öne sürülen fragmanları dışında kesin bilgi edinebileceğimiz kaynaklar çok sınırlı ve tartışmalıdır. İ. Ö. 540-480 yılları arasında yaşadığı düşünülen filozofun Efes (Milet) kentinin yerlisi olan babasının adının Bloson olması kesin olarak aktarılan bilgilerdir. Herakleitos genellikle insanın kosmostaki yeri ve anlamıyla, ahlaki ve dinsel konularla ilgilenmiştir (Herakleitos, 2014: 13,22). Zıtların birliği konusu üzerinde şekillenen varlık kuramı onu kendinden önceki filozoflardan ayıran en önemli noktadır. Bu bağlamda filozof görünüş olarak birbiriyle ilgisi olmayan hatta birbiriyle çatışma durumunda bulunan şeylerin aslında bir olduklarını, bir birlik meydana getirdiklerini diğer taraftan bu birliğin kendisinin de aynı zamanda birçokluk olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla ona göre bilgelik çok ve sayısız şey bilmek değildir; bu birbirleriyle kavga içindeymiş gibi görünen zıtların çokluğu altında gizlenen birliği görebilmektir (Dallı, 2010: 64-66). Dolayısıyla Herakleitos'a göre her şey karşıtların en azından karşıt eğilimlerin birliğine varmaktadır (Magee, 2010: 14).

Herakleitos bütün karşıtlıkları ikiliklerine rağmen "aynı şey" olarak kabul etmekte ve "bir"in ayrı ayrı yanları olduğunu ifade etmektedir. Bu kutupluluğu yani ayrılıklı birliği aynı zamanda yukarı ve aşağı götüren yol; bir bütünün iki yarısı olarak görülen gündüz ve gece, sonsuz olarak değiştiği halde adı ve cinsi değişmeyen ırmak; ırmağa benzeyerek yok olmayı ve var olmayı kendisinde birleştiren insan hayatı; dama oyunundaki taş sürüş ve karşı sürüş; savaştaki yenme ve yenilme; erkek ve dişi; musikin yüksek ile alçak sesi; uyanıklık ile uyku; gençlik ve yaşlılık;

hayat ile ölüm gibi çeşitli simge ve şekillerde olduğunu belirtmektedir. (Kranz, 1941 / 1994: 58). Herakleitos'a göre "soluk benizli ölüm Tanrısı Hades ve taşan, kabaran hayatın Tanrısı Dionysos "bir"dirler: o zamanın Helenleri için bu en büyük paradokstur" (Kranz, 1941 / 1994: 73). Böylece filozof karşıtlıkların aynı zamanda benzer niteliklere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla ona göre evrendeki birbirine karşıt olan tüm olgu ve kavramlar ortak özellikler göstermektedir. Karşıtlığın temelinde aynılık yatmakla birlikte karşıtlık her hangi bir olgunun farklı iki yönüdür. Herakleitos Yunan mitolojisinde yer alan Tanrıları da karşıtlıklar penceresinden izlemektedir. Ölüm ve yaşam Tanrısını hem bir ve aynı hem de birbirine karşıt olarak görmektedir. Ona göre özünde ise ikisi de aynıdır.

Herakleitos'un düşüncesine göre evren, yaratma ile yok olmanın sonsuza kadar birbirini kovalaması anlamına gelmektedir. Her şey ancak karşıtların kavgasından oluşmaktadır. Yenilmesi gereken kötülük olmazsa onu yenebilecek olan erdemden de söz edilemez. Tıpkı toprağın, suyun ölümünü yaşadığı gibi aynı şekilde erdem kötülüğün, kötülük de erdemin ölümünü yaşamaktadır. İyilik yok olan kötülük, kötülük yok olan iyiliktir. Kötülüksüz iyilik, iyiliksiz kötülük olamayacağına göre kötülük biraz iyilik; iyilik de biraz kötülük anlamına gelmektedir (Hançerlioğlu, 1994: 467). Filozof, varlığın zıtlıklar üzerine kurulu olduğunu düşünmektedir. Zıtlıklar arasındaki mücadele aynı zamanda uyumu gerçekleştirmekte ve evreni oluşturmaktadır. Herakleitos'a göre doğadaki savaş beraberinde iyi şeyler getirmektedir. Zıtlıklar birbirini dengelemekle birlikte doğanın düzeni karşıt olan kuvvetlerle sağlanmaktadır (Dallı, 2010: 67). Zıtlıkların mücadelesini Herakleitos tüm tabiatın genel bir yasası olarak görmektedir. Filozof, aynı zamanda zıtlıkların bir birlik oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Her şey farklı kuvvetler arasındaki zıtlık yasasına göre sürekli bir değişim halindedir. Örneğin bir ev değişim halinde olan bir şeydir ancak yapıcı güçler uzun süren bir dönem boyunca geçici bir süreliğine baştanbaşa hüküm süren yıkıcı güçlere karşı üstünlük sağlayacaktır. Bu durum devam ettiği sürece ev bu şekilde ayakta kalacaktır. Bununla birlikte kuvvetler arasındaki güç dengesi sürekli olarak değişmektedir. Günün birinde bu yıkıcı güçler nihayet üstünlük kazanacaktır. Ev yıkılacak ve yer çekimi ile çürüme zıt güçleri etkileyecektir. Tüm nesnelerin arkasında yatan ve bunları destekleyen temel ilke güçler arasındaki etkileşimdir ve

bu güçler arasındaki denge yasalara (logos) göre değişmektedir (Skinbekk ve Gilje: 2001 /2014: 29). Herakleitos'a göre her şey bir değişim içinde bulunmaktadır. Değişmeyen hiçbir şey yoktur; değişmeyen tek şey değişimdir. İnsan ve doğa için devim ve değişme temel teşkil etmektedir. Varlık zamanın ilerlemesiyle birlikte sürekli bir değişim göstermektedir. Aynı kalan hiçbir şey yoktur. Herakleitos tarafından zamanın akışı karşıtlıklar yardımıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla filozof doğada sürekli olarak değişen bir düzen olduğuna inanmakla birlikte onun için tek gerçek olan değişimdir.

Herakleitos'tan günümüze kadar ulaşan bütünüyle korunmuş bir eser bulunmamaktadır. Herakleitos'a ait olduğu düşünülen fragmanlar kopya metinlerden alıntı yapan yazarlar aracılığıyla kopyaların kopyası biçiminde günümüze kadar ulaşmıştır (Herakleitos, 2014: 20) Herakleitos'a ait olan "Fragmanlar" adlı eseri filozofun karşıtlık, karşıtlığın birliği ve uyumuna dair görüşlerine yer vermesi açısından önemlidir. Herakleitos'un söz konusu görüşlerini içeren bazı fragmanları aşağıda incelenmektedir³:

Fragman 8

"Karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olanlardan en güzel uyum doğar. [Her şey çatışma sonucunda meydana gelir]"

Bu fragmana göre karşıt olanlar birbirleriyle uzlaşmayan ve farklı yönlerde doğru ilerleyen öğeleri belirtmektedir. Söz konusu "*uzlaşmaz*" ve birbirinden ayrık bulunan öğeler bir araya gelmekle bir bağlam ya da uyum yaratmaktadır. Herakleitos'un düşüncesine göre bağlamı ve uyumu oluşturan öğeler birbiriyle uyum içinde olanlar ve uzlaşanlar değil uyumsuz ve uzlaşmaz olanlardır. Uyum (*harmonia*) sözcüğü "*birbiriyle uyumlu parçaları bir araya getirme ve bağlama*" anlamıyla birlikte "*düşman güçlerin ya da karşıt güçlerin arasındaki uyuşma ve uzlaşma*" anlamını da belirtmektedir. Dolayısıyla Herakleitos bu sözcüğü "*uzlaşmaz olanların birliği*" anlamında ifade etmektedir (Herakleitos, 2005: 45).

³ Herakleitos'un genellikle en çok bilinen fragmanı (49a) (aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve biz değiliz) çoğu yorumcu tarafından özgün olarak kabul edilmediğinden dolayı çalışmamızda kapsam dışı bırakılmıştır.

Fragman 10

“Bağlanışlar; bütünler ve bütün olmayanlar, bir arada duran ve ayrı duran, birlikte söylenen ve ayrı söylenen. Her şeyden bir, bir'den her şey.”

Yukarıdaki söz konusu fragman Herakleitos'un karşıtlar öğretisini özlü bir biçimde açıklamakla birlikte fragman 8 ile bir bütünlük sergilemektedir. Herakleitos'a göre uyum yalnızca birbirini karşılıklı biçimde hem iten hem de çeken ögeler arasında gerçekleşmektedir (Herakleitos, 2014: 53).

Fragman 51

“Uzlaşmaz şeylerin kendi aralarında nasıl uzlaştığını anlamazlar. Karşıt dönüşlerin uyumu; yay ve lirdeki gibi”.

Uzlaşmaz olan şeylerle “bir araya gelmeyen, ayrı yönlere giden” şeyler kastedilmektedir. Birbirine zıtlık oluşturan güçlerin bir araya gelmesi uyumu ya da bağlamı meydana getirmektedir. Fragmanın ikinci cümlesinde ise uzlaşması mümkün olmayan şeyler, yay ve ona benzer bir yapısı bulunan lir aracılığıyla anlatılmaktadır. Birbirine zıt olan iki gücün birbiriyle çatışması yayın yapısını ve doğasını oluşturmaktadır. Bir tarafta içeri doğru çeken bir güç öbür tarafta ise dışarı doğru çeken başka bir güç vardır. Bu iki gücün birlikte çatışması gerilim yaratmaktadır. Bu zıt güçlerin karşılıklı geriliminden en güzel uyum ve ahenk ortaya çıkmaktadır (Herakleitos, 2014:137). Herakleitos karşıt ögelerin gerekliliğini yay ve lir örneğiyle göstermektedir. Yay ve lirin bu karşılıklı geriliminden muhteşem bir uyum doğmaktadır.

Fragman 57

“Çoğunluğun öğretmeni olan ve çok bildiği söylenen Hesiodos gece ile gündüzün ne olduğunu bilmezdi. Gece ile gündüz birdir”.

Herakleitos, Hesiodos'un gündüzle geceyi meydana getiren şeyin güneşin günlük hareketleri olduğunu anlayamadığını belirtmektedir. Düşünür gece ile

gündüzün günün doğasını meydana getiren iki karşıt öge olduğunu düşünmektedir (Herakleitos, 2005:145).

Fragman 58

“[İyi ile kötü bir ve aynı şeydir]. Hekimler keserek ve dağlayarak hastalarına acı veriyorlar. Bu yüzden talep ettikleri ücret haksızdır. Çünkü hekimlerin yaptığı iyilik, hastalıkların verdiği acılardan farklı değil”.

Bu fragman da Herakleitos'un karşıtlar konusundaki düşüncelerini belirtmektedir. Antik Yunan'da bulunan hekimlik tekniklerinin “kesmek”, “deşmek”, “dağlamak” gibi oldukça acı verici yöntemler olduğu bilinmektedir. Hekimler hastalara acı çektirerek yani “kötü bir iş” yaparak hastalıklarını iyileştirmekteydiler. Fragmanda hekimlerin hastalara çektirdiği acı üstü kapalı bir şekilde iyilik olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki fragmanda iyi ve kötünün bir ve aynı şey olduğunun altı çizilmektedir (Herakleitos, 2014:150).

Fragman 60

“İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır”.

Aşağı doğru giden ve ya inen yol evrensel açıdan düşünülünce ateşin sırayla hava, su ve toprağa dönüşmesini ifade etmektedir. Yukarı doğru giden yol ise toprağın su ve havaya dönüşmesini göstermektedir. Söz konusu her iki yolun bir arada işlemesi evrensel düzen içindeki oluşma ve bozulma süreçlerinin belirmesine sebep olmaktadır. Bir taraftan bazı nesneler bozulmakta ve ölmekte iken, diğer taraftan öteki nesneler varlığa kavuşmakta ve yaşam kazanmaktadır. İnen ve çıkan yolun bir ve aynı olması evrensel düzende bu iki sürecin bir bütünlük yaratmasından kaynaklanmaktadır (Herakleitos, 2005:151). Böylece oluş hem var oluşu aynı zamanda hem de yok oluşu ifade etmektedir.

Fragman 61

“Deniz hem en saf hem de en kirli sudur. Balıklar için içilebilir ve can verici; insanlar için içilemez ve öldürücü”.

Her bir canlı varlığın ilgi ve ihtiyaçları çeşitli farklılıklar taşımaktadır. Bu açıdan her canlı, nesneler dünyası ile farklı bir biçimde ilişki kurmaktadır. Nesnelerin tecrübe edilmesi her canlı varlıkta farklı biçimlerde belirmektedir. Aynı nesneler her tür üzerinde aynı etkiyi göstermemektedir. Denizin hem yaşam verici hem de öldürücü bir etkiye sahip olması kendi yapısındaki karşıtların birliğinden değil iki farklı tecrübeden dolayı meydana gelmektedir (Herakleitos, 2014:157). Dolayısıyla tıpkı insanların herhangi bir olay, durum karşısında takındıkları çeşitli tavırlar gibi herhangi bir olgu, nesne türler üzerinde farklı etkiler bırakmaktadır. Herkes aynı görüşte olmadığı gibi aynı tepkide, aynı fikirde, aynı mizaçta da olması beklenemez.

Fragman 67

“Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır. [Bunun anlamı: Bütün, karşıt şeylerden oluşur.] Ancak o (tanrı), ateşin yaktığı bir tütsüden yayılan ve herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır”.

Fragmanda yer alan tanrı sözcüğü muhtemelen *kosmos*’u belirtmektedir. Tanrı karşıt ögelerden oluşan *kosmos*’un bütünlüğünü ifade etmektedir. *Kosmos* bu dört karşıt ögenin çatışmasıyla ortaya çıkmıştır. Herakleitos *kosmos*’un daima zıt ögelerin çatışması ve karşılıklı gerilimiyle var olacağını düşünmektedir. “Savaş” ve “barış”; “oluş” ve “yok oluş”; “yaşam” ve “ölüm” her zaman bir arada bulunmaya devam edecektir. Nitekim *kosmos* karşıt olanlardan meydana gelmiştir. Kozmik düzenin kendisi aynı kalmakla birlikte karşıtların çatışmasından dolayı nesneler sürekli olarak değişmektedir. Tütsüyü yakan ateş aynı ateş olmasına rağmen tütsüden yayılan kokular farklılık taşıyacaktır (Herakleitos, 2005:165). Böylece *kosmos* var eden şey karşıt ögelerin mücadelesi ve gerilimidir. *Kosmos*da var olan zıtlıklar her zaman yan yana bulunmaktadır.

Herakleitos’un fragmanlarında ileri sürdüğü bir diğer felsefi görüş de göreliliktir. Evrende tarafımızdan görülen şeylerin aslında mutlak anlamlar taşımadığını ve görel olduğunu düşünmektedir. İyiliğin ve kötülüğün kesin anlamlar belirtmediğini; bireylerin kendilerine aykırı olan şeyi kötü olarak tanımladığını dile getirmektedir. İyiliğin var olabilmesi için kötülüğün gerekliliğini vurgulamaktadır. Herakleitos hastalık olmadan sağlığın, bilgelik olmadan cehaletin (Dallı, 2010: 68), yorgunluk

olmadan dinlenmenin bir anlam ifade etmeyeceğini savunmaktadır. Yüzyıllarca sonra ise Hegel, Herakleitos'un düşüncelerini geliştirmekle birlikte sağlam temeller kazandıracaktır.

İonia'lı düşünür Anaksagoras (M. Ö. 500-428) ise maddeyle ruhu kesin olarak birbirinden ayırıp sonsuza kadar ayrı kalacaklarını iddia etmekle felsefe alanındaki ilk düalist olmuştur. (Ebcim, 2013:5). Anaksagoras İonya'da Klazomenai'de (Urla) doğmuş ancak ömrünün yaklaşık otuz yılını Atina'da geçirmiştir. Felsefeyi Atinalılara ilk o tanıtmış ve fiziksel değişimin temel nedeni olarak zihni öne süren ilk kişi Anaksagoras olmuştur. Ona göre zihin yaşamı olan her şeyin üzerinde bir güce sahiptir; sonsuzdur ve kendi kendini yönetendir hiçbir şeyle karışmaz. Zihin dışındaki her şey ne kadar küçük olursa olsun sıcak ve soğuk, beyaz ve siyah gibi bütün karşıtlardan bir miktar içermektedir. Anaksagoras karın ise kısmen siyah olduğunu ileri sürmektedir (Russell, 2017: 130-132).

Miletli Arkhelaos Anaksagoras'ın öğrencisi ve Sokrates'in hocasıdır. Doğum yılı tam olarak bilinmemekle birlikte M. Ö. V. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Arkhelaos birisi sıcak diğeri soğuk olmak üzere oluşun iki nedeni olduğunu öne sürmektedir. Ona göre hareketin başlangıcı sıcak ile soğukun birbirinden ayrılmasıdır; sıcak hareket etmekte, soğuk ise durmaktadır. Buz halindeyken eriyen su, dünyanın ortasında toplanmakta olup orada yanarak hava ve toprak olmaktadır. Bunlardan biri yukarı giderken diğeri ise aşağı inmektedir. Böylece dünya meydana gelmekle birlikte durmaktadır (Kranz, 1941 / 1994: 154-155). Dolayısıyla Arkhelaos'un oluşu sıcak ve soğuk olmak üzere karşıt ögelere bağladığı gözlenmektedir.

Sokrates öncesi doğa felsefesinin son dönem filozoflarından biri olan Empedokles (M. Ö. 492-432) de Herakleitos'un görüşlerine benzer bir anlayış ileri sürmektedir. Empedokles, evrende gerçekte yalnızca toprak, hava, su ve ateş olmak üzere dört ögenin bulunduğunu; bu ögelerin ezeli ve edebi olduğunu savunmaktadır. Ona göre evrendeki tüm diğer varlıklar bu dört ögenin değişen oranlardaki birleşmesinden meydana gelmiştir. Düşünür, bu dört ögenin hareketlerinden sevgi ve nefret gibi iki gücün sorumlu olduğunu ileri sürmektedir. Sevgi ve nefret fiziki çekme ve itme etkileri uygulayan doğal güçlerdir. Buna göre

nefret, etkisiyle her ögenin kendisini diğer ögelerden ayırmaya çalışan; sevgi ise bileşik yaratıklar meydana getirmek için bir ögeyi diğer ögeyle karıştıran bir güçtür (Cevizci, 1999: 295-296). Dolayısıyla Empedokles sevginin birleştiren nefretin ise ayıran bir güç olduğunu ileri sürmektedir.

Aslında bu çatışmalara karşı karşıtların birliği anlayışının ilk izlerini antikçağ Yunan mitolojisinde de bulmak mümkündür. Anteros kavramı bu birliğin mitolojik simgesidir. Anteros Yunan mitolojisinde çok önemli bir karşıtlığı ifade etmektedir. Sözcük olarak “karşıt sevgi” anlamına gelmekle birlikte annesi Aphrodite tarafından büyük kardeşi Eros (Sevgi)’ un gelişmesi için dünyaya getirilmiştir. Eros Anteros’la beraber büyümüş ve yalnız onunla beraberken mutluluk duymuştur. Eros, Anteros yanındaysa neşeli ve mutlu; ondan uzakta ise kederli olurmuş (Hançerlioğlu, 1994: 43). Böylece Empedokles’in savunduğu gibi, Yunan mitolojisinde Eros’un karşıtını oluşturan kardeşi Anteros, gelişimin ve oluşumun zıtların çatışmasıyla meydana geldiği düşüncesini sergilemektedir.

Herakleitos’tan bir sonraki büyük düşünür Sokrates M. Ö. 469-399 yılları arasında yaşamıştır. Sokrates, Platon’un hocasıdır, yazılı hiçbir eseri bulunmamaktadır, tüm vaktini özellikle gençlerle felsefe tartışarak geçirmiştir. Felsefesinde öncelikle insanın doğası, ihtiyaçları, amaçları üzerinde durmuştur (Cevizli,1999:782). Filozof’a göre diyalektik, bir doğurtma yöntemidir. Sokrates söz konusu bu yöntemle herhangi bir tartışmada zıt düşünceleri ortaya çıkarmış ve bunları karşısındaki kişinin çözümlemesini sağlayarak gerçeği doğurtmaya çalışmıştır. Sonrasında Sokratesçiler de diyalektiği sorular ve karşılıklarla tartışma sanatı daha sonra da kavramları sıralama sanatı anlamında kullanmışlardır (Hançerlioğlu, 1994: 105). Dolayısıyla Sokrates açısından diyalektik, doğruya ulaşmak, kavramları açıklığa kavuşturmak, belirlemek ve bunların kesin tanımlarını bulmak için karşıtlıklar içinde ilerleyen karşılıklı konuşma yöntemidir (Akarsu, 1975: 72-73).

Hegel, Sokrates’te diyalektiksel ögenin ironi taşıdığını belirtmektedir. Bu bağlamda Sokrates genellikle diyalektiğini öncelikle sıradan bilince ve sonra da özellikle sofistlere karşı yöneltmektedir. Söyleşilerinde söz konusu olan olgular üzerine daha yakından bilgi edinmek ister gibi görünmekte; bu nedenle her türlü

soruyu sormakta ve böylece söyleşide bulunduğu kişileri onlara ilk başta doğru olarak görünmüş olanın karşısına götürmektedir (Hegel, 1830 / 1996: 95). Böylece Sokrates karşıtlıklardan yararlandığı tartışma yöntemiyle evrensel özün değerini ve gerçek anlamını ortaya koymaya çalışmakla birlikte karşısındaki kişilere hazır bilgi vermek yerine sorgulamalarını sağlayarak kendilerini geliştirmelerini dilemiştir.

Diyalektik, Sokrates'in öğrencisi Platon (MÖ 427–347) ile birlikte gelişmeye başlamıştır (Ülken, 1972: 3). Platon'un düşüncesinde diyalektik ideaların bilgisine vardırıan yol; en yüksek bilim; mantıksal yöntemdir (Akarsu, 1975: 72-73). Platon yaşam ve ölüm gibi karşıtı olan bütün şeylerin, karşıtıdan türediğini ileri sürmektedir (Russell, 2017: 261). Bununla beraber Platon her şeyin birçok değil bir tek karşıtı olduğunu belirtmektedir. Buna göre aynı tarzda yapılan şeyler aynı şeyden; karşıt tarzda yapılan şeyler de karşıt şeyden ileri gelmektedir. Düşünür bahsettiği karşıtlığa akılsızca yapılan bir hareket ve ölçüyle yapılan bir hareket; kuvvetli hareket ve zayıf hareket; hızlı hareket ve ağır hareket; güzel ve çirkin; iyi ve kötü; ince ses ve kalın ses gibi çeşitli örnekler göstermektedir. Bu bağlamda birbirine karşıt olan şeylerin de karşıt sebeplerden ileri geldiğini vurgulamaktadır yani ölçülü yapılan hareket ölçüden; akılsızca yapılan hareket de akılsızlıktan doğmaktadır. Hareketler birbirinin karşıtı olduğundan dolayı bunları doğuran sebepler de birbirinin karşıtıdır (Platon, 2001: 332b,e).

Platon'a göre ruh ölümsüzdür, sonsuzdur; öncesiz ve sonrasızdır (Platon, 1963: 105e, 106d) ebedi olarak var olmaktadır. Ruh yalındır ve parçalardan oluşmamaktadır. Bir başlangıca, sonuca ve değişime sahip değildir, görünmezdir (Russell, 2017: 264). Ruh, doğan ve varlığa gelen bir şey değildir dolayısıyla ortadan kalkabilen, yokluğa gitmesi mümkün olan bir şey olması da imkânsızdır yani ruh ezelidir (Arslan, 2006: 364-365). Platon özellikle "Phaidon" adlı eserinde ruhun sonsuzluk ilkesini karşıtlıklar temelinde şöyle değerlendirmektedir:

Karşıt olan şeyden kendisinin karşıtı olan şey doğmaktadır yani karşıtlar birbirinden doğmaktadır; bunlar kendinden karşıtlardır. Örneğin kar, kar olmakla sıcak asla kendisinde kabul edemez; hem kar hem de sıcak olması mümkün değildir ancak sıcaklığın yaklaşmasıyla ya yerini ona terk edecek ya da yok olacaktır. Soğuk kendisine yaklaştığı zaman ateş de ya geri çekilecek ya da yok olacaktır fakat eğer soğuğu kendisinde kabul ederse ne ateş ne de soğuk olması beklenemez, belirsiz bir duruma düşecektir. Dolayısıyla

kendinden karşıtlar birbirlerini dışta bırakmaktadır” (Platon, 1963:103b,d,104b). “Bununla birlikte bedenin canlı olması için ruha gerek duyulmaktadır. Ruh ölümü asla kabul etmez çünkü ölümsüzdür. Ruh her neyin içine girerse ona daima hareket vermektedir. Hayatın karşıtı ise ölümdür. (Platon, 1963: 105d).

Böylece her şeyin karşıtından türediği dolayısıyla yaşamın ölümü ürettiği kadar ölümün de yaşamı üretmesi gerektiği sonucuna ulaşmak mümkündür (Russell, 2017: 264). Bununla birlikte Platon “Phaidon” gibi diyaloglarında ruh ile bedeni birbirine taban tabana zıt, birbirine yabancı, hatta düşman olarak gören, bedeni ruh için bir zindan olarak kabul eden bir kuram sergilemektedir (Arslan, 2006: 362).

Platon “Yasalar” adlı eserinde ruhu her şeyin nedeni olarak açıklamaktadır: *“Ruh iyi ve kötü; güzel ve çirkin; adalet ve adaletsizlik gibi kuşkusuz bütün karşıtların nedenidir”* (Platon, 2007: 896d). Platon ayrıca bu eserinde fiziksel değişimlerin aslında psikolojik bir kaynağa sahip olduğu görüşünü dile getirmektedir (Arslan, 2006: 365):

Ruh gökyüzündeki, yeryüzündeki ve denizdeki her şeyin hareketini kendi hareketiyle sağlamaktadır. Bu hareketler ise istemek, araştırmak, dikkat etmek, karar vermek, doğru ve yanlış düşünmek, sevinmek ve üzülme, cesur olmak ve korkmak, nefret etmek ve sevmek olarak adlandırılmaktadır. Bu türden ilk hareketler bütün maddeleri büyümeye ve küçülmeye, birleşmeye ve ayrılmaya ve bunları izleyen sonuçlara götürmektedir. Maddenin sıcak ve soğuk, ağır ve hafif, katı ve yumuşak, ak ve kara, acı ve tatlı olmasına neden olmaktadır. Ruh bütün bu karşıtsal araçları kullanarak tanrısal akılla işbirliği içinde her şeyi doğru ve mutlak kılmaktadır (Platon, 2007: 897b).

Filozof, tikel şeylerin her zaman karşıt nitelikler barındırdığını düşünmektedir. Güzel olan bazı bakımlardan çirkindir; adaletli olan bazı bakımlardan adaletsizdir. Ona göre duyulabilir bütün tikel nesneler bu çelişkili niteliğe sahiptir bu yüzden var olanla var olmayan arasındadırlar (Russell, 2017: 230). Platon’a göre zihin bazı şeyleri kendi başına, bazı şeyleri bedensel yetiler aracılığıyla kavramaktadır. Sert ve yumuşak şeyler dokunma yoluyla algılanmaktadır ama onların var olduklarına ve karşıt olduklarına zihin karar vermektedir (Russell, 2017: 285). Buna göre yalnızca zihin varlığa ve gerçekliğe ulaşabilmekle birlikte karşıtlıkların algılanmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte B. Russell’in da (2017: 294) belirttiği gibi Platon sürekli değişim süreçlerine algılama ve algılamama, bilme ve bilmeme gibi mantıksal karşıtlıkları uygulamaktadır.

Bununla birlikte Platon ruhta iyi huy ve kötü huy bulunduğunu belirtmektedir. Buna göre gevşekliğin gençlerin karakterini huysuz ve sinirli kıldığını; aşırı ve sert baskının da gençleri aşağılık, köle yaradılışlı bireyler haline getirmekle beraber onları toplumdışına iteceğini vurgulamaktadır. Nitekim ona göre doğru yaşam ne haz peşinde koşmak, ne de kesinlikle acıdan kaçmak olmalıdır. Tam tersine orta yolu bulmak gerekmektedir (Platon, 2007: 791c,d -792d). Böylece Platon insan ruhunun iyiye ve kötüye eğilimli olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlara dinginlik diye adlandırdığı orta yolu bulmalarını öğütlemektedir. Her şeyin bir dengede bulunması gerektiğini savunmaktadır.

Aristoteles (MÖ 384–322) Trakya'da Stageiros'da doğmuştur. Babası Makedonya kralının saray hekimliğini yapmıştır. Filozof yaklaşık 18 yaşına geldiğinde Atina'ya gelip Platon'un öğrencisi olmuştur. Platon ölene kadar yaklaşık 20 yıl akademide kalmıştır. Ünlü düşünür ayrıca Büyük İskender'in tahta çıkana kadar öğretmenliğini de yapmıştır (Russell, 2017: 297). Bununla birlikte bilimlerin bir haritasını çıkarmış soyut düşünceden önce gözlemden ve deneyden başlayan bir felsefe yaklaşımının kurucusu olmuştur (Magee, 2010: 32). Aristoteles mantığında diyalektik, bir tanıtlama yoludur (Akarsu, 1975: 72-73). Ünlü düşünür, diyalektiğin kullanıldığı ve yararlı olduğu zihinsel egzersiz, gündelik ve rastlantısal tartışmalar ve felsefi bilimler olmak üzere üç temel alan göstermektedir (Delice, 2007: 191).

Aristoteles erdeme götüren kılavuzun orta yol olduğunu savunmaktadır. Huy niteliklerini üç grupta toplamaktadır. Bunların her birinde ilk ve son nitelikler aşırı gitme ve kötülüktür. Orta nitelikteyse erdem bulunmaktadır (Durant, 2014: 95). Örneğin cömertlik, savurganlıkla cimriliğin; cesaret, çılgınlıkla korkaklığın; özsaygı, kibirle kendini hor görmenin; ölçülülük, arsızlıkla çekingenliğin ortasında bulunmaktadır. Böylece erdem her ikisi de erdemsizlik olan iki uç arasındaki orta noktada yer almaktadır. Amaç daima dengeli bir kişi olmaktır (Magee, 2010: 38). Filozof'a göre mutluluğu kazanmanın yolu dengede bulunmaktır. Her şeyde ölçülü olmak ve hiçbir şeyde aşırıya kaçmamak gerekmektedir. İnsanın orta yolu takip ederek erdeme ulaşması mümkündür. Benzer şekilde "azı yarar, çoğu zarar, ortası karar" Türk atasözü Aristoteles'in bu felsefi görüşünü özetler niteliktedir. Söz konusu atasözü Türk toplumu tarafından her olay ve durumda sık sık kullanılabilir.

Aristoteles benzer bir şekilde bedeninin sağlıklı, sıhhatli olmasını da orta yola bağlamaktadır. Buna göre vücuttaki unsurlar (soğukluk, sıcaklık, ıslaklık, kuruluk) arasında gerçekleşen asimetrinin hastalık olduğunu belirtmektedir. Aristoteles sistematik yazılarında simetri hakkında hep aynı dili kullanmakta olup sağlığın soğukla sıcaklığın simetrisinde saklı olduğuna inanmaktadır (Yetkin, 1938: 69).

Ünlü düşünür “Metafizik” adlı eserinde karşıtlığı tanımlamakla birlikte bir şeyin tek bir karşıtı olup olmadığını özellikle filozofların incelemesi gerektiğini belirtmektedir ve ayrıca tüm yönleriyle zıtlığın özüne dair önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre zıtların incelenmesinin varlıkbilim kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekte olup karşıtlığın, farklılığın bir türü olduğunu dile getirmektedir (Aristoteles, 1996: 1004a,10). Aristoteles aynı zamanda en büyük farklılığı karşıtlık olarak adlandırmaktadır ve bütün karşıtların var olana ve var olmayana, birlik ve çokluğa indirgenebileceğini ifade etmektedir.

Bununla birlikte Aristoteles hemen hemen bütün filozofların varlıklar ve tözün karşıtlardan meydana geldiği konusunda görüş birliği içinde olduklarını ve karşıtlıkları ilk ilkeler olarak kabul ettiklerini belirtmektedir. Kendisi de aynı görüşü paylaşmakla beraber bütün varlıkların karşıtlar olduğunu ya da karşıtlardan meydana geldiğini vurgulamaktadır (Aristoteles, 1996: 1004b,30-1005a). Aristoteles’e göre her değişim karşıttan karşıta doğru ayrı cinsten şeyler arasında değil aynı cinsten şeyler arasında gerçekleşmektedir (Aristoteles, 1996: 1011b, 30). Böylece Aristoteles aynı cinse sahip şeyler arasındaki zıtlık bağıntısının karşıtlık olarak değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Aristoteles’in dile getirdiği bu görüş dilbilimsel bir olgu olan zıt anlamlılığın sahip olduğu en temel özelliği yansıtmaktadır: ortak cins özelliğine sahip sözcükler anlamsal açıdan zıt anlamlıdır. Örneğin siyah ve beyaz zıt anlamlı sözcük çiftinde yer alan her iki sözcük de renk tonlarını göstermektedir. Dolayısıyla aynı cinse sahip olan siyah ve beyaz arasında bir karşıtlık söz konusudur.

Aristoteles yine benzer bir biçimde aralarında bağıntı bulunmayan varlıkların karşılaştırılamayacağını ve ortak bir özelliğe sahip olmadıklarını; aynı cinse sahip, birbirinden en farklı olan şeylerin ise karşıtlar olduğunu belirtmektedir. Buna göre tam farklılık bir cins içindeki türler arasında olan en büyük farklılıktır. Örneğin

“beyaz” ile “doğru” arasında ne bir farklılık ne de karşıtlık söz konusudur ancak beyazla siyah arasında en büyük farklılık ve karşıtlık bulunmaktadır çünkü beyaz ve siyah aynı cins içinde yer almaktadır yani başka bir deyişle aynı türe aittir. Bununla beraber kendilerinden hareketle karşılıklı oluş ve değişimin meydana geldiği uçların karşıtlar olduğunu ve uçlar yani karşıtlar arasındaki mesafenin en büyük mesafe olabileceğini ifade etmektedir. Böylece karşıtlık kavramının değişim kavramına bağlı olduğunu düşünmektedir (Aristoteles, 1996:1055a,5-25). Dolayısıyla zıtlık maksimum farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra Aristoteles bir şeyin birçok karşıtı olamayacağını çünkü ne bir uçtan daha uç bir şeyin ne de bir mesafenin ikiden fazla uç noktası olamayacağını belirtmektedir.

Aristoteles karşıtlığı tanımlamanın yanı sıra temel özelliklerini de açıklamaktadır. Buna göre şu nitelikler arasında karşıtlıklar meydana gelmektedir (Aristoteles, 1996: 1018a, 25):

- 1) Aynı zamanda aynı özneye ait olmaları mümkün olmayan özellikleri bakımından birbirinden farklı nitelikler: örneğin ayaklı hayvan ve kanatlı hayvan;
- 2) Aynı cins içinde birbirinden en farklı nitelikler: örneğin siyah ve beyaz, acı ve tatlı;
- 3) Kendilerini kabul eden özneye birbirinden en farklı nitelikler: örneğin siyah ve beyaz;
- 4) Aynı yetinin alanı içine giren şeyler arasında birbirlerinden en farklı olan nitelikler yani aynı bilimin nesneleri arasında birbirlerinden en farklı olanları kastetmektedir;
- 5) Ayrımları hem mutlak olarak (varlık ve yokluk, doluluk ve boşluk) hem cins (canlı ve cansız) hem de tür (siyah ve beyaz) bakımından birbirlerinden en büyük şeyler.

Aristoteles çelişki, yoksunluk ve göreliliğin de zıtlar olduğunu açıklamakla beraber birincil zıtlık olarak çelişkiyi göstermektedir. Buna göre çelişki hiçbir ara durum içermemektedir oysaki karşıtlık ara durumlara sahip olabilmektedir. En mutlak zıtlık çelişiklerin zıtlığıdır; yoksunluk da bir tür çelişkidir. Her karşıtlık iki karşıttan birinin bir yoksunluk olmasını gerektirmektedir ancak bu yoksunluk her

zaman aynı türden olmamaktadır: eşitsizlik eşitlikten; benzer olmama benzerlikten; erdemsizlik erdemden yoksun olmaktır. O halde karşıtlardan birinin daima diğerinin yokluğu olduğu apaçıktır (Aristoteles, 1996: 1055b, 5-25).

Aristoteles karşıtlığın ara duruma sahip olma özelliğini de detaylı bir biçimde açıklamaktadır:

Karşıtlık kendi ögeleri arasında bir ara duruma sahiptir. O halde eşit ne büyük, ne de küçüktür; doğası gereği büyük ve küçük olma özelliğine sahiptir. Ne iyi ne kötü olmayan; aynı zamanda hem iyi hem kötü olana zıt bir durumda bulunmaktadır (Aristoteles, 1996: 1056a,10-25). Bununla beraber ara durumların da karşıtlardan oluşması gerekmektedir. Örneğin lirin en kalın telinden en ince teline geçmek için öncelikle ara seslerden geçmek gerekmektedir. Benzer durum renkler içinde geçerlidir, beyazdan siyaha geçmek için siyaha gelmeden önce kırmızı ve griden geçmek gerekmektedir. Dolayısıyla ara durumların aynı cinse ait olmaları ve ara durumları oldukları şeylerle aynı cinsin içinde bulunmaları gerekmektedir. Değişme yalnızca özleri bakımından ele alınan karşıtlar arasında gerçekleşmektedir. O halde karşıt olmayan şeyler arasında bir ara durum olması imkânsızdır (Aristoteles, 1996: 1057a,15-30).

Dolayısıyla bütün ara durumlar aynı cinse aittir; karşıtlar arasındaki ara durumlardır ve tümü karşıtlardan meydana gelmektedir. Böylece ünlü filozof binlerce yıl önce karşıtlığı tanımlamış, temel ilkelerini ortaya koymuş; iki öz arasındaki zıtlıklar üzerine düşüncelerini dile getirmiştir.

Antik Yunan felsefesinin önde gelen düşünürlerinin karşıtlığa dair görüşlerine değindikten sonra XVIII. yy. Aydınlanma Çağı'na gelindiğinde I. Kant'ın aklın kendi içinde düştüğü çelişmelere "çatışkı" (*antinomy*) adını verdiği düşünceleri konumuz bağlamında dikkat çekmektedir. I. Kant (1724-1804) aydınlanmacı bir Alman filozofudur. Doğu Prusya'da Königsberg'de doğan filozof yaşamı boyunca buradan hiç ayrılmamıştır. Tekdüze bir yaşam sürmekle birlikte özel öğretmenlikten felsefe profesörlüğüne dek uzanan mesleki bir geçmişe sahiptir.

I. Kant yasaların ya da önermelerin kendi aralarındaki çelişikliğini "çatışkı" (*antinomy*) olarak adlandırmaktadır. Çatışkı aklın kendi içinde zorunlulukla düştüğü çelişmelerdir (Akarsu, 1975: 39). Bu terim Yunanca "yasalar arasındaki çelişki" anlamına gelen *antinomia* sözcüğünden gelmektedir. Kant'a göre saltığın alanındaki bütün önermeler çatışkıdır çünkü bu önermeler deneye tabi olamayacağından

karşılıklarını da aynı güçle ileri sürmek mümkündür. Örneğin “evren sınırlıdır” a karşı “evren sınırsızdır” görüşü iddia edilebilir ve bunların her ikisinin de deneysel açıdan kanıtlanması mümkün değildir. Düşünür nesneye olduğu gibi özneye de kesin bir bilinemezlik attığından dolayı bu gibi kozmolojik önermelere “saf aklın çatışmaları” adını vermiş ve bunları 4 ana çatışmada toplamıştır. Kant’a göre çatışmayı doğuran 4 “kozmozolojik ide” aşağıdaki gibidir:

- 1) Nicelik çatışması “evren sınırlıdır – evren sınırsızdır”.
- 2) Nitelik çatışması “madde bölünmez atomlardan yapılmıştır – madde sonsuzca bölünebilir”.
- 3) Bağintı çatışması “her şey zorunlu olarak bağıntılıdır – hiçbir şey zorunlu olarak bağıntılı değildir, özgür nedenler vardır.”
- 4) Kiplik çatışması “evrenin nedeni olan zorunlu bir varlık vardır – evrenin nedeni zorunlu bir varlık değildir” (Hançerlioğlu, 1994: 43).

Kant’ın söz konusu çatışkılarda izlediği yöntem öncelikle yukarıda dile getirilen karşıt görüşleri “tez” ve “antitez” şeklinde birbirlerinin karşısına koymak ve her ikisini de tanıtlamaya çalışmaktır (Hegel, 1830/1996: 64). Kant’a göre yukarıdaki söz konusu çatışkıların tezleri de antitezleri de aynı kesinlikle kanıtlanabilir (Akarsu, 1975: 39).

I. Kant değişmeyen peşinde koşarken Hegel (1770-1831) farklı, değişebilir dünya görüşlerinin tarihsel oluşum süreçlerini araştırmıştır. I. Kant daima ikilemsel zıtlıklar temelinde düşünür iken Hegel bu zıtlıkları diyalektik bir bağlama oturtarak uzlaştırma yoluna gitmiştir (Skirbekk ve Gilje, 2014: 393). G. W. F. Hegel’in meslek yaşamı özel öğretmenlikten gazete editörlüğüne daha sonra okul müdürlüğüne en sonunda da önce Heidelberg’de sonra Berlin’de felsefe profesörlüğüne kadar uzanmaktadır. Hegel oldukça üretken bir filozoftu, ölümüne kadar Almanya’da düşünsel konularda baskın bir kişilik olmuştur (Magee, 2010: 158). Hegel aynı zamanda Herakleitos’tan sonra diyalektiğin evrenselliğini meydana koyan ilk büyük düşünür olarak kabul edilmektedir. Herakleitos’un düşüncelerini daha da ileri taşımıştır. Ona göre bilgisel süreçle doğasal süreci kapsayan saltık varlık’ın gelişme süreci diyalektikle gerçekleşmektedir (Hançerlioğlu, 1994: 106). Dolayısıyla Herakleitos gibi Hegel de zıtların savaşını savunmaktadır (Ülken, 1972: 25).

Hegel her şeyin gelişmekte olduğunu düşünmüştür. Her karmaşık durumun içinde birbiriyle çatışan ögeler barındırdığına ve bunların istikrarı bozduğuna inanmıştır. Bu yüzden ona göre böyle bir durumun sonsuza kadar varlığını sürdürmesi imkânsızdır. Çatışmalar bir çözüme kavuşana kadar olgunlaşmak durumundadır ve bu daha sonra yeni çatışmalar içeren yeni bir durum meydana getirecektir. Hegel bütün bu aşamaları “diyalektik süreç” olarak adlandırmış ve bunun üç evreden oluştuğunu dile getirmiştir. Buna göre başlangıçtaki durum birinci evreyi yani “tez”i; tezin harekete geçirdiği tepki, karşıt güçler ve çatışan unsurlar ikinci evreyi yani tezin “antitez”ini oluşturmaktadır. Bu ikisi arasındaki çatışma çözümlenerek tezin ve antitezin bazı ögelerinin dışarıda kaldığı bazılarının da muhafaza edildiği yeni bir duruma ulaşmaktadır. Hegel bu durumu ise “sentez” olarak tanımlamaktadır. Böylece değişim süreci kesintisiz bir şekilde sürüp gitmektedir (Magee, 2010: 159). Bu yüzden hiçbir şey aynı kalmamaktadır ve sürekli değişmektedir.

Hegel’e göre her fikir bir ilişkiler topluluğudur. Buna göre herhangi bir şeyi ancak başka bir şeye bağlayarak; benzerliklerini ve ayrılıklarını algılayarak düşünmek mümkündür. İlişkiler içindeki en evrensel olanını ise karşıtlık olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda her düşünce ya da nesnenin durumu onu karşıtına götürmekle birlikte onunla birleşerek daha yüksek ya da daha karmaşık bir bütün meydana getirmektedir. Bu diyalektik harekete göre gelişen yalnızca düşünce değil aynı zamanda nesnelerin kendidir (Durant, 2014: 285). Hegel ileri sürdüğü bu diyalektik harekete yazdığı her eserinde yer vermiştir. Ona göre her düşüncede, her nesnede, her olayda, her durumda diyalektik bir hareket bulunmaktadır. Sürekli olan hiçbir durum yoktur. Her aşamada ancak karşıtların çatışması söz konusudur.

Bununla birlikte ünlü filozof dünya, varlık, kültür gibi her şeyin mutlak zihnin üçlü adımlarından oluşan diyalektik hareketlerden meydana geldiğini belirtmektedir. Buna göre diyalektik hem düşünmenin hem de bütün varlığın gelişme biçimidir. Hem düşünme hem de varlık hep karşıtların içinden geçerek ve karşıtları uzlaştırarak gerçekleşmektedir. Gerçeklik ise olumsuzlamalarla, çelişkilerle ve karşıtlıklarla doludur. Diyalektik süreç, kendisinde tüm karşıtlıkların hem barındığı hem de çözüldüğü son ve en yüksek kavrama ulaşılıncaya kadar devam etmektedir

(Cevizci, 1999: 403-404). Ünlü düşünüre göre doğa, karşıtlardan meydana gelen mutlak bir varlıktır.

Hegel'e göre diyalektik tüm başka bilinç biçimlerinde ve genel deneyim alanında da işlevsellik göstermektedir. Ona göre bizi çevreleyen her şeyin diyalektiğin bir örneği olarak görülmesi mümkündür: *“Biliriz ki sonlu olan her şey sağlam ve en son olmak yerine tersine değişebilir ve geçicidir; bu ise sonlunun diyalektiğinden başka bir şey değildir”*. Bununla birlikte Hegel daha somut örnekler vererek diyalektik kavramının doğadaki yerini belirlemektedir: *“Diyalektik kendini doğal ve tinsel dünyaların tüm tikel alan ve şekillerinde de geçerli kılmaktadır”*. Bu duruma gök cisimlerinin hareketini ve meteorolojik süreçleri örnek olarak göstermekle birlikte tüm doğa süreçlerinin temelinde yattığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla diyalektik değişim ve hareket demektir. Ünlü düşünür ayrıca diyalektiğin bilincimize işlediğini ve bunun *“gurur düşüşün önünde gelir”*; *“aşırı keskinlik kendini köreltir”* gibi bazı özdeyişlerde kendini gösterdiğini savunmaktadır (Hegel, 1830 / 1996: 95-96).

Hegel “Mantık Bilimi” adlı kitabında oluşa dair görüşlerini ise şöyle dile getirmektedir: *“Bir yokluk ki kendi içinde varlığı kapsamaktadır ve benzer olarak bir varlık ki içinde yokluğu kapsamaktadır. Oluş her zaman kendi içinde varlığı ve yokluğu kapsamakta ve karşılıklı olarak birbirlerini ortadan kaldırmaktadır”* (Hegel, 1830 / 1996: 109). Düşünüre göre varlığın karşıtı yokluktur; yokluğun karşıtı ise varlıktır. Her ikisi de birbirini kendi içinde taşımaktadır. Oluş hem varlığı hem yokluğu yani iki zıt kuvveti de içerisinde barındırmaktadır.

Hegel karşıtların birbirleriyle yakın bir ilişki içerisinde olduklarını ve birbirlerine bağımlı olduklarını belirtmektedir. Öyle ki *“mıknatıstaki Kuzey kutup Güney kutup olmaksızın ve Güney kutup Kuzey kutup olmaksızın olamaz”* (Hegel, 1830 / 1996: 144). Aynı zamanda ona göre her şey karşıttır demek daha doğrudur: *“gerçekte ne gökte ne de yerde, ne tinsel ne de doğal dünyalarda anlağın (anlama düzeyi) ileri sürdüğü gibi öyle soyut bir “ya – ya da” yoktur. Var olan her şey somut bir şey ve böylece kendi içinde ayırım ve karşıtlık taşıyan bir şeydir”* (Hegel, 1830 / 1996: 145). Dolayısıyla düşünüre göre her şey kendi içinde mutlaka kendi karşıtını da içermektedir. Bu durum evrendeki her nesne, her olay ya da süreç için geçerlidir. Bu

sayılan durumların her biri kendi içinde birbirlerini yok etmeye çalışan çeşitli zıt yönler ve eğilimler içermektedir.

Bununla birlikte Hegel terminolojisinde karşıtlar birlik halinde değil özdeş halde bulunmaktadır. Doğada, toplumda ve bilinçte yer alan her nesne, olgu ve olay mutlaka bir karşıtlık taşımaktadır. Karşıtlar birbirlerinin varlığını sağlamaktadır. Karşıtlıkların hiç birinin tek başına var olamadığı gibi ancak birlikte var olmaları mümkündür. Örneğin savaşta yenilme olmadan yenme; çekilme olmadan ilerleme olmaz; söz konusu karşıtlıkların her ikisi birden savaşı meydana getirmektedir. Karşıtlıkların bu bağıllığı ve bu bağıllıktan doğan birliği geçicidir. Temel ve sürekli olan ise onların mücadelesidir. Karşıtlar birbirlerinin varlığını belirlemektedir. Her bir karşıt diğeri var olduğu için vardır (Hançerlioğlu III, 1976: 232). Dolayısıyla karşıtların varlığı birbirine bağlıdır. Her bir karşıt, diğeri karşıtın varlığını belirlemektedir.

Öte yandan Hegel dünyanın var olmasını sağlayan şeyin çelişki olduğunu iddia etmektedir: *“Genel olarak dünyayı devindiren şey çelişkidir ve çelişkinin düşünülemez olduğunu söylemek gülünçtür”* (Hegel, 1830 / 1996: 145). Hegel, çelişme'yi her türlü yaşamın temel yasası saymaktadır. Bir şeyde ne kadar çelişme varsa o şey o kadar yaşamakta ve hareket etmektedir (Hançerlioğlu I, 1976: 249). Hegel çelişki hakkında şöyle yazmaktadır:

Çelişkili kavramlar öğretisinde bir kavram örneğin mavi iken öteki kavram mavi-olmayandır; öyle ki bu başkası olumlu bir şey, söz gelimi sarı olmaz, tersine ona yalnızca soyut – olumsuz bir şey olarak sarılmak gerekir. Çelişkili denilen kavramların karşıtlıklarının boşluğu evrensel bir yasanın şu sözde görkemli anlatımında bütünüyle sergilenir: Her şeye tüm böyle karşıt yüklemelerden biri düşer, başkası değil; öyle ki tin ya aktır ya da ak değil; ya sarıdır ya da sarı değil vb. sonsuza dek (Hegel, 1830 / 1996: 143).

Filozofun söz konusu satırlarından çelişkiyi yaşamın temel yasası olarak düşündüğü açıkça belli olmaktadır.

Hegel, kendi devrinde bilimin geldiği noktayı ise *“çağdaş doğabilim ilk kez mıknatısta kutupsallık olarak algılanan karşıtlığın bütün bir doğaya yayılmış şekilde evrensel bir doğa yasası olarak saptandığı bir düzeye ulaşmıştır”* sözleri ile aktarmaktadır (Hegel, 1830 / 1996: 144). Hegel bu sözünüyle karşıtlığın tüm doğada

yer aldığını, adeta evrenin işleyiş yasasını bu karşıtlar ve karşıtların birliğinin oluşturduğunu ifade etmektedir.

Hegel'in ardından Batı felsefesinde karşıtlıkla ilgili görüşleriyle öne çıkan filozoflardan Friedrich Engels (1820-1895) "Doğanın Diyalektiği" adlı çalışmasında evrensel gelişim ilkesi olarak zıtlığın incelenmesine büyük bir önem vermiştir. Bu çalışmasında zıtlıkların doğasını ve karşılıklı ilişkisini araştırmıştır (Koryukina, 2014: 33-34). Düşünür söz konusu eserinde doğanın ve bilimsel düşüncenin diyalektik bir yapıda olduğunu göstermeye çalışmıştır. Engels'e göre *"hareketin kendisi bir çelişme'dir. Yaşam, çelişme' den ibarettir. Yaşayan her şey, her an hem kendisidir hem de kendisi olmayan'dır. Bu her an oluşan, durmadan yenilenen ve çözülen bir çelişme'dir. Çelişme biter bitmez yaşam da sona ermekte ve ölüm gelmektedir"* (akt. Hançerlioğlu I, 1976: 250). Dolayısıyla filozof evrenin ve yaşamın merkez noktasında çelişmenin var olduğunu vurgulamaktadır ve karşıtlığa dair kendisinden önceki filozoflarla benzer düşünceler taşımaktadır.

Bu bağlamda F. Engels birbirine zıt kavramlar olan yaşam ve ölüm hakkındaki görüşlerini *"yaşamın olumsuzlanması aslında yaşamın kendisinde bulunmaktadır böylece yaşam her zaman embriyonda daima var olan kaçınılmaz sonucuyla yani ölümle ilintili olarak düşünülmektedir. Diyalektik yaşam anlayışı özellikle bu anlama gelmektedir. Yaşamak ölmek demektir"* (Marks ve Engels: 1961: 610-611) şeklinde belirtmektedir. Dolayısıyla yaşam içinde zıttı olan ölümü, ölüm de içinde yaşamı barındırmaktadır. Karşıtlar birbirinin içinde saklıdır.

Sonuç olarak antik filozoflar evrenin nasıl meydana geldiği sorusuna; çevrelerini saran çeşitli nesne ve olguları anlamlandırma arayışında daima karşıtlık kavramına başvurmuşlardır. Böylece evrenin temelinde, yaşamın özünde birbirine zıt unsurların bulunduğu ve her şeyin birbirine karşıt olduğu sonucuna ulaşmakla birlikte zıtlıkların içinde mükemmel bir uyumun, dengenin saklı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra kimi filozoflar karşıtlık kavramını tanımlamış ayrıca temel özelliklerini belirtmişlerdir.

2.2.2. Doğu Felsefesinde Zıtlık Olgusunun Yeri

“Ümitsizlik tarafına gitme, ümit kapıları vardır.

Karanlıklar semtine varma, güneşler parlamaktadır”.

(Mevlana I, 2005: 61)

Antik Yunan’da söz konusu düşünceler dile getirilir iken doğuda ise İslam felsefesi IX ve XII. yüzyıllar arasında başlıca eserlerini vermeye başlamıştır. Doğu felsefesi genel olarak Hindistan ve Çin’de başlayan felsefi görüşleri kapsamaktadır ancak İslam felsefesi ve İran felsefesi de bu grup içinde değerlendirilmektedir. İslam felsefesi birçok araştırmacıya göre felsefe tarihinde Yunan felsefesi ile Avrupa felsefesi arasında köprü vazifesi görmüş, Yunan ve kısmen de Hint, İran etkisiyle doğarak Ortaçağ batı felsefesini etkilemiştir (Ülken, 1967: 1). İslam felsefesini etkileyen unsurlar arasında İslam inancı ile İlk Çağ Yunan felsefesi ve ilminin yer aldığını söylemek mümkündür. İslam felsefesinde genellikle akıl, inanç ve iman gibi konularda fikir yürütülmüştür. Bununla birlikte İslam felsefesi yalnızca Yunan felsefesi ile Avrupa felsefi arasında bir köprü vazifesi görmekle kalmamış ayrıca İslam felsefesi geleneği içinde yer alan önde gelen filozoflar tarafından yeni düşünceler ortaya koyulmuş, tartışılmıştır. Bu yönüyle de özgün bir felsefe konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

İslam felsefesinde mantık, ontoloji, epistemoloji ve doğa felsefesi öncelik verilen alanlar olmuştur (Daiber, 2004: 163). Söz konusu felsefe, kültürler, diller ve dinler arasında düşüncenin geçirmiş olduğu yolculuğu sunmakla birlikte insanın varlığı, bilgiyi anlama ve anlamlandırma çabasını da açıklamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte din ve felsefe buluşmasını vurgulayan bir özellik taşımaktadır. İslam felsefesi kavramında yer alan İslam sözcüğü ise İslam’ın bir felsefe oluşunu belirtmemekle birlikte felsefenin yapıldığı kültürel ve coğrafi ortamı nitelemektedir (Saruhan, 2009: 72). Buna göre İslam dini kültürü içinde ve İslam ülkesinde Müslüman filozofların yaptığı felsefeyi ifade etmektedir (Bayrakdar, 1988: 2). İslam felsefesinin gelişimine katkıda bulunan Arap filozofların yanı sıra çok sayıda Türk, Fars kökenli düşünürler de yer almaktadır.

Doğuda İslam felsefesinin gelişim kökeninin temelinde eski Yunan bilim ve felsefe eserlerinin Arapçaya aktarılması yatmaktadır. Yunanca metinlerden yapılan bu çevirilerin büyük kısmı aslında Yunancadan Süryaniceye oradan da Arapçaya aktarılmıştır (Arslan, 2009: 22). Abbasiler zamanında başlayan bu dönem İslam'da din felsefesi, hukuk felsefesi, mistik felsefe hareketlerinin gelişmesine de yol açmıştır. Böylelikle İslam felsefesinin Yunan geleneğini de devam ettirdiği söylenebilir. Söz konusu felsefeyi Antik Yunan felsefesinin yanı sıra aynı zamanda düalizmin hâkim olduğu gnostisizm ve maniheizm, zerdüştlük gibi akımların da etkilediği söylenebilir (Ülken, 1967: 10-17). Maniheizm ve zerdüştlük İran topraklarında yer alan eski inançlar arasında yer almaktadır.

Evrende var olan çift kutupluluk ve insanların gözlemlediği çeşitli karşıtlıklar evrenin yaratılışı üzerine yürüttükleri fikirleri de etkilemiştir. Asya'nın en eski milletleri olarak görülen Türk, Çin ve İran halklarına ait kozmolojilerde yer ve gök birbirine karşıt iki temel ilke olarak düşünülmüştür. Türkler dünyayı birbirinin karşıtı olan ancak birbirini tamamlayan "Gök Tanrı" ve "Asra Yer" olmak üzere iki zıt ilkeyle açıklamışlardır. Buna göre başlangıçta her şey bir kaos halindeyken sonradan gök, yerden; aydınlık, karanlıktan; erkek cevher, dişi cevherden ayrılmış ve birbirine tamamen karşıt olan bu kuvvetlerin tekrar birleşmesiyle ilk insan meydana gelmiştir. Orhun Yazıtlarında birbirine zıt bu iki temel ilke şöyle aktarılmaktadır: "Üstte mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış" (*Öze kök Tengri, asra yağız yer kılındıkta, ekin ara(sı) kisioğlu kılınmış*) (Ülken, 2007:24-29).

Bu bağlamda Gök Tanrı tüm varlıkları yaratandır. Asra Yer ise onun yarattıklarını bozmaktadır. Gök Tanrı sakinliği, huzuru, mükemmelliği temsil ederken Asra Yer, insanın içine düştüğü ihtirasları, hırsları, üzüntüleri, istekleri, emelleri ifade etmektedir. Benzer durum Zerdüştlükte de söz konusudur. Ahuramazda'nın yarattığı her iyi şeye karşılık Ahriman onun yaptıklarını mahvetmektedir. Ancak Türk kozmolojisinde gök ve yer ayrı konumda bulunmalarına rağmen birbirlerini tamamlamaktadırlar bir arada bulunmalarından bir ahenk, bir uyum doğmaktadır. Bu ikili yaklaşım Türklerin ortak felsefesini oluşturmaktadır. En eski Türk düşüncelerine göre evrenin düzeni, iki karşıt gücün arasındaki ahenk ve uyumdan kaynaklanmaktadır. İnsan bu zıt prensiplerin

ahengine uyum gösterdiği takdirde mutluluk içerisinde yaşayacaktır. Düalizm ilkesi özellikle İran ve Çin kozmolojisinin temelini teşkil etmektedir. İran'da Zerdüştlük, maniheizm gibi dini akımların esasında karşıtlık ilkelerinin var olması gibi Çin'de de yin ve yang arasında zıtlık hüküm sürmektedir (Ülken, 2007: 24-54).

Yukarıda bahsedildiği gibi Türk kozmolojisinin yanı sıra İslam felsefesini etkileyen İran topraklarında doğan Gnostisizm, Zerdüştlük, Maniheizm ve Çin'in en eski inanç sistemlerinden birini oluşturan yin ve yang gibi düalist akımlara da Doğu felsefesi bağlamında yer vermek gerekmektedir. İslam felsefesini etkileyen gnostisizm öğretisinde, zıt prensipleri ifade eden düalizm, hayat ve ışık tasavvuruna dayalı yüce bir varlık inancı hâkimdir. Bir din çerçevesi içinde ortaya çıkan Gnostisizm, Hristiyan inancıyla ilgili öğeleri ve Yunan felsefesinin teolojiyle ilgili görüşlerini doğudan gelen unsurlarla birleştirerek bir Tanrı, yaratılış ve kötülük öğretisi geliştirmiştir. Bir ucu Tanrı'da diğer ucu maddede olan ikici bir görüşü savunmaktadır. Dünya ile Tanrı arasında mutlak bir ikilik kurar iken maddeyi ve insan bedenini kötülemektedir (Cevizci, 1999: 382). Söz konusu dinsel akımın inancına göre insan, ruh, beden ve nefisten oluşmaktadır. Ruh, ışık âlemine aittir, bedene ve dolayısıyla yeryüzüne düşmüş, atılmış bir parçadır, varlıktır. Buna karşılık beden ve nefis ise kötülük âlemine aittir. Ruh kötülük âlemine karşı bir başarı kazanmak için maddi âleme gönderilmiştir. Beden içerisindeki ruh hapishanedeki tutsağa benzetilmektedir. Ruh ışık âlemine çıkmaya çalışmakta; kötülük ise ruhun kaçmasını engellemek için bedeni ve şehvi arzuları temsil eden nefsi kullanmaktadır.

Gnostik inanç ve öğretinin tipik bir temsilcisi olan Zerdüştlük, kurucusunun Zerdüş olduğu, düalist inancın hâkim olduğu eski İran dinsel inançlarından biridir. Kutsal kitapları Avesta'dır. Zerdüş'tün tarihte yaşayıp yaşamadığı ve tam olarak nerede doğduğu, öldüğü konusu ihtilafli olsa da genel olarak 628-551 yılları arasında İran'da doğup yaşadığına inanılmaktadır. Dolayısıyla hayatı hakkında da net bilgiler bulunmamaktadır. Zerdüştcülük bazı araştırmacılar tarafından daha geniş bir anlamda Mazdeizm olarak da adlandırılmaktadır.

Zerdüştlük M. Ö. VII. yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte İran ve çevresinde yaşayan halkların bağlandığı eski bir dindir. İyilik ve kötülük arasındaki kavga dinin

kozmozolojisine de yansıtılmış ve ışıkla karanlık arasındaki bir savaşla sembolize edilmiştir. Bu yüzden düalist bir din olarak görülmektedir. Bu dini akım inancına göre evrenin yaratıcısı iyilik Tanrı'sı Ahuramazda'dır (Cevizci, 1999: 947). Söz konusu iyilik ve ışık Tanrısı Ahuramazda (Hürmüz) kötülük ve karanlık tanrısı Ahriman (Ehrimen)'a karşıt bir konumda bulunmaktadır. Ahriman insanlara kötülük etmeye çalışmaktadır. Ahuramazda ise bunu engellemeye çalışmakla beraber sürekli bir savaşım halinde bulunmaktadırlar.

Zerdüştlükte iyilik ve kötülük olmak üzere iki temel ilke yer almaktadır. Aydınlik iyiliği; karanlık da kötülüğü temsil etmektedir. İyiliği yayan Ahuramazda'nın karşısına kötülüğü yayan Ahriman çıkmaktadır. İnsan ruhu ise bu iki gücün yani iyilikle kötülüğün çatışma alanıdır (Cevizci, 1999: 947). Zerdüştlüğe göre sonunda iyilik kazanacaktır ancak doğuştan bir irade sahibi olan insan da bu savaşa yardımda bulunmalıdır (Taplamacıoğlu, 1963: 118). Bu dine inanan insanların görevi iyilik ya da kötülük için tanrılara yakarmak değildir çünkü iyilik ve kötülük bir gerçek olarak var olmaktadır. Bu savaşta iyiliğin yanında yer almalıdır. Erdemli insanlar bu savaşta iyiliğe katıldıkları ölçüde mutluluğa erişmeleri mümkündür. Bu savaş iyilikle kötülüğün; ışıkla karanlığın; gökyüzüyle yeryüzünün çarpışmasıdır. İnsan ise iyilikten, ışıktan, gökyüzünden yana olmalıdır (Hançerlioğlu VII,1976:367). Muhtemelen insan da bu savaş için yaratılmıştır. Nitekim varlık da iyilik ve kötülük anlamlarına gelmektedir. Evrende var olan bu karşıt olgular iyilik ve kötülük; gece ve gündüz hiç durmadan savaşmaktadır bu mücadele ancak kıyamet günü sona erecektir. İyilik ve kötülüğün ortası yoktur.

İyiler yani yaşamlarında daima Ahuramazda'nın tarafında savaşanlar öbür dünyaya hiç zorluk çekmeden ulaşacaklardır. Kötüler ise yalan cinlerinin bulunduğu yerde haset ve hasret içinde yaşamlarını sürdüreceklerdir. Söz konusu inanca göre ölümün meydana gelmesinden itibaren ruh gerçekleştirmiş olduğu eylemlere göre üç gün üç gece boyunca bedeninin yanında sevinçli ya da sıkıntılı bir halde beklemektedir. Dördüncü günün sabahında sürülen yaşamın biçimine göre iyi veya kötü koku yayan bir rüzgâr, ruhu, çok güzel bir genç kızla ya da çok çirkin bir ihtiyarla buluşturmak üzere götürmektedir. Bu çirkin ve ya güzel rehber ruhu kötü veya iyi davranışlarının değerlendirilmesi üzere bir köprüye ulaştırmaktadır. Ruh, hüküm verildikten sonra cehennemin üzerinde yer alan söz konusu köprüden geçmelidir.

İyi ruhlar için, köprü, üzerinde yürünmesiyle birlikte genişlemektedir. Köprü kötü ruhlar için ise incelerek adeta bir ustura gibi keskinleşmektedir ve sonunda ruhun cehenneme doğru düşmesine neden olmaktadır. Günahkârların ruhu Çinvat köprüsünden geçmekle birlikte “Duzeh” olarak adlandırılan cehenneme düşmektedir; iyi ruhlar ise “Bihişt” olarak adlandırılan cennete gitmektedirler (Can, 1968: 276). Zerdüştlere göre asıl hayat ölümden sonra başlayacaktır; kötülükler ve savaş ise son bulacaktır. Böylece öbür dünyada iyiliğe, ışığa kavuşmayı beklemektedirler. Zerdüşçülük İran’da İslam dininin ortaya çıkmasıyla birlikte yok olup gitmiştir. Günümüzde ise “Parsilik” adı altında Hindistan’da devam etmektedir. Felsefede antik çağlardan bu yana sıkça karşılaşılan bir olgu olan düalizm konusu açıkça Zerdüştlükte gözlenebilmektedir.

Gnostik düşünce pek çok dinsel akımın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Gnostisizm akımının merkezi İskenderiye olmakla birlikte etki alanlarından biri de Mezopotamya bölgesidir. Gnostik dinler içerisinde önemli bir yere sahip olan Maniheizm ise böyle bir coğrafyada doğup gelişmiştir (Baran-Tekin, 2014: vii). Maniheizm M.S. III. yüzyılda İran’da Mani’nin öncülüğünde kurulan düalist bir dinsel harekettir. Zerdüş inancıyla eski Mezopotamya dinlerinin sentezinden oluşturulmuştur. Bu din dönemin yaygın öğretisi olan zıtlıklar prensibine dayanmaktadır. Maniheizm’in kutsal kitapları arasında bizzat Mani’nin kendisinin kaleme aldığı çeşitli eserler ve takipçilerine ait birçok metin bulunmaktadır. Mani kitaplarını yazmakla kalmamış aynı zamanda dini tasvirlerinin anlaşılması için bunları süslemiştir.

Maniheizm ışıkla karanlık arasındaki mutlak bir düalizm esasını temel almaktadır. “Işık öğretisi” olarak adlandırılan Mani’nin öğretisi bedenle ruhun, karanlıkla ışığın, kötülükle iyiliğin gnostik düalizmine dayanmaktadır. Bu ilkelerin her ikisi de ebedi ve ezelidir. Başlangıçta ışık dünyası ve karanlık dünyası ya da iyilik ve kötülük ilkesinin anlaşılmasız zıtlığı bulunmaktadır. Işık ülkesinin yöneticisi kuzeyde yaşamaktadır ve “Ululuğun Babası”, “Işık Cennetinin Kralı”, “En Kutsal Baba” ya da yalnızca “Tanrı” gibi çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır (Rudolph, 2002: 387).

Işık ülkesinin yüce hâkimi hava, rüzgâr, ışık, su, ateşten oluşmaktadır ve sevgi, iman, sadakat, iyilik, hikmet gibi özellikleri temsil etmektedir. Işık âlemi için “hayat ağacı” betimlemesi de kullanılmaktadır. Benzer biçimde karanlık ülkesinin başında genellikle canavar şeklinde belirtilen “Karanlık Kralı” veya “Tanrı”sı yer almaktadır. Bu kral güneyde yaşamaktadır. Kralın çevresinde sayısız kötücül varlık ve ateş, rüzgâr, acı su, karanlık, dumandan oluşan beş karanlık âlemi ve yöneticileri bulunmaktadır. Bu dünya tamamen olumsuz özelliklere sahiptir ve “ölüm zehiri” denilen bir dumana bürünmüştür. Karanlık dünyada ayrıca maddeyi simgeleyen sayısız dallarından şiddet, kin, savaş ve her türlü kötülüğün yayıldığı bir “ölüm ağacı” da bulunmaktadır (İslam Ansiklopedisi, 575). Bu iki âlem arasında ebedi ve ezeli bir mücadele sürmektedir.

Mani’nin öne sürdüğü düşünceler başlangıçta felsefi bir nitelik taşımaktadır ancak daha sonra dinsel bir nitelik kazanmıştır. Mani ilk başta çağının bilimselliğine uygun olarak bir doğa felsefesi geliştirmiştir. Mani’ye göre evrenin ve evrende bulunan bütün varlıkların yapısı iyilik ve kötülük, ışık ve karanlık karşıtlığıyla kurulmuştur. Bu karşıtlıktaki birliği sezmekle Mani diyalektik bilimselliğe oldukça yaklaşmıştır. Özellikle de evrenin ve evrendeki bütün varlıkların bu karşıtlığın sürekli kavga alanı olduklarını ifade ederken doğa yasalarının bilgisini Herakleitos’a benzer bir biçimde kavrar görünmektedir. Ancak deneye dayanmayan ve nesnel gerçeklikle bağını koparan düşünceleri hayal yapısı kurmaya başlamıştır (Hançerlioğlu IV, 1976: 61).

Maniheizmin temeli Zerdüştlüğün iyilik ve kötülük ikiciliğine dayanmaktadır. Söz konusu öğreti hem evreni hem de insanı iyilikle kötülüğün karışımı olarak belirtmektedir. Evren, ışık ile karanlık taneciklerinden meydana gelmiştir. Aynı şekilde insan varlığında da karanlık ve ışık yani iyilik ve kötülük bir arada bulunmaktadır. İnsanın mutluluğu ise bu iki karşıt gücün dengesine bağlıdır. Evren ve insanların yanı sıra hayvanlar, bitkiler, yeryüzü dâhil evrendeki her şey karanlıkla ışık unsurlarından oluşan zıt ilkelerden meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu dinsel öğretiye göre karanlık ve aydınlık, iyilik ve kötülük karşıtlığı tüm kâinatta hüküm sürmektedir. Ancak ışık dünyası ve karanlık dünyası arasında hüküm süren bu savaş aydınlık yani ışık dünyası kazanacaktır. Görüldüğü üzere gnostik

düşüncelere dayalı dini akımların sahip olduğu karşıtlık prensibi zıtların ebedi ve ezeli bir mücadelesine dayanmaktadır.

Çin topraklarında ortaya çıkan yin ve yang düşüncesinde yer alan düalizm ilkesi ise günümüzde oldukça popüler bir hale gelmiştir. M. Palmer, “Yin ve Yang: Çin'in Karşıtlıklar Felsefesinin Kavranması ve Günlük Yaşantımıza Uyarlanması” adlı eserinde yin ve yangın doğasına dair açıklayıcı bilgiler sunmaktadır:

Akıcı bir kıvrımın ayırdığı koyu ve açık renkli bölgeleri, her birinin merkezinde yer alan diğerine ait noktaları ile en iyi bilinen Çin sembollerinden biri haline gelmiştir. İçinde denge, uyum ve eşitliğin özünü barındırmaktadır. Yin ve yangın her biri akıcı çizgilerle birbirine yol vermekte ve her biri kendi içinde tam merkezlerinde diğerine ait bir unsuru taşımaktadır. Denge, uyum ve eşitlik de buradan kaynaklanmaktadır. Dengeleri dinamik bir gerilimden, birinin diğerine sürekli üstün gelme mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Enerjilerini evrenin yaşam enerjisinin özü, rekabet ve mücadeleden elde etmektedirler. Her ikisi de diğerini etkisiz hale getirmeyi ve üstün olmayı arzulamaktadır. Yin ve yang sembolünün kökleri Antik Çin'e dayanmaktadır. Bu sembolde Çin felsefesinin özü saklı bulunmaktadır. Yin ve yangın zamanın başlangıcında büyük evrensel karanlık ve hiçliğin bir şimşek çakmasıyla bölündüğü anda doğduğuna inanılmaktadır. Bu bölünmeden sonra ağır ve karanlık olan her şey yin olmuş; şimşegin aydınlattığı her şey parlak ve ağırlıksız bir hal almıştır ve yang olmuştur. Bu yaratılış anından bu yana varoluşa ait yegâne evrensel güçler, yin ve yang sayılmıştır. Hiç bir şey onlardan bağımsız var olamaz ve var olan her şey içinde her ikisini de barındırmaktadır (Palmer, 2004: 7-9).

Yin ve yang düşüncesinde karşıtların tarafsız olduğunu düşünen bir anlayış hâkimdir. Bu karşıtlıklar ezeli ve ebedi bir zıtlığı yansıtmaktadır.

Çin'de yin ve yang adlı ikili zıtlığın geniş bir alanda kullanıldığı bilinmektedir. Evrenbiliminden varlık ve nesneler dünyasına kadar tüm alanlarda söz konusu kavramlarla karşılaşılmalıdır (Cheng, 1991 / 2006: 120). Bunun yanı sıra Çin düşüncesinde insana ayrıcalıklı bir yer verilmektedir. İnsan, gökyüzü ve toprak evrenin üç ayırıcı niteliğini oluşturmaktadır. Özel bir varlık olarak insan, gökyüzü ve toprağın erdemlerini kendi yapısında birleştirmekte; kendine özgü varlığını gerçekleştirmek için de onların alanına girmekle birlikte onları uyum yasalarına doğru yönlendirmektedir (Cheng, 1991 / 2006: 66). Yin ve yangın göreceli olarak kararlı seviyelerde bulunması uyum olarak tanımlanmaktadır. Yin ve yangın göreceli kararlılık durumundan uzaklaşması ise uyumsuzluk olarak değerlendirilmektedir. Denge hiçbir zaman gerçekleşmemektedir. Kararlılık arayışı hep bulunmakla birlikte

devinim süreklilik taşımaktadır (Yılmaz, 2008: 21). Doğanın, evrenin içindeki çeşitlilik ile karşıtlığı doğal ve zorunlu olarak görmemizde; içimizde işleyen zıtlık ve yaratıcı dinamik içindeki iki karşıt kuvveti keşfetmemizde Çin felsefesi bize kendimizle, birbirimizle ve evren içinde yaşamamıza yardımcı olacak bir model sunmaktadır (Palmer, 2004: 177). Çin felsefesindeki bu ikili anlayış çelişki ve gerilimle, farklılık ve çeşitlilikle mücadele edilmesini ve uyumun, dengenin ahengin ortaya çıkarılmasını içermektedir. Zıtlıkla birlikte dengenin, uyumun sağlanmasını amaçlamaktadır.

Doğu felsefesini etkileyen kaynaklara genel olarak değindikten sonra İslam felsefesinde karşıt olguları ve kavramları düşüncelerinin temeline oturtan ya da çeşitli konulara dair olan görüşlerini karşıtlıklardan yararlanarak ifade eden bazı Türk ve İslam düşünürlerinin bu yöndeki görüşlerine göz atmanın bize konumuzla ilgili çok yönlü bir bilgi sunacağı ve fikir vereceği düşünülmektedir.

870-950 yılları arasında yaşadığı düşünülen Farabi İslam felsefesinde Türk asıllı büyük bir filozoftur. Hayatıyla ilgili bilgiler çok açık olmamakla birlikte birçok araştırmacıya göre Maverâünnehir’de Farab ilinin Vesic köyünde doğduğu ve babasının bir ordu komutanı olduğu söylenmektedir. Ünlü filozof çok iyi bir eğitim görmüştür. Felsefe, mantık, dilbilgisi, matematik, müzik, astronomi gibi birçok bilim dalıyla ilgilenmiştir. Sade bir yaşantıya sahip olan Farabi özellikle felsefi bilimler kapsamında mantıktan, müziğe, siyaset felsefesinden ahlak felsefesine kadar birçok eser kaleme almıştır. Bununla birlikte tıp ve matematik alanlarında da eserler vermiştir. Yunan felsefesini İslam dünyasına tanıtan ve öğreten Farabi, Aristoteles’ten sonra II. Öğretmen adıyla anılmıştır.

Fikirlerinin ilk temelini Aristoteles’in eserleri oluşturmakla birlikte hayatının sonuna kadar Aristoteles felsefesinin etkisini üzerinde taşımıştır (Ülken, 2007: 110). Farabi yalnızca Yunan felsefesi ve bilimsel mirası üzerine tanıtıcı bilgi ve açıklamalar vermekle kalmamış ayrıca eski büyük filozofların tarzında felsefi çalışmalarda bulunmuştur. Bir sistem kurmakla birlikte teoloji, psikoloji, metafizik, ahlak ve siyaset kuramları geliştirmiştir (Farabi, 2018b: x). Böylece ünlü düşünür yalnızca Yunan felsefesi ile İslam felsefesi arasında bir köprü vazifesi görmemiş

aynı zamanda kendisi de orijinal felsefi görüşler ileri sürmüştür. Farabi eserlerinde çoğunlukla İslam diniyle Yunan felsefesini uzlaştırmaya çalışmıştır.

Farabi'nin varlık anlayışında bütün varlıklar cisimden insan ruhuna oradan da fizik ötesi âleme ve Tanrı'ya doğru ilerleyen hiyerarşik bir düzende bulunmaktadır. Böylece Farabi'nin varlıkbilimsel görüşleri düalist bir yaklaşım çağrıştırmaktadır. Buna göre varlıkları, "mümkün varlık" ve "zorunlu varlık" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Mümkün varlık, varlığı gerekmeyen, zorunlu olmayan bir varlıktır. Mümkün varlığın kaynağı ise zorunlu varlıktan kaynaklanmaktadır. Onun varlığı zorunludur çünkü o İlk Varlık'tır yani Tanrı'dır. Farabi, Tanrı dışında ay-üstü âlemden yani gökyüzünden başlayarak ay-altı âleme yani yeryüzüne kadar bulunan varlıklar arasında var olma durumları ve nitelikleri açısından bir ayırım gözetmekle birlikte varlığın iki yönüne vurgu yapmaktadır. Bu tür düalist görüşlerini eserlerinde açıkça ortaya koymaktadır (Şahin, 2008: 194). Bu bağlamda Farabi ay-altı dünyada yani yeryüzündeki yaşama dair şu değerlendirmede bulunmaktadır:

Ateş, hava, su, toprak gibi unsurlar ile bunlarla aynı cinsten olan buhar, alev ve benzeri şeyler, taşlar ve onunla aynı cinse sahip madeni şeyler, bitkiler, dil ve düşünce sahibi olmayan hayvanlarla, dil ve düşünce sahibi olan hayvanlar yaşamaktadır. Bu ay altında bulunan cisimlerin ise suretleri birbirine zıttır. Onların her birinin varlığa gelmesi ya da gelmemesi mümkündür. Her birinin maddesi suretini veya onun zıddını kabul edebilir ve onda bir şeyin sureti mevcut olabilir ve ya mevcut olmayabilir. Temel ögelerin sayısı ise dördtür ve onların suretleri birbirine zıttır. Her birinin maddesi bu ögenin suretini kabul edebileceği gibi onun zıddını da kabul edebilir. Her birinin maddesi hepsinde ortaktır (Farabi, 2018a: 35-38).

Farabi söz konusu ay-altı dünyada bulunan varlıkların hiyerarşisini en az değerlisinden en üstün varlığa kadar sıralamaktadır. Bu dünyada yaşayan varlıklar arasında ise en üstün olarak insanı düşünmektedir. Çünkü insan dile ve düşünceye sahiptir. Dolayısıyla ay-altı dünyada yani yeryüzünde birbirine zıt varlıklardan söz etmek mümkündür. Ona göre bu birbirine zıt varlıkların maddesi ortaktır. Bir cismin sahip olduğu madde aynı zamanda ona zıt olan cismin de maddesini oluşturmaktadır. Böylece Farabi birbirine zıt varlıkların sahip olduğu ortak özelliklere vurgu yapmaktadır.

Farabi insanların sahip oldukları düşünme gücüyle ise eylem ve ahlaki davranışlardan iyi ve kötü olanların birbirinden ayırt edilebileceğini bildirmektedir.

Aynı şekilde neyi yapması ya da yapmaması gerektiğini anlamakta; yararlıyı ve zararlıyı, lezzet veya acı veren şeyleri de düşünce gücüyle kavramaktadır. İnsan arzu etme gücüyle bir şeyi istemekte veya ondan kaçmaktadır; onu özlemekte ya da ondan tiksinimektedir. Dostluk ve düşmanlık, kin ve sevgi, katı yüreklilik ve acıma gibi nefse ilişkin duygular bu güçle oluşmaktadır. Hayal gücü ise iyi ve kötü dışında eylemlerden ve ahlaki davranışlardan yararlı ve zararlıyı; zevk ve acı verici olan şeyleri algılamaktadır (Farabi, 2017: 39-40). Böylece filozof duyu güçleriyle karşıt duyguların, olgu ve kavramların hissedilebileceğini belirtmektedir.

Ay-üstü varlıklar ise farklı bir düzen içinde sıralanmaktadır. Burada en üstün olan en önce gelmektedir. Daha sonra en kusurlu olana erişinceye dek daha çok üstün olandan daha az üstün olana doğru inilmektedir. Onlar içinde en üstün ve en mükemmel olanı doğal olarak İlk Var Olan yani Tanrı'dır. Daha sonra İlk Var Olan'dan çıkan varlıklar ve onları da göksel cisimler takip etmektedir. Göksel cisimler arasında en üstünü İlk Gök'tür. Sonra Ay küreye erişinceye kadar sırasıyla diğerleri gelmektedir. Farabi'ye göre bu göksel cisimlerin her birinin zıddı bulunmamaktadır çünkü ortak bir maddeye sahip olmadıklarını belirtmektedir. Farabi bu durumu zıtlığın özünü açıklayarak belirtmektedir:

Zıtlar ancak ya tözleri birbirine zıt şeylerden veya nesne olma ile ilgili halleri ve özellikleri birbirine zıt olan tek bir şeyden meydana gelirler. Mesela sıcak ve soğuk böyledirler. Her ikisi de Güneş'ten çıkarlar. Ancak Güneş'in iki farklı hali vardır. O bazen Dünya'ya yaklaşmakta bazen de uzaklaşmaktadır böylece onun bu iki halinden birbirine zıt durumlar ve özellikler meydana gelmektedir (Farabi, 2018a: 39-40).

Bununla birlikte İlk Var Olan'ın hiçbir şekilde karşıtı olamaz. Düşünür ayrıca göksel cisimlerin dünyanın etrafında bazen hızlı bazen yavaş hareket ettiklerini belirtmekle beraber onların bazen yeryüzüne yaklaştığını bazen uzaklaştığını dile getirmektedir. Bu meydana gelen zıtlıklar ise gökcisimlerinin tözlerinden değil birbirlerine olan durumlarından kaynaklanmaktadır. Mesela doğma ve batma, göksel cisimlerin yeryüzünde bulunan şeylere göre zıt özellikleridir (Farabi, 2018a: 51-52). Böylece göksel cisimler bir özelliği bırakıp onun zıddına doğru hareket etmektedir. Göksel cisimlerin zıtlıkları sahip oldukları maddelerden dolayı değil sahip oldukları hareketler sonucu açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla bu zıtlıklar birbirini takip etmektedir.

Farabi her şeyin yaratıcısı Yüce Allah'ın eşsiz ve benzersiz olduğunu kanıtlamak için "İdeal Devlet" adlı eserinde zıtlık kavramının tanımına başvurmuştur:

Zıt, bir şeyden farklı olandır ve bir şeyin karşıtının bu şeyin kendisi olması mümkün değildir. Ancak bir şeyden farklı olan her şey o şeyin zıttı olmadığı gibi bu şeyin kendisi olması mümkün olmayan her şey de onun zıttı değildir. Bununla birlikte ancak bir araya geldiklerinde birbirini ortadan kaldırma ve yok etme durumunda olan iki şey birbirinin zıddıdır. Zıtların her birinin yokluğu her yerde diğerinin varlığını gerektirmektedir. Bu zıtlıkların genel özelliklerinden biridir. Bir karşıta sahip olabilen her şeyde durum bu şekildedir. Çünkü eğer bir şey başka bir şeyin diğer halleri bakımından değil de sadece fiilleri bakımından zıttı ise onlar sadece bu fiiller bakımından birbirine zıt olarak kabul edilmektedirler. Eğer nitelikleri bakımından zıtlık göstermekte iseler sadece nitelikleri bakımından zıttırlar. Eğer tözleri bakımından birbirlerine zıtlık oluşturmakta iseler bu durum sadece tözleri bakımından geçerlidir. İki zıt her zaman bir ve aynı varlık mertebesinde dirler. İlk Olan ise varlık bakımından biriciktir ve onun varlık türünü paylaşan başka bir varlık yoktur (Farabi, 2018a: 7).

Bu yüzden Farabi'ye göre İlk Olan'ın dolayısıyla Yüce Allah'ın kesinlikle bir zıttı bulunmamaktadır. Hayır ve şer yalnızca Allah'tandır. Böylece ünlü düşünür birbirine karşıt olguların farklı bir özelliğe sahip olduklarını belirtmektedir. Bunun yanı sıra karşıtlığın ortaya çıkabilmesi için birbirine zıt her iki nesnenin de ortak bir özelliğe sahip olmaları gerektiğinin altını çizmektedir.

Farabi varlığa dair düalist bir yaklaşım sergilemektedir. Bu bağlamda insan varlığının ruh ve beden olmak üzere iki özden oluştuğunu bildirmektedir. Ruh ve bedeni birbirinden tamamen farklı varlıklar olarak düşünmektedir. Her ikisi de varlığını Tanrı'dan almaktadır. Ruh, Tanrı'nın emrinden, yani emir âleminden; beden ise fiziksel bir cevher olarak Tanrı'nın yaratmasından yani halk âleminden gelmektedir. Beden parçalardan oluşmuştur, mekân ile sınırlıdır, bölünebilir; ruh ise bütün bedensel özelliklerden bağımsızdır. Beden yaratılmış bir dünyaya aittir; ruh ise duyular üstü dünyaya ait bulunmaktadır (Şahin, 2008: 187-192). İnsanın açık görünen tarafı bedendir. Gizli tarafı ise ruhudur (Çubukçu, 1986: 97). Farabi ruh ve bedeni birbirine karşıt cevherler olarak görmesine rağmen her ikisinin de uyum içinde birlikte var olduğunu savunmaktadır. Ünlü düşünür, benzer bir biçimde düalist görüşlerini ilk madde ve ilk suretin nedenlerini açıklarken de şöyle dile getirmektedir:

Göksel cisimlerin ortak olan doğasından zorunlu olarak onların altında bulunan her şeyde ortak ilk maddenin varlığı; göksel cisimlerin tözlerinin farklılığından zorunlu olarak töz bakımından farklı birçok cismin varlığı; göksel cisimlerin oranlarının ve bağıntılarının zıtlığından zorunlu olarak zıt suretlerin varlığı, göksel cisimlere özgü olan zıtlıkların değişmesi ve birbirlerini takip etmeleri izlemektedir. Bir gök cismi topluluğunun bir ve aynı zamanda belli bir şeye ait olan zıt bağıntılarının ve birbiriyle uzlaşmaz ilişkilerinin varlığından dolayı zorunlu olarak zıt suretler değişmekte ve birbirlerini takip etmektedirler. Aynı zamanda zıt suretlere sahip bu şeyler birbirine karışmakta ve kaynaşmaktadır (Farabi, 2018a: 53).

Böylece Farabi ay altındaki yani yeryüzündeki yaşamı göksel cisimlerin benzer ve zıt özellikler içeren doğasına bağlamıştır. Göksel cisimlerin sahip olduğu çeşitli zıtlıklar zıt suretlerin varlığını belirlemiştir.

Bununla birlikte Farabi maddenin ne bir karşıtı ne de ona karşılık gelen bir yokluk olduğunu ifade etmektedir. Ancak suret için yokluk ve karşıtlık olduğunu bildirmektedir. Bu bağlamda kendisi için yokluk ve karşıtlık söz konusu olan şeyin, varlığı sürekli değildir. Maddeler suretleri taşımak için var edilmiştir. Madde bir sureti, o suretin karşıtını veya yokluğunu almaya eğilimlidir. Madde durmadan bir suretten bir surete geçmektedir. Bir suret kendi karşıtından üstün değildir (Farabi, 2017: 47). Aynı zamanda Farabi (2017: 66)'ye göre karşılıklı var olanların zorunlu olarak birlikte bulunması gerekmektedir. Karşılıklı var olanlar ancak karşıt suretler ile gerçekleşmektedir. Bir şeyin iki karşıt bir şeyden biri olarak var olması onun kesinlikle varlığını tanıtlamaktadır. İki karşıt varlığın ortaya çıkmasını mümkün kılan şey maddedir.

Farabi' nin ana amacı, insanın asıl gayesinin ne olduğunu bilmek ve bunu gerçekleştirmektir. Filozofa göre mutluluk insanın asıl amacıdır. En üstün iyi, mutluluktur (Farabi, 2018b: xiii). İnsan kötülüklerden kaçıp iyiliğe eğildikçe ahlaklı davranmış sayılmaktadır. Ona göre insanların davranışları arasında övülmesi, kötülenmesi gereken ve bunun ikisi arasında yer alan davranışlar bulunmaktadır. Buna göre iyi davranışlar ölçülü davranışlardır. İyi ve güzel davranışların başında ise korkaklıkla cesaret arasında bulunan ölçülülük gelmektedir. Savurganlıkla cimrilik arasındaki tutumlu davranış da övgüye değer olarak görülmektedir. Farabi mutluluğa erişmiş olan insanların ruhuyla; bozukların ve cahillerin ruhlarını derece bakımından birbirinden ayırmaktadır. İyi davranışta bulunanların ruhu ölümden

sonra sonsuz derecede mutlu olarak yaşayacaktır. Bozukların ruhu ise ölümden sonra yaşamakla birlikte mutsuz olacaktır. Cahillerin ruhu ise yok olacaktır (Çubukçu, 1986: 90-91). Dolayısıyla ünlü düşünür'e göre insanın tek amacı mutlu olabilmektir ve bu da iyi davranışlarla sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, yukarıda aktarılan bilgiler, Farabi'nin Yunan felsefesiyle İslam inancını uzlaştırmaya çalıştığını göstermektedir. Farabi'nin mutluluğa, ahlaka, davranışa, ölçülülüğe dair olan yukarıdaki görüşlerinde Aristoteles'in izlerine rastlanmakla birlikte ölümden sonra mutlu ve mutsuz bir yaşamı savunması ise İslam dininde yer alan cennet ve cehennem inancını çağrıştırmaktadır.

Bununla birlikte Farabi'ye göre doğada kuvvetli ile zayıf arasında sürekli bir savaş süregelmektedir. Bu savaş kuvvetlinin zayıfı ezmesi ile sona ermektedir. Bu durum toplumu yaratan ilk etkidir. Fakat zayıfla kuvvetli arasında bir anlaşmanın olması gerekmektedir aksi halde kuvvetli zayıfı ezmeye devam edecek ve bu hal kargaşaya sebebiyet verecektir. Bu anlaşma ona göre ilk toplumu yaratmaktadır (Ülken, 1967: 64). Böylece Farabi'nin yukarıda konumuz bağlamında yer vermiş olduğumuz fikirlerinin Yunan felsefesi ve İslam inancına dair izler taşıdığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra ünlü düşünür, son derece özgün görüşler ortaya koymuş ve düşüncelerini dile getirmek için sık sık karşıtlıklardan yararlanmışır.

Çok genç yaşta yazmaya başlayan bir diğer Türk İslam filozoflarından olan İbn Sina 980 yılında Buhara yakınlarındaki Eşşene köyünde dünyaya gelmiştir. 10 yaşında iken Kuran-ı Kerim'i ezberleyen İbn Sina tıp, felsefe, mantık, astronomi, matematik ve doğa bilimleri gibi çok çeşitli alanlarda eğitim almış ve felsefi düşüncelerinin yanında özellikle de tıp hekimliğiyle tüm dünyada adını duyurmuştur. Yüzlerce eser kaleme almıştır. Hem Doğu'da hem de Batı'da XII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar tıp alanındaki bilgisiyle insanlara kılavuzluk etmiştir. İbn Sina eserlerinden de anlaşılacağı üzere felsefi sisteminde Farabi'den oldukça etkilenmiştir. Onun eserlerinde genellikle varlık felsefesi, ruh kuramı ve hekimlik ile ilgili açıklamaları ön plana çıkmaktadır.

İbn Sina'nın özellikle varlık meselesinde Farabi felsefesinden etkilendiği göze çarpmaktadır. Benzer şekilde İbn Sina da varlığı "zorunlu varlık" ve "mümkün varlık" (zorunsuz varlık) olmak üzere ikiye ayırmaktadır:

Zorunlu varlık, varlığını hiçbir şeye borçlu değildir. Zorunlu varlık tamdır, hatta mükemmeldir. O, özü gereği sırf iyiliktir ve kendisinden sonraki her şeye varlık verendir. O, gerçektir, sırf akıldır ve her şeyi akıl eder. Varlığından ve varlığının yetkinliklerinden hiçbir şey eksik değildir. O yalnızca kendisine ait varlığın sahibi olmakla kalmaz aynı zamanda bütün varlık da O'nun varlığından çıkmış, O'na aittir (İbn Sina II, 2005:100-101).

Dolayısıyla İbn Sina'ya göre zorunlu varlık her şeyi yaratan Yüce Allah'tan başkası değildir. Mümkün varlık ise sırf iyilik değildir. Mümkün varlığın yokluğu muhtemeldir. Bütün kötülük ve eksiklik özelliklerini kendisinde barındırması mümkündür (İbn Sina II, 2005:100-101). Bununla birlikte "mümkün varlık" ve "zorunlu varlık" a dair görüşlerine şu şekilde devam etmektedir:

Mümkün varlık zorunlu olarak kendisini var edecek başka bir şeye muhtaçtır. Varlığı mümkün her şey her zaman varlığı mümkün olandır" (İbn Sina I, 2004: 45). "Mümkün varlık olması veya olmaması imkânsız olmayandır" veya "olmaması zorunlu olmayandır". Zorunlu varlık ne görelidir, ne değişkendir; ne çokluktan oluşmuştur ne de kendine özgü varlığına başka varlıklar ortaktır (İbn Sina I, 2004: 33- 36).

Yukarıda aktarılan bilgiler ışığında İbn Sina'nın Allah'ı her açıdan mükemmel olarak nitelendirdiği; onu saf iyilik, gerçek varlık olarak gördüğü açıktır. O tektir, O varlık veren ilk sebeptir. O'nun hiçbir karşıtı yoktur. O'nun varlığından hiçbir varlık sorumlu değildir; aksine O mümkün varlığın yaratılmasından sorumludur. Mümkün varlığın var olması için ona hayat veren bir şeyin olması gerekmektedir.

İbn Sina "Metafizik" adlı eserinin ikinci cildinde karşıtlığın tanımını açıklamaktadır. Buna göre filozof *"tek zamanda tek yönden tek konuda toplanmayan bütün şeyleri karşıtlar"* olarak adlandırmaktadır. Birlik benzerdir ancak ona zıt olanlar, çeşitli ve değişiktir. Nitelikleri aynı olanlar benzerdir. Nicelikleri aynı olanlar eşittir. Aynı'nın mutlak olarak karşıtı başka'dır. Başka'nın kimisi cinste başkadır; kimisi türde başkadır. Hiçbir yüce cins zıt değildir dolayısıyla gerçek zıtların bir cins altına girmesi ve tek cins olması gerekmektedir. Bu durumda zıtların bölümlere göre ayrılması gerekmektedir. Örneğin rengin altına giren siyahlık ve

beyazlığın renk açısından; tatlılık ve acılık gibi niteliklerin ise tat bakımından sınıflandırılması gerekmektedir. Kötülük herhangi bir şeyde o şeye ait yetkinliğin yokluğunu; iyilik ise bir açıdan varlığını ifade etmektedir. Filozofa göre gerçek zıtlar cinsten ve tek bir konuda birleşenlerdir. Böylece zıtlık cins ve maddede birleşen karşıtların en yüksek derecede sahip olduğu farklılıktır. İbn Sina'ya göre karşıtlık iki zıt kutba sahiptir ve ara evreleri bulunmamaktadır. Misal sahip olmak ve yokluğun ortası bulunmamaktadır. Bu iki kutuptan her biri diğerinden son derece uzaktır ve bu durumda farklılık tamdır. Bu nedenle bir şey yalnızca bir tane karşıta sahiptir. Bununla birlikte zıtların kendi aralarında benzerlik taşıması gerekmektedir. Kuşkusuz siyah önce tozlanmakta, yeşillenmekte ve kızarmakta sonra da beyazlaşmaktadır. Kimi zaman zıtlık her iki tarafın da olumsuzlanmasıyla gerçekleşmektedir (İbn Sina II, 2005: 49-54). Bununla birlikte İbn Sina hiçbir zıttın kendi zıttını var etmediğini tam tersine onu yok ettiğini ve geçersiz kıldığını belirtmektedir (İbn Sina I, 2004:112). Dolayısıyla İbn Sina çalışmalarında karşıtlığı tanımlamakla birlikte onun özelliklerine dair bilgiler sunmaktadır. Buna göre zıtların aynı anlamsal boyutu taşımaları ve aynı cins olmaları gerektiğini; iki zıt kutbu bulunduğunu ve ara evrelere sahip olmadığını belirtmektedir.

İbn Sina, ruh ve beden arasındaki farklılıklara dikkat çekebilmek için karşıtlıklardan yararlanmıştır. Bedenle ruhun ayrı ayrı tözler olduğunu belirtmektedir. Buna göre insan bedeni çok çalışınca yorulmaktadır ancak ruh yorulmak nedir bilmez. İnsan bazı organlarını kaybederse bile yine kendi varlığının farkına varmaktadır. Ancak ruh farklıdır; ölüm olgusu gerçekleştiğinde bedenin şekli değişmekte; ruh bedeni terk etmekte ve beden bir et yığını haline dönüşmektedir. O halde insan bir beden ve bir ruhtan meydana gelmektedir. Ayrıca yaşlanınca bedensel güç gerilemekte ruhsal güç ise artmaktadır. İnsan 40 yaşından sonra ruhsal açıdan daha çok olgunlaşmaktadır (Çubukçu, 1986: 103). Bununla birlikte filozofa göre insan, ruhu sayesinde iyi ve kötü şeyleri ayırt edip farkına varabilir. Ruh ölümsüz; beden ölümlüdür. Ruh sonsuza kadar yaşayacaktır.

İbn Sina birbirine karşıt kavramlar olan iyi ve kötü hakkındaki görüşlerini bir açıdan metafizik, bir başka açıdan ise ruh (nefs) görüşü temelinde açıklamaya çalışmaktadır (Durusoy, 2012: 223). Ona göre iyilik her şeyin tanımında arzu duyduğu ve varlığının kendisiyle tamamlandığı şeydir. Kötülüğün ise bir kimliği

yoktur. Kötülük ya bir cevherin yokluğudur veya cevherin bir haline ait iyiliğin yokluğudur (İbn Sina II, 2005:101). Filozofa göre ruh görüşü açısından bilgisizlik, cahillik, noksanlık, yaratılıştan gelen kusurlar, elem ve üzüntü, çirkin ahlaki fiiller kötülük olarak tanımlanmaktadır. Kötülük iyiliğe karşıt olan, onun ortaya çıkmasına engel olan ve yokluğunu gerektiren bir sebeptir. Filozof âlemde kötülüğün bulunduğunu ancak gelip geçici ve göreceli olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda ona göre âlemde temel olan iyiliktir. İbn Sina metafiziğinde Tanrı'nın dışındaki bütün mümkün varlıklarda kötülük potansiyel olarak mevcuttur. Kötülük, maddi ve maddeyle ilişkisi bulunan varlıklar alanında ortaya çıkmaktadır. İbn Sina kötülüğün mevcut oluşuna göre varlıkları iki kısma ayırmaktadır. Birincisi, her türlü kötülük ve fesattan uzak olan Gök Akılları ve Ruhlarının bulunduğu alandır. Kötülüğün fiilen mevcut olmadığı bu metafizik varlıklar alanı Tanrı'nın kaza yoluyla yaratmış olduğu Ay-üstü âlemdir. Kötülüğün bilfiil mevcut olduğu bölge ise Tanrının kader yoluyla yaratmış olduğu Ay-altı âlemdir. Ay-altı âlemdeki kötülük bütün kişileri sarmış değildir yalnızca belli zamanlarda bazı şahısları etkisi altına almaktadır. Bu gelip geçici bir kötülüktür. Ay-altı âlemde sürekli ve genel olan durum doğada istenilen iyiliğin mevcut olması yönündedir. İbn Sina'ya göre göreceli ve az olan kötülüğün varlığı zorunludur çünkü bu az kötülük zorunlu olarak iyiliğe duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Maddi unsurlar arasında bir zıtlık olmasaydı ve sahip olduğu doğal güçlerle çok olan unsur az olan unsuru etkilemeseydi bu âlemdeki bitki, hayvan ve insan gibi değerli türlerin meydana gelmesi mümkün olmazdı. Dolayısıyla ateş ve su gibi şeylerdeki iyiliğin belli bir kötülükle birlikte bulunması veya kötülükten sonra iyiliğin meydana gelmesi zorunludur. Bu durumda kötülük az ve zorunludur (Durusoy, 2012: 223-229). Böylece İbn Sina'ya göre kötülüğün tüm sebebi Ay altı âlemin altında bulunmaktadır. Ay-altı âlemde bulunan her şey diğer varlıklara göre eksiktir. Ünlü filozof kötülük türlerinin iyilikten daha az olduğunu belirtmektedir. İyilik kötülüğün maddesinde de bulunmaktadır (İbn Sina II, 2005: 162-165). Bununla birlikte ay-altı ve ay-üstü âlemde bulunan tüm oluşların nedeni ilk varlık olan Tanrı'dır.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere İbn Sina'ya göre dünyada iyilik ve kötülük bir arada bulunmasaydı eğer uyum ve ahenge sahip bir âlem düzeninden söz etmemiz mümkün olmazdı. Varlığın var olabilmesi için çok ve büyük olan iyiliğin karşısında az bir kötülük gerekmektedir. Mümkün varlıkların bir kısmında

kötülük zorunlu olarak bulunmaktadır. Bununla birlikte âlemde iyilik daha ağır basmaktadır; âlem iyilikle doludur. Asıl olan iyiliktir. Kötülük iyilikten daha azdır ve gelip geçicidir. Bazı varlıkların oluşumu için ise hem iyiliğe hem de kötülüğe ihtiyaç duyulmaktadır. Kötülük olmasa idi iyilik var olamazdı; var olsaydı bile bir anlam ifade etmezdi.

Filozof ahlak felsefesi çerçevesinde haz-elem, erdem-erdemsizlik, iyilik-kötülük gibi kavram çiftlerini de ele almaktadır. Buna göre ruha haz veren şeylerin iyi; elem veren şeylerin ise kötü olduğunu düşünmektedir. Ruha haz veren her şey yararlı; elem veren ise zararlıdır. İbn Sina insanın davranışlarının istek veya öfke gücünden kaynaklandığını ileri sürmektedir dolayısıyla ona göre ahlaki davranış bu iki gücün yönlendirmesiyle ortaya çıkmaktadır. İyi ve kötüyü gerçek anlamda belirlemek ise varlığı bütün yönleriyle kavrayan akla bağlıdır. İnsanın ahlaki hayatı ve gayesi için en doğru eylem kendisini ve gerçek mutluluğunu unutmamak amacıyla aslında birbirine karşıt olan istek ve öfke güçlerini akıl sayesinde birbirine karşı kullanarak bunları dengelemesidir. Ahlaki açıdan insanın bu dünyada amacı erdemli olmak; öbür dünyada ise mutlu olmaktır (İslam Ansiklopedisi, 328-329). Bütün Müslüman filozoflar gibi İbn Sina da ahlakın amacını mutluluk olarak belirtmekle birlikte akla özel bir önem vermektedir. Buna göre insanın akıl sayesinde iyi ve kötüyü dengeleyerek ahlaklı bir davranışa dolayısıyla mutluluğa ulaşabilmesi mümkündür.

İbn Sina ölümden sonraki yaşam için de iki zıt kutbu öngörmenin yanı sıra ara bir durum olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre ruh ölümden sonra öteki âlemde ya haz ya da elem duyacaktır. Onun için üçüncü bir durum söz konusu değildir. Buna göre, ruhun ölümden sonra duyacağı ebedi haz onun mutluluğu; ebedi elem ise mutsuzluğudur. Onun için başka bir durum bulunmamaktadır. Ruh ya mutlu ya da mutsuz olacaktır (Durusoy, 2012: 241).

Filozof, gök ve âlem ile ilgili meselelerde ise cisimleri basit ve bileşik olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Gök, yer küresi, su, hava ve ateş gibi cisimler basit bir yapıya sahiptirler. Söz konusu cisimler farklı yapıdaki cisimlere ayrılamamaktadır. Bileşik cisimler ise kendisini meydana getiren farklı şekil ve biçimlere ayrılabilir. Bunlar bitkiler ve hayvanlar olabilir. Basit cisimler sıcak-soğuk,

yaş-kuru olabilirler. Ateş sıcak ve kurudur. Hava sıcak ve yaştır. Su soğuk ve yaştır. Yeryüzü soğuk ve kurudur. Yeryüzünden daha kuru bir şey yoktur. Soğuk ve kuru daha ağır; sıcak ve kuru daha hafiftir (İbn Sina, 2004:108-109). Buna göre cisimlerin yaşlılık-kuruluk, sıcaklık-soğukluk gibi temel nitelikleri türsel değişimin hazırlayıcı nedenleridir. Basit cisimler yani hava, su, ateş ve topraktan her biri dört temel nitelikten birini temsil etmektedir. Bu nitelikler söz konusu unsurların belli ölçülerde karışarak birleşik cisimlerin meydana gelmesini sağlamaktadır (İslam Ansiklopedisi: 325). Böylece İbn Sina basit cisimleri sıcak, soğuk, yaş ve kuru gibi karşıt niteliklerine göre tanımlamış onların özelliklerini belirlemeye çalışmıştır.

Ünlü düşünür, hastalık-sağlık, bedenin dengesi gibi konuları da gerek bilimsel gerekse de tıbbi bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirmektedir. Ona göre geniş anlamda bedeni bir hastalık, vücutta olduğu tahmin edilen doğal bir dengenin bozulmasıdır. Hastalıkların tedavisi de bu dengeyi yeniden yerine getirmekle sağlanmaktadır. İbn Sina'nın yanı sıra Aristoteles ve Cabir İbn Hayyan gibi birçok düşünür ve araştırmacı, her varlığın doğal nitelikler olarak adlandırılan sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluktan oluşan bir dengeye sahip olduğunu; bu denge bozulduğu takdirde ise zarar göreceğini öne sürmektedir. İbn Sina bu kuramı tıbbi uygulamakla birlikte hastalığı bedendeki bu tıbbi dengenin bozulması olarak tanımlamaktadır. Doğal dengenin bozulması bu niteliklerden birinin veya bir kaçının diğerlerine göre artması veya azalmasıdır. Eğer hekim bu durumu anlarsa tedavi kolaylaşmaktadır. Mesela vücutta fazla soğuk var ise vücudun artan soğukluk kadar sıcaklığa da ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. O halde hekim vücuda bu sıcaklığı sağlayacak ve sıcaklık oranı yüksek bir yiyecek veya içecek maddeyi hastaya tavsiye etmelidir (Bayrakdar, 1988: 239-240). İbn Sina hekim olarak vücudun dengesinden yani zıtlıkların uyumundan yanadır.

Eserlerinde zıtlık teması barındıran bir diğer ünlü Türk-İslam düşünürü olan Mevlana Celaleddin-i Rumi hangi din, mezhep veya ırktan olursa olsun bütün insanları kucaklamış, sevgi ve erdem yolunu göstermiştir. Mevlana 1207 yılında Türkistan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Daha sonra ailesiyle birlikte Belh şehriden Konya'ya göç etmiş ve burada dini ilimler öğretmeye, halkı dinle ilgili konularda aydınlatmaya başlamıştır; etrafında onu sevip sayan çok sayıda öğrencisi olmuştur. Eserlerinde varlık, insan, özgürlük ve ahlak felsefelerine değinmiştir.

Onun eserlerinden hem Doğu hem de Batı felsefesine hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Ünlü filozofun özellikle “Mesnevi” ve “Divan-ı Kebir” adlı eserlerinde yer verdiği konuların büyük bir bölümüne zıtlık olgusunun hâkim olduğu; düşüncelerini zıtlıklardan yararlanarak çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu fark edilmektedir. Nitekim Mevlana’nın bahsedilen bu anlatım biçimi doğaya, insan ömrüne, nefse, ölüme, vb. dair birçok düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Mevlana’ya göre varlık âleminde her şeyin zıttı bulunabilir ancak yalnızca yüce Allah’ın bir zıttı bulunmamaktadır; O tüm kâinatın tek yaratıcısıdır.

Ünlü düşünür, üzerinde yaşadığımız dünyanın zıtlıklarla dolu olduğunu belirtmekle birlikte evrende yer alan birbirine zıt durumları sıralamaktadır: Yeryüzünün alçalışına gökyüzünün yüceliğine dikkat çekerek her iki zıt olmadan âlemin dönüşünün gerçekleşmeyeceğini dile getirmektedir. Yeryüzü senenin yarısında çorak, donmuş bir halde; yarısında ise yemyeşil, taptaze bir halde bulunmaktadır. Sevinçlerle kederlerle dolu olan zamanın alçalışı bir türlü; yücelişi de bir türdür. Yarısı gündüz; yarısı gecedir. İnsan mizacı da zıtlarla karışmış; uzlaşmıştır. O bazen sağlıklı, neşeli, bazen de hasta ve üzgündür. Dünya bazen savaşımlara, kıtlıklara bazen de barışlara, bolluklara sahne olmaktadır. Bütün bunlar dünya halidir. Bütün insanlar birbirine zıt olan bu hallerden ikisi yüzünden korku ile ümit arasında yaşayıp durmaktadır. Bu dünya şimal rüzgârına benzeyen yaşayış ile sam rüzgârı gibi olan ölüm ve tekrar diriliş rüzgârlarına tutulup yaprak gibi titreyip durmaktadır (Mevlana VI, 2005: 476).

Mevlana evrende yaratılan bu her karşıt durumun bir sebebi bir hikmeti olduğunu düşünmektedir. Keza gündüzler ve geceler de aynı şekildedir. Gece ile gündüzün önemine şu beyitlerle değinmektedir:

Gündüzle gece görünüşte birbirine aykırıdır. Birbirine düşman gibidir. Çünkü biri aydınlıktır; öbürü karanlıklara bürünmüştür. Fakat ikisi de gerçekte bir iş görürler. Allah’ın koyduğu şaşmaz kanun gereğince hayatın sürüp gitmesine hizmette bulunurlar. İşlerini, güçlerini tamamlayıp başarmak için bu iki zıt varlık birbirlerini hısım ve akraba gibi istemektedirler. Birbirlerini bağrılarına basmaktadırlar. Gece olmasaydı insan dinlenemez; güç, kuvvet bulamaz; gelirini sağlayamazdı. Geliri olmayınca da gündüzleri neyi harcardı? Gece ile gündüz böylece birbirlerini kucaklarlar, sevgi ile birbirlerine koşarlar. Onlar görünüşte birbirlerinden ayırırlar ancak gerçekte birdirler. İnsanlara faydalı olmak; onlara hizmet etmek konusunda birleşmişlerdir” (Mevlana III, 2005:

350). “Gece gündüzün meşguliyetini, işini gücünü gidermektedir. Sen aklın uyku halindeki dönmüşlüğüne bak ki bu uyku bedene rahatlık; zihne açıklık vermektedir. Daha sonra gündüzün ışığıyla gece yok olup gitmektedir. Hayat yeniden başlamaktadır. Gecenin öldürdükleri, cansız bıraktıkları yeniden canlanmakta, hayat bulmaktadır (Mevlana I, 2005: 249).

Mevlana’ya göre hayat zıtların birbirleri ile uzlaşmasıdır. Aralarında savaş meydana gelmesi de ölümdür (Mevlana I, 2005: 94). Filozofun düşüncesinde birbirine zıt olan hava, su, toprak ve ateş insan bedenini oluşturan dört unsur olarak görülmektedir. Ona göre her şeyin aslını oluşturan bu dört unsurdur. Bu dört unsurla birlikte insan aynı zamanda bir ruh da taşımaktadır. İnsanın var oluşu ve hayatın sürekliliği bu dört unsurun birlikteliğine yani bu zıtların uyumuna bağlıdır. Birbirine zıt olan bu unsurların savaşı sonunda ölümü getirmektedir. İnsan bedenini oluşturan bu zıtlar sürekli olarak kendi asıllarına dönmek için çaba sarf etmektedir (İmamoğlu, 2014: 12-13). Mevlana bu unsurların asıllarına dönmek için verdiği mücadeleyi şu sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur:

Yeryüzü toprağı insan bedenindeki toprağı: “kafeslik ettiğin ruhu terk et; toz gibi tozarak bizim yanımıza gel. Sen bizim cinsimizdensin, bizdensin; bizim yanımızda bulunman daha iyi olacak. İnsan bedeninden kendini kurtar; aslına dön” diye seslenmektedir. Beden toprağı “Evet. Ben de aslıma dönmek isterim; ben de senin gibi ayrılıktan şikâyetçiyim ama ne yapayım ki ayağım bağlı, gelemiyorum” şeklinde cevap vermektedir. Yeryüzündeki sular da insan bedenine verilmiş olan ıslaklığı, bedenın suyunu ararlar, onu yanlarına çağırırlar: “Ey ıslaklık! Gurbetten dön bizim yanımıza gel!” İnsan bedeninde bulunan bu unsurların insafsızca bedeni hırpalamaları, mücadeleleri bedeni halsiz düşürmekte ve bedende çeşitli hastalıklara yol açmaktadır (Mevlana III, 2005: 351).

Bu unsurların tamamen birbirinden ayrışmasıyla insan ölümü yaşamaktadır. Dolayısıyla bedene gelen hastalık ya da ölüm bu unsurların serbest kalmasını ve asıllarına dönmelerini sağlamaktadır. Mevlana’ya göre her unsur aslına ulaşmaya çalışmaktadır. Bu birbirine karşıt halde bulunan unsurları bir arada tutan güç her şeyin yaratıcısı olan yüce Allah’tır.

Mevlana da diğer İslam filozofları gibi ruh ile bedeni birbirinden ayırmakta onları farklı olarak değerlendirmektedir. Bedenin yiyeceğı, içeceğı, yeşilliğı, akarsulara eğilimli olduğunu çünkü aslının onlardan meydana geldiğini savunmaktadır. Ruhun ise manevi hayata, hikmete, manevi olan bilgi ve marifete eğilimli olduğunu belirtmektedir. Beden bağları, bahçeleri, üzümleeri arzulamakta;

ruh da manen yücelmek, yükselmek istemektedir: kazanca, paraya, pula, yiyeceğe, içeceğe düşkündür (Mevlana III, 2005: 352). Böylece Mevlana bedeni bu dünyaya; ruhu ise ebedi hayatın mekânı olan öteki dünyaya ait olarak görmektedir. Bu sebeple ruhu bedenden daha üstün tutmaktadır. Bununla birlikte ünlü düşünür bu dünyanın insan için bir hapisane gibi sınırlı ve geçici olduğuna, bir gölgeden ibaret olduğuna inanmakla beraber gerçek yaşamın sınırsız, sonsuz ve ebedi olan öteki dünyada başlayacağını bildirmektedir. Ölümü huzurla, sevinçle, neşeyle ve derin bir özlemle beklemekte; ölümden sonraki hayata daha üstün bir değer biçmektedir. O bu konuya dair inancını şu sözleriyle dile getirmektedir:

Bize yok gibi görünen, yokmuş gibi gelen o âlemden ürkme, korkma. Çünkü o yokluk, mana âlemidir. Gelir yeridir. Kazanç yeridir. Şu var gibi görünen âlem ise hayal âlemidir. Madde âlemidir. Az çok masraf yeri, gider yeridir. Burada bir ömür harcanır” (Mevlana II, 2005: 308). “Bu yokluk âlemi yani evveli ve sonu yok olan bu dünya var gibi görünmekte; gerçekten de var olan, sonsuz olan öbür âlem ise yok gibi görünmekte, gizli bulunmaktadır (Mevlana II, 2005: 358).

Mevlana ayrıca insana yüce bir değer biçmiş ve onu Tanrı'nın sevgisini hak eden bir varlık olarak benimsemiştir. Filozofa göre insan ruhsal açıdan inceldikçe her şeyin bir hayalden ibaret olduğunu; varlık olarak yalnız Tanrı'nın bulunduğunu kavrayacaktır. Her şey geçici, Tanrı ise kalıcıdır. Varlık, Tanrı'nın “ol” demesiyle meydana gelmektedir. Mevlana, felsefesinde Tanrı'yı, evreni ve insanı özdeşleştirmekte ve varlığın nedenini Tanrı ile açıklamaktadır. Ona göre bu âlem bir düş ya da bir gölgeye benzemektedir. İnsan bilinç sahibi bir varlıktır. İnsanda iki türlü “Ben” bulunmaktadır. Birincisi “Özel Ben”, diğeri de “Aşkın Ben”dir. Özel Ben, herkeste farklılık taşımaktadır. Herkes ayrı özelliklere sahiptir. Herkesin doğası, istek ve tutkuları, yapısı ayrı ayrıdır. Buna karşılık, Aşkın Ben herkeste ortak olmakla birlikte bilincin derin bir halidir. Bu alanda beden istek ve tutkuları dizginlenmekte, Tanrı sevilmeştir. Barış, sevgi, dostluk ve evrensel duygular hâkim olmaktadır. İnsan hayatında Aşkın Ben'in buyrukları üstün gelirse davranışlar erdemli bir hale bürünmektedir. Genellikle beden istek ve tutkularına bağlı olan Özel Ben insanda üstünlük sağlar ise davranışlar kötü yönde gelişmektedir. Buna göre insanı asıl yücelten öge Aşkın Ben'dir (Çubukçu, 1986: 127-131). Mevlana ayrıca yeryüzündeki varlıkları cansız varlıklar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere gruplara ayırmaktadır.

İnsan, düşünen bilinçli bir varlık olarak ise bu varlıkların içinde en önemlisi en yücesidir.

Filozof, insan bedeninin her bir hücresinin her an ölüm halinde bulunduğunu; insanın her an ölmekte ve ömrünün tükenmekte olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda ömrü altın bir torbaya benzetmekte; gece ile gündüzün altınları sayan iki kişi olduğunu ifade etmektedir. Gece ile gündüz ömür torbasındaki altınları bilmeden, anlamadan saymayı sürdürmekte ve yokluğa atmaktadır. Sonunda ise ömür torbası boşalmaktadır. Böylece hayatın anlamı ve ışığı kalmamaktadır (Mevlana III, 2005: 22). Yalnızca insan değil cümle âlem her an yok olup gitmektedir. Sonra tekrar varlık âlemine dönüp beka şeklinde görünmektedir. Âlemin varlığı daima gidip gelmektedir. Her nefeste dünya ve dünyada bulunan her şey yenilenmektedir. Adeta her an ölmekte ve dirilmektedir. Ancak Mevlana'ya göre biz bu değişikliği fark etmeyiz. Ömür ırmak gibi pek tez akıp gitmekte ve yenisi gelmektedir (Mevlana I, 2005: 91). Buna göre insan aynı zamanda hem yaşamakta hem de her an ölmektedir. Âlemdeki her şey her an hem var olmakta hem de yok olmaktadır. Her an her şey değişmektedir.

Mevlana, çoğu insan ömrünün tattığı gençlik ve ihtiyarlık gibi iki karşıt olguyu da şöyle karşılaştırmaktadır:

İnsan gençlik çağında yemyeşil taze bir bağa benzemektedir. Bol bol meyveler vermektedir. Güçlü kuvvetlidir. Gençlik yapılmış, dayanmış döşenmiş, tavanı yüksek, dört duvarı sağlam, onarma gereği bulunmayan bir eve benzemektedir. İhtiyarlıkta beden çorak toprak gibi gevşeyip dökülmektedir. Çorak bir tarladan hiçbir zaman hoş bir bitki yetişmez. Güçten kuvvetten kesilmiştir. Kaşlar aşağı düşmüş, gözler sulanmış ve kararmış, yüz buruşmuştur. Söz söyleyemez, tat alamaz bir hale gelmiştir. Dişler de dökülmüştür (Mevlana II, 2005: 353).

İnsan yaratılışı gereği duyguları çok sık değişmektedir. Bazen sevinç, neşe, huzur, bazen de üzüntü, gam, keder duymaktadır. Kimi zaman bir iç sıkıntısının onu esir almasıyla mutsuz hissetmekte kimi zaman da ansızın bir iç rahatlığı duyarak ferahlamakta, mutlu olmaktadır. Bu çeşitli duygu durumları insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır. Mevlana insan ruhunun karşıtlıklarla örülü bu olağan durumunu beyitlerinde çok sık ifade etmekle birlikte okuyucuya tavsiyelerde bulunmaktadır:

İç sıkıntısı, gönül darlığı gelince çaresine bak yani sebebi ne ise o sebebi defet. Çünkü dalların hepsi kökten biter. İç rahatlığı, huzur ve neşe duyunca o rahatlığı, o huzuru sula yani o huzuru arttırmaya çalış; meyve verince o meyvelerden dostlara da dağıt (Mevlana III, 2005: 49).

Böylece yukarıdaki beyitlerden Mevlana'nın birkaç bin yıl öncesinden insanın hissettiği karşıt duygu durumlarına dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Ona göre insan iç sıkıntısı hissedince onun sebebini bulup gidermeli; iç rahatlığı hissedince de o ferahlığı beslemeli, arttırmalı ve çevresine de yansıtmalıdır.

Mevlana bir zıtlık olarak değerlendirdiği iç sıkıntısı ve ferahlık (iç rahatlığı) durumunu gündüz ve gece, yaz ve kış mevsimi karşıtlığına başvurarak çarpıcı bir biçimde tanımlamaktadır:

Eğer geceler olmasaydı insanlar hırstan çırpınırlar, yanar yakılırlardı. Her zaman gündüz olsaydı insanlar aşırı kazanç sevdasına düşer, çok kar elde etmek için bedenlerini gereğinden fazla yorar, yakarlardı. Bu yüzden gece insanı biraz olsun dinlendirmek; hırstan, didinmekten kurtarmak için bir rahmet hazinesi gibi gelir. Benzer şekilde dünyada daima yaz mevsimi hüküm sürseydi; bağlara, bahçelere sürekli güneşin sıcaklığı vursaydı, buralardaki bitkileri kökünden yakar, bir daha tazelenip, yeşeremezlerdi. Kara kış ise asık suratlıdır ama şefkatlidir, merhametlidir. Hâlbuki yaz güler yüzlüdür ancak yakıcıdır ve kavurucudur.

Mevlana'ya göre iç sıkıntısı ve ferahlık durumu da aynı şekildedir. İnsana iç sıkıntısı gelince üzülmemelidir aksine bu onun hayrınadır. İnsan iç sıkıntısındaki ferahlığı görmeli; gençleşmeli, sevinmeli, yüzünü ekşitmemelidir. Bu Allah'ın insana bir lütfu, ihsanı olmaktadır (Mevlana III, 2005: 307). Allah gönül hoşluğunun anlaşılması amacıyla eziyeti ve gamı gönül hoşluğuna karşıt olarak yaratmıştır. Renkler ancak ışığın zıttı olan karanlıkla anlaşılmaktadır. Zıt zıttıyla ortaya çıkmaktadır. Işık zıttı olan karanlıkla bilinmektedir (Mevlana I, 2005: 90). Tanrı insanı bir an ay haline koymakta ve parlatmakta bir an ise karartmaktadır (Mevlana I, 2005: 174). Hayat gibi duygularımız da ancak karşıtlıklarla, zıtlıklarla bir anlam kazanmaktadır. Böylece insan hiç iç sıkıntısı çekmeseydi daima neşeli, ferah bir halde bulunsaydı, iç rahatlığının, ferahlığının değerini hiçbir zaman anlayamazdı. Dolayısıyla insana yüce Allah'a ulaşmak ve kendisini değerlendirmesi için iç sıkıntısı da ferahlık da aynı ölçüde gereklidir. Mevlana aynı şekilde gam ve kederin neşe ve huzurun zıttı olduğunu ve bu duyguların bir arada bulunduklarını ifade etmektedir:

Gam neşenin gölgesidir. Gam neşeyi kovalar. Onun arkasından koşar durur. Aklını başına al da kahkahalarla gülmeyi, fazla neşeli olmayı bırak! Çünkü neşe ile gam birbirinden hiç ayrılmazlar. Sen gamın peşinde koştukça neşe de senin peşinde koşar ancak sen neşenin arkasında koşarsan yol kavşağında gam önüne çıkar, yolunu keser (Mevlana, 2000: 44).

Mevlana beyitlerinde doğada karşıt olgular bulunabileceği gibi insanların da iyi-kötü gibi çeşit çeşit olduğunu, kaçınılmaz olarak türlü türlü huylara ve düşüncelere sahip olduklarını açıklamaktadır. İnsanların ruhlarının ruhlar âleminden bu dünyaya gelince iyilerin ve kötülerin birbirine karıştığını; iyiliklerin ve temiz şeylerin iyi insanlar için; pisliklerin ve kötülüklerin ise kötü insanlar için olduğunu savunmaktadır (Mevlana II, 2005: 280-281):

Kim insanın çirkin tarafını, kötülük tarafını görürse onu sevmemektedir. İyilik tarafını görürse onu beğenmektedir” (Mevlana II, 2005: 305). “Dünyada her şey bir şeyi çekmektedir. Küfür kâfiri, doğruluk doğruyu çekmektedir. İyi insanlara, hayırlı kişilere dost olmayan şüphesiz kötülerin yanında yer alır ve onlara komşu olur (Mevlana IV, 2005: 504-505).

Düşünüre göre aslında insanın varlığı bir ormana benzemektedir ve orada iyi, kötüye dair her şey bulunmaktadır. İnsan varlığında binlerce kurt, binlerce domuz; temiz, pis, güzel, çirkin binlerce huy gezinmektedir. Dolayısıyla bir ormanda faydalı, zararlı, zararsız çeşit çeşit hayvan bulunduğu gibi insan vücudunda da iyi, kötü, güzel, çirkin, her türlü huy ve düşünce barınmaktadır. İyilikler de kinler de gizli bir yoldan gönüllerden gönüllere geçmektedir. İnsan bazen şeytan bazen de melek olmaktadır (Mevlana II, 2005: 373-374).

Ünlü düşünür güzel ve kötü sözün önemine de değinerek sözün gücünü vurgulamaktadır. Ona göre dostlarla konuşurken çok dikkatli ve ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Bu türdeki düşüncelerini zıtlıklara başvurarak berrak ve etkileyici bir biçimde dile getirmektedir: “Çünkü söz vardır, keskin kılıç gibidir; dostluğu keser, öldürür. Kalpte tedavisi imkânsız yaralar açar. Kalp bahçesindeki yeşillikleri, sevgi çiçeklerini kış mevsimi gibi öldürür. Bir söz de vardır, ilkbahar mevsimi gibidir. Her tarafı süsler, güzelleştirir; sayısız yararlar sağlar” (Mevlana III, 2005: 36). Mevlana karşıt olguların aynı zamanda benzerlikler ve bir ortak yan taşıdığına da dikkat çekmekle birlikte bunu çeşitli şekillerde örneklemiştir:

Birbirine zıt olan her iki taraf sureti, şekli birbirine benzemektedir. Acı suyun da tatlı suyun da bir berraklığı, duruluğu vardır. Her iki çeşit arı bir yerden gıdalandıkları halde birinde yalnız iğne diğeri bal bulunmaktadır. İki tür kamış da bir dereden su içtikleri halde birinin içi bomboştur, diğeri şekerle doludur. Böylece yüzbinlerce birbirine benzer şeyler bulunur ki aralarında yetmiş yıllık farka sahiptir” (Mevlana I, 2005: 30-31). Aynı zamanda “zıtlar zıtlarla belirmektedir; zıtlardan ortaya çıkmaktadır. Kusurlar içinde birçok kazanç saklıdır. Şehitler için de ölümden hayat vardır (Mevlana I, 2005: 249).

Böylece ünlü filozof, bu tür düşünceleriyle zıtlıkların birbirinin var olma koşulunu sağladığını ifade etmektedir.

Düşünür, evrendeki zıtlıkların bir arada bulunuşunu zıtlıkların uyumuyla açıklamakta; bu uyumun bozulup ortadan kalkmasıyla birlikte karşıtlığın sona ereceğini ve diğer âlemde zıtlıkların bulunmadığını belirtmektedir. İnsanda bulunan zıtlıkların ölümle; evrende bulunan karşıtlıkların ise kıyametle sona ereceğini; her türlü zıtlaşma ve çatışmanın bu şekilde nihayete ereceğini öne sürmektedir. Bu ifadeleriyle aslında âlemi makro kozmos; insanı ise mikro kozmos olarak görmektedir. İnsandaki zıtlıkların dağılmasıyla birlikte hayatının sona ermesi bir anlamda makro kozmosun da öleceğinin habercisi olarak görülmektedir (İmamoğlu, 2014: 16).

Mevlana İslam dinine yumuşak bir yorum getirerek insan sevgisinin yayılmasına, dayanışmaya ve bu son dinin içten sevilmesine katkıda bulunmuştur (Çubukçu, 1986: 141). Mevlana hem Batı hem de Doğu düşüncesini etkilemiştir. Günümüzde hem ülkemizde hem de Batı’da ünlü düşünürle dair yoğun bir ilgi uyanmakla birlikte geniş kesimlerce okunmaktadır.

Böylece Doğu felsefesi geleneğinde değerlendirilen İslam filozoflarının ahlâk hakkında bulundukları çeşitli değerlendirmelerinde iyiye ve kötüye dair görüşleri göze çarpmaktadır. Filozofların düşüncesine göre ahlâk iyiye teşvik ettiği ölçüde kötüyü de terk etmeyi önermektedir. Bu bağlamda iyi ve kötünün doğasını araştırmaktadırlar. Türk-İslam filozofları genellikle ahlak felsefesi kapsamında erdem, özgürlük, sevgi ve dostluk, irade gibi konuların yanında iyilik ve kötülük karşıtlığını da ele almaktadırlar. Bunun yanı sıra mutluluğa engel oluşturan ve insan zihnini mutsuzluğa sevk eden korkular, inançsızlık, ölüm, aşırı haz ve lezzet düşkünlüğü gibi meselelere de eserlerinde yer vermişlerdir (Saruhan, 2009: 83-84).

Bununla birlikte İslam filozofları için bu dünya gelip geçicidir; sonludur, sahtedir ancak öteki dünya gerçek, ebedi ve sonsuzdur. Çalışmamızda ele aldığımız Türk İslam filozofları beden ile ruhu ayırmakta ve ruhu bedenden daha üstün tutmakla birlikte öteki âleme ait olarak değerlendirmektedirler. Eserlerinde genellikle karşıtlık olgusuna geniş ölçüde yer verdikleri üstelik kâinata, insana ve çeşitli kavram ve olgulara yönelik görüşlerini dile getirmek için sık sık karşıtlıklara başvurdıkları görülmüştür. İncelemelerimiz neticesinde Türk-İslam filozoflarının görüşlerinin özellikle bir konuda birleştiği tespit edilmiştir. Onlara göre evrende her şeyin kaçınılmaz olarak bir karşıtı bulunmaktadır ancak yalnızca yüce Allah'ın bir karşıtı yoktur. O tektir, öncesizdir, sonrasızdır, mekânsızdır, her şeyin tek yaratıcısıdır. Böylece bu düşünürler üzerinde İslam inancının etkisi ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda Türk - İslam felsefesine dair anlatılanların yanı sıra değerler (aksiyoloji) alanında da çok çeşitli zıtlıklarla karşılaşmanın mümkün olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda her değer çift kutupludur. Tek kutuplu değerlerin olması imkânsızdır. Çift kutupluluk genellikle insanların değerlendirmelerinde, düşüncelerinde ortaya çıkmaktadır (Ülken,1964-1965:244-245). Aksiyolojik değerlendirme toplum ve insanların sosyal ahlakı, maneviyatı, kültürü, tarihi, psikolojisi ile yakından ilgilidir. Zaman ve mekân aksiyolojik değerlendirme oluşumunun belirleyici özellikleridir. Bununla birlikte ahlaki değerler yaş, meslek, eğitim ve öğretim, kazanılan tecrübe ve dünyaya dair sahip olunan bilgiye göre değişiklik göstermektedir (Özer, 2016: 322).

Değerler alanındaki iyi kötü gibi genel kavramlar toplumlararası çeşitli benzerlikler gösterirken bazı kavramlar ise toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Türk ve Rus toplumunda bunun en net göstergelerinden birisi olarak şehit kavramını örnek göstermek mümkündür. Örneğin Türk kültüründe şehit kavramı kahraman anlamına gelmektedir. Şehit olarak adlandırılan insanlar daima kahraman ve vatansever olarak anılmaktadır. Türkiye'de şehit olmak bir onurdur. Rusya'da ise "şehit" (*waxud*) terörist ve ölüme mahkûm olanları nitelemek için kullanılan bir sıfattır (Özer, 2016: 326). Rusya'da teröristleri niteleyen şehitlik kavramı Türkiye'de değişikliğe uğrayarak bambaşka bir değere sahip olmaktadır. Türk kültüründe şehitlik askerlerin vazifelerini severek yerine getirmelerini, teröristlerle korkusuzca savaşmalarını sağlayan içsel inançsal bir dayanaaktır; İslam

inancına göre ölürken sahip olunabilecek en şerefli mertebedir. Aynı zamanda Türk toplumu tarafından da şehitler hiçbir zaman unutulmaz, daima hatırlanırlar. Verilen örnekten de anlaşılacağı gibi bazı aksiyolojik değerlendirmelerin toplumdan topluma değişiklik göstermesinin nedenleri arasında kültür, dil, din, inanç, coğrafya, değer yönelimleri gibi birçok etmen önemli bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak karşıtlık, karşıtlığın temel ilkeleri ve özellikleri antik çağlardan beri hem Batı felsefesi geleneğini oluşturan hem de Doğu felsefesi geleneğini oluşturan çok sayıda filozofun ilgisini çekmiş; görüşlerine bir temel oluşturmuştur. Birçok filozof, evren, doğa, tarih, varlık, bilinçsel etkinlikler gibi çok çeşitli olgu ve kavramları açıklama ve anlamlandırma arayışında karşıtlıklara başvurmuştur. Bununla birlikte hem Batı felsefesi hem de Doğu felsefesi geleneğini oluşturan filozoflar, zıtlıkların kendi arasında benzerlikler taşıdığını ve zıtlık kavramının aynı cinse sahip şeyler arasında meydana geldiğini vurgulamaktadırlar.

2.3. Psikoloji Bağlamında Zıtlık Olgusunun Değerlendirilmesi

Zıtlık olgusu doğada ve toplumda böylesine büyük bir rol oynadığına ve antik çağlardan beri Doğu ve Batı felsefesi geleneğini oluşturan filozofların ilgisini çektiğine göre hem doğal hem de sosyal bir varlık olan insanın düşüncesinde de zıtlıkların hâkim olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Düşünceye özgü çeşitli süreçlerde de zıtlıkların varlığı göze çarpmaktadır (Politzer, 1975 / 2008: 118- 119). İnsan doğumundan ölüm anına kadar geçen yaşam süreci içerisinde heyecan ve sürprizlerle dolu olan beklenmedik ve karmaşık unsurları içinde bulunduran birçok farklı durumla karşı karşıya kalmaktadır. İnsanın yaşamını şekillendirirken birtakım kararlar vermesi gerekmektedir. Bu kararları verirken de olumlu ya da olumsuz, iyi ya da kötü yönlerini düşünmek ve çıkan sonuca göre hareket etmek durumundadır. İnsanın hem kendisine hem de içinde bulunduğu topluma karşı olan görevlerini yerine getirmesine yardımcı olan bu kararlar ise düşünsel zıtlıkları oluşturmaktadır (Varlık Şentürk, 1999: 4). İnsan varoluşundan itibaren kendini birbirine zıt birçok farklı düşünce ve hisler içinde bulmaktadır. Nitekim varlık bunu gerektirmektedir. Aynı zamanda insan bilinci de çok çeşitli zıtlıklar barındırmaktadır. Böylelikle çeşitli kavram ve olguların kavranılması insanın bilincinde yer eden zıtlıklar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Psikolojide “bilinç alanı” ve “bilinçdışı alan” olmak üzere iki temel zıtlık karşımıza çıkmaktadır. Bilinç alanı refleks ve düşünme yetisine sahip olmakla birlikte zihinsel ve duyuşal imgelerde varlığın etkin bir halde yeniden üretim biçimi olarak kendini göstermektedir. Bilinç aynı zamanda insanın etrafını saran dünyayı, zamanı, kendi benliğini anlayıp değerlendirmesini sağlayan zihinsel süreçlerin bütünüdür (Gureviç, 2007:621). Bilinç tıpkı bir nehir ya da akarsuyun aktığı gibi sürekli bir şey olarak deneyimlenmektedir (Corsini ve Auerbach, 2006: 1393). Bilinçdışı alan ise duyuşal algı, çekim gibi bilincin katkısı olmadan gerçekleşen psikolojik yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bilinçdışı alan genel olarak insanın davranışlarını belirlemektedir. Bu nedenle herhangi bir bilinç belirtisi göstermemekle birlikte esas olarak insanların eylemlerini belirlemektedir. Ruhun bilinçli ve bilinçdışı olarak ayrılması psikanalizin temel dayanağı olarak belirlemektedir. S. Freud bilinçdışı alanın bilinçten ayrı bir olgu olarak değerlendirilmesinde öncülük etmiştir. Bilinçdışı alan insan hayatını yoğun bir biçimde etkilemektedir. S. Freud bilinçdışının doğal bir kökeni olduğunu ve onda insanın hayatta kalma mücadelesi gibi tüm ilkel yönelimlerinin saklı olduğunu öne sürmektedir. Ünlü bilim insanının bakış açısına göre insanın benliği tüm gücüyle doğa ve toplum dünyasında hayatta kalmaya çalışmaktadır ancak insanın dürtüleri bilinçdışının gücüyle çarpışmaktadır. Benlik nesnel, gerçek yaşam koşullarına uyum sağlamaya çalışırken; bilinçdışı haz alma ilkesiyle devreye girmektedir. Böylece benlik ile bilinçdışı arasında uzlaşmaz bir mücadele doğmaktadır (Gureviç, 2007: 92-93). Dolayısıyla Freud zevk ve gerçek ilkesi üzerinde durmaktadır. Ona göre insanın yaşamı bu iki ilke arasındaki çatışma üzerine kurulmuştur (Akay, 2004: 49). Böylece insan zaman zaman bilinç ve bilinçdışının etkisi altında gerçeklik ilkesi ve zevk ilkesi yani olması gereken ile arzu edilen arasında bocalamakta olup içsel bir çatışmaya sürüklenmektedir.

Bunun yanı sıra Freudçu düşünce ikili bir karşıtlık meydana getiren yaşam güdüsü ve ölüm güdüsü arasındaki çekişme üzerine odaklanmıştır (Akay, 2004: 49). S. Freud, insanı üzerinde iki eşit güce sahip orduların karşılaştığı bir savaş alanına benzetmektedir. İnsan hem yaşama içgüdüsüne hem de ölüm içgüdüsüne sahiptir. Ona göre bunlar insan dâhil her organizmada bulunan biyolojik güçlerdir. Freud düalist bir kurama sahiptir. O insanı mutlak iyi ya da mutlak kötü olarak kabul etmemekle birlikte güçleri birbirine eşit iki dürtü tarafından güdülendiğini düşünmektedir (Fromm, 2010: 236).

C. G. Jung ise bilinç ve bilinçdışı arasındaki ayrımı yumuşatmakla birlikte bu konudaki çalışmalarını ilerletmiştir. C. G. Jung'a göre bilinçdışı topluluğumuzun ve yaratıcılığımızın mükemmel bir kaynağıdır. Bilinçdışı içgüdü ve onun ilişkilerinin, arketiplerin toplamından oluşmaktadır. Her insanın içgüdüleri olduğu gibi aynı zamanda arketipsel imgelere de sahiptir (Corsini ve Auerbach, 2006: 1390). Jung aynı zamanda kişisel edinimlerden kaynaklanmayan, genellikle kalıtımla alınmış başka içeriklerden de bahsetmektedir. Bunlar tarihsel gelenekten bağımsız her zaman her yerde ortaya çıkabilen mitolojik çağrışımlar, güdüler ve imgelerdir. O, bu içerikleri "kolektif bilinçdışı" olarak tanımlamaktadır (Jung, 2016:16). Kolektif bilinçdışı her ulusun, etnik grubun ve bir bütün olarak insanlığın doğasında bulunmaktadır ve yaratıcı ruhunu, duygularını ve değerlerini şekillendirmektedir (Gureviç, 2007: 94). Öte yandan C.G. Jung'a göre hayal gücü, psikolojik zıtlıkları uzlaştıran bir köprücük görevi görmekle birlikte bilinç ve bilinçdışını zıtlığın sınırları dışına iterek her ikisini de genel bir ilke altında birleştirmektedir. Aynı zamanda çelişki durumunda bulunan zıtlıkların kişiliğin doğal gelişimi için bir arada yaşaması gerekmektedir (Koryukina, 2014: 38-39).

Ziya Gökalp de çalışmalarında bilince ve özelliklerine dair açıklamalarda bulunmakla birlikte bilincin psikolojik şartlarına değinmektedir. Ona göre bilinç herhangi bir şeyin idrak edilmesi ve herhangi bir şeyden haberdar olunması anlamına gelmektedir. Psikolojik eylemlerin bilinçli olabilmesi için onlarda bir değişim, zıtlık bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla beraber insanın psikolojik yaşamı sürekli değişmekte olup iki saniye bile birbirine benzememektedir. Z. Gökalp insanın psikolojik durumunu "*durgun akan, şiddetli akan, girdaplı, şelaleli akan ırmaklara*" benzetmekle birlikte ruh durumunun sürekli değiştiğini yinelemektedir. Ona göre, eğer değişim ve zıtlık olmazsa bilinç kuvvetini kaybeder (Gökalp, 2006: 480). Böylece sürekli aynı şeylere maruz kalan bilinç yeni ve farklı şeyleri duyumsayamaz ve bunun sonucunda da mutluluğa ulaşması imkânsız bir hal alabilir. Zira ona göre mutluluk yeni zevkler elde etmek, yeni deneyimlerde bulunmaktır. Bilincin sürekli aynı şeylere maruz kalmaması, yeni şeyler keşfedebilmesi ise zıtlıkların, değişimlerin sayesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Z. Gökalp insanın ruh durumunun her an aynı olmadığını; sürekli değişim geçirdiğine dikkat çekmekle birlikte insanın mutluluk duyabilmesi için zıtlara,

karşıtlıklara muhtaç olduğunu savunmakta ve bilincin tuhaf zıtlıklar barındırdığını belirtmektedir.

Bununla birlikte sıcak ve soğuk, aydınlık ve karanlık, yüksek ve alçak gibi farklı ve karşıt nitelikler bilinçte birbirini çağrıştırmakta ve karşıtlardan biri kendi karşıtını gündeme getirmektedir (Cevizci, 1999: 495). Çağrışım işlevinin “bitişiklik yoluyla çağrışım”, “benzerlikle çağrışım”, “karşıtlıkla çağrışım” gibi birçok farklı biçimleri bulunmaktadır. Bu duruma ilkin Aristoteles dikkat çekmiştir. Davranışlar, düşünceler ve kavramlar belirli koşullar altında birbirlerini çağrıştırmakta; karşıtlık, benzerlik, yer ve zaman birliği gibi nedenlerle birbirlerini bilinç alanına çekmektedirler. Bu durum istemli ya da istemsiz olarak gerçekleşmektedir (Hançerlioğlu I, 1976: 243). Dolayısıyla herhangi bir nesne ya da kavramın insan bilincinde herhangi bir benzerini ya da karşıtını çağrıştırması mümkündür. Herhangi bir şey, bir şeyi benzerliğinden ya da ilgisinden dolayı hatırlatabileceği gibi karşıtlığından dolayı da hatırlatabilir.

Bilincin yanı sıra insanın algısı, duyumu da birçok farklı etmene bağlı olarak değişim göstermektedir. Algı daima bir dereceye kadar tamamlanmakta ve sahip olunan bilgi geçmiş tecrübeyle desteklenmektedir. Bu yüzden insan kendisine etki eden ağaçlar, evler, diğer insanlar gibi uyaranları gerçekliğin belirli nesneleri olarak algılamaktadır. Algı da duyum gibi nesnelerin duyular üzerindeki doğrudan etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm insanlar yaşına, eğitimine, mesleğine vb. bağlı olarak farklı yaşam deneyimlerine sahip olduklarından aynı nesnelerin ve olguların farklı insanlar ve hatta aynı kişi tarafından farklı zamanlarda algılanması bile farklılıklar göstermektedir çünkü aynı nesnelerin ve olguların farklı yönlerden, farklı bir bütünlük derecesi ve kesinlikte algılanması mümkündür. Kavrayışın her süreci gibi algı da gerçek dünyanın bir yansıması olarak algılayan öznenin bilgisi, gereksinimleri, ilgisi gibi çeşitli özelliklere bağlıdır (Smirnov, Leontyev, Rubinşteyn, Teplov, 1956: 144-145). İnsanların algı ve duyum durumu birçok farklı etmene bağlı olarak çeşitli özellikler taşımaktadır, değişim göstermektedir yani sabit kalmamaktadır. Dolayısıyla insan algısı, duygu ve hislerinin farklı zamanlarda aynı nesne üzerinde bile karşıt özellikler taşıması son derece doğaldır. İnsanın iç dünyası sürekli çeşitli dalgalanmalara maruz kalmaktadır.

Hegel insanın iç dünyasında meydana gelen bu dalgalanmaları duyumun hem tensel hem de tinsel olarak kendi diyalektiği olduğu şeklinde değerlendirmektedir. Buna göre aşırı üzüntü ve sevincin nasıl birbirlerine geçtiklerini; sevinçle dolu yüreğin kendini gözyaşlarında rahatlattığını ve en derin kederin kimi durumlarda kendini bir gülümsemeyle ele verdiğini ifade etmektedir (Hegel, 1830 / 1996: 96).

İnsanın iç dünyasında meydana gelen bu dalgalanmaların yanı sıra insan psikolojisinde aynı anda aynı şeye karşı zıt duyguların hissedilmesi de mümkündür. Bu durum herhangi bir kişi, nesne ya da bir duruma karşı aynı anda zıt duyguların, fikirlerin ve isteklerin hissedilmesi şekliyle gerçekleşmekte ve “ambivalans” (*ambivalence*) olarak adlandırılmaktadır. Bu durum bilinçdışında ortaya çıkmaktadır. Söz konusu terim ilk kez İsviçreli psikolog ve psikiyatrist Dr. Eugen Bleuler (1857-1939) tarafından şizofrenilere özgü çelişkili ilişkileri ve hızla birbiriyle yer değiştiren tepkileri belirtmek için önerilmiştir. Bu terim zamanla psikolojide daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. İnsanda ortaya çıkan gereksinimlerin çeşitliliğine ve aynı anda hem kendine çeken hem de iten çevredeki gerçekliğin çok yönlü doğasıyla ilgili olarak genellikle olumlu ve olumsuz duyguları çağrıştıran karmaşık, çelişik duygular ya da hisler ambivalans olarak adlandırılmaya başlanmıştır. B. Spinoza “Etika” adlı eserinde insanda ortaya çıkan bu karşıt hisleri şöyle değerlendirmektedir: “Bir insanın istekleri, dürtüleri, eğilimleri *“çoğu zaman insanın farklı yanlara çekildiği ve ne tarafa yöneleceğini bilmediği, birbirinin tam tersi”* biçimde olmaktadır (akt. Meşeryakov ve Zinçenko, 2009: 36). Herhangi bir kişiye, nesneye ya da olguya karşı aynı anda hissedilen aşk ve nefret, sempati ve antipati, memnuniyet ve memnuniyetsizlik, sevinç ve keder gibi duyguları en sık rastlanılan ambivalans duygulara örnek olarak göstermek mümkündür. Dolayısıyla ambivalans kavramı psikoloji biliminde bir insanın aynı anda aynı kişiye, nesneye ya da duruma karşı birbirine karşıt duyguları bir arada taşıma halini açıklamaktadır. Bu terimi ikili duygu, çift duygu şeklinde de açıklamak mümkündür.

Sonuç olarak psikolojide karşıtlık olgusuna dair yapılan değerlendirmeler genel olarak insan zihni ya da ruhunun zıtlığa karşı doğal bir eğilimi olduğunu ve yaşadığı ikilemleri göstermektedir. Bu durum bilinçte ya da bilinçdışında gerçekleşen duygu ve düşüncelerde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu karşıt duygu ve düşüncelerin temelinde ise insanın yaratılışı, varoluşu ve yaşamına dair çeşitli izlenimler yer

almaktadır. Dolayısıyla insanın ruhuna, zihnine, davranışlarına işleyen karşıtlığın, insanın kelimelerinde, sözsel ürününü olan deyimlerinde “karşıt anlam” olarak yansımalarını bulmamış olması düşünülemez.

2.4. Zıtlık Kavramının Hayatımızdaki Yeri ve Önemi

“Bilge insan ölümü değil, yaşamı düşünür.”

Spinoza

Doğanın ve yaşamın düzenini zıtlık ve denge unsuru sağlamaktadır. Evrenin yapısını ortaya koyan ve birbirlerinin değerini arttıran bu zıtlıklar doğanın, insanın ve varoluşun bütünlüğünü ortaya koymakta olup birbirlerinin varlığıyla anlam ve önem kazanmaktadır. Tüm bu varoluşların gelişimini ve sürekliliğini ise ortaya çıkan zıtlık ilişkilerinin dengesi sağlamaktadır (Varlık Şentürk, 1999: 5). Doğa, karşıt eğilimlerin bir arada var olma dinamiğini sergilemektedir. Pozitif negatifle; kuzey kutbu güney kutbuyla; itme kuvveti çekme kuvvetiyle; dişi erkekle birlikte var olmaktadır. Nitekim insan da birbirleriyle muazzam derecede etkileşen ve böylece bütünsel bir sistem meydana getiren küçük tanecikli artı ve eksi parçaların birliğinden oluşmaktadır. Doğadaki ve sosyal yaşamdaki gelişme, karşıtların mücadelesine dayanmaktadır. Doğada olduğu kadar insan yaşamını ilgilendiren hemen her alanda da her şey karşıtlıklar halinde yer almaktadır (Çağlı, 2007: 8). Nitekim insan bedeninin yaşamı da organ ve dokularının karşıtlık içindeki ilişkilerine bağlıdır. İnsan bedeninde aktif durumda olan beyin, pasif halde bulunan iskelet ve aracı rolündeki kaslar, canlı varlığın yapısını oluşturan karşıt öğelerdir. Birbirinin tamamlayıcısı olan kasları ve iskeleti harekete geçirecek emri ise beyin vermektedir. Kas ve iskelet beynin işlevini yerine getirmek, yaşamını devam ettirmek için gerekli olan temiz kanı sağlamaktadır. Neticede her üçünün ritmik ilişkileri ise vücudu dengelemektedir (Edeer, 1996:3). Dolayısıyla doğa ve doğada bulunan olgu ve eylemlerin yanı sıra bizzat insan yaşamının sürdürülmesi ve dengede bulunması için de karşıt ilişkilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Karşıtlık her yerdedir ve insan farkına varsa da varmasa da yaşamının tam merkezinde yer almaktadır. Yaşamın en küçük yapıtaşını oluşturan atomun yapısında bulunan eksi ve artı kutupların (elektron ve proton) birbirini dengeleyen

etkileşimi sonucu maddeyi oluşturmasında, erkek ve dişi cinslerin yeni bir yaşam formu oluşturmasında, kalbin bir açılıp bir kapanan ve bir taraftan kirli kanı çekerken diğer taraftan da temiz kanı pompalayan karşıt hareketine bağlı yapısında zıt kuvvetler kendini hissettirmektedir. Karşıtlıkların varlığı, evrende doğanın yaratılışıyla birlikte yer almaktadır. İnsana ve doğaya hakim olan karşıtlık aslında evrenin tümünde hüküm sürmektedir ve “kaos” u meydana getirmektedir. Karşıtlık ve kaos kavramları yaşamı ve evreni oluşturan devingen yapının bir görünümüdür (Yılmaz, 2008:58-59). Tüm evren ve doğa varoluşunu zıt kutupların birliği ve mücadelesi sayesinde sürdürmektedir.

Zıtlık, insan yaşamının değişmez bir özelliğidir. Aslında yaşamın kendisi karşıtların bir arada var olduğu, iç içe geçtiği, birbiriyle çatıştığı, bir şeyin bir diğerine dönüştüğü çok renkli ve çok yönlü hareketli bir süreçten oluşmaktadır (Çağlı, 2007: 1). Maddi hayat zaten zıt kuvvetler arasında geçen bir mücadeleden ibarettir. Yaşayan canlı ancak bu mücadele ve bu mücadelede kazanacağı zaferle yaşamını sürdürmektedir. İnsanın maddi hayatında olduğu gibi manevi hayatında da bu kavga bu mücadele devam etmekte olup aşama aşama bir kurtuluş, özgürlük şeklinde kendini göstermektedir (Hegel, 1835 / 1936: 5).

İnsanın varoluş bilincinin gelişiminde “ben ve öteki” karşıtlığı önemli bir rol oynamaktadır. İnsan kendini çevresindeki diğer varlıklara göre tanımlamakta; konumunu, duruşunu diğer varlıklara göre belirlemekte ve ifade etmektedir. Karşıtlıklar doğanın içinde saf halde bulunmakla birlikte varlığı sorgulanmaz ve tartışılmaz. Ancak insan, bilincinin yarattığı kültür çemberi içerisinde çevresindeki var olan karşıtlıkları fark etmektedir. Böylece sıcak soğuğa; gündüz geceye; açlık tokluğa göre tanımlanmakta ve yorumlanmaktadır. Söz konusu karşıtlıklar kültürle harmanlanmış bilincin ve gözün bakışından kaynaklanmaktadır. Karşıtlık aynı zamanda eylemleri ve durumları saptamada ve varlık dünyasını algılamada çok yönlü bakabilmeyi sağlamaktadır. Benzer şekilde insana varlık dünyasındaki nesneyi, olayı ve durumu karşısındakinin bakış açısından da görebilme esnekliğini kazandırmaktadır. Bu yaklaşım biçimi insan bilincinin gelişimine yardımcı olmaktadır (Kırman, 2004: III). Dolayısıyla karşıtlık insanın yaşamındaki anlam arayışında; kendi benliğini ve varoluşunu sorgulamasında ve tanımlamasında önemli bir rol

oynamaktadır. İnsan yaşadığı evreni, çevresini kuşatan çeşitli nesneleri, olguları ve eylemleri etrafında bulunan karşıtlıklardan yararlanarak anlamlandırmaktadır.

Filozof olan, ahlakbilim ve çağdaş Batı Avrupa felsefesi üzerine çalışmalarda bulunan O. G. Drobnitskiy (1933-1973) 'e ait olan şu sözler anlatılan bu durumu özetler niteliktedir:

Doğanın cömertliği diğer yerlerdeki kıtlığı ve sertliği ile karşılaştırılır; bolluk yalnızca eksiklikle ilgili olarak; iyilik kötülükle ilgili olarak bir anlam kazanır. Tabiri caizse her türlü değer karşıt görecelidir” (Щедроты природы сравниваются с ее скудностью и суровостью в других местах, обилие имеет смысл лишь по отношению к недостатку, благо по отношению ко злу. Если можно так выразиться, всякие ценности противоположны) (Vvedenskaya, 2003: 22).

İnsan hayatında yer alan en temel varoluşsal bölünme kuşkusuz yaşam ile ölüm arasında gerçekleşmektedir. İnsanın bir gün ölümle buluşacak olması kaçınılmaz bir gerçektir. İnsan bu gerçeğin farkındadır ve bu farkındalık onun hayatını derinden etkilemektedir; ölüm, yaşamın tam tersidir ve yaşamın dışında yer almaktadır. Ayrıca insanın yaşam deneyimine uymayan bir olgudur (Fromm, 1947 / 2010: 55). Yaşam ve ölüm adlı zıt kutuplar evrende her düzeyde bir arada var olmakta ve aralarında kıyasıya bir çarpışma sürüp gitmektedir. Yaşam ölüme meydan okuyan bir süreçtir ölüm de yaşamı yenilgiye uğratmaya çalışan bir andır. İnsan dâhil her organik varlık gözle görünmeyen bir yaşam-ölüm mücadelesi içinde yol almaktadır (Çağlı, 2007: 1). Bir insanın en sağlıklı anında yani en kalıcı görüldüğü anda bile içinde sayısız hücreler yok olup gitmekte ve onu her an ölüme götürmektedir (Hançerlioğlu I, 1976:252). Doğal ve toplumsal tüm varlıklar yaşam ve ölüm karşıtlığını kendileriyle birlikte taşımaktadırlar. Aslında yaşamak her gün biraz daha ölüme yaklaşımdır. Belki de insanın yaşamını bu kadar değerli kılan şey, bir gün bu dünyadan ayrılacağını, yaşam süresinin sona ereceğini bilmesi ve yaşamının tam karşıt ucunda bulunan ölümle tanışacağı gerçeğidir.

Bununla birlikte herhangi bir olguyu anlamanın, kavramanın ya da değerlendirmenin en pratik yolu onu karşıtıyla birlikte düşünmek, ele almaktır. İnsanlar doğar doğmaz gülmeye ve ağlamaya başlamaktadır. Bebekler sevgi başta olmak üzere yeme içme gibi temel gereksinimleri karşılandığında ve kendilerini güven içinde hissettiklerinde mutlu olmaktadır ve gülümsemektedirler. Diğer taraftan

söz konusu gereksinimleri karşılanmadığı takdirde kendilerini mutsuz hissetmekte ve ağlamaya başlamaktadır. Dolayısıyla insanlar yaşamlarının en başından itibaren mutlu ya da mutsuz hissetme, gülme ya da ağlama karşıtlığını yaşamaya, öğrenmeye başlamaktadırlar. Kendilerinin ve çevrelerinin farkına vardıklarında çocuklar karanlıktan korkmaya başlamakla birlikte karanlık odada kalmaktan kaçınmaktadırlar. Aydınlık her zaman onlar için güven verici olup çocuk aydınlık ve karanlık kavramlarının birbirinden ne kadar farklı ve birbirinin zıttı olduğunu anlamaya başlamaktadırlar. Bunu iyi – kötü, sıcak – soğuk, güzel-çirkin gibi birçok karşıtlık izlemektedir. Böylece insan hayatta istedikleri ile istemediklerini bu karşıtlıklar çerçevesinde değerlendirmeye koyulmaktadır. Bunun yanı sıra okul öncesi çağda anneler ve öğretmenler çocuklarına kavramları öğretirken kısa kalem – uzun kalem, şişman kedi – zayıf kedi gibi zıt kavramlardan yararlanma yolunu seçmektedirler. Böylelikle ilk günlerinden itibaren insan yaşamında bu kadar yer eden karşıtlıklar olgusu kolay öğrenme anahtarlarından birini oluşturmaktadır (Kırman, 2004: 219-220). Bu bağlamda çocukların somut ve soyut kavramları karşıt olgular sayesinde bilinçlerinde daha kolay canlandırabilmeleri mümkündür. Karşıtlıklar olgusu yalnızca çocukların erken dönemlerinde somut ve soyut kavramları öğrenmelerinde değil, ayrıca hayatı öğrenmelerinde, hayata dair yaşam becerisi kazanmalarında da yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra karşıtlıklar olgusu yabancı dil eğitimi gibi bazı eğitim-öğretim alanlarında da etkili öğretim yöntemleri arasında kullanılmaktadır.

Doğada ve canlı varlıklarda olduğu gibi sanat ve endüstriyel yaratımların biçimleri de karşıt öğelerin sentezinden meydana gelmektedir. Her tür biçim, karşıt öğelerin çatışması sonucunda birbirlerini dengelemeleriyle şekillenmektedir (Edeer, 1996: 2). Sanat açısından değer taşıyan her yapıtta zıt bir denge bulunmaktadır. Bütün yapıtlarda dengeli bir zıt örgü kurulabildiği ölçüde başarı sağlanmaktadır. Sanat yapıtının kurgusu birbirini izleyen bölümlerin karşıtlığına dayanmaktadır. Biçim öğelerinin yerine göre çözümleyen, birleştiren, dengeleyen, ileriye ya da geriye doğru yönlendiren diyalektik işlevi tüm sanat yapıtlarının temelini oluşturmakta (Edeer, 1996: ii) ve bir uyum yaratmaktadır. Nitekim resim, tabloda beyaz ve siyah, sarı ve kırmızı renk elemanlarını karıştırmakla birlikte bir uyum meydana getirmektedir. Müzik yüksek ve alçak, uzun ve kısa tonları farklı seslerde birleştirmekte ve böylece bir uyum ortaya çıkarmaktadır. Yazı sanatı ise sesli ve

sessiz sesleri karıştırarak bütün bir sanatı meydana getirmektedir (Tunalı, 1998: 208). Neticede hem geçmişte hem de günümüzde zıtlık ögesi tasarımcılar ve sanatçılar için bütüne varmada ve dengeye ulaşmada en etkin tasarım öğelerinden biri olarak sıkça kullanılmaktadır (Aydın, 1994: 146). Baktığımız ve beğenimizi kazanan her tabloda, heykelde, sanat eserinde, okuduğumuz her edebi eserde, dinlediğimiz her müzikte karşıt öğelerin yarattığı muazzam bir ahenge ve uyuma ulaşmak mümkündür. Sanat açısından değer taşıyan herhangi bir yapıtta zıt unsurların bulunmaması düşünülemez.

P. Florenskiy karşıtlığın bizler için olan önemini şu sözleriyle vurgulamaktadır: *“Ne yaptığımızın bir önemi yok, irdelenen şeyleri kaçınılmaz olarak parçalıyoruz, incelenen şeyleri bağdaşmaz yönler bölüyoruz. Aynı şeye farklı açılardan bakarak, yani manevi gerçekliğin farklı yönleriyle hareket ederek, zihnimizdeki bağdaşmayan durumlara, karşıtlıklara ulaşabiliriz”* (Florenskiy, 2003: 147).

Dolayısıyla varlığın karşıtlığından kaynaklanan, insana özgü olan düşünme sürecinde karşıtlığın doğası kendini göstermektedir. Aynı şekilde edebiyatta da, sanatta da karşıtlık yansımasını bulmaktadır (Karpuhina, 2006: 111) özellikle de *“karşıtlık olarak ortaya çıkan enerji, her edebi eserde ve edebi esere dair herhangi bir parçada bulunmaktadır”* (Şklovski: 1970). Karşıtlık, evrendeki, yaşamdaki sahip olduğu öneminin yanı sıra sanat eserlerinin, edebi eserlerin düzenlenmesinde, olay örgüsünde önemli bir rol üstlenmektedir.

Tüm bunların yanı sıra zıt kavramlar aracılığıyla dilde geniş felsefi genellemeler yapılmakla birlikte halkın bilgeliği de ortaya koyulmaktadır. Örneğin V. P. Astafyev “Çar – Balık” (*Царь-рыба*) hikâyesindeki anlatımını bitirirken yaşamın özünü, varlığın anlamını bize şu sözlerle aktarmaktadır:

Doğma vakti ve ölme vakti... Öldürme vakti ve kurtarma vakti... Yıkma vakti ve inşa vakti... Sevme vakti ve nefret vakti. Savaş vakti ve barış vakti. (Время рождается и время умирать... Время убивать и время исцелять... Время разрушать и время строить... Время любить и время ненавидеть. Время войне и время миру).

Yukarıdaki zıt anlam çiftleri her zaman karşıtlıklarla ve çelişkilerle dolu olan hayatın, zamanın akışkanlığını yansıtmaktadır (Koryukina, 2014: 83). Hayatın içinde

var olan çelişkiler, karşıtlıklar da doğal olarak zıt anlamlı ifadeler aracılığıyla çeşitli metinlerde yansımasını bulmaktadır ve olay örgüsünde karşıtlık oluşturulmasını sağlamaktadır. Böylece edebiyat eserlerinde zıt anlamlı sözcükler sayesinde etkili ve çarpıcı bir anlatım yöntemi sağlanmaktadır.

Sonuç olarak evrende ve doğada karşıtlığın ürünü olmayan bir nesne ya da olguya rastlamak mümkün değildir. Zıtlık hem evrenin işleyişinde hem de insanın varoluşunda merkezi bir rol üstlenmektedir. Evrende ve doğada var olan bu karşıtlık insanın hem toplumsal yaşamında hem de içsel yaşamında da yansımasını bulmaktadır. Böylece tüm bu karşıtlıkların ortasında yer alan insan bu sayede bu dünyadaki her şeyin değişmekte olduğunu farkına varmalı ve en buhranlı zamanlarında bile her kışın bir baharı olduğu gibi ölmeyi değil yaşamayı umut etmelidir.

3.BÖLÜM

RUSÇADA ZIT ANLAMLI SÖZCÜKLER

3.1. Rusçada Zıt Anamlı Sözcükler

Karşıt anlamın temelinde bulunan zıtlık olgusu çok yönlü bir kavramdır. Zıt anlam olgusu evren, evrenin işleyişi, insan ve doğası kısacası maddi ve manevi dünyanın tüm olguları, nitelikleri, maddenin en temelinde yer alan karşıt ilkelerin bütünlüğüyle ilişkilidir. Bu nedenle daha önce de belirttiğimiz gibi felsefe, mantık, psikoloji gibi farklı disiplinler tarafından kendi bilimsel bakış açılarına göre çok yönlü olarak incelenmektedir. Bununla birlikte “zıtlık” dilbilimdeki en temel olgulardan birini oluşturmakla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin temelinde yer almaktadır. Dolayısıyla zıtlık kavramı zıt anlamın temel belirleyicisidir. Karşıt anlamlı sözcük “karşılıklı zıtlık” anlamını ifade etmekte olup genel olarak sözcük çifti olarak yer almaktadır. Zıt anlamsal bağıntılar, dilin ayrılmaz bir parçasıdır nitekim sözcükler, deyimler, cümleler ve çeşitli ifadeler anlamsal açıdan birbirine karşıtılık oluşturabilmektedir. Ancak zıt anlam her şeyden önce özellikle sözcüksel bir olgudur.

Her dilde zıt anlam olgusuna rastlanmaktadır. Zıt anlam gerek çağdaş dillerde gerekse de ölü dillerde (Latince, Eski Yunanca, Eski Slavca, Sanskritçe, vb.) bulunmaktadır. E. N. Miller zıt anlam olgusunun tarihsel gelişimiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Eğer arkeologlar tarafından öne sürülen dille ilgili ilk belirtilerin tarih öncesi buluntularının 750 bin yıl önceye dayandığı varsayımları doğruysa, ilk zıt anlamlı sözcükler de o zamanlar ortaya çıkmış olmalıdır; zira daha çok karşıtılık ifade eden ve bu yüzden bellekte daha net bir şekilde yer alan nesnel dünyanın zıtlıkları, beynin üst bölümlerinde, ön sıralardaki maddelerin arasında, varlığın ilk anlayışının nesneleri haline gelen ilgili izleri üretmemiş olamazlar (Miller, 1990: 200).

Böylece araştırmacı, zıt anlamlı sözcüklerin ortaya çıkışını insanlık ve dil gelişiminin ilk belirtilerine dayandırmaktadır.

Zıt anlamın öncelikle dilbilimsel bir olgu olduğunu düşünen L. A. Novikov “Zıt anlam her zaman somut bir dilin sisteminde gerçekleştiğine göre zıt anlam aslında

dilbilimsel bir mesele teşkil etmektedir. Zıt anlam olgusunun dilin sözcüksel, anlamsal seviyesinde önemli evrensel dilbilimsel olgulardan birisi olarak incelenmesi mümkündür” şeklinde bu konudaki düşüncelerini ifade etmektedir (Novikov 2001: 37). Araştırmacıya göre zıt anlamın dilsel açıdan temel özelliği aynı konumdaki sözcüklerin anlamlarının kutuplaşması ve zıtlık işlevinin ifade edilmesidir (Novikov, 2001: 319).

Dilbilimde en zor konulardan birini hiç şüphesiz zıt anlam olgusu oluşturmaktadır. Konunun zorluğu zıt anlamlı sözcüklerin yeteri derecede incelenmemiş olmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte zıt anlam olgusu zorluğu ve çok yönlü olmasından dolayı önceden beri araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Pestova, 2014: 18). C. K. Ogden’in zıtlık kavramı üzerine yapılmış olan ilk çalışmanın sahibi olduğu düşünülmektedir. C. K. Ogden 1930 yılında “Ruh” (*Psyche*) dergisinde yayımladığı “Karşıtlık: Mantıksal, Psikolojik, Ortolojik” (*Opposition: Logical, Psychological, Orthological*) adlı makalesinde zıtlık kavramının sözlük anlamını veren bir tanımlamada bulunmamaktadır ancak sözcükbilim, psikoloji ve mantık üzerine yapılmış bulunan çalışmalarda sıkça kullanılan ve rast gele seçilmiş olan 25 kelimelik bir liste sunmaktadır (Sağlık, 2007:1-2).

Rus dilbilim tarihinde ise zıt anlamlı sözcüklerden ilk söz eden kişinin A. M. Peşkovskiy olduğu düşünülmektedir (Peşkovskiy, 1959: 175) ancak V. A. İvanova’nın fikrine göre İ.F.Klaydoviç 1826 yılına ait “Örnek Sözlük İlaveli Güncel Rus Dili Cep Sözlüğü Hazırlanması için Kuralların Kısa Özeti” (*Краткое изложение правил для составления ручного словаря нынешнего языка русского, с приложением пробных листов словаря*) adlı eserinde ilk kez zıt anlamlı sözcüklerin özünü açıklama girişiminde bulunmuştur (İvanova’dan akt. Koryukina, 2014: 11).

Rus dilbiliminde zıt anlam olgusu 1950’li yıllardan itibaren incelenmeye başlanmıştır. Zıt anlamlı sözcükler üzerine M.D. Lesnik (1952), V. N. Klyuyeva (1956), V. Komissarov (1957,1962,1964), V.M. Zavyalova (1969, 1977), L. A. Vvedenskaya (1968, 1969, 1976, 1977, 1995), L. A. Novikov (1973, 1974, 2001), Yu. D. Apresyan (1974), E. İ. Rodiçeva (1976), M. R. Lvov (1970, 1972, 1978), E. N. Miller (1978, 1985, 1990), J. K. Konakbayeva (1981) gibi araştırmacılar

çalışmalarda bulunmuştur (Pestova, 2014: 18-20). Bu araştırmacılardan özellikle zıtlık kavramına geniş bir bakış açısı sunan, zıt anlamı yalnızca dilsel bir kavram olarak değil ayrıca felsefi ve mantıksal açıdan da inceleyen L. A. Novikov 'un; Rus sözlükbiliminde ilk zıt anlamlı kelimeler sözlüğünü yayımlayan ve zıt anlama dair çeşitli araştırmalarda bulunan L. A. Vvedenskaya'nın ve zıt anlam konusunu felsefi, mantıksal ve psikolojik yönden araştıran ve bununla birlikte zıt anlam konusunu Almanca ve Rusça örneklerde ve metinlerde de kapsamlı bir biçimde inceleyen E. N. Miller'in çalışmaları söz konusu alanda önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Batılı araştırmacılardan J. Lyons (1968) ve D. A. Cruse (1986, 1987)'un çalışmaları da bu alana önemli katkılar sağlamıştır.

Batılı dilbilimciler, karşıtlık konusunda dilbilim çerçevesinde çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Misal Ch. Bally karşıtlıklarda insan zihninin doğal eğiliminin bir tezahürünü görmektedir. Araştırmacı, *“konuşan kişinin zihninde mantıksal bir zıtlığın (örneğin ılık – soğuk) ve ya genel olarak “çift” bir sözcüğün (örneğin sağ – sol) çağrışım yapmasının kolaylığına”* dikkat çekmektedir. Ch. Bally'e göre *“zıt anlam, zihnin tüm etkinliklerini tanımlayan (ve sınırlayan) görelliliğin tezahürlerinden biridir. Böylece zihnimizde soyut kavramlar “çiftler” halinde bulunmaktadır üstelik böyle bir çiftte yer alan her bir sözcük genellikle herhangi bir şekilde diğer bir sözcüğün düşünülmesine”* yol açmaktadır (Bally, 1951 / 2001: 139). Dolayısıyla ünlü bilim insanı, zıt anlamlı sözcüklerin zihnimizde çiftler halinde bulunduğunu ve herhangi bir kavramın genellikle karşıtını çağrıştırdığını belirtmektedir.

F. Saussure bir dil durumundaki her şeyin bağıntılara dayandığını bildirmektedir. Ona göre bağıntılar işlevlerini karşıtlıklar aracılığıyla yerine getirmektedir. Dil öğeleri arasındaki bağıntı ve ayrılıklar her biri belli bir değerler düzeni oluşturan değişik iki alanda ortaya çıkmaktadır. Bu iki düzeyin karşıtlığı ise her birinin öz niteliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bir dizimdeki öge, değerini yalnızca daha önce, daha sonra, ya da hem daha önce hem daha sonra gelen öğelerle olan zıtlığından almaktadır (Saussure, 2001:178-179). Böylece F. Saussure bir dizimde yer alan öğelerin karşıtlıklar aracılığıyla değer kazandığını belirtmektedir.

XX. yüzyıl dilbiliminin en büyük kuramcıları arasında yer alan, işlevsel dilbilimin öncüsü olan Fransız dilbilimci A. Martinet (1908-1999) "Genel Dilbilim İlkeleri"⁴ (*Elements de linguistique generale*) (1960) adlı eserinde dilbilim, dil yetisi ve dil kavramlarını tanımladığı bölümde ya gösterge ya da ses birim olarak dil birimleri arasında iki ayrı türden bağıntı kurulduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki "dizimsel" (sentagmatik) olarak adlandırılan cümle içi bağıntılardır ve bunlar dolaysız olarak gözlemlenebilmektedir. A. Martinet bu bağıntıları "aykırılıklar" (*Fr. contrastes*) terimiyle adlandırmaktadır. Diğer ise aynı bağlamda yer alabilen ve en azından bu bağlamda birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan birimler arasında bulunduğu düşünülen bağıntılardır. Bunlar dizisel (paradigmatik) bağıntılar şeklinde nitelendirilmekle birlikte "karşıtlıklar" (*Fr. oppositions*) olarak adlandırılmaktadır (Martinet, 1960 / 1998: 35-36).

Batılı araştırmacıların yanı sıra Rus dilbiliminde bu konuyla ilgili çalışmalarda bulunan her araştırmacı zıt anlamlı sözcük kavramına dair kendi belirledikleri özelliklere göre tanımlamalar yapmıştır. Zıt anlamlı sözcüklerin en kapsamlı ve net tanımı bize göre D. N. Şmelyev'in açıklamalarında bulunmaktadır. Araştırmacı "Çağdaş Rus Dili. Kelime Hazinesi" (*Современный русский язык. Лексика*) adlı kitabında zıt anlamlıların tanımını şu şekilde vermektedir: "*Zıt anlamlı sözcükler anlamları için en yaygın ve önemli olan semantik (anlamsal) özelliklerine göre birbirine karşıtlık oluşturan sözcükler olarak kabul edilebilir üstelik bu tür sözcükler ilgili sözcüksel, anlamsal dizinin uçtaki noktalarında bulunmaktadır*" (Şmelyev, 1977: 202). Dolayısıyla D. N. Şmelyev zıt anlamlı sözcükleri "sözcüklerin daha çok mutlak bir karşılaştırması" ya da "anlamsal bir karşıtlık" olarak tanımlamaktadır.

O. S. Ahmanova "Dilbilim Terimleri Sözlüğü" (*Словарь лингвистических терминов*)'nde zıt anlamlı sözcüklerin tanımını iki ayrı madde halinde belirtmekle birlikte örneklendirmektedir: "*1. Anlamlarında niteliksel bir özellik barındıran ve bu nedenle anlam açısından zıtlık oluşturarak birbirlerine karşıtlık oluşturabilen sözcüklerdir ("iyi" (хороший) – "kötü" (плохой); "yakın" (близкий) – "uzak" (далекий); "iyilik" (добро) – "kötülük" (зло), "fakirleşmek" (беднеть) – "zenginleşmek" (богатеть)). 2. "Zıt yönlü eylemleri ("gitmek" (уходить) –*

⁴ İşlevsel dilbilimin kuramsal ve kavramsal temelini oluşturan bu eser Berke Vardar tarafından "İşlevsel Genel Dilbilim" adıyla dilimize kazandırılmıştır.

“gelmek” (приходить)) ifade etmekle birlikte bağlaşık olan (“kız kardeş” (сестра) – “erkek kardeş” (брат)) ve birbirine karşıtlık oluşturan sözcüklerdir” (Ahmanova, 1969: 50). Dolayısıyla O. S. Ahmanova tarafından zıt anlamlılık niteliksel bir karşıtlık (“iyi” (хороший) – “kötü” (плохой)) ve bunun yanında eylemlerin karşıt yönelimleri (“gitmek” (уходить) – “gelmek” (приходить)) olarak ifade edilmekle birlikte bağlaşıklık özelliği de vurgulanmaktadır.

L. A. Bulahovskiy’e göre *“zıt anlamlı sözcükler genel olarak niteliklerin ifade edilmesiyle ilgilidir ancak aynı zamanda örneğin olumsuz ya da sona erdirilen bir nitelik taşıyan eylem ya da durumların adlandırılması halinde de mümkündür”* (Bulahovskiy, 1954: 44). Böylece araştırmacı zıt anlamlı sözcüklerin niteliksel boyutuna dikkat çekmektedir.

L. A. Novikov zıt anlamlı sözcükleri *“karşıt anlama sahip sözcükler”* şeklinde tanımlamaktadır (Novikov, 1973:260). Ona göre zıt anlamlılık, sözcüklerin anlamsal içeriğinin bileşenleri olarak görünmektedir. Zıt anlam, bir kelimenin sözcüksel anlamının özellikle de farklılıkların dilsel yansımasının, nesnel dünyadaki nesnelerin sahip olduğu çelişkilerin özel bir niteliği olarak kendini göstermektedir (Novikov, 1973: 59). Bir dil olgusu olarak zıt anlamlılık, standart sözcük kullanımlarında yer alan anlamsal bir zıtlık olarak tanımlanmalıdır (Novikov, 1982: 243). Dolayısıyla L. A. Novikov zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan karşıtlık oluşturdıklarını vurgulamaktadır. Ona göre dilsel ve nesnel dünyadaki olguların sahip olduğu farklılıklar, zıt anlamlı sözcüklerde yansımasını bulmaktadır.

L. A. Vvedenskaya zıt anlamlı sözcüklerin karşıt bir anlam içerdiği düşüncesine katılmakla beraber zıt anlamlı sözcüklerin aynı nesnel gerçeklik olgusuna dair kavramları ifade ettiğini de belirtmektedir: örneğin “yukarı” (верх) – “aşağı” (низ) ve “geç” (поздно) – “erken” (рано) zıt anlamlı sözcük çiftleri alansal, zamansal bağıntılarla ilgilidir; “acı” (горький) – “tatlı” (сладкий) zıt anlamlı sözcük çifti de lezzetsel nitelikleri bildirmektedir. L. A. Vvedenskaya’ya göre zıt anlamlı sözcükler daha çok belirti, nitelik, özellik gibi durumları ifade etmektedir: örneğin “tembel” (ленивый) – “çalışkan” (трудолюбивый); “yumuşak” (мягкий) – “sert” (твердый) vb. Araştırmacı bununla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin eylem (“unutmak” (забывать) – “hatırlamak” (помнить), “inmek” (опускаться) – “çıkmaq”

(*подниматься*)); durum (“sevinç” (*радость*) – “dert” (*горе*), “sağlık” (*здоровье*) – “hastalık” (*болезнь*)); nicelik (“az” (*мало*) – “çok” (*много*), “herkes” (*все*) – “hiç kimse” (*никто*) ve olumlu ve olumsuz değerlendirmeler (“kötü” (*плохо*) – “iyi” (*хорошо*)) belirttiğini bildirmektedir (Vvedenskaya, 2003: 5). Bunun yanında L. A. Vvedenskaya zıt anlamlı sözcüklerin benzer özellikler yanında farklılıklar da içerdiğini vurgulamaktadır. Araştırmacı ayrıca zıt anlamlı sözcüklerin tanımlanmasında yalnızca sözcüklerin karşılaştırılmasının üzerinde durulmasının yeterli olmadığını aynı zamanda karşılaştırılan sözcüklerin zıt anlamlara sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir.

N. M. Şanskiy zıt anlamlı sözcükleri “*karşıt ancak birbiriyle ilişkili kavramları ifade eden farklı seslere sahip sözcüklerdir*” şeklinde tanımlamaktadır (Şanskiy, 2009: 74). N. M. Şanskiy, zıt anlamlı sözcüklerin karşıt anlamlarına göre bir araya geldiklerini vurgulamakla birlikte “iyi” (*хороший*) – “kötü” (*плохой*); “gerçek” (*правда*) – “yalan” (*ложь*); “konuşmak” (*говорить*) – “susmak” (*молчать*) gibi zıt anlamlı sözcük çiftlerini bu duruma örnek olarak göstermektedir.

L. P. Krisin “*aynı türe ait olan ve karşıt anlamlara sahip olan sözcükleri*” zıt anlamlı sözcükler olarak tanımlamaktadır (Krisin, 2007: 89). Zıt anlamlı sözcüklere “sıcak” (*горячий*) – “soğuk” (*холодный*); “dert” (*горе*) – “sevinç” (*радость*); “düşman” (*враг*) – “dost” (*друг*); “az” (*мало*) – “çok” (*много*) ve “her zaman” (*всегда*) – “hiçbir zaman” (*никогда*) gibi karşıtlık çiftlerini örnek olarak göstermektedir.

L. P. Krisin’e göre yalnızca nitelik derecesini ifade eden sözcükler (“sessiz” (*тихий*) – “yüksek sesli” (*громкий*); “ağır” (*тяжелый*) – “hafif” (*лёгкий*)), karşıt yönlü eylemler (“çıkma” (*подниматься*) – “inme” (*опускаться*); “ayrılmak, çıkmak” (*выходить*) – “girmek” (*входить*)), mekânsal ve zamansal boyutun farklı kutuplarında bulunduğu gibi zaman ve mekân noktaları (“yukarı” (*верх*) – “aşağı” (*низ*); “geç” (*поздно*) – “erken” (*рано*)) zıt anlamlı olabilmektedir (Krisin, 2007: 90). Araştırmacı “masa” (*шкаф*), “kâğıt” (*бумага*), “reçel” (*варенье*) gibi somut nesneleri belirten sözcüklerin zıt anlamlısının bulunmadığını belirtmektedir.

E. N. Miller'a göre zıt anlamlı sözcükler *“nesnel gerçeğin aynı türdeki birbirine karşıt olgularını ifade etmeye yarayan, anlamsal açıdan karşılıklı olarak birbirine karşıt olan yalın dil birimleridir”* (Miller, 1978: 5). E. N. Miller zıt anlamlı sözcükleri tanımlamak için aşağıdaki temel ölçütleri belirtmiştir: 1) Karşıt anlamlı sözcükler, zıtlık ifadesine sahiptir aynı zamanda herhangi bir ilişkide benzerlik göstermektedir. 2) Karşıt anlamlı sözcükler, karşılıklı zıtlık oluşturarak tipik söz dizimsel yapılarda düzenli olarak kullanılmaktadır. 3) Zıt anlamlı sözcükler, aynı sözcüksel uyum alanına sahiptir. 4) Zıt anlamlı sözcükler, niteliksel özellikleri belirtmektedir. 5) Zıt anlamlı sözcükler, leksik alanlar oluşturmaktadır (Miller, 1990:39-40). Bununla birlikte araştırmacı zıt anlam olgusunun en belirgin niteliğinin yalnızca karşıtlık olduğunu vurgulamaktadır ve diğer özelliklere başka sözcük gruplarında da rastlanabileceğini ifade etmektedir (Miller, 1985: 28). Böylece E. N. Miller tarafından öne sürülen bu ölçütlerin her biri kuşkusuz zıt anlamlı sözcüklerin en temel özelliklerini belirtmekle birlikte tanımlanmasına katkıda bulunmaktadır. Ona göre, zıt anlamlı sözcüklerin en belirgin ve en temel özelliği anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmalarıdır.

M. İ. Fomina zıt anlamlı sözcükleri *“anlamsal açıdan ortak ve en önemli özelliğine göre karşıt iki veya daha fazla sözcüğün bağlaşıp karşılaştırmasıdır”* şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre yalnızca aynı sözcüksel ve dilbilgisel (aynı sözcük türüne aitliği bakımından) dizide bulunan, mantıksal açıdan bağdaşmaz kavramları ifade eden sözcükler karşıt bağıntılar gerçekleştirmektedir. Bu sözcüklerin karşılaştırılmasının temelinde ise ortak ve onlar için önemli olan bir özellik bulunmaktadır (Fomina, 1990: 139). Buna göre araştırmacı, zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan belirgin bir ortak özelliğe sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir.

A. A. Reformatskiy'e göre zıt anlam *“zıt anlama sahip sözcüklerdir. Buradaki söz konusu ilişki tamamen kavrambilimseldir: kavramların karşıtlık oluşturmaya dayanmaktadır, bu ilişki yalın değildir. Zıt anlamlı sözcüklerin ortaya çıkması için sözcüklerin anlamında tam tersine ulaşabilen niteliksel bir özelliğin varlığı gerekmektedir”* (Reformatskiy, 1996:54). Araştırmacı zıt anlamlı sözcüklerin anlamında taban tabana zıt karşıtsal, niteliksel bir özelliğin bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre bu zıt anlamlı sözcüklerin en temel özelliğidir.

Yukarıda yapılan tanımlamalar göz önünde bulundurulduğunda Rus dilinde zıt anlama dair yapılan tanımlamaların oldukça farklılık gösterdiği düşünülmektedir ancak yapılan bu tanımlamalar zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan karşıtlık içerdiği konusunda görüş birliği içindedir. Söz konusu araştırmacılar, zıt anlamlı sözcüklerin önemli özelliklerini belirterek tanımlamışlardır. Bize göre kimi araştırmacıların savunduğu gibi zıt anlam olgusunu yalnızca nitelikleri belirten sözcüklere özgü bir özellik olarak tanımlamak bu kavramın çerçevesini oldukça daraltmakta ve sınırlamaktadır.

Çeşitli araştırmacılar tarafından zıt anlam kavramına dair farklı birçok çalışmada bulunulmuştur. Yapılan bu çalışmalarla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin semantik alan çevresi genişlemiş, zıt anlamlı sözcüklerin yapısal ve tipolojik açıdan sınıflandırılması gerçekleştirilmiş ve zıt anlamsal bağıntıları analiz edilmiştir. Zıt anlamlı sözcükler, tarihsel planda ve sözlükbilimsel çerçevede incelenmiş, zıt anlamlı sözcüklerin üslupsal işlevleri vb. ortaya çıkarılmıştır (Miller, 1985: 5). Bununla birlikte “sözcük içi karşıt anlamlılık” (*энантмосемия*) ve “sözde zıt anlamlı sözcükler” (*квазиантонимы*) olgusu gibi çeşitli zıt anlam türleri incelenmiştir.

Bunun yanında Rus dilinde yapılan çok sayıdaki çalışmaya rağmen hala zıt anlam kavramı ve zıt anlamlı sözcükler konusu tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Aslında L. A. Novikov, L. A. Vvedenskaya ve D. N. Şmelyev gibi araştırmacılar soruna dair kendi yorumlarını ve zıt anlamın tanımlanması sorununun çözümünde çoğu kez ya pratikte birbirlerini kopyalayan ya da taban tabana zıt olan kendi yöntemlerini sunmaktadırlar. Son yıllarda Rus dilbiliminde zıt anlam üzerine kimi araştırmacıların sunduğu çok sayıda çalışma ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışmalar dilbilimcilerin zıtlığı anlama konusundaki görüşlerinin evrimini yansıtmaktadır (Lihaçova, 2006: 73).

Bazı araştırmacılar, “zıt anlam” kavramının yeterince açık ve net olduğunu düşünerek zıt anlamlı sözcüklere karşıt anlama sahip sözcükler olarak yaklaşmaktadır. Ancak zıt anlamlı sözcüğün belirlenmesinde yalnızca “zıt anlama sahip olmak” yeterli bir özellik değildir. Kimi araştırmacılar da zıt anlamlı sözcükleri tanımlarken onların mantıksal kategorilerle olan bağıntılarını vurgulamakla birlikte yalnızca zıt anlama sahip değil aynı zamanda bağdaşmaz ve özellikle de karşıt kavramları ifade eden sözcükler olduklarını düşünmektedirler. Zıt anlamlı

sözcüklere dair ayrıca hem zıt anlama sahip sözcükler hem de bağlaşık olarak birbirine karşıtlık oluşturan sözcükler olarak daha geniş bir anlayış da bulunmaktadır. Örneğin cinsiyet özelliğine göre: “erkek” (мужчина) – “kadın” (женщина), “erkek kardeş” (брат) – “kız kardeş” (сестра), vb. (Vvedenskaya, 2003: 19).

V. V. Vinogradov sözcüğün anlamına dair şu tespitte bulunmaktadır: *“Sözcük, kullanımından bağımsız olarak örtük ve muhtemel tüm anlamlarıyla birlikte ilk sebep için yüzeye çıkmaya hazır bir şekilde bilinçte bulunmaktadır. Ancak elbette sözcüğün o ve ya bu anlamı kullanılan bağlamına göre gerçekleştirilmekte ve belirlenmektedir”* (Vinogradov, 1972: 17). V. V. Vinogradov tarafından ortaya koyulan bu düşünceye benzer bir şekilde zıt anlamlı sözcükler de yalın bir halde kullanımından ve herhangi bir bağlamdan bağımsız olarak bilinçte hazır bir biçimde bulunmaktadır. Bildirişim sırasında kullanılan her sözcük ise zihnimizde (eğer bulunuyorsa) zıttını çağrıştırmaktadır.

Dolayısıyla zıt anlam kavramının temelinde, niteliğine göre aynı tür nesnelerin, olguların, eylemlerin, özelliklerin ve belirtilerin önemli farklılıklarını yansıtan karşıtlık çağrışımı yatmaktadır (Novikov, 1984: 4). O halde çağrışımlar zıt anlam için muhtemel özelliklerden biridir. Zıtlık çağrışımsal olarak bilincimizde şekillenen bir olgudur.

Zıtlığın öznel duyumu farklı dildışı etkenlere bağlıdır. L. A. Novikov bu konuda özellikle *“zıtlık duygusu ve algısının belirli bir derecede insanların yaşı, mesleği, coğrafi, iklimsel, sosyal ve diğer yaşam koşullarına bağlı olduğunu ve bazen oldukça öznel olduğunu”* ifade etmektedir. Araştırmacı şöyle devam etmektedir:

Karışık coğrafi yer şekillerine alışık olan bir insan için dağ – ova karşılaştırması daha doğaldır; hiç ova (düzlük) görmeyen bir dağlı için ise dağ ve çukurluk (ya da vadi) zıtlık oluşturabilir. Çiftçiler için “sürülmüş tarla” ve “çayır”, “ekme” ve “biçme” sözcükleri; astronomlar içinse “güneş ve gezegenler” sözcükleri zıtlık teşkil etmektedir. “Bütün” ve “toplam” sözcükleriyle ilgili zıtlık oluşturulmak istenildiği takdirde kurulacak zıtlığa bir temel bağlam oluşturulmalıdır. Bir sözcük ele alınan herhangi bir bağlam içinde zıtlık kazanmaktadır: örneğin bir bağlam içinde “kesilmiş cam” sözcüğü “kırık” sözcüğüyle; “terzi” sözcüğü “sökük” ya da “yırtık” gibi sözcüklerle zıtlık oluşturmaktadır. Başka zanaatlar için “kırık”, “bölük pörçük”, “parçalara ayrılmış” sözcükleri; sanatçı, fotoğrafçı ve mimar içinse “parça” sözcüğü zıtlık

oluşturmaktadır” (Novikov, 1984: 6). O halde zıtlık olgusu insanın bireysel özelliklerine ve yaşamsal deneyimlerine göre de şekillenmektedir.

Zıt anlamın dilsel açıdan temel özelliği aynı konumdaki sözcüklerin anlamlarının kutuplaşması ve zıtlık işlevinin ifade edilmesidir (Novikov, 2001: 319). Sözcükler arasında zıt anlam ilişkisi kurulabilmesinin yani bir kelime çiftinin anlamsal açıdan birbirine zıtlık oluşturabilmesinin temeli aynı tür nitelik, özellik, eylem, süreç, bağıntılar ve farklı türe ait olan mantıksal zıtlığa dayanmaktadır (Pestova: 2014: 18). Dolayısıyla zıt anlamlı sözcüklerin karşıtlık temelini anlamlarındaki ortak anlamsal bileşenler oluşturmaktadır. Başka bir deyişle yalnızca farklı değil ayrıca birbiriyle ilişkili ve aynı zamanda birbirine karşıtlık oluşturan anlamlar zıt anlamlı sözcükler olarak kabul edilmektedir. Örneğin “ağır” ve “hafif” özellikleri nesneleri ağırlık açısından nitelemektedir. Buradaki anlamsal bileşen ağırlıktır ve her iki sıfatın sahip olduğu anlamlar açısından da ortaktır. Birinci yaklaşımda “ağır” sözcüğü “ağırlık açısından büyük”; “hafif” sözcüğü ise “ağırlık açısından küçük” şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte “ağır” – “sarı”; “hafif” – “nemli” sözcük çiftlerinde ortak bir bileşen yoktur bu yüzden de zıt anlam için bir temel bulunmamaktadır. “Sıcak” ve “soğuk” özellikleri nesneleri sıcaklığına göre nitelemektedir. Sıcaklığın anlamsal bileşeni bu iki sıfatın anlamı için ortak teşkil etmektedir (Krisin, 2007: 90). Dolayısıyla zıt anlamlı sözcüklerin aynı anlamsal boyutu paylaşmaları gerekmektedir.

Bir zıt anlam çifti meydana getiren sözcükler mutlaka ortak bir anlam türüne sahiptir. Bunun yanında ise bu sözcükler kendi aralarında anlamsal bileşenlerinin yalnızca birine göre karşıtlık göstermektedir. Sözcükler arasında ortaya çıkan bu anlamsal karşıtlık dilbilimsel açıdan zıt anlamın ön koşulunu oluşturmaktadır. Örneğin “uzun – kısa” zıt anlamlı sözcükler için anlam türü “uzunluk” olmalıdır; genel anlamsal öge olarak uzunluk hakkındaki sahip olunan anlayış kabul edilmektedir böylece “uzun” sözcüğünü uzunluk olarak büyük; “kısa” sözcüğünü ise uzunluk olarak küçük olarak yorumlamak gerekmektedir.

Gerçek dünyada nesnel olarak bulunan zıtlık ilişkileri dilde yansımaları bulmaktadır. E. N. Miller “Zıt Anlamlı Sözcükler ve Deyimler” (*Антонимия в лексике и фразеологии*) adlı çalışmasında bu durumu şöyle belirtmektedir:

Fizikçiler doğada iki ters sürecin yani “buharlaşıma” ve “yoğunlaşma”nın bulunduğunu tespit etmişlerdir. Dilbilimciler de kendi bakış açılarına göre dilde örneğin Rusçada sözü geçen süreçleri açıklayan “buharlaşıma (испарение)” ve “yoğunlaşma” (конденсация) sözcüklerinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Buharlaşıma” ve yoğunlaşma sözcüklerinin ayrıca zıt anlamlı olduğu da kabul edilmiştir. Buradan şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür: “Buharlaşıma” ve “yoğunlaşma” zıt anlamlı sözcükleri zıtlığın doğasında var olanları yansıtmaktadır. Örneğin “buharlaşıma” sözcüğü her zaman buharlaşma sürecini ve “yoğunlaşma” sözcüğü de her zaman yoğunlaşma sürecini ifade etmektedir. Dolayısıyla söz konusu bu sözcükler mutlak bir nitelik taşıyan tam (mutlak) zıtlıkları yansıtmaktadır (Miller, 1978: 7).

Böylece E. N. Miller mantıksal, felsefi yaklaşıma benzer olarak (ve dilbilimsel yaklaşımın kesiştiği noktada) “mutlak zıt anlamlı sözcükler” (*абсолютные антонимы*) ve “göreceli zıt anlamlı sözcükler” (*относительные антонимы*) olmak üzere iki tür zıt anlamlı sözcük belirtmektedir (Miller, 1990: 28-33):

1) “Mutlak zıt anlamlı sözcükler” (*абсолютные антонимы*): Bu grupta yer alan sözcüklerde anlamların zıtlığı kesin, bağımsız, herhangi bir şeye bağlı olmaksızın bulunmaktadır. Dolayısıyla mutlak, gerçek bir zıtlık gözlenmektedir. Araştırmacı, birinci grupta ayrıca iki tür zıt anlamlı sözcüğün olduğunu ifade etmektedir:

a) Maddi dünyanın nesnel gerçekliğinde var olan karşıt olguları, süreçleri, özellikleri vb. ifade eden zıt anlamlı sözcükler: örneğin “içbükeylik” (*вогнутость*) – “dışbükeylik” (*выпуклость*) (cismin yüzeyi); “yavaşlama” (*замедление*) – “hızlanma” (*ускорение*) (süreç); “azaltma” (*ослабление*) – “arttırma” (*усиление*) (ses dalgaları); “bölme” (*разделение*) – “birleştirme” (*соединение*) (madde elementleri) vb.

b) Toplumda var olan karşıt olguları, süreçleri, olayları, gerçeklikleri, özellikleri ifade eden zıt anlamlı sözcükler: örneğin: “endişelendirmek” (*волновать*) – “sakinleştirmek” (*успокаивать*); “soru” (*вопрос*) – “cevap” (*ответ*) (bildirişim biçimi); “düşmanlık” (*вражда*) – “dostluk” (*дружба*) (insanlar arasında); “hatırlamak” (*вспомнить*) – “unutmak” (*забыть*); “karşılama” (*встреча*) – “uğurlama” (*проводы*) (misafirleri) vb.

2) “Göreceli zıt anlamlı sözcükler” (*относительные антонимы*): Bu grupta yer alan sözcüklerde anlamların zıtlığı belirli iletişimsel durumlara ve herhangi bir bakış açısına bağlıdır. Dolayısıyla kesin bir zıtlık söz konusu değildir. E. N. Miller ikinci grupta da iki tür zıt anlamlı sözcük bulunduğunu ifade etmektedir:

a) Gerçekte insanların bilincinden bağımsız olarak var olan, herhangi bir çerçeveye sınırlı olan karşıtlık ilişkileri arasındaki olguları, süreçleri, gerçeklikleri, nesneleri, özellikleri ifade eden ya da niteleyen zıt anlamlı sözcükler: Bu tür zıt anlamlı sözcüklerin anlamlarının zıtlığı göreceli olmakla birlikte belirli bir gerçeklik alanına ve açısına göre somut bir nitelik taşımaktadır. Örneğin “fakir” (*бедный*) – “zengin” (*богатый*) (köylü, toprak ağası); “yakın” (*близкая*) – “uzak” (*дальняя*) (yanardağ, yıldız); “sert” (*жесткий*) – “yumuşak” (*мягкий*) (kuş tüyünden ya da hasırdan minder); “yeni” (*новый*) – “eski” (*старый*) (giysi, fabrika) vb. Parantez içindeki sözcükler zıt anlamlı sözcüklerin anlamlarının göreceliğini örneklemektedir.

b) Bilinç tarafından öznel bir biçimde algılanan toplumdaki zıtlıklar arasındaki olguları, süreçleri, gerçeklikleri, olayları, nesneleri, özellikleri, nesnel ayrılıkları ifade eden ve niteleyen zıt anlamlı sözcükler: örneğin “çirkin” (*безобразный*) – “güzel” (*красивый*) (resim); “acı” (*горький*) – “tatlı” (*сладкий*) (lezzetsel hisler); “günahkâr” (*грешный*) – “aziz” (*святой*) (insan); “güzel” (*красивый*) – “çirkin” (*уродливый*) (örneğin ceket); “daha iyi” (*лучше*) – “daha kötü” (*хуже*) (örneğin beyaz ya da kara ekmekle beslenmek); “moda” (*модная*) – “modaya uymayan” (*немодная*) (kıyafet); “yanlış” (*неправильный*) – “doğru” (*правильный*) (davranış); “mutsuz” (*несчастный*) – “mutlu” (*счастливый*) (insan); “kötü” (*плохо*) – “iyi” (*хорошо*) (giyinmek) vb.

Aslında ikinci grupta yer alan zıt anlamlı sözcük türleri arasına kalın bir duvar örmek imkânsızdır çünkü her iki zıtlık türü de göreceli karşıtlıkları yansıtmaktadır.

Bununla birlikte Rus dilbiliminde deyimlerde olduğu gibi zıt anlam kavramında da geniş anlamda ve dar (klasik) anlamda olmak üzere iki yaklaşım söz konusudur. **Dar (klasik) anlamda yaklaşıma göre** zıt anlamlı birimlerin kapsamına yalnızca tam, simetrik zıt anlamlı sözcükler girmektedir. **Geniş anlamda yaklaşıma göre** ise

yalın durumdaki birimler herhangi bir özelliğine göre karşıtlık oluşturabilir (Mardiyeva, 2003: 29). O halde karşıtlığın niteliğine göre tam, kesin, simetrik ve tam olmayan, kesin olmayan, asimetrik olan zıt anlamlı birimler de zıt anlam olgusu çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Son zamanlarda zıt anlam kavramının içeriği tam anlamıyla genişlemiştir. Yakın zamana kadar anlamında yalnızca nitelik belirten sözcükler zıt anlamlı olarak düşünülmüştür. Çağdaş araştırmacılar ise zıt anlamlı sözcükleri aynı sözcük türüne ait olmakla birlikte farklı türlerdeki duygu, eylem, durum, değerlendirme, alansal ve zamansal bağıntıları ifade eden sözcükler olarak incelemektedirler (Fomina, 1990: 141). Dolayısıyla zaman geçtikçe zıt anlamlı sözcüklere dar anlamda yaklaşımın dışına çıkılmış ayrıca geniş anlamda yaklaşım da gelişmeye başlamıştır.

Bizim fikrimize göre simetrik, kesin yani “tam” (*полные*) zıt anlamlı sözcük özelliği gösteren birimlerle birlikte asimetrik, kesin olmayan, belirsiz yani “tam olmayan” (*неполные*) zıt anlamlı birimler de zıt anlamlı sözcük olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla zıt anlamlı sözcük konusunda da geniş anlamda yaklaşımı benimsemekteyiz. Bunun yanında zıt anlamlı sözcüklere dar açıdan yaklaşılması kavramın kapsamını daraltmaktadır; sözcüklerde var olan birçok karşıtlık bağıntısı geniş anlamda yaklaşımla birlikte ortaya çıkmaktadır.

Zıt anlamlı sözcüklerin temel grubunu belirli nitelikleri ifade eden sözcükler oluşturmaktadır. Sözcüklerin karşıtlık oluşturması niteliklerin belirtilebilmesi için gereklidir. Örneğin “büyük” (*большой*), “geniş” (*широкий*), “iyi” (*хороший*), “güçlü” (*сильный*), “hafif” (*лёгкий*), “zengin” (*богатый*), “gerçek” (*правда*), “sağlık” (*здоровье*) gibi sözcüklerin anlamları yalnızca “küçük” (*маленький*), “dar” (*узкий*), “kötü” (*плохой*), “zayıf” (*слабый*), “ağır” (*тяжелый*), “fakir” (*бедный*), “yalan” (*ложь*), “hastalık” (*болезнь*) gibi sözcüklerin karşıtlık oluşturması durumunda bir anlama kavuşmaktadır. Bu grupta yer alan sözcükler “değil, -siz” (*не*) olumsuzluk ekiyle birlikte karşıt bir niteliğin ifadeleri haline gelmektedir. Karşıtlığın ana öğelerinde farklı köklü sözcüklerin olduğu durumlarda “değil, -siz” (*не*) öneki nitelik belirten ifadeleri genellikle yumuşatmaktadır: örneğin “büyük” (*большой*) – “büyük olmayan” (*небольшой*) – “küçük” (*маленький*); “gerçek” (*правда*) – “gerçek olmayan” (*неправда*) – “yalan” (*ложь*); “iyi” (*хороший*) – “fena değil” (*неплохой*) –

“iyi değil” (*нехороший*) – “kötü” (*плохой*) vb. Böylece söz konusu zıt anlamlı sözcükler derecelendirme özelliğine sahip olmakla birlikte ana karşıtlığın uçtaki noktaları arasında ara evreler mümkün hale gelmektedir. Sıfatlarda karşılaştırmalı bir derecenin biçimleri bir olgunun niteliksel özelliğinin farklı derecelerdeki olasılıklarını doğrudan yansıtmaktadır (Şmelyev, 1977: 205).

Zıt anlamsal bağıntılar büyük ölçüde nitelik sıfatları ve zarflar arasında arasında görülmektedir; daha az ölçüde ise isimlerde ve fiillerde (anlamlarında niteliksel bir özellik içerenler) bulunmaktadır. Bazı edatlar da zıt anlamlı sözcükler gibi karşıtlık oluşturmaktadır. Bu duruma “-sız, -madan” (*без*) – “ile” (*с*) (“arkadaşsız” (*без друзей*)– “arkadaşlarla” (*с друзьями*); “e doğru” (*к*) – “-den” (*от*) (“sahile doğru” (*к берегу*) – “sahilden” (*от берега*)) ve “içine” (*в*) – “den” (*из*) (“odaya” (*в комнату*) – “odadan” (*из комнаты*)) gibi kullanımlar örnek olarak gösterilebilir (Krisin, 2007: 90). Bazı araştırmacılar zıt anlam olgusunu yalnızca sıfatlara ya da nitelik zarflarına özgü bir oluşum olarak değerlendirirse de ayrıca fiillerde, kiplerde, ön takılarda vd. karşılaşılan bir durumdur. Bize göre zıt anlamsal bağıntıların varlığı herhangi bir dilbilgisel sözcük grubuyla sınırlandırılmamalıdır.

Buna karşılık John Lyons’a göre zıt anlamın her oluşumunu zıt anlam olgusuna dâhil etmemek gerekmektedir. Ancak mantıksal, anlamsal bakış açısına göre zıt anlam olgusuna anlam bağlamında sınırlar çizmenin çeşitli zorlukları mevcuttur. Anlamın zıtlığı temelinde oluşan özellik niceliksel göstergeye sahip ise artabilir ya da azalabilir yani derecelendirilebilir (örneğin sıcak – ılık – soğuk) ve sözcükler bu özelliğin uçtaki göstergelerini açıklıyorsa “zıt anlam” terimiyle açıklanması gerekmektedir. Bununla birlikte J.Lyons bazı ifadelerde zıt anlam çiftinin tekinin yer aldığı iletişimsel koşullanmış durumların ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin bir sözcük belirgin bir anlamda yer almaktadır ancak aslında zıt anlamlısı olan sözcük kastedilmektedir: “*Biraz hayretle evdeki dökülmüş sıvaya bakarak - “Evet şahane bir **güzellik**” dedi Vasya*” (*Да, замечательная красота, – сказал Вася, глядя с некоторым изумлением на облупленную штукатурку дома*) (M. M. Zoşenko, Lyubov). Yukarıdaki cümlede yer alan “biraz hayret” (*с некоторым изумлением*) ve “dökülmüş sıva” (*облупленная штукатурка*) sözcük gruplarıyla kahramanın ortamdaki duyduğu memnuniyetsizlik ifade edilmektedir. Kahraman aslında “güzellik” (*красота*) sözcüğü yerine onun anlam

bakımından zıttı olan “çirkinlik” (**безобразие**) sözcüğünü düşünmektedir (ironi yöntemi). Metinde yer almayan zıt anlam çiftinin ikinci ögesi yine de anlaşılmaktadır çünkü düşüncenin ironik altmetnine ulaşılmaktadır. İroni söz konusu durumda zıt anlamlı sözcükler arasındaki anlamsal bağa dayanmaktadır. Böylece zıt anlamlıların dolaylı kullanımı gösterilmektedir (Koryukina, 2014: 15-16). Bununla birlikte her zıt anlamlı sözcük aslında kendi içinde (açık ya da üstü kapalı bir biçimde) kendi karşıtını içermektedir (Novikov, 1973: 59-60).

Görünürde zıt anlamlı sözcüklere benzeyen birçok sözcük ise gerçek bir karşıtlık oluşturmamaktadır. Bu sözcükler zıtlık ifade etmemektedir dolayısıyla anlamsal açıdan belirli bir değerlendirme ifade etmeyen sözcüklerin zıt anlamlısı yoktur (Novikov, 1984: 12). Bu tür sözcükler niteliksel, niceliksel olgular, zamansal ya da alansal anlam belirtmektedir (Şanskiy, 2009: 75): örneğin “kitap” (*книга*), “kurşun kalem” (*карандаш*), “telefon” (*телефон*), “saat” (*часы*), “bisiklet” (*велосипед*), “masa” (*стол*), “Anton” (*Антон*), “beş” (*пять*) vb.

Aynı veya birbirine çok yakın karşıtsal bağıntıların, biçimsel açıdan seçenekler oluşturan farklı araçlar yardımıyla ifade edilmesi mümkündür. Bu durumda aynı zıt anlamlı sözcüğe, (aynı anlamda) iki kelime ya da hatta birkaç kelime de karşıtlık oluşturmaktadır. Örneğin “gerçek” (*правда*) – “yalan” (*ложь*), “gerçek değil” (*неправда*); “her yerde” (*езде*), “her tarafta” (*всюду*) – “hiçbir yerde” (*нигде*); “dost” (*друг*) – “düşman” (*враг*), “dost değil” (*недруг*); “okur-yazar” (*грамотный*) – “cahil, bilgisiz” (*неграмотный*), “okuma-yazma bilmeyen” (*безграмотный*); “güçlü” (*сильный*) – “zayıf” (*слабый*), “güçsüz” (*бессильный*), vb. (Novikov, 1982: 255). Bununla birlikte bazı durumlarda çok anlamlı sözcüklerin birkaç tane zıt anlamlısı bulunmaktadır. Örneğin “taze, tertemiz” (*свежий*) sözcüğünün “boğucu, havasız” (*душный*), “kirli” (*грязный*), “bayat” (*черствый*); “tuzlu, salamura” (*соленый*) gibi zıt anlamlıları bulunmaktadır (Şanskiy, 2009: 75). Sözcüklerin anlamındaki herhangi bir değişiklik ve yeni biçimde kullanımları da yeni zıt anlamlı sözcüklerin oluşumuna yol açmaktadır. Sözcüğün bütün olarak dilden çıkması ya da sözcüğün karşıt anlamının kaybolması ise zıt anlam çiftinin bir kısmının tahribatına neden olmaktadır (Pestova, 2014:20).

Sonuç olarak zıt anlamlı sözcükler dilbilimin temel olgularından birisini oluşturmaktadır. Her dilde zıt anlamlı sözcükler bulunmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler aynı semantik boyutu paylaşan ve herhangi belirgin bir özelliğine göre anlamsal açıdan karşıtlık oluşturan sözcük çiftleridir. Bu tür sözcüklere özellikle nitelik sıfatları arasında rastlanmaktadır.

Bununla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin sınıflandırılması göz önüne alındığında Rus dilinde zıt anlam olgusunun zenginliği ve çeşitliliği tam olarak ortaya çıkmaktadır (Novikov,1984:12). Rus dilinde zıt anlamlı kelimelerin sınıflandırılmasına dair birbirinden farklı çeşitli sınıflandırma türleri bulunsa da zıt anlam bağıntıları genellikle yapısal (biçimsel) ve anlamsal açıdan (karşıtların ifade ettiği tür ya da çeşide göre) incelenmektedir. Bu ilkeler zıt anlamlı sözcüklerin sınıflandırılmasının temeline koyulmaktadır (Novikov, 1982: 251). Çalışmamızda zıt anlamlı sözcük kavramını tüm yönleriyle incelemek ve sistemli bir tablosunu sunmak amacıyla zıt anlamlı sözcüklerin sırasıyla anlamsal ve yapısal açıdan sınıflandırılmasına yer verilecektir.

3.2. Rusçada Zıt Anlamlı Sözcüklerin Anlamsal Açıdan Sınıflandırılması

Zıt anlam olgusu, sözcüklerin anlamsal içeriğinde kendini göstermektedir. Zıt anlam, nesnel dünyanın olguları ve nesnelerindeki farklılıkların ve çelişkilerin özel bir dilsel yansıması olarak sözcüksel anlamın özgün bir özelliği niteliğinde hareket etmektedir (Novikov, 1982: 250-251). Zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması ifade ettikleri karşıtlık türüne dayanmaktadır (Novikov, 1984: 14).

Çağdaş anlambilim ve sözlükbilim zıt anlamlı sözcükler konusunda yalnızca niteliksel ve farklı köklü sözcükler çerçevesiyle sınırlı kalmayan bununla birlikte anlamsal açıdan zıt anlamlı sözcükler ve zıtlığın belirli bir tipolojisini sunan geniş yaklaşımı benimsemektedir (Novikov, 1982: 245). Bu bağlamda zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan ya da zıtlık türlerine göre genellikle “karşıt zıtlık”, “bütünleyici zıtlık” ve *vektörel zıtlık* olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır:

1) Niteliksel zıtlığı ifade eden zıt anlamlı sözcükler: Rus dilindeki zıt anlamlı sözcüklerin çekirdeğini ve en büyük sınıfını oluşturan nitelik sözcükleri “karşıtlık⁵ zıtlık” (**контрарная противоположность**) grubunu meydana getirmektedir. Bu grupta derecelendirilmiş (ya da basamaklı) zıtlıklar yer almaktadır. Tam, gerçek bir zıt anlamlılık böyle bir karşıtlığın uçtaki simetrik ögeleriyle ifade edilmektedir. Orta evrede yer alanlar ise nitelik derecesindeki artışa ya da azalmaya işaret etmektedir (Novikov, 2001a: 643). Dolayısıyla karşıt zıt anlam aralarında orta, ara bir ögenin bulunduğu sıralı bir bütünün (karşıt tür kavramlar) uçtaki simetrik ögelerini ifade etmektedir (Novikov, 1982: 245): örneğin “sıcak” (*горячий*) – “ılık” (*тёплый*) – “serin” (*прохладный*) – “soğuk” (*холодный*); “kolay” (*легкий*) – “zor olmayan” (*нетрудный*) – “orta zorlukta” (*средней трудности*) – “epey zor” (*нелегкий*) – “zor” (*трудный*); “güzel” (*красивый*) – “hoş” (*симпатичный*) – “gösterişsiz” (*невзрачный*) – “çirkin” (*безобразный*), vb. Bununla birlikte “kolay” (*лёго*)– “zor” (*трудно*); “kolaylık” (*лёгкость*) – “zorluk” (*трудность*); “güzel” (*красиво*) – “çirkin” (*безобразно*); “güzellik” (*красота*) – “çirkinlik” (*безобразие, уродство*) gibi türemiş sözcükler anlamsal açıdan nitelik sıfatlarıyla bağlantılıdır (Novikov, 1982: 252).

Karşıt zıtlık, zıtlığın en tipik ve yaygın bir türüdür. Gündelik anlatımlarda kavramlar arasındaki ilişkilendirmede en çok bu tür zıtlıklardan yararlanılmaktadır. Nitelik belirten zıt anlamlı sözcüklerin temelinde yer almaktadır. Bu gruba ayrıca ara bir evreye sahip olan koordinat belirten temel zıtlık kavramlarını da dâhil etmek mümkündür: “sol”– “sağ”; “yukarı” – “aşağı”; “burada” – “orada”, vb. (Novikov, 1982: 245; Günay, 2007: 179).

L. A. Novikov özellikle “değil, -sız” (*не-*) önekinin varlığıyla ve yokluğuyla farklılık gösteren sözcüklerin karşıtsallığı üzerinde durmaktadır. Ona göre bu karşıtlık sözcüklerin uçtaki zıt anlamsal dizinin azami üyeleri olması durumunda zıt anlamsal ilişkileri ifade etmektedir: örneğin “başarılı” (*удачный*) – “başarısız” (*неудачный*); “lezzetli” (*вкусный*) – “lezzetsiz” (*невкусный*); “nezaketli” (*вежливый*) – “nezaketsiz” (*невежливый*) vb. Eğer benzer durumdaki sıfatlar

⁵ *Контрарный* (Alm. Kontrar, Fr. Contraire, İng. Contrary) teriminin Türkçe karşılığı Berke Vardar’ın “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü” ve Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu eserlerde *контрарный* terimi dilimize “karşıt” olarak çevrilmiştir (Bkz.: Vardar, 2002: 130; Günay, 2007: 180).

kutupsal bir özellik göstermiyor ise bu durumda zıt anlam oluşturmada eksik, hafif bir nitelik belirtmektedir: örneğin (“genç” (молодой) – “genç olmayan” (немолодой)) vb. Dolayısıyla “değil, -sız” (не-) öneki dilde çelişik (“genç” (молодой) – “genç olmayan” (немолодой) yani X – X-değil) ve karşıt kavramları (“başarılı” (удачный) – “başarısız” (неудачный) yani X – Y) ifade etmektedir (Novikov, 2001a: 644). Böylece L. A. Novikov bu durumdaki sıfatların gerçek bir zıt anlam belirtmediğini ileri sürmektedir. “Değil, -sız” (не-) öneki sıfatlar mantıksal açıdan ilk kavramın olumsuzlanmasına dayanmaktadır. Bu durumda “değil, -sız” (не-) öneki hem olumsuzlama hem de karşıtlık belirtmektedir.

S. İ. Ojegov’un sözlüğüne göre “büyük” (большой) sözcüğü genel olarak “boyut, büyüklük, güç açısından önemli”; “küçük” (маленький) sözcüğü ise “boyut, nicelik açısından büyük olmayan” anlamlarına gelmektedir dolayısıyla anlamsal açıdan daha karmaşık, azami parametrik özellikler gösteren (ilgili ölçeğin küçük kutbunu ifade eden) bir sıfat içinde olumsuzlama barındırmaktadır (“küçük” (маленький) = “değil” (не) + “büyük” (большой)). Karşıtlığın derin yapısında yer alan bu olumsuzlama aynı zamanda en yüksek düzeyde bulunmaktadır (olumsuzlama ölçeğin büyük kutbundan küçük kutbuna doğru yönelmektedir): örneğin “büyük” (большой) – “değil” (не) + “büyük” (большой) (= “orta” (средний), “küçük” (маленький)); “orta” (средний) – “olmayan” (не) + “orta” (средний) (= “küçük” (маленький)) vb. (Novikov, 1973: 87).

John Lyons, D.A. Cruse gibi Batılı araştırmacılar bu grubu “karşıt anlamlılık” (*antonyms*) olarak adlandırmaktadır. John Lyons karşıt zıtlık türünde yer alan derecelemenin karşılaştırma işlemine bağlı olduğunu belirtmektedir. Örneğin, “bizim ev sizinkinden daha büyüktür” (Lyons, 1983: 413). Doğan Günay söz konusu zıtlık türünü aynı zamanda “aşamalandırılmış karşıtlık” (*fr. antonyme gradable*) grubunda incelemektedir.

2.Bütünleyicilik (tamamlayıcılık) belirten zıt anlamlı sözcükler: “Bütünleyici zıtlık”⁶ (*комплементарная противоположность*) ya da “çelişik zıtlık”⁷ (*контрадикторная противоположность*) nispeten az sayıdaki zıt anlamlı sözcükleri ifade etmektedir. Karşıtlıklar ölçeği burada bir bütünü tamamlayanlar olarak sunulmaktadır. Zıt anlamlı sözcüklerden birinin olumsuzlanması diğerinin anlamını belirtmektedir çünkü bu sözcüklerin arasında orta bir evre söz konusu değildir. Örneğin “sağlıklı değil” (*не + здоровый*) “hasta” (*больной*) anlamına gelmektedir (Novikov, 1984: 16). Bu zıtlık gurubunda reddedilemez bir ayrışım bulunmaktadır. “Çelişiklik” durumu bir dilin dilsel düzenleniminden değil kullanımından kaynaklanmaktadır. Çelişiklik, “kırmızı / kırmızı değil” gibi bir kavramın “değil” kelimesi ile kullanımı biçiminde olabilmektedir. “Kırmızı değil” içine “kırmızı” dışındaki pembe, mor, siyah gibi tüm renkleri koymak olasıdır. Buradaki zıtlıkta iki kavram arasında ve dışında bırakma ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin “var” – “yok” gibi dışında bırakan yapıdaki karşıtlıkta sözcüklerden birinin olumsuzu diğerinin varlığını belirtmektedir. İki sözcüğün aynı anda yadsınması mümkün değildir (Günay, 2007:180-181).Dolayısıyla iki kavram arasında orta bir evre bulunmamaktadır.

L. A. Novikov tarafından “bütünleyici zıtlık”, karşıtlık oluşturan ögeler (kavram türleri) arasında birbirlerini tek bir bütün (genel kavram) oluşturmak üzere tamamlayan ve doğası gereği sınırlayıcı olan herhangi bir orta, ara evrenin olmadığı zıtlık türü şeklinde tanımlanmaktadır (Novikov,1982: 245). O halde birbirini tamamlayan bir karşıt anlamlılık bağıntısı söz konusudur. Bu tür zıt anlamlı sözcükler arasında kesin bir ayrılık gözlenmektedir. A nesnesinin (canlı) olumlanması B nesnesinin (ölü) olumsuzlanmasını göstermektedir. Birisi yaşıyor (diri) ise ölü olması mümkün değildir. Aynı şekilde canlı bir insanın ya da hayvanın hem yaşıyor hem de ölü olması imkânsızdır (Günay, 2007: 179): örneğin “canlı”- “ölü”; “yalan” – “gerçek”; “mümkün” – “imkânsız”; “birlikte” – “ayrı”; “meşgul” – “müsait” (yerle ilgili); yanlış” – “doğru”; “açık” – “kapalı”; “hedefi tutturmak” – “hedefi

⁶ *Комплементарный* teriminin Türkçesinin karşılanması V. Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserinden yararlanılmıştır. Söz konusu eserde *комплементарный* terimi dilimize “bütünleyicilik” olarak çevrilmiştir (Bkz. Günay, 2007: 177-180).

⁷ *Контрадикторный* teriminin Türkçesinin karşılanması V. Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserinden yararlanılmıştır. Söz konusu eserde *контрадикторный* terimi dilimize “çelişik” olarak çevrilmiştir (Bkz. Günay, 2007:180-181).

kaçırmak”; “sınavı geçmek” – “sınavdan kalmak”; “bekâr” – “evli”; “kadın” – “erkek”; “nemli” – “kuru”; “sonlu” – “sonsuz”; “kendinin” – “ başkasının”; “savaş” – “barış”; “hayat” – “ölüm”; “mantıklı” – “mantıksız”; “aynı” – “farklı” vb.

John Lyons bütünleyici bir terimin az ya da çok ile nitelenmesinin de mümkün olduğunu belirtmektedir. Söz konusu duruma her ne kadar olağan dışı da olsa bir kimsenin başka birinden “daha çok evli” olduğunu ileri sürebileceği örneğini göstermektedir (Lyons, 1983: 412). Bununla birlikte J. Lyons bütünleyici terimlerin olağan kullanımlarında nitelenemeyeceğini ve derecelenemeyeceğini ifade etmektedir.

“Evli” – “bekâr” ile ilgili olarak bazı kültürel durumları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Mantıksal ve anlamsal testlerin uygulanması bir kültüre ait birtakım önvarsayımları ve inançları da hesaba katmayı gerektirmektedir. Bir toplumdaki “bekâr” ve “evli” tamamlayıcı zıtlığı farklı biçimlerde yorumlanabilmektedir (Günay, 2007: 181). Böylece bazı karşıt kavramların kültürden kültüre, çevreye ya da yaş aralığına göre bile değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Zıtlıkların tüm türleri arasında tamamlayıcılık kavramsal açıdan belki de en basit olanıdır. Bir tamamlayıcı zıtlık çifti karşılıklı olarak tamamen iki özel kavramsal alana bölünmektedir bununla birlikte söz konusu alanlardan birine girmeyen bir kavram mutlaka diğere girmek zorundadır. Böylece iki kavramsal alan arasında nötr bir alan bulunmamaktadır (Cruse, 1987: 198-199). Dolayısıyla tamamlayıcı zıtlık çiftleri arasında karşıt zıtlık türünde olduğu gibi üçüncü bir ara evre söz konusu değildir. Sınırları keskin ve nettir. Bütünleyici zıtlıkta birbirini tamamlayan iki karşıt öge söz konusudur öyle ki herhangi bir ögenin olumsuzlanması diğere anlamını göstermektedir: örneğin “bekâr + değil = evli (*не+холостой = женатый*), vb.

3. Eylemlerin, niteliklerin, özelliklerin karşıt yönlerini ifade eden zıt anlamlı sözcükler: L. A. Novikov tarafından bu grubu oluşturan zıtlıklar vektörel⁸ zıtlık (**векторная противоположность**) olarak adlandırılmaktadır. Bu terim Latince “taşımak, getirmek, götürmek” anlamına gelen “vektör” sözcüğünden ileri

gelmektedir. Vektör⁹ özellikle matematikte ve fizikte kullanılan bir terim olmakla birlikte matematikte doğrultusu, yönü, uzunluğu belirli olan ve bir ok işaretiyle gösterilen doğru çizgi anlamına gelmektedir (TDK, 2019). Vektörel zıtlıklar çok yönlü eylemlerin, hareketlerin, özelliklerin zıtlığını belirtmektedir. Bu duruma “çıkmaq”– “inmek”; “girmek” – “çıkmaq” ve “devrimci” – “karşı-devrimci” gibi örnekler göstermek mümkündür (Novikov, 1982: 245-246). Vektörel zıt anlamlı sözcükler mantıksal açıdan karşıt kavramlara dayanmaktadır. Bu kavramı ayrıca “karşılıklı zıtlık” şeklinde de nitelendirmek mümkündür.

Vektörel zıtlık (karşılıklı zıtlık) ifade eden sözcüklerin büyük çoğunluğu fiiller, sıfatlar, fiilden türeyen isimler, zarflar ve eylemlerin özelliklerinin yönünü ifade eden diğer sözcük kategorilerinden oluşmaktadır. Bu duruma ilişkin “parçalara ayırmak” (*разбурать*) – “bir araya getirmek” (*собрать*); “arttırmak” (*увеличивать*) – “azaltmak” (*уменьшать*); “satmak” (*продавать*) – “satın almak” (*покупать*); “ıslanmak” (*мокнуть*) – “kurumak” (*сохнуть*); “fakirleşmek” (*беднеть*) – “zenginleşmek” (*богатеть*); “başlamak” (*начинать*) – “durmak” (*переставать*), “bitirmek” (*кончать*); “yakmak” (*зажигать*) – “söndürmek” (*гасить*); “unutmak” (*забывать*) – “hatırlamak” (*вспоминать*); “izin vermek” (*разрешать*) – “yasaklamak” (*запрещать*); “evlenmek” (*жениться*) – “boşanmak” (*разводиться*); “suçlamak” (*обвинять*) – “savunmak” (*защищать*); “küfretmek, azarlamak” (*ругать*) – “övmek” (*хвалить*); “doğuş” (*восход*) – “batış” (*заход*); “hastalanma” (*заболевание*) – “iyileşme” (*выздоровление*); “tarafdar, yandaş” (*сторонник*) – “karşıt, muhalif” (*противник*); “yukarı” (*вверх*) – “aşağı” (*вниз*); “ileri” (*вперед*) – “geri” (*назад*) gibi çok sayıda örnek gösterilebilir (Novikov, 2001a: 645; Novikov, 1984: 18). Bu tür zıtlıklar simetrik olarak birbirini içermektedir ve iki karşıtlık arasında bir yer değiştirme söz konusudur. Vektörel zıtlık, akrabalık ilişkilerinde ve toplumsal değişimlerde sıkça kullanılmaktadır: örneğin “baba” – “oğul”; “doktor – hasta”; “patron” – “çalışan”; “anne” – “kız”; “teyze” – “yeğen” vb. Bu tür zıtlıklar ayrıca zaman ve uzamla ilgili olan durumlarda da söz konusudur. Bu duruma “önce” – “sonra”; “içi” – “dışı”; “önü” – “arkası” gibi zıt anlam çiftleri örnek olarak gösterilebilir. Her ikili yapı vektörel zıtlıklara girmek zorunda değildir. Türk

⁹ Vektör terimi Türkçeye “yöney, yönleç” gibi kavramlarla çevrilmiş olsa da söz konusu terim matematikte ve fizikte yerleşmiş bir kavramdır bu nedenle çalışmamızda terimin Rusça aslı da gözetilerek “vektörel zıtlar” şeklinde çevrilmiştir.

dilindeki “vermek” – “almak”, “satmak” – “satın almak”, “konuşmak” – “dinlemek” gibi eylemlerde yer alan vektörel zıtlık durumu “sormak” – “cevaplamak” eylemleri için söz konusu değildir (Günay, 2007: 183). Dolayısıyla bir vektörel kavramın hareket başlangıç noktasıyla karşıt yöndeki vektörel kavramın nihai evresinin uyum göstermesi gerekmektedir: örneğin “çıkarmak” – “inmek” vb. (Koryukina, 2014: 50). Vektörel fiiller eylemlerin karşıt yönlerini belirtmektedir. Dilde yer alan vektörel zıtlıkların sayısı çok fazla değildir.

Bu türden anlamsal ilişkiler tüm araştırmacılar tarafından zıt anlam olarak kabul edilmemektedir. Mantıkta da genel olarak zıt kavramlar olarak incelenmemektedir. Ancak L. A. Novikov bu görüşe karşı çıkmakla birlikte bu kavramların zıtlık oluşturduğunu ileri sürmektedir (Novikov, 1973: 83-84). Aynı şekilde Hegel de mantıkta zıtlık kavramını incelerken yalnızca “erdem” - “erdemsizlik”; “aydınlık” - “karanlık”; “iyilik” – “kötülük” gibi karşıtlıklar hakkında değil (Hegel, 1971: 62) aynı zamanda çok yönlü eylem ve hareketlerin zıtlıklarından da bahsetmektedir (doğuya doğru yol, batıya doğru yol): *“Karşıtlar birleşerek kendilerini ortadan kaldırmaktadır. Doğuya doğru bir saat yol alındığında batıya doğru alınan aynı uzunluktaki yol ilk alınan yolu ortadan kaldırır...”* (Hegel, 1812 /2014: 325).

Fransız araştırmacı J. Picoche söz konusu zıtlık türünü “işteş karşıt anlamlılık” (*Fr. antonyme reciproque*) olarak adlandırmıştır. Ona göre bir kavramın, karşıtı olmadan var olması mümkün değildir. Örneğin “satmak” eylemi “satın almak” eylemiyle işteşlik durumunda bir karşıtlık ilişkisi içinde bulunmaktadır. Bir kişi aynı arabayı aynı anda hem satıp hem de satın alamaz. “Ödünç vermek” ve “ödünç almak” arasındaki bağıntıda da benzer bir durum söz konusudur (Günay, 2007: 178-179).

Zıt anlamlı sözcüklerin temel konulara (alanlara) bölünerek anlamsal açıdan başka bir şekilde sınıflandırması da mümkündür. Bu açıdan bakıldığında doğa olaylarını (“hava ayaza çekmek” (*подмораживать*) – “buzu çözülme” (*оттаивать*)); nicelik, sıra, konum dizilişini (“çok” (*много*) – “az” (*мало*), “birinci” (*первый*) – “sonuncu” (*последний*)); fiziksel nitelikler ve nesnelerin özellikleri (“hafif” (*лёгкий*) – “ağır” (*тяжелый*)); somut olayların farklı türleri (“giymek” (*надевать*) – “çıkmak” (*снимать*)); fiziksel durumun değişimini (“donmak” (*замерзать*) –

“ısınmak” (*согреваться*)); dış görünüş ve insanın fiziksel niteliklerini (“geniş omuzlu” (*широкоплечий*) – “dar omuzlu” (*узкоплечий*)); duyguları, hisleri, istekleri (“sevinmek” (*радоваться*) – “üzülmek” (*огорчаться*)); insanın karakterini ve davranışlarını (“içine kapalı” (*замкнутый*) – “girişken” (*общительный*)); sosyal düzen olgusunu (“toplu” (*коллективный*) – “bireysel” (*индивидуальный*)) ve etik ve estetik değerlendirmeleri (“iyi” (*добро*) – “kötü” (*зло*), “büyüleyici” (*очаровательный*) – “iğrenç” (*отвратительный*)) vb. ifade eden daha birçok zıt anlam sınıflandırması yapılabilir (Novikov, 1984: 18).

Genellikle zıtlık terimleri arasında tanımlanan bir başka anlam ilişkisi de “evrişik zıt anlamlı sözcükler” (**антонимы - конверсивы¹⁰**) olarak adlandırılmaktadır (Lyons, 1978: 493). Evrişik (*ing. converse*) terimi J. Lyons (1963) tarafından ileri sürülmüştür (Apresyan, 1995: 257). Berke Vardar’a göre “*biri diğerine oranla tanımlanabilen, görece nitelikli karşıt anlamlı terimlerin her biri evrişiktir*” (Vardar, 2002: 97). L. A. Novikov’a göre evrişik zıt anlamlı sözcükler aynı durum, eylem ve tutumu çeşitli katılımcılarının bakış açısıyla tanımlamaktadır. Bu duruma ilişkin “Dinamo Spartak’ı yener” (*Динамо выигрывает у Спартака*) = “Spartak Dinamo’ya kaybeder” (*Спартак проигрывает Динамо*); “Erkek kardeş kız kardeşinden daha gençtir” (*брат моложе сестры*) – “Kız kardeş erkek kardeşinden (yaşça) daha büyüktür” (*сестра старше брата*) gibi örnekler gösterilebilir. Bununla birlikte dilde orijinal bir sınıf oluşturmazlar. Evrişik zıt anlamlı sözcükler yukarıda belirtilen türlere ait karşıtlıkların özel kullanımına ve bir durumun katılımcıları arasındaki ters bağıntıyı gösterme özelliğine sahip olmaları nedeniyle ortaya çıkmaktadır: örneğin “ilk önce o kaybetti sonra ise savaşı o kazandı” (*Сначала он проиграл, а потом выиграл бой*) (Novikov, 1982: 254).

M. İ. Fomina ise evrişik zıt anlamlı sözcükleri yapısal açıdan farklı köklü zıt anlamlı sözcüklerin içinde incelemektedir. Ona göre, evrişik zıt anlamlı sözcükler “*hem ilk hem de değiştirilmiş ifadede, alışılmış doğrudan sırada değil tam tersi şeklinde karşıtsal bir bağıntıyı belirten sözcüklerdir*” (Fomina, 1990: 143). Araştırmacının söz konusu açıklamasını “Pyotr, Sergey’den ev satın alıyor” (*Пётр*

¹⁰ *Конверсия* teriminin (Alm. *konvers*, Fr. *converse*, İng. *converse*) Türkçe karşılığı Berke Vardar’ın “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü” ve Doğan Günay’ın “Sözcükbilime Giriş” adlı eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu eserlerde *конверсия* terimi dilimize “evrişik” olarak çevrilmiştir (Bkz.: Vardar, 2002: 97; Günay, 2007: 180).

покупает дом у Сергея). - “Sergey, Pyotr’a ev satıyor” (Сергей продает дом Пётру) örnekleri özetler niteliktedir.

Evrişik zıt anlamlı sözcüklerde durumun kendisi değişmemektedir ancak bu durumun gözlendiği pozisyonlar zıtlık oluşturmaktadır (Koryukina, 2014: 51). Misal “annesini Deniz Mete’ye oyuncak verdi” ve “Deniz Mete oyuncak annesinden aldı” cümlesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. “Vermek” ve “almak” fiilleri oyuncakın bir nesneden diğerine aktarılması sürecini yansıtmaktadır.

Yu. D. Apresyan zıt anlamlı sözcükleri ve evrişik sözcükleri inceledikten sonra şöyle belirtmektedir: *“hem evrişik sözcükler hem de zıt anlamlı sözcükler bağlantılıdır; karşıtlık düşüncelerini farklı şekillerde ifade etseler de bu anlamda birbirlerine benzerdirler”*. Araştırmacıya göre yalnızca “girmek” (входить) – “çıkma” (выходить) türündeki zıt anlamlı sözcük sınıfı, birleşim değerine göre evrişik sözcüklerle benzerlik göstermektedir (Apresyan, 1995: 261-262).

L. A. Novikov evrişik sözcükleri şu şekilde ifade etmektedir: *“Evrişik sözcüklerde söylenen düşüncenin öncül (антецедент) ve ardıcıl (консеквент) öğelerinin (dilbilgisel bağlamda ise özne ve tümlecini) yer değiştirmesi durumu söz konusudur; sonuçta ise aynı bağıntı karşıt bakış açılarından değerlendirilmektedir”* (Novikov, 2001: 55). Dolayısıyla evrişik zıt anlamlı sözcüklerde aynı durumun (olgunun, olayın, düşüncenin, vb.) farklı açılardan, farklı katılımcılar tarafından aktarılma durumu söz konusudur.

E. N. Miller de benzer bir biçimde evrişik zıt anlamlı sözcüklerin net bir çerçevesini çizmektedir. Ona göre eğer evrişik zıt anlamlı sözcükleri herhangi bir eylemin (“kazanma” (выигрывать) – “kaybetme” (проигрывать)) ifadesi olarak incelersek o zaman farklı sözcüklerin aynı eylemi, aynı düz anlamı belirttiklerini iddia etmek mümkündür. Örneğin “Sporcu A, sporcu B’ye karşı kazanır” (Спортсмен А выигрывает у спортсмена В) cümlesi “Sporcu B sporcu A’ya karşı kaybeder” (Спортсмен В проигрывает спортсмену А) cümlesiyle aynı anlama gelmektedir. Evrişik sözcükler olan “kazanma” (выигрывать) ve “kaybetme” (проигрывать) fiilleri aynı eylemi, A ve B arasındaki oyunun doğasını ifade

etmektedir (Miller, 1990: 138-139). Böylece eylem yönü ve özelliği açısından ters noktaları ifade eden evrişik sözcükler zıt anlamlı sözcüklerdir.

John Lyons evrişik zıt anlamlı sözcüklerle birlikte anlam karşıtlıklarını üç genel grupta sınıflandırmıştır:

1)“Bütünleyicilik” (**Complementarity**): Bu grupta yer alan zıt anlamlılar için “bekâr” (*single*) – “evli” (*married*) sıfat çiftini örnek olarak göstermektedir.

2)“Zıt anlamlılık” (**Antonymy**): Antonymy terimi J. Lyons için karşıtlık türlerinden birini oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan zıt anlamlılar için “büyük” (*big*) – “küçük” (*small*) örneklerini vermektedir. Bu grupta yer alan sözcüklerin en belirgin özelliği derecelenebilir olmasıdır. Herhangi bir olgunun farklı derecelerdeki özelliklerini belirtmektedir.

3)“Evrişik zıt anlamlı sözcükler” (**Converseness**): J. Lyons, bu grupta yer alan zıt anlamlılar için “satın almak” (*buy*) – “satmak” (*sell*) örneklerini göstermektedir (Lyons, 1983: 411-418).

J. Lyons’un zıt anlam kavramı ve sınıflandırması üzerine yaptığı çalışmalar bu alan üzerine araştırmalarda bulunan dilbilimcilere ışık tutmuştur.

Zıt anlamlı sözcüklerin yukarıdaki sınıflandırılmalarının yanı sıra ünlü dilbilimci Yu. D. Apresyan tarafından zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan bir analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı zıt anlamlı sözcükleri anlamsal açıdan aşağıdaki gibi gruplara ayırmaktadır (Apresyan, 1995: 288 - 297):

1. Araştırmacı bu grupta yer alan zıt anlamlı sözcükleri **Anti1** olarak adlandırmaktadır ve bu tür bir zıt anlamlılık “başlamak” (**начинать**) ve “durmak” (**переставать**) karşıtlığına dayanmaktadır. Söz konusu karşıtlıklar Rusçada çok çeşitli ifade gücüne sahiptir; büyük bir zenginlik göstermektedir. Yu. D. Apresyan söz konusu maddeyi açıklarken şu örneklendirmelerde bulunmaktadır:

a) “Uçarak girmek” (**влететь**) – “uçup gitmek” (**вылететь**); “içeri sokmak” (**впихнуть**) – “dışarı itmek” (**выпихнуть**). Dolayısıyla “uçarak girmek” (**влететь**)

fiili “uçarak X noktasında bulunmaya başlamak” anlamında; “uçup gitmek” (*вылететь*) fiili ise “uçarak X. noktasında bulunmayı durdurmak” anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanında söz konusu örneklemeler “herhangi bir şeyin başlaması” – “herhangi bir şeyin başlamaması, durması” şeklinde de açıklanabilir. Bununla birlikte söz konusu duruma “girmek”(*войти*) - “çıkma”(*выйти*); “içine dökmek” (*вливать*) “boşaltma” (*выливать*) gibi başka örnekler de gösterilebilir.

b) “Koşarak (dağa) çıkmak” (*взбежать (на гору)*) – “koşarak inmek” (*сбежать*); “(sırtına çuval) yüklemek” (*взвалить (мешок на спину)*) – “aşağı atma” (*свалить*) gibi başlangıç anlamıyla herhangi bir şeyin yukarıda bulunmasının sona ermesi vb. anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

c) “(Şapkasını alına) çekmek” (*надвинуть (шапку на лоб)*) – “yerinden oynatma, itme” (*сдвинуть*); “üşüşmek” (*нахлынуть*) — “çekilivermek” (*схлынуть*) gibi başlangıç anlamıyla herhangi bir şeyin dışsal yüzeyinde bulunmasının sona ermesi anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

d) “(Çocuğu okula) getirmek” (*привести (ребенка в школу)*) — “(alıp) götürmek” (*увести*), “(şehre) gelmek” (*приехать (в город)*) – “gitmek, ayrılmak” (*уехать*) gibi başlangıç anlamıyla genel olarak mekânsal olarak bulunmanın sona ermesi anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

e) “Koşuşmak, üşüşmek” (*сбежаться*) – “kaçışmak” (*разбежаться*) gibi başlangıç anlamıyla birçok kişinin aynı yerde bulunmasının sona ermesi anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir;

f) “Davul çalmaya başlamak” (*забарабанить*) — “davul çalmayı sonlandırmak” (*отбарабанить*); “(gazı) açma” (*включить (газ)*) – “kapatma” (*выключить*), “sevmek” (*полюбить*) – “sevmez olmak, soğumak” (*разлюбить*) gibi net bir başlangıç anlamıyla birlikte sona erme anlamındaki zıt anlamlı sözcük çiftleri de birinci grupta yer almaktadır.

Yu. D. Apresyan'a göre her bir çiftin içindeki sözcükler ve sözcük grupları herhangi bir sürecin başlangıç bileşenleriyle, ters yönünde yer alan sondaki bileşenlerin aynı olmasıyla birlikte birbirinden farklılık göstermektedir.

2. Yu. D. Apresyan “eylem - eylem sonucunun yok edilmesi” (**тип действие - уничтожение результата действия**) adını verdiği zıt anlam türünü bu gruba dâhil etmektedir. Örneğin “dikmek” (*сшить*) — “dikişini sökmek” (*расшить*) gibi ettirgen çatılı fiiller söz konusu grupta yer almaktadır. “Raz” (*раз-*) öneki genellikle bu durumlarda “eylemin tersi” ya da “daha öncesinde sağlanan sonucun yok edilmesi” anlamına gelmektedir. Örneğin “dikişini sökmek” (*расшить*) sözcüğü “dikiş sonucunu ortadan kaldırmak” anlamını barındırmaktadır. Bunun dışında bu duruma “düğümlemek” (*завязать*) – “(düğümü) çözmek” (*развязать (узел)*); “(arabayı) yüklemek” (*нагрузить*) – “yükünü boşaltmak” (*разгрузить (машину)*); “şifrelemek” (*зашифровать*) – “deşifre etmek” (*расшифровать*); “düğmelemek” (*застегнуть*) – “düğmelerini çözmek” (*расстегнуть*); “birleştirmek” (*соединить*) – “ayırmak” (*разъединить*); “yakmak” (*зажечь*) – “söndürmek” (*потушить*); ısıtmak’ (*нагревать*) – ‘soğutmak’ (*остужать*); “doğmak” (*родиться*) – “ölmek” (*умереть*); “tartışmak” (*ссориться*) – “barışmak” (*мириться*), vb. örnekler göstermek mümkündür. L. A. Novikov ise söz konusu grubu birinci grubun içine dâhil edilebileceğini belirtmekle birlikte birinci grupta incelemektedir.

3. “P” – “P Değil” (**‘P’ — ‘не P’**) türüne ait zıt anlamlı sözcükler geniş bir grubu oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan sözcükler genellikle zıt anlamlı olarak kabul edilmese de Yu. D. Apresyan bu görüşe karşı çıkmaktadır ve bu duruma “nemli” (*влажный*) — “kuru” (*сухой*); “uymak, yerine getirmek” (*соблюдать*) — “bozmak, ihlal etmek” (*нарушать*); “ile”(c) — “-sız, -siz” (*без*); (“paralı” (*с деньгами*) — “parasız” (*без денег*)) gibi zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermektedir. Misal “nemli” (*влажный*) sözcüğü “nem içeren” anlamına gelirken, “kuru” (*сухой*) sözcüğü de “nem içermeyen” anlamına sahiptir. Bu zıtlık türünde olumsuzlamayla birlikte ilk sözcüğün tüm yorumu bulunmaktadır. Yu. D. Apresyan söz konusu bu zıtlık türünü **Anti2** olarak adlandırmaktadır. Bu duruma örnek olarak “ihamet” (*измена*) — “sadakat” (*верность*); “diri” (*живой*) – “ölü” (*мертвый*); “benzerlik” (*тождество*) — “farklılık” (*различие*); “meşgul” (*занят*) — “müsait” (*свободен*);

“sağlıklı” (здоровый) — “hasta” (больной) gibi zıt anlamlı sözcük çiftleri gösterilebilir.

4. Bir diğer önemli grubu tartışmasız “daha çok” – “daha az” (*тип 'больше' — 'меньше'*) zıtlık türü oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan zıt anlamlı sözcükler “büyük” (большой) — “küçük” (маленький); “yüksek” (высокий) — “alçak” (низкий); “geniş” (широкий) — “dar” (узкий); “sık” (частый) — “seyrek” (редкий) gibi parametrik sıfat türleridir. Söz konusu sıfatlar arasındaki anlamsal farklılıklar doğrudan veya bir iki adımda “daha fazla” (больше) — “daha az” (меньше) karşıtlığına götürmektedir. Örneğin, “büyük” (большой) “daha büyük bir oran”; “küçük” (маленький) “daha küçük bir oran”; “yüksek” (высокий) “büyük bir yüksekliğe sahip olan”; “alçak” (низкий) “küçük bir yüksekliğe sahip olan” vd. anlamlarına gelmektedir. Yu. D. Apresyan bu zıtlık türünü ise **Anti3** olarak adlandırmaktadır. Anti3 tipi zıtlık isimlerin, sıfatların, zarfların, edatların, fiillerin anlamsal sınıflarıyla ve hatta boyut, nicelik, uzaklık, zaman, güç, hız, sıcaklık, basınç, değer, ağırlık ve genel olarak yoğunluk gibi anlamlara sahip olan sözcük yapımını sağlayan ögelerle gösterilmektedir. Böyle bir sınıflandırma türü mükemmellikten uzaktır çünkü sınıflandırmayı oluşturan birimlerin sınırı net olarak çizilmemekle birlikte belli bir sistemden uzak, karmaşık bir görünüm sergilemektedir.

Yukarıdaki sınıflandırmalara benzer olarak L. P. Krsin de zıt anlamlı sözcükleri anlamlarının sahip olduğu karşıtlık doğası gereği üç türe ayırmaktadır (Krsin, 2007: 90-92):

1) Sözcüklerden birinin, bir özelliğin varlığını; ikincisinin ise yokluğunu ifade ettiği zıt anlamlı sözcükler: örneğin “varlık” (наличие) – “yokluk” (отсутствие); “hareket” (движение) – “sükûnet” (покой); “canlı” (живой) – “ölü” (мертвый); “sağlıklı” (здоровый) – “hasta” (больной); “bulunmak” (присутствовать) – “bulunmamak” (отсутствовать); “uyumak” (спать) – “uyanık kalmak” (бодрствовать); “nemli” (влажный) – “kuru” (сухой) vb. Bu türden zıt anlamlı sözcüklerin anlamları, yorumlandıkları zaman “değil, -sız” (не) anlamsal bileşeni ekseninde bir farklılık ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, “nemli” (влажный) sözcüğü “nem içeren” anlamına; “kuru” (сухой) sözcüğü “nem içermeyen” anlamına;

“uyumak” sözcüğü (*спать*) “uyku durumunda olmak” anlamına; “uyanık kalmak” (*бодрствовать*) sözcüğü “uyku durumunda olmamak” anlamına gelmektedir.

2) Sözcüklerden birinin, bir eylemin ya da durumun başlangıcını; diğerinin ise durumun ya da eylemin sona ermesini ifade ettiği zıt anlamlı sözcükler: Örneğin “girmek” (*войти*) – “çıkma” (*выйти*); “açmak” (*включить*) – “kapatma” (*выключить*); “uyumak” (*заснуть*) – “uyanma” (*проснуться*); “çiçek açma” (*зацвести*) – “çiçekleri solma” (*отцвести*), vb. Bu türden zıt anlamlı sözcüklerin anlamları yorumlandıklarında anlamsal bileşenlerinde “başlamak” ve “bitmek” farkı ortaya çıkmaktadır. Örneğin “(eve) girmek” (*войти (в дом)*) ifadesi “yürürken (evde) bulunmaya başlamak” – “(evden) çıkma” (*выйти (из дома)*) ifadesi “yürüyerek (evde) bulunmayı sona erdirmek” anlamlarına; “uyumak” (*заснуть*) sözcüğü “uyumaya başlamak” - “uyanma” (*проснуться*) sözcüğü “uyumayı bırakma” anlamlarına; “çiçek açma” (*зацвести*) sözcüğü “çiçek açmaya başlamak” – “çiçekleri solma” (*отцвести*) sözcüğü ise “çiçek açmayı bırakma” anlamlarına gelmektedir.

3) Sözcüklerden birinin, bir özelliğin büyük bir niceliğini; diğerinin ise küçük bir niceliğini ifade ettiği zıt anlamlı sözcükler: örneğin: “büyük” (*большой*) – “küçük” (*маленький*); “yüksek” (*высокий*) – “alçak” (*низкий*); “derin” (*глубокий*) – “sığ” (*мелкий*); “uzun” (*длинный*) – “kısa” (*короткий*); “şişman” (*толстый*) – “zayıf” (*тонкий*); “sıcak” (*горячий*) – “soğuk” (*холодный*); “ağır” (*тяжелый*) – “hafif” (*лёгкий*); “hızlı” (*быстро*) – “yavaş” (*медленно*); “aydınlık” (*светло*) – “karanlık” (*темно*), vb. Üçüncü grupta yer alan bu türden zıt anlamlı sözcüklerin anlamlarında standart, sezgisel olarak hissedilen bir anlamsal bileşen bulunmaktadır. Herhangi bir nesne yüksek ya da tam tersi alçak olarak nitelendirildiğinde zihinsel açıdan standart bir değerle karşılaştırılmaktadır. Örneğin “yüksek bir ağaç” (*высокое дерево*)’tan bahsederken ağaçların türüne bağlı olarak bu ağacın normal bir yüksekliği aştığı kastedilmektedir; “alçak ağaç” (*низкое дерево*) sözcük grubunda ise aksine standarttan karşıt bir yöne doğru sapmaya dikkat çekilmektedir. L. P. Krisin tarafından yukarıda belirtilen bu zıt anlamlı sözcük türleri, karşıtlık oluşturan sözcüklerin büyük bir bölümünü bir araya getirmektedir.

Zıt anlam sınıflandırmalarının ve ilgili anlamsal türlerin temelinde yer alan tüm zıtlık türleri zıt anlamlılığın genel bir özelliğini yani herhangi bir zıt anlam çiftinin öğelerinden birinin yorumlanmasında azami düzeyde bir olumsuzlamanın varlığını göstermektedir. Bu duruma “genç” – “yaşlı” (yaşlı=azami seviyede genç değil), “doğru” – “yanlış” (yanlış = doğru olmayan, tamamen doğruya karşıttır); “girmek”– “çıkma” (girmek – giderken X noktasında bulunmaya başlamak; çıkmak – giderken X noktasında bulunmayı bırakmak) gibi örnekleri göstermek mümkündür (Novikov, 1982: 246).

Sonuç olarak anlamsal açıdan çok çeşitli sınıflandırma türleri bulunmaktadır. Bu bağlamda zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan genel olarak karşıt zıtlık, bütünüleyici zıtlık ve vektörel zıtlık (işteş karşıt anlamlılık) olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu zıtlık türleri arasında en çok karşıt zıtlığa rastlanılmaktadır (örneğin güzel – çirkin). Bunun yanı sıra zıt anlamlı sözcükler anlamsal açıdan çeşitli temel konu alanlarına göre de sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte Yu. D. Apresyan zıt anlamlı sözcükleri anlamsal açıdan genel olarak Anti1, Anti2 ve Anti3 olmak üzere gruplara ayırmaktadır. Yu. D. Apresyan’ın sınıflandırmasına benzer olarak L. P. Krişin de zıt anlamlı sözcükleri anlamlarının sahip olduğu karşıtlık doğasına göre üç grupta incelemektedir. Dolayısıyla zıt anlamlı sözcüklerin zıtlık türlerine göre genel sınıflandırılmasının yanı sıra her araştırmacı kendi belirlediği anlamsal özellikler çerçevesinde zıt anlamlı sözcükleri sınıflandırmaktadır.

3.3. Rusçada Zıt Anlamlı Sözcüklerin Yapısal Açıdan Sınıflandırılması

Zıt anlamlı sözcükler yapısal açıdan L. A. Novikov, L. A. Vvedenskaya ve E. N. Miller gibi önde gelen araştırmacılar tarafından “farklı köklü zıt anlamlı sözcükler” (*разнокоренные антонимы*) ve “aynı köklü zıt anlamlı sözcükler” (*однокоренные антонимы*) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma türü zıt anlamlı sözcüklerin sözcük yapım özelliklerine dayanmaktadır. Bununla birlikte L. A. Novikov “sözcük içi karşıt anlamlılık” (*энантосемия*) olgusunu da sözcüklerin yapısal sınıflandırması içinde ayrı bir grup olarak; M. İ. Fomina ise aynı köklü zıt anlamlı sözcükler içinde incelemektedirler.

Rus dilinde zıt anlamlı sözcüklerin büyük bir bölümünü farklı köklü sözcükler oluşturmaktadır. Farklı köklü zıt anlamlı sözcükler (**разнокоренные антонимы**) özellikle sıfatlar, zarflar, isimler ve fiiller başta olmak üzere çeşitli sözcük türlerinden oluşmaktadır. Bu duruma ilişkin “akıllı” (умный) – “aptal” (глупый); “neşeli” (веселый) – “üzüntülü” (грустный); “hızlı” (быстро) - “yavaş” (медленно); “gerçek” (правда) – “yalan” (ложь); “gece” (ночь) – “gündüz” (день); “gençleşmek” (молодеть) – “yaşlanmak” (стареть); “evet” (да) – “hayır” (нет) gibi örnekler göstermek mümkündür (Novikov, 1984: 13).

Bu tür farklı köklü zıt anlamlı sözcüklerin, dilde yaygın olarak kullanılması ve net biçimsel ifadesi ve belirginliği (farklı köklü sözcüklerin anlamsal karşıtlığı) bazı dilbilimcilerin sadece karşıt anlamlara sahip farklı köklü sözcüklerin zıt anlam olarak kabul edilmesi gerektiğini düşüncelerine yol açmıştır (Novikov, 2001:200-201). Misal L. A. Bulahovskiy “*zıt anlam olumsuzlamanın eklenmesiyle ifade edilebilen basit bir karşıtlık değil*” (“beyaz” (белый) – “beyaz değil” (небелый); “konuşmak” (говорить) – “konuşmamak” (не говорить); “huzurlu” (спокойный) – “huzursuz” (беспокойный)) *aksine farklı köklerle ifade edilen anlamların karşıtlığı olarak anlaşılmaktadır*” (Bulahovskiy, 1954: 44) şeklinde bu konudaki düşüncelerini belirtmektedir. Buna göre L. A. Bulahovskiy ve onun gibi düşünen araştırmacılar zıt anlam kavramının çerçevesini oldukça daraltmaktadır. Zıt anlam olgusuna dair yapılan böyle bir tanımlama bize göre mümkün değildir. İfade edilen böyle bir görüş sözcükbilimde diğer karşıtlık olanaklarını göz önünde bulundurmamaktadır.

D. N. Şmelyev’in de haklı olarak belirttiği gibi yalnızca farklı köklü sözcüklerin zıt anlam olarak kabul edilmesi nesnelerin gerçek durumunu özellikle de nitelik sıfatlarında yer alan “değil -siz” (не-) önekinin yardımıyla oluşturulan zıt anlamlı sözcük ifadelerini yansıtmamaktadır (Şmelyev ’den akt. Novikov, 1973: 160).

E. N. Miller yukarıda belirtilenlerin dışında farklı köklü zıt anlamlı sözcüklerin derecelenme özelliği gösterdiğini belirterek farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu duruma örnek olarak da “başlamak” (начинать) ve “bitirmek” (кончать) fiillerini örnek olarak göstermektedir. Söz konusu fiiller karşılıklı zıtlıkta orta evrede bulunan bağdaşmaz kavramları ifade etmektedir: “başlamak” (начать) – “devam etmek” (продолжить) – “bitirmek” (кончить) vb. (Miller, 1990: 43). Dolayısıyla E. N. Miller

farklı köklü zıt anlamlı sözcüklerde “karşıt zıtlık” olgusundan bahsetmektedir. “Aynı köklü zıt anlamlı sözcükler” (**однокоренные антонимы**) de aşağıda inceleyeceğimiz gibi sağlam temelleri olan ve oldukça çok katmanlı bir sistem oluşturmaktadır.

Aynı köklü zıt anlamlı sözcüklerin anlamı ya aynı sözcüğe eklenen anlamsal açıdan karşıt örneklerin bağıntısıyla ya da sözcüğe karşıt anlam katan bir önekin kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır (Novikov, 2001: 13):

- 1) “gelmek” (*при+ходить*) – “gitmek” (*у+ходить*) (*при – у*);
“toplamak, bir araya getirmek” (*со+бирать*) – “parçalara ayırmak” (*раз+бирать*) (*со – раз*);
- 2) (“okuryazar” (*грамотный*) – “cahil” (*не+грамотный*)) (#¹¹ - не); “faşist” (*фашистский*) – “antifaşist” (*анти + фашистский*) (# - не), vb.

Aynı köklü zıt anlamlı sözcüklerin sahip oldukları karşıt anlam aynı olan köklerinin karşıtlık oluşturmasıyla değil köklere eklenen önek ya da önekli ve öneksiz oluşumların karşıtlık oluşturmasıyla açıklanmaktadır. Bu duruma “yeraltı” (*подземный*) – “yerüstü” (*надземный*); “sakin” (*спокойный*) – “endişeli” (*беспокойный*); “kötü” (*плохо*) – “fena değil” (*неплохо*); “açmak” (*открыть*) – “kapatmak” (*заккрыть*); “eklemek” (*прибавить*) – “çıkmak” (*отбавить*) gibi zıt anlamlı sözcükler örnek olarak gösterilebilir (Şanskiy, 2009: 75). Böylece bu türde yer alan zıt anlamlı sözcüklerin karşıtlık anlamı sözcük kökleriyle değil ekler yardımıyla sağlanmaktadır. Rus dilinde aynı köklü zıt anlamlı sözcüklerde karşıtlığı sağlayan temel unsur önekler oluşturmaktadır.

Aynı köklü zıt anlamlı sözcüklere genellikle fiillerde rastlanmaktadır. Bu bağlamda “yaklaşmak” (*подходить*) - “uzaklaşmak” (*отходить*); “getirmek” (*приносить*) – “götürmek” (*уносить*); “koşarak içeri girmek” (*вбегать*) “koşarak bir yerden çıkmak” (*выбегать*); “koşarak yukarı çıkmak” (*взбегать*) – “koşarak / koşa koşa inmek” (*сбегать*); “kilitlemek, kapamak” (*запирать*) – “açmak, kilidini açmak” (*отпирать*) gibi zıt anlamlı fiillerin örnek olarak gösterilmesi mümkündür.

¹¹ # işareti ek almayan sözcüğü belirtmektedir.

Söz konusu fiillerin büyük çoğunluğunu eylemlerin farklı yönlerini belirten hareket fiilleri oluşturmaktadır.

Aynı köklü zıt anlamlı isimlere daha az rastlanmaktadır: örneğin “güç” (*сила*) – “güçsüzlük” (*бессилие*); “mutluluk” (*счастье*) – “mutsuzluk” (*несчастье*) vb. Aynı köklü zıt anlamlı isimler önemli derecede zıt anlamlı fiiller ve sıfatların yansımından oluşmaktadır. Örneğin “geliş” (*приход*) – “gidiş” (*уход*) zıt anlamlı isim çifti (“gelmek” (*приходить*) – “gitmek” (*уходить*)) zıt anlamlı fiil zıtlığından ileri gelmektedir (Novikov, 1984: 13-14). Aynı köklü zıt anlamlı sözcükler daha çok sıfatlar ve fiillerden oluşmaktadır.

Aynı köklü zıt anlamlı sözcükler, karşılıklı zıtlıkta orta, üçüncü bir evrenin bulunmadığı ve birbirini olumsuzlayan bağdaşmaz kavramları ifade etmektedir. Örneğin “beyaz” (*белый*) “beyaz değil” (*небелый*) kavramları tamamen birbirini olumsuzlamaktadır. Her iki kavramın da aynı zamanda aynı bağlamda aynı nesneyi belirtmesi mümkün değildir (Kondakov, 1975: 487). Hem aynı köklü zıt anlamlı sözcükler hem de farklı köklü zıt anlamlı sözcükler isim, sıfat, fiil ve zarf gibi sözcük türleriyle ifade edilmektedir.

Yapısal açıdan yapılan diğer sınıflandırma türü E. N. Miller tarafından öne sürülen “aynı türe ait zıt anlam” (*одночастеречная антонимия*) ve “farklı sözcük türlerine ait zıt anlam” (*межчастеречная антонимия*) gruplandırmasıdır:

“Aynı türe ait zıt anlamlı sözcükler” (***одночастеречные антонимы***) aynı sözcük türüne ait sözcüklerdir. Bu zıtlık türüne genel kullanımda daha sık rastlanmaktadır. Örneğin “yeni” (*новый*) – “eski” (*старый*) sözcüklerinin her ikisi de sıfattır; “suçlamak” (*обвинять*) – “haklı göstermek” (*оправдывать*) sözcüklerinin her ikisi de fiildir; “olumsuz” (*отрицательно*) - “olumlu” (*положительно*) sözcüklerinin her ikisi de zarftır.

Söz konusu “aynı türe ait zıt anlamlı sözcükler” zıt anlamlı kelimeler sözlüklerinde ve zıt anlam üzerine yapılan birçok araştırmada genel olarak kabul görmektedir. Örneğin L. A. Vvedenskaya “*yapısal açıdan zıt anlamlı sözcükler aynı sözcük türüne ait sözcüklerdir*” şeklinde belirtmektedir (Vvedenskaya, 2003: 7).

“Aynı türe ait zıt anlamlı sözcükler” nesnel gerçekliğin karşıt süreçlerini, özelliklerini vb. belirtmenin en yaygın, genel ve tipik aracıdır. Söz konusu zıt anlam türü tipikliği ve genel olarak yaygınlığından dolayı sözcükbilimdeki bilimsel yaklaşımda zıtlığın tek ifade aracı şeklinde kullanılmaktadır (Miller, 1985: 35).

Bununla birlikte E. N. Miller ifadeler üzerine yaptığı gözlemler ışığında, karşıt fikirleri, farklı sözcük türlerinin de oluşturabileceğini ve ifade edebileceğini belirtmektedir. Örneğin “Bu dünya” “bu insanlar” ile ilgili her şey onun için asla çözmeye çalışmadığı bir bilmeceydi” (*Все, что относилось к “этой земле”, к “этим людям” было для него загадкой, которую он никогда не старался разгадать*) (A. Çakovskiy). (Miller, 1990: 60). Yukarıdaki örnekte “çözmek” anlamına gelen *разгадать* sözcüğü fiildir; “bilmece” anlamına gelen *загадка* sözcüğü ise isimdir. Bu iki sözcük birbirine karşıtlık oluşturmaktadır. Bu tür farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcükler “farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcükler” (**межчастеречные антонимы**) olarak adlandırılmaktadır ve bu terim E. N. Miller tarafından önerilmiştir. Rusçanın yanı sıra her dilde aynı sözcük türüne ait zıt anlamlı sözcüklerle birlikte farklı sözcük türüne ait zıt anlamlı sözcüklere de rastlanması mümkündür. Örneğin Türkçede “Önce hangi soruyu cevaplamak istersiniz?” cümlesinde “soru” sözcüğü isimdir; “cevaplamak” sözcüğü ise fiildir. Söz konusu örnek cümlede ise farklı sözcük türlerine ait olan bu iki zıt anlamlı sözcük bir araya gelerek karşıtlık oluşturmaktadır. Söz konusu zıt anlam türü sözcüksel ve dilbilgisel açıdan asimettiktir.

“Aynı türe ait zıt anlamlı sözcükler”, sözcüksel ve dilbilgisel açıdan nispeten simettiktir ve daha sık kullanılmaktadır. Bu tür zıt anlamlı sözcükler, söz konusu özellikleriyle karşıt anlamların ifade edilmesinde birincil araç olarak düşünülebilir; “farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcükler” ise asimettik olması ve daha az kullanımıyla karşıt anlamların ifade edilmesinde ikincil araç konumundadır. Zıt anlamlı sözcükler sözdeki kullanımlarında genellikle aynı öze sahip olguların uçtaki noktalarını nitelemektedir ve bu yüzden dilbilgisel açıdan simetrik olan aynı türe ait zıt anlamlı sözcükler kullanılmaktadır. Buna karşılık konuşan (yazan) kişi ne ifade edeceğini belirli bir biçimde tasarlamadığı ve uç noktaların doğrusal olarak karşıtlık oluşturacağı durumlarda farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcükleri tercih etmektedir (Miller, 1985: 39).

Farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcüklere kıyasla aynı türe ait zıt anlamlı sözcükler, nesnel dünyaya dair karşıtlıkları ifade etme aracı olarak daha çok kullanılmakta ve daha sık rastlanmaktadır. Bununla birlikte farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcükler de sözlü ve yazılı araçlarda oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak araştırmacılar zıt anlamlı sözcükleri yapısal açıdan aynı köklü ya da farklı köklü ve aynı türe ait ya da farklı sözcük türlerine ait zıt anlamlı sözcükler olmak üzere sınıflandırmaktadır. Bununla birlikte kimi araştırmacılar yalnızca farklı köklü zıt anlamlı sözcüklerin oluşturduğu bağıntıyı karşıtlık olarak kabul etmektedir ancak bize göre karşıt örneklerin yardımıyla oluşturulan zıt anlamlı sözcükler de bir karşıtlık ifade etmektedir.

3.4. Sözcük İçi Karşıt Anlamlılık

Karşıt anlamların tek bir sözcükte bir arada bulunma olgusu “sözcük içi karşıt anlamlılık” (*энантиосемия*) olarak adlandırılmaktadır. *Энантиосемия* sözcüğü “karşıt” anlamına gelen *enantios* ve “anlambirimcik” anlamına gelen *sema* sözcüklerinden türemektedir. Söz konusu olgu birçok dilde bulunmaktadır (Litvinova, 2012: 148). “Sözcük içi karşıt anlamlılık”¹² olgusu genellikle zıt anlam ile ilişkilendirilmektedir. Bu terim bir sözcükte bulunan karşıt anlam olgusunu (bazen başlangıcın yerini alır, bazen de onunla bir arada bulunur) açıklamaktadır. Burada genellikle doğrudan bir karşıtlık olmadığını ancak değerlendirme anlarıyla bağlantılı, kısmi bir zıtlık olduğunu belirtmek gerekmektedir (Şmelyev, 1977: 208). Bu zıtlık türünde herhangi bir sözcükte karşıt anlamlar birleşmektedir.

Zıt anlam olgusu genellikle sözcük çiftleriyle gösterilmektedir. Bununla birlikte zıt anlamın başlıca çeşidi, sözcük içi karşıt anlamlılık olgusudur. Bu terim bir sözcüğün içindeki anlamların zıtlığını belirtmektedir. Anlamları açısından yalnızca

¹² Söz konusu terimin Türkçe karşılığı Murat Uluoğlu’nun “Rus Dilinde Sözcük İçi Karşıt Anlamlılık (Enantiosemya)” adlı makalesinde “sözcük içi karşıt anlamlılık” olarak çevrilmiştir ve *энантиосемия* olgusunu tam olarak yansıttığı için bizim tarafımızdan da benimsenmiştir. (Bkz.: Uluoğlu, M. (2014). “Rus Dilinde Sözcük İçi Karşıt Anlamlılık (Enantiosemya)”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (31), 119-126.)

iki sözcük birbirine zıtlık oluşturmakla kalmaz ayrıca tek bir sözcüğün sahip olduğu anlamlar da birbirine karşıtlık oluşturabilir.

Bu ilginç ve aynı zamanda yeterince incelenmemiş olan sözcük içi karşıt anlamlılık olgusu, dilbilimcilerin yanı sıra filozofların da dikkatini çekmiştir. Misal W. G. Hegel “Mantık Bilimi” kitabının birinci cildinin ikinci baskısında yer alan önsözünde bu olguya dair *“birçok sözcük yalnızca farklı değil aynı zamanda karşıt anlamlara da sahiptir”* (Hegel, 1970: 82) şeklinde açıklamalarda bulunmakla birlikte tek bir sözcük biçiminde karşıt anlamların ifade edildiğini belirtmektedir.

L. A. Novikov tek bir sözcüğün karşıt anlamlara sahip olma yetisini anlamların kutuplaşması ya da “sözcük içi karşıt anlamlılık” olarak adlandırmaktadır. Bu tür sözcük içi karşıt anlamlılığın biçimsel ifadesi, kök ya da ek biçimbirimleri değil sözcüğün kutupsal anlamlarda kullanımının bağlamıyla yani sözcüğün karşıt anlamlarında diğer sözcüklerle sözdizimsel ve sözcüksel bağlantılarının niteliğiyle ilintilidir (Novikov, 1973: 182). Bunun dışında sözcükler bazı durumlarda da konuşmada vurgu ve tonlamaya bağlı olarak karşıtlık niteliği kazanmaktadır. Örneğin, karşımızdaki kişinin belirttiği bir fikri beğenmediğimizde “gerçekten çok parlak bir fikir!” diye farklı bir tonlamayla karşıt bir anlam yüklememiz mümkündür.

Buradaki dışsal, biçimsel ifade köksel ya da eksel biçimbirimler değildir sözcüklerin kutupsal anlamlarındaki kullanımlarının bağlamlarına dayanmaktadır. Örneğin, “birisine borç para vermek” (*одолжить кому-нибудь денег*) “birisinden borç para almak” (*одолжить у кого-нибудь денег*) (Novikov, 1984: 14) cümlelerinde bağlamların sözdizimsel açıdan farklılıkları söz konusudur.

Sözcük içi karşıt anlamlılık olgusunu inceleyen bir dizi çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların en başında ise V. Şertsl’in sözcük içi karşıt anlamlılık ve C. Abel’in eski sözcüklerin karşıt anlamları üzerine araştırmaları gelmektedir. 1883-1884 yılları arasında “Filologičeskiye Zapiski” (*Филологические записки*) dergisinin bir sayısında şu an nadir bir kaynak olarak görülen V. Şertsl’in “Karşıt Anlama Sahip Kelimeler Üzerine (veya Enantiosemiya Şeklinde Adlandırılan Olgu Üzerine)” (*О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии)*) adlı araştırması yayınlanmıştır (Novikov, 1973: 183-184). V.

Şertsl'in söz konusu olgunun temel oluşum nedenlerini açıkladığı bu eseri günümüzde de hala değerini korumakla birlikte bu olguya dair yapılan araştırmalara ışık tutmaktadır.

V. Şertsl'in düşüncesine göre sözcük içi karşıt anlamlılık olgusunun ortaya çıkmasının temel nedeni eski devirlerde kökler ve köklerden türeyen sözcüklerin ortak ve yeterince ayrışmamış anlamlara sahip olmaları şeklinde açıklanmaktadır. Dil ve düşüncenin gelişimiyle birlikte bu tür anlamlar farklılık göstermeye başlamıştır. Kavramın genel kapsamından, temel anlamın karşıtlara dönüşen daha somut nüansları giderek ayrılmaya başlamıştır. Örneğin “yürümek, gitmek, hareket etmek” anlamına gelen *идти* ve *двигаться* fiillerinden “(yürüyerek) gelmek” (*приходить*) ve “gitmek, ayrılmak” (*уходить*) fiilleri; “Taşımak” anlamına gelen *нести* fiilinden ise “getirmek” (*приносить*), “götürmek” (*уносить*) fiilleri meydana gelmiştir (Novikov, 1973: 183-184). Böylece herhangi bir sözcüğün genel ve belirsiz anlamından belirli bağlamlar temelinde niteliksel açıdan birbirine karşıtlık oluşturan çeşitli anlamlar gelişmiştir. Bu anlamlar genellikle ikili bir özellik göstermektedir.

N. M. Şanskiy söz konusu olguyu, sözcükte karşıt anlam gelişiminde eski anlamın saklandığını böylece sözcük içi karşıt anlamlılığın ortaya çıktığı şeklinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu tür sözcükler karşıt anlamlara sahiptir ancak aynı sese sahiptir. N. M. Şanskiy bu tür sözcükleri zıt anlamlı sözcükler olarak değerlendirmemektedir. Ona göre sözcük içi karşıt anlamlılık olgusu aynı kelimenin anlamlarının kutupsal olarak ayrılmasından kaynaklanan eşsesli sözcük türlerinden biridir. Örneğin “yüksek fırını yakmak” (*задуть домну*) - “mumu söndürmek” (*задуть свечу*) vb. (Şanskiy, 2009: 74).

Sözcük içi karşıt anlamlılık olgusuna başka örnekler de vermek mümkündür. Misal, “paha biçilmez” (*бесценный*) iki anlama gelmektedir: 1) Çok yüksek bir değere sahip olan (örneğin “paha biçilmez hazine” (*бесценные сокровища*)); 2) Hiçbir değere sahip olmayan (örneğin “değersiz mal” (*бесценный товар*); bu anlam günümüzde biraz eskimiştir ancak “çok ucuz” (*бесценок*) kelimesinde korunmuştur: “Yok pahasına satın aldım” (*купил за бесценок*) yani çok ucuz anlamına gelmektedir). Diğer bir örnek olarak “pek mutlu” (*блаженный*) sözcüğü gösterilebilir. Bu sözcük de iki anlam ifade etmektedir: 1) En yüksek seviyede mutlu; 2) Alık, alıkça

anlamlarına gelmektedir. Bir sözcüğün anlamları içinde yer alan benzer çelişkiler farklı alanlarda dilin uzun süreli kullanımı sürecinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Eski Rusya’da “kötü, kötücül” (*лихой*) sözcüğü edebi dilde yalnızca “kötü, fena” gibi olumsuz bir anlamda kullanılmıştır. Halk dilinde ise bu anlamının yanı sıra “atılğan, cesur” gibi olumlu bir anlamı da gelişmeye başlamıştır. “Kötü, kötücül” (*лихой*) sözcüğünün anlamsal açıdan olası gelişim süreci şöyle açıklanabilir: Eski zamanlarda “kötü iş” (*лихое дело*) suç olarak, “kötü insanlar” (*лихие люди*) suçlular, haydutlar yani atılğan, kabadayı insanlar olarak adlandırılmıştır. Günümüzdeki “yaman binici” (*лихой наездник*), “hızlı sürücü” (*лихой водитель*) gibi sözcük gruplarının anlamları da eskisinden çok farklı değildir. Çağdaş Rus dilinde “kötü, kötücül” (*лихой*) sözcüğü “kötü, fena” anlamına gelmekle birlikte “cesur, atılğan, yaman, yiğit” gibi anlamlara da gelmektedir ve eşsesli olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bazı araştırmacılar sözcük içi karşıt anlamlılık olgusunun eşsesli sözcüklerle ortak özellikler gösterdiğini ya da sözcük içi karşıt bir anlam belirttiğini ifade etmektedir. Söz konusu olgunun ortaya çıkmasının bir diğer kaynağı ve nedeni ise bir sözcüğün ironik bağlamda kullanılmasıdır. Böyle bir kullanımın sonucunda “artı” (*плюс*) sözcüğünün anlamı “eksi”(*минус*)’ye doğru değişiklik gösterebilir. Örneğin *честить* sözcüğü eskiden “saygı göstermek, hürmet beslemek, itibar etmek, övgüde bulunmak” gibi anlamlara gelirken günümüzde “sövmek, kaba sözler söylemek, küfretmek, azarlamak, verip verıştirmek” gibi anlamları ifade etmektedir. Sözcüğün ikinci türemiş anlamı şu an bilinmekte iken ilk anlamı artık unutulmuştur (Krisin, 2007: 92-93) Dolayısıyla sözcük zaman içinde tam tersi bir anlam kazanmıştır.

Bununla birlikte sözcük içi karşıt anlamlılık olgusu, sözcüklerin güncel kullanım özellikleriyle örneğin sözcük yapımında rol alan öneklerin çok anlamlılığıyla açıklanmaktadır. Örneğin *про-* öneki *просмотреть* ve *прослушать* fiillerinde farklı anlamlara gelmektedir: “Başından sonuna kadar dikkatlice ilginç bir ders dinledik” (*Мы прослушали интересную лекцию*) – “konuşmacının hangi rakamdan bahsettiğini duymadım” (*Я прослушал, какую цифру назвал лектор*); “Tüm kitaba dikkatlice göz gezdirin” (*Внимательно просмотрите всю книгу*) – “Birkaç yanlışı gözden kaçırdım ve işte sonuç: iki (zayıf)” (*Просмотрел несколько ошибок и вот результат: двойка*) vb. (Krisin, 2007: 93) örnekleri söz konusu olgunun en tipik örneklerindendir.

Tüm bunların yanı sıra, E. N. Miller sözcük içi karşıt anlamlılık olgusuna ayrıca deyimlerde de rastlandığına dikkat çekmektedir: Örneğin *на днях* deymi iki anlama gelmektedir: 1) en yakın zamanda, önümüzdeki günlerden birinde; 2) son zamanlarda, birkaç gün önce. Diğer bir örnek olarak *дражайшая половина* deymi de iki anlama gelmektedir: 1) eş, hanım; 2) eş, koca. Son örnek olarak *пережить (самого) себя* deymi de iki anlama gelmektedir: 1) Ölümden sonra da değerini korumak; 2) Henüz hayattayken değerini kaybetmek (Miller, 1990: 142).

E. N. Miller'in de haklı olarak belirttiği gibi *"Sözcük içi zıt anlamlılara dar bir karşıtsal bağlamda genellikle rastlanmamaktadır; dar bir bağlamda aynı sözcüklerin kullanımı istenen bir durum değildir çünkü böyle bir kullanım gereksiz söz yinelenmesine sebep olmakla birlikte cümlelerin üslupsal açıdan yanlışlığına yol açmaktadır. Rusça ve Almancaya ait zıt anlamlı sözcük ve deyimlerin muazzam sayıdaki örneğini içeren çalışmamızda dar bir karşıtsal bağlamda iki zıt anlama gelen hiçbir sözcük içi karşıt anlamlı sözcük kullanımına rastlanmamıştır. Belirtilen bu nedenlerden dolayı sözcük içi karşıt anlamlılık olgusu zıt anlam kuramında ayrı olarak incelenmektedir ve potansiyel zıt anlamlı sözcüklerin bir parçası olarak düşünülmektedir"* (Miller, 1990: 142). Bununla birlikte söz konusu olgunun kapsamı ve sınırları günümüzde hala net bir biçimde çizilememiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalarda söz konusu olgunun çok anlamlılık ve zıt anlamlılık arasında yer aldığı ileri sürülmektedir.

3.5. Sözde Zıt Anlamlı Sözcükler

Zıt anlamlı sözcükler, bir nesneyi nitelerken ayırcinsten özellikleri belirtmeleri durumunda zıtlık ifade etmeyi sonlandırmaktadır bu yüzden de zıt anlamlı sözcükler olarak adlandırılmaları mümkün olmamaktadır. Buna rağmen okuyucularda ya da dinleyicilerde bu sözcüklerin potansiyel zıt anlamlılığı hakkındaki izlenim korunmaktadır (Koryukina, 2014: 28). Bu tür sahte zıt anlamlı sözcükler ise kimi araştırmacılar tarafından "sözde zıt anlam" (*квазиантонимичность*) kavramıyla ifade edilmektedir.

Karşıtlığın kesinlik derecesine göre zıt anlamlı sözcükler tam (kesin, doğrudan) ve tam olmayan (değişken, doğrudan doğruya olmayan) şeklinde ortaya

çıkılmaktadır. Tam (*полные антонимы*) zıt anlamlı sözcükler genel olarak kabul edilen, yaygın, orantılı ve anlamsal açıdan türdeş olan sözcük çiftleridir (Mardiyeva, 2003: 39). Bu duruma “büyük” (*большой*) – “küçük” (*маленький*); “gündüz” (*день*) – “gece” (*ночь*); “gençleşmek” (*молодеть*) – “yaşlanmak” (*стареть*) gibi zıt anlamlı sözcük çiftlerini örnek olarak göstermek mümkündür.

Gerçek zıt anlamlı sözcüklerden bileşen ögesi ya da sözcüğün diğer özelliklerine bağlı olarak tam karşıt anlam özelliği göstermeyen yaklaşık değerleri ayırmak gerekmektedir. Anlamsal açıdan ayırıcınsten, orantısız, asimetrik sözcük birimleri “Sözde zıt anlamlı sözcükler”¹³ (*квазиантонимы*) olarak adlandırılmaktadır. Örneğin “kocaman” (*великий*) – “küçük” (*маленький*); “hayran olmak” (*обожать*) – “nefret etmek” (*ненавидеть*); “aptal” (*глупый*) – “aptal değil” (*неглупый*) vb. (Novikov, 1982: 255). Örneklerden de anlaşılacağı üzere yukarıdaki sözcükler arasında tam olmayan, zayıf bir karşıtlık söz konusudur. Oysaki “büyük” (*большой*) – “küçük” (*маленький*); “sevmek” (*любить*) – “nefret etmek” (*ненавидеть*); “aptal” (*глупый*) – “akıllı” (*умный*) gibi zıt anlam çiftleri arasında kesin bir karşıtlık söz konusudur. Bununla birlikte sözde zıt anlamlı sözcükler de gerçek zıt anlamlı sözcükler gibi dilde karşıtlık ifade etme araçlarından biri olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Simetri, tam zıt anlamlı sözcüklerin temel özelliğidir. Tam olmayan zıt anlamlı sözcükler (*неполные антонимы*) anlamları kesin olmayan, yaklaşık bir karşıtlık ifade eden, farklı kullanım alanlarına sahip, çeşitli duygu ve ifadeleri belirten sözcük çiftleri olarak düşünülmektedir (Mardiyeva, 2003: 39). Bu bağlamda nötr bir dil kullanımına ait olan “diri” (*живой*) sözcüğü ve kaba bir konuşma diline ait olan “ölü, leş” (*дохлый*) sözcüğü bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu her iki sözcük de farklı üslup biçimlerine sahiptir.

Yu. D. Apresyan “Sözcük Anlambilimi. Dilin Eşanlamsal Araçları” (*Лексическая семантика. Синонимические средства языка*) adlı çalışmasında

¹³ Araştırılan Türkçe kaynaklarda *квазиантонимы* teriminin Türkçe karşılığına rastlanamamıştır. Söz konusu terim “sözde, sanki, sahte, gerçek olmayan” anlamlarına gelen *квази* (Lat. Quasi) ve “karşıt anlam” anlamına gelen *антоним* sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bizim tarafımızdan söz konusu sözcüklerin leksik anlamları korunarak Türk diline “sözde zıt anlamlı sözcükler” şeklinde çevrilmiştir.

zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal içeriğini inceleyerek “*asimetrinin zıt anlamlı sözcüklerin evrensel bir özelliği*” olduğunu belirtmektedir (Apresyan, 1995: 304). Araştırmacının düşüncesine göre “*anlamlarının örtüşen kısmının anlamsal farklılıklarının toplamından daha az olmayan sözcük çiftleri*” “sözde kategoriler” (*квасикатегория*) olarak ifade edilmektedir (Apresyan, 1995: 158). M. R. Lvov editörlüğünü üstlendiği “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (*Словарь антонимов русского языка*) adlı eserinde “sözde zıt anlamlılar” (*квазиантонимы*) kavramını “*anlamsal ve biçimsel (üslupsal) açıdan ayrı türden, asimetric zıt anlamlı sözcükler*” olarak tanımlamaktadır. Araştırmacı örnek olarak ise “büyük” (*большой*) – (konuşma diline ait olan) “minicik” (*крохотный*) ve “muazzam” (*великий*) – “küçük” (*маленький*) sözcük çiftlerini göstermektedir (Lvov, 1978: 32). Buna göre araştırmacı yukarıda gösterilen örneklerden yalnızca “büyük” (*большой*) – “küçük” (*маленький*) sözcüklerini simetrik yani tam zıt anlamlı olarak kabul etmektedir.

Sonuç olarak aynı sözcük türü ve aynı üslupsal özelliklere sahip olmayan, asimetric özellikler gösteren sözcük birimlerinin oluşturduğu zıtlık bağıntısını “sözde zıt anlamlı sözcükler” olarak adlandırmak gerekmektedir. Bununla birlikte bu türden sözcükler anlamsal açıdan zayıf bir zıtlık belirtse de tam zıt anlamlı sözcükler olarak düşünülmemektedir.

3.6. Zıtlığın Sözdeki İşlevleri ve Metinsel Zıtlık

Karşıtlık evrendeki, yaşamdaki sahip olduğu öneminin yanı sıra dilde, metinde, metnin yapısında, düzenlenmesinde, olay örgüsünde de önemli bir rol oynamaktadır. Sözcüklerde, deyimlerde, çeşitli ifadelerde ve söz sanatlarında yürütülen zıt anlam araştırmaları beraberinde metinde ve sözde zıtlık incelemelerini de zorunlu kılmaktadır. Zıtlık olgusu, metnin ve sözün yapısında, kuruluşunda birçok işleve sahiptir. Her metinde ve sözde herhangi bir seviyede zıt anlamlı ifade araçları bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle metinde yapılan zıt anlam incelemeleri sayesinde zıt anlamlı birimlerin metnin bölümlerini birleştirip, pekiştirdiği; metnin sistemini, düzenini biçimlendirdiği; metin içinde anlamsal bütünlüğü sağladığı ve metnin tutarlılığına kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

M. İ. Fomina'ya göre zıt anlamlı sözcüklerin temel görevi bağlamdan bağımsız olarak anlama özgü bulunan karşıtlığı ifade etmektir. M. İ. Fomina zıt anlamlı sözcüklerin üslupsal işlevlerini şu şekilde sıralamaktadır (Fomina, 1990: 149-150):

- 1) Nitelik, özellik, bağıntı, eylem olgularının sınırının bir göstergesi;
- 2) İfadenin güncellenmesi ya da etkinin, imgenin güçlendirilmesi;
- 3) Nesnelerin, eylemlerin, vd. karşıtsal özelliklerin (bazen karşılaştırmalı olarak) ifade edilmesi;
- 4) Her iki karşıt özelliğin, niteliğin ve eylemin onaylanması;
- 5) Eylemlerin ya da gerçek yaşama dair olguların karşıt özelliklerinden birinin diğerini olumsuzlamak için onaylanması;
- 6) Anlam açısından karşıtlık oluşturan iki sözcük arasındaki herhangi bir orta, ara niteliğin ve özelliğin tanımlanması.

Böylece M. İ. Fomina zıt anlamlı sözcüklerin metin ve sözdeki etkin rolüne dikkat çekmektedir. Buna göre araştırmacı zıt anlamlı sözcüklerin, ifadelerin etkisini arttırdığını ve çeşitli eylemlerin, nesnelerin, niteliklerin öne çıkan belirgin özelliklerini karşıtsal bir bağlamda yansıttığını vurgulamaktadır.

Metinde “dilsel zıt anlamlılar” (*языковые антонимы*) ile birlikte “bağımsız zıt anlamlılar” (*оказиональные антонимы*) da zıtlık bağıntısında bulunmaktadır (Smurygina, 2008: 150). Dilsel zıt anlamlıların ayırt edici özelliği, sözcük kadrosunda sabit bir biçimde bulunmasıyla birlikte aynı ya da benzer dizimsel koşullarda tekrarlanabilme düzenliliğidir. Bu tür zıt anlamlı sözcükler, dilin sözcüksel ve anlamsal dizgesinde nispeten bağımsız bir konumda bulunmakla birlikte genel dil sisteminde nesnel zıtlık olasılıklarının toplamını oluşturmaktadır. Bu gruba güncel Rusça sözlüklerde yer alan tüm sözcükler dâhildir: örneğin “eğlenceli, neşeli” (*веселый*) – “sıkıcı, neşesiz” (*скучный*); “zararlı” (*вредный*) – “yararlı” (*полезный*); “kapalı” (*закрытый*) – “açık” (*открытый*); “kolay” (*лёгкий*) – “zor” (*тяжелый*); “gençleşmek” (*молодеть*) – “yaşlanmak” (*стареть*); “çoğaltmak” (*увеличивать*) – “azaltmak” (*уменьшать*) vb. (Fomina, 1990: 147-148). Sözde her şeyden önce genel yani dilsel zıt anlamlı sözcükler sabit bir konumda bulunmaktadır.

Bağımsız zıt anlamlı sözcükler (bağlamsal-sözselsel, yazarsal ya da bireysel), genel kullanımda karşıtsal bir anlam ifade etmeyen ve yalnızca belirli sözselsel durumlarda karşıtlık bağintısında bulunan sözcüklerdir. Bu tür karşıtlıklar düzenli bir şekilde tekrarlanabilme özelliğine sahip değildir ve bu yüzden genellikle bir söz olgusu olarak kalmakta olup sözlüklerde yer almamaktadır. Biçimsel açıdan ise daha renklidirler ve yüksek ifade gücüne sahiptirler. Bu tür zıt anlamlılar genel değildir; tektir ve belirli bir yazar tarafından oluşturulmaktadır: örneğin “aşk” (любовь) – “aşksızlık” (безлюбье); “arkadaşlık” (содружество) – “düşmanlık” (совражество) vb. Söz konusu karşıtlık yönteminden bireysel, sözselsel kullanımda özellikle XIX. ve XX. yy. şairleri ve yazarları tarafından yararlanılmıştır. Örneğin N. Pogodin’e ait şu satırlarda “**Yeni dünyanın** bakış açısına göre bu bir **suçtur**; **eski dünyanın** bakış açısına göre ise deli gençliğin bir **haylazlığıdır**” (с точки зрения **нового мира** – это **преступление**, а с точки зрения **старого мира** – **шалость** буйной молодости); N. A. Nekrasov’un “Şair ve Yurttaş” (Поэт и гражданин) adlı şiirindeki şu dizelerinde “**şair** olamayabilirsin ama bir **yurttaş** olmak zorundasın” (поэтом можешь ты не быть, но **гражданином** быть обязан) (Fomina, 1990:148-149) gibi bağımsız zıt anlamlı sözcüklere rastlamak mümkündür. Bağımsız zıt anlamlı sözcükler aslında genel olarak bir zıtlık oluşturmamaktadır yalnızca belirli sözselsel durumlarda bir karşıtlık meydana getirmektedir.

Bağımsız zıt anlamlı sözcükler farklı türde sözcüksel, anlamsal ve karşıtlığın dilsel ve bağlamsal özelliklerinin biçimsel etkileşimini gösteren sözselsel karşıtlıklar ortaya koymaktadır. Bu tür zıt anlamlılar sözcüğe yeni bir anlamsal değer katmaktadır (Mardiyeva, 2003: 48). Bağımsız karşıt anlamlı sözcüklere genellikle edebi metinlerde rastlanmakla birlikte dilin sözcüksel dizgesine ait değildir.

Şairler, şiirlerinde ahengi yakalamak için sık sık zıt anlamlı sözcük kullanımlarına başvurumaktadırlar. Bununla birlikte şairler genel kullanımda zıt anlam ifade etmeyen sözcük çiftlerini zıt anlamlı sözcük niteliğinde kullanabilmektedirler. Bu gibi durumlarda sözcükler genellikle düz anlamında değil daha derin bir anlamın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır: örneğin “Yaşasın **güneş**, uzaklaşsın **karanlık**” (Да здравствует **солнце**, да скроется **тьма!**) (A. S. Puşkin) . Güneş (солнце) burada hayatın, mutluluğun, sevincin; karanlık (тьма) ise cehaletin,

manevi boşluğun sembolüdür (Krisin, 2007: 96). Genel dil kullanımında ise karanlık (*тьма*) sözcüğü “aydınlık” (*свет*) sözcüğüyle karşıtlık oluşturmaktadır. Dolayısıyla genel kullanımda zıtlık oluşturmeyen sözcüklerin edebi eserlerde karşıt anlam kazanması mümkündür.

Zıt anlamlı sözcükler, edebi eserlerin yanı sıra gazete ve dergi yayıncılığında da geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Basın dilinde dilsel zıt anlamlılar yerine sözsel (bağlamsal) yani bağımsız karşıt anlamlı sözcükler üslupsal araç olarak daha geniş bir kullanım alanı bulmaktadır. Dilsel zıt anlamlı sözcüklere ise daha az rastlanmaktadır (Smurygina, 2008: 150). Bu durum bildirişimsel düzenin üslupsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Dilsel zıt anlamlı sözcükler, ek yan anlamlara sahip olmadığı için bağımsız zıt anlamlılar kadar geniş bir kullanım alanı bulamamaktadır.

Zıt anlamlı sözcükler büyük sanatsal bir anlatımda hem “karşıtlama” (*антитеза*) yapıları ve “oksimoron” (*оксиморон*) oluşturmak hem de daha görsel bir karşıtlık elde etmekle birlikte zıt olguların karşılaştırılması için parlak bir araç görevi görmektedir. Söz ustaları özellikle bu yüzden sık sık konuşmalarında, sözlerinde zıt anlamlı sözcüklere başvurmaktadır (Şanskiy, 2009: 76). Zıt anlamlı sözcükler çeşitli biçimsel işlevler üstlenmekte olup sözde (*речь*) büyük bir rol oynamaktadır. Temelinde zıt anlamlı sözcüklerin yer aldığı “karşıtlama”, “oksimoron” ve “antifraz” sözdeki biçimsel yöntemler arasında yer almaktadır.

“Karşıtlama” (*антитеза*)¹⁴ yöntemi zıt anlamlı sözcüklerin belirgin karşıtlığı üzerine kuruludur (Fomina, 1990: 150). Bu terim Yunancada “karşıtlık” (*antithesis*) adıyla anılmaktadır. Karşıtlama, anlambilimde ve retorik incelemelerinde kullanılan söz sanatlarından biridir. Anlatımı güçlendirmek için birbirine karşıt olan kavramların, düşüncelerin, imgelerin bir arada, birbirlerini izleyen cümle ya da önermelerde yer alması durumudur (Aksan, 2014: 127). Bu biçimsel yöntem çok eski zamanlardan beri halk şiirlerinde kullanımıyla bilinmektedir, atasözleri ve deyimlerde de geniş bir biçimde kullanılmaktadır. Bu duruma “bilgi insanı yüceltir,

¹⁴*Антитеза* teriminin Türkçesinin karşılanması Doğan Aksan'ın “Anadilimizin Söz Denizinde” adlı eserinden yararlanılmıştır. Söz konusu eserde *антитеза* terimi dilimize “karşıtlama” olarak çevrilmiştir (Bkz. Aksan, 2014: 127-128).

cehalet ise alçaltır” (**знание человека возвышает, а невежество – унижает**); “daha az konuş, daha çok yap” (**меньше** говори, а **больше** делай) (Fomina, 1990: 150); “başını soğuk, ayaklarını sıcak tut” (**держи голову в холоде, а ноги в тепле**) gibi atasözleri ile “pireyi deve yapmak” (**из мухи делать слона**); “yağmurdan kaçarken doluya tutulmak” (**из огня да в полымя**); “bir öyle bir böyle, ne olduğu belli değil” (**ни рыба ни мясо**); “ne köy olur ne kasaba” (**ни к селу ни к городу**); “göz gözü görmeden” (**ни свет ни заря**); “hiç fark etmez” (**ни холодно ни жарко**); “gece gündüz” (**денно и ночью**); “sabah akşam” (**дnevать и ночевать**); “büyükten küçüğe” (**от мала до велика**); “bugün yarın, bugünlerde, çok yakında” (**не сегодня – завтра**) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür. Karşıtlama şairler, yazarlar, yayıncılar tarafından yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Edebi eserlerin başlıklarında, çeşitli makalelerde, kısa yazılarda karşıtlama yönteminden faydalanılmaktadır (Fomina, 1990: 150). Örneğin “Savaş ve Barış” (**Война и мир**); “Suç ve Ceza” (**Преступление и наказание**); “Şişman ve Zayıf” (**Толстый и тонкий**); “Yaşayanlar ve Ölüler” (**Живые и мертвые**); “Gündüzler ve Geceler” (**Дни и ночи**); “İyi ve Kötü Nedir?” (**Что такое хорошо и что такое плохо?**) gibi Rus edebiyatının tanınmış eserlerinde bu duruma rastlamak mümkündür.

Ya. Vejbinski’nin düşüncesine göre başlıklarda yer alan zıt anlamlı sözcükler “**tüm eserin fikirsel bir çekirdeğini oluşturmaktadır**” (Vejbinski’den akt. Koryukina, 2003: 83). Karşıtlama etkili anlatım yöntemlerinden biri olarak kullanılmaktadır. Başlıkta bulunan karşıtlama yöntemi eserin özüyle ilgili bize bir fikir vermektedir. Bununla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin rolünü ortaya çıkarmak için eserin tüm yapısı incelenmelidir.

Metinlerde yer alan karşıtlama yöntemi çeşitli sanatsal amaçları uygulamak için de kullanılabilir. Bu duruma ilişkin İ. A. Gonçarov’un “Uçurum” (**Обрыв**) adlı eserinde yer alan “kadın **gülümsedi**, adam ise **dehşetten donakaldı**” (**Она улыбнулась, а он оцепенел от ужаса**) cümlesi örnek olarak gösterilebilir. Bağlamsal zıt anlamlı sözcükler olan “gülümsemek” (**улыбнуться**) ve “dehşetten donakalmak” (**оцепенеть от ужаса**) ifadeleri kahramanların psikolojik durumlarını

yansıtmaktadır. “Gülümsemek” sözcüğü “bazı duyguların, bir kimseye ve bir şeye dair tavrın gülümseme ile ifade edilmesi” anlamında; sakin, telaşsız bir halin göstergesi olarak algılanmaktadır. “Dehşetten donakalmak” sözcük grubu ise “hareketsiz kalmak, herhangi güçlü bir duygunun etkisi altında kalakalmak, donakalmak anlamında; ölümün eşiğinde bulunan bir sevgili için aşırı derecede endişe duyan bir karakteri tanımlamak için kullanılmaktadır. “Gülümsemek” ve “dehşetten donakalmak” zıt anlamlı sözcükleri arasındaki karşıtlık ilişkisi “a” karşıtsal bağlacıyla vurgulanmaktadır (Koryukina, 2003: 94).

Rus dilinde olduğu gibi Türk dilinde de karşıtlama yöntemine sık rastlanmaktadır. Bu bağlamda Anadolu ağızlarında karşıtlama yöntemine örnek olarak aşağıdaki deyimleri göstermek mümkündür:

*“Benim derdim inek ile dana,
Karımın derdi sürme ile kına”. (Konya)*

Bu deyimle birlikte eşlerden kadın ile erkeğin düşündükleri, önem verdikleri şeyler arasındaki farklılık zıtlık bağıntısı kullanılarak anlatılmaktadır. Aynı deyimden bir benzeri Silifke yöresinde de geçmektedir:

*“Elin derdi güzel ile körpede,
Benim derdim bir kilecik arpada” (Aksan, 2014: 127).*

Doğan Aksan özellikle kibirli, kendini olduğundan yüksek gösteren kimselerin durumunu yansıtan Anadolu deyimlerinde karşıtlıktan büyük ölçüde yararlandığını ifade etmektedir. Bu duruma “çalımına bakarsın, çırak durasın gelir; evine bakarsın, sadaka veresin gelir” (Kayseri, Bölge I); “gece mitilde yatar; gündüz çalım satar” (Elazığ, Bölge I); “başındaki fese bak, girdiği kümese bak” (Bolu, Bölge I) gibi deyimleri örnek olarak göstermektedir (Aksan, 2014: 128). Karşıtlama yönteminin temelinde zıt anlamlı ifadelerin karşılaştırılması ve karşıtlık oluşturması yatmaktadır.

Zıt anlamlı değerlerin karşılaştırılmasına dayanan bir başka biçimsel yöntem “oksimoron” (**оксюморон** ya da **оксиморон**)’dur. Bu terimin kökeni Eski Yunancaya (*oxymoron*) dayanmakla birlikte “sivri aptallık” anlamına gelmektedir.

Mantıksal olarak bağdaşmaz kavramları ifade eden, anlamsal açıdan net bir şekilde çelişen ve karşılıklı olarak birbirini dışlayan sözcüklerin birleşiminden oluşmaktadır: örneğin “kar sıcak olacak!” (*горячим будет снег!*) (R.Rojdestvenskiy); “anamlı sessizlik” (*красноречивое молчание*); “sessiz çığlık”; “ihtiyar delikanlı”; “tatlı telaş”; “kara güneş” vb. Bunun yanında edebi eserlerin başlıklarında, gazetelerde yer alan makalelerin başlıklarında oksimorona rastlamak mümkündür: örneğin “diri ceset” (*живой труп*); “iyimser trajedi” (*оптимистическая трагедия*); “sıcak kar” (*горячий снег*); “zengin dilenci” (*богатый нищий*); “bu özgür olmayan “özgür dünya” (*этот несвободный “свободный” мир*); “kesin yanlışlıklar” (*точные неточности*) vb. (Fomina, 1990: 150).

Türk edebiyatında ise “Siyah Süt”; “Korkak Kahraman”; “Güle Güle, Seslerin Sessizliği”; “Sıcak Buz” gibi eserlerin başlıkları oksimoron biçimsel yöntemine örnek olarak gösterilebilir. Türk dilbiliminde, Ahmet Güngör “İkirciklem (*Oxymoron*) Uyumsuzluğun Uyumu” adlı makalesinde oksimorona dair çeşitli tanımlamalar ve örneklemelerle birlikte kavramın kapsamlı bir tanımını vermektedir: “*Anlatıcı tarafından karşıtlık ilkesi temelinde alıcı üzerinde hayret uyandırma, şaşkınlık, farkındalık ve aykırılık yaratmaya yönelik zıt kavramları çağrıştıran sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla ortaya çıkan sözcük öbekleşmesidir*” (Güngör, 2014:107-112). Bununla birlikte oksimoron yöntemi için Türkçede “tezat, tezatname, birleşik tezat, paradoksal imaj, ikirciklem” gibi kavramlar önerilmiştir. Edebi eserlerde kullanılan oksimoron yöntemine basın dilinde, politikada ve reklamcılıkta da sık bir biçimde başvurulduğu görülmektedir. Gazete manşetlerinde yer alan “korkusuz korkak”; “şefkatli katil”; “dünyanın en zayıf şişmanı”; “iyinin kötüsü” ya da spor sayfalarında bulunan “tatlı-sert futbol” (İsi, 2016: 135-136) gibi örnekler oksimoron yönteminin ne kadar yaygın bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu örnekler oksimoron yöntemini anlamsal ve biçimsel açıdan bütün yönleriyle ortaya koymaktadır. Yukarıda verilen örnekler ve açıklamalar ışığında oksimoron yönteminin temelini karşıtlık, bağdaşma ve zıt anlamlı sözcüklere dayandığını söylemek mümkündür.

Böyle bir sanatsal yöntem özellikle görsel açıdan ve aynı zamanda herhangi bir olgunun diyalektik özünün etkileyici bir biçimde vurgulanmasını; bahsedilen

gerçeğin tüm karmaşıklığını ve çelişkisini göstermeyi mümkün kılmaktadır (Şanskiy, 2009: 78).

Bazen metinde zıt anlamlı bir sözcüğün başka bir zıt anlamının yerine bilinçli olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Böyle bir yöntemle çağdaş gazeteciler de sıkça başvurmaktadır: örneğin “koruma yasası” (*закон сохранения*) yerine “korumama yasası” (*закон несохранения*); “olimpiyat kaygısı” (*Олимпийское беспокойство*) yerine “olimpiyat huzuru” (*Олимпийское спокойствие*) vb. Bu yöntem antik çağlardan beri bilinen “antifraz” (**антифразиса**) adlı özel bir biçimsel şeklin uygulanmasına dayanmaktadır. Antifraz, Yunanca kökenli bir terim olup “karşıt” (*anty*) ve “ifade, tabir” (*phrasis*) anlamlarına gelmektedir. Söz konusu antifraz yöntemi sözcük ya da ifadelerin karşıt anlamında kullanılmasıdır (Fomina, 1990: 152). Bununla birlikte antifraz bir retorik terimidir. Bu yöntemde herhangi bir düşünce ironi amacıyla tersini söyleyerek ifade edilmektedir. Misal bir insanın korkaklığını dile getirmek için “ne cesaret” ifadesi örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla antifraz yöntemi ironi ile yakın bir bağlantı içindedir ve okuyucu ya da dinleyici üzerinde ironik bir etki bırakmaktadır. Rıza Filizok antifraz terimini şöyle tanımlamaktadır: “*Bir sözcüğü, olağan anlamına ya kuvvetle inkâr veya teyit amacıyla ya da alay etmek amacıyla zıt bir anlamda kullanma sanatıdır*”. Araştırmacı, Tevfik Fikret’in “Han-ı Yağma” adlı şiirindeki çok bilinen şu dizesini “Yiyin efendiler yiyin, bu han-ı iştiha sizin!” bu yöntemle örnek olarak göstermektedir (Filizok, 2019). Antifraz genellikle bir ironi oluşturma ve olumsuz bir değerlendirmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu yöntemin temelinde özellikle karşıtlık yatmaktadır. Bu bağlamda söylenmek istenen herhangi bir düşüncenin, fikrin özellikle tam tersi söylenmekte ve bir ironi yaratılmaktadır. Bu kavram Türkçeye “zıt anlam kullanma” ya da “sözcüğün zıt anlamda kullanılması” şeklinde de çevrilmektedir.

O. S Ahmanova’ya ait olan şu cümle de “Ne kadar **güzel!** Bir insanı aldatmak sonrasında ise melekmiş gibi davranmak” (*Какая прелесть! Обмануть человека, а потом притворяться ангелом*) antifraz yöntemini net olarak yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra düzensiz ve dağınık bir adamla ilgili olarak “işte o kadar **titiz** ki!” (*Вот так чистюля!*) ifadesini de duymak mümkündür. M. M. Zoşenko’ya ait olan “**Dürüst** vatandaş” (*Честный гражданин*) adlı eser antifraz yöntemine bir başka örnek olarak gösterilebilir. Öykü başlığında “dürüst” (*честный*)

sıfatı olağan anlamına karşıt bir biçimde kullanılmıştır. Öykü, ana karakterin çevresindekilere iftira attığı ve gerçeğin kendisi tarafından çarpıtılmış bir biçimde anlatıldığı bir ihbar mektubundan oluşmaktadır dolayısıyla aslında hikâyenin kahramanı tanıdıklarını haksız yere suçlamakta olup sahtekâr bir biçimde davranmaktadır. Bu durumda “dürüstlük kaidelerini çiğneyen” anlamındaki “sahtekâr” (*бесчестный*) sözcüğünün (Koryukina, 2014: 161-164) karşıt anlamlısı “dürüst” (*честный*) sözcüğü kullanılmıştır ve böylelikle yazarın ironisi ortaya çıkmaktadır. Bu durumda söz konusu yöntem metin kurma işlevini yerine getirmektedir. Bu yöntemde yer alan sözcük değişikliğini anlamak için bağlamı bilmek büyük önem taşımaktadır. Sözlü dilde ise bu durum yalnızca tonlama ile sağlanmaktadır.

E. N. Miller, sözdeki zıt anlamlı sözcüklerin rolü ve yerinin kavranmasında ilk olarak (temel) nesnel dünyanın karşıtlıklarının adlandırılması; ikinci (ikincil) olarak da sözün ifade gücünün arttırılması olmak üzere iki işlevini vurgulamaktadır (Miller, 1990: 186). Bununla birlikte zıt anlam araştırmalarında ve sözcükbilim kitaplarında karşıt anlamın ilk işlevi genellikle gölgede kalmakta ve gereken önem verilmemektedir. İkinci işlev ön plana çıkmakla birlikte özellikle zıt anlamın biçimsel işlevlerini aydınlatan araştırmalar yayınlanmaktadır.

Zıtlık olgusu, sözdeki biçimsel işlevlerinin yanı sıra metnin yapısında, kuruluşunda da birçok işleve sahiptir. Metne dair birçok tanım mevcuttur. Bize göre birçok araştırmacı tarafından yapılan bu tanımlamaların en kapsamlısı İ. R. Galperin’e aittir. İ. R. Galperin “Dilbilimsel Araştırma Konusu Olarak Metin” (*текст как объект лингвистического исследования*) adlı eserinde metni şöyle tanımlamaktadır:

Metin, söz yaratıcılığının bir eseridir; yazılı bir belge niteliğinde bir bütünlüğe sahiptir, bu belgenin türüne göre edebi bir kimlik kazanmaktadır; belirli bir amaca yönelik ve edimbilimsel bir tutuma sahip, bir adlandırma (başlık) ve farklı türde sözcüksel, dilbilgisel, mantıksal, biçimsel bağlantılarla birleşen bir dizi özel birimden (cümleüstü birlikler) oluşan bir eserdir (Galperin, 1981: 18).

Araştırmacı tarafından yapılan bu tanımlama metnin özünü ortaya koymakla birlikte metnin genel niteliklerini belirtmekte ve metinde zıtlık incelemesi için araştırmacılara ışık tutmaktadır. Bununla birlikte İ. R. Galperin (1981: 19) metnin ikili

bir doğası olduğunu vurgulamakta olup metnin devinim ve devinimsizlik durumuna dikkat çekmektedir. Ayrık birimlerin tutarlılığında oluşturulan metin, devinimsizlik durumunda bulunmakla beraber içinde sezdirimsel olarak devinim belirtileri yer almaktadır. Bununla birlikte metin yeniden üretildiğinde yani okunduğunda devinim durumuna geçmektedir ve o zaman devinimsizlik belirtileri metinde sezdirimsel olarak ortaya çıkmaktadır. Metin okunurken mesaj yeniden kodlanmaktadır. Görsel algı için tasarlanan kod sinyalleri ilk kodun özelliklerini tamamen kaybetmeden işitsel sinyallere dönüşmektedir. Böylece tekrar bir karşıtlık durumu ortaya çıkmaktadır.

Sözcüklerde ve deyimlerde yapılan zıt anlam incelemeleri beraberinde metinlerde de doğal biçimde yer alan zıtlık araştırmalarını zorunlu kılmaktadır. Edebi eser olarak değerlendirilen herhangi bir metin, içinde mutlaka bir karşıtlık barındırmaktadır. Dolayısıyla karşıtlık, metin kurgusunun ayrılmaz bir parçasıdır. Metinde yapılan zıtlık incelemeleri metni oluşturan birimlerin incelenmesine göre büyük ölçüde zorluklar taşımaktadır. Metin kendi bünyesinde zıt anlamlı sözcükleri, zıt anlamlı deyimleri, zıt anlamlı cümleleri ve çeşitli ifadeleri barındırmaktadır. Bunların yanı sıra çok çeşitli yapısal ve kavramsal bağıntılarda, bağılıklarda bu yapıları açığa çıkarmak gerekmektedir.

E. N. Miller'e göre her metinde herhangi bir seviyede zıt anlamlı ifade araçları bulunmaktadır. Bunların sözcüksel, deyimsel "gerçekleşmiş", "potansiyel" zıt anlamlılar ve ayrıca aynı türe ya da farklı türe ait, aynı dereceli ya da farklı dereceli vb. zıt anlamlılar olması mümkündür (Miller, 1990: 169-170). Araştırmacı, zıt anlamlı sözcükleri sözdeki kullanım özelliklerine göre "gerçekleşmiş zıt anlamlılar" ve "potansiyel zıt anlamlılar" olmak üzere iki gruba ayırmaktadır:

Dar bir bağlamda karşı karşıya gelen zıt anlamlı sözcükler, temel özelliklerini yani karşıtsal bir anlamı gerçekleştirmektedir: okuyucu (dinleyici) zıt anlamı açıkça algılamaktadır bu yüzden birbirine karşıt çıkarılan bu zıt anlamlı sözcükler "gerçekleşmiş zıt anlamlılar" (**актуализованные антонимы**) olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu zıt anlamlı sözcükler sözde bir arada bulunmaktadır. Karşı karşıya getirilmeyen zıt anlamlı sözcükler tam tersine bu özelliği gerçekleştirmemekle birlikte potansiyel olarak kalmaktadır ancak gerçek, nesnel anlamı açıkça algılanmaktadır. Dolayısıyla birbirine karşıt çıkarılmayan zıt anlamlı

sözcükler, “potansiyel zıt anlamlılar” (*потенциальные антонимы*) olarak adlandırılmaktadır (Miller, 1990: 74). Bu tür zıt anlamlı sözcükler, sözde ayrı ayrı bulunmaktadır. Buna göre gerçekleşmiş zıt anlamlı sözcükler, aynı bağlamın içinde birbirine karşıt çıkarılan zıt anlamlı sözcüklerdir. Diğerleri ise aynı bağlamın içinde birbirine karşıt çıkarılmayan, sözde ayrı ayrı kullanılan potansiyel halde bulunan zıt anlamlı sözcüklerdir. Dar bir bağlamda karşı karşıya getirilmeyen potansiyel zıt anlamlı sözcükler, anlamsal analiz ve dilsel deneyim sayesinde kazanılan sezgiler yardımıyla belirlenmektedir. Gerçekleşmiş zıt anlamlı sözcükler ise metinde ya da sözde açıkça belirtildiğinden okuyucu ya da dinleyici tarafından açık bir şekilde fark edilebilmektedir.

Dolayısıyla zıt anlamlı sözcükler, sözdeki kullanımlarının büyük bir çoğunluğunda tekli olarak kullanılmaktadır yani karşıt noktadaki zıt anlamlısıyla karşı karşıya gelmemektedir. Gerçekleşmiş zıt anlamlılar ve potansiyel zıt anlamlılar, zıt anlamlı sözcüklerin bir türü değildir. Konuşan ya da yazan kişinin iradesine bağlı olarak gerçekleşen belirli kullanımlarıdır. Zıt anlamlı sözcüklerin özellikle karşıtıyla ilgili bir fikir verme özelliğine sahip doğası, çoğu durumda zıt anlamlı sözcüklerin ayrı olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Zıt anlamlı sözcüklerin her ikisinin de bir arada kullanılması genellikle sözde fazlalığa yol açmaktadır (Miller, 1985: 42).

Metinde zıtlık incelemesi zıt anlamlı birimlerin gerçek bir tablosunu sunmaktadır. Metinde sıkıştırılmış bir biçimde belirgin, konusal açıdan düzenlenmiş karşıt anlamlı bir sözcük dizisi kullanılarak toplumsal varlığın ve evrenin temel bileşenlerinin varoluşu son derece kapsamlı ve etkili bir biçimde çizilmektedir. Zıt anlamlılar diğer işlevlerinin yanı sıra yalın, bildirişimsel, duygusal ve tanımlayıcı işlevler sergilemektedir. Zıt anlamlılar, yazılı dilde bir yazarın saptadığı hedefe göre genel içeriğine uygun olarak kullanılmaktadır. Zıt anlamlıların kullanımında üstelik dilin çeşitli alt sistemlerine ait olan art arda sözcüksel ya da deyimisel bir sıra kendini göstermemektedir (Miller, 1990: 170). Metinde bulunan zıt anlamlı ifadeler genellikle düzensiz bir şekilde yer almaktadır. Bu yüzden metindeki zıtlık incelemeleri kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir.

Gerçekleşmiş ya da potansiyel zıt anlamlılar, metinde çözülmesi gereken ya da çözülebilecek kavramsal bir gerilim yaratmaktadır. E. N. Miller, bu duruma ilişkin aşağıdaki metni örnek olarak göstermektedir:

İnsan bataklıktaki **durgun su** değil ki! İnsan bir **nehirdir**. Nehir, hem **sıgınlara** hem de **eşiklere** rastlar. Akıntı kâh **sakin** kâh **çalkantılıdır**. Kâh **hızlı** kâh **yavaştır**. Engellerle savaştan nehrin **yorulduğu**, dereye doğru **inceldiği** ancak **gücünü toplayıp** yeniden **kuvvetli** bir şekilde **büyük sulara yol aldığı** olur. (Человек ведь не **стоячая вода в болоте**. Человек – **река**. Она встречается и с **отмелями**, и с **порогами**. Течение бывает то **спокойным**, то **бурным**. То **стремительным**, то **неторопливым**. Случается, что река, навоевавшись с преградами, **устаёт, истончается до ручья**, но, **накопив энергию**, снова **мощно торит путь большой воде**) (Koms. Pravda).

Yukarıda örnek olarak gösterilen küçük metin, okuyucunun algısında zıt anlamlı birimlerin tutarlılığıyla oluşturulan gerilim ve çözümlerin bir toplamını ifade etmektedir. Metinde geçen “bataklıktaki durgun su” (*стоячая вода в болоте*) – “nehir” (*река*); “sakin” (*спокойный*) – “çalkantılı” (*бурный*); “pek hızlı” (*стремительный*) – “yavaş, acelesiz” (*неторопливый*); “yorulmak” (*уставать*) – “güç toplamak” (*накапливать силы*); “dereye doğru incelmek” (*истончаться до ручья*) – kuvvetli bir şekilde büyük sulara yol almak (açmak)” (*мощно торить путь большой воде*) sözcük ve sözcük grupları zıt anlam çiftleri oluşturmaktadır. Söz konusu örnekte ayrıca zıt anlamlılığın sözcüksel ve anlamsal alanları kavramsal alanlarıyla örtüşmemektedir ancak birbirleriyle ilişkilidir. Toplumda bir insanın birey olarak kendisine özgü en önemli manevi ve psikolojik özelliklerinden biri gerçekliğin kavramsal bir tablosu yani insan doğasının niteliği alegorik bir biçimde dilde sözcük ve sözcük gruplarının yardımıyla ifade edilmektedir (Miller, 1990:172-173). Metinde insanların yaşam denilen uzun yolda geçirdikleri kimi olumlu kimi olumsuz çeşitli yolculuklar mecazi bir biçimde zıt anlamlı sözcük ve sözcük grupları yardımıyla nitelenmektedir.

Metinlerde zıtlık bildiren çeşitli bağlama öğelerinin metin oluşumunda etkin bir rol oynadığı göze çarpmaktadır (Kalafat, 2009: 58). Bu bağlamda Orta Çağ İslam Felsefesinin en önemli düşünürlerinden ve bilim insanlarından Farabi (870-950)’nin “Mutluluğun Kazanılması” adlı eserinden bir metni örnek olarak inceleyelim:

Her problemde istenen şey, onunla ilgili kesin doğruya ulaşmaktır, **ancak** çoğu zaman bu kesinliği elde edemeyiz. **Ama** belki aradığımız şeyin bir kısmıyla ilgili kesin doğruya ulaşabiliriz, **lakin** geri kalanıyla ilgili (kendisinden) ancak bir saniye, kanaate ulaşabiliriz. **Öte yandan**, aradığımız şeyle ilgili **ancak** bir tahayyüle erişmemiz veya ondan tamamen uzaklaşarak onunla karşılaşmadığımız **halde**, onunla karşılaştığımızı zannetmemiz de mümkündür, hatta lehte ve aleyhte kanıtların eşit görünmeleri durumunda, aradığımız şey hakkında bir karar vermeden şaşırıp kaldığımız da olur. Bütün bunların nedeni ise bir problemi ele aldığımızda benimsediğimiz yöntemlerin farklılığıdır. Çünkü sadece bir yöntemin bizi problemlerle ilgili farklı kanaatlere götürmesi mümkün değildir. **Tersine** farklı problemlere dair bizde farklı kanaatler meydana getiren yöntemlerin, farklı yöntemler olmaları gerekir... (Farabi, 2018: 2).

Farabi'nin yukarıdaki incelenen metninde öne sürülen düşünceler arasındaki karşıtlıklar “ama ancak, lakin, öte yandan, halde, tersine” gibi zıtlık bağlaçlarıyla sağlanmaktadır.

Bununla birlikte paragraflarda karşıtlık veya tam tersi bir durum gösteren “aksine, ama yine de, ama, ancak, fakat, başka bir deyişle, diğer taraftan, -e karşın, -e rağmen, -diği hâlde, oysa, oysa ki, hâlbuki, -(i)se de, lâkin, ne var ki, yalnız, başka bir açıdan, diğer bir durum da” gibi zıtlık bağlaçları ile anlamın yönünün değişmesi de mümkün görünmektedir. Anlamın akışı yönünde yapılan değişiklik olumlu ya da olumsuz olabilir (Kalafat, 2009: 114). Bu metnin yapısına, kurgusuna, yazarın amacına göre değişiklik göstermektedir. Bu tür karşıtlık belirten bağlaçlar, birbirine karşıtlık oluşturan iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. Türkçede genel olarak metinde zıtlık temelli incelemelerin bağdaşıklık (tutarlılık) çerçevesinde, karşıtlık bağlaçlarının ele alınarak yapıldığını söylemek mümkündür.

Türkçenin yanı sıra Rusçada da metinde zıtlığın incelenmesinde sergilenen yaklaşımlardan biri tutarlılığının ortaya koyulmasıdır. Birbirinden ayrı duran zıt anlamlıların karşıtlığında yalnızca anlamların yalıtılmış bir karşıtlığına ulaşılır ise zıt anlamlıların doğal söz dizisi karşıtlığı, tutarlı (bağdaşık) bir metne varılmasını sağlamaktadır. Bir metinde tutarlılığın niteliği, metinde zıt anlamlı sözcüklerin kullanımı ve konumuna dair çeşitli yöntemlerle sağlanmaktadır:

Sanki onlar hiç **yaşamamış** gibiydiler. Ancak onlar **yaşamışlardı**. Ve onların etrafındaki önceki hayat sürüp gitmekteydi. Hayatı hikâyeden **çıkartıp atmak mümkün değil**. Onsuz **geçmişten** gelen **gerçek** bir **gelecek** yoktur. Bununla birlikte **sevinç göçüp gidenlerle birlikte çekip gider, keder ise dile**

getirilmez ve ardından **yas tutulmazsa**, gelecekte bir iz olarak **kendini hissettirir**". (Будто их и **не было**. Но они **были**. И была вокруг них тогдашняя жизнь. **Вынуть** ее из истории и **выбросить нельзя**. Без нее нет **настоящего будущего**, которые вырастают из **прошлого**. При этом **радость уходит с ушедшим**, а **горе**, если оно **не высказано** и **не оплачено**, **проступает** родимым пятном в **будушем**) (Ogonek).

Metnin söz konusu tüm parçası zıt anlamlı birimlerle birleştirilmektedir. Yukarıdaki metinde "olmamak" (*не было*) ve "olmak" (*были*) sözcükleri zıt anlamlıdır (bütünleyici zıtlık: örneğin var olmak –olmamak). Bununla birlikte zıt anlamlı "olmamak" (*не быть*) sözcüğü çağrışımsal olarak "var olmak" (*быть*) sözcüğünü olumsuzlamaktadır ve dilbilgisel açıdan (olumsuzluk eki "değil" (*не*))'nin varlığı, söz konusu cümlede düşüncenin tamamlanmadığını, daha sonraki cümlelerde devam ettiğini (devam etmesi gerektiğini)) göstermektedir (Miller, 1990: 174). Metinde yer alan "gerçek" (*настоящий*) ve "gelecek" (*будущий*) sözcükleri, "geçmiş" (*прошлый*) sözcüğüne; "sevinç" (*радость*) ve "gitmek" (*уходить*) sözcükleri, "acı" (*горе*) ve "kendini hissettirmek" (*проступать*) sözcüklerine karşıtlık oluşturmaktadır. "Dile getirmemek" (*не высказать*) ve "yas tutmamak" (*не оплакать*) sözcükleri de benzer bir şekilde çağrışımsal olarak karşıt uçlarıyla zıtlık oluşturmaktadır. Yukarıda belirtilen dilsel ve sözsel zıt anlamlılar, karşılıklı olumsuzlayan bir dizi sıranın ardından bildirimsel durumu doruk noktasına ulaştırmaktadır. Daha sonra ise metnin en sonunda yer alan "bir iz olarak kendini hissettirir" (*проступает родимым пятном*) söz grubu metnin en başında yer alan "sanki onlar hiç yaşamamış gibiydi" (*будто их и не было*) cümlesine karşıtlık oluşturarak metni çözüme kavuşturur. Buradan da anlaşıldığı gibi zıt anlamlı sözcük ve sözcük grupları, metnin düzeni ve tutarlılığını sağlamakla birlikte metnin sahip olduğu genel fikri okuyucuya ulaştırmaktadır.

Böylece zıt anlamlı birimlerin metin içindeki işlevlerinin belirlenmesi bizi metinden yalıtılmış bir biçimde ayrı olarak yapılan dilbilimsel zıt anlam incelemelerinden farklı bir noktaya ulaştırmaktadır. Metinde yapılan zıt anlam incelemeleri sayesinde zıt anlamlı birimlerin metnin bölümlerini birleştirip, pekiştirdiği; metnin sistemini, düzenini biçimlendirdiği; metin içinde anlamsal bütünlüğü sağladığı ve metnin tutarlılığına kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. Metinde yer alan iki ya da daha fazla sayıdaki zıt anlamlı birim, metnin düzenini oluşturmakla birlikte anlamsal açıdan karşılıklı bağlantı ve karşılıklı bağdaşıklık sağlamaktadır.

Çeşitli zıt anlamlı birimlerin yardımıyla metnin başında bir gerilim yaratılmaktadır: arada yer alan yumuşama ve çözümlerden sonra metnin sonunda gerilim nihai çözüme kavuşturulmaktadır böylece metin anlamsal açıdan bir tutarlılık kazanmaktadır.

L. A. Novikov metinde yer alan zıt anlamsal karşıtlıkları, (incelenen) metinde ifade edilmeyen ve ifade edilen karşıtlıklar olmak üzere iki temel gruba ayırmaktadır. İkincisini de sırasıyla yapısal açıdan ifade edilen ve yapısal açıdan ifade edilmeyen karşıtlıklar olmak üzere alt gruplara ayırmaktadır. Ona göre, metinde ifade edilmeyen zıtlıklar aslında yalnızca dizisel karşıtlıklardır ancak zıt anlamlı sözcüklerin “dikey” konumu karşılıklı çekimleri ve itmeleri nedeniyle bu karşıtlıkların metin için önemli oldukları ortaya çıkmaktadır. Araştırmacı, metinde ifade edilmeyen dizisel karşıtlıkları aşağıdaki örnekle açıklamakla birlikte herbirini parantez içinde göstermektedir:

Sporodolova, Tomsk’da bazen kederli (sevinçli), gizli (açık) bir gülümsemeyle, uzun boylu (bodur / kısaboylu), kır saçlı bir kadına rastlardı (uğurlardı). Kadın ona güzel (çirkin / gudubet) ve mutsuz (mutlu) görünürdü.” (В Томске Спородолова иногда встречала (проводила) высокая (низкорослая / маленькая) седая женщина с печальной (радостной) закрытой (открытой) улыбкой...Она ему казалась красивой (некрасивой / безобразной), несчастной (счастливой)) (V. V. Lipatov. Strejen) (Novikov, 1973: 97-98).

Bu tür dizisel ve dizimsel karşıtlıkların karşılıklı bağlantısının, dikey olarak kıyaslanabilen sözcüklerin daha sonra çizgisel karşıtlıklara dönüşmesinin metinlerde gözlenmesi mümkündür:

O aşka inanmaz... Yalnızca iyiliğe ve kötülüğe, keyfe (hoşnutsuzluğa), başarıya (başarısızlığa), sağlığa (hastalığa), huzura (endişeye), daha sonra da hoşnutsuzluğa, başarısızlığa, hastalığa... bölünmüş bir yaşam olduğunu söyler...” (Не верит он любви..., говорит..., что есть просто жизнь, разделяющаяся на добро и зло, на удовольствие (неудовольствие), удачу (неудачу), здоровье (болезнь), покой (беспокойство), потом на неудовольствие, неудачу, беспокойство, болезни...) (İ. A. Gonçarov, Obiknovennaya İstoriya). (Novikov, 1973: 98).

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere olumlu bir anlama sahip sözcükler, cümlelerin ikincil kısmında olumsuzlanmakta böylece çizgisel karşıtlığın ortaya çıktığı görülmektedir.

Metinde zıt anlam ya da E. N. Miller'in deyimiyle "büyük zıt anlam" (*большая антонимия*) olgusu araştırmacılar tarafından dokunulmamış ve incelenmemiş konulardan biridir. Bu bağlamda E. N. Miller (1990:176) yapılan metin incelemelerinde yalnızca edebi düz yazı eserlerinin incelenmesini, tartışılan konunun yalnızca metnin başını ve sonunu oluşturmasını eleştirmektedir. Bununla birlikte araştırmacı metinde zıt anlam incelemeleri için şu hipotezleri ortaya atmaktadır:

- 1) Her metnin başında zıt anlam olmak zorundadır.
- 2) Her metnin sonunda zıt anlam olmak zorundadır.
- 3) Yapı ve anlam bakımından nispeten bütünsel olan her metin parçası zıt anlam içermelidir.
- 4) Metnin başında ve sonunda zıt anlamlılar asimetriktir.
- 5) Metinde zıt anlamlı yalın birimlerin bir hiyerarşisi bulunmaktadır.

E. N. Miller tarafından önerilen bu hipotezler aşağıdaki şu örneklerle açıklanmaktadır:

1. Nitekim E. N. Miller'in görüşünü destekler nitelikte Beydeba'ya ait olan "Kelile ve Dimne" adlı eserin içerisinde yer alan "Arslan ile Öküz Babı" adlı öykünün hemen başında zıt anlamlı ifadelerden yararlanıldığı göze çarpmaktadır: "*Hükümdar Debşelim, Brahmanların başı olan filozof Beydeba'ya dedi ki: -Bana, **birbirlerini sevdikleri** halde yalancı ve hilekâr birinin ilişkilerine karışmasından sonra **birbirine düşman kesilen** iki insana dair bir örnek getir...*" (Beydeba, 2013: 103). Söz konusu cümlede "birbirlerini sevdikleri halde" sözcük grubuyla fiktisel bir gerilim yaratılmaktadır, temel anlamsal ağırlığı ise cümlede ikincil ögesi üstlenmektedir. Cümlede karşıtallık ise "birbirlerini sevdikleri" ve "birbirine düşman kesilen" sözcük gruplarıyla ifade edilmektedir.

2. Bir metnin ana fikri herhangi bir olayın, olgunun "olumlu" bir niteliğiyle başlıyorsa doğal olarak "olumsuz" bir niteliğiyle ya da tam tersi "olumsuz" bir niteliğiyle başlıyorsa "olumlu" bir niteliğiyle sona ermelidir (Miller, 1990: 178). Bu hipotezin Doğ'u'nun en ünlü masallarından "Kelile ve Dimne" eserinde incelenmesi mümkündür. Hintli bir filozof olan Beydeba tarafından yazılan bu eser adını iki

çakaldan almaktadır, Dimne hilekârlığı, kötülüğü; Kelile ise dürüstlüğü, iyiliği ve sağduyuyu temsil etmektedir. Eserin temel konusu ahlak ve siyaset ilişkisidir. Bununla birlikte otorite kaynağına yakınlık – uzaklık; halk-hükümdar ilişkisi, hükümdar - vezir ilişkisi gibi çeşitli karşıt ilişkiler metin boyunca uzayıp gitmektedir (Beydeba, 2013: 9). Eserin başında Dimne canlıdır, sağlıklıdır, huzurlu bir yaşam sürmektedir. Arslan'ın *“huzurundaki zeki, bilgili ve usul erkân sahibi iki çakal...”* (Beydeba, 2013: 107)' dan biridir. Bu haliyle ölüm ona uzak görünmektedir. Metnin ilerleyişiyle birlikte Dimne hilebazlığının, kıskançlığının, yalanlarının, kötü kalpliliğinin sonucunda öküzün (Şetrebe) ölümüne sebep olmasıyla birlikte adeta ölümü takip etmektedir. Kelile, Dimne'nin başına gelecek olan muhtemel bu uğursuz sonla ilgili onu uyarmaktadır: *“Sen yalanın, hilenin, kötülüğün cazibesine kapılmışsın. Yalancılık ve kötü kalplilik iğrenç huylardandır. Hele yalan... Akıbeti hiç hayır olmaz!...”* (Beydeba, 2013: 146)) ve eserin sonunda da yaptıklarının bir cezası olarak ölümle buluşmaktadır: *“Ama (Arslan) daha sonra Dimne'nin nasıl yalanlar attığını; iftiracı ve kalleş olduğunu öğrenir. Ve en feci şekilde öldürür onu!”* (Beydeba, 2013: 150). Böylece metindeki yaşam olgusuna dair olay örgüsü olumlu başlamışken olumsuz bir biçimde sona ermektedir.

3. Anlam açısından nispeten tamamlanmış her metin parçası konunun birliğine ve metnin bağdaşıklık koşullarına uyum göstermektedir. Bu fikirsel çizgi (bağdaşıklık), konu, sözcük ve anlamsal alanlarla birleşen belirli bir sözcük ve deyim yapısı tarafından sağlanmaktadır. Herhangi bir gerçekliğin sözel olarak yansıtılması zorunlu olarak yörüngesine zıt anlamlı sözcükleri, deyimleri ve diğer zıt anlamlı ifade birimlerini çekmektedir (Miller, 1990: 179). E. N. Miller bu hipotezi savaş romanlarıyla ve şiirleriyle ünlü, aynı zamanda savaş muhabirliği de yapmış olan K. M. Simonov'un II. Dünya Savaşı'nı anlattığı *“Yaşayanlar ve Ölüler” (Живые и мертвые)* adlı ünlü eserine ait olan bir metin parçasıyla açıklamaktadır:

İyi duymadığı zannedilen Serpilin tekrar “nereden, nereden? diye sordu. - “Brest şehrine yakın bir yerden, faşistlere karşı verilen ilk savaşta tam kadro yer alan taburun olduğu yer”, başçavuş daha fazla devam etmedi ve kestirip attı. Ortama bir sessizlik çöktü. Serpilin şu an duyduğu şeyin doğru olup olmadığını düşünerek, topçulara bakıyordu. Onlara baktıkça, zihninde özellikle bu inanılmaz hikâyenin asıl gerçek olduğu daha da netleşmişti, Almanların zaferleriyle ilgili kendi broşürlerinde yazdıkları ise yalnızca gerçek gibi görünen yalandan başka bir şey değildi. Beş tane kararmış, açlığın etkilediği yüzler, beş çift yorgun, bitap düşmüş eller, beş tane yıpranmış, kirli paslı, lime lime olmuş

üniforma, beş Alman, savaşta alınmış makineli tüfekler ve bir top, havadan değil yerden sürükleyerek, bir mucize sonucu değil, askerlerin elleriyle sınırdan buraya dört yüz verstten daha fazla taşıdıkları, taburun son topu... (Откуда, откуда? — переспросил Серпилин, которому показалось, что он ослышался. — “Из-под города Бреста, где в полном составе дивизиона был принят первый бой с фашистами”, — не сказал, а отрубил старшина. Наступило молчание. Серпилин смотрел на артиллеристов, соображая, может ли быть правдой то, что он только что услышал. И чем дольше он на них смотрел, тем всё яснее становилось ему, что именно эта невероятная история и есть самая настоящая правда, а то, что пишут немцы в своих листовках про свою победу, есть только правдоподобная ложь и больше ничего. Пять почерневших, тронутых голодом лиц, пять пар усталых, натруженных рук, пять измочаленных, грязных, исхлестанных ветками гимнастёрок, пять немецких, взятых в бою автоматов и пушка, последняя пушка дивизиона, не по небу, а по земле, не чудом, а солдатскими руками перетащенная сюда с границы, за четыреста с лишним вёрст...)(Simonov, 1989)

Örnekte görüldüğü üzere “doğru” (правда) - “yalan” (ложь); “gökyüzü” (небо) - “yeryüzü” (земля) gibi gerçekleşmiş zıt anlamlı sözcüklerin de dâhil olduğu “başlamak (bitmek)” (Наступило (закончилось)); “sessizlik (konuşma)”; (молчание (разговор)) gibi zıt anlamlı ifadelerin yalıtılmış bir biçimde çözümlenmesiyle metindeki tutarlılığa, sisteme ulaşılması mümkün değildir. Ancak “inanılmaz hikâye” (невероятная история); “asil gerçek” (настоящая правда); “Beş tane kararmış, açlığın etkilediği yüzler (пять почерневших, тронутых голодом лиц...); “yorgun bitap düşmüş eller” (усталых, натруженных рук); “yıpranmış, kirli paslı, lime lime olmuş üniformalar” (измочаленных, грязных, исхлестанных ветками гимнастёрок) gibi birimler tarafından ifade edilen “hayat” (жизнь) ve “ölüm” (смерть) dair anlamsal alanların ortaya çıkarılması ve “havadan değil yerden” (не по небу, а по земле); “bir mucize sonucu değil, askerlerin elleriyle” (не чудом, а солдатскими руками) gibi zıt anlamsal karşıtlıklar, düşüncenin mantıksal tutarlılığının ve sözsel araçlar tarafından sistemli bir biçimde anlatılışının görünmesine imkân sağlamaktadır. Metnin ana fikir olarak gerilimi başçavuşun konuşmasıyla belirlemektedir. Bu gerilim “ortama bir sessizlik çöktü” (наступило молчание) cümlesinden sonra kendini göstermektedir. Belirtilen dil birimleri aracılığıyla iç konuşma tarafından ifade edilen başçavuşun taburunun yıkıma uğramasıyla ve arkadaşlarının ölümüyle ilgili verdiği rapor, generalin düşüncelerinde ana fikir bağlamında bir çözüme ulaşmaktadır (Miller, 1990: 181). Dolayısıyla parçada geçen zıt anlamlı sözcükler bağlamdan yalıtılmış olarak

incelendiği takdirde, metinle ilgili herhangi bir tutarlılığa ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte eserin sahip olduğu ana fikir, yazarın sahip olduğu amaç ve dizisel düzen çerçevesinde zıt anlamlı ifade araçlarına yaklaşılr ise net bir biçimde ifade edilmiş iki tane birbirine karşıt durumda bulunan sözcüksel, anlamsal alana rastlanması mümkündür. Böylece incelenen metin bir tutarlılığa, bir sisteme kavuşmaktadır.

4. Gerçekliğin yansıtılması sürecinde, biz olgulardaki en önemli olan şeyi, içinde bulunduğumuz anda sosyal olarak en gerekli olanı algılamaktayız. Yansıtılan dünya görüşü özellikle doğal dilde ifadesini bulmaktadır. Zamanla bu dünya görüşü tamamlanmakta, genişlemekte, derinleşmekte fakat bu eş zamanlı değil sonradan gerçekleşmektedir ve bu yüzden söz içerik planında asimetrik görünmektedir. Örneğin yukarıda incelenen “Yaşayanlar ve Ölümler” (*Живые и мертвые*) adlı eserin ilk bölümünde “savaş” sözcüksel alanı “barış zamanı” alanı üzerinde ağır basmaktadır: örneğin “savaşın ilk günü” (*первый день войны*), “savaşı bekliyorlardı” (*ждали войны*), “savaş başladı” (*началась война*); sonrasında ise “barış zamanı” alanı “savaş” alanı üzerinde egemen olmaktadır: “savaştan sonra barış zamanı” (*мирное время после войны*), “tüm dünyada ateş etmiyorlar” (*во всем мире не стреляют*), “sonsuz yaşam başladı” (*наступила вечная жизнь*) vb. (Miller, 1990: 182). Böylece söz konusu metin üzerinde savaş ve barış arasındaki asimetrik zıt anlamsal bağıntıyı gözlemlemek mümkündür.

5. E. N. Miller, metinde nesnel olarak bulunan zıt anlamlı ifadelerin hiyerarşisini küçük zıt anlamlıdan büyük zıt anlamlıya doğru gruplandırarak üç madde altında tanımlamaktadır: 1) Küçük (tabansal, temelsel), yalıtılmış (tek) gerçekleşmiş ve potansiyel (paralel ve / veya çizgisel karşıtlıklar) zıt anlamlılar, cümlede zıt anlam. 2) Dar bir bağlamda zıtlık, cümle üstü birlikler, parçalar, metin bölümleri, gerçekleşmiş ve tek bir baskın zıt anlam alanına sahip potansiyel zıt anlamlılar gibi sayılanların toplamı, çekirdek (orta, merkez, temel) bir sisteme sahip zıt anlamlı ifadeleri oluşturmaktadır. 3) Metindeki zıtlık büyük (tamamlanmış, bütünsel, sistemli) zıtlık olarak ifade edilmektedir. Zıt anlamsal hiyerarşinin tüm seviyelerini birleştirmektedir (Miller, 1990: 185). Bu yönüyle metinde yer alan zıtlığın tam kapsamlı olduğu söylenebilir.

Buna göre E. N. Miller'in metinde bulunan zıt anlamlı ifadeleri üçe bölerek incelediğini söylemek mümkündür. İlk grubu yalıtılmış halde tek ya da küçük gruplar halinde bulunan zıt anlamlılar, cümlede yer alan zıtlık; ikinci grubu dar bir bağlamda bulunan zıtlık; metin parçalarında bulunan zıtlık; üçüncü ve son grubu ise E. N. Miller'in kullanımıyla büyük zıt anlam yani metinde zıtlık oluşturmaktadır. Araştırmacıya göre metinde zıtlık en karmaşık süreci oluşturmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler, deyimler, cümleler, ifadeler ya da diğer birimler paralel, çizgisel ya da asimetrik olarak metinde bulunabilir. Bunun yanında büyük zıtlık (metinde zıtlık) ise zıt anlamın tüm seviyelerini sistemli bir biçimde birleştirmekte ve kapsamaktadır.

Zıt anlamlı ifadelerin hiyerarşisini “Kelile ve Dimne” eserinde de gözlemlemek mümkündür:

Artık arslan nezdindeki konumumun eskisinden daha güçlü olacağını sanmıyorum. Ama yine de eski halime dönme arzusu var içimde. Akıllı adam üç konuda dikkatli davranmaya, elinden geldiğince titiz olmaya mecbur: ne **kaybedip** ne **kazandığına** bakmalı, daha önce **düştüğü çukura** tekrar **düşmemek** için tetikte durmalı ve geçmişte elde ettiği menfaate tekrar kavuşmak için çaba göstermeli. Bu bir! Şu anda onun **yararına** ve **zararına** olan şeylere dikkat etmeli, **yararlı olanı pekiştirmeli, zarar verenden uzak durmalıdır**. Bu iki! İlerde **menfaat getirecek şeyle zarar getirecek şeyi** iyi tespit etmeli. Böylece **umduğu yararı tamamen elde edecek, endişe ettiği zarardan da paçayı kurtaracaktır** kendi çabasıyla. Bu da üç! (Beydeba, 2013: 122).

Yukarıdaki metin, birçok zıt anlamlı sözcüğüyle, ifadesiyle, cümlelerde yer alan zıtlıkları ile zıt anlamlı bir bağlamı oluşturmaktadır. Dolayısıyla zıt anlamlılar özellikle metinde önemli bir rol oynamaktadır. Yazar metne okuyucuyu çekebilmek ve okuyucuda ilgi uyandırabilmek için güçlü, etkili, renkli bir anlatım şekline başvurmak zorundadır. Bunun içinde faydalanacağı dil araçlarının en başında zıt anlamlı sözcükler, deyimler, ifadeler gelmektedir.

Dildeki zıt anlamlıların işlevlerinin ve rollerinin bilinmesi, dil öğretimi ve ayrıca sözcüklerin ve deyimlerin anlamlarının yorumlanması için büyük bir önem taşımaktadır. Zıt anlamın sahip olduğu tüm işlevler göz önünde bulundurularak, yöntemsel açıdan çeşitli temellere dayanan alıştırma türleri üretilmekte, zıt anlamsal çeviri yöntemi hazırlanmakta, sözcüklerin zıt anlamsal bağıntısını doğrulamak için çeşitli yöntem kullanımları sunulmaktadır. Araştırmacılar sıklıkla sözcüklerin anlam

yorumlamasında zıt anlam kullanımının gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu tanımlama yöntemi çeşitli ülkelerdeki sözlükbilimciler tarafından oluşturulan sözlüklerde uygulanmaktadır (Miller, 1990: 189-190). Bununla birlikte, zıt anlam, tüm zenginliğine, çeşitliliğine, metinde ve sözde yüksek orandaki kullanım sıklığına rağmen, dilbilimde diğer sözcük gruplarının yanında hak ettiği değeri bulamamaktadır. Sözcükbilime ve genel dilbilime dair birçok ders kitabında (özellikle de eş anlamlılara kıyasla) zıt anlamlılar hala çok küçük bir yer tutmaktadır.

Sonuç olarak, zıt anlamlılar, tabiat ve toplumun, mutlak ve göreceli karşıtlıkların ifade edilmesi için temel bir görev üstlenmektedir. Zıt anlamlı sözcükler, sevgi ve nefret, iyilik ve kötülük, yaratma ve yıkma, yaşam ve ölüm gibi toplumu niteleyen en önemli kavramları belirtmek için metinde sürekli olarak kullanılmaktadır. Metinde karşılaşılan çeşitli zıt anlam birimleri, metnin oluşumunda önemli bir işleve sahiptir.

Bunun yanında zıt anlamlı sözcüklerden sözlükbilim alanında da faydalanılmaktadır. Sözcüklerin anlamını açıklarken, zıt anlamlı sözcükler aracılığıyla sözcüklerin anlamsal içeriği net bir biçimde açıklanabilmektedir. Zıt anlamlı sözcüklerin sözlüklerde kullanılması sözcüklerin sistemsel bağıntılarını ortaya çıkarmasının yanı sıra anlamlarının derinlemesine kavranılmasını ve ayrıca sözlüklerde yer alan açıklamalarda söz yinelemesinden kaçınılmasını sağlamaktadır.

Zıt anlamlı ifadeler metnin ayrılmaz bir parçasıdır. Metnin kuruluşunda ve işleyişinde etkin bir biçimde yer almaktadır. Zıt anlamlı ifadeler edebi eserlerde kahraman-anti-kahraman tasvirlerinde, kişi karşılaştırmalarında kullanılmasının yanı sıra olay örgüsünde karşıtlık oluşturulmasını da sağlamaktadır. Metinde karşıt anlamlıların kullanılması ifade gücünü arttırmakla birlikte anlatımsal açıdan daha zengin, etkili ve çarpıcı bir hale getirmektedir. Metinde yer alan zıtlıkların belirlenmesi kapsamlı, bütünsel bir incelemeyi gerektirmektedir.

4.BÖLÜM

RUSÇADA ZIT ANLAMLI DEYİMLER

4.1. Rusçada Zıt Anlamlı Deyim Kavramı ve Belirleme Yöntemleri

Sözcüklerde bulunan zıt anlam bağıntısına doğal olarak sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan deyim birimlerinde de rastlanmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler gibi zıt anlamlı deyimler de nitelendirilen durum ve eylemlere daha fazla değer kazandırmakla birlikte canlı, renkli bir üslup ve duygu aktarımı sağlamaktadır. Deyimlerde yapılan zıt anlam araştırmaları eş anlam araştırmalarına kıyasla çok daha az gelişim göstermiştir. Deyimbilim alanında karşılaşılan zıt anlamsal bağıntılar XX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle son yıllarda incelenmeye başlanmıştır.

Deyimlerde zıt anlam olgusunu ele alan Rus deyimbilim araştırmalarında bir terim birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar bu olguyu tanımlamak için “deyimisel karşıtlıklar”, “zıt anlamlı deyimler” anlamlarına gelen *фразеологические оппозиции, антонимические фразеологизмы, фразеологизмы – антонимы* gibi terimleri tercih ederken E. N. Miller, L. P. Zimina, A. İ. Alehina, A. İ. Molotkov, E. R. Mardiyeva gibi çoğu araştırmacı genel olarak “zıt anlamlı deyimler” (*фразеологические антонимы*) terimini kullanmaktadır. Biz çalışmamızda açıkçası terimsel bir karmaşaya sebebiyet vermemek adına genel bir kabul gören “zıt anlamlı deyimler” teriminin kullanımını tercih etmiş bulunmaktayız. Nitekim Türkçede de rastlanılan bir kavramdır.

Zıt anlamlı deyimler birisine ya da bir şeye dair ifadelerde; olayların, eylemlerin ve davranışların değerlendirilmesinde; eylemlerin yoğunluğu, şiddeti; herhangi bir alandaki konum gibi farklı türlere ait sahalarda gözlenebilmektedir (Fomina, 1990: 337). Zıt anlam olgusu özellikle de geçici kavramlar olarak adlandırılan, insanın çeşitli özelliklerini, durumlarını ve eylemlerini ifade eden deyimler alanında kendini göstermektedir. Bununla birlikte tüm sözcükler zıt anlamlı bir sözcüğe sahip olmadığı gibi tüm deyimlerin de zıt anlamsal bir bağıntı oluşturması mümkün değildir. Zıt anlamlı deyimler çoğunlukla zıt anlamsal bir bağıntı oluşturan belirteçli

ve fiilli deyimler arasında gözlenmektedir. İsim, sıfat, kip, bağlaç ve ünlem içeren deyimlerde ise daha seyrek rastlanmaktadır (Mardiyeva, 2003: 84). Bu durum da zıt anlamlı deyimlerin dilde nadir rastlanır bir kavram olduğunu açıklamaktadır.

Bir zıt anlam dizisi ortak ve ayırt edici bir özelliğe sahip olmakla birlikte maksimum anlam karşıtlığını ifade eden anlamsal bir yapıda dilsel birimleri bir araya getirmektedir (Solovyeva ve Şabanova, 2015: 43). Zıt anlamlı deyimler, hiç şüphesiz zıt anlamlı sözcüklerden çok daha karmaşık bir olgudur. Bunun sebebi, kendine özgü bir anlam türüne sahip, kalıplaşmış sözel bir bütün olan deyimın daha yüksek seviyede bulunan bir birim olmasından kaynaklanmaktadır. Sözcük bileşenlerinin anlamlarının herhangi bir dereceye kadar deyim anlamına yansıdığı durumlarda zıt anlamlı deyimler en açık haliyle belirlemektedir (Emirova, 2008: 45). Dolayısıyla zıt anlamlı deyimlerin anlam bağıntısı, eğer bileşimlerinde yer alan sözcüklerin serbest anlamı hissedilmekteyse, daha net anlaşılmaktadır.

Zıt anlamlı deyimler, farklı koşullar altında meydana gelmektedir. Anlamsal, yapısal ve dilbilgisel açıdan zıtlık oluşturan deyimler, öğelerden birinin zıt anlama sahip bir sözcük ya da bir edatla yer değiştirmesi sonucunda meydana gelmektedir: örneğin “korkak insan” (*не из храброго десятка*) - “cesur insan” (*не из трусливого десятка*); “ağız iyi laf yapıyor, konuşmasını biliyor” (*язык хорошо подвешен*) - “konuşmasını beceremiyor” (*язык плохо подвешен*); “aynı hamurdan, aynı telden çalan” (*из одного теста*) - “mayası farklı, çok değişik, başka hamurdan” (*из другого теста*); “yoluna (rayına) girmek” (*входить в колею*) - “rayından (çığırından) çıkmak” (*выбиваться из колеи*); “tıkırında gitmek” (*идти в гору*) - “tepetaklak olmak” (*идти под гору*); “maskesini indirmek, gerçek yüzünü ortaya koymak” (*сбрасывать маску*) – “ikiyüzlü davranmak, gerçek kişiliğini gizlemek,” (*надевать маску*); ya da *не, без* gibi olumsuzluk eklerini dâhil etme ya da çıkarma yöntemiyle zıt anlamlı deyim çiftleri oluşturulabilir: örneğin “uyum içinde yaşamak, gül gibi geçinmek,” (*в ладу жить*) – “geçinememek, aralarının açık olması, anlaşmazlık içinde olmak”, (*жить не в ладу*); “kıt akıllı” (*без царя в голове*) – “zehir gibi, çok akıllı” (*с царем в голове*); vb. Yapısal ya da ögesel açıdan benzer birimler olduğu gibi yapısal açıdan farklı zıt anlamlı deyimler de bulunmaktadır: örneğin “iyi yönde etkilemek” (*наставлять на ум*) - “kötü yönde etkilemek”

(сбивать с толку); “iki adım ötede” (рукой подать) – “dünyanın öbür ucunda” (за тридевять земель) vb. (Fomina, 1990: 337-338).

Bilindiği gibi deyimlerde zıt anlamsal bağıntılar eş anlamsal bağıntılara göre daha az gelişim göstermiştir. En belirgin zıt anlamlı deyimler, bileşim açısından kısmen uygun düşen ancak anlam açısından karşıtlık oluşturan öğelere sahip olan birimlerdir. Bu duruma “istemeye istemeye, içi sıkılarak” (с тяжелым сердцем) – “düşünüp taşınmadan, gönül rızasıyla” (с легким сердцем); “korkak takımı, korkak insan” (не из храброго десятка) – “korkaklar, ödlekler takımından değil, cesur insan” (не из трусливого десятка); “yüzünü dönmek, dikkat kesilmek” (поворачиваться лицом) – “sırtını dönmek, birinden sırtını çevirmek” (поворачиваться спиной) ve “çok yakın, el altında, yanı başında” (под рукой) – “cehennemin dibinde, çok uzak” (у черты на куличках) gibi zıt anlamlı deyim çiftlerini örnek olarak göstermek mümkündür. Bu tür deyimlere karşıtlık anlamı veren öğeler çoğunlukla zıt anlamlı sözcüklerdir. Örneğin “ağır” (тяжелый) - “hafif” (лёгкий) ve “cesur” (храбрый) – “korkak” (трусливый) zıt anlamlı sözcük çiftleri yukarıdaki deyimlerde karşıtlığı sağlamıştır. Bununla birlikte yalnızca deyim bileşiminde bağlamsal bir zıtlık oluşturan öğelere de rastlanmaktadır. Nitekim yukarıda örnek olarak gösterilen deyimlerde “yüz” (лицо) ve “sırt” (спина) sözcükleri bağlamsal bir zıtlık ortaya koymaktadır. Zıt anlamsal bağıntıların yanı sıra zıt anlamlı deyimler genellikle eş anlamlı sözcüklerin karşıtsal bağıntıları ile de kurulmaktadır. Bu duruma “akıllı” (умный) – “aptal” (глупый) zıt anlamlı sözcük çifti ve “çok akıllı” (семи пядей во лбу) – “aklı kıt, kıt akıllı” (пороха не выдумает) zıt anlamlı deyim çifti; “al al, pembe” (румяный) - “solgun” (бледный) zıt anlamlı sözcük çifti ve “yüzünden kan damlıyor, çok sağlıklı” (кровь с молоком) – “kireç gibi olmak” (ни кровинки в лице) gibi zıt anlamlı deyim çiftleri örnek olarak gösterilebilir (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 75). Zıt anlamlı deyimler, eş anlamlı deyimlere göre niceliksel açıdan oldukça az bir oranda bulunmasına rağmen, söz konusu dil birimleri işlevsel ve anlatımsal açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Zıt anlamlı deyimlerin yazılı ve sözlü dilde kullanılması, söz konusu ifadeyi zenginleştirmekle birlikte etkili ve çarpıcı bir hale getirmektedir.

Dilbilimciler arasında zıt anlamlı deyimlerin zıt anlamlı sözcüklerden daha az geliştiği yönündeki genel kanıya E. N. Miller katılmamakla birlikte özünde zıt anlamlı

sözcüklerin ve zıt anlamlı deyimlerin gelişim koşullarının özdeş yani aynı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamdaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

Karşıt anlamlara sahip olabilen ve karşıtlıklar oluşturabilen sözcük ve deyim birimlerinin sınırlı genel kapsam yasaları aynı şekildedir çünkü dildeki zıtlık, tarihsel bir şekilde bilinç tarafından üretilen ve belirli biçimlerden bağımsız olarak dil birimlerinde ve figürlerinde ifade edilen gerçek dünyanın karşıtlık ilişkileri ve bunlara dair olan izlenimlerle belirlenir. Bu yüzden zıt anlamlı deyimlerin gelişimi zıt anlamlı sözcüklerin gelişiminden önemli ölçüde farklılık gösteremez.

Araştırmacı bununla birlikte “zıt anlamlı sözcüklerin hacmi ve kapsamı (zıt anlamlı sözcük oluşum temelleri), zıt anlamlı deyimlerin (zıt anlamlı deyim oluşum temelleri) kapsamının defalarca üzerine çıktığından dolayı zıt anlamlı deyimler ve sözcüklerin gelişim hızının nispeten aynı olması başka bir şeydir” diyerek düşüncesini tamamlamaktadır (Miller, 1990: 97). Böylece E. N. Miller nesnel gerçeklikte var olan zıtlığı gözler önüne sermektedir. Bu nesnel zıtlık aynı şekilde hem sözcüklerde hem de deyimlerde bulunmaktadır. Araştırmacı sözcüklerde ve deyimlerde var olan zıtlığın gelişim sürecini birbirine benzer olarak değerlendirmekle birlikte yine de zıt anlamlı deyimlerin niceliksel açıdan zıt anlamlı sözcüklerden çok daha az olduğunu kabul etmektedir.

Bununla birlikte zıt anlamlı deyimlerin doğrudan doğruya karşıtlık oluşturması son derece nadir rastlanılan bir olgu olduğu ve anlamının sözcüklerin anlamından daha bulanık olması nedeniyle zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesi karmaşık bir hal almaktadır (Miller, 1985: 47; Miller, 1978: 52). Nitekim K. L. Kiseleva'ya göre deyimlerdeki mutlak zıt anlam bağıntısının ortaya çıkarılması birçok açıdan çeşitli zorluklar taşımaktadır. Araştırmacı bu durumun nedenleri arasında aşağıdaki etmenleri sıralamaktadır (Kiseleva, 2011: 306) :

- 1) Zıt anlamlı deyimlerin farklı sözcük türlerine ait olması ve birleşim değer yapısı;
- 2) Deyim biriminin anlam bağıntısını yitirmesi ve dolayısıyla iç biçiminden güncel anlamının anlaşılabilmesi;
- 3) İç biçiminden anlaşılabilmeyen gerçek anlamının karmaşıklığı;
- 4) Zıt anlamlılar yalnızca yorumlamaya dayalı olarak karşıtlık oluşturmaktadır ancak söz konusu zıtlıkların bağlamlarda bir arada kullanılmadığı durumlar da bulunmaktadır.

Deyimlerin, dolaylı yoldan adlandırmayla nitelendirildiklerini söylemek mümkündür ve bu da deyimlerin zıt anlamsal bağlarını belirlemeyi güçleştirmektedir. Zıt anlamlı deyimleri ortaya çıkarmanın zorluk nedenlerinden birisi de bu tür deyimler doğrudan doğruya karşı karşıya getirilmemektedir bu durumla çok nadir karşılaşılmaktadır. Zıt anlam aynı zamanda deyimlerin dizisel bağıntılarından doğan tezahürlerinden biridir. Zıt anlamlı deyimın doğasını ortaya çıkarmak için onun dildışı ve özellikle diliçi etkenlerini birleştirmek gerekmektedir. Birçok araştırmacı zıt anlamın temelinde büyük oranda karşıtlığın mantıksal, felsefi, anlamsal ilişkileri ve karşıtlık çağrışımlarının yattığı fikrini savunmakla (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 76) birlikte deyimlerde ya da sözcüklerde bulunan zıtlığı ortaya çıkarmak için dildışı etkenlere başvurmaktadır.

Zıt anlamlı sözcükler ve deyimler arasında anlamsal, üslupsal ve işlevsel açıdan önemli farklılıklar bulunmakla birlikte aralarında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler zıt anlamlı deyimlerin boşluklarını doldurmaktadır; zıt anlamlı deyimler de zıt anlamlı sözcükleri tamamlamaktadır (Miller, 1990: 122). Nitekim zıt anlamlı deyimlerin önemli bir kısmı zıt anlamlı sözcüklerin temelinde oluşmaktadır ve zıt anlamlı sözcükler de herhangi bir anlamın karşıtlığını yalnızca sözcük gruplarında gerçekleştirebilmekte ve gösterebilmektedir (Miller, 1985: 63). Birçok zıt anlamlı sözcük, üslupsal açıdan nötr durumda bulunmakla beraber çeşitli renkli ifadelerin oluşumuna katılmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler zıt anlamlı deyimlere göre farklı üsluplarda daha geniş bir kullanım alanına sahiptir (Miller, 1990: 136). Zıt anlamlı deyimlerin kullanım alanı ise daha sınırlıdır; misal bilimsel üslupta yazılan metinlerde ya da resmi yazışmalarda nadir bir biçimde rastlanmaktadır. Hem zıt anlamlı sözcükler hem de zıt anlamlı deyimler nesnel dünyanın, toplumsal hayatın karşıtlıklarını yansıtmaktadır. Her ikisi de ifadede, dilde üslupsal açıdan renkli bir ifade yaratılmasını sağlamaktadır. Zıt anlamlı sözcükler ve deyimler aralarındaki farklılıklara rağmen birbirlerini tamamlayan, aynı anda kullanılabilen, benzer işlevlere sahip olan birimlerdir.

Zıt anlamlı deyimlerle ilgili yapılan tanımlamalar yorumlamalar birbirine benzerlik göstermekle birlikte bazı noktalarda farklılıklar taşımaktadır. Her araştırmacı, kendi tanımını yaparak zıt anlamlı deyimlerin sahip olması gereken

genel özelliklerinin yanı sıra diğer tamamlayıcı noktaları da sıralamaktadır. Zıt anlamlı deyimle ilgili yapılan belli başlı tanımlamalar şu şekildedir:

A. İ. Molotkov zıt anlamlı deyimleri “*kutupsal olarak yani taban tabana zıt anlama, aynı yapıya sahip ve bileşenlerinde yer alan ögelerin tam olmayan bir benzerlik barındırdığı deyimlerdir*” şeklinde tanımlamaktadır (Molotkov, 1977: 162). Dolayısıyla araştırmacı zıt anlamlı deyimlerin anlamsal açıdan taban tabana bir karşıtlık oluşturduklarını ve aynı yapıya sahip olduklarını vurgulamaktadır. Aynı zamanda deyim ögelerinin aynı anlamsal boyutu paylaşmaları gerektiğine dikkat çekmektedir.

M. İ. Fomina da A. İ. Molotkov’a benzer bir görüş paylaşarak zıt anlamlı deyimleri şöyle tanımlamaktadır: “*Anlamsal açıdan karşıt deyimler temel anlam özelliğine göre uygunluk gösterir*” (Fomina, 1990: 337). Böylece M. İ. Fomina da zıt anlamlı deyimler arasında temelde ortak bir anlam bulunduğunu vurgulamaktadır. Araştırmacı bununla birlikte “temiz kalpli” (*с открытой душой*) – “kin tutmak” (*с камнем за пазухой*); “kaplumbağa hızıyla, çok yavaş” (*черепаший шаг*) – “dev adımlarıyla, çok hızlı” (*семимильными шагами*) ve “dünyanın bir ucunda” (*на краю света*) – “iki adım ötede” (*рукой подать*) gibi zıt anlamlı deyim çiftlerini örnek olarak göstermektedir.

D. N. Şmelev deyimlerin yapısal ve sözcüksel bileşimleri açısından zıt anlamsal bağıntılara sahip olabileceklerini belirtmektedir. Bununla birlikte “çok fazla, bolluk içinde” (*пруд пруду*) – “çok az, yok denecek kadar az” (*ком наплакал*) (Şmelyev, 1977: 293) gibi deyimleri de örnek olarak göstermektedir.

A. M. Emirova’ya göre “*zıt anlamlı deyimler, karşıtsal ancak bağlaşıklık bir anlama sahip olan ve aynı sözcük türüne ait olan sözcük gruplarıdır*” (Emirova, 2012: 93). A. M. Emirova zıt anlamlı deyimlerin, zıt anlamlı sözcüklere göre daha karmaşık bir olgu olduğunu da vurgulamaktadır.

V. P. Jukov ve A. V. Jukov’a göre zıt anlamlı deyimler, eş anlamlı deyimlerle çok yakın bir bağlantı içerisinde olabilir. Araştırmacılar tarafından bu durum eş anlamsal ve zıt anlamsal ilişkilerde bulunan deyimlerin aynı ya da benzer

anlambirimcik bileşimine sahip olmalarıyla açıklanmaktadır. Aralarındaki tek fark, eş anlamlı deyimlerde anlamsal özelliklerin sınırlı olarak birbirine yakınlaşmasıdır. Buna karşılık V. P. Jukov ve A. V. Jukov “*zıt anlamlı deyimler, anlamsal açıdan ayırt edici semantik özelliklerin ayrışması üzerine kuruludur*” (Jukov ve Jukov, 2006:203) şeklinde ifade ederek zıt anlamlı deyimlerin tanımını vermekte ve aynı zamanda eş anlamlı deyimlerle olan bağlantısını da vurgulamaktadırlar. Bunun yanı sıra, zıt anlamlı deyimlerin anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmalarına dikkat çekmektedirler.

A. V. Kunin, dilde var olan farklı türlere ait zıt anlamlı birimler arasındaki ayrı cinsten bağıntılara dikkat çekmekle birlikte zıt anlamlı deyimleri kapsamlı bir şekilde şöyle tanımlamaktadır: “*Zıt anlamlı deyimler, aynı dilbilgisel sınıfa ait, sözcüksel bileşen açısından kısmen ya da tamamen uygun düşen, kutupsal değerlerin varlığında ortak anlamsal bir ögeye sahip olan ve üslupsal bağlamda farklılaşan ya da birbirine uygun olan eşgönderimsel deyimlerdir*” (Kunin, 1986: 116). Dolayısıyla A. V. Kunin, deyimlerin zıt anlam çifti oluşturabilmeleri için aynı dilbilgisel sınıfa ait olmalarını, deyimlerin bileşiminde bulunan sözcük öğelerinin kısmen ya da tamamen benzerlik göstermesini ve aynı semantik düzleme sahip olmaları gerektiğinin altını çizmektedir.

Sovyet dilbiliminde zıt anlamlı deyimleri inceleyen araştırmacılardan biri olan A. G. Nazaryan “*Çağdaş Fransızcada Deyimbilim*”(Фразеология современного французского языка) adlı eserinde zıt anlamlı deyimleri incelemiştir. Araştırmacı, L. A. Novikov’un zıt anlamlı sözcükler tanımından yola çıkarak zıt anlamlı deyimlerin de, zıt anlamlı sözcükler gibi nesnel dünyaya ait olan olgular ve nesnelerdeki farklılıkların ve çelişkilerin dile bir yansıması olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu görüşe dayanarak zıt anlamlı deyimleri “*karşılıklı birbirini dışlayan durumunda bulunan, ortak anlambirimciklere sahip, zıt anlamlı kalıplaşmış ifadelerdir*” şeklinde tanımlamaktadır (Nazaryan, 1987: 233-234). A. G. Nazaryan bununla birlikte zıtlık ilişkilerinin yalnızca zıt anlamlı deyim çiftlerinde değil ayrıca eş anlamlı deyimler arasında da ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir.

Yukarıda zıt anlamlı deyimler üzerine araştırmalar yapan önde gelen bilim insanlarının tanımlamalarına yer verilmiştir. Yapılan bu tanımlamalar bazı farklılıklar içerse de, araştırmacılar genel olarak zıt anlamlı deyimlerin anlamsal açıdan

karşıtlık meydana getirmeleri, aynı yapıya ve anlamsal düzleme sahip olmaları konusunda görüş birliği içerisindeyler. Bizim tarafımızdan ise zıt anlamlı deyimler *“temelde aynı semantik boyutu paylaşan bununla birlikte bileşenlerinde anlamsal açıdan birbirine tam ya da kısmen zıtlık oluşturan ögelere sahip deyimlerdir”* şeklinde tanımlanmaktadır. Zıt anlamlı deyimler kendi aralarında tam bir zıtlık oluşturabileceği gibi genellikle zayıf ya da kısmi bir zıtlık da oluşturmaktadır.

Zıt anlamlı deyimler üzerine yapılan tanımlamaların yanı sıra A. İ. Alehina (1979) karşıtsal bir bağıntının, dil birimlerinin anlamlarının mantıksal bir mukayesenin varlığına dayandığı durumlarda ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ona göre bu yüzden zıt anlam dizileri her sözcük ve deyim dizisinde değil yalnızca maddi dünyadaki olguların etrafındaki gerçekliğin, kendi zıtlığına sahip olduğu yerde gözlenmektedir (Alehina’dan akt. Mardiyeva, 2003: 79). Dolayısıyla araştırmacı, zıtlığın temelini mantıksal karşılaştırmaya dayandırmaktadır. Bununla birlikte her sözcük ve deyim zıtlık bağıntısına sahip olmadığını yalnızca maddi dünyada var olan zıtlığın, sözcüklerde ve deyimlerde karşılığını bulduğunu ifade etmektedir.

L. P. Zimina da A. İ. Alehina’nın görüşlerine benzer bir şekilde zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesinde, zıt anlam olgusunun hem mantıksal hem de dilbilimsel açıdan bir bağıntı ifade ettiği gerçeğinden hareket etmektedir. Dolayısıyla L. P. Zimina’nın zıt anlamlı deyim çözümlemelerinde hem mantık hem de dilbilime başvurduğunu söylemek mümkündür. Ona göre genellikle kavramların karşıtlık oluşturması için anlamları mantıksal bir temele dayanmayan bir zıt anlamlı deyim çifti bulunmamaktadır. Örneğin doğa, bitkiler dünyası, vücudun bölümlerini ifade eden aynı zamanda insanın fiziksel ve ruhsal durumuyla ilgili doğrudan ya da onunla bağlantılı olarak mecazi bir anlama sahip çok sayıda zıt anlamlı deyim bulunmamaktadır çünkü mantıksal açıdan bu kavram ve olguların karşıtı yoktur. Söz konusu kavram ve olgular ancak bağlamsal bir zıtlık oluşturabilirler. Bununla birlikte araştırmacı zıt anlam kavramının mantıkla yakından ilişkili olmasına rağmen dil sisteminde gerçekleşmesinden dolayı dilsel bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Zıt anlamlı deyimlerin mantıksal bir temele sahip olması, potansiyel zıtlık olasılıklarını belirleyen genel koşullardan sadece bir tanesidir. Bu koşulların arasındaki en önemli rol, dilsel etkenlere aittir çünkü özellikle

dilsel etkenler, nesnel gerçeklikte var olan mantıksal zıtlığa belirli sınırlamalar getirmektedir (Zimina, 1977: 5).

Zıt anlamlı deyimlerin yapısal açıdan tanımlanmasında ise **geniş** ve **dar anlamda yaklaşım** söz konusudur. A. İ. Molotkov gibi zıt anlamlı deyimlere dar anlamda yaklaşan araştırmacılar deyim birimlerinde zıtlığın temel ölçütü olarak, deyimlerin yapısal açıdan aynı türe ve zıt anlamlı öğelere sahip olması gerektiğini düşünmektedirler. Buna karşılık, A. İ. Alehina, L. P. Zimina, E. N. Miller gibi araştırmacılar bu görüşe karşı çıkmakla birlikte geniş anlamda yaklaşımı benimsemektedirler. Buna göre söz konusu araştırmacılar, zıt anlamlı deyimlerde yapının değişmezliğini zorunlu bir özellik olarak düşünmemekle birlikte aynı türde bir yapıya sahip olan deyimlerde zıt anlam olgusunun daha belirgin ifade edildiğini ve daha kolay fark edildiğini de belirtmektedirler (Zimina, 1977: 13-14). Aynı zamanda farklı bir yapıya sahip olan ancak anlamsal açıdan karşıtlık oluşturan deyimleri de zıt anlamlı deyim olarak değerlendirmektedirler.

Zıt anlamlı deyim kavramını özümsemek için ayrıca onları belirleme ölçütlerini de incelemek gerekmektedir. Böylece zıt anlamlı deyimlerin temel özelliklerini ortaya çıkarmak mümkün olabilir. Bu bağlamda A. İ. Molotkov, zıt anlamlı deyimlerin ayırt edici özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- a) Sözcüksel anlam açısından zıtlık;
- b) Bileşim ögesinin tam olmayan özdeşliği: Deyimlerde (tüm sözcüksel, biçimsel ve türsel seçenekleriyle) yer alan herhangi bir öge ya da öğeler her zaman olmamakla birlikte çoğunlukla genetik olarak bir zıt anlamlı sözcüğe kadar uzanmaktadır);
- c) Aynı yapısal düzen: Bu duruma “huyuna, suyuna gitmek” (*гладить / погладить по шерсти (шёрстке)*) - “zıt gitmek, ters davranmak” (*гладить / погладить против шерсти (шёрстке)*) ve “içi rahat olarak, gözü arkada kalmadan, gönül rahatlığıyla” (*с лёгким сердцем*) – “istemeye istemeye, içi sıkılarak, içi kan ağlayarak, yüreği kabarak” (*с тяжёлым сердцем*) (Molotkov, 1977: 160-161) gibi zıt anlamlı deyim çiftleri örnek olarak gösterilebilir.

Dolayısıyla A. İ. Molotkov, zıt anlamlı bir deyim çiftinin oluşumunda yer alan sözcüksel öğelerin anlamsal açıdan bir karşıtlık oluşturmasıyla birlikte aynı yapısal düzene de sahip olmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Araştırmacı tarafından yapılan sıralamada yer alan bu özellikler zıt anlam olgusuna dar anlamda yaklaşım çerçevesine dayanmaktadır.

Oysaki geniş anlamdaki yaklaşımda tanımlayıcı özellikler temel ve ek özellikler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Böylece anlamın zıtlığı, zıt anlamlı deyimlerin tanımlanması noktasında temel ölçüt ve bununla birlikte bileşim ögesinin tam olmayan özdeşliği ve aynı yapısal düzen ise ek özellik olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni zıt anlamlı deyimler alanında tamamen aynı olmayan bileşen ögesi ve farklı yapı düzenine sahip deyimlerin de bulunmasıdır: Bu duruma “ortamı germek” (*накалить атмосферу*) – “ortamı yumuşatmak” (*сгладить острые углы*); “gece gündüz” (*днём и ночью*) – “zaman zaman, arada bir” (*от случая к случаю*) ve “son derece, aşırı derecede” (*до запределья*) – “zerrece gerek yok” (*как собаке пятая нога*) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür (Mardiyeva, 2003: 81). Üstelik bu tür ifadeler zıt anlamlı deyim varlığında büyük oranda bulunmaktadır.

A.V. Kunin de farklı türlere ait zıt anlamlı deyimler arasında ayrıncısten yani heterojen bir bağının olabileceğini belirtmektedir. Ona göre zıt anlamlıların en önemli özelliği karşıt bir anlama sahip olmaları ve anlamların ilişkilendirilmesinde kendini gösteren yani aynı tür kavramı ifade eden anlamsal birlik taşımalarıdır. Bununla birlikte A. V. Kunin zıt anlamlı deyimlerin özelliklerini şöyle sıralamaktadır (Kunin, 1986: 112-115):

1) Zıt anlamlı deyimler, hem karşıtsal hem de ortak öğeler içermektedir. Örneğin, “şıp diye anlamak” (*be quick in the uptake*) – “yavaş anlamak” (*be slow in the uptake*) ve “isteksiz şekilde, gönülsüz olarak” (*with a bad grace*) – “isteyerek, seve seve, memnuniyetle” (*with a good grace*), vb.;

2) Zıt anlam dizisinin bileşimine yalnızca zıt anlamsal bileşenler içeren ancak ortak ikincil olmayan sözcükleri içermeyen deyim birimleri girmektedir. Örneğin, “zil zurna sarhoş” (*drunk as a lord*) – “tamamen ayık olmak” (*(as)sober as a judge*) ve “yüzüne, açıkça” (*to smb.’s face*) – “arkasından, gizlice” (*behind smb.’s back*), vb.;

3) Hiçbir zıt anlamsal öge ve hiçbir ortak ikincil olmayan sözcük içermeyen deyimler de zıt anlam oluşturabilmektedir. Örneğin “kaplumbağa hızında” (*at a snail's pace*) – “çok hızlı” (*at breakneck speed*) vb.

A. V. Kunin (1986:116) bunun yanı sıra karışık eş anlamlı ve zıt anlamlı deyim gruplarının olabileceğinden bahsetmektedir. Bu duruma ilişkin “ağzını sıkı tutmak, dilini tutmak, gereksiz şeyler söylememek” (*hold one's tongue, keep one's mouth shut*) – “ağzından kaçırmak, ağzındaki baklayı çıkarmak” (*let the cat out of the bag* (*ya da let the cat out*), *spill the beans*) gibi deyimleri örnek olarak göstermektedir. Araştırmacı ayrıca eş anlamsal zıt anlamlı grupların farklı biçime sahip zıt anlamlı deyimlere de sahip olduğunu belirtmektedir. Örneğin genel bir kullanıma sahip olan “dünyaya gelmek, doğmak” (*come into the world*) deyimini kendi aralarında eş anlamlı ve nüktedan bir kullanıma sahip olan “ölmek” (*go ever to the great majority*); edebi bir kullanıma sahip olan “ölmek” (*go the way of all flesh*) ve örtmeceli bir kullanıma sahip olan “Hakk'ın rahmetine kavuşmak, son yolculuğuna çıkmak” (*go to one's last* (*long*) *home*) deyimlerine karşıtlık oluşturmaktadır.

M. İ. Sidorenko, zıt anlamlı deyimlerin ayrıntılı bir tanımını vermektedir. Bu bağlamda deyimler arasındaki zıt anlamsal bağıntıların, anlamsal açıdan karşıtlığın öncelikle dil birimlerinin yapısal, dilbilgisel düzleminde ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu duruma “birini kendi haline bırakmak, serbestlik tanımak” (*давать волю*) – “birinin dizginlerini elinde tutmak, istediği gibi yönetmek” (*брать в шоры*) ve “öbür dünya” (*там свет*) – “bu dünya” (*этом свет*) gibi deyimleri örnek olarak göstermektedir. Bunun yanında ona göre “çok zengin, milyonlarla oynamak” (*ворочать миллионами*) - “çok fakir” (*гол как сокол*) gibi deyimler sözel olarak zıtlık olgusu oluşturmaktadır. Bu zıtlık yalnızca belirli bir sözdizimsel durumda ortaya çıkmaktadır, sürekli değildir, sözlükbilimsel uygulamada ise bu deyimler zıt anlam çifti oluşturmamaktadır (Mardiyeva, 2003: 82). M. İ. Sidorenko'ya göre deyimlerin zıt anlam çifti oluşturabilmesi için sadece anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmaları yetmez ayrıca aynı bağlama işaret etmelidir.

M. İ. Sidorenko'ya göre deyimlerin zıtlık oluşturmaları ayrıca sözcüksel bileşimlerine de bağlıdır: Zıt anlama sahip birimler aynı sözcüklerle (“ilk ağızdan duymak, öğrenmek” (*из первых уст услышать, узнать*) - “üçüncü ağızdan

duymak, öğrenmek” (*из третьих уст услышать, узнать*)) ya da sırasıyla zıt anlamlı olan sözcüklerle (“tamamen ayık” (*как стеклышко трезв*) - “zil zurna sarhoş” (*как стелька пьян*)) zıt anlam bağıntısı oluşturmaktadır. Araştırmacıya göre, zıt anlamlı deyimlerin sözcüksel uyumu tam olarak birbirine uygun değil ise bu birimler dilsel açıdan zıtlık oluşturmamaktadır ancak mantıksal zıtlık oluşturduğundan söz edilebilir. Bu duruma ilişkin “çok hızlı” (*живой рыкой*) - “çok yavaş” (*как черепаха*) gibi deyimleri örnek olarak göstermektedir (Sidorenko’dan akt. Mardiyeva, 2003: 83). Böylece araştırmacı deyimlerdeki zıt anlam olgusunu deyimlerin sözcüksel, anlamsal birleşimine ya da zıt anlamlı sözcük çifti içermesine bağlamaktadır. Buna göre deyimler zıtlık oluşturabilmek için ya aynı sözcüklerle ya da zıt anlamlı sözcüklerle birleşmelidir. M. İ. Sidorenko’nun bu yaklaşımı zaten dar olan zıt anlamlı deyim kavramının kapsamını oldukça sınırlamaktadır.

E. N. Miller, zıt anlamlı deyimleri belirlemenin temel yöntemi olarak anlamlarının yapısal analizinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Zıt anlam, karşılaştırılan deyim anlamlarının ortak (özdeş) ve karşıt (karşıt ya da çelişkili) olan semantik öğelerinin yer almasıyla oluşmaktadır. Deyimlerin zıt anlamlı olmasının ana göstergesi, onların zıtlık içeren bağlamlarda kullanılmasıdır; buna ek olarak ise aynı alana ait sözcüksel uyumlarının olmasıdır. Araştırmacıya göre sözcüklerde ve deyimlerde zıt anlamı ortaya çıkarma yöntemleri genellikle aynıdır ancak deyimlerde bazı vurgular önemli ölçüde yer değiştirmektedir: deyimlerin anlam analizi sözcüklerin anlam analizinden daha zordur; deyimlerin karşılıklı kıyaslamalarda kullanım olanakları oldukça sınırlıdır (Miller, 1990: 93). Dolayısıyla E. N. Miller zıt anlamlı deyimler için ortak semantik bir düzleme dikkat çekmektedir. Zıtlık bağıntısında bulunan deyimlerin aynı anlamsal boyutu paylaşmaları ve ayırıcı bir özelliğiyle de anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanında ona göre zıt anlamlı deyimlerin incelenmesinde daha büyük nesnelliğe götüren kapsamlı bir yaklaşım özellikle önem taşımaktadır.

Bununla birlikte E. N. Miller, “Zıt Anlamlı Sözcükler ve Deyimler” (*Антонимия в лексике и фразеологии*) adlı çalışmasında da zıt anlamlı deyimleri belirlemenin temel unsuru olarak anlamsal analizi ön plana çıkarmakta olup çok yönlü açıklamalarda bulunmaktadır. Araştırmacı, sözü geçen bu çalışmasında anlamsal

analizi detaylı bir şekilde açıklamaktadır: “Söz akışında öne çıkan deyim birimlerinin anlamsal analizi yalnızca anlamların değil aynı zamanda dar bir bağlamda doğrudan bir karşıtlığın olmadığı durumlarda bile zıt anlamın belirlenmesini sağlamaktadır. Anlamsal analiz evrensel bir yöntemdir” (Miller, 1978: 67-68). Böylece E. N. Miller zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesinde geniş anlamda bir yaklaşım göstermektedir. Deyimlerin zıt anlamlı olarak kabul edilmesi için anlamsal açıdan mutlak ya da kısmi bir zıtlığa sahip olması gerektiğini bildirmektedir.

L. P. Zimina ise zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesinde anlamsal, yapısal ve işlevsel özelliklere dikkat çekmektedir: “Zıt anlamlı deyimlerin belirlenme ölçütleri hem içeriklerinin ve biçimlerinin hem de işlevsel kullanımlarının temel özelliklerinin ortaya koyulmasına dayanmaktadır”. Zıt anlamlı deyimleri içsel anlam içeriğine göre analiz ederek yani her bir deyim biriminin anlamını, zıt anlamsal bağtıda bulunduğu diğer deyim biriminin anlamıyla karşılaştırmakla birlikte, her semantik bileşenin zıt anlam bağtıdaki belirli rolünü tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte araştırmacıya göre aynı tür nesne ve olguları ifade eden, aynı nesnel gerçekliğe sahip deyim birimleri, zıt anlam bağtıında bulunabilir. Aynı tür ya da farklı tür yapıya sahip zıt anlamlı deyimler birleşimsel açıdan birbirine uygun düşebilir ya da düşmeyebilir. Zıt anlamlı deyimler özellikle sözdizimsel açıdan birbiriyle uyumlu değildir (Zimina, 1977: 8-15). Böylece araştırmacı zıt anlamlı deyimleri tanımlamanın temel ölçütü olarak anlamsal içeriğe dikkat çekmekle birlikte zıt anlamlı deyim çiftinde yer alan her iki deyimsel birimin anlamlarının karşılaştırılması gerektiğini belirtmektedir. L. P. Zimina ayrıca zıt anlamlı deyimlerin tanımlanmasında hem anlamsal hem de yapısal yani biçimsel özelliklerinin ve işlevsel kullanımlarının da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte zıt anlamlı deyimlerin her zaman sözdizimsel açıdan birbirine uygun olmayacağını da ifade etmektedir bu yüzden anlamsal özellik ön plana çıkmaktadır. Ona göre ayrıca zıt anlamlı deyimlerin temel koşullarından biri de karşıt ancak bağıntılı bir anlama sahip olmaktır.

Bu bağlamda zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesindeki en önemli etken deyimleri oluşturan sözcüksel öğelerin anlamlarının birbirine zıtlık oluşturmaları ve karşıtlık içeren bağlamlarda kullanılmasıdır. Aynı yapısal düzen ve sözcüksel uyumun ise ek özellikler olarak kabul edilmesi daha uygundur. Bize göre zıt anlamlı

deyimlere dar anlamda yaklaşımın aksine tamamen aynı olmayan bileşen ögesi ve farklı yapı düzenine sahip deyimler de zıt anlamlı olarak kabul edilmelidir. Zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesindeki temel ölçüt, anlamsal zıtlığa sahip olunmasıdır. Bununla birlikte zıt anlamlı deyimlerin ortaya çıkarılmasında anlamsal ve yapısal açıdan kapsamlı bir yaklaşım gerekmektedir.

E. N. Miller'a göre, deyimlerin ve bileşen ögelerinin karşıtlıklarının anlamsal bir analizi, zıt anlamlı deyimleri, zıt anlamlı sözcüklerden ayırt etmenin bir yöntemidir. Sözcük grubuyla oluşturulmuş zıt anlamlılar, deyim bileşenlerine ait olan zıt anlamlı sözcük halinde bulunan bir sözcük ögesinin anlamının karşıtlığıyla aynı değil ise deyimsel zıt anlam olarak kabul edilebilir (Miller, 1985: 49). Deyimlerin anlamının semantik açıdan bölünemediği bir gerçektir çünkü deyimleri oluşturan sözcük ögelerinin anlamı tamamen ya da kısmen birbirinden bağımsızdır bu yüzden aralarında herhangi bir anlam bağıntısı bulunmaz. Dolayısıyla zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesindeki temel kriter, deyim anlamının semantik bitişikliğe sahip olması koşuluyla anlamsal ölçüttür. Farklı yapılara ait zıt anlamlı deyimlerde bu durum net bir şekilde belli olmaktadır. Zıtlık yalnızca anlamsal açıdan ortaya çıkmaktadır. Örneğin aynı yapıya sahip olan zıt anlamlı deyim çifti “aynı hamurdan, aynı telden çalan” (*из одного теста*) - “mayası farklı, başka hamurdan” (*из другого теста*) zıt anlamlı sözcük ögelerine sahiptir. Zıt anlamlı olan “pratikte, gerçekte” (*на деле*) - “sadece yazılı olarak, sadece belgelerde” (*на бумаге*) ifadeleri sözcüksel açıdan zıt anlamlı olmayan “iş” (*дело*) ve “kâğıt” (*бумага*) ögelerine sahiptir. Buna rağmen deyimlerin, deyimsel anlamı bu ifadelerin sahip olduğu “pratik olarak” (*практически*) “teorik olarak” (*теоретически*) anlamındaki ayırt edici özelliklerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte söz konusu ögelerin edimsel (kullanımsal) zıt anlam olarak da incelenmesi mümkündür. Deyimlerde zıt anlam, birçok araştırmacıya göre, tüm deyimlerin anlamını etkileyen zıt anlamlı sözcükler ve öntakılar gibi zıtlık bileşenleri tarafından oluşturulmaktadır. Bu duruma “eli uğurlu, şans getiren kişi” (*легкая рука*) – “eli uğursuz, şanssızlık getiren kişi” (*тяжелая рука*) ve “tıkırında gitmek” (*идти в гору*) - “tepetaklak olmak” – (*катиться под гору*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. (Mardiyeva, 2003: 85). Yukarıdaki söz konusu zıt anlamlı deyimlerin oluşturulmasını hafif (*лёгкий*) - ağır (*тяжелый*) zıt anlamlı sözcükleriyle, “içinde” (*в*) “altında” (*под*) ön takıları sağlamaktadır.

E. N. Miller'e göre "çelişkili zıtlık" sözcüklerde olduğu gibi deyimlerde de genellikle olumsuzluk bildiren ekler aracılığıyla meydana gelmektedir. Bu duruma "gücüne göre, dişine göre" (*по плечу*) – "(onun) harcı değil, gücü yetmez" (*не по плечу*) ve "iyi ki, iyiye işaret" (*к добру*) - "ne yazık ki, kötüye işaret" (*не к добру*) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür. Yukarıdaki örneklerde yer alan ikinci deyimlerde olumsuzluk bildiren "değil" (*не*) önekiyle bir karşıtlık sağlanmıştır. "Karşıt zıtlık" ise aynı olmayan bileşenlerin, genetik açıdan zıt anlamlı sözcüklere kadar uzandığı aynı yapıları deyimlerin karşıtlık oluşturmasıyla ortaya çıkmaktadır (Miller, 1990: 93-94). Bu duruma "yoluna (rayına) girmek" (*входить в колею*) - "rayından (çığırından) çıkmak" (*выбиваться из колеи*) gibi zıt anlamlı deyim çiftleri örnek olarak gösterilebilir. A. İ. Molotkov, A. M. Çepasova ve E. N. Miller gibi araştırmacılar "değil" (*не*) ilgecinin zıt anlamlı deyim oluşumunda görev yaptığını ifade etmekle birlikte M. İ. Sidorenko gibi kimi araştırmacılar bunu kabul etmemektedir.

Deyimlerde zıt anlamlılık ayrıca sözcüksel, anlamsal açıdan birleşimlere de bağlıdır. Deyimlerde zıt anlam, bileşeninde yer alan zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulabileceği gibi ayrıca deyimlerin sözcük öğelerinin oluşturduğu anlamsal, bağlamsal karşıtlıkla da sağlanması mümkündür. Örneğin, "ağzı iyi laf yapıyor" (*язык хорошо подвешен*) ve "iki lafı bir araya getiremiyor" (*язык плохо подвешен*) deyimlerindeki zıtlık "iyi" (*хорошо*) – "kötü" (*плохо*) zıt anlamlı sözcükleriyle sağlanmaktadır. "Çaktırmadan, el altından, gizlice" (*из под полы*) ve "burnunun dibinden, göz göre göre" (*из под (самого) носа*) deyimleri ise sözcük öğelerinin sahip oldukları anlamsal bütünlük temelinde yani anlamsal açıdan zıtlık oluşturmaktadır.

N. V. Solovyeva ve V. L. Şabanova zıt anlamlı deyimleri sözcüksel, anlamsal açıdan üç gruba ayırmaktadır (Solov'yeva ve Şabanova, 2015: 45):

1) Bileşimlerinde ortak ya da zıt anlamlı bir bileşen barındırmadığından dolayı biçimsel açıdan aralarında bir bağıntı bulunmayan ancak karşıt anlamlara sahip olan zıt anlamlı deyimler: örneğin "sırık fasülyesi, çok uzun boylu" (*верста коломенская*) – "yerden bitme, çok kısa" (*от горшка два вершка*);

2) Bileşimlerinde zıt anlamlı sözcüklere sahip olan zıt anlamlı deyimler: örneğin “dünyayı tozpembe görmek” (*надеть розовые очки*) – “pembe gözlüklerini çıkarmak” (*снять розовые очки*);

3) Deyimlerin birinde zıtlık oluşturan bir bileşene sahip olan zıt anlamlı deyimler: örneğin “hoşuna gitmek” (*по вкусу*) - “hoşuna gitmemek” (*не по вкусу*).

N. V. Solovyeva ve V. L. Şabanova tarafından yapılan yukarıdaki bu gruplandırma zıt anlamlı deyimlerin sahip olduğu anlamsal özellikleri göz önüne sermektedir. Böylece araştırmacıların zıt anlamlı deyimlere dair geniş anlamda bir bakış açısına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

A. İ. Molotkov’a göre zıt anlamlı deyimlerin belirtilerinden biri, birimlerin bir ögesinin haricinde, birimlerin bileşim ögelerinin özdeşliği ilkesidir. Buna göre “öbür dünya” (*том свет*) – “bu dünya” (*этом свет*); “tıkırında gitmek” (*удму в гору*) - “tepetaklak olmak” (*удму под гору*) gibi deyimleri örnek olarak göstermektedir. (Mardiyeva, 2003: 89). Böyle bir anlayış tamamıyla birbirine uymayan bileşim ögelerine sahip olan deyimleri zıt anlamlı deyimlerin kapsamından çıkarmaktadır. Bu duruma “gece gece” (*на ночь глядя*) – “sabahın köründe, kargalar kahvaltı etmeden” (*ни свет, ни заря*) ve “bolluk içinde” (*Куры не клюют*) – “yok denecek kadar az” (*кот наплакал*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Oysaki söz konusu deyimler anlamsal açıdan bir karşıtlık oluşturmaktadır.

Buna göre A. İ. Molotkov zıt anlamlı deyim bileşenlerinin bir sözcük ögesi dışında tüm sözcük ögelerinin aynı olması gerektiğini ifade etmektedir; diğer karşıtlık türlerini ise “sözde zıtlık” olarak belirtmektedir (Mazitova, 2015: 6). Bize göre böyle bir anlayış zıt anlamlı deyimlerin kapsamını iyice daraltmaktadır çünkü zıt anlamlı deyimlerin her zaman zıt anlamlı sözcükler tarafından oluşturulması imkânsızdır; bu sık rastlanılan bir durum değildir. Deyimlerdeki zıt anlamlılık ölçütlerinden biri hiç şüphesiz ki zıt anlamlı sözcükler tarafından oluşturulmasıdır ancak bunun yanında, aynı bileşen ögeleri ve bir karşıt ögeye sahip olmayan deyim çiftleri de çok sayıda bulunmaktadır. Bu tür deyimler anlamsal açıdan taban tabana zıtlık oluşturmaktadır: Biz zıt anlamlı deyimlere dar anlamda yaklaşımın yanı sıra geniş anlamda yaklaşım fikrini de benimsediğimiz için her koşuldaki (aynı bileşen

ögelerine sahip olsun ya da olmasın) anlamsal zıtlık bizim için deyimlerde zıtlık bağıntısının bulunmasında temel bir ölçüt olarak kabul edilmektedir.

Zıt anlamlı deyimlere geniş açıdan yaklaşımı benimseyen V. P. Jukov ve A. V. Jukov bağlantılı bir anlama sahip sözcüklerin de kendi aralarında zıtlık bağıntısında bulunabileceğini belirtmektedirler: örneğin “herhangi bir duruma sokmak” (*приводить в состояние*) – “herhangi bir durumdan çıkarmak” (*выводить из состояния*), vb. Bunun dışında bu tür sözcüklerin birleşim özelliklerini genişletme yeteneğine sahip olduklarını bildirmektedirler (Jukov ve Jukov, 2006: 79).

Bir dil taşıyıcısı söz kültürüne, kime hitap ettiğine, dile hakim olma seviyesine ve estetik zevklerine vb. göre ayrı sözcükler, deyimler kullanmaktadır. Bunun yanında söz konusu kişi telaffuz ettiği sözcüğün ne olduğuyla ilgilenmemektedir; zıt anlamlı sözcükle birlikte zıt anlamlı deymi de kullanması mümkündür. Örneğin “İlk kar onu daima hem **sevindirmiş** hem de **kasvet vermiştir**” (*Первый снег всегда и радовал его и наводил тоску*) (L. Mamin – Sibiryak). Zıt anlamlı sözcükler ve zıt anlamlı deyimler ayrıca karşılıklı olarak yer değiştirebilir ve birbirlerini tamamlayabilir çünkü işlevsel açıdan aynıdır (Miller, 1990: 123-124). Dolayısıyla dilde zıt anlamlı deyimler ve sözcüklerin birarada kullanılması mümkündür. Bununla birlikte dilde “sözcük - sözcük”, “deyim” – “deyim” karşıtlıklarının yanı sıra “sözcük” – “deyim” ya da “deyim” – “sözcük”, “deyim – sözcük grupları”, “sözcük” – “sözcük grupları” karşıtlıklarına da oldukça sık rastlanmaktadır. Bu duruma “çalışmak” (*трудиться*) – “aylaklık etmek” (*валять дурака*), “yakın” (*близко*) - “cehennemin dibinde” (*у черта на куличках*) gibi zıt anlam çiftlerini örnek olarak göstermek mümkündür.

Zıt anlamlı sözcük ve deyimlerin bir arada kullanılmasının nedenleri arasında dilde anlamların benzer bir zıtlığını oluşturacak sözcüklerin bulunmaması ve konuşan kişinin karşısındaki kişiler üzerinde bir etki bırakma ve renkli bir anlatım yaratma isteği yatmaktadır (Solovyeva ve Şabanova, 2015: 45; Miller, 1990: 125). Bize göre zıt anlamlı deyimler daha renkli bir anlatıma sahiptir. Örneğin, “dostça” (*дружеский*) – “düşmanca” (*враждебный*) zıt anlamlı sözcüklerinin sahip oldukları semantik anlam “aralarından su sızmaz” (*водой не разольешь*) – “kedi, köpek gibi olmak” (*как кошка с собакой*) zıt anlamlı deyim çiftinde daha ifadeli ve renkli bir

anlatıma kavuşmaktadır. Dolayısıyla zıt anlamlı sözcük ve deyimler, üslupsal ve anlamsal açıdan bazı farklılıklara sahiptir.

A. İ. Molotkov zıt anlamlı deyimlerin sözcüksel anlam kapsamının her zaman aynı olmadığını düşünmektedir: Zıt anlamlı deyim çiftleri aynı niceliksel anlamlara sahip olmayabilir ya da biri tek anlamlı diğeri çok anlamlı bir deyim olabilir. Araştırmacının bahsettiği bu durum herhangi bir zıtlık bağıntısında karşılaştırılan deyimlerin bütün anlamlarıyla değil sadece bunlardan biri ya da birkaçıyla zıtlık oluşturmasını açıklamaktadır. Örneğin “tıkırında gitmek” (*удти / пойти в горы*) - “tepetaklak olmak” (*удти / пойти под горы*) zıt anlamlı deyim çiftinde yer alan her iki deyim de ikişer anlama sahiptir. Birinci deyim “yükselmek, ilerlemek, iyi bir konuma gelmek, kariyer yapmak” ve “herhangi bir şeyde olumlu yönde gelişmek, başarılı olmak” anlamlarına; ikinci deyim ise “olumsuz yönde gelişmek, herhangi bir şeyde gözle görülür bir biçimde kötüleşmek” ve “hayatla ilgili sona doğru yaklaşmak yani ölmek üzere olmak” anlamlarına gelmektedir. Bu deyimler anlamlarından yalnızca biriyle zıtlık bağıntısı oluşturmaktadır (Molotkov, 1977: 162). Benzer bir şekilde E R. Mardiyeva da bu konuya değinmekle birlikte çok anlamlı deyimlerin aynı anda birkaç deyimle birlikte zıt anlam oluşturabileceğini belirtmektedir. Örneğin “el altında, yanı başında” (*под рукой*) - “cehennemin dibinde” (*у черта на куличках*); “el altından, gizlice” (*под рукой*) “apaçık, gizlisi saklısı olmamak” (*на глазах*) ve “birine bağımlı” (*под рукой*) – kendi kafasına göre, kimseye bağımlı değil” (*сам себе голова*) (Mardiyeva, 2003: 90) deyimlerinde “çok yakın” (*под рукой*) deyimini üç farklı deyimle zıt anlam çifti oluşturmaktadır. Zıt anlamlı deyim araştırmalarında deyimlerin çok anlamlı olup olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bazı çok anlamlı deyimler sahip olduğu bütün anlamlarla zıt anlam çifti oluşturabilirken, bazı çok anlamlı deyimler de sahip oldukları birincil ya da ikincil anlamlarıyla zıt anlam çifti oluşturabilmektedir. Bu yüzden deyimler arasındaki zıtlık bağıntısını ortaya çıkarmadan önce deyimlerin anlam kapsamı etraflıca gözden geçirilmelidir.

Zıt anlamlı deyimler, zıt anlamlı sözcükler ile eş anlamlı sözcüklerin sahip olduğu bağlantıya benzer bir şekilde eş anlamlı deyimlerle yakın bir ilişki içerisindedir. Misal “bir eli yağda bir eli balda” (*как сыр в масле кататься*) deyimini yalnızca “kıt kanaat geçinmek” (*перебиваться с хлеба на квас*) deyimine değil

ayrıca “kıt kanaat geçinmek, bir lokma bir hırka geçinmek” (*перебиваться с куска на кусок*) deyimine de zıtlık oluşturmaktadır; “ortamı yumuşatmak” (*сгладить острые углы*) deyimini “yangına körükle gitmek, ortalığı iyice kızıştırmak” (*подлить масла в огонь*) ve “gaza getirmek, ortalığı kızıştırmak, havaya sokmak” (*поддать пару (жару)*) deyimleriyle zıt anlam oluşturmaktadır. Bununla birlikte sözcüklerde olduğu gibi deyimlerde de zıt anlamlıların iki yönlü eş anlamlıları bulunmaktadır. Örneğin “dünyanın öbür ucunda” (*на краю света*), “cehennemin dibinde” (*у черта на куличках*) deyimleri eş anlamlı deyimler olan “hemen şuracıkta, hemen ileride” (*под боком*) ve “iki adım ötede” (*рукой подать*) deyimlerine anlamsal açıdan zıtlık oluşturmaktadır (Mardiyeva, 2003: 90; Miller, 1990: 118-119).

Bir deyim birimi, kendi içinde farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Deyim biriminin sahip olduğu bu farklı anlamlar, kendi içinde birbirine karşıtlık oluşturabilir. Böyle bir durumda “deyim içi karşıt anlamlılık” (***фразеологическая энантисемия***) olgusundan bahsetmek gerekmektedir (Solovyeva, 2019: 66). Örneğin *войти в тело* deyimini ilk olarak “şışmanlamak, kilo almak”, ikinci olarak ise “zayıflamak, fazla kilolarını vermek, fit bir görünüm kazanmak”; *пережить (самого) себя* deyimini ilk olarak “ölümsüzleşmek, hep sözü edilmek”, ikinci olarak ise “kendini tüketmek, anlamını yitirmek (hayattayken)” (Mardiyeva, 2003: 91); *выйти из окопов* deyimini ilk olarak “savaşmayı durdurmak” ikinci olarak “atağa geçmek”; *на днях* deyimini ilk olarak “geçenlerde” ikinci olarak “bugünlerde”; *проливать кровь* deyimini ilk olarak “kendinin kanını akıtmak” ikinci olarak da “başkasının kanını akıtmak” anlamlarına gelmektedir (Kiseleva, 2011: 312). Örneklerden de anlaşılacağı üzere zıt anlamlı sözcüklerde olduğu gibi zıt anlamlı deyimlerde de sözcük içi karşıt anlamlılık olgusu ikili bir anlam belirtmektedir.

Edebi metinler ya da gazete, dergi, makale gibi çeşitli süreli yayınlar üzerinde yapılan incelemeler, zıt anlamlı deyimlerin zıt anlamlı sözcükler kadar herhangi bir bağlam içerisinde sıklıkla kullanılmadığını göstermektedir. Zıt anlamlı sözcükler çoğu zaman herhangi bir metin içerisinde anlamı güçlendirmek, söyleyişi güzelleştirmek için sık sık yer almaktadır. Zıt anlamlı deyimler ise hem sözde hem de metinde çok nadir olarak bir arada kullanılmaktadır. Bu yüzden zıt anlamlı deyimler dil sisteminde daha kısıtlı bir kullanım alanına sahiptir. Zıt anlamlı deyimler,

çeşitli dilsel ve sözsel bağlamlarda zıt anlamlı sözcükler kadar kökleşmiş bir biçimde yer almazlar; daha az fark edilmektedir.

Bu yüzden E. N. Miller'a göre, zıt anlamlı deyimlerin varlığı, karşıt ifadelerde ve sözcüksel açıdan farklı bileşenlerden meydana gelen deyim birimleri tarafından oluşturulan sözsel karşılaştırmalarda ortaya çıkarılmalıdır (Miller, 1990: 95). Anlamların karşıtlığına genellikle bağlamdan yani anlamsal alandan ulaşılmaktadır. Her ne kadar dar bir bağlamda zıt anlamlı deyimlerin karşıtlık oluşturması pek olağan olmasa da yine de bu tür karşıtlıkların tespit edilmesi mümkündür (Miller, 1985: 53).

Zıt anlamlı deyimlerin nadir olarak karşıtlık oluşturmasının nedenleri bizzat deyimlerin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin “yakın” (*близко*) – “uzak” (*далеко*) ve “iki adım ötede” (*рукой подать*) – “cehennemin dibinde” (*у черта на куличках*) karşıtlıklarını kıyaslarsak ikinci çiftin karşı karşıya getirilmesinin önündeki engel deyimlerin anlamlarının renkli bir biçimde ifade edilmesidir. Örneğin “çok uzak değil, hatta yakın denilebilir” (*это не очень далеко, можно даже сказать близко*) cümlesinde “uzak” (*далеко*) ve “yakın” (*близко*) zıt anlamlı sözcüklerinin kullanılması ve karşıtlık oluşturması tamamen uygundur, kabul edilebilir; buna karşılık üslupsal açıdan normal bir ifade türü olan şu cümle “cehennemin dibinde değil, hatta iki adım ötede denilebilir” (*это не очень у черта на куличках, можно даже сказать рукой подать*) uygun değildir, kabul edilemez; duygu durumu açısından renklendirilmiş deyimler zıt anlamlı sözcüklerle (“uzak” (*далеко*)- “yakın” (*близко*)) karşılaştırıldığında güçlendirilmiştir ve aynı zamanda anlamları bir dereceye kadar somutlaştırılmıştır bu yüzden karşıtlıklarının bağıntı kurmasına meydan verilmez (Miller, 1978: 56-57).

Deyimlerin çoğu kez dar bir bağlamda bir arada kullanımını engelleyen şey, birçok deyimın ifade araçlarıyla oluşturduğu söz doygunluğu ve dolayısıyla iletilen düşüncenin yapmacıklık ve ayrıca belirsizlik içereceği tehlikesiyle birlikte anlamların imgesellik taşımasıdır. Örneğin “Çocuklar, siz ne yapıyorsunuz? Arkadaşlarınız çalışıyor siz ise işsiz güçsüz dolaşıyorsunuz!” (*Что же вы, ребята, ваши товарищи работают, а вы бездельничаете!*) cümlesi normatif, standart bir kullanımdır. Diğer cümlede ise biçimsel açıdan deyimlerin neden olduğu bir fazlalık

göze çarpmaktadır: “Çocuklar, siz ne yapıyorsunuz? Arkadaşlarınız kan ter içinde kalıncaya kadar çalışıyor siz ise boş gezenin baş kalfalığını yapıyorsunuz! (*что же вы, ребята, ващи товарищи потом умываются, а вы собак гоняете!*) (Miller, 1990: 96). Dolayısıyla dar bir bağlamda zıt anlamlı deyimlerin karşıtlık oluşturması nadir rastlanan bir durumdur. Nitekim söz konusu böyle bir bağlamda zıt anlamlı deyimlerin bir arada kullanılması biçimsel ve anlamsal açıdan genellikle fazla, gereksiz bir renkli anlatıma ve anlam karmaşasına sebebiyet vermektedir.

E. R. Mardiyeva da zıt anlamlı deyimlerin bir arada çok nadir kullanıldığını belirtmekle birlikte S. Skitalets ve İ. S. Turgenyev'den şu örnekleri vermektedir:

Peki, neden yaşam bu kalbi gençliğinde ısıtmadı? Niçin bana hoşgörüyü yaklaştırmadı? Niçin hayat bana ters davrandı?” (И зачем жизнь не пригрела это сердце смолodu, зачем она **не погладила** меня **по головке**, зачем **против шерсти погладила**?) (Skitalets); “Hiçbir şey aylıklık edip oturup kalmama ve seyirci olmama engel olmadı ancak sen kolları sıvayıp emek vermek, çalışmak, tarlaya gitmek zorunda kaldın” (Ничто не мешало сидеть сиднем да оставаться зрителем, **сложив руки**; а ты должен был выйти в поле, **засучив рукава**, трудиться, работать) (Turgenyev).

E. R. Mardiyeva bu durumun deyimlerin doğasıyla açıklandığını belirtmektedir. Deyimlerin önemli bir bölümünün anlatımsal, mecazi doğası zıt anlamlı deyimlerin genellikle dar bir bağlamda birlikte kullanılmasını engellemektedir (Mardiyeva, 2003: 91).

Herhangi bir bildirişim sırasında ya da başka bir dil sisteminde bir zıt anlamlı deyim çifti zihninizde genellikle hazır halde bulunmaz. Oysaki zıt anlamlı sözcükler eğer bir zıt anlamlı karşılığa sahip ise hemen zihninizde çağrışım yapmaktadır. Bazı durumlarda bir deyim için zıt anlamlı bir deyim karşılığı arandığı zaman çoğunlukla zıt anlamlı bir deyim yerine zıt anlamlı bir sözcük zihninizde belirivermektedir. Bize göre bu durumun nedenleri arasında sözcüklere kıyasla bir sözcük grubu halinde bulunan deyimlerin niceliksel açıdan iki ya da daha fazla sözcükten oluşması ve bu yüzden eksiksiz bir biçimde hatırlanmasının kimi zaman mümkün olmamasıdır. Nitekim zıt anlamlı deyimlerin ayrıca dilde, sözde, metinde sözcüklere göre daha sınırlı bir şekilde kullanılması bu birimlerin etkinliğini ve işlevliğini azaltmaktadır. Bununla birlikte zıt anlamlı deyimlerin dil taşıyıcıları tarafından kullanımı belirli bir

bilgi birikimini dolayısıyla da bu deyimlerin etkin bir biçimde okunmasını, işitilmesini, yazılmasını ve kullanılmasını gerektirmektedir.

Sonuç olarak zıt anlamlı deyimlerin konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Hangi deyim çiftinin zıt anlam oluşturup oluşturmadığı da araştırmacıların görüşlerine göre farklılıklar taşımaktadır. Zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesine dair dar ve geniş yaklaşım olmak üzere farklı görüşler bulunsa da zıt anlamlı deyim araştırmalarında anlamların birbirine karşı oluşturduğu zıtlık en temel ölçüttür. Zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesinde sahip oldukları anlamların karşılaştırılması, analiz edilmesi büyük bir önem teşkil etmektedir. En belirgin zıt anlamlı deyim grupları bileşim açısından kısmen uygun düşmekle birlikte anlam açısından karşıtlık oluşturan öğelere sahip dil birimleridir. Deyimler kendi aralarında tam bir zıtlık oluşturabileceği gibi genellikle zayıf ya da kısmi bir zıtlık da oluşturmaktadır. Bu bağlamda zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesindeki en önemli etken deyimlerin karşıt bir anlama sahip olması ve karşıtlık içeren bağlamlarda kullanılmasıdır. Aynı yapısal düzen ve sözcüksel uyumun ise ek özellikler olarak kabul edilmesi daha uygundur.

4.2. Rusçada Zıt Anlamlı Deyim Araştırmalarının Tarihsel Gelişimi

Rus dilbiliminde zıt anlamlı deyimler üzerine yapılan araştırmalar 1960'lı yıllarda başlamıştır. İngiliz ve Alman deyimbilimi üzerine araştırmalar yapan L. A. Gryaznova, A. İ. Alehina ve N. M. Sidyakova söz konusu konuya eğilen ilk araştırmacılar arasında yer almaktadırlar. Daha sonra A. Ts. Akopyan, A. İ. Molotkov, M. İ. Sidorenko gibi araştırmacılar Rusça zıt anlamlı deyimler konusunu araştırmaya başlamışlardır. Zıt anlamlı deyimlerin araştırılması farklı yönlerde gerçekleşmiştir: 1960-1990'lı yıllarda zıt anlamlı deyim ölçütleri açığa çıkarılmıştır. Bu konuda 1964 yılında N. M. Sidyakova, L. A. Gryaznova; 1967 ve 1977 yıllarında A. İ. Molotkov; 1968 yılında A. İ. Alehina; 1971 yılında A. M. Emirova; 1969, 1983 ve 1985 yıllarında M. İ. Sidorenko; 1986 yılında A. V. Kunin; 1987 yılında A. G. Nazaryan; 1990 yılında E. N. Miller gibi araştırmacılar çalışmalar yapmışlardır. Zıt anlamlı deyimlerin oluşum özelliklerinin belirlenmesi ve yapısal, anlamsal açıdan özellikleri 1968 yılında A. İ. Alehina; 1969 ve 1985 yıllarında M. İ. Sidorenko; 1986 yılında A. V. Kunin; 1993 yılında O. İ. Avdeyeva ve 1996 yılında A. V. Sviridova gibi

araştırmacılar tarafından incelenmiştir. 1968 yılında A. İ. Alehina, 1969 ve 1985 yıllarında M. İ. Sidorenko; 1977 yılında L. P. Zimina; 1980 ve 1990 yıllarında E. N. Miller; 1986 yılında A. V. Kunin; 1998 yılında G. B. Mardanova gibi araştırmacılar zıt anlamlı ve eş anlamlı deyimlerin etkileşim özelliğini araştırmışlardır. 1976 yılında V. B. Sinyuk ve 1977 yılında L. P. Zimina tarafından zıt anlamlı deyim öğelerinin özelliği üzerine; 1964 ve 1966 yıllarında L. A. Gryaznova; 1990 yılında E. N. Miller ve 1993 yılında N. F. Alefirenko tarafından deyimlerin ve sözcüklerin zıtlığı üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. 1964 ve 1966 yıllarında L. A. Gryaznova; 1968 ve 1971 yıllarında A. İ. Alehina; 1976 yılında S. A. Barkisyan; 1985 yılında M. İ. Sidorenko; 1993 yılında N. F. Alefirenko ve 1990 yılında E. N. Miller karşılaştırmalı olarak zıt anlamlı deyim ve sözcükleri incelemişlerdir. 1970 yılında T. A. Bertagayev; 1970 ve 1972 yıllarında G. Ts. Pyurbeyev; 1981 yılında J. K. Konakbayeva; 1998 yılında G. B. Mardanova ve diğer araştırmacılar tarafından farklı dillerde zıt anlamlı deyimlerin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. 1968 yılında A. İ. Alehina; 1977 yılında L. P. Zimina; 1980 ve 1990 yıllarında E. N. Miller tarafından dilde zıt anlamlı deyimlerin işlevi araştırılmıştır. 1970 ve 1979 yıllarında Yu. A. Gvozdev; L. A. Vvedenskaya ve Baranov tarafından okullarda zıt anlamlı deyimlerin öğretim yöntemleriyle ilgili meseleler ortaya koyulmuştur. Bu konuyla ilgili batılı araştırmacılardan A. Levin-Steimann (1992), İ. Rudolf (1996) ve vd. çalışmalarda bulunmuşlardır (Mardiyeva, 2003:75-76).

Zıt anlamlı deyimler konusu özellikle A. İ. Molotkov, M. İ. Sidorenko, A. V. Kunin, L. P. Zimina ve E. N. Miller'ın çalışmalarında ele alınmış ve büyük bir gelişim göstermiştir. Sovyet ve Rus bilim insanları tarafından zıt anlamlı deyimler üzerine yapılan bu tür çalışmalar özellikle Alman, İngiliz ve Fransız dilleri üzerine araştırmalar yapan bilim insanları tarafından ortaya koyulmuştur. Misal A. V. Kunin ve A. İ. Alehina İngilizce zıt anlamlı deyimleri, L. P. Zimina ve E. N. Miller Almanca zıt anlamlı deyimleri, A. G. Nazaryan da Fransızca zıt anlamlı deyimleri incelemişlerdir. Sözü geçen bilim insanları tarafından yapılan bu çalışmalarda Almanca, İngilizce veya Fransızcada bulunan deyim ve sözcüklerin zıt anlam bağıntıları gösterilmiş ve sınıflandırılmıştır. Bunun yanı sıra bazı araştırmacılar, çalışmalarında Rusça zıt anlamlı deyimleri de incelemiştir.

Bununla birlikte E. N. Miller, L. A. Vvedenskaya, L. A. Novikov, Yu. V. Fedosov'un zıt anlam üzerine yaptıkları temel çalışmalar, zıt anlamın esası, sınırları ve doğasının belirlenmesine dair var olan farklı görüşleri gözler önüne sermiştir. A. İ. Alehina, L. P. Zimina, N. P. Kolesnikova, M. İ. Sidorenko, A. M. Emirova gibi araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda gösterilen zıt anlam çiftleri arasında anlamsal, üslupsal, yapısal ve işlevsel açıdan benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır (Alefirenko ve Semenenko, 2009: 75-76).

Zıt anlamlı deyimler üzerine çalışmalarda bulunan araştırmacılar arasında E. N. Miller'e ayrıca değinmek gerekmektedir. Bilim insanı bu konuyu tüm yönleriyle ortaya koymuş olup her açıdan eksiksiz önemli açıklamalarda bulunmuştur. Araştırmacı zıtlık kavramını diliçi ve dildışı tüm yönleriyle ele almış; zıt anlamlı deyimler konusunu kuramsal bir temele kavuşturmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra zıt anlama dair yayınladığı eserlerinde hem zıt anlamlı sözcüklerin hem de zıt anlamlı deyimlerin ayrıntılı zıtlık analizlerini gerçekleştirmiş, derinlemesine materyal incelemelerinde bulunmuş ve çok çeşitli örnekler sunmuştur. Bu bağlamda E. N. Miller zıt anlamlı sözcükler ile zıt anlamlı deyimlerin birbirini tamamladığını ve gelişim koşullarının aynı olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, eserlerinde sunduğu materyal incelemeleriyle birlikte zıt anlamlı deyimlerin tespit edilmesinde ve bir zıt anlamlı deyimler sözlüğünün oluşturulmasında araştırmacılara eşsiz bir kaynak sunmuştur.

Zıt anlamlı deyimlerin kavramsal ve kuramsal olarak açıklanmasına, sınıflandırılmasına dair yapılan çalışmaların yanı sıra N. V. Basko yabancı öğrencilere deyimlerin öğretilmesinde zıtlık ilkesinden yararlanmanın mümkün olduğunu bildirmektedir. Ona göre zıtlık ilkesi, dilin sözcüksel, anlamsal sistemindeki esaslardan biridir. Yaşamın temelinde bulunan zıtlık, insanı çevreleyen nesneler, eylemler, nitelikler ve özellikler arasındaki karşıtlığın birliğine dayanmaktadır. Bu yüzden zıt anlamlı sözcükleri arayıp bulma gereksinimi tüm insanlarda olduğu gibi yabancı öğrencilerde de ortaya çıkmaktadır. Nitekim araştırmacı Rus dilini öğrenen yabancı öğrencilere örneğin "nicelik" kavramıyla ilgili deyimlerin zıtlık ilişkisi temelinde öğretilbileceğini ifade etmektedir. Bu kavramı, deyimler aracılığıyla "çok, büyük miktarda" ve "az, az miktarda" gibi karşıtlık temelinde kültürelbilimsel açıdan inceleyerek çeşitli zıt anlamlı deyim gruplarında ortaya koymaktadır: örneğin

aşağıdaki deyimler, bir şeyin ya da insanların çok sayıda olmasını ifade etmektedir: “çok bol, haddi hesabı yok” (*непочатый край*); “uçsuz bucaksız” (*конца-краю не видно*); “derdi, tasası boyunu aşmış” (*полон рот*) (kaygı, uğraşıyla ilgili); “iş başından aşkın” (*по горло*) (işlerle ilgili); “tıklım tıklım, iğne atsan yere düşmez” (*яблоку негде упасть*) (insanlarla ilgili); “para içinde yüzüyor, bolluk içinde” (*куры не клюют*) (parayla ilgili); “istemediğin kadar bol, çok fazla” (*хоть пруд пруди*); “sayısız, çok fazla, insandan geçilmiyor” (*отбою нет / нет отбоя*) (insanlarla ilgili); “ne kadar istersen” (*сколько душе угодно*) ve “aslan payı” (*львиная доля*) vb. Aşağıdaki deyimler ise bir şeyin ya da insanların az sayıda olmasını ifade etmektedir: “parmakla sayılacak kadar az” (*по пальцам можно пересчитать*); “çok az, yok denecek kadar az” (*кот наплакал*); “ucu ucuna, yetecek kadar” (*в обрез*); “devede kulak, çok az” (*капля в море*) ve “tamtakır” (*шаром покати*) vb. Rusçanın deyim hazinesinde çokluğu, büyüklüğü ifade eden deyimlerin, azlığı, küçüklüğü ifade edenlere göre daha geniş bir yer tutması belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu durum N. V. Basko’ya göre muhtemelen ülke yüzölçümünün sahip olduğu geniş toprakların duyumsanmasına bağlı olarak, Rus insanının büyük, iri, geniş olan her şeye karşı doğal eğilimiyle açıklanmaktadır (Basko, 2018: 230-231). Böylece deyimlerin karşıt kavramlar temelinde kültürelbilimsel açıdan incelenmesiyle birlikte dilsel, toplumsal ve kültürel açıdan ilginç sonuçlara ulaşılması mümkündür. Ayrıca, yabancı öğrencilere dil, kültür ve deyimlerin öğretilmesinde zıtlık ilkesinden yararlanılabilir.

Zıt anlamlı deyimlere dair yayımlanan araştırma kitaplarının, makalelerin yanı sıra 2003 yılında E. R. Mardiyeva tarafından yayımlanan “Rusça Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü Oluşturma İlkeleri” (*Принципы составления словаря фразеологических антонимов русского языка*) adlı doktora tezi bütüncül bir araştırma sunması bakımından dikkat çekmektedir. Araştırmacı çalışmasında zıtlık kavramını etkileyen diliçi ve dildişi tüm etkenleri göz önünde bulundurarak Rus dilbiliminde ilk defa Rusça zıt anlamlı deyimler sözlüğünü hazırlama girişiminde bulunmuştur. 2007 yılında ise deyimbilim alanında bir ilk olan “Rusça Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических антонимов русского языка*)’nü yayımlamıştır. Söz konusu sözlükte üç yüz adet zıt anlamlı deyim çifti yer almaktadır. Sözlükte yer alan söz konusu deyimler kavramsal sınıflandırma temelinde sıralanmıştır. Bunun yanı sıra konuyla ilgili bir dizi makale yayımlamıştır.

Son yıllarda E. R. Mardiyeva'nın yanı sıra başta M. S. Pestova (2014) olmak üzere İ. U. Adjiyeva (2012), E. İ. Mazitova (2015), K. L. Kiseleva (2011), N. V. Solovyeva ve V. P. Şabanova (2015) gibi araştırmacılar zıt anlamlı deyimler üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Araştırmalarımız neticesinde ülkemizde zıt anlamlı deyimler üzerine yayımlanmış herhangi bir sözlük, tez ya da araştırmaya ulaşamamıştır. Bununla birlikte 2009 yılında Murat Uluoğlu tarafından hazırlanan "Rusçada Fiilli Deyimlerin Yapısal, Anlamsal ve Dilbilgisel Özellikleri" adlı doktora tezinin "fiilli deyimlerin anlamsal özellikleri" başlıklı dördüncü bölümü dikkat çekmektedir. Araştırmacı, çalışmasının bu bölümünde fiilli deyimlerde eş anlamlılık, fiilli deyimlerde çok anlamlılık, fiilli deyimlerde eş seslilik alt başlıklarının yanı sıra fiilli deyimlerde karşıt anlamlılık konusuna da yer vermiştir.

4.3. Rusçada Zıt Anlamlı Deyimleri Sınıflandırma Çeşitleri

Zıt anlamlı deyimlerin sınıflandırılmasına dair çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu bağlamda zıt anlamlı deyimler anlamsal, yapısal, biçimsel, dilbilgisel ve üslupsal açıdan birçok farklı özellikler göz önünde bulundurularak sınıflandırılmaktadır. Yapılan birçok sınıflandırmanın içinde E. N. Miller, A. V. Kunin, M. İ. Sidorenko, A. M. Emirova, A. G. Nazaryan, L. P. Zimina ve A. İ. Alehina gibi araştırmacıların sınıflandırma türleri ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte yapılan zıt anlamlı deyim araştırmalarında, anlamsal özelliklerine göre yapılan sınıflandırma türleri ağırlık kazanmaktadır.

Araştırmacılar, zıt anlamlı deyimleri genellikle anlamsal özelliklerine göre sınıflandırmaktadır. M. İ. Sidorenko, zıt anlamlı deyimleri anlamsal özelliklerine yani zıtlığın özelliğine göre; E. N. Miller, anlambirimcik demetlerinin düz ve yan anlamlarının karşılıklı etkileşim özelliğine göre; A. V. Kunin, zıt anlamlı deyimlerin grupsal olarak anlam bağıntısı olanaklarına göre sınıflandırmaktadır. E. N. Miller ayrıca zıt anlamlı deyimleri dar bir bağlamda karşılaştırılma olanaklarına ve sözcüksel, anlamsal birleşimine göre sınıflandırmaktadır. Yapısal açıdan ise L. P. Zimina ve M. İ. Sidorenko gibi araştırmacılar yapısal, dilbilgisel sınıflandırma şeklini; E. N. Miller'in yanı sıra A. İ. Alehina, M. İ. Sidorenko ve A. M. Emirova gibi araştırmacılar da yapısal, ögesel sınıflandırma şeklini önermektedirler. Yukarıda belirtilenlerden başka birçok sınıflandırma türü bulunmaktadır: A. G. Nazaryan,

sözcüksel, dilbilgisel bileşim çözümlemesi temeline göre; M. İ. Sidorenko, dizisel bir bakış açısına göre; E. N. Miller, simetrik, asimetrik özelliğine göre; A. V. Kunin, biçemsel aitliğine göre sınıflandırmaktadır. Bunun dışında L. P. Zimina gibi kimi deyimbilimciler içyapısal ve içsistemsel zıt anlamlıları ayırmaktadır. E. N. Miller tarafından zıt anlamlı deyimler ayrıca dilsel (*языковые*) ve sözsel (*речевые*) (bağlamsal, bireysel-yazarsal) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Mardiyeva, 2003: 94). Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere deyimbilimciler tarafından zıt anlamlı deyimlerin sınıflandırılmasına dair birçok farklı yaklaşım geliştirilmiştir. Bununla birlikte yapılan birçok sınıflandırmanın temelinde ise deyimlerin anlamsal özellikleri bulunmaktadır. Bu yüzden bizim çalışmamızda da anlamsal açıdan yapılan sınıflandırmalar ön planda tutulmuştur.

Zıt anlamlı deyim araştırmalarında bulunan bilim insanlarından M. İ. Sidorenko, zıt anlamlı deyimlerin anlamsal açıdan sınıflandırılmasını önermektedir. Araştırmacı yaptığı bu sınıflandırmayı, ilk kez L. A. Novikov tarafından detaylı bir şekilde sözcükler üzerine yapılan zıtlık incelemesine dayandırmaktadır. M. İ. Sidorenko'nun yaptığı bu sınıflandırmaya göre zıt anlamlı deyimler aşağıdaki gibi üç gruba ayrılmaktadır (Sidorenko'dan akt. Mardiyeva, 2003: 94-95):

a) “Karşıt (dereceli) zıt anlamlılar” (**контрарные (градуальные) антонимы**): Bu grupta yer alan zıt anlamlılar, niteliksel zıtlığı belirtmektedir. Karşıt zıt anlamlı deyimlere “parmaklarını yersin” (*пальчики оближешь*) - “ağızına koymazsın” (*в рот не возьмешь*); “dev gibi” (*с коломенскую версту*) - “cüce gibi” (*чуть от земли не видно*) ve “çok kötü, berbat, iğrenç” (*из рук вон*) - “çok iyi, harika” (*на большой палец*) gibi deyim çiftleri örnek olarak verilebilir. Bu türe ait zıt anlamlı deyimlerin karşıtlığı dereceli bir nitelik taşımaktadır dolayısıyla karşıt zıt anlamlılar arasında ara bir ögenin olması da mümkündür. Bu duruma ağzı süt kokuyor, acemi çaylak” (*молоко на губах не обсохло*) - “hayatının (gençliğinin) baharında” (*в цвете лет*) - “ömrünün son baharında” (*на закате дней*) gibi deyim grupları örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu karşıt (dereceli) zıt anlamlı deyimler genellikle isimli ve zarflı deyimleri içermektedir.

b)“Bütünleyici zıt anlamlılar” (**комплементарные антонимы**): Zıt anlamlı deyimlerin bütünleyici ilişkileri, karşılaştırılan ögelerin karşılıklı maksimum

tamamlayıcılığı üzerine kuruludur. Bu duruma “hedefi tam on ikiden vurmak, tam isabet ettirmek” (*бить прямо в цель*) - “ıskalamak, hedefini bulmamak” (*бить мимо цели*) ve “yoluna çıkmak, engel olmak, önüne çıkmak” (*заступать дорогу*) - “olanak sağlamak, önünü açmak, şans vermek” (*уступать дорогу*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Bir deyim ögesinin anlamı diğer deyim ögesinin anlamını yadsımaktadır yani olumsuzlamaktadır; bu durumda üçüncü bir unsur mümkün değildir. Bütünleyici zıt anlamlılar genellikle sıfatlı ve fiili deyimleri içermektedir.

c)“Vektörel Zıt Anlamlılar” (**векторные антонимы**): Vektörel zıt anlamlı deyimler, hareketin karşıtsal yönünü, özelliklerini ve niteliklerini ifade etmektedir. Bu duruma “maskesini indirmek, gerçek yüzünü ortaya koymak” (*сбрасывать маску*) – “ikiyüzlü davranmak, gerçek kişiliğini gizlemek” (*надевать маску*); “hem size hem bize” (*и нашим и вашим*) - “ne size ne bize” (*ни нашим ни вашим*) ve “önemi, itibarı yükselmek, nüfuzu, itibarı artmak” (*акции повышаются*) - “önemi, itibarı, nüfuzu düşmek, itibardan düşmek” (*акции падают*) gibi deyim çiftleri örnek olarak gösterilebilir.

E. R. Mardiyeva (2003: 95) M. İ. Sidorenko’nun yukarıda yapmış olduğu bu sınıflandırma türüne ek olarak “evrişik karşıt anlamlılık” (**конверсивные антонимы**) adlı dördüncü bir grup daha eklemektedir. Evrişik zıt anlamlı deyimler, aynı ilişkiyi karşıt bakış açılarıyla ifade etmektedir. Bu duruma “ders vermek” (*дать урок*) – “ders almak” (*получить урок*) ve “para üstünü vermek” (*дать сдачу*) – “para üstünü almak” (*получить сдачу*) gibi deyim çiftlerini örnek vermek mümkündür. Söz konusu bu sınıflandırma, zıt anlamlı sözcükleri ve zıt anlamlı deyimleri bir araya getirmektedir.

M. İ. Sidorenko’nun yanı sıra zıt anlamlı deyimlerin anlamsal açıdan sınıflandırılmasını öneren bir diğer araştırmacı olan E. N. Miller (1990:103) ise zıt anlamlı deyimleri “anlambirimcik demetine göre sınıflandırma” (**семейная классификация**) türünü öne sürmektedir. Bu sınıflandırmanın temelinde M. M. Kopilenko ve Z. D. Popova’nın anlambirimcik demetlerini beşe ayırdığı bir gruplandırma yatmaktadır. M. M. Kopilenko ve Z. D. Popova’ya ait olan bu gruplandırmanın temelinde de V. V. Vinogradov’un sözlükbirimin anlamsal içeriğinin tipolojisi üzerine olan öğretisi yer almaktadır.

Bu bağlamda M. M. Kopilenko ve Z. D. Popova anlambiricik demetlerini beş çeşit gruba ayırmayı önermektedirler (Kopilenko ve Popova, 1978: 51-76):

- 1) Doğrudan düz anlamıyla uyum sağlayan, insanların tecrübeleri yoluyla bildiği, bağlam dışında sözlükbirim içinde tanınan birincil düzanlamsal anlambiricik demeti (*денотативная семема*) (Д1): örneğin burun (yüzün bir bölümü);
- 2) Bir düz anlamı başka bir düz anlamla benzerlik kurarak ifade eden ikincil düzanlamsal anlambiricik demeti (Д2): örneğin burun (geminin);
- 3) Mantıksal açıdan aynı sözlükbirimin düzanlamsal anlambiricik demetiyle bağlantılı olan ve onun tarafından temellendirilen yananlamsal anlambiricik demeti (*коннотативная семема*) (К1): örneğin “balık hafızalı” (*куриная память*)¹⁵ – hafızası aynı balık¹⁶ gibidir. Bu duruma “kurtpençesi” (*волчья лапа*), “kurt kürkü” (*волчья шуба*) gibi başka örnekler de vermek mümkündür. Bu örneklerdeki “kurt, kurtla ilgili” (*волчья*) anlambiricik demeti başka bir sözlükbirime sahip değildir, son örnekte ise kurt kürkünden yapılan kürk anlamını ifade etmektedir. Bu ifadelerin arasındaki anlam bağıntısı çok açıktır. Bu gruptaki anlambiricik demetleri, özel bir değerlendirme, imgesellik taşımakla birlikte yukarıdaki örneklerden de anlaşılabileceği üzere sahip oldukları kavramsal içeriği de korumaktadır.
- 4) Mantıksal açıdan herhangi bir sözlükbiriminin düzanlamsal anlambiricik demetiyle hiçbir şekilde bağdaşmayan yananlamsal anlambiricik demeti (*коннотативная семема*) (К2): örneğin sarhoş kişiler için söylenen “dumanlı başıyla, sarhoş haliyle” anlamına gelen *по пьяной лавочке* deyiminde “dükkân” anlamına gelen *лавочка* sözcüğü ve “sarhoş” anlamına gelen *пьяный* sözcüğü arasında herhangi bir anlam bağıntısı bulunmamaktadır.
- 5) Sahip olduğundan başka hiçbir anlambiricik demetine sahip olmayan sözlükbirimlerle ifade edilen yananlamsal anlambiricik demeti: örneğin “çabucak kaçmak, tabanları yağlamak” (*дать стрекача*) deyiminde *стрекач* sözcüğü yalnızca bu deyim içerisinde kullanılmakta ve bir anlam ifade etmektedir.

¹⁵ Rusçadan Türkçeye sözcüğü sözcüğüne çevrildiğinde “tavuk hafızalı” anlamına gelmektedir. Bu deyim, çabuk unutan, kötü bir hafızaya sahip olan kişiler için kullanılmaktadır.

¹⁶ Türkçede ise çabuk unutan, kötü bir hatırlama yeteneğine sahip kişiler için “balık hafızalı” deyimini kullanılmaktadır. Bu deyim de temelinde balığın 3 saniyelik bir hafızası olduğu miti yatmaktadır.

M. M. Kopilenko ve Z. D. Popova'nın yapmış oldukları bu sınıflandırmada sözcüğün, anlambirimcik demetinin (Д1), gerçeklik olgusunun, bir nesne imgesinin ilk dil göstergesi olan birincil düz anlamı özel bir yer teşkil etmektedir. Buna göre birinci grupta yer alan birincil düzanlamsal anlambirimcik demeti (*денотативная семема*) (Д1) bilgisi, kendisi tarafından adlandırılan herhangi bir gerçeklik olgusunun, nesnenin tanınmasına dayanmakla birlikte bu tamamen bir başka dilsel yolla elde edilemez. Birincil düzanlamsal anlambirimcik demeti (Д1) sözcük sisteminin temelinde yer almaktadır. (Д1) Anlambirimcik demeti insanların nesnel gerçekliğe dair bildiği şeylerin, olguların dil dışı faktörlerine dayandığından dolayı bağlam dışında da tanınması mümkündür. İkinci grupta yer alan (Д2) anlambirimcik demetleri arasında vücut bölümlerinin adlandırmaları ve teknik tertibat için hayvan isimleri etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Yukarıda gösterilen örneklerden başka bu duruma "uçanın kanadı" (*крыло самолета*), "manivela kolu" (*плечо рычага*) gibi örnekler gösterilebilir. Bununla birlikte hayvan adları yaygın bir biçimde takımyıldızlarına aktarılmaktadır: örneğin "Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızı" (*Большая и Малая Медведица*), "Büyük Köpek takımyıldızı" (*Большой Пёс*) vb. M. M. Kopilenko ve Z. D. Popova (K2) ve (K3) anlambirimcik demetlerinin bir bütün olduğunu vurgulamakla birlikte içeriklerinin bir deyim bileşiminde yer alan bir anlambirimcik demetine indirgendiğini ve bu yüzden bu anlambirimcik demetlerinin çözümlemesinin mümkün olmadığını düşünmektedirler (Kopilenko ve Popova, 1978: 51,59,74) Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği gibi düzanlamsal anlambirimcik demeti dil dışı olguları yansıtmaktadır. Yananlamsal anlambirimcik demeti ise deyimlerde ortaya çıkmaktadır.

E. N. Miller'a göre bileşiminde yalnızca düzanlamsal anlambirimcik demetleri (Д1 ve Д2) içeren yapılar deyim olarak kabul edilmemektedir; içeriğinde en azından bir tane yananlamsal anlambirimcik demeti (Д1К1, Д1К2 vb., К1К1, К1К2 vb., К1К1К1, К1К1К2 vb.) barındıran yapılar ise deyim olarak kabul edilmektedir. bu bağlamda araştırmacı tarafından zıt anlamlı deyimlerin tüm bileşimi altı gruba ayrılmaktadır (Miller, 1978:87):

1) Birinci gruptaki zıt anlamlı deyimler, birincil yananlamsal anlambirimcik demetleriyle eşit sayıda sözlükbirimden oluşmaktadır (К1К1 – К1К1, К1К1К1-К1К1К1);

- 2) İkinci grupta, aynı anlambirimcik demetinin, eşit sayıda olmayan sözlükbirimlerinden oluşan zıt anlamlılar yer almaktadır (K1K1 – K1K1K1, K1 – K1K1, K1-K1K1K1);
- 3) Üçüncü grupta, zıt anlamlılardan birinin tek bir yananlamsal anlambirimcik demeti içerdiği karşıtlıklar yer almaktadır (K1, K2 ya da K3);
- 4) Dördüncü grupta, yananlamsal anlambirimcik demetlerine sahip sözlükbirim birleşimleri yer almaktadır (K1K2 – K1K2, K1K2 – K1K3, K1K2 – K1K2K3, K2K2 – K2K2 vb.);
- 5) Beşinci grupta, K1Д1 – K1Д1 dışında yananlamsal ve düzanlamsal anlambirimcik demetlerine sahip olan sözlükbirimlerini içeren zıt anlamlılar yer almaktadır (K2Д1 – K2Д1, K2Д1-K3Д1, K2Д1-K2Д2 vb.);
- 6) Altıncı grupta, K1Д1 – K1Д1 tipindeki zıt anlamlıların karşılaştırılması yer almaktadır.

E. N. Miller yukarıda yapmış olduğu bu sınıflandırmaya aşağıdaki örnekleri sunmaktadır (Miller, 1990: 105-111):

- 1) (K1K1 – K1K1) “yoluna çıkmak, işine taş koymak” (*становиться на дороге*) – “olanak sağlamak, önünü açmak, şans vermek” (*уходить с дороги*); “role girmek, ortama alışmak” (*войти в роль*) – “rolден çıkmak” (*выйти из роли*); “yoldan çıkmak, yolunu şaşırmak, yanlış yapmak” (*сбивать с пути*) – “doğru yolu bulmak, ıslah olmak” (*направлять на путь*);
- 2) (K1 – K1K1) “sebepsiz değil, sebebi yok değil, yerinde (oldu)” (*за дело*) – “boş yere, boşuna, nafile, bir hiç yüzünden” (*ни за что ни про что*); “içten, samimi, candan” (*от души*) – “ikiyüzlü davranmak, içten pazarlıklı olmak, samimi olmamak” (*кривить душой*); “perde kapanırken, en sonunda, finalde, bitirirken” (*под занавес*) – “ilk zamanlarda, ilk başlarda, önceleri” (*на первых парах*); “ele güne karşı, herkesin gözü önünde, insanlar arasında” (*на людях*) – “baş başa, teke tek, yalnızca iki kişi” (*один на один*);
- 3) (K1Д1) “yok pahasına, çok ucuz” (*грош цена*) – “çok pahalı, cep yakıyor” (*в цене*);
- 4) (K1K2 – K1K2) “hevesi kursağında kalmak, eli boş kalmak, istediğini elde edememek” (*остаться на бобах*) – “şansı yaver gitmek, istediğini elde etmek” (*вытянуть счастливый билет*); sıradan insan, hiçbir özelliği olmayan kişi,

aşağı konumda çalışan bir kişi” (*мелкая сошка*) – “çok tanınmış, ensesi kalın, sözü geçer, saygıdeğer kişi” (*птица высокого полета*);

5) (K2D1 – K2D1) “hıçkırma hıçkırma ağlamak” (*реветь белугой*) – “katıla katıla gülmek, gülmekten yerlere yatmak” (*хвататься за животики*);

6) (K1D1 – K1D1) “zaman kazanmak” (*выиграть время*)– “zaman kaybetmek” (*терять время*); “biriyle iletişim kurmak, temasa geçmek” (*вступить в контакт*) – “iletişimi kesmek, bağı koparmak” (*порвать связь*); “yenilgiye uğramak, bozguna uğramak” (*терпеть поражение*) – “uğradığı yenilginin intikamını almak, rövanşı almak” (*брать реванш*).

Araştırmacı, anlambirimcik demetine göre yapılan bu sınıflandırmanın “zıtlık” bağıntısında bulunan deyimlerin niteliksel ve niceliksel özelliklerini gösterdiğini, deyimsel birimlerin yan anlam bileşenlerinin tüm seviyelerini kapsayan çok çeşitli karşıtlıklar sunduğunu, deyimlerde bazı zıt anlam oluşum düzeneklerini ortaya çıkardığını ve deyimlerin zıtlığını belirlemek için tamamlayıcı yöntemler geliştirilmesini sağladığını belirtmektedir (Miller, 1990: 113).

E. N. Miller ileri sürdüğü bu anlambirimcik demetine göre sınıflandırma türüyle herhangi bir niceliksel ve niteliksel özelliğe sahip hangi deyimlerin zıt anlamsal bağıntılarda bulunabileceğini açıklamaktadır ve bununla birlikte anlambirimsel analiz yöntemiyle her bir gruba ait zıt anlamlı sözcüklerin özelliklerini tanımlamayı amaçlamaktadır.

M. İ. Sidorenko ve E. N. Miller’ın ardından A. V. Kunin de zıt anlamlı deyimleri anlamsal açıdan incelemektedir. Araştırmacı tarafından İngilizce ve Rusçada zıt anlamlı deyimlerin anlamsal açıdan türleri tanımlanmaktadır. Bu bağlamda araştırmacı zıt anlamlı deyimleri aşağıdaki gibi gruplandırmaktadır:

1. “Başlamak – bırakmak tipi”: (***Тип начинать - переставать***) “bir şeyi başlatmak, bir şeyi gerçekleştirmeye başlamak” (*put (set) smth. on food*) – “bir şeyi sonlandırmak, bitirmek” (*ring down the curtain*). Eylemin derecelenmesi iki anlamsal kutup arasında “eylemin devam edişi” (*keep the ball rolling*) anlamına gelen bir orta ögenin yer aldığı gerçeğine dayanmaktadır (Kunin, 1986: 112-114):

2. “Eylem - eylem sonuçlarının ortadan kaldırılması tipi” (**Тип действие – уничтожение результатов действия**): “kesenin ağzını açmak” (*loosen one’s (the) purse string*) – “cimrilik etmek” (*tighten one’s (the) purse strings*) ve vb.;

3. “iyi– kötü, doğru– yanlış, namusluca – namussuzca tipi”: (**Тип хорошо - плохо, правильно – неправильно, честно – нечестно**) “dürüstçe, kendi emeğiyle para kazanmak” (*earn an honest penny*) – “haklı haksız kazanç sağlamak” (*live by one’s wits*); “dürüst oyun, dürüstlük” (*fair play*) – “kirli oyun, hatalı oyun, alçak davranış” (*foul play*); “iyi niyetli” (*in good faith*) – “kötü niyetli” (*in bad faith*) ve vb.;

4. “Daha çok – daha az tipi” (**Тип больше - меньше**): nicelik, uzaklık, ağırlık, güç, hız gibi soyut niteliklerle ilgilidir: “çok sayıda” (*(as) plentiful as blackberries*) – “çok az” (*(as) scarce as hen’s teeth*); “çok yakın, yanı başında” (*(right) under one’s nose*) – “çok uzak” (*a far cry from*); “çocuk oynacağı, çok kolay bir iş” (*child’s play*) – “son derece zorlu bir iş” (*Herculean task*) vb.;

5. “Farklı zıt anlamlılar” (**Разные-антонимы**): A.V. Kunin söz konusu gruba zenginlik – fakirlik, tat duyuları; manevi nitelikler; güzellik – çirkinlik; insanın ruh hali; deneyim – deneyim eksikliği; duygusal ve fikri özellikler gibi konu başlıklarını dâhil etmiştir. Bu gruba dair “altın kalpli” (*золотое сердце*) – “taş kalpli” (*каменное сердце*); “taş bebek gibi, çok güzel, tablo gibi güzel” (*(as) pretty as a picture*) – “çok çirkin, yüzüne bakılmayacak kadar çirkin” (*as ugly as sin*); “morali bozulmak, ruhen çökmek” (*падать духом*) – “moralini bozmamak, umudunu kesmemek” (*не падать духом*); “saf, toy delikanlı” (*желторотый птенец, spring chicken*) – “çok deneyimli, feleğin çemberinden geçmiş” (*стрелянный воробей, old bird*) gibi deyim çiftleri örnek olarak gösterilebilir.

A.V. Kunin yapmış olduğu bu sınıflandırmadaki grup sayısının daha da arttırılabileceğini ancak farklı anlamsal gruplarda yer alan deyimlerin anlamlarının karşıtlığını göstermek için bu belirtilenlerin yeterli olduğu görüşündedir. Bunun dışında zıt anlamlı deyimlerin sözcük bileşimi açısından birbirine hem uygunluk gösterebileceğini hem de göstermeyebileceğini belirtmekle birlikte deyimlerin bileşimlerinde her iki durumda da serbest kullanımlarında zıt anlamlı olan ögeler

içerebileceğini ifade etmektedir. Bu duruma “dürüst oyun” (*fair play*) – “kirli oyun” (*foul play*); “istemeye istemeye, içine sinmeden yapmak” (*with a heavy heart*) – “isteyerek, seve seve yapmak” (*with a light heart*); “taş bebek gibi, çok güzel, tablo gibi güzel” (*(as) pretty as a picture*) – “çok çirkin, yüzüne bakılmayacak kadar çirkin” (*as ugly as sin*) gibi deyimleri örnek olarak göstermektedir (Kunin, 1986: 114). Böylece araştırmacı zıt anlamlı sözcüklerin, deyimlerin zıtlık bağıntısındaki rolüne dikkat çekmektedir.

Zıt anlamlı deyimler ve sözcükler birbirine benzer, yakın olgulardır. Zıt anlamlı sözcükler gibi zıt anlamlı deyimler de gerçek hayattaki şeyleri, fikirleri, gerçekleşen, akla gelebilecek süreçleri, gerçeklik taşıyan bununla birlikte tasavvur edilen olguları ve tüm bunlar arasındaki zıtlık ilişkilerini yansıtmaktadır. Örneğin “birini konuşturmamak, susmaya zorlamak” anlamındaki *затыкать рот* ve “konuşmaya, cevap vermeye zorlamak” anlamındaki *тянуть за язык* zıt anlamlı deyimleri bir eylem bildirmektedir. Bu deyimlerden biri konuşma eyleminin ortaya çıkmasını önleyen ve aynı zamanda sessizlik anını korumak için ön koşulları oluşturan eylemler olarak adlandırılmaktadır, ikincisi ise bunun aksine konuşma eyleminin ortaya çıkması için önkoşulları oluşturmakla birlikte sessizlik anının korunmasını önlemektedir (Miller, 1978: 57-58). Söz konusu bu eylemler birbirine zıtlık oluşturmaktadır ve bu durumun varlığı, zıt anlamlara sahip deyimler aracılığıyla yansıtılmaktadır. E. N. Miller “birini konuşturmamak, susmaya zorlamak” (*затыкать рот*) – “konuşmaya, cevap vermeye zorlamak” (*тянуть за язык*) zıt anlamlı deyimlerini açıklarken, eylemlerin belirli bir yönünü açıkça belirten düz anlamlarının yanı sıra yalnızca zıt anlamlılara özgü olan aynı eylemlerin karşıt yönlerini gösteren ek anlamlarını da belirttiğini vurgulamaktadır (Miller, 1990: 98).

Deyim birimlerinin anlamları arasındaki karşıtlığın niteliği, zıt anlamlı sözcüklere bağlı değildir ancak oluşumu ve ifade biçimleri çoğu defa zıt anlamlı sözcüklerden kaynaklanmaktadır bu yüzden zıt anlamlı deyimlerin incelenmesinde zıt anlamlı sözcükler ile karşılaştırma yapılması benzerlik ve paralellik kurulması gerekmektedir. Zıt anlamlı deyimlere de zıt anlamlı sözcükler gibi dildışı olgular kaynaklık etmektedir ve “mutlak” ile “göreceli” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Miller, 1978: 59-60). E. N. Miller Rus dilinde “mutlak zıtlık” (***абсолютная противоположность***) ifade eden çok sayıda zıt anlamlı deyim olduğunu

belirtmekle birlikte bu duruma “işi karıştırmak, ortalığı bulandırmak” (*мутить воду*) - “ışık tutmak, aydınlığa kavuşturmak” (*проливать свет*); “destek olmak, arka çıkmak” (*брать на буксир*) – “tekere çomak sokmak, taş koymak, engellemeye çalışmak” (*вставляя палку в колеса*); “inşallah” (*дай бог*) – “Allah göstermesin” (*не приведи господи*); “ortamı germek” (*накалить атмосфере*) – “ortamı yumuşatmak” (*сгладить острые углы*); “aralarından su sızmaz, yedikleri içtikleri ayrı gitmez” (*водой не разольешь*) – “kedi, köpek gibi olmak, geçinememek” (*как кошка с собакой*) ve “deve kini gütmek, diş bilemek, unutmamak” (*иметь зуб*) - “deli divane olmak, üzerine titremek, çok sevmek” (*души не чаять*) (Miller, 1990: 98) gibi çok sayıda deyim çiftini örnek olarak göstermektedir.

Araştırmacı ayrıca mutlak zıtlık ifade eden zıt anlamlı deyimleri iki alt başlığa ayırmaktadır: Bu bağlamda “tıkırında gitmek” (*идти в гору*) - “tepetaklak olmak” – (*катиться под гору*) ve “senli benli olmak, içtiği su ayrı gitmemek” (*на дружеской ноге*) – “kanlı bıçaklı olmak, can düşmanı olmak” (*на ножках*) gibi deyim çiftlerini incelemektedir. Ona göre bu anlamların karşıtlık niteliğinde önemli bir fark belirmektedir: “tıkırında gitmek” (*идти в гору*) - “tepetaklak olmak” – (*катиться под гору*), “senli benli olmak, içtiği su ayrı gitmemek” (*на дружеской ноге*) – “kanlı bıçaklı olmak, can düşmanı olmak” (*на ножках*) karşıtlıkları anlamsal açıdan mutlak bir zıtlık içermektedir zira zıt anlamlılar farklı tanımlayanlara eklendiğinde bağıntının niteliği değişmemektedir. Bu karşıtlığın bileşenleri, birbirine zıt gerçekliklerin sabitliğini niteleyen düz anlamları belirtmekle birlikte karşıtlığın değişmez derecesini ifade etmektedir bu yüzden bu anlamların (zıt anlamlılara uygun olarak) “değişmez” (**константа**) olarak adlandırılması mümkündür ve buna göre bu tür bir zıtlık “mutlak değişmez” (**абсолютная константа**) olarak adlandırılmaktadır. Bu duruma “gece gündüz” (*денно и ночью*) – “zaman zaman, arada bir” (*от случая к случаю*); “aylaklık etmek, yan gelip yatmak” (*валять дурака*) - “ölesiye çalışmak, saçını süpürge etmek” (*гнут спину*) ve “huyuna, suyuna gitmek” (*гладить по шерсти*) “zıt gitmek, ters davranmak” (*гладить против шерсти*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir (Miller, 1990: 98). Bilim insanı, bu grupta yer alan deyimlerin, her durumda ve koşulda zıtlık bağıntısında bulunduğuna dikkat çekmektedir.

E. N. Miller'a göre "tıkırında gitmek" (*идти в гору*) - "tepetaklak olmak" – (*катиться под гору*) gibi zıt anlamlı deyimlerin karşıtlığı da mutlak bir nitelik taşımaktadır ancak bu zıtlığın bileşenleri, birbirlerinin karşıt yönleriyle düz anlamların dinamik doğasını ifade etmekle birlikte zıtlığın **değişen** derecesini belirtmektedir. "Tıkırında gitmek" (*идти в гору*) deyimini yalnızca sürecin olumlu - olumsuz gelişiminin en uç noktasını değil aynı zamanda bu noktanın başlangıçtaki konumundan uzaktaki dolaysız anını da ifade etmektedir. Bu zıtlık "mutlak hareketlilik" (**абсолютная динамическая**) olarak adlandırılabilir. Bu duruma "mezara girmek" (*лечь в гроб*) - "dünyaya gelmek" (*появиться на свет*); "rayından (çığırından) çıkmak" (*выбиться из колеи*) – "yoluna (rayına) girmek" (*войти в русло*); "ilgi göstermek, yakından ilgilenmek" (*повернуться лицом*) – "yüz çevirmek, sırtını dönmek" (*повернуться спиной*); "akıntıya kapılmak" (*плыть по течению*) – "akıntıya karşı kürek çekmek" (*плыть против течения*); "elinden kaçırmak, hâkimiyetini kaybetmek, dizginleri elinden kaçırmak" (*выпустить из своих рук*) – "dizginleri eline almak, birisini avucunun içine almak, istediğini yaptırmak, bir şeyi ele geçirmek" (*взять в свои руки*) ve "soğukkanlı olmak, kendini tutmak" (*обрести самообладание*) – soğukkanlılığını yitirmek, kendini kaybetmek" (*потерять самообладание*) gibi deyimler örnek olarak verilebilir (Miller, 1978: 60-61).

Sözcüklerde olduğu gibi deyimlerde de nesnelerin ve fikirlerin "göreceli karşıtlıklar" (**относительные противоположности**)'ını yansıtan zıt anlamlılar bulunmaktadır. Bu bağlamda "çok değil, pek az" (*не бог весть сколько*) – "balık istifi gibi, tıklım tıklım" (*как сельдей в бочке*) zıt anlamlı deyimleri değişken niteliklere sahip olan düz anlam olarak adlandırılmaktadır. Örneğin herhangi 1000 ölçü birimi içeren B nesnesine göre 100 birimi olan A nesnesi nicel açıdan "çok değil, pek az" (*не бог весть сколько*) olarak nitelenebilirse o zaman söz konusu A nesnesi 10 birim hacmindeki C nesnesine göre bu niteliğini kaybeder ve aksine "balık istifi gibi, tıklım tıklım" (*как сельдей в бочке*) zıt anlamlı deyimleriyle belirtilebilir. Buna göre yukarıda belirtilen birimlerin karşıtlık anlamı da görecelidir ancak anlamlarındaki karşıt yön ayrıntısının varlığı nedeniyle (çok – çoğalma doğrultusunda, az – azalma doğrultusunda), zihin tarafından birinci grubun zıt anlamlılarına göre mutlak zıtlıklar olarak farklılaşmamış bir biçimde algılanmaktadır. Bu türe ait çok sayıda zıt anlamlı deyim bulunmaktadır (Miller, 1990:99).

E. N. Miller bu duruma “Karadenizde gemileri batmış gibi, çok keyifsiz, içi kararmış” (*как в воду опущенный*) – “sevinçten havalara uçmak, kabına sığamamak, kendini çok mutlu hissetmek” (*на седьмом небе*); “çileden çıkmak, zıvanadan çıkmak” (*выходить из себя*) – “kendine hâkim olmak, sabırlı davranmak” (*держат себя в узде*); “kıt akıllı, aptal, odun kafalı” (*дубовая голова*) – “parlak zekâlı, üstün zekâlı” (*светлая голова*); “güç bela, yarım yamalak, ite kaka” (*с грехом пополам*) – “tereyağından kıl çeker gibi, yolunda gitmek, tıkırında gitmek, hiç aksamamak” (*как по маслу*); “hiç birşey gizlemeden hepsini bir bir anlatmak, hesapsız kitapsız olmak, birisine son derece dürüst olmak” (*выворачивать душу*) – “ikiyüzlü davranmak, içten pazarlıklı olmak, samimi olmamak” (*кривить душой*); “açıktan açığa, niyetini gizlemeden, gizlisi saklısı olmadan” (*с открытым забралом*) – “çaktırmadan, el altından, gizlice” (*из – за угла*); “hayatının (gençliğinin) baharında” (*во цвете лет*) – “ihtiyarlık çağında, hayatının son baharında” (*на закате дней*); “perde kapanırken, en sonunda, finalde, bitirirken” (*под занавес*) – “ilk zamanlarda, ilk başlarda, önceleri” (*на первых парах*); “feleğin çemberinden geçmiş, görmüş geçirmiş, kaşarlanmış” (*тертый калач*) – “saf, toy delikanlı” (*желторотый птенец*); “devede kulak, çok az,” (*капля в море*) – “sayısız, hadsiz hesapsız, çok fazla” (*тьма тьмущая*); “para harcarken eli titremek, çok pinti olmak, her kuruşu düşünerek harcamak” (*дрожать над копейкой*) – “kesenin ağzını açmak, paraya acıtmamak” (*трясти карманом*); “dünyanın bir ucunda” (*на краю света*) – “iki adım ötede” (*рукой подать*); “cüzdanı kabarık, paraya para demiyor, cukkası sağlam, parası bol” (*толстый карман*) – “parasızlık çekmek, boş cüzdan, parası olmamak, fakir olmak” (*тощий карман*); “bir dikili ağacı bile yok, hiçbir şeyi yok, çok yoksul” (*ни кола ни двора*) – “ne arasan var, kuş sütü eksik, yok yok, bolluk içinde yaşamak” (*полная чаша*); “züğürt, hiç parası olmamak” (*пустой кошелек*) ve “parası bol, cukkası sağlam” (*тугой кошелек*); “gece vakti, gece gece, kör karanlıkta” (*на ночь глядя*) – “sabahın kör karanlığında, çok erken, horozlar ötmeden” (*ни свет ни заря*) gibi çok sayıda zıt anlamlı deyimleri örnek olarak sunmaktadır.

Zıt anlamlıların “gerçekleşmiş” (aynı bağlamın içinde birbirine karşıt çıkarılanlar) ve “potansiyel” (aynı bağlamın içinde birbirine karşıt çıkarılmayanlar) olmak üzere ikiye bölünmesi zıt anlamlı deyimlerde de rastlanılan bir durumdur üstelik sözcüklerde olduğu gibi bir karşılaştırma tek bir düşüncenin, demecin sınırları

içinde gerçekleştirilebilir. Örneğin “Kurilov bu insanlar hakkında çok kafa yoruyordu, çünkü onların yalnızca **geçmişlerini** değil, **geleceklerini** de gözlemliyordu” (*Курилов много думал об этих людях, потому что глядел на них не их вчерашнего дня, а из завтрашнего*) (L. Leonov) ya da birbirine bitişik ifadelerde “Rektör yardımcısı voleybol sahasında... hala tüm içtenliğiyle gülümsüyordu: “**göklere çıkıyorsunuz**”. Hâlbuki biz onlara hala **bu dünyada yaşama** sanatını öğretmeye çalışıyorduk” (*На волейбольной площадке проректор ... еще добродушно посмеивался: “по облакам прыгаем”. Их еще пытались обучать искусству ходить по земле*) (*Komsomolskaya pravda*); birkaç ifadeye ayrılmış biçimde “Yarın öğlene doğru **seferin başlayacağına** dair bir umut vardı ... Menzil şefi **seferi durdurmanın** tamamen kendisine bağlı olduğunun farkındaydı” (*Была надежда, что движение откроют завтра к полудню ... Начальник дистанции знал, что в его власти было вовсе закрыть движение*) (L. Leonov) (Miller, 1990: 100) gibi zıt anlamlı ifadelere rastlamak mümkündür.

“Gerçekleşmiş zıt anlamlılar” (**актуализованные антонимы**) bazı durumlarda aynı nesneyi ve olguyu nitelendirmektedir: örneğin “onlar kısa bir süre onun **hayatına girdiler** ancak hiçbir iz bırakmadan aynı hızla **çıkıldılar**” (*они ненадолго входили в его жизнь, но так же легко и выходили не оставив следа*) (B. Polevoy). Her iki zıt anlamlı da aynı özneye (onlar) ait olduğu, aralarındaki anlamsal bağıntının bölünmez görüldüğü durumlarda genellikle farklı olgularla ilgisi bulunan “potansiyel zıt anlamlılar” (**потенциальные антонимы**)’ dan ayrılmaktadır. Bununla birlikte gerçekleşmiş zıt anlamlılar, ortak bir belirtili nesneye sahip olmayabilir: örneğin “Ne yazık ki, bilimde olduğu gibi yaşamda da neredeyse her hedefe **dolambaçlı yollardan ulaşılır** ve zihin için yalnızca hedefe erişildiğinde **doğrudan** ona doğru giden **yol belli olur**” (*к сожалению, в жизни, как в науке, всякая почти цель достигается окольными путями и прямая дорога к ней делается ясною для ума лишь тогда, когда цель достигнута*) (*koms. pravda*). Yukarıda verilen örnekte zıt anlamlılar, ifadenin farklı bileşenlerine aittir ve bu yüzden gerçekleşmiş zıt anlamlılar arasındaki anlam bağıntısı biraz uzak görünmektedir; bir taraftan ortak anlam özellikleriyle ilgisi nedeniyle muhafaza edilmektedir diğer taraftan da bu tür gerçekleşmiş zıt anlamlılar, potansiyel zıt

anamlılar ile yakınlaşmaktadır ve yalnızca karşıtlık bileşenlerinin bir zıtlık sağlaması açısından farklılık göstermektedir (Miller, 1978: 79).

Bununla birlikte E. N. Miller zıt anlamlı deyimleri sözcüksel ve anlamsal bileşimi açısından dört gruba ayırmaktadır (Miller, 1990: 101-102):

1. Birinci grupta, bileşimlerinde ortak ya da karşıt bileşenlerin bulunmadığı ve bu nedenle anlamlarının zıtlığı biçimsel açıdan gerekçelendirilmemiş zıt anlamlı deyimler bulunmaktadır (örneğin “üzüntü” (*огорчение*) – “sevinç” (*радость*) gibi farklı köklere ait zıt anlamlı sözcükler gibi). E. N. Miller bu gruba “kimi Halep’ten, kimi Şam’dan, kaderin bir araya getirdiği, oradan buradan toplama” (*с бору по сосенке*) – “birbirinin aynı, büyüklük ve nitelik açısından birbirinin aynı” (*один к одному*); “göz önüne almak, göz önünde bulundurmak, dikkate almak” (*принять во внимание*) – “ciddiye almamak, dikkate almamak” (*сбросить со счетов*); “hazıra konmak” (*приходить на все готовое*) “sıfırdan başlamak” (*начинать с нуля*); “alt üst, düzensiz, yerle bir” (*вверх дном*) – “gerektiği gibi, uygun biçimde, güzelce” (*чин чинарем*) gibi deyim çiftlerini örnek olarak göstermektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu deyim çiftlerinin bileşenlerinin arasında biçimsel açıdan herhangi bir bağıntı bulunmamakla birlikte anlamsal açıdan bir zıtlık yer almaktadır.

2. İkinci grupta, her biri zıt anlamlı bir sözcüğe sahip olan zıt anlamlı deyimler bulunmaktadır (zıt anlam meydana getiren düz anlamlı ekler ya da kökler yardımıyla oluşturulan türemiş ve bileşik zıt anlamlı sözcüklerle bir benzerlik kurulması mümkündür: örneğin götürmek (*отвезти*) – getirmek (*привезти*), radyo alıcısı (*радиоприемник*) - radyo vericisi (*радиопередатчик*). Burada özerk sözcüklerin zıt anlam oluşturduğu alt bir grup göze çarpmaktadır. Örneğin “herşeyden önce: öncelikle, en başta, ilk iş olarak” (*в первую очередь*) – “en son olarak, en sonda, ikincil önemde, en son iş olarak” (*в последнюю очередь*); “pembe gözlüklerle bakmak, dünyayı toz pembe görmek” (*надеть розовые очки*) – “pembe gözlüklerini çıkarmak, dünyayı olduğu gibi görmek, gerçekçi olmak” (*снять розовые очки*); “rahat ola geçmek, geri çekilmek, pes etmek, önceki kararından vazgeçmek” (*буть отбой*), “hazır ola geçmek, alarma geçirmek, alarm vermek, ayağa kaldırmak, alarm işareti vermek, alarm borusu çalmak” (*буть тревогу*) vb.

Bununla birlikte edatlar yardımıyla oluşturulan zıt anlamlıların yer aldığı bir alt grup daha vardır: “yakasından düşmek, artık yük olmamak” (*свалиться с плеч*) – “omuzlarına yüklenmek, sırtına binmek” (*свалиться на плечи*) ve “soyuna çekmek, benzemek” (*пойти в породу*)– “soyuna çekmemek, benzememek” (*пойти из породы*) vb.

3. Üçüncü grupta yer alan zıt anlamlı ifadeler muğlak bir zıt anlama sahiptir; burada kelime varlığında yer alan ve zıt anlam oluşturan yananamlılarla paralellik çizmek mümkündür (“türdeş”, homojen” (*однородный*) – “ayrıtürden, heterojen” (*разнородный*)). Üçüncü grup ayrıca iki alt gruba daha ayrılmaktadır:

a) “Önemsiz, ikincil, üçüncül derecede önemli, sonra gelen, son iş” (*дело второе (третье)*) – “herşeyden önce, ilk iş, en önemlisi, en gereklisi” (*дело первое*); “kavgadan çıkmak” (*выйти из драки*) – “kavgaya tutuşmak” (*ввязаться в драку*); “maskesini indirmek, gerçek yüzünü ortaya koymak” (*сбрасывать маску*) – “ikiyüzlü davranmak, gerçek kişiliğini gizlemek” (*надевать маску*) ve “İpleri koparmak, iletişimi, görüşmeyi kesmek” (*порвать отношение*) – biriyle iletişim kurmak, temasa geçmek” (*установить отношения*);

b) “İskalamak, hedefini bulamamak” (*бить мимо в цели*) – “On ikiden vurmak, tam isabet ettirmek” (*бить в цель*).

4. Bir deyim, diğer deyimden, zıt anlam oluşturan ögesinin varlığıyla ayrılmaktadır. Bu durum olumsuz bir eke sahip olan zıt anlamlı sözcüklere benzemektedir (“sınırlı” (*ограниченный*) – “sınırsız” (*неограниченный*)). Deyimlerde ise bu duruma ilişkin olarak şu örnekler gösterilebilir: “hoşuna gitmek” (*по вкусу*) - “hoşuna gitmemek” (*не по вкусу*); “gönüllü olarak, gönül rızasıyla, kendiliğinden” (*по доброй воле*) – “zorla, zoraki, gönülsüz” (*не по доброй воле*); “aklı başından gitmek, ne yapacağını bilememek, kafası karışmak” (*терять голову*) – “aklını başına toplamak, sağduyusunu korumak” (*не терять головы*); “keyfi yerinde, morali iyi” (*в духе*) – “keyifsiz, morali bozuk” (*не в духе*); “dişine göre” (*по зубам*) – “dişine göre değil, boyunu aşıyor” (*не по зубам*); “yakışmak, yüzüne gitmek” (*к лицу*) – “yakışmamak, yüzüne gitmemek” (*не к лицу*); “anlaşılmak” (*встретить понимание*) – “anlaşılmamak” (*не встретить понимание*); “eli boş

gelmek, eli boş dönmek” (*с пустыми руками*) – “eli boş dönmemek, elleri dolu gelmek, sonuç almak” (*не с пустыми руками*); “şerefine leke sürdürmemek, şerefine toz kondurmamak, itibarını saydırmak” (*не уронить марку*) – “şerefine leke sürdürmek, itibarını düşürmek” (*уронить марку*); “bir şeyin bilincinde olmak, bir şeyi idrak etmek” (*отдавать себе отчет*) – “bilincinde olmamak, bir şeyi idrak edememek” (*не отдавать себе отчета*) ve “yontulmamış, kaba saba, eğitimsiz” (*лыком шит*) – “neyin ne olduğunu bilmek, işten anlamak” (*не лыком шитю*), vb.

Bazı araştırmacılara göre E. N. Miller tarafından yapılan bu sınıflandırma farklı temellere dayandığı için biraz karmaşık görünmektedir. Söz konusu sınıflandırmada anlamsal, yapısal ve bileşen ilkeleri birleştirilmektedir (Mardiyeva, 2003: 101-102). Bununla birlikte E. N. Miller yukarıda sıralanan zıt anlam gruplarının her zaman net bir biçimde bulunmadığını da kabul etmektedir.

N. V. Solovyeva ve V. L. Şabanova E. N. Miller’in yukarıdaki sınıflandırmasını biraz değiştirerek ve eklemeler yaparak zıt anlamlı deyimleri aşağıdaki gibi iki gruba ayırmaktadırlar (Solovyeva ve Şabanova, 2015: 44):

1) Mutlak, değişmeyen zıtlık ifade eden zıt anlamlılar: örneğin “durup dinlenmeden çalışmak” (*не покладая рук*) – “boş boş oturmak” (*сложив руки*); “bitap düşmek, gücü, kuvveti tükenmek” (*выбиться из сил*) - “güç kazanmak, dinçleşmek” (*набраться сил*);

2) Göreceli karşıtlık ifade eden zıt anlamlılar: örneğin “Karadenizde gemileri batmış gibi, çok keyifsiz, içi kararmış” (*как в воду опущенный*) – “sevinçten havalara uçmak, kabına sığamamak” (*на седьмом небе*).

A. G. Nazaryan, zıt anlamlı deyimler ve zıt anlamlı sözcüklerin ortak mantıksal bir temele sahip olsalar da onların önemli farklılıklar içerdiğini vurgulamaktadır. Zıt anlamlı deyimler arasındaki anlamsal ilişkiler, şüphesiz ki, zıt anlamlı sözcükler arasındaki benzer ilişkilerden daha zordur. Bununla birlikte zıtlığın derecesi ve niteliği, eş anlamlı deyimler gibi, birbirine karşıtlık oluşturan deyimlerin sözcüksel ve dilbilgisel yapısından bağımsız olarak değişmektedir. Araştırmacı bu bağlamda Fransız dilinde incelediği zıt anlamlı deyimleri üç gruba ayırmaktadır (Nazaryan, 1987: 234-235):

1. Sözcüksel bileşimi bazen de dilbilgisel yapısı açısından farklılık gösteren zıt anlamlı deyimler bu grupta yer almaktadır. Örneğin “sefalet içinde yaşamak, bi lokmaya muhtaç olmak” (*tirer le diable par la queue*) – “para içinde yüzmek, çok zengin olmak” (*rouler sur l’or*) ve “dünyaya gelmek” (*venir au monde*) – “vefat etmek” (*fermer les yeux*) vb. İdiom olarak değerlendirilen bu tür deyimler genellikle bütünsel anlamlarıyla zıtlık bağintısında bulunmaktadır. Burada zıt anlamlılık biçimsel bir ifadeye sahip değildir yalnızca deyimlerin anlamsal içeriğinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimler çok net değildir. Bu durum zıt anlamlı deyimlerde çeşitli ayrımsal (somutlaştırıcı) anlambirimcik demetlerinin varlığı göz önüne alındığında, ikincisinin tüm anlamının kapsamı gereği karşıtlık oluşturmalarının imkânsız görünmesiyle açıklanmaktadır; bu karşıtlık üstanlambirimcik demetleri tarafından sağlanmaktadır. Bunun sonucunda da karşıtlığın tüm anlamı kapsadığı görünmektedir. Örneğin “kurnaz, hilekâr, açığöz” (*ine fine mouche*) – “saf yürekli, saf, çabuk inanan” (*une oie blanche*) zıt anlamlı deyim çiftinin temelinde kurnaz – saf zıtlığı yatmaktadır. Her iki deyim de ayrıca zıtlık bağintısında bulunamayacak olan ayrı anlambirimcik demetlerini (birincisi – “basiretli, keskin zekâlı, sezgileri güçlü olan, ferasetli ve akıllı” ikincisi – “masum, suçsuz, zararsız” ve “çabuk inanan”) içermektedir.

2. Sözcüksel bileşimine göre farklılık gösteren ancak dilbilgisel yapısı bakımından benzerliğe sahip olan zıt anlamlı deyimler bu grupta bulunmaktadır. Bu gruptaki deyimler genellikle ana ögenin gerçek anlamıyla yer aldığı “tekyanünsüz” (*унилатеральный*) karşılaştırmalı deyimlerdir. Deyimlerin anlamsal zıtlığı, bu ögenin karşıtsal değişimiyle sağlanmaktadır. Örneğin “bir kasırga gibi gelmek, bir anda ve acele içinde gelmek” (*arriver comme un ouragan*) – “bir ok gibi gitmek, fırlamak, çabuk gitmek” (*partir comme une flèche*); “gün gibi güzel, fiziksel olarak çok güzel” (*beau comme le jour*) – “günah gibi çirkin, çok çirkin, itici” (*laid comme le péché*); “çivi gibi sıska, çok zayıf, tırnak gibi sıska” (*maigre comme un clou*) – “fıçı gibi şişman” (*gros comme un muid*), vb. Bu türde yer alan deyimler farklı imgelere dayanmakla birlikte yine de dilbilgisel yapının birliği ve yukarıda belirtilen zıtsal değişikliğin niteliği, bu deyimleri birinci grupta yer alan deyimlere kıyasla daha eksiksiz olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

3. Benzer sözcüksel bileşime (ortak öge ya da ögeler) genellikle de aynı dilbilgisel yapıya sahip olan zıt anlamlı deyimler bu grupta bulunmaktadır. Bu türdeki deyimlerin anlamsal karşıtlığı, sözcüksel açıdan zıtlık oluşturan bir zıt anlamlı

bileşen çiftinin varlığından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu deyimlerde yer alan sözcük öğeleri, sözcüksel açıdan bir zıtlık oluşturmaktadır. Araştırmacı bu bağlamda “iyi gitmek, iyi olmak” (*aller bien*) – “kötü gitmek, kötü olmak” (*aller mal*); “erkek” (*le sexe fort*) – “dişi” (*le sexe faible*); “bir olayı doğru tahmin edebilmek, burnu iyi koku alır” (*avoir du nez*) – “bir olayı yanlış tahmin etmek, burnu iyi koku almaz” (*manquer de nez*); “yer kazanmak, ilerlemek, hedefe yaklaşmak” (*gagner du terrain*) – “yer kaybetmek, geride kalmak, geri çekilmek” (*perdre du terrain*) gibi zıt anlamlı deyimleri örnek olarak göstermektedir. Bu gruba ayrıca karşıt cinsten kişileri belirten ve zıt bileşenlere sahip olan “erkek bir yazar” (*homme de lettres*) – “kadın bir yazar” (*femme de lettres*); “yaşı geçmiş kız, evde kalmış, evlilik yaşının üzerindeki çocuksuz bir kadın” (*vieille fille*) – “yaşı geçmiş genç erkek, hala bekâr bir erkek” (*vieux garçon*) gibi zıt anlamlı deyimler de dâhil edilebilir.

A. G. Nazaryan sıraladığı bu maddelerin zıt anlamlı deyimleri eksiksiz ve net bir biçimde nitelediğini düşünmektedir.

Zıt anlamlı deyimler, yapısal ve dilbilgisel biçimine göre L. P. Zimina ve M.İ. Sidorenko tarafından ikiye ayrılmaktadır:

1) “Aynıtür yapılı” (**однотипные** ya da **однотипные**): Birinci grupta yer alan yapısal açıdan aynı türe ait zıt anlamlı deyimler aynı sözdizimsel modele dayanmaktadır. Örneğin “herhangi bir şeyi aktif olarak kullanmak, kabul etmek” (*взять на вооружение*) — “kızağa çekmek, rafa kaldırmak” (*спустить в архив*); “cehennem hayatı, dayanılmaz ilişki” (*крошечный ад*) – “cennet hayatı, cennette gibi, huzurlu, mutlu bir hayat” (*аркадская идиллия*); “Yüzünü dönmek, dikkat kesilmek” (*поворачиваться лицом*) – “sırtını dönmek, birinden sırtını çevirmek” (*поворачиваться спиной*), vb. (Mardiyeva, 2003: 104);

L. P. Zimina, aynıtür yapılı zıt anlamlı deyimlerin karşıtlığı en net biçimde gösterdiğini belirtmektedir. Ona göre bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimlerin, sözcüksel zıtlık, öntakısal zıtlık, olumlama ve olumsuzlama olmak üzere üç biçimsel göstergesi bulunmaktadır. Zıtlık genel olarak fiiller, sıfatlar ve öntakılar olmak üzere zıt anlamlı sözcüklerde ortaya çıkmaktadır; olumsuzlama isimler, zarflar ve zamirlerde daha nadir görülmektedir. Aynıtür yapılı zıt anlamlı deyimler ayrıca yapısal, dilbilgisel, anlamsal ve biçimsel açıdan aynı türde olmalarıyla farklıtür yapılı

zıt anlamlı deyimlerden ayrılmaktadır. Yapısal ve dilbilgisel açıdan bütünlük, her iki zıt anlam çiftinin sözdizimsel yapısının türdeşliğinde kendini göstermektedir. Aynı zamanda, zıt anlamlı deyimlerin karşılaştırılan bileşenleri konumsal olarak eşdeğerdir ve aynı sözcük türlerine ait olan sözcüklerle ifade edilmektedir. Aynıyapılı zıt anlamlı deyimler, anlamsal ve biçimsel açıdan da aynı tür anlama ve aynı iç biçime sahiptir; aynı biçimsel aidiyet ve duygusal, anlatımsal renkle farklılık göstermektedir. Dolayısıyla aynıyapılı zıt anlamlı deyimlerin anlamsal ve yapısal açıdan temel özellikleri, aynıtür yapısal, dilbilgisel ve anlamsal, biçimsel biçime sahip ve bileşiminde biçimsel zıtlık göstergeleri içeren, anlamsal açıdan zıtlık taşıyan iki deyim şeklinde açıklanabilir (Zimina, 1977: 19-24).

2) “Farklıtür yapılı” (**разноструктурные** ya da **разнотипные**): İkinci grupta yer alan yapısal açıdan farklı türlere ait zıt anlamlı deyimler farklı sözdizimsel modellere dayanmaktadır. Örneğin “çok fazla, haddinden fazla” (*вагон и маленькая тележка*) – “çok az, üçü beşi geçmez” (*раз, два и обчелся*); “didinmek, tüm gücüyle çabalamak, elinden geleni yapmak” (*из кожи (вон) лезть*) – “parmağını bile oynatmamak, hiçbirşey yapmamak” (*палец о палец не ударить*) ve “önemsiz, kolay bir iş, ıvır zıvır” (*не велика важность*) – “kolay değil, önemli, zor bir iş,” (*не баран начихал*), vb. (Mardiyeva, 2003: 104).

Farklıtür yapılı zıt anlamlı deyimler, yapısal, niceliksel ve öge bileşimi açısından farklı deyim birimleri içermektedir. Temelinde farklı imgelerin bulunduğu bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimler farklı sözcük bileşimine ve farklı bir dilbilgisel yapıya sahiptir (Zimina, 1977: 24-25). Dolayısıyla farklıtür yapılı zıt anlamlı deyimler, yapısal, dilbilgisel, anlamsal ve biçimsel açıdan farklılıklar göstermektedir. L. P. Zimina yapılan böyle bir sınıflandırmanın öncelikle zıt anlamlı deyimlerin temel yapısal türlerini ortaya çıkaracağını belirtmektedir. Bununla birlikte araştırmacı zıt anlamlı deyim ve sözcüklerin birbiriyle yakın bir ilişki içerisinde bulunduğunu düşünmektedir. Bize göre böyle bir sınıflandırma, zıt anlamlı deyimlerin tespit edilmesinde ve temel özelliklerinin ortaya koyulmasında yol gösterici olabilir.

L. P. Zimina ve M. İ. Sidorenko’nun yanı sıra A. M. Emirova da zıt anlamlı deyimleri yapısal ve dilbilgisel açıdan iki ana gruba ayırmaktadır (Emirova, 2008: 45-46):

1) “Aynıyapılı zıt anlamlı deyimler” (**одноструктурные фразеологические антонимы**)

2) “Farklıyapılı zıt anlamlı deyimler” (**разноструктурные фразеологические антонимы**)

Bununla birlikte araştırmacı birinci grubu da iki alt gruba bölmekte ve özelliklerini ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır:

a) “Mutlak zıt anlamlılar” (**абсолютные антонимы**)

б) “Aynıyapılı asıl zıt anlamlılar” (**собственно одноструктурные антонимы**)

1a) Olumlu (“değil” (*не*) edatı bulunmadan) ve olumsuz (“değil” (*не*) olumsuzluk edatıyla birlikte) biçimlerde bulunan deyim birimleri **mutlak zıt anlamlılar** olarak sınıflandırılabilir. Bu duruma “hoşuna gitmek” (*по душе*) - “hoşuna gitmemek” (*не по душе*); “gücüne göre, dişine göre, yapabilir” (*по плечу*) – “(onun) harcı değil, yapabileceği bir iş değil, gücü yetmez” (*не по плечу*); “bir kişinin cebine göre, satın alınabilir” (*по карману*) – “bir kişinin cebine göre değil, pahalı, satın almaya bir kişinin gücünün yetmemesi” (*не по карману*); “haberi olmak, bilmek” (*в курсе*) – “haberi olmamak, bilmemek” (*не в курсе*); “kendini evinde gibi hissetmek, kendi çöplüğünde olmak, havasında olmak, neşeli, keyifli ve kendi ortamında olmak” (*в своей тарелке*) – “havasında olmamak, keyifsiz olmak, ortamında olmamak, kendini yabancı hissetmek” (*не в своей тарелке*); “herhangi bir şey için uygun olmak, uymak, istenmek” (*ко двору*) – “uymamak, uygun gelmemek, istenmemek” (*не ко двору*) ve “laf olsun diye, espri yapıp ortamı yumuşatmaya çalışmak” (*для красного словца*) – “öylesine söylenmiş bir söz değil, laf olsun diye değil, gerçekten söylenmiş bir söz” (*не для красного словца*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Bu tür deyim çiftlerinde zıtlığın temel göstergesi olarak, deyim bileşiminde zorunlu yapısal öge niteliğinde olumsuzluk eki “değil” (*не*)’ nin yer alması gerekmektedir. Hem Rus dilinde hem de Türk dilinde yer alan deyimlerin olumsuz bağıntıları konuşmada çok sık görülmektedir. Bu durum deyim sözlüklerinde de yansımaları bulmaktadır.

1b) Aynı yapıya zıt anlamlı deyimlerin ikinci alt grubunu, bileşiminde anlamsal açıdan aynı durumdaki zıtlığa sahip kelimeler, özerk sözcükler ya da edatlar yer alan deyim

birimleri oluşturmaktadır. Bu duruma “gözünü açarak, her şeyi göz önüne alarak” (*с открытыми глазами*) – “gözünü kapalı, körü körüne, ince eleyip sık dokumadan” (*с закрытыми глазами*); “eli dolu dönmek, eli boş dönmek” (*с полными руками*) – “eli boş gelmek, eli boş dönmek” (*с пустыми руками*); “İçeride rahat olarak, gözünü arkada kalmadan, gönül rahatlığıyla” (*с лёгким сердцем*) – “istemeye istemeye, içi sıkılarak, içi kan ağlayarak, yüreği kabarak” (*с тяжёлым сердцем*); “tezcanlı” (*лёгок на подъём*) – “ağırkanlı” (*тяжёл на подъём*); “kendi kafasına göre davranmak, bildiğini okumak” (*жить своим умом*) – “başkalarının aklıyla yaşamak, başkalarının sözüyle hareket etmek” (*жить чужим умом*); “maskesini indirmek, gerçek yüzünü ortaya koymak” (*сбрасывать маску*) – “ikiyüzlü davranmak, gerçek kişiliğini gizlemek” (*надевать маску*); “yüzünü dönmek, dikkat kesilmek” (*поворачиваться лицом*) – “sırtını dönmek, birinden sırtını çevirmek” (*поворачиваться спиной*); “çok tanınmış, ensesi kalın, sözü geçer, saygıdeğer kişi” (*птица высокого полёта*) – “arabanın beşinci tekeri, sıradan, önemsiz biri” (*птица низкого полёта*); “çok etkili, nüfuz sahibi kişi, ağır top” (*сильные мира сего*) – “önemsiz, etkisiz, nüfuzsuz kişi” (*слабые мира сего*) ve “ağız iyi laf yarıyor” (*язык хорошо подвешен*) – “iki sözü bir araya getiremiyor” (*язык плохо подвешен*) gibi zıt anlamlı deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür.

A. M. Emirova (2008: 46)’ya göre, bir bütün olarak deyimlerin zıtlığını sağlayan sözcüklerin anlamlarının karşıtlığı, eğer bu sözcükler çok anlamlıysa çok net hissedilmemektedir. Bu gibi durumlarda deyimlerin zıtlığı, söz konusu sözcüklerin yalnızca dolaylı anlamlarının değil ayrıca türemiş anlamların da karşıtlığına dayanmaktadır. Araştırmacı bu duruma “aynı hamurdan, aynı telden çalan” (*из одного теста*) - “mayası farklı, başka hamurdan” (*из другого теста*) ve “başını derde sokmak” (*заваривать кашу*) – “durumu kurtarmak” (*расхлёбывать кашу*) gibi deyim çiftlerini örnek olarak göstermektedir. Yukarıda gösterilen zıt anlamlı deyim gruplarının ilkinde yer alan zıtlık “bir” (*один*) ve “başka” (*другой*) sözcüklerinin zıtlığına dayanmaktadır. Söz konusu sözcükler burada yalın-türemiş anlamlarında kullanılmaktadır: “bir” (*один*) sözcüğü “aynı, özdeş”; “başka” (*другой*) sözcüğü “o değil, diğeri, öteki” anlamlarında; ikinci deyimde yer alan “haşlamak” (*заваривать*) ve “çözmek” (*расхлёбывать*) sözcükleri ise mecazi ve dolaylı anlamlarına uygun olarak karşıtlık oluşturmuştur.

Araştırmacı, bununla birlikte zıt anlamlı deyimler arasındaki anlam bağıntısının, deyimlerin birbirinden yalnızca edatlarla ayrıldığı durumlarda fazla net olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre bunlar genellikle özerk sözcüklere göre daha soyut anlamları olan çokanlamlı ilksel edatlardır: örneğin “akıllı, kafalı” (*с головой*) – “kafasız, akılsız, düdük gibi” (*без головы*); “doğrudan, açıkça, yüzüne (söylemek)” (*в глаза*) – “gıyabında, arkasından konuşmak” (*за глаза*); “huyuna, suyuna gitmek” (*гладить по шерсти*) – “zıt gitmek, ters davranmak” (*гладить против шерсти*) ve “ihtiyatla, sağı solu kollayarak” (*с оглядкой*) – “ihtiyatsızca, sağa sola bakmadan” (*без оглядки*) vb. A. M. Emirova, bileşimlerinde hem özerk hem de yardımcı (edatların) sözcüklerin aynı anda karşıtlığına dayanan zıt anlamlı deyimlere oldukça nadiren rastlanıldığını belirtmektedir. Bu duruma ilişkin “arz-ı endam etmek, boy göstermek, ufukta belirlemek” (*появляются на горизонте*) – “çekilip gitmek, gözden (ortadan) kaybolmak, ufuktan kaybolmak, göze görünmez olmak” (*исчезать с горизонта*); “yoluna (rayına) girmek” (*входит в колею*) - “rayından (çığırından) çıkmak” (*выбиваться из колеи*) ve “yoldan çıkmak, yolunu şaşırmak, yanlış yarmak” (*сбивать с пути*) – “doğru yolu bulmak, ıslah olmak” (*направлять на путь*) (Emirova, 2008: 46) gibi zıt anlamlı deyim çiftlerini örnek olarak göstermektedir.

Aynıyapılı zıt anlamlı deyimlerin yan anlamları genellikle birbirine uymaktadır. Örneğin “huyuna, suyuna gitmek” (*гладить по шерсти*) – “zıt gitmek, ters davranmak” (*гладить против шерсти*) ve “çok tanınmış, ensesi kalın, sözün geçer, saygıdeğer kişi” (*птица высокого полёта*) – “arabanın beşinci tekeri, sıradan, önemsiz biri” (*птица низкого полёта*) deyimleri ironik, duygusal bir renge sahiptir ve konuşma dilinde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra “maskesini indirmek, gerçek yüzünü ortaya koymak” (*сбрасывать маску*) – “ikiyüzlü davranmak, gerçek kişiliğini gizlemek” (*надевать маску*) deyimleri ise olumsuz bir tona sahiptir ve çoğunlukla gazete ve yayıncılık dilinde kullanılmaktadır. Deyimlerin yan anlamları, yukarıda da belirtildiği gibi belirli bir dereceye kadar bileşimlerindeki özerk sözcüklerin yan anlamlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin “başını derde sokmak” (*заваривать кашу*) – “durumu kurtarmak” (*расхлёбывать кашу*) zıt anlamlı deyim çiftindeki yan anlamlar, fiillerin yan anlamlarıyla sağlanmıştır: “haşlamak” (*заваривать*) fiili “uğraştırıcı, sıkıntı ve üzüntü verici, rahatsız edici herhangi bir şeyi yapmaya başlamak” ve “çözmek” (*расхлёбывать*) fiili ise “ herhangi zor, tatsız bir

şeyi zorlukla çözdükten sonra, o şeyi tetkik etmek, anlamak” anlamlarına gelmektedir (Emirova, 2008: 46-47).

Böylece aynıyapılı zıt anlamlı deyimlerin her iki alt grubunda da yer alan deyimlerin, sahip olduğu zıtlık, çoğunlukla bileşimlerinde bulunan sözcük öğelerinin anlamlarının karşıtlığına dayanmaktadır. A. M. Emirova’ya göre bu tür birimlerin anlamsal zıtlıklarının niteliği, büyük ölçüde yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bu deyimlerin bazıları tam zıtlık gösterirken bazıları ise kısmi bir zıtlık göstermektedir. Kimi durumlarda deyimlerin sahip olduğu karşıtlık sözcüklerde olduğu gibi çok net bir biçimde hissedilmektedir. Bu deyimlerin karmaşık anlamsal yapılarından kaynaklanmaktadır.

2) “Farklıyapılı zıt anlamlı deyimler” (**разноструктурные фразеологические антонимы**): Bu grupta yer alan deyimler birbiriyle bağlantılı zıt anlama sahip birimlerdir ancak sözcüksel bileşimleri, dilbilgisel yapıları ve iç biçimleriyle birbirlerine göre farklılık göstermektedir. Bu duruma “içi dışı bir, açık yürekli” (*душа нараспашку*) – “işini bilmek, çıkarını kollamak, uyanık olmak” (*себе на уме*); “canı gönülden, seve seve, büyük bir zevkle” (*за милую душу*) – “gönülsüz gönülsüz, içi kan ağlayarak, isteği dışında” (*скрепя сердце*); “içi kapanmak, gönlü çökmek, ruhu daralmak” (*повесить голову*) – “canlanmak, keyfi yerine gelmek, morali düzelmek” (*воспрянуть духом*) ve “eşi bulunmaz, çok akıllı ve yetenekli olmak” (*семи пядей во лбу*) – “kalın kafalı, mankafa, ileriye göremeyen, budala” (*олух царя небесного*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Bu tür zıt anlamlı deyimlerin özelliği, açıklayıcı düz anlamlarının karşıtlığından kaynaklanmaktadır; yan anlamları ise genellikle birbirine uyum sağlamamaktadır. Bu bağlamda “gül gibi geçinmek” (*душа в душу*) ve “kedi köpek gibi olmak” (*как кошка с собакой*) gibi zıt anlamlı deyim çiftlerini örnek olarak göstermek mümkündür. A. M. Emirova tarafından yukarıda yapılan zıt anlamlı deyimler sınıflandırmasının analizi, bazı sonuçlara varılmasını sağlamaktadır (Emirova, 2008: 47):

1. Deyimlerin zıt anlamsal bağınıtları herşeyden önce onların açıklayıcı, düzanlamsal anlamlarının karşıtlığına dayanmaktadır. Farklıyapılı zıt anlamlı deyimlerin çeşitli yan anlamları (duygusal, anlatımsal ve üslupsal anlamları) bu tür birimlerin sistemsel konumunun belirlenmesinde bazı belirsizliklere yol açsa da

bunların ayrı bir zıt anlamlı deyimler grubuna ayrılması için bir temel oluşturmaktadır.

2. Zıt anlamlı deyimlerle ilgili konuların incelenmesi sözcük varlığında ve deyimbilimde eşbiçimbirim bağıntıların daha derin bir temelde açıklığa kavuşturulmasını sağlayabilir. Bu düşünceyle genel deyim anlamı ile deyim sözcük öğelerinin sözcüksel yani genel ve yan anlamları arasındaki ilişkinin farklı bir türü ifade edilmektedir.

Yukarıda yapılan yapısal, dilbilgisel sınıflandırmalara benzer bir şekilde, E. N. Miller zıt anlamlı deyimlerin sözcüksel bileşimine bağlı olarak sınıflandırılması için aşağıdaki gibi bir gruplandırma şeklinin daha uygun olduğu görüşündedir (Miller, 1978: 84-85):

a) “Farklıyapılı zıt anlamlı deyimler” (**разноструктурные фразеологические антонимы**): Sözcüksel açıdan farklıyapılı zıt anlamlılar (**разноструктурные антонимы**), deyim bileşiminin bütünüyle oluşmaktadır. Örneğin “kafasından / aklından çıkarmak” (*выбросить из головы*) – “aklının bir köşesine yazmak, hiç unutmamak, mim koymak” (*зарубить на носу*); “var gücüyle, olanca gücüyle (kaçmak, uçmak, sıçramak)” (*что есть духу*) – “aheste aheste, ağır ağır, uyuşuk uyuşuk (yürümek, gitmek) (*нога за ногу*); “sevinçten havalara uçmak, kabına sığamamak, kendini çok mutlu hissetmek” (*на седьмом небе*) – “kendinde değil, çok üzgün, dengesini kaybetmek” (*сам не свой*) ve “gece vakti, gece gece, kör karanlıkta” (*на ночь глядя*) – “sabahın köründe, gün ağarırken, horozlar öterken” (*чуть свет*), vb.

b) “Aynıyapılı zıt anlamlı deyimler” (**однотруктурные фразеологические антонимы**): Sözcüksel açıdan aynıyapılı zıt anlamlılar, birincisinin olumlu bir biçimi olması durumunda ya olumsuz bir sözcüğün eklenmesi yoluyla ya da birincisinin olumsuz bir biçime sahip olması durumunda onun atılması yoluyla aynı deyimlerden yeni bir ifade oluşmaktadır. Olumsuzluk eki “değil” (*не*) deyime karşıt bir anlam katmaktadır. Bu duruma “gücüne göre, dişine göre, yapabilir” (*по плечу*) – “(onun) harcı değil, yapabileceği bir iş değil, gücü yetmez” (*не по плечу*) ve “destek almak” (*встретить поддержку*) – “destek almamak” (*не встретить поддержку*) gibi zıt anlamlı deyim çiftleri örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte

bu tür ifadeler cümle içinde bir arada kullanılabilir: örneğin “Dahası, birkaç kez daha **yerli yersiz** özür dilemeye koyuldu” (*более того, он несколько раз к слову и не к слову принимался извиниться*), vb.

c)“Farklı - aynı - yapıli zıt anlamlı deyimler” (**разно-одно-структурные фразеологические антонимы**): Sözcüksel yapısı hem aynı hem de farklı ögeler içeren zıt anlamlı bir gruptur. Söz konusu bu grup, bir yandan, ilk ikisinin biçim açısından her biriyle bir benzemezliği olduğunu ortaya koymaktadır; sözcük bileşiminde birinci gruptan farklı olarak en azından bir tane ortak öge; ikincisinden farklı olarak ise en azından bir tane farklı öge bulunmaktadır. Öte yandan burada içerik açısından her ikisinin de bir farkı ortaya çıkmaktadır: zıt anlamlılar, tüm sözlükbirim bileşiminin anlam zıtlığının oluşumuna katkıda bulunan en az bir bileşene sahiptir ve anlamlarının zıtlık ilişkilerini açık ya da kapalı bir şekilde göstermektedir. Bu duruma “taarruza geçmek, hücumu geçmek” (*перейти в наступление*) – “savunmaya geçmek, müdafaaya geçmek” (*перейти к обороне*); “yataklara düşürmek, çok hasta etmek” (*валить с ног*) – “ayağa kaldırmak, iyileştirmek, iyi etmek” (*поставить на ноги*); “yumuşak huylu, uyumlu” (*лёгкий нрав*) – “sert mizaçlı, uyumsuz, zor bir karakter” (*тяжёлый нрав*) ve “geri plana düşmek, gözden düşmek” (*уходить на задний план*) – “ön plana çıkmak, önem kazanmak” (*вступать на первый план*) gibi örnekler vermek mümkündür.

Dolayısıyla E. N. Miller söz konusu özelliğe göre aynı anda aynı ve farklı ögelere sahip zıt anlamlı deyimleri (“ölmek, yok olmak” (*уйти в небытие*) – “yeniden dirilmek, dinçleşmek, yeniden yaşama gücü kazanmak” (*вернуться из небытия*)), aynı sözcüksel bileşime sahip, bileşimin yalnızca birinde yer alan olumsuzlamanın varlığıyla farklılık taşıyan zıt anlamlılardan (“gücünde” (*в силах*) – “gücünde, durumunda değil” (*не в силах*)) ve farklı bileşime sahip zıt anlamlılardan (“dut yemiş bülbül gibi susmak, ağzından laf çıkmamak” (*играть в молчанку*) – “dili çözülmek, baklayı ağzından çıkarmak” (*распускать язык*)) ayırmaktadır. Böylece araştırmacı, zıt anlamlı deyimlerin sınıflandırılmasının öncelikle anlamsal özelliklerine, düz ve yananlamsal anlambirimcik demetlerinin ilişkisinin doğasına; grupsal açıdan anlamsal bağıntı olasılıklarına ve dar bir bağlamda karşıtlık oluşturup oluşturmadığına göre yapılması gerektiğini belirtmektedir (Miller, 1990: 102-103). E. N. Miller zıt anlamlı deyimlerin sınıflandırılma ölçütlerini net bir şekilde ortaya

koyarken bu tür ifadelerin sınıflandırılmasında deyimlerin anlamsal özelliklerine büyük bir önem verdiğini vurgulamak gerekmektedir. Bununla birlikte olumsuzluk eki “*değil*” (*не*)’nin deyme karşıtsal bir anlam kazandırdığını da onaylamakla birlikte her zaman deyimlerde zıt anlam bağıntısı sağlamadığını da açıklamaktadır.

Zıt anlamlı deyimler, dizisel bakış açısına göre M. İ. Sidorenko tarafından ikiögelili ya da çiftögelili (*двучленные* ya da *парные*) ve çokögelili (*многочленные*) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır: **İkiögelili zıt anlamlılar**, kapalı bir zıt anlamsal dizi ifade etmektedir. Bu duruma “sınır çizmek, ayırmak” (*проводить грань*) – “sınırları kaldırmak, eşitlemek, farklılıkları gidermek” (*стирать грани*) ve “her şeyi tozpembe görmek” (*в розовом цвете*) – “dünyaya kara gözlüklerle bakmak” (*в черном цвете*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. **Çokögelili zıt anlamlı deyimler** ise aynı anda zıt anlamsal ve eş anlamsal bağıntılarla birleştirilen zıt anlamlı deyim gruplarıdır dolayısıyla (zıt ve eş anlamsal) açık bir dizidir: örneğin “çok akıllı, kafası çalışan, parlak zekâlı” (*голова на плечах у кого*) – “saman kafalı, ahmak, kuş beyinli, kalın kafalı” (*голова соломой набита* ya da *солома в голове у кого*) v.b (Mardiyeva, 2003: 105-106).

Deyimler, mantıksal ve anlamsal açıdan ise “dereceli karşıtlıklar” (*градуальный антоним*), “bütünleyiciler” (*контрадикторный антоним*) ve “vektörel zıtlıklar” (*векторный антоним*) olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Zıt anlamlı deyimlerin yalnızca birinci kategorisi genel kabul görmekle birlikte zıt anlamlı deyimlerin yalnızca niteliksel ya da dereceli özelliklere sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Bu duruma “yanı başında, çok yakın” (*под рукой*) - “cehennemin dibinde, dünyanın öbür ucunda” (*у чёрта на куличках*); “kaç’ın kurası, yaşlı kurt, feleğin çemberinden geçmiş” (*старый воробей*) ve ağzı süt kokuyor, acemi çaylak” (*молоко на губах не обсохло у кого*); “çok fazla” (*с три короба*) - “devede kulak, çok az” (*с гулькино носа*); “akıllı, zihni çevik kişi” (*с царём в голове*) - “aklı kıt, kalın kafalı” (*без царя в голове*) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür. Bununla birlikte söz konusu nitelişellik ve derecelilik durumu zıt anlam sınıflandırmasını oldukça daraltmaktadır. Bu yüzden zıtlığın yanı sıra bütünleyicilik de zıt anlam ölçütü niteliğinde kabul edilmektedir. Bu duruma ilişkin “yüzünden kan damlıyor, çok sağlıklı” (*кровь с молоком*) – “bir ayağı çukurda” (*одной ногой в могиле*); “eli çabuk olmak, şıp diye olmak, hemen oluvermek” (*горит в руках*)- “eli

ağır olmak, eli yavaş olmak, çok yavaş olmak” (*как мокрое горит*) ve “başkası için riske girmek, kendini ateşe atmak” (*таскать каштаны из огня*) - “hazıra konmak, başkasının sırtından geçinmek” (*чужими руками жар загребать*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Bazı araştırmacılar ayrıca vektörel ya da “farklı kutuplu” zıtlığı da kullanmaktadır. Bu duruma ilişkin “hiç beklenmedik bir anda, damdan düşercesine, pat diye gelmek” (*как (будто, словно) с неба свалился*) – “sanki yer yarılıp da içine girmek, dibine girmek, aniden yok olmak” (*как (будто, словно) сквозь землю провалился*) ve “özgürlük tanımak, kendi haline bırakmak” (*развязывать руки*) - “elini kolunu bağlamak” (*связывать руки*) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür (Alefirenko ve Semenenko, 2009:76-77).

A. V. Kunin zıt anlamlı deyimleri biçimsel özelliklerine göre “aynıbiçemli” ve “farklıbiçemli” olmak üzere iki gruba ayırmaktadır:

1)“Aynıbiçemli zıt anlamlı deyimler” (***однотиловые фразеологические антонимы***): Aynıbiçemli zıt anlamlı deyimler, aynı işlevsel biçime ait olmakla birlikte anlatımsal, duygusal özellikler açısından farklılık göstermemektedir. Örneğin “istemeye istemeye, içi sıkılarak, içi kan ağlayarak, yüreği kabararak” (*с тяжёлым сердцем, ing. with a heavy heart*) – “içi rahat olarak, gözü arkada kalmadan, gönül rahatlığıyla” (*с лёгким сердцем, ing. with a light heart*), vb. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere bu tür zıt anlamlı deyim çiftlerinde yer alan her iki deyim de aynı üsluba yani standart dile aittir.

2)“Farklıbiçemli zıt anlamlı deyimler” (***разнотиловые фразеологические антонимы***): Bu grupta yer alan deyimler, farklı işlevsel biçimlere aittir. Bu duruma örnek olarak İngilizcede standart dile ait olan “morali bozulmak, ruhen çökmek” anlamına gelen *lose heart* ve teklifsiz konuşma diline ait olan “moralini bozmamak, umudunu kesmemek” anlamına gelen *keep one’s chin (pecker) up* deyim çifti gösterilebilir (Kunin, 1986: 115). Örnekteki söz konusu her iki deyim de farklı üsluplara aittir.

L. P. Zimina’ya göre deyim bileşenleri ve deyimlerin kendi arasındaki sistemsal ilişkilerinin göstergelerinden biri yapısal ve anlamsal özelliklerinin temelinde zıt anlam olgusunun “içyapısal” (***внутривструктурный***) ve “içsistemsel”

(*внутрисистемный*) ilişkilerinin deyimlerdeki varlığıdır (Zimina, 1977: 3). L. P. Zimina bu kavramları şöyle açıklamakta ve örneklendirmektedir:

Zıt anlamda içyapısal ilişkiler: Bu grup tek bir deyim içerisinde yer alan farklı bileşenler arasındaki zıt anlamsal bağıntıları ifade etmektedir. Bu duruma “gece gündüz, geceli gündüzlü, aralıksız, hiç durmadan” (*и днем и ночью*), “hiç farkezmez, vız gelir tırıs gider, umrunda değil” (*ни жарко ни холодно*), “kendini birisi, bir şey için feda etmek” (*идти в огонь и в воду*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir.

Zıt anlamda içsistemsel ilişkiler: Deyimlerin kendi arasındaki zıt anlamsal bağıntılardır. Bu bağlamda “kaplumbağa gibi, çok yavaş” (*черепаший шаг*) – “dev adımlarıyla, çok hızlı” (*семимильными шагами*) gibi deyimleri örnek olarak göstermek mümkündür.

M. İ. Sidorenko (1985) ise içyapısal zıt anlam ilişkilerine başka bir bakış açısıyla yaklaşmakla birlikte şöyle açıklamaktadır: “Bu tür öğelerin zıtlığıyla ilgili yalnızca kökensel bir bakış açısıyla konuşulabilir, deyimlerin bileşiminde yer alan öğeler anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmamaktadır; zıt olarak birbirleriyle aslında ilişki kurmazlar çünkü sözcüksel bir anlama sahip değildirler. Bu durum bu tür öğelerle birlikte deyimlerin kendi içeriğiyle de doğrulanmaktadır: bileşenlerin zıt anlamsal karşıtlıklarından kaynaklanmaz. Örneğin “her yaştan insan” anlamına gelen *и стар и млад* deymi hem yaşlılar hem de gençleri ifade etmektedir” (Sidorenko’dan akt. Mardiyeva, 2003: 106). Dolayısıyla M. İ. Sidorenko bu türden zıt anlamlı sözcüklerin oluşturduğu deyimleri yani aynı deyim içerisinde yer alan zıt anlamlı sözcüklerin oluşturduğu yapıyı zıt anlamsal bir olgu olarak kabul etmemektedir. Ona göre bu bileşenler bir araya gelince kendi serbest anlamlarından bağımsız yeni bir anlam ifade etmektedir.

N. V. Solovyeva ve V. P. Şabanova’ya göre ise zıt anlamın biçimsel göstergeleri deyim anlamındaki içsel karşıtlığın sinyali görevini üstlenmektedir. Bu biçimsel göstergeler genellikle deyim bütünsel anlamını belirleyen bir bileşenin ve deyim birimlerinin anlamsal merkezi işlevine sahiptir. Söz konusu araştırmacılar zıt anlamlılığın her şeyden önce genellikle benzer dilbilgisel biçime sahip ve anlamsal

açıdan karşıtlık oluşturan deyimlerde ortaya çıktığını belirtmektedirler. Bu duruma “çileden çıkmak, zıvanadan çıkmak” (*выходить из себя*) – “kendine hâkim olmak, sabırlı davranmak” (*держат себя в руках*), “dürüst oyun” (*fair play*) – “kirli oyun, hatalı oyun” (*foul play*) (Solovyeva ve Şabanova, 2015: 45) gibi deyimleri örnek olarak göstermektedirler.

Zıt anlamlı sözcükler gibi zıt anlamlı deyimler de çok sık olmamakla birlikte dar ve geniş bağlamlarda yer almaktadır. Zıt anlamlı deyimler dar bağlamlarda kuşkusuz daha belirgin bir hale gelmekle birlikte özellikle bir ya da iki cümle çerçevesinde birbirine karşıtlık oluşturan deyimler bir arada kullanılmaktadır (Zimina, 1977: 42). Zıt anlamlı deyimler, dar bir bağlam kapsamında cümlenin farklı kısımlarında kullanılmaktadır; bir zıt anlamlı deyim cümlenin ilk kısmında, ikincisi ise diğer kısmında bulunmaktadır. Buna karşılık zıt anlamlı deyimleri ortaya çıkarmak için çoğunlukla bir ya da iki cümleden daha detaylı bir bağlam gerekmektedir: satırbaşı, iki ya da daha fazla paragraf, bölüm, genel olarak kitap. Böyle bir durumda ise geniş bağlamdan söz etmemiz gerekmektedir (Zimina, 1977: 49-52). Zıt anlamlı deyimler geniş bir bağlamda genellikle aralıklı, birbirinden uzak konumlarda bulunmaktadır ve dar bağlama kıyasla zıt anlamlı deyimleri ortaya çıkarmak biraz daha zorlaşmaktadır. Bazen bir paragrafta kullanılan zıt anlamlı deyimlerden biri yazarın ya da kahramanın düşüncelerini başlatmakta diğeri ise sonlandırmaktadır. Böylece dile getirilen düşünceler söz konusu birimler aracılığıyla daha renkli, daha belirgin ve daha etkili bir hale bürünmektedir.

Benzer bir şekilde E. N. Miller deyimbilim alanında “sözselsel karşıt anlamlılık” (*речевая антонимия*)’a dikkat çekmektedir. Bununla beraber araştırmacı zıt anlamlı deyimlerin aynıyapılı ve farklıyapılı karşıtlıklarını sözdeki konumlarına göre üç ana gruba ayırmaktadır (Miller, 1990: 114-115):

1) Bu grupta tam biçimde karşıtlık oluşturan deyimler bulunmaktadır. Örneğin “**En iyi ihtimalle** hafızası kontüzyondan (beyinde ezilme) önceki olaylardan herhangi birini hatırlama girişimlerini reddecektir; **en kötü ihtimalle** de o tamamen çok unutkan birisi haline gelecektir” (*в лучшем случае память ему будет отказывать в попытках вспомнить что-либо из событий,*

предшествовавших его контузии; в худшем случае он вообще станет очень забывчивым) (V. Sartakov).

2) Tam biçimde bulunan bir deyme yapısal açıdan eksik biçimde bulunan bir deyim karşıtlık oluşturmaktadır. Bu duruma ilişkin “onlar **soylu sınıfindan**, bense **sıradan**. Değil mi? (Они - **белая кость**, а я – **черная**. Так?) (Lit. Gaz.); “Tam burada o **söz istiyorum** anlamında elini uzatıyor. Tabi ki de ona **veriyorlar ...**” (*И тут он, значит, руку тянет: **прошу слова**. Ну ему, конечно, **дают** ...*) (G. Gorişin); “O komutanlıkta itibar görmektedir. Ancak bizde itibar görmeyen hiçkimse yoktur” (*Он у командования **на хорошем счету**. А, впрочем, **на плохом** у нас **никого нет***) (V. Zotkin) gibi örnekler vermek mümkündür.

3) Tam bir deyim, değiştirilmiş bir bileşene sahip olan deyme karşıtlık oluşturmaktadır. Örneğin “O, Kanadalılar’ın savunmasında, onların bunu **karatmaya** güçlerinin yetmediği anlaşılan **bir gedik açmış** gibiydi” (*он как бы **пробил** в обороне канадцев **брешь**, **заделать которую** они оказались не в силах*) (Pravda). Buradaki ortak bileşen olan “gedik” (*брешь*) sözcüğü “dığı, acağı” (*который*) zamiriyle yer değiştirmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere dolaysız karşıtlıkta zıt anlamlı deyim tam olmayan yani eksik biçimi daha çok kullanılmaktadır.

Dolayısıyla anlamların aynı zıtlığı yukarıda sıralanan üç farklı biçimde de ifade edilebilir. Zıt anlamlı deyimlerin karşıtlık oluşturmada zıtlık bileşenlerinin seçimi öncelikle bağlamın içeriğine ve ancak daha sonra deyimlerin biçimine göre belirlenmektedir bu yüzden zıt anlamlı herhangi bir deyim, biçimlerinden bağımsız olarak karşıtsallık oluşturabilir ve doğal olarak zıt anlamlı kabul edilmektedir. Bununla birlikte E. N. Miller, “asimetrik zıt anlamlı deyimler” (**ассиметричные фразеологические антонимы**)’e de dikkat çekmektedir. Araştırmacı bu olguya ilişkin “**moralî bozuk** olan birini bulun, bana getirin, onun **moralini yükseltelim**” (*Обнаружьте **упавшего духом**, **волоките ко мне**, будем ему **настроение поднимать***) örneğini göstermektedir. Bu örnekte zıt anlamlı deyimlerin anlamları, söylenen ifadenin öğeleriyle aynı bağlantıya sahip değildir. “Moralî bozulmak” (*упасть духом*) deyimini eylemi gerçekleştirenle yüklemisel bir bağıntıya sahiptir ancak “moralî yükselmek” (*поднять настроение*) deyimini hastaya yönelmiş durumdadır. Bu yüzden zıt anlamlılar için olağan olan simetrik bağıntı (ifadenin aynı ya da türdeş ögesiyle olan bağlantısı) bozulmuş görünmektedir (Miller, 1990: 117).

Buna karşılık buradaki asimetriklik, zıt anlamlı deyimlerin anlamını hiçbir şekilde etkilememektedir. Dolayısıyla deyimler karşıtsallık oluşturmakla birlikte zıt anlamsal bir bağıntı kurmaktadır. E. N. Miller'in de belirttiği gibi zıt anlamlı deyimler, sözlükte yer almaz ancak sözde, konuşmada etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Böylece yapılan söz analizleri ayrıca deyim sözlüklerinde bulunmayan zıt anlamlı deyimlerin de belirlenmesine katkı sağlamaktadır.

E. R. Mardiyeva zıt anlamlı deyimleri karşıtsallık durumlarının netliğine göre iki gruba ayırmayı uygun bulmaktadır (Mardiyeva, 2003: 108):

- 1) “Gerçek zıt anlamlı deyimler” (**действительные фразеологические антонимы**): Gerçek zıt anlamlı deyimler, anlamsal açıdan tam kutupsal değerlere sahiptir. Bu tür deyimlerin yapısal düzeni genellikle birbirine uygundur.
- 2) “Durumsal - koşulsal ya da durumsal zıt anlamlı deyimler” (**ситуативно-обусловленные (ситуативные) фразеологические антонимы**): Durumsal zıt anlamlı deyimler, anlamsal açıdan kısmi kutupsal değerlere sahiptir. Bu tür deyimler belirli koşullar altında karşıtlık oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimlerin belirsizliği ve asimetrikliği, anlam, yapı ve biçimsel sınıflandırmaların özellikleriyle ilgilidir.

E. İ. Mazitova, “İnsanın Fiziksel Durumu” Sözcüksel ve Deyimsel Alanındaki Deyim Birimlerinin Eşanlamlı ve Zıt Anlamlı Bağıntılarının Analizi (Çağdaş Almanca Bağlamında)” (*Анализ синонимических и антонимических отношений фразеологических единиц в лексико-фразеологическом поле «физическое состояние человека (на материалах современного немецкого языка)*) adlı çalışmasında zıt anlamlı deyimleri dört gruba ayırmaktadır (Mazitova, 2015: 7):

- 1) Mutlak sözcüksel zıt anlama sahip zıt anlamlı deyimler
- 2) Zayıf sözcüksel zıt anlama sahip zıt anlamlı deyimler
- 3) Olumsuzlamanın varlığı ya da yokluğuyla ayrılan zıt anlamlı deyimler
- 4) Dilbilgisel zıt anlamlı deyimler.

Bize göre ise zıt anlamlı deyimler sahip oldukları başlıca özellikler göz önünde bulundurularak biçimsel ve anlamsal açıdan üç gruba ayrılarak sınıflandırılabilir:

1) Aynı dilbilgisel yapıya ve benzer sözcüksel bileşime sahip olan zıt anlamlı deyimler: Bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimlerin bileşiminde genellikle ya zıt anlamlı sözcükler ya da edatlar yer almaktadır. Dolayısıyla deyimlerin zıtlık bağıntısı bileşimlerinde yer alan sözcüklerin ya da edatların anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmasıyla sağlanmaktadır. Bu duruma “dünyayı tozpembe görmek” (*надеть розовые очки*) – “pembe gözlüklerini çıkarmak” (*снять розовые очки*); “tezcanlı” (*лёгок на подъём*) – “ağırkanlı” (*тяжёл на подъём*); “kendi kafasına göre davranmak, bildiğini okumak” (*жить своим умом*) – “başkalarının akıyla yaşamak, başkalarının sözüyle hareket etmek” (*жить чужим умом*) ve “ağız iyi laf yarıyor” (*язык хорошо подвешен*) – “iki sözü bir araya getiremiyor” (*язык плохо подвешен*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu deyimlerin sahip olduğu karşıt anlam zıt anlamlı sözcükler aracılığıyla sağlanmıştır.

Bununla birlikte bazı deyimlerde zıtlık bağıntısı, bileşimlerinde yer alan edatların anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmasıyla sağlanmaktadır. Bu duruma doğrudan, açıkça, yüzüne (söylemek)” (*в глаза*) – “gıyabında, arkasından konuşmak” (*за глаза*); “huyuna, suyuna gitmek” (*гладить по шерсти*) – “zıt gitmek, ters davranmak” (*гладить против шерсти*); “akıllı, kafalı” (*с головой*) – “kafasız, akılsız, düdük gibi” (*без головы*); “ihtiyatla, sağı solu kollayarak” (*с оглядкой*) – “ihtiyatsızca, sağa sola bakmadan” (*без оглядки*); yakasından düşmek, artık yük olmamak” (*свалиться с плеч*) – “omuzlarına yüklenmek, sırtına binmek” (*свалиться на плечи*); ve “soyuna çekmek, benzemek” (*пойти в породу*)– “soyuna çekmemek, benzememek” (*пойти из породы*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir. Yukarıdaki örneklerde yer alan zıtlık ise deyimlerde bulunan edatlar yardımıyla sağlanmıştır. Bazı araştırmacılar edatlar tarafından sağlanan karşıtlığı kabul etmese de biz edatların zıt anlamlı deyimlerin oluşumuna katkı sağladığını düşünmekteyiz bu yüzden bu tür deyimleri zıt anlamlı olarak kabul etmekteyiz.

Bunun yanında bu tür zıt anlamlı deyimlerin bileşiminde hem zıt anlamlı sözcüklere hem de zıt anlamlı edatlara aynı anda rastlandığı durumlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda “arz-ı endam etmek, boy göstermek, ufukta belirlemek” (*появляться на горизонте*) – “çekilip gitmek, gözden (ortadan) kaybolmak, ufuktan kaybolmak, göze görünmez olmak” (*исчезать с горизонта*); “yoluna

(rayına) girmek” (*входить в колею*) - “rayından (çığırından) çıkmak” (*выбиваться из колеи*) ve “yoldan çıkmak, yolunu şaşırmak, yanlış yapmak” (*сбивать с пути*) – “doğru yolu bulmak, ıslah olmak” (*направлять на путь*) gibi deyimler örnek olarak gösterilebilir.

2) Biçimsel açıdan farklı ancak anlamsal açıdan karşıtlık oluşturan zıt anlamlı deyimler: Zıt anlamlı deyimlerin büyük bir çoğunluğu bu tür deyimlerden oluşmaktadır. Bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimler, biçimsel açıdan birbiriyle uyumlu olmayıp farklılık göstermektedir ancak anlamsal açıdan karşıtlık meydana getirmektedir. Bu duruma “canı gönülden, seve seve” (*за милую душу*) – “gönülsüz gönülsüz, isteği dışında” (*скрепя сердце*); “içi kapanmak, gönlü çökmek, ruhu daralmak” (*повесить голову*) – “canlanmak, keyfi yerine gelmek, morali düzelmek” (*воспрянуть духом*); “gül gibi geçinmek” (*душа в душу*) - “kedi köpek gibi olmak” (*как кошка с собакой*); “çok fazla, haddinden fazla” (*вагон и маленькая тележка*) – “çok az, üçü beşi geçmez” (*раз, два и обчелся*); “didinmek, tüm gücüyle çabalamak, elinden geleni yapmak” (*из кожи (вон) лезть*) – “parmağını bile oynatmamak, hiçbirşey yapmamak” (*палец о палец не ударить*) ve “önemsiz, kolay bir iş, ıvır zıvır” (*не велика важность*) – “kolay değil, önemli, zor bir iş” (*не баран начихал*) gibi çok sayıda deyim örnek olarak göstermek mümkündür.

3) Olumsuzluk eki (“değil” (не))’ne sahip zıt anlamlı deyimler: Bu grupta yer alan deyimler, aynı dilbilgisel yapıya ve sözcüksel bileşenlere sahiptir. Bununla birlikte deyimlerin zıtlık bağıntısı olumsuzluk eki “değil” (*не*) aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu yüzden olumsuzluk eki “değil” (*не*) bu tür zıt anlamlı deyimler için merkezi bir konuma sahiptir. Bu duruma ilişkin “hoşuna gitmek” (*по вкусу*) - “hoşuna gitmemek” (*не по вкусу*); akli başından gitmek, ne yapacağını bilememek, kafası karışmak” (*терять голову*) – “aklını başına toplamak, sağduyusunu korumak” (*не терять головы*); “keyfi yerinde, morali iyi” (*в духе*) – “keyifsiz, morali bozuk” (*не в духе*); “dişine göre” (*по зубам*) – “dişine göre değil, boyunu aşıyor” (*не по зубам*); “yakışmak, yüzüne gitmek” (*к лицу*) – “yakışmamak, yüzüne gitmemek” (*не к лицу*); “hoşuna gitmek” (*по душе*) - “hoşuna gitmemek” (*не по душе*); “gücüne göre, dişine göre, yapabilir” (*по плечу*) – “(onun) harcı değil, yapabileceği bir iş değil, gücü yetmez” (*не по плечу*); “bir kişinin cebine göre, satın alınabilir” (*по карману*) – “bir kişinin cebine göre değil, pahalı, satın almaya bir kişinin gücünün yetmemesi”

(*не по карману*); “haberi olmak, bilmek” (*в курсе*) – “haberi olmamak, bilmemek” (*не в курсе*) ve “kendini evinde gibi hissetmek, kendi çöplüğünde olmak, havasında olmak, neşeli, keyifli ve kendi ortamında olmak” (*в своей тарелке*) – “havasında olmamak, keyifsiz olmak, ortamında olmamak, kendini yabancı hissetmek” (*не в своей тарелке*) gibi çok sayıda deyim örneği göstermek mümkündür.

Böylece çalışmamızda zıt anlamlı deyimlerle ilgili farklı ölçütleri içeren başlıca sınıflandırmalara değinilmiştir. Bu sınıflandırma çeşitlerine dayanarak herbirinin farklı ölçütler içerdiğini söylemek mümkündür. Yukarıda yer alan zıt anlamlı deyimlere dair sınıflandırma türlerinde farklı araştırmacılar tarafından anlamsal, yapısal, biçimsel vb. açıdan farklı ölçütler dikkate alınmıştır. Bize göre yapılan bu sınıflandırma çeşitleri aslında birçok bakımdan birbirini tamamlamaktadır ve zıt anlamlı deyimlerin tanımlanması, özelliklerinin ortaya koyulabilmesi ve sözlükte belirtilebilmesi için bir temel oluşturmaktadır.

Zıt anlamlı deyim kavramını tanımlamak için zıt anlamlı deyimlerin sınıflandırılma ölçütlerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Eğer yapılan tüm bu sınıflandırmaları göz önünde bulundurursak, zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesindeki temel ölçüt, zıtlık bağıntısında bulunan her iki deyim de anlamsal açıdan birbirine karşıtlık oluşturmalarıdır. Bunun yanında zıt anlamlı deyimlerin zıt anlamlı sözcüklere, aynı tür sözcüksel bileşime, benzer dilbilgisel yapıya sahip olması, zıt anlam taşıyan bağlamlarda kullanılması gibi özelliklerinin tamamlayıcı ölçütler olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla zıt anlamlı deyimlerin anlamsal, yapısal, birleşimsel, bağlamsal ve biçimsel özelliklerinin temelinde sınıflandırılması mümkündür.

Sonuç olarak zıt anlamlı deyimler zıt anlamlı sözcüklerin yanı sıra dilde ve sözde etkin bir şekilde bulunmaktadır. Zıt anlamlı deyimler ve sözcükler anlamsal, biçimsel, üslupsal, yapısal, bağlamsal vb. benzerliklere ve farklılıklara sahiptir. Zıt anlamlı deyimler, ayrıca metinlerin kurgusunda da yer almaktadır. Bu tür ifadeler dilde ve sözde mutlak ya da potansiyel durumda rastlamak mümkündür.

4.4. Rusça- Türkçe Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü Hazırlanması

Zıt anlamlı deyimlerin özellikleri bu tür deyimlerin sözlükbilimsel çalışmalarda yer almasını güçleştiren bazı zorluklar yaratmaktadır çünkü farklı çiftlerin zıt anlam derecesi aynı değildir, birbirinden farklıdır. Bunun yanı sıra, dar bir bağlamda zıt anlamlı deyimlerin bir arada kullanılması çok nadir görülen bir durumdur (Alefirenko ve Semenenko, 2009:77) ve bu tür deyimlerin sayıları çok fazla da değildir. Zıt anlamlı deyimler, dilde ve sözde bir arada çok sık kullanılmadığından dolayı tespit edilmeleri bir takım güçlükler taşımaktadır. Bununla birlikte E. N. Miller bir zıt anlamlı deyimler sözlüğünün oluşturulması için araştırmalarında yeteri kadar veri sunduğunu ve dolayısıyla zıt anlamlı deyimler sözlüğünün hazırlanabileceğini dile getirmektedir. Yakın bir zamana kadar Rusçada bir zıt anlamlı deyim sözlüğünün bulunmaması yukarıdaki sebeplere bağlanmış ve böyle bir sözlüğün yayınlanması mümkün görünmemiştir. Buna karşılık 2003 yılında E. R. Mardiyeva “Rusça Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü Oluşturma İlkeleri” (*Принципы составления словаря фразеологических антонимов русского языка*) adlı doktora tezinde Rusça zıt anlamlı deyimler sözlüğünü hazırlama girişiminde bulunmuştur. Bunun ardından 2007 yılında Rusçada bir ilk olan “Rusça Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических антонимов русского языка*)’nı yayımlamıştır.

Deyim sözlüklerinin her biri yazarın amacı ve sözlüğün hazırlanma ilkelerine bağlı olarak farklı ölçütlere göre hazırlanmaktadır. Tezimizde yer alan zıt anlamlı deyimler sözlüğümüzün amacı, anlamsal açıdan birbirine karşıtlık oluşturan deyimleri ortaya çıkarmak ve bir sisteme kavuşturmadır. Zıt anlamlı deyimlere ilişkin bazı kuramsal bilgiler mevcutken zıt anlamlı deyim sözlüğünün hazırlanmasına dair yeteri kadar teorik bilgi mevcut değildir. Bu yüzden sözlüğümüzün oluşum aşamasında bizim için temel teşkil eden E. R. Mardiyeva’nın hazırladığı “Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических антонимов русского языка*)’nın, A. İ. Molotkov’un editörlüğünü üstlendiği “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского языка*)¹⁷’nin, A. İ. Fedorov’un hazırladığı “Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского литературного языка*)¹⁸’nin ayrıca L. A. Vvedenskaya’nın hazırladığı “Rusça Zıt

¹⁷ Bu sayfadan sonra söz konusu sözlüğü belirtmek için (ФСРЯ) kısaltması kullanılacaktır.

¹⁸ Bu sayfadan sonra söz konusu sözlüğü belirtmek için (ФСРЛЯ) kısaltması kullanılacaktır.

Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (*Словарь антонимов русского языка*) (2003)’nün, M. R. Lvov’un yazarlığında ve L. A. Novikov’un editörlüğünde hazırlanan “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (*Словарь Антонимов русского языка*)’nün ve A. K. Biriş, V. N. Mokienko ve L. İ. Stepanova tarafından hazırlanan, editörlüğünü V. M. Mokienko’nun üstlendiği “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*)’nün hazırlanma ilkeleri incelenmiştir. Dolayısıyla açıklamalı deyim sözlükleri, eş anlamlı deyim sözlükleri ve zıt anlamlı kelime sözlüklerinin yapısal düzeninin incelenmesinin bu tür sözlüklerin hazırlanmasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu amaçla öncelikle Rusçada ilk deyimler sözlüğü olarak kabul edilen A. İ. Molotkov’un editörlüğünde hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*ФСРЯ*) incelenmiştir. A.İ. Molotkov, deyimlerin sözlüğe yerleştirilme sorununun, aynı deyim aynı anda farklı gruplara girdiği gerçeğini gösterdiğini belirtmektedir dolayısıyla herhangi bir deyim, bileşenlerinden her biriyle adlandırılabilmekte ve yorumlanmaktadır. Örneğin “gevezelik, boşboğazlık etmek” (*чесать язык*) deyimini ortak bir biçimde “kaşımak” (*чесать*) bileşenine sahip deyimler grubuna ve ortak bir biçimde “dil” (*язык*) bileşenine sahip deyimler grubuna girmektedir (Molotkov, 1968: 22). Böylece söz konusu deyim, her iki sözcüğün adı altında açıklanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu sözlükte her bir deyim grubu, diğer deyim gruplarıyla bir şekilde bağlantılıdır ve böylece deyim grupları arasında var olan eş anlamsal, zıt anlamsal vb. bağıntılar ortaya çıkmaktadır.

Deyim birimlerinin sözlükte aranması ve bulunmasını kolaylaştırmak için her bir deyim, sözlükte türsel ve sözcüksel seçenekleri de dâhil olmak üzere bileşiminde yer alan öğelerin olduğu kadar yerleştirilmiştir. Örneğin “baştan savma bir işi yapmak” (*спустя рукава*) deyimini her iki yerde de yerleştirilmiştir: “S”(C) harfinin içinde yer alan “sonra” (*спустя*) ögesinde ve “R” (P) harfinin içinde yer alan “yen, elbise kolu” (*рукава*) ögesinde yer almaktadır (Molotkov, 1968: 27). Böylece sözlükte yer alan deyimlerin herhangi bir bileşenine göre aranması mümkündür.

A.İ. Molotkov, sözlükte deyimleri tam bir biçimde büyük harflerle madde başı olarak vermekle birlikte deyimlerin biçimsel kullanımlarını ortaya koymaktadır. Eğer biçimsel kullanımlarına dair bir belirti yer almıyor ise deyim nötr bir kullanıma ya da

konuşma diline aittir. Deyimlerin içinde geçen alternatif sözcük kullanımlarını ise parantez içinde göstermektedir. Bazı deyimlere eşlik eden sözcükleri de kullanıldıkları yerde belirtmektedir. Örneğin:

ДЕНЕГ КУРЫ НЕ КЛЮЮТ (PARA İÇİNDE YÜZMEK)
НИ ЗГИ НЕ ВИДНО (ZİFİRİ KARANLIK)

Deyimlerin biçimsel olarak kullanımlarını belirttikten sonra deyimlerin anlamını açıklamakta ve genel olarak XIX. ve XX. yüzyıldan seçtiği edebi alıntılarla deyimlerin kullanımını örneklemiştir. A. İ. Molotkov örneklerden sonra söz konusu deyimın eş anlamlısına ya da zıt anlamlısına (eğer bulunuyorsa) yer vermektedir. Her ne kadar deyimler sözlükte bileşenlerinin sayısı kadar yer alıyor olsa da deyimlerin açıklaması, örnekleri, biçimsel kullanımları kısacası yapısı bir kez verilmektedir. Diğer yerlerde ise deyim yapısının bulunduğu yere atıf yapılmakla birlikte ilgili sayfaya yönlendirilmektedir.

A. İ. Fedorov tarafından hazırlanan “Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü” (*ФСРЛЯ*)’nın A. İ. Molotkov editörlüğünde hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*ФСРЯ*)’nı çeşitli açılardan tamamladığını birinci bölümde belirtmiştik. Söz konusu sözlük aynı şekilde deyimlerin sözlüğe yerleştirilmesi hususunda “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*ФСРЯ*)’nde geçerli olan ilkelere bağlı kalmaktadır. Deyim birimleri, deyimın yapısını, işlevini, sözdizimsel türünü belirleyen sözcüğün arkasına yerleştirilmektedir. Bu sözcükler sözlük maddesinin başına getirilmektedir. Örneğin,

КОРНЕЙ<>ДО КОРНЕЙ ВОЛОС (KÖKLER) <> (SAÇ DİPLERİNE KADAR KIZARMAK)

Sözlüğün hacmini azaltmak maksadıyla her bir deyim, sözdizimsel açıdan dominant bir sözcüğün ardından yalnızca bir kez yerleştirilmektedir. Sözlükte atıf yöntemi kullanılmamaktadır (Fedorov, 2008: 4). Dolayısıyla diğer deyimlere gönderen referans sözcükler bulunmamaktadır. Deyimlerin kullanımını gösteren örnek sayısı azaltılmıştır. Deyimlerin dilbilgisel ya da sözcüksel seçenekleri de çeşitli parantezler aracılığıyla belirtilmektedir. “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*ФСРЯ*)’nde olduğu gibi deyimlerin biçimsel açıdan kullanımları, anlam açıklamaları ve bunun

ardından edebi eserlerden, basılı yayınlardan alıntılanan örneklemeler sunulmaktadır. “Rusça Deyimler Sözlüğü” (ФСРЯ)’nden farklı olarak sözlükte deyimlerin zıt anlamlısı ya da eş anlamlısına yer verilmemektedir. Bununla beraber sözlükte deyimlerin aranmasını ve bulunmasını kolaylaştırmak için sözlüğün sonunda deyimlerin alfabetik olarak bir dizelgesi yer almaktadır.

Böylece A. İ. Fedorov tarafından hazırlanan “Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü” (ФСРЛЯ)’nın A. İ. Molotkov editörlüğünde hazırlanan “Rusça Deyimler Sözlüğü” (ФСРЯ) ne göre nicelik açısından çok daha fazla deyim barındırdığını söylemek mümkündür. Buna rağmen “Rusça Deyimler Sözlüğü” (ФСРЯ)’nde yer alan deyimler, sahip oldukları bileşen kadar sözlükte yer almasından dolayı okuyucuya çok daha rahat bir kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Böylece okuyucu aradığı deyim istediği deyim ögesini temel alarak bulabilir. Diğer taraftan “Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü” (ФСРЛЯ)’nde deyimlerin alfabetik olarak sıralanması, okuyucunun işini kolaylaştıran bir unsurdur.

Zıt anlamlı deyimler sözlüğünün hazırlanmasında zıt anlamlı kelimeler sözlüğünün hazırlanma ilkeleri de önem taşımaktadır. Bu amaçla tarafımızdan L. A. Vvedenskaya’nın hazırladığı “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (Словарь антонимов русского языка) (2003) ve M. R. Lvov’un hazırladığı, L. A. Novikov’un editörlüğünü üstlendiği “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (Словарь Антонимов русского языка)’nın hazırlanma ilkeleri incelenmiştir.

L. A. Vvedenskaya’nın hazırladığı “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” Rus dilinde hazırlanan ilk zıt anlamlı kelimeler sözlüğü olması bakımından bir önem taşımaktadır. Sözlük ilk kez 1971 yılında yayımlanmıştır¹⁹ (Vvedenskaya, 2003: 3). Daha sonra defalarca kez yeniden yayımlanmıştır. Araştırmacı, zıt anlam olgusunun daha çok nitelik sıfatlarında ve isimlerde ortaya çıktığını, fiillerde ve zarflarda ise daha az rastlanıldığını belirtmektedir (Vvedenskaya, 2003: 10). Bu yüzden sözlüğün büyük bir kısmını zıt anlamlı sıfatlar ve isimler oluşturmaktadır.

¹⁹ Bu sözlüğü 1972 yılında N. P. Kolesnikov’un hazırladığı “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (Словарь антонимов русского языка) ve 1978 yılında M. R. Lvov’un hazırladığı “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (Словарь антонимов русского языка) izlemektedir (Vvedenskaya, 2003: 3). Söz konusu sözlükler defalarca yeniden yayımlanmıştır.

Sözlükte 500'den fazla zıt anlamlı sözcük bulunmaktadır. Bununla beraber aynı köklü ve farklı köklü zıt anlamlı sözcükler yer almaktadır. Sözlükte zıt anlamlı sözcük çiftleri yan yana verilmekte, biçimsel açıdan özellikleri belirtilmekte, her birinin anlamı ayrı ayrı açıklanmakta ve zıt anlamlı sözcüklerin kullanımına dair çeşitli örnekler sunulmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler sözlükte alfabetik sıraya göre yer almaktadır. Örneğin:

ИСТИННОСТЬ – ЛОЖНОСТЬ (*GERÇEKLİK – YALAN*)

ИСТИННЫЙ – ЛОЖНЫЙ (*GERÇEK – YALAN*)

Sözlükte zıt anlamlı sözcük çiftlerinin yalnızca ilk sözcükleri alfabetik sıraya göre düzenlenmektedir. Zıt anlamlı sözcük çiftlerinin ikinci sözcükleri her zaman alfabetik sıraya göre bulunmamaktadır çünkü bir çiftin sözcükleri yeni zıt anlam çiftleri oluşturarak diğer sözcüklerle zıt anlamsal bir bağıntıya girebilir (Vvedenskaya, 2003: 15-16). Sözlüğün sonunda ise zıt anlamlı sözcükler alfabetik sıraya göre listelenmiştir. Böylece okuyucunun kendisine gereken zıt anlam çiftini daha rahat bulması mümkündür. Zıt anlamlı sözcük bileşenlerinin her birine hem sözlükte hem de söz konusu listede madde başı olarak yer verilmiştir. Örneğin hem sözlükte hem de listede “dert” (*беда*) ve “mutluluk” (*счастье*) zıt anlam çiftini arayan okuyucu sırasıyla her iki sözcükle de bu zıt anlam çiftini arayabilir:

БЕДА – СЧАСТЬЕ (*DERT – MUTLULUK*)

СЧАСТЬЕ – БЕДА (*MUTLULUK – DERT*)

Üstelik hem listede hem de sözlükte atıflarla zıt anlamlı sözcük maddeleri arasında gönderimler mevcuttur. Ancak sözlük bölümünde yalnızca bir kez zıt anlamlı sözcük çifti açıklanmaktadır. Bu durum sözlüğün hacminin küçülmesini sağlamaktadır.

M. R. Lvov'un hazırladığı “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” 3000'den fazla zıt anlamlı sözcük içermektedir. Sözlük aynı köklü (“gelmek” (*приходить*) – “gitmek” (*уходить*), “uzun düşme” (*перелет*) – “kısa düşme” (*недолет*), “devrimci” (*революционный*) – “karşı-devrimci” (*контрреволюционный*)) ve farklı köklü (“büyük” (*большой*) – “küçük” (*маленький*), “evet” (*да*) – “hayır” (*нет*),

“gündüz” (день) – “gece” (ночь)) zıt anlamlı sözcükleri içermektedir (Lvov, 2006: 36).

Sözlükte zıt anlamlı sözcük çiftleri eş anlamlı dizilere göre anlamsal açıdan benzerlikleri temelinde gruplandırılmıştır. Her bir dizide dominant yani daha sık rastlanan, anlamsal açıdan ortak olan ve biçimsel açıdan nötr bir karşıtlık taşıyan zıt anlamlı sözcük çifti başa geçmektedir; daha sonra ise tamamen mutlak zıt anlamlı olmayan (anlamsal açıdan asimetrik, biçimsel açıdan farklı türlü, vs.) zıt anlam çiftleri yer almaktadır. Zıt anlamlı sözcük çiftlerinin eş anlamsal hiyerarşisi konumlarındaki belirli bir düzen ve farklı yazı tipleri kullanılarak sözlükte gösterilmektedir. Örneğin (Novikov, 1984: 31):

ИСТИНА – ЛОЖЬ (GERÇEK – YALAN)

ИСТИНА – ОБМАН (GERÇEK – ALDATMACA)

ИСТИНА – ЗАБЛУЖДЕНИЕ (GERÇEK – YANILGI)

Söz konusu sözlük maddelerinin bu şekilde yerleştirilmesi sözcük birimlerinin farklı eş anlamsal, zıt anlamsal bağıntılarını gözler önüne sermektedir.

Dolayısıyla söz konusu sözlükte en çok bilinen, en çok kullanılan, anlamsal açıdan aynı türden, biçimsel açıdan ise nötr bir özelliğe sahip zıt anlamlı sözcükler sözlük maddesi olarak en başa yerleştirilmektedir; alt dizilerde ise daha az bilinen ya da mutlak zıt anlam özelliği taşımayan çiftler sıralanmaktadır. Zıt anlamlı sözcük çiftlerinin biçimsel açıdan özellikleri belirtilmiştir. Sonrasında ise zıt anlamlı sözcük çiftleri edebi eserlerden, basın yayın organlarından, bilimsel metinlerden, süreli yayınlardan alıntılarla örneklendirilmiştir. Yapılan alıntılarda özellikle her iki zıt anlamlı sözcüğün de aynı cümlede geçmesine özen gösterilmiştir. Böylece zıt anlamlı sözcük çiftinin anlamının daha iyi kavranması hedeflenmiştir. Eğer bir sözcük, farklı zıt anlamsal bağıntılarda bulunuyorsa, bu sözlük maddeleri arasında atıf yöntemi kullanılmaktadır. Diğer sözlüklerden farklı olarak M. R. Lvov’un bu sözlüğünde zıt anlamlı sözcüklerin numaralandırılması yöntemi seçilmiştir. Sözlüğün sonunda ise zıt anlamlı sözcüklerin alfabetik bir sıralaması yer almaktadır. Zıt anlamlı sözcük çiftlerinin bulunmasını kolaylaştırmak için söz konusu listede iki

kez gösterilmişlerdir: burada ilk sözcük de ikinci sözcük de alfabetik olarak bulunmaktadır. Örneğin,

БЕРХ – НИЗ 79 (YUKARI – AŞAĞI)

НИЗ – БЕРХ 79 (AŞAĞI – YUKARI)

Ayrıca listede de her bir zıt anlam çifti numaralarıyla belirtilmektedir böylece aranan zıt anlamlı sözcük çiftlerinin sözlükte numaralarıyla bulunması kolaylaşmaktadır. Bunun dışında sözlükte kelime çiftlerinin anlam açıklamasına yer verilmemektedir. Bu görevi sözlük maddelerine ait verilen örneklerin sağlayacağı düşünülmektedir.

Her iki zıt anlamlı sözlüğü birlikte değerlendirdiğimizde L. A. Vvedenskaya tarafından hazırlanan “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü”nün sözlükbilimsel geleneklere bağlı kaldığı görülmektedir. Sözlükte sözlük makalesinin gerekli olan tüm unsurlarına eksiksiz bir şekilde yer verildiği göze çarpmaktadır. Ancak L. A. Vvedenskaya zıt anlam olgusunu daha çok sıfat ve isimlere özgü kabul ettiği için bu durum sözlüğün kapsamını bir hayli daraltmaktadır. M. R. Lvov’a ait olan Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü ise 3000’den fazla zıt anlamlı sözcük barındırmakla birlikte okuyucuya zengin bir materyal sunmaktadır. M. R. Lvov sözlüğünde zıt anlamlı sözcük çiftlerini belirli bir sistem içinde anlaşılır bir şekilde sunsa da sözcüklerin anlam açıklamalarının olmayışı bize göre hem sözlükbilimsel açıdan hem de özellikle Rus dilini yabancı dil olarak öğrenenler için bir eksikliktir. Bununla birlikte her iki sözlüğün de hem materyal genişliği hem de anlam açıklamaları yönünden birbirini tamamladığını söylemek mümkündür. Bunun dışında her iki zıt anlamlı kelimeler sözlüğü de zıt anlamlı sözcükleri sözlük sonunda alfabetik olarak ayrı bir liste halinde yayınlamaktadır böylece aranan zıt anlam çiftinin kolaylıkla bulunması sağlanmaktadır.

Zıt anlam olgusu eş anlam olgusuyla yakın bir ilişki içerisinde bulunduğundan dolayı Rusça zıt anlamlı deyimler sözlüğünün hazırlanmasında başlıca Rusça eş anlamlı deyimler sözlüklerinin de incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple eş anlamlı deyimler sözlükleri arasında öne çıkan ve sık sık başvurduğumuz V. P. Jukov, M. İ. Sidorenko ve V. T. Şklyarov’un yazarlığında, V. P. Jukov’un editörlüğünde

hazırlanan “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*) (1987)’ nün ve A. K. Biriş, V. N.Mokienko ve L. İ. Stepanova tarafından hazırlanan, editörlüğünü V. M. Mokienko’nun üstlendiği “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*) (2001)’nün hazırlanma ilkeleri irdelenmiştir.

V. P. Jukov’un editörlüğünde hazırlanan “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (1987)’nde eş anlamlı ve zıt anlamlı deyimler arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekilmekle birlikte bu şöyle açıklanmaktadır:

Eş anlam ve zıt anlam bağintısında bulunan deyimler aynı ya da benzer anlambirincik bileşimine sahiptir. Aralarındaki tek fark eş anlamlı deyimlerde semantik özelliklerin birbirine yakınlık göstermesidir. Buna karşılık zıt anlam olgusu aynı semantik özelliklerin anlam farklılıklarının ayrılığına, tam bir karşıtlığa dayanmaktadır. Bu nedenle farklı biçimlerde eş anlamlı ve zıt anlamlı deyim dizileri ortaya çıkmaktadır (Jukov, Sidorenko, Şklyarov, 1987: 14).

Daha sonra ise eş anlamlı ve zıt anlamlı deyim dizilerine örnekler verilmektedir. Söz konusu sözlük çağdaş Rus diline ait edebi eserlerde, basın yayın organlarında ve bilimsel yayınlarda ayrıca XIX ve XX. yüzyıla ait klasik eserlerde geçen eş anlamlı deyimleri içermektedir.

“Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (1987)’nde eş anlamlı deyim dizileri, eş anlamsal diziye dair dilbilgisel, anlamsal, biçimsel değerlendirmeler ve eş anlamlı deyimlerin çağdaş Rus edebi dilinde işlevselliğini gösteren örnekler yer almaktadır (Jukov, Sidorenko, Şklyarov, 1987: 14). Eş anlamlı diziler temel alınan deyimlerin baş harfine göre alfabetik bir biçimde sıralanmaktadır. Temel alınan deyim yani sözlük maddesi olarak ilk sırada bulunan deyim, eş anlamlı deyimler içerisinde en yaygın kullanılanıdır ve eş anlam dizisinin anlamını tam olarak yansıtır. Her bir deyimın biçimsel açıdan özellikleri belirtilmekle birlikte anlamları açıklanmakta ve dilbilgisel açıdan birleşim olanakları ve hangi sözcüklerle kullanılabildikleri gösterilmektedir. Bununla beraber deyimlerin sahip olduğu alternatif bileşenler parantez içinde verilmiştir. Söz konusu sözlüğün en önemli özelliği bize göre okuyucuya eş anlamlı deyimlerin her birinin kullanımına dair zengin örnekler sunmasıdır. Böylece okuyucu her bir deyim arasındaki anlamsal, biçimsel, morfolojik, söz dizimsel ayrılıkların tam olarak farkına varmaktadır.

Sözlüğün sonunda ise eş anlamlı deyimler sözlüğüne giren tüm deyimlerin ve eş anlamlı dizilerin alfabetik bir listesi verilmiştir. Bu da okuyucuya aradığı deyim bulma kolaylığı sağlamaktadır.

A. K. Biriş, V. N. Mokienko ve L. İ. Stepanova tarafından hazırlanan, editörlüğünü V. M. Mokienko'nun üstlendiği “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (2009) eş anlamlı deyimlerin sözlüğe yerleştirilmesi konusunda farklı bir yaklaşım izlemektedir. Eş anlamlı deyim dizileri, anlamsal açıdan onları karşılayan leksik sözcükler temel alınarak sıralanmıştır. Sözlük maddesinin başında yer alan bu sözcük eş anlamlı deyimler dizisinin hepsini kapsamakla birlikte anlamlarını yansıtmaktadır ve birleştirici ve bütünleştirici bir özellik göstermektedir. V. N. Mokienko deyimlerin bu şekilde sıralanmasının deyimlerin hızlı bir şekilde bulunmasını kolaylaştırdığını dile getirmektedir. Sözlükte bu durum şöyle açıklanmaktadır:

Deyimler ve sözcükler özellikle düz anlamsal seviyede anlamsal açıdan birçok ortak noktaya sahiptir. Bu durum sözlüğün derleyicileri tarafından ön plana çıkarılmıştır. Okuyucu en çok bilinen ve biçimsel açıdan genellikle nötr bir özellik taşıyan bir sözcüğü temel alarak ona gerekli olan eş anlamlı deyim dizisini kolaylıkla bulabilecektir. Eş anlamlı deyimlerin sözlükte bu şekilde yer alması özellikle çevirmenler, yabancı Rusistler, dilbilimciler ve öğrenciler için yararlıdır (Biriş, Mokienko, Stepanova, 2009: 7).

Sözlükte halk diline ait olan deyimlerin yanı sıra diyalektik ifadeler de rastlanmaktadır. Deyimler genel olarak anlamsal ve biçimsel açıdan sınıflandırılmaktadır. Böylece okuyucunun deyimler arasındaki temel işlevsel, biçimsel ve anlamsal farklılıkları ve ince ayrımları farketmesi amaçlanmaktadır (Biriş, Mokienko, Stepanova, 2009: 11). Deyimlerin biçimsel açıdan özelliklerinin belirtilmesine ayrıca dikkat edilmiştir. Böylece okuyucunun deyimlerin kullanım alanlarına, anlatımsal ifade değerine ulaşması sağlanmaktadır.

Sözlüğün yapısal düzeni şu şekildedir: Sözlük maddesi olarak eş anlamlı deyim dizilerini birleştirici ve bütünleyici bir özelliğe sahip olan dominant bir sözcük, ardından eş anlamlı deyim dizileri, deyimlerin biçimsel özellikleri ve deyimlerin anlam açıklamaları yer almaktadır. Deyimler onları belirten dominant sözcüklerin alfabetik sıralamasına göre yerleştirilmiştir. Her bir deyim hızlı bir şekilde bulunabilmesi için sözlüğün sonunda dominant sözcüklerin alfabetik sırasına göre

düzenlenmiş uzun bir gösterge listesi bulunmaktadır. Bu gösterge okuyucunun deyimleri anlamdan biçime doğru değil, biçimden anlama doğru bulmasını sağlamaktadır. Sözlükte ayrıca deyimlerin alternatif bileşenleri parantez içinde gösterilmektedir. Sözlüğün en büyük eksikliği eş anlamlı deyimlerin cümle içinde kullanımına dair örnekler sunmamasıdır.

Dolayısıyla yukarıda bahsedilen söz konusu bu iki sözlük hazırlanma ilkeleri bakımından bazı farklılıklar içermektedir. Her iki sözlükte kendisine göre okuyucuya kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Deyimlerin baş harfine göre arama yapanlar için ilk bahsedilen sözlük, anlamsal alanına göre arama yapanlar için bahsedilen ikinci sözlük daha uygundur. İlk sözlük eş anlamlı deyimlerin kullanımına dair zengin kullanım örnekleri sunmasıyla; ikinci sözlük ise anlamsal alanına göre deyimleri sıralamasıyla öne çıkmaktadır. Böylelikle iki sözlük de çeşitli açılardan birbirini tamamlamaktadır.

Son olarak deyimbilim alanında ilk ve tek olan E. R. Mardiyeva tarafından hazırlanan “Rusça Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических антонимов русского языка*) (2007) incelenmiştir. Sözlük ile ilgili genel bilgileri yukarıda verdiğimizden dolayı burada yalnızca sözlüğün hazırlanma ilkelerinden bahsetmekle yetineceğiz. Söz konusu sözlükte yaklaşık 300 tane zıt anlamlı deyim çifti ve 600 deyim bulunmaktadır. Sözlük 129 sayfadan oluşmaktadır. Sözlükte zıt anlamlı deyim çiftlerinin anlamlarının yanı sıra deyimlerin biçimsel özellikleri, eş anlamlı deyimleri ve her bir deyim için örnek cümleler bulunmaktadır. Sözlükte bulunan zıt anlamlı deyim dizileri V. M. Mokienko’nun editörlüğünde hazırlanan “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*)’nde olduğu gibi anlamsal açıdan onları karşılayan leksik sözcükler temel alınarak sıralanmıştır. Sözlüğün sonunda ise deyimlerin hangi sözcüksel alanda bulunduğu dair alfabetik bir sıralaması bulunmaktadır. Bu durum aranan deyim kolayca bulunmasını sağlamaktadır.

Söz konusu sözlük, yaklaşık, mutlak olmayan, durumsal zıt anlamlı deyimleri de içermektedir. Bu yüzden E. R. Mardiyeva söz konusu sözlüğünü oluştururken zıt anlamın geniş yaklaşımını benimsemiştir ve tam zıt anlamlı deyimlerle birlikte zayıf

zıt anlamlı deyimleri de sözlüğüne dâhil etmiştir. Araştırmacı deyimlerdeki karşıtlık bağıntısının durumuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

Farklı süreçleri, zamansal, mekânsal, nedensel, niceliksel, niteliksel kavramları ve bir kişinin durumunu niteleyen deyim birimlerinde karşıtlık bağıntısı göze çarpmaktadır. Söz konusu deyimler, nitelik özellikleri ve eylem kavramlarıyla ilişkilidir. Adlardan, sıfatlardan, kiplerden, bağlaçlardan ve ünlemlerden oluşan zıt anlamlı deyimlere daha seyrek rastlanmaktadır (Mardiyeva, 2007: 4-5).

Zıt anlamlı kelimeler sözlüklerinin aksine söz konusu zıt anlamlı deyimler sözlüğü doğası gereği çok sayıda yaklaşık ya da zayıf zıt anlamlı birimler içermektedir.

E. R. Mardiyeva “Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü”(Словарь фразеологических антонимов русского языка) adlı çalışmasına aşağıda belirtilen özelliklere sahip zıt anlamlı deyimleri dâhil etmiştir:

1) Zıt anlama sahip deyimler: örneğin “kedi köpek gibi geçinmek” (как кошка с собакой) – “Gül gibi geçinmek” (душа в душу);

2) Zıt anlam çiftinin tüm anlamını etkileyen, aynı köklü ve farklı köklü zıt anlamlı sözcük öğelerine sahip deyimler: örneğin “itibar yükselmek” (акции повышаются) – “itibardan düşmek” (акции падают);

3) Önek bileşenlerinin zıtlık oluşturduğu deyimler: örneğin “akıl küpü” (с царем в голове) – “kıt akıllı” (без царя в голове);

4) Açıkça (не ve ни edatlarıyla) ya da dolaylı olarak ifade edilen olumsuzlama nedeniyle ortaya çıkan karşıtlık içeren deyimler. Örneğin “iyi ki, iyiye işaret” (к добру) - “ne yazık ki, kötüye işaret” (не к добру) (Mardiyeva, 2007: 5-6).

Yukarıda anlatılanlardan başka söz konusu sözlükte mutlak zıt anlam değeri taşımayan, yaklaşık ve sözde zıt anlamlı deyimler (matematikte bi değerin yaklaşık değerini belirtmek için kullanılan) tilde işaretiyle (≈) gösterilmektedir. Ayrıca yukarıdaki bahsettiğimiz çeşitli sözlüklerde olduğu gibi deyimlerde geçen alternatif öğeler parantez içinde belirtilmiştir ve bazı deyimlere eşlik eden sözcükler de yer almaktadır.

Sonuç olarak yukarıda incelediğimiz çeşitli sözlüklerin hazırlanma ilkeleri ışığında benzer bir şekilde bizim tarafımızdan hazırlanan sözlük kapsamında aşağıdaki ilkeler yer almaktadır:

- 1) Karşıt anlama sahip deyimler sözlüğümüzde yer almıştır.
- 2) Zıt anlamlı deyimler nadir rastlanılan bir olgu olduğundan dolayı zıt anlamlı deyimlerin geniş anlamda yaklaşımına bağlı olarak sözlüğümüze mutlak zıt anlam taşıyan deyimlerle birlikte yaklaşık zıt anlam değeri taşıyan deyimler de dâhil edilmiştir.
- 3) Zıt anlamlı deyim çiftlerini sözlükte okuyucuya net bir biçimde yansıtmak amacıyla deyimleri ikiye ayıran bir tablo oluşturulmuştur.
- 4) Sözlüğümüzde yer alan Rusça zıt anlamlı deyimler alfabetik bir biçimde sıralanmıştır. Bu bağlamda her bir zıt anlam dizisinde anlamsal açıdan daha sık rastlanan, daha çok bilinen ve söz konusu zıt anlam dizisini daha net yansıtan deyim, sözlük maddesinin başında yer almaktadır. İlk deyime göre daha az bilinen ve kullanılan deyimler ise ikinci sırada yer almaktadır. Buna göre zıt anlamlı deyim çiftlerinin yalnızca ilk deyimleri alfabetik sıraya göre düzenlenmekle birlikte ikinci sırada yer alan deyimler genellikle alfabetik sıraya göre bulunmamaktadır. Bu yöntem L. A. Vvedenskaya tarafından hazırlanan “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (*Словарь антонимов русского языка*) adlı eserine ve M. R. Lvov tarafından hazırlanan “Rusça Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü” (*Словарь антонимов русского языка*) adlı eserine dayanmaktadır. Bu şekilde genellikle alfabetik olarak arama yapan okuyucunun (özellikle de çevirmenlerin ve öğrencilerin) aradığı deyim daha kolay bulabileceği ve bu bakımdan daha faydalı olacağı düşünülmektedir.
- 5) Sözlükte yer alan Rusça zıt anlamlı deyimlerin Türkçe karşılıkları verilmekle birlikte her iki deyim de anlamları ayrı ayrı açıklanmaktadır.
- 6) Her iki zıt anlamlı deyim çiftinin üslupsal açıdan özellikleri belirtilmektedir.
- 7) Her iki zıt anlamlı deyim kullanımı dair ayrı ayrı örnekler verilmekle birlikte söz konusu örnekler Türkçeye çevrilmiştir. Bazı zıt anlamlı deyim dizilerinde yer alan örneklerde ise her iki deyim de bir arada kullanımına yer verilmiştir. Sözlüğümüzde genellikle konuşma dilinden örneklerin oluşturulmasına ve seçilmesine dikkat edilmiştir. Bununla beraber sözlüğümüzde genellikle Rusça deyim sözlüklerinde tespit edilen edebi alıntılardan örneklere de yer verilmiştir.

8) Her iki zıt anlamlı deyimde (eğer varsa) eş anlamlı deyimleri belirtilmektedir. Söz konusu eş anlamlı deyimler çoğunlukla Rusça eş anlamlı deyimler sözlüklerinden alınmıştır.

9) Sözlüğün sonunda ise zıt anlamlı deyimlerin bulunmasını kolaylaştırmak için Rusça deyimlerin alfabetik olarak bir listesi verilmektedir. Bu listede her bir deyim karşısında zıt anlamlı deyim bulunmaktadırlar. Bu sayede söz konusu listede çift yönlü arama yapmak mümkün olmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir zıt anlamlı deyim çiftinin her iki birimiyle de istenilen sözlük maddesine ulaşılabilir. Bununla birlikte sözlükte aranan sözlük maddesinin kolayca bulunması için yer aldığı alfabeyle atıf yöntemiyle gönderim yapılmaktadır. Örneğin:

ВЫЖИВАТЬ (ВЫЖИТЬ) ИЗ УМА - НАБИРАТЬСЯ (НАБРАТЬСЯ) УМА:

Bkz. *Н* harfi.

НАБИРАТЬСЯ (НАБРАТЬСЯ) УМА - ВЫЖИВАТЬ (ВЫЖИТЬ) ИЗ УМА:

Bkz. *Н* harfi.

10) Sözlüğümüze aktif ya da pasif durumda bulunan edebi dile ya da konuşma diline ait olan zıt anlamlı deyimler dâhil edilmiştir ancak sınırlı bir kullanıma sahip olan diyalektiksel, terimsel deyimler, atasözleri, özlü sözler dâhil edilmemiştir.

11) Bazı deyimlerin ögeleri değişken olabilmekle birlikte alternatif ögeler içerebilmektedir. Söz konusu ögelerin sözcüksel seçenekleri sözlükbilimsel gelenekler temelinde köşeli ayraçlar içinde gösterilmektedir. Örneğin:

БИТЬ [ПРЯМО] В ЦЕЛЬ: (*Экспрес.*) Onikiden vurmak, tam isabet ettirmek, hedefini bulmak.

12) Yuvarlak parantez içinde ise deyim ögelerinin biçimsel seçenekleri ve özellikle fiillerin “bitmiş” (*совершенный вид*) ya da “bitmemiş” (*несовершенный вид*) halleri yer almaktadır. Örneğin:

ПОРОХА (ПОРОХУ) НЕ ВЫДУМАЕТ: (*Разг. Неодобр.*) Akı kıt, kıt akıllı.

БРАТЬ (ВЗЯТЬ) СЕБЯ В РУКИ: Kendini toplamak, kendine hâkim olmak.

13) Tarafımızdan incelenen tüm sözlüklerde yararlanılan kaynakların sözlük sonunda ya da başında listelendiği görülmüştür. Bizim tarafımızdan da sözlüğümüzde yararlanılan kaynaklar aşağıda listelenmektedir.

Tezimizin uygulama kısmını oluşturan “Rusça – Türkçe Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü” adlı başlıkta zıt anlamlı deyimlerin toplanmasında birçok kaynak

taranmıştır. Bu amaçla çalışmamızda özellikle faydalandığımız eserler aşağıda sıralanmaktadır: Bu kaynakların en başında öncelikle bu alanda yayımlanmış tek sözlük olan E. R. Mardiyeva'nın "Rusça Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü" (*Словарь фразеологических антонимов русского языка*) gelmektedir. Bununla birlikte editörlüğünü A. İ. Molotkov'un, yazarlığını L. A. Voynova, V. P. Jukov, A. İ. Molotkov ve A. İ. Fedorov'un yaptığı "Rusça Deyimler Sözlüğü" (*Фразеологический словарь русского языка*) (1968) taranmıştır ve tespit edilen zıt anlamalı deyimler sözlüğümüze kaydedilmiştir. Aynı zamanda bu sözlükte bazı deyimlerin eş anlamlılarının yanı sıra zıt anlamalı deyimleri de belirtilmiştir ve bunlardan da sözlüğümüzde faydalanılmıştır. E. N. Miller'in "Zıt Anlamalı Sözcükler ve Deyimler" (*Антонимия в лексике и фразеологии*) (1978), "Çağdaş Almancada Zıt Anlamalı Yalın Birimler" (*Антонимия номинативных единиц в современном немецком языке*) (1985) ve "Zıt Anlamalı Sözcük ve Deyimlerin Doğası" (*Природа лексической и фразеологической антонимии*) (1990) adlı çalışmalarında çok sayıda zıt anlamalı deyim çifti bulunmakla birlikte sözlüğümüz için de temel teşkil etmiştir. E. A. Bistrova, A. P. Okuneva, N. M. Şanskiy tarafından hazırlanan "Eğitim Amaçlı Rusça Deyimler Sözlüğü" (*Учебный фразеологический словарь русского языка*) (1984) adlı eserin sözlük ekinde bazı Rusça zıt anlamalı deyimler yer almaktadır ve bunlardan sözlüğümüzde yararlanılmıştır. Yukarıda ismi geçen kaynakların yanı sıra A. İ. Fedorov tarafından hazırlanan "Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü" (*Фразеологический словарь русского литературного языка*) (2008); T. S. Aristova, M. L. Kovşova, E. A. Riseva, V. N. Teliya ve İ. N. Çerkasova'nın yazarlığında, V. N. Teliya'nın editörlüğünde hazırlanan "Rusça Deyimler Sözlüğü" (*Словарь образных выражений русского языка*) (1995); Ö. A. Süer tarafından hazırlanan "Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü" (1999); M. Dubrovin tarafından hazırlanan, Şefika Ortaylı ve Gürkan Tanyeri tarafından dilimize kazandırılan "Rusça Deyimler Sözlüğü: Pratik Telaffuzlu, Resimli" (*Русские фразеологизмы в картинках*) adlı eser; Lilia Ermakova ve Sevinç Üçgül tarafından hazırlanan "Kısa Rusça -Türkçe Deyimler Sözlüğü"; Vedat Gültek tarafından hazırlanan "Rusça-Türkçe Sözlük" gibi çok sayıda sözlük ve çalışma taranmış olup tespit edilen zıt anlamalı deyimler, sözlüğümüze yazılmak üzere kaydedilmiştir.

Yukarıda sıralanan kaynaklar ve sözlüklerden başka N. F. Alefirenko ve N. N. Semenenko tarafından hazırlanan "Deyimbilim ve Paremiyoloji" (*фразеология и*

паремиология) (2009); M. İ. Fomina tarafından yayımlanan “Çağdaş Rus Dili” (*Современный русский язык*) (1990); O. L. Rubleva tarafından hazırlanan “Çağdaş Rus Dilinde Sözcükbilim” (*Лексикология современного русского языка*) (2004), A. M. Emirova ‘ya ait olan “Seçme Bilimsel Eserler” (*Избранные научные работы*) (2008) adlı eserlerin her biri zıt anlamlı deyimlerin taranmasında ve tespit edilmesinde yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

V. P. Jukov, M. İ. Sidorenko, V. T. Şklyarov tarafından hazırlanan, V. P. Jukov’un editörlüğünü üstlendiği “Rusça Eş Anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*) (1987) ve A. K. Biriş, V. M. Mokienko ve L. İ. Stepanova tarafından yayınlanan “Rusça Eş anlamlı Deyimler Sözlüğü” (*Словарь фразеологических синонимов русского языка*) adlı eserler, sözlüğümüzde yer alan zıt anlamlı deyimlerin, eş anlamlı deyimlerinin tespit edilmesinde kullanılmıştır.

Tezimizde zıt anlamlı deyimlerin kullanımına dair yer alan örneklerin büyük bir çoğunluğu tarafımızdan oluşturulmuştur. Bununla birlikte ayrıca V. N. Teliya’nın editörlüğünde hazırlanan “Rusça Büyük Deyimler Sözlüğü” (*Большой фразеологический словарь русского языка*) (2014); N. V. Basko tarafından hazırlanan “Durumlarla Rusça Deyimler” (*Русские фразеологизмы в ситуациях*) (2011) ve “Rus Dilinde Deyimler: Kılavuz Sözlük” (*Фразеологизмы в русской речи: словарь справочник*) (2002); R. İ. Yarantsev tarafından hazırlanan “Rus Deyimbilimi. Kılavuz-Sözlük” (*Русская фразеология. Словарь – справочник*) (1997); Ö. A. Süer tarafından hazırlanan “Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü” (1999); A. İ. Molotkov’un editörlüğünü üstlendiği “Rusça Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского языка*) (1968); A. İ. Fedorov tarafından hazırlanan “Rusça Edebi Deyimler Sözlüğü” (*Фразеологический словарь русского литературного языка*) (2008) gibi eserlerden ve bel. kp. ru (komsomolskaya pravda gazetesi); kartaslov. ru; context.reverso.net; phrase_dictionary.academic.ru; translate.vc/ru; znaniya.com; rus-yaz.niv.ru gibi çeşitli internet sitelerinden deyimlerin hem edebi alanda hem de güncel alanda kullanımlarına dair çeşitli örnekler seçilmiştir.

Tezimizdeki Rusça deyimlerin Türkçe karşılıklarının bulunmasında öncelikle Ö. A. Süer tarafından hazırlanan “Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü” (1999)’nden, M. Dubrovin tarafından hazırlanan, Şefika Ortaylı, Gürkan Tanyeri tarafından dilimize kazandırılan “Rusça Deyimler Sözlüğü: Pratik Telaffuzlu, Resimli” (*Русские фразеологизмы в картинках*)’den, Lilia Ermakova ve Sevinç Üçgül tarafından hazırlanan “Kısa Rusça -Türkçe Deyimler Sözlüğü”nden, Vedat Gültek tarafından hazırlanan “Rusça-Türkçe Sözlük”ten faydalanılmıştır. Bu sözlüklerde bulunmayan deyimlerin anlamı ise tarafımızdan karşılanmıştır.

4.4.1. Rusça-Türkçe Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü

Çalışmamızın uygulama kısmını oluşturan sözlüğümüzde 50 adet Rusça zıt anlamlı deyim çiftine ve dolayısıyla 100 adet deyim birimine yer verilmiştir. Sözlüğümüzde ayrıca deyimlerin kullanımını gösteren 100’ü aşkın örnek bulunmaktadır. Deyimler yukarıda belirtilen açıklamalar çerçevesinde alfabetik olarak sıralanmıştır. Bununla birlikte sözlüğümüzde deyimleri biçemsel açıdan tanımlayan kısaltmalar aşağıda Türkçe açıklamalarıyla birlikte bir liste halinde verilmektedir.

Sözlükte Biçemsel Açıdan Kullanılan Kısaltmalar

(Ирон.): “Müstehzi, alaylı” (*Ироническое*)

(Книжн.): “Edebi” (*книжное*)

(Народно-поэт.): “folklorik-şiiirsel” (*народно-поэтическое*)

(неодобр.): “kınayan, olumsuz biçimde” (*неодобрительно*)

(Одобр.): “Takdir edici” (*одобрительное*)

(Презр.): “hor gören, küçümseyici” (*презрительное*)

(предосуд.) — “kınayan, ayıplayan” (*предосудительное*)

(пренебр.) — “hor gören, küçümseyici ” (*пренебрежительное*)

(Прост.): “halk diline özgü” (*просторечное*)

(Разг.) “konuşma dili” (*разговорное*)

(Реч. Стандарт.): “Standart kullanım” (*речевой стандарт*)

(Разг. Шутл.) “Şakacı bir dil” (*Разговорно-шутливое*)

(Разг. Экспрес.) “Anlatımsal-ifadeli bir dil” (*Разговорно-экспрессивное*)

(Устар.) “Eski, arkaik” (*Устаревшее*)

(Экспрес.): “Anlatımsal-ifadeli bir dil” (*экспрессивное*)

Çizelge 4.1. Rusça - Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Б	
БИТЬ [ПРЯМО] В ЦЕЛЬ: <i>(Экспрес.)</i> Onikiden vurmak, tam isabet ettirmek, hedefini bulmak Örnek: “Каждое его слово, каждая фраза всегда бьёт в цель”. <i>(Onun her sözü, her cümlesi her zaman hedefini bulur).</i> Eş Anlamlıları: Без промаха; в самую точку; в точку; в самое яблочко. БРАТЬ (ВЗЯТЬ) НА БУКСИР: <i>(Разг.)</i> Destek olmak, arka çıkmak. Birisini herhangi bir konuda desteklemek. Örnek: “Молодая студентка взяла школьника на буксир по математике”. <i>(Genç üniversite öğrencisi, ilk okul öğrencisine matematik dersinde destek oldu).</i>	БИТЬ МИМО ЦЕЛИ: <i>(Разг.)</i> Iska geçmek, ıskalamak, hedefini bulamamak. Örnek: “Все его обидные слова били мимо цели”. <i>(Onun tüm kırıcı (incitici) sözcükleri hedefini bulamadı).</i> Eş Anlamlıları: стрелять в молоко. ВСТАВЛЯТЬ ПАЛКИ В КОЛЕСА: <i>(Разг. Экспрес.)</i> Tekere çomak sokmak, taş koymak, engellemeye çalışmak. Örnek: “Если ему не будут вставлять палки в колеса, он очень быстро добьётся успеха”. <i>(Eğer onun önüne taş koymazlarsa, o çok hızlı bir şekilde başarıya ulaşacaktır).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “А нас на буксир никто еще не брал, и никому брать не дадим, добавила Паша” (Antonov). <i>(Henüz bize arka çıkan olmadı, biz de kimseye arka çıkmayacağız, diye ekledi Paşa).</i> Örnek: “Катя обняла девушку за плечи и дружелюбно сказала: — Не бойся, Лариса. Мы тебя на буксир возьмём. Ты ещё других перегонишь. — Как это на буксир? — Поможем тебе, пояснила Женя” (Matveyev) <i>(Katya, genç kıza omuzlarından sarıldı ve dostça şöyle söyledi: -Korkma Larisa. Biz sana destek olacağız. Sen de diğerlerini yeneceksin. - Bu halat da ne demek (halatla nasıl olacak)? - Sana yardım edeceğiz, diye açıkladı Jenya.)</i> Eş anlamlıları: тянуть (тащить) за уши; подавать [протягивать] руку [помощи]; подставлять плечо.	Örnek: “Если кто-либо решит вставлять палки в колёса другому человеку, это обязательно вернётся бумерангом”. <i>(Eğer herhangi birisi, başka birinin önüne taş koymaya karar verirse, bu ona kesinlikle bumerang olarak geri dönecektir).</i> Örnek: “Если человек целеустремлённый и толковый, вставляй не вставляй палки в колёса, он будет успешен”. <i>(Eğer bir kişi amacından şaşmaz ve işini bilir ise onun önüne taş koy ya da koyma o başarılı olacaktır).</i> Örnek: “Он мне не помогает. Наоборот, он только вредит, вставляет палки в колеса”. <i>(O bana yardım etmez, tam tersine sadece zarar verir, tekerime çomak sokar).</i> Eş anlamlıları: подставлять ножку (ногу); ставить рогатки; перебегать [переходить, преграждать] дорогу; становиться на дороге [пути]; портить [всю] обедню.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

БРАТЬ (ВЗЯТЬ) СЕБЯ В РУКИ: (Разг. Экспрес.) Kendini toplamak, kendine hâkim olmak, kendini toparlamak, kendini tutmak, yeniden soğukkanlılığını kazanmak. Örnek: “Ну, ты в руки-то себя возьми! Разве можно так психовать из-за всякой ерунды?” (Kendine gel! Her saçmalık yüzünden böyle sinirlenilir mi hiç?) Örnek: “-Что мне делать? Я просто в отчаянии. - Не волнуйся, возьми себя в руки”. (Ne yapmalıyım? Çok çaresizim. -Endişelenme, topla kendini.) Örnek: “Чтобы избавиться от лишнего веса, нужно только взять себя в руки и отказаться от высококалорийной пищи.” (Fazla kilolardan kurtulmak için yalnızca kendinize hâkim olmanız ve	ВЫХОДИТЬ (ВЫЙТИ) ИЗ СЕБЯ: (Реч. Стандарт.) Çileden çıkmak, çok öfkelenip ne yaptığını bilmemek, kendini kaybetmek. Örnek: “Пассажиры выходили из себя, когда водитель делал опасные манёвры на дороге”. (Sürücü yolda tehlikeli manevralar yaparken, yolcular çileden çıkıyordu) Örnek: “-Я сейчас закричу от злости! - Не выходи из себя, успокойся!” (-Şimdi öfkeden bağırmaya başlayacağım! -Kendini kaybetme, sakin ol!) Örnek: “Он сказал какую-то гадость, я вышла из себя, раскричалась. Короче говоря, мы поссорились”. (İğrenç şeyler söyledi, kendimi kaybettim, bağırıp çağırmaya başladım. Kısacası tartıştık).

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>yüksek kalorili yiyeceklerden vazgeçmeniz gerekmektedir).</i> Örnek: “Когда я подошел очень близко, испуганная птица, защищая своих птенцов, ударила меня своим крылом. Этот неожиданной удар испугал и в то же время рассердил меня, но я взял себя в руки. Чем виноват филин? Он, пожалуй, испугался больше меня”. (Arsenyev) <i>(İyice yaklaştığım sırada, korkmuş olan kuş, yavrularını koruyarak kanadıyla bana vurdu. Bu beklenmedik darbe beni korkuttu ve aynı zamanda kızdırdı ancak kendime hâkim oldum. Puhu kuşunun suçu ne? O belki de benden daha çok korkmuştu).</i> Eş anlamlıları: овладевать собой.	Örnek: “-Ну что ты так разнервничалась? Ты вообще часто из себя выходишь по пустякам. И напрасно – надо уметь держать себя в руках. А уж сейчас-то повод вообще был ничтожный”. <i>(Neden bu kadar gerildin? Sen hep böyle boş yere kendini kaybediyorsun. Ve bu boşuna. Kendine hâkim olmalısın. Şimdiki sebep de tamamen önemsizdi).</i> Örnek: “Услышав эти слова, он вышел из себя от возмущения”. <i>(Bu sözleri duyduktan sonra öfkeden kendini kaybetti).</i> Örnek: “Боюсь, что выйдя из себя, я наговорила много лишнего”. <i>(Korkarım kendimi kaybettiğimde çok gereksiz şeyler söyledim)</i>
B	
В ЛАДУ : (Разг.) uyum içinde olmak, uyum içinde yaşamak, gül gibi geçinmek, çok iyi geçinmek.	НЕ В ЛАДУ : (Разг.) Geçinememek, biriyle aranın açık olması, bozuk olması, aranın iyi olmaması, anlaşmazlık içinde olmak, dargın olmak, birisiyle gerginlik içinde olmak, bozuşmak.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Чтобы быть в ладу с собой, иногда нужно уединяться на природе, уезжать в безлюдные места, где сознание может очиститься от всего лишнего”. <i>(Kendinizle uyum içinde olmak için, bazen doğada yalnız kalmanız, bilincin gereksiz olan her şeyden arınabileceği ıssız yerlere gitmek gerekmektedir).</i> Örnek: “Ежедневная суэта, стрессы, напряжённая ситуация в мире мешают нам быть в ладу с собой. Единение с природой и любимые люди рядом могут вернуть нас в состояние гармонии”. <i>(Dünyadaki günlük koşuşturmaca, stres, gergin durum kendimizle uyum içinde olmamızı engelliyor. Yanımızda sevdiğimiz insanlar ve doğayla baş başa kalmak bizi uyumlu bir hale dönüştürebilir).</i> Örnek: “Уверена, жить в ладу с собой и окружающим миром - мечта каждого нормального человека”.	Örnek: “Она была не в ладах с родителями”. <i>(O ailesiyle anlaşmazlık içindeydi).</i> Örnek: “Я подумала, что под вечернее платье нужно одеть соответствующую обувь, но я не в ладах с каблуками”. <i>(Gece elbisesinin altına ona uygun bir ayakkabı giymem gerektiğini düşündüm ama topuklularla aram hiç iyi değil.)</i> Örnek: “[Кузнец] был издавна не в ладах с ним [чертом]” (Gogol). <i>(Demircinin, çoktan beri, onunla (şeytanla) arası bozulmuştu).</i> Örnek: “Все в школе знали, что он не в ладах с отцом”. <i>(Okuldaki herkes onun babasıyla arasının iyi olmadığını biliyordu).</i> Örnek: “Почему человечество не в ладах с природой?” (Klimov)

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Eminim ki, kendisiyle ve çevresini saran dünyayla uyum içinde yaşamak, her normal insanın bir hayalidir).</i> Eş anlamlıları: душа в душу; находить общий язык; рука об руку; рука в руку; в любви и согласии; в связке; работать в тандеме.	<i>(İnsanlık, neden doğayla iyi geçinemiyor?)</i> Eş anlamlıları: как кошка с собакой.
В РОЗОВОМ ЦВЕТЕ [ЦВЕТЕ]: <i>(Экспрес.)</i> Her şeyi tozpembe görmek. İdealleştirilmiş, en iyi durumda görmek. Bir şeyi olduğundan daha iyi durumda görmek, gerçek bir fikir sahibi olmadan, herhangi bir şeyin özelliklerini, niteliklerini abartmak, büyütmek. Örnek: “Я купила себе розовые солнцезащитные очки, чтобы всё видеть в розовом цвете”. <i>(Herşeyi tozpembe görebilmek için kendime pembe bir güneş gözlüğü aldım).</i>	В ЧЁРНОМ ЦВЕТЕ: <i>(Экспрес.)</i> Gerçekte olduğundan daha kötü, karamsar (görmek, düşünmek), dünyaya kara gözlüklerle (bakmak). Örnek: “Пессимисты всё видят в чёрном цвете, а оптимисты в розовом”. <i>(Karamsar insanlar herşeye kara gözlüklerle bakarlar; iyimser insanlar ise pembe gözlüklerle bakarlar).</i> Eş Anlamlıları: в самом чёрном виде.
ВХОДИТЬ (ВОЙТИ) В КОЛЕЮ: Yoluna (rayına) girmek, normale dönmek, alışılmış yaşam tarzına dönmek.	ВЫБИВАТЬСЯ (ВЫБИТЬСЯ) ИЗ КОЛЕИ: <i>(Экспрес.)</i> Rayından (çığırından) çıkmak, alışılmış yaşam tarzını terk etmek, normal halinden uzaklaşmak.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Ему нужно отдохнуть, поесть, выспаться и войти в привычную колею жизни”. <i>(Onun dinlenmeye, yemek yemeye, uyumaya ve alışılmış yaşam tarzına dönmesine ihtiyacı var).</i>	Örnek: “После кончины жены наступило сложное время, он словно выбился из колеи”. <i>(Eşinin vefatından sonra zor zamanlar geçirdi, sanki normal halinden uzaklaşmıştı).</i>
Г	
ГОРИТ В РУКАХ: <i>(Разг. Экспрес.)</i> Şıp diye hallolmak, hemen oluvermek. Eli çabuk olmak, bir şeyin hemen ve kolayca yapılması, eli çabuk olmak, elinden iyi ve çabuk iş çıkmak. Örnek: “Моя мама отменная мастерица, всё горит в её руках, всё ладится”. <i>(Annem mükemmel bir ustadır, eli çok çabuktur, herşeyi halleder).</i>	КАК МОКРОЕ ГОРИТ: Eli ağır olmak, eli yavaş olmak, Çok yavaş olmak. Örnek: “В субботу я пыталась сделать уборку дома, но всё получилось медленно, как мокрое горит, и я ничего не успела”. <i>(Cumartesi günü evde temizlik yapmaya giriştim ama her şey o kadar yavaş ilerledi ki, elim çok ağırdı ve hiçbir şey yetiştiremedim).</i>
Д	
ДЕРЖАТЬ КАМЕНЬ ЗА ПАЗУХОЙ: <i>(Разг.Экспрес.)</i> Kin tutmak, beslemek, birine karşı gizlice düşmanlık	С ОТКРЫТОЙ ДУШОЙ: <i>(Одобр.)</i> Açık yürekle, iyi niyetle, temiz kalpli, açık yüreklilikle, içinden gelerek.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

beslemek, diş bilemek, kin gütmek, yakını olan birisine gizli, kötü duygular beslemek, deve kini gütmek, unutmamak. Örnek: “- Я уже давно забыл о нашей ссоре, а Андрей, похоже, нет. -Да, хотя внешне он кажется доброжелательным, но, видно, после ссоры держит камень за пазухой”. <i>(-Andreyle olan tartışmamızı çoktan unuttum, ama Andrey öyle görünmüyor.</i> <i>-Evet, her ne kadar dışarıdan dostça görünse de, tartışmadan sonra kin tuttuğu belli).</i> Örnek: “У соседа Митьки всегда камень за пазухой, никогда не знаешь, какой подлянки от него ожидать”. <i>(Mitka'nın komşusu her zaman kin beslerdi, ondan nasıl alçakça bir davranışın geleceğini asla bilemezsin).</i> Örnek: “Внешне он не показывал своей неприязни ко мне, но на самом деле держал камень за пазухой”.	Örnek: “Наш преподаватель всегда общался с нами с открытой душой.” <i>(Üniversite) hocamız bizimle her zaman açık yüreklilikle sohbet ederdi).</i> Örnek: “Анна всегда была ко всем людям с открытой душой, всегда старалась помочь и поддержать”. <i>(Anna tüm insanlara karşı daima iyi niyetliydi her zaman yardım etmeye ve desteklemeye çalışırdı)</i> Örnek: “Я к тебе с открытой душой шёл, а ты о своей маленькой пользе думала”. <i>(Sayanov)</i> <i>(Ben sana açık yüreklilikle geliyordum, sen ise küçük çıkarların peşindeydin).</i> Örnek: “Мешая друг другу, мы ничего не добьемся. Нужно поговорить с открытой душой”. <i>(Tendriyakov)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

(O, görünüşte bana olan düşmanlığını göstermiyordu ama aslında kin besliyordu). Örnek: “После ссоры мы оба затаили обиду друг на друга, держали камень за пазухой”. (Tartışmamızdan sonra ikimiz de birbirimize gücendik, kin tuttuk). Eş anlamlıları: иметь зуб; держать (иметь) сердце.	(Birbirimize engel olarak hiçbir şey elde edemeyiz. Açık yürekle konuşmalıyız.) Örnek: “Вот уж седьмой год она работает здесь, старается все делать честно, добросовестно, идет к людям с открытой душой.” (Romanov). (İşte yedi yıldır burada çalışıyor, herşeyi dürüstçe, özenle yapmaya çalışıyor, insanlara açık yüreklilikle yaklaşıyor.) Örnek: “Студент пришел к преподавателю с открытой душой и все рассказывал ему о случившемся”. (Öğrenci, açık yüreklilikle hocasının yanına geldi ve ona olan biten herşeyi anlattı.)
ДРОЖАТЬ НАД [КАЖДОЙ] КОПЕЙКОЙ: (Презр.) Para harcarken eli titremek, her kuruşu düşünerek harcamak, çok pinti olmak. Örnek: “Когда Юля была студенткой и жила далеко от родителей и	ТРЯХНУТЬ МОШНОЙ [КАРМАНОМ]: (Устар. Экспрес.) Kesenin ağzını açmak, paraya acımamak. Örnek: “Он был довольно бедным, но несмотря на это, всегда был готов

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

родного города, она дрожала над каждой копеейкой”. <i>(Yulya bir öğrenciyken, ailesi ve memleketinden uzakta yaşarken, her kuruşunu düşünerek harcıyordu).</i> Eş Anlamlıları: На обухе рожь молотить; за копейку [за грош] удавится; зимой (среди зимы, в крещение) снегу [льду] не выпросишь (не допросишься).	тряхнуть карманом ради любимого сыночка”. <i>(O oldukça fakirdi ama buna rağmen her zaman sevgili oğlu uğruna kesenin ağzını açmaya hazırdı).</i>
ДУША В ДУШУ: <i>(Разг. Экспрес.)</i> Uyum içinde, kavgasız gürültüsüz, dostça, gül gibi (geçinmek). Örnek: “Моя двоюродная сестра сказала, что они с мужем живут душа в душу. Они живут в Москве”. <i>(Kuzenim kocasıyla gül gibi geçindiklerini söyledi. Onlar Moskova’da yaşıyorlar).</i> Örnek: “-Вы часто ссоритесь с сестрой? -Нет, мы живём с ней душа в душу!” <i>(-Kız kardeşinizle sık sık tartışır mısınız?)</i>	КАК КОШКА С СОБАКОЙ: <i>(Разг.)</i> Kedi köpek gibi geçinmek, hiç geçinememek. Kedi köpek gibi dalaşır durmak, birbirini yemek. Örnek: “Они с сестрой всегда как кошка с собакой но в то же время они очень любят друг друга”. <i>(Onlar kız kardeşiyle her zaman kedi köpek gibi dalaşır dururlar ama aynı zamanda birbirlerini çok da severler).</i> Örnek: “Муж и жена жили как кошка с собакой, и дети были свидетелями ежедневных семейных ссор”.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamlı Deyimler Sözlüğü

<i>-Hayır, biz onunla gül gibi geçiniriz.</i> Örnek: “Родители прожили жизнь душа в душу, семья была дружная”. <i>(Anne baba gül gibi geçiniyordu, uyumlu bir aileydi).</i> Eş anlamlıları: В ладу, в любви и согласии, рука об руку, рука в руку, В связке, работать в тандеме.	<i>(Karı ve koca, kedi köpek gibi dalaşıp duruyorlardı ve çocuklar günlük aile kavgalarının tanığı oluyorlardı).</i> Örnek: “В Парламенте депутаты от разных политических фракций живут как кошка с собакой, редко достигая компромисса в важных вопросах”. <i>(Parlamentoda farklı gruplardan milletvekilleri iyi geçinemezler. Önemli konularda nadiren uzlaşmaya varırlar).</i> Eş anlamlıları: не в ладу, на ножах.
ДУША НАРАСПАШКУ: (Разг. Одобр.) İçerici dışı bir, açık yürekli. Örnek: “Мой научный руководитель всегда тепло и по-доброму относится к своим студентам – у неё душа нараспашку”. <i>(Danışmanım öğrencilerine karşı her zaman candan ve iyi davranır, onun içi dışı birdir).</i>	СЕБЕ НА УМЕ: (Разг. Ирон.) İşini bilmek, çıkarını kollamak, uyanık olmak, kapalı kutu, hesaplı, kurnaz. Örnek: “Я ненавижу людей, которые обманывают меня. Они притворяются, что у них душа нараспашку, а на самом деле они себе на уме”. <i>(Beni aldatan insanlardan nefret ediyorum. Onlar içi dışı birmiş gibi davranırlar ama aslında onlar kendi çıkarlarını kollarlar).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Али - удивительно открытый, искренний человек. Он очень хороший человек, душа нараспашку”. <i>(Ali, şaşırtıcı derecede samimi, içten bir insandır. O çok iyi bir insandır, içi dışı birdir).</i> Örnek: “Айдын был весёлым, симпатичным парнем, все знали, что у него душа нараспашку”. <i>(Aydın neşeli, sevimli bir delikanlıydı, herkes, onun içinin dışının bir olduğunu biliyordu).</i> Örnek: “Он старался казаться всем простым и открытым – душа нараспашку, но был ли он таким на самом деле?” <i>(O herkese basit ve samimi, içi dışı bir görünmeye çalışıyordu ama o gerçekten öyle birisi miydi?)</i> Eş Anlamlıları: Весь (вся) наружу; рубаха-парень.	Örnek: “-Кажется, он хитрый и скрытный человек? - Да, себе на уме”. <i>(-Galiba, o kurnaz ve sinsi biri? - Evet, kapalı kutu).</i> Örnek: “Два брата совсем разные по характеру: один открытый и простодушный, другой – себе на уме”. <i>(İki kardeş karakter olarak birbirinden tamamen farklıdır: birisi içten ve saftır, diğeri ise kapalı kutudur.)</i> Eş Anlamlıları: Хитрый как лиса; хитрый как змея; хитрый как чёрт; хитрый как бес; хитрый как дьявол; старый лис; старая лиса; хитрый как шельма.
Ж	

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

ЖИТЬ СВОИМ УМОМ [РАЗУМОМ]: Kendi kafasına göre davranmak, bildiğini okumak, bildiğinden şaşmamak. Kafasına, keyfine göre yaşamak. Örnek: “Моя бабушка всю свою жизнь старалась жить своим умом”. <i>(Büyükkannem hayatı boyunca kendi kafasına göre yaşamaya çalışmıştır).</i> Eş anlamlıları: сам себе голова; сам себе господин; сам себе хозяин; сам большой; сам по себе; сам собою.	ЖИТЬ ЧУЖИМ УМОМ [РАЗУМОМ]: Başkalarının akıyla yaşamak. Başkalarının aklına göre davranmak, başkalarının sözüyle hareket etmek, kolay etki altında kalmak. Örnek: “Он живёт чужим умом и поэтому часто испытывает душевный дискомфорт”. <i>(O başkalarının akıyla yaşıyor ve bu nedenle sık sık ruhsal açıdan rahatsızlık hissediyor).</i> Eş anlamlıları: сам себе не хозяин; сам себе не господин; петъ с чужого голоса.
3	
ЗА МИЛУЮ ДУШУ: (Экспрес.) Canı gönülden, seve seve, büyük bir zevkle. Örnek: “За милую душу мы съели все что было на столе”. <i>(Masada bulunan herşeyi büyük bir zevkle yedik).</i> Örnek: “Сейчас я за милую душу подарок тебе передам” (Yesenin).	СКРЕПЯ СЕРДЦЕ: (Разг. Экспрес.) Gönülsüz gönülsüz, içi kan ağlayarak, isteği dışında. Örnek: “Скрепя сердце я прохожу мимо дома детства”. <i>(İçim kan ağlayarak çocukluğumun evinin önünden geçiyorum).</i> Örnek: -Ты всё-таки согласился работать с ним вместе над проектом?

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Şimdi sana büyük bir zevkle armağan vereceğim).</i> Örnek: “У меня пистолет, пристрелю за милую душу, — закричала она и попыталась прыгнуть в сторону прихожей”. (Hrustaleva) <i>(Silahım var, seve seve ateş ederim diye bağırdı kadın ve sofaya doğru sıçramaya çalıştı).</i> Eş Anlamlıları: С руками [и] ногами; с душой; за первый сорт.	-Скрепя сердце”. <i>(-Sen yine de onunla proje üzerinde çalışmayı kabul ettin mi?</i> <i>-Gönülsüz gönülsüz)</i> Örnek: “Уступая просьбам жены, скрепя сердце он переехал в город из родной деревни”. <i>(Eşinin isteğine boyun eğerek, gönülsüz gönülsüz kendi köyünden şehire taşındı).</i> Eş Anlamlıları: С тяжелым сердцем; со скрежетом зубным; через силу; [как] из-под палки.
ЗАСУЧИВ РУКАВА: (Разг. Экспрес.) Kolları sıvayarak, canla başla (çalışmak), gayretle bir işi (yapmak). Örnek: “И засучив рукава Озлем принялась за уборку”. (Ve Özlem kollarını sıvayarak temizlik yapmaya koyuldu). Örnek: “Какой хороший урожай овощей вы собрали в этом году! Всё	СПУСТЯ РУКАВА: (Экспрес.) Baştan savma bir işi yapmak, gelişigüzel, laf olsun diye, dostlar alışverişte görsün diye, üstünkörü yapmak. Örnek: “Он ничего не делает, работает кое-как, спустя рукава”. (O hiçbir şey yapmıyor, gelişigüzel, üstünkörü çalışıyor). Örnek: “Он плохо работает, относится к делу спустя рукава”.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

лето вы засучив рукава работали на даче”. <i>(Bu yıl ne kadar da iyi sebze hasadı topladınız! Bütün yaz canla başla yazlıkta çalıştınız.)</i> Örnek: “Вся семья засучив рукава работала в саду”. <i>(Bütün aile kollarını sıvayarak bahçede çalışıyordu).</i> Örnek: “На берегу озера туристы дружно, засучив рукава, ставили палатки для ночёвки”. <i>(Turistler, göl kenarında konaklamak için canla başla çadır kuruyorlardı.)</i> Eş Anlamlıları: В поте лица; в поте лица своего; не покладая рук (работать); не разгибая спины; (делать что) в темпе.	<i>(O kötü çalışır, işle de gelişigüzel ilgilenir).</i> Örnek: “-Как он относится к работе? -Небрежно, спустя рукава”. <i>(-İşe karşı ilgisi nasıl? - Özensiz. Gelişigüzel).</i> Örnek: “Бедность в семье не поддавалась описанию, так как мать не работала и всё делала спустя рукава”. <i>(Petruşevskaya).</i> <i>(Anne çalışmadığı ve herşeyi üstünkörü yaptığı için ailenin yoksulluğu betimlenebilecek gibi değildi).</i> Eş Anlamlıları: шаляй – валяй (шаля-валя); через пень колоду; тят да ляп (тят-ляп).
ЗВЕЗД С НЕБА НЕ ХВАТАТЬ: <i>(Ирон.)</i> Orta karar olmak, ahım şahım olmamak, şöyle böyle.	ЗВЕЗДЫ С НЕБА ХВАТАТЬ: Olağanüstü bir kimse olmak, fevkalade bir şey yapabilmek, üstün özellikleri, yetenekleri ve aklıyla farklı olmak.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “С детства отец учил её звезд с неба не хватать и твердо стоять на ногах”. <i>(Çocukluğundan beri babası ona orta karar olmayı ve ayaklarının üzerine sağlam basmayı öğretti).</i> Örnek: “В молодости Эмре не хватал звёзд с неба, а упорно занимался, благодаря чему в 25 лет стал миллионером”. <i>(Emre gençliğinde ahım şahım değildi ancak ısrarla çalıştı bunun sayesinde 25 yaşında milyoner oldu).</i> Örnek: “Хотя у него богатые родители и большие возможности, он не хватал звёзды с неба, а добивался всего собственным трудом”. <i>(Onun zengin bir ailesi ve geniş imkânları olmasına rağmen çok da ahım şahım değildi ama herşeyi kendi emeğiyle elde etti).</i>	Örnek: “В школе Эрен хватал звезды с неба и он радовал своих родителей”. <i>(Eren, okuldayken olağanüstüydü ve ailesini sevindirirdi).</i> Örnek: “Я, знаешь, не люблю этих вот, что звезды – то с неба хватают; у меня главное, чтоб был человек благонравен и предан”. <i>(Saltıkov-Sçedrin).</i> <i>(Biliyorsun bu tip olağan üstü kişilerden hoşlanmıyorum, benim için önemli olan bir insanın iyi niyetli ve özverili olmasıdır).</i> Örnek: “Я, может, вообще неудачник. Нечем мне теперь хвалиться, но смолоду надеялся хватать звезду с неба.” <i>(Muşketik).</i> <i>(Ben, belki de talihsiz bir adam olabilirim. Şu anda övünecek hiç bir şeyim yok ama gençliğimde olağanüstü üstü bir kişi olmayı ümit ediyordum).</i> Örnek: “Конечно, я тебя не устраиваю, - кротко говорил он Жене. - Я скромный труженик, звёзд с неба

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “-Он талантливый учёный? -Звёзд с неба не хватает, но работает много и увлечённо”. (-O yetenekli bir bilim insanı mı? -Şöyle böyle ama tutkuyla ve çok çalışıyor.)	хватать не буду. - И очень хорошо, - говорила Женя. - Если каждый будет хватать звёзды, представляешь, что получится?” (Granin) (Tabiki ben sana uygun değilim, dedi uysalca Jenya’ya. –Ben mütevazı bir işçiyim, olağan üstü bir kimse olamayacağım. – Bu çok iyi – dedi Jenya. Eğer herkes olağan üstü olursa, neler olacağını hayal edebiliyor musun?)
ЗОЛОТОЕ СЕРДЦЕ: (Пазг. Экспрес.) Altın kalpli, elmas kalpli, iyi yürekli insan. Örnek: “У него было золотое сердце и об этом знали все”. (Onun altın gibi bir kalbi vardı bunu herkes bilirdi). Örnek: “У моей соседки – золотое сердце. Когда я болела, она ухаживала за мной, она даже не спала ночами”. (Komşum iyi yürekli bir insandır. Ben hastalandığım zaman o bana baktı, geceleri bile uyumadı).	КАМЕННОЕ СЕРДЦЕ: (Пазг. Неодобр.) Taş kalpli, kötü kalpli, duygusuz, kalpsiz, kötü yürekli insan. Örnek: “У него было каменное сердце - он никого не любил кроме себя”. (Onun taştan bir kalbi vardı, kendisi dışında hiç kimseyi sevmezdi). Örnek: “Ты не чувствуешь эту боль, потому что у тебя каменное сердце”. (Sen bu acıyı hissedemezsin çünkü senin taştan bir kalbin var).

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Еş anlamlıları: Большое сердце; горячее сердце.	Еş anlamlıları: без сердца; нет сердца.
И	
ИГРАТЬ В МОЛЧАНКУ: (Разг. Ирон.) Dut yemiş bülbül gibi susmak, ağzından laf çıkmamak. Örnek: “Когда Пойраз обижался, он мог долго играть в молчанку”. (Poyraz kırıldığı zaman, uzun süre dut yemiş bülbül gibi susabilirdi). Еş Anlamlıları: не раскрывать рта; не размыкать уст; слова не проронить; ни слова; ни звука; ни гугу; ни мур-мур; ни-ни; быть немым как рыба; молчать как рыба; молчать как могила; молчать как убитый.	РАСПУСКАТЬ (РАСПУСТИТЬ) ЯЗЫК: (Прост. Презр.) Dili çözölmek, baklayı ağzından çıkarmak. Örnek: “Его очень злило что она распускала свой язык, но он ничего не мог с этим поделать”. (Onun ağzından baklayı çıkarması onu çok sinirlendirmişti ama bu konuda yapabileceği hiç bir şey yoktu). Еş Anlamlıları: давать волю языку
ИДТИ (ПОЙТИ) В ГОРУ: (Разг. Экспрес.) Tıkırında gitmek, işlerin yolunda gitmesi, iyi gitmesi, başarılı bir şekilde gelişmesi. Örnek: “Его жена сняла эту лакшери квартиру несколько месяцев назад, когда у него дела пошли в гору”.	ИДТИ (ПОЙТИ) ПОД ГОРУ: (Разг. Экспрес.) Tepe taklak olmak; işlerin bozulması; düşmek, düşüşe geçmek; işlerin kötü gitmesi, yokuş aşağı gitmek. Örnek: “После кончины жены он так и не пришел в себя и дела его потихоньку пошли под гору.”

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

(Onun işleri tıkırında gitmeye başlayınca karısı bu lüks daireyi birkaç ay önce kiraladı). Örnek: “Через несколько лет упорного труда его дела пошли в гору”. (Birkaç yıl süren istikrarlı bir çalışmanın ardından onun işleri yoluna girdi). Örnek: “Вашего мужа повысили в должности? -Да, он идёт в гору”. (-Eşiniz terfi mi etti? -Evet, onun işleri yolunda gidiyor). Örnek: “Он был прекрасным специалистом, умел работать с людьми, и потому быстро шёл в гору.” (O, harika bir uzmandı, insanlarla çalışma konusunda becerikliydi ve bu yüzden işleri çok çabuk yoluna girdi).	(Karısının ölümünden sonra kendine birtürlü gelemedi ve onun işleri yavaş yavaş yokuş aşağı gitti). Örnek: “Дела его вовсе под гору пошли. Охотиться стало не на что, последние денешки перевелись, последние люди разбежались” (Turgenyev). (Onun işleri tamamen tepe taklak oldu. Avlanacak hiçbir şey kalmadı, son paralar suyunu çekti, son insanlar da kaçmaya başladı.)”
İZ BİRİNE [İ TÖĞÜ JE] TESTA: (Pazg. İron.) Aynı hamurdan, aynı telden çalan, aynı bostanın meyvesi, bir madalyonun iki yüzü, aynı kalıptan çıkmış, aynı kumaştan, hamurları aynı.	İZ DÖĞÜĞÜ TESTA (Pazg. İron.) Mayası farklı, çok değişik, başka hamurdan. Karakter, dünya görüşü, yaşam tarzı vb. bakımından başkalarına benzemeyen kişi.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Fiziki durumları, zevkleri birbirine çok benzeyen kimseler. Örnek: “С первой же встречи они поняли что сделаны из одного и того же теста.” <i>(Onlar, ilk buluşmalarından sonra aynı hamurdan yaratılmış olduklarını anladılar).</i> Örnek: “Ты должен понять меня, ты такой же мужик, как и я, мы же с тобой из одного и того же теста”. <i>(Sen de benim gibi bir adamsın (mujik), beni anlamalısın, biz seninle aynı hamurdanız)</i> Örnek: “Полицейских и преступников делают из одного и того же теста,они отлично понимают друг друга и регулярно меняются местами”. <i>(Polisler ve suçlular aynı hamurdan gelirler, onlar birbirlerini çok iyi anlarlar ve düzenli olarak yer değiştirirler).</i> Örnek: “Принцессы, маникюрши, танцовщицы и кухарки – все ныне выглядят одинаково, словно они сделаны из одного и того же теста”.	Örnek: “Он был из другого теста и это его радовало”. <i>(Onun mayası farklıydı ve bu onu sevindiriyordu).</i> Örnek: “Словно я был не француз, а житель другой планеты, словно был создан из другого теста, чем все остальные.” <i>(Maurin)</i> <i>(Sanki Fransız değil, başka bir gezegenin sakini gibiydim, sanki diğerlerine göre başka bir hamurdan yaratılmış gibiydim).</i> Örnek: “Рита, по его мнению, была сделана совсем из другого теста, как её папа и мама”. <i>(Kuprin)</i> <i>(Ona göre Rita, annesi ve babası gibi mayası farklı bir insandı).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Günümüzde prensesler, manikürcüler, dansçılar ve aşçılar hepsi sanki aynı hamurdan yapılmış gibi aynı biçimde görünüyorlar).</i> Eş Anlamlıları: два сапога пара; на одну колодку; на одну статью; одним пальцем деланные; одного поля ягода (ягоды); испечён из одного и того же теста; одним лыком шиты; одним миром мазаны; на один покрой.	Eş Anlamlıları: Испечён из другого теста.
ИЗ – ПОД [САМОГО] НОСА: <i>(Разг. Экспрес.)</i> Burnunun dibinden, göz göre göre (almak, çalmak, yürütmek, gitmek). Örnek: “Кто-то стащил у меня из-под носа словарь, который лежал на столе”. <i>(Birisi masanın üzerinde duran sözlüğümü burnumun dibinden aşmış).</i> Örnek: “-Вон автобус. Бежим! -Как жаль, что не успели. Автобус ушёл из-под носа”. <i>(-İşte otobüs. Koşalım!</i>	ИЗ-ПОД ПОЛЫ: <i>(Прост.)</i> Çaktırmadan, el altından, gizlice (bir şeyler yapmak). Örnek: В те трудные годы невозможно было купить сахар даже из-под полы. <i>(O zor yıllarda gizlice, el altından bile şeker satın almak imkânsızdı).</i> Örnek: “Я ставлю пьесу, которая, надеюсь, кое-что принесет мне, да еще готовлю из-под полы другую.” <i>(Gogol)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>-Yetişemedik, ne yazık ki. Otobüs göz göre göre gitti.)</i> Örnek: “Кот унёс котлету из-под твоего самого носа”. <i>(Kedi burnunun dibinden köfteyi götürmüş).</i> Örnek: “Вчера в книжном магазине, пока я раздумывал, у меня из-под носа увели нужную книгу. Оказалось, это был последний экземпляр”. <i>(Dün ben kitapçıda düşünürken burnumun dibinden ihtiyacım olan kitabı aldılar. Kitap meğerse son nüshaymış.)</i>	<i>(Bana bir şeyler getireceğini umduğum bir piyesi sahneye koyuyorum bunun yanında çaktırmadan başka bir piyes de hazırlıyorum)</i> Eş Anlamlıları: под шумок; тихой сапой; по секрету; между нами.
К	
КАК МАКОВ ЦВЕТ: <i>(Народно-поэт.)</i> Yüzün, yanakların al al, pembe pembe olması (haşhaşın parlak kırmızı rengi gibi), al yanaklı, pembe yanaklı. Örnek: “От волнения она залилась румянцем как маков цвет”. <i>(Heyecandan yanakları al al kızardı).</i> Eş anlamlıları: Кровь с молоком.	БЕЗ [НИ] КРОВИНКИ (КРОВИНУШКИ) В ЛИЦЕ: <i>(Разг. Экспрес.)</i> kireç gibi olmak, çok solgun olmak. Örnek: “Болезнь приковала его к постели, ни кровонки в лице не осталось”. <i>(Hastalık onu yatağa zincirledi. Yüzü kireç gibi olmuştu).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anamlı Deyimler Sözlüğü

	Eş anlamlıları: Бледен как смерть; бледный как поганка; бледный как мел.
КАК [БУДТО, СЛОВНО, ТОЧНО] С НЕБА СВАЛИЛСЯ: (Разг. Экпресс.) Hiç beklenmedik anda, damdan düşercesine, pat diye, gökten düşmüş gibi. Örnek: “Откуда он появился мы не знали как будто он с неба свалился”. (Sanki gökten düşmüş gibi nereden geldiğini bilmiyorduk). Örnek: “Когда мы готовились ко сну, ночью вдруг постучала в дверь моя бывшая подружка. Она пришла ко мне из самых дальних уголков мира, как будто с неба свалилась”. (Yatmaya hazırlanırken gece aniden eski bir arkadaşım kapıyı çaldı. O, bana sanki gökten düşmüş gibi dünyanın bir ucundan geldi). Örnek: “Приехали, нежданные, незванные — ровно с неба свалились” (Melnikov - Peçerskiy).	КАК [БУДТО, СЛОВНО, ТОЧНО] СКВОЗЬ ЗЕМЛЮ ПРОВАЛИЛСЯ: (Разг. Экпресс.) Yer yarılıp içine girmek (sanki yer yarıldı da içine girdi), bir kimse veya şeyin esrarengiz bir şekilde kaybolması ve bir türlü bulunamaması. Örnek: “Мы так его и не нашли, как будто сквозь землю провалился”. (Onu bir türlü bulamadık, sanki yer yarıldı da içine girdi) Örnek: “Где же ты пропадаешь? Полчаса тебя жду. Нам давно пора уходить, а ты как сквозь землю провалился”. (Nereye kayboldun? Yarım saattir seni bekliyorum. Çoktan beri çıkmamız gerekiyordu, sen ise sanki yer yarılıp içine girdin.) Örnek: “Я обыскал весь дом, письмо как сквозь землю провалилось”. (Bütün evi aradım, mektup sanki yer yarılıp da içine girmişti).

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Hiç beklenmedikleri halde davet edilmeden damdan düşercesine geldiler).</i> Eş anlamlıları: как с луны свалился; вчера родился.	Örnek: “Её никто не видел из нас в театре после окончания концерта. Он точно сквозь землю провалился”. (Altayev) <i>(Onu konserin bitiminden sonra hiçbirimiz görmedik. Sanki yer yarıldı da içine girdi).</i> Eş anlamlıları: Как в воду катиться; как в воду канул; рассеиваться (рассеяться) как дым; пропадать (пропасть) без вести; Митькой звали; поминай как звали; ни слуху ни духу; как ветром сдуло; водой смыло; исчезать из поля зрения; и след простыл.
КАК В ВОДУ ОПУЩЕННЫЙ: (Разг. Экспрес.) Karadeniz’de gemileri batmış gibi; çok keyifsiz. Örnek: “После экзамена он долго ходил как в воду опущенный”. <i>(O, sınavdan sonra Karadeniz’de gemileri batmış gibi uzun süre yürüdü).</i>	НА СЕДЬМОМ НЕБЕ: (Разг. Экспрес.) Sevinçten, havalara uçmak, mutluluktan havalara uçmak, kabına sığamamak, kendini çok mutlu hissetmek. Örnek: “Я была на седьмом небе от счастья, когда мой сын поступил в университет”. <i>(Oğlum üniversiteye girdiğinde sevinçten havalara uçuyordum).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Весь день после разговора с преподавателем Иван ходил как в воду опущенный”. <i>(İvan, hocasıyla tüm gün konuştuğundan sonra Karadeniz’de gemileri batmış gibi yürüdü).</i> Örnek: “Ребёнок сидел в углу комнаты, как в воду опущенный”. <i>(Çocuk, Karadeniz’de gemileri batmış gibi odanın bir köşesinde oturuyordu).</i> Örnek: “-Катя, почему Ваня последнее время выглядит таким подавленным и огорчённым? - от него ушла жена, и он ходит как в воду опущенный”. <i>(-Katya, Vanya neden son zamanlarda bu kadar depresif ve üzgün görünüyor? -Eşi ondan ayrıldı ve o da Karadeniz’de gemileri batmış gibi dolaşıyor).</i> Örnek: “Антон Фёдорович даже уж и не усмехнулся на это, но тотчас же встал и отошёл от своего собеседника и целый вечер был как опущенный в воду”.<i>(Pisemskiy)</i> <i>(Anton Fedoroviç hatta buna hiç sıırtmadı bile ama hemen ayağa</i>	Örnek: “От этих слов она была на седьмом небе от счастья”. <i>(O bu sözlerden dolayı mutluluktan havalara uçtu).</i> Örnek: “Мне показалось, что ты был на седьмом небе от счастья, а тебе, оказывается, не понравилось кататься на карусели”. <i>(Bana öyle geldi ki, sen mutluluktan havalara uçuyordun ama senin atlı karıncaya binmeyi pek sevmediğin anlaşılıyor.)</i> Örnek: “Когда наступит гармония и покой в душе, ты почувствуешь себя на седьмом небе”. <i>(Ruhuna uyum ve huzur geldiğinde, kendini mutluluktan havalara uçmuş hissedersin).</i> Örnek: “Пынар поступила в университет, стала студенткой и была на седьмом небе от счастья”. <i>(Pınar, üniversiteye girdi, öğrenci oldu ve mutluluktan havalara uçuyordu).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>kalktığı gibi muhatabından uzaklaştı ve bütün akşam Karadeniz’de gemileri batmış gibi keyifsizdi).</i> Eş anlamlıları: как [будто, словно, точно] потерянный; как пришибленный; сам не свой.	Örnek: “После победы на чемпионате Европы капитан команды чувствовал себя на седьмом небе”. <i>(Avrupa şampiyonasını kazandıktan sonra takım kaptanı kendini sevinçten havalara uçmuş hissediyordu).</i> Eş anlamlıları: на верху блаженства.
КАК ПО МАСЛУ: (Разг. Экспрес.) Yolunda gitmek, tereyağından kıl çeker gibi, tıkırında gitmek, hiç aksamamak. Örnek: “Дела в компании шли как по маслу, прибыль постоянно росла”. <i>(Şirkette işler tıkırında gidiyordu, kazanç sürekli olarak artıyordu).</i> Örnek: “Не смотря на то что он с грехом пополам окончил университет, дела его шли как по маслу”. <i>(O üniversiteyi zar zor bitirmesine rağmen işleri tıkırında gitti.)</i> Örnek: “На вокзале всё шло как по маслу. Провожаящие, как им и	С ГРЕХОМ ПОПОЛАМ: (Разг. Ирон.) Güç bela, ite kaka, yarım yamalak, zar zor. Örnek: “Кое-как, с грехом пополам, он всё же научился играть на пианино”. <i>(O, bir şekilde, güç bela yine de piyano çalmayı öğrendi).</i> Örnek: “Он с грехом пополам закончил обучение в университете и лишь только потому, что не хотел огорчать родителей”. <i>(O yalnızca ailesini üzmemek istemediği için zar zor üniversite eğitimini bitirdi).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anımlı Deyimler Sözlüğü

полагается, махали руками, платками и шляпами". (Aksyonov) <i>(Tren istasyonunda her şey yolunda gidiyordu. Yolcularını uğurlayanlar, olması gerektiği gibi, ellerini, mendillerini ve şapkalarını sallıyorlardı).</i> Eş anlamlıları: без сучка (и) без задоринки.	Örnek: "Кое-как, хотя и с грехом пополам, он сдал экзамен по математике". <i>(O, bir şekilde, zar zor da olsa matematik sınavını geçti).</i> Eş anlamlıları: с горем пополам; со скрипом.
Л	
ЛЁГКО НА ПОДЪЁМ: (Разг. Экспрес.) Hareketli, canı tez, canlı, tez canlı. Örnek: "Моя бабушка была легка на подъём даже в 80 лет. Она всегда куда-то торопилась, всегда была активной, бодрой и весёлой". <i>(Büyükannem 80 yaşında bile tez canlıydı. Onun her zaman biryerlere acelesi vardı, her zaman aktif, canlı ve neşeliydi).</i>	ТЯЖЁЛ НА ПОДЪЁМ: (Разг. Экспрес.) Üşengeç, uyuşuk, tembel. Örnek: "Дениз Мете очень много времени уделяет диссертации, это повлияло на его жизнь, он стал тяжёлым на подъём. Его семья надеется, что это временное явление". <i>(Deniz Mete tezine çok zaman harcıyor, bu da onun hayatını etkiledi, o üşengeç biri haline geldi. Ailesi bunun geçici bir durum olmasını ümit ediyor).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Идти в кино одному не хотелось, я позвонил другу. Он лёгок на подъём, и, скорее всего, согласится пойти вместе со мной”. <i>(Tek başıma sinemaya gitmek istemedim, arkadaşımı aradım. O, hareketlidir ve büyük ihtimalle benimle birlikte gitmeyi kabul eder).</i> Örnek: “Он был низкий, широкий в плечах, грудастый, с полным...русским лицом. При этой тяжеловатой внешности он был лёгок на подъём”. <i>(Fadeyev).</i> <i>(Kısa boylu, geniş omuzlu, geniş göğüslüydü ve tam bir Rus yüzüne sahipti. Hantal dış görünümüne karşın canı tez bir adamdı).</i> Örnek: “Филатов был лёгок на подъём, его привлекали встречи с новыми людьми.” <i>(Azarov)</i> <i>(Filatov, canlı birisiydi, yeni insanlarla tanışmak hoşuna giderdi.)</i>	Örnek: “Со временем люди становятся тяжёлыми на подъём и всё реже встречаются с друзьями и ходят в театры или рестораны”. <i>(İnsanlar zamanla üşengeç oluyorlar, arkadaşlarıyla daha seyrek buluşuyorlar ve tiyatrolara, restoranlara gidiyorlar).</i> Örnek: “Он стал тяжёлым на подъём, его сложно вытащить на вечеринку или в кино”. <i>(O, üşengeç biri oldu, onu bir eğlenceye ya da sinemaya sürüklemek zor).</i> Örnek: “Моего друга трудно уговорить отправиться путешествовать, он тяжёл на подъём”. <i>(Arkadaşımı seyahat etmeye ikna etmek zor, o tembel biridir).</i> Eş anlamlıları: Как будто пудовые гири на ногах; тяжёлая артиллерия.
M	

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

МУТИТЬ ВОДУ: <i>(Разг. Неодобр.)</i> İşi karıştırmak, ortalığı bulandırmak. Örnek: “Характер у соседки скверный, она любит воду мутить.” <i>(Komşunun kötü bir karakteri var, ortalığı bulandırmayı sever).</i> Eş anlamlıları: напускать (напустить) (наводить / навести) туману (тумана, туман); наводить (навести) тень на плетень [на ясный день].	ПРОЛИВАТЬ (ПРОЛИТЬ) СВЕТ: <i>(Книжн. Экспрес.)</i> Işık tutmak, aydınlığa kavuşturmak. Örnek: “Его целью было пролить свет на историю исчезновения Атлантиды”. <i>(Onun amacı Atlantis'in yok olan tarihini aydınlığa kavuşturmaktı).</i> Eş anlamlıları: вносить (внести) ясность; бросать (бросить) свет.
Н	
НАБИРАТЬСЯ (НАБРАТЬСЯ) УМА: <i>(Разг. Экспрес.)</i> Olgunlaşmak, akli başına gelmek, akıllanmak, sağduyulu bir hale gelmek. Örnek: “За этот год мой сын повзрослел и набрался ума”. <i>(Bu yıl oğlum yetişkin bir hale geldi ve akıllandı).</i> Örnek: “С хорошим человеком и говорить хорошо, ума наберёшься”. <i>(Tolstoy)</i>	ВЫЖИВАТЬ (ВЫЖИТЬ) ИЗ УМА: <i>(Разг. Экспрес.)</i> Bunamak, yaşlılıktan sağlıklı düşünme, akıl yürütme becerisini yitirmek, aklını yitirmek. Örnek: “Он как выживший из ума бродил по улицам в поисках своего кота”. <i>(O, aklını yitirmiş gibi kedisini bulmak için sokaklarda dolaşıyordu).</i> Örnek: “Здесь жила еще Прохоровка – глухая, столетняя, выжившая из ума одинокая старуха”. <i>(Kuprin)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(İyi bir insanla konuşmak da güzeldir, aklın başına gelir).</i>	<i>(Yüz yaşındaki, sağır, bunamış, kimsesiz yaşlı kadın Prohorovka hala burada yaşıyordu).</i> Eş anlamlıları: впадать (впасть) в детство.
НАДЕВАТЬ (НАДЕТЬ) МАСКУ: (Экспрес.) ikiyüzlü davranmak, gerçek kişiliğini gizlemek, yapmacık davranmak, bir maske takmak. Örnek: “Продавщица надела маску любезности и видно было, что она сделает все чтобы продать этот никому ненужный аппарат”. <i>(Satıcı kız bir nezaket maskesi takmıştı ve bu kimseye gerekmeyen cihazı satmak için herşeyi yapacağı çok açıktı).</i> Eş Anlamlıları: играть роль, носить маску (личину); делать вид.	СБРАСЫВАТЬ (СБРОСИТЬ) МАСКУ: (Разг. Экспрес.) Maskesini indirmek, gerçek yüzünü ortaya koymak, rol yapmayı bırakmak, gerçek kişiliğini ve niyetlerini ortaya koymak. Örnek: “Служащий надевал маску любезности каждый раз, когда клиенты переступали порог отеля и сбрасывал маску когда они уходили”. <i>(Görevli, müşteriler otelin kapısından içeri girdiğinde her defasında bir nezaket maskesi takıyordu ve onlar otelden ayrıldığında rol yapmayı bırakıyordu).</i> Eş anlamlıları: Показать свое истинное лицо.
НА НОЧЬ ГЛЯДЯ: (Разг.) Gece vakti, kör karanlıkta (gitmek), gece gece.	НИ СЕТ НИ ЗАРЯ: (Разг. Экспрес.) Sabahın kör karanlığında, çok erken, horozlar ötmeden, sabahın köründe.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “И куда вы собрались на ночь глядя? Уже и метро не работает. Оставайтесь, завтра поедете”. <i>(Gece gece nereye gidiyorsunuz? Metro da çalışmıyor artık. Kalın, yarın gidersiniz).</i> Örnek: “Очень вредно есть сладкое на ночь глядя”. <i>(Gece vakti tatlı yemek çok zararlıdır).</i> Örnek: “Эрен, куда ты идешь на ночь глядя?” <i>(Eren, gece gece nereye gidiyorsun?)</i> Örnek: “-Уже поздно. Пора ложиться спать. - Я хочу еще немного поработать. - Не стоит браться за трудную работу на ночь глядя. Лучше сделай её завтра утром”. <i>(-Artık geç oldu. Yatma vakti geldi. - Biraz daha çalışmak istiyorum.</i> <i>- Gece vakti zor bir işe girişmene değmez. Yarın sabah yapsan daha iyi olur.)</i>	Örnek: “В день своего рождения Юсуф проснулся ни свет ни заря и с нетерпением ждал гостей”. <i>(Yusuf, doğum gününde horozlar ötmeden uyandı ve dört gözle misafirleri bekledi).</i> Örnek: “Когда я отдыхаю на море, я встаю ни свет ни заря и иду встречать рассвет”. <i>(Deniz kenarında dinlendiğimde sabahın kör karanlığında kalkar ve şafak vaktini karşılamaya giderim).</i> Örnek: “Когда я уезжаю в деревню, люблю, когда ни свет ни заря меня будит крик петуха”. <i>(Köye gittiğim zaman sabahın köründe horoz ötüşünün beni uyandırmasını severim).</i> Örnek: “Я проснулась ни свет ни заря. Потому что у меня сегодня экзамен, я очень волнуюсь”. <i>(Sabahın köründe uyandım çünkü bugün benim sınavım var, çok heyecanlıyım.)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Ты что, будешь стирать на ночь глядя?” <i>(Ne yapıyorsun gece gece çamaşır mı yıkayacaksın?)</i> Örnek: “-Куда это ты на ночь глядя? - спросил Пашка. - В гости, - охотно откликнулась девушка.” <i>(Gece gece nereye gidiyorsun böyle? Diye sordu Paşka. – Misafirlğe diye hevesli bi şekilde seslendi kız.)</i>	Örnek: “-Куда это ты собрался ни свет ни заря? -На рыбалку”. <i>(-Nereye gidiyorsun sabahın köründe? -Balık tutmaya.)</i> Eş Anlamlıları: чуть [чем] свет; с [первыми, вторыми] петухами; до солнышка (с солнышком); ещё черти в [на] кулачки не бились (не бьются, не дрались); [еще] черт в ладоши не прохлопал; не брезгу.
НАСТАВЛЯТЬ (НАСТАВИТЬ) НА ПУТЬ [ИСТИННЫЙ]: <i>(Книжн.)</i> Doğru yolu buldurmak, ıslah etmek, iyi yönde etkileyerek güzel davranışlara yönleltmek, iyi yöne yönlendirmek, iyi yönde etkilemek, iyiye yönlendirmek, doğru yolu göstermek. Örnek: “Сердобольные соседки очень любят наставлять на путь истинный забывая что когда то сами были молодыми”.	СБИВАТЬ (СБИТЬ) С ПУТИ: <i>(Разг. Неодобр.)</i> Yoldan çıkartmak, yolunu şaşırtmak, yanlış yaptırmak, birinin zihnini çelmek, aklını karıştırmak, birini yoldan çıkartmak, birisini bir şekilde etkileyerek, davranışlarını kötü yönde değiştirmek, birisini kötü yönde etkilemek, birisini kötü, fena, ayıplanacak, kınanacak şeylere sevk etmek, kötüye yönlendirmek, kötü yönde etkilemek. Örnek: “Мать строго следит за его друзьями, опасаясь, что они могут сбить его с пути”.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Yufka yürekli komşular, kendilerinin de bir zamanlar genç olduklarını unutarak doğru yolu göstermeyi çok severler.)</i> Eş Anlamlıları: наставлять (наставить) на ум (разум); вправить мозги.	<i>(Annesi, oğlunu yoldan çıkarabilecekleri endişesiyle onun arkadaşlarını titizlikle takip eder.)</i> Eş Anlamlıları: сбивать (сбить) с толку; дурить [крутить] голову; кружить голову; сбивать (сбить) с панталыку.
НЕ ИЗ ТРУСЛИВОГО [РОБКОГО] ДЕСЯТКА: <i>(Разг. Одобр.)</i> Ödlek takımından olmamak, korkak takımından değil, tavşan yürekli olmamak, cesur insan, tabansız olmamak, korkusuz olmak. Örnek: “Я девушка не робкого десятка, за словом в карман не лезу и всегда могу постоять за себя”. <i>(Tavşan yürekli bir kız değilim, hazırcevabım ve her zaman kendimi savunabilirim.)</i> Örnek: “Нам в группу нужен человек смелый и опытный альпинист. Я считаю, что Андрей подойдет нам. Он человек смелый, не робкого десятка, к тому же он прекрасно знает горы Кавказа”.	НЕ ИЗ ХРАБРОГО ДЕСЯТКА: <i>(Разг. Ирон.)</i> Korkak takımı, Korkak insan, tabansız olmak, ödlek olmak, yürekli biri olmamak, tavşan yürekli olmak. Örnek: “Судя по тому как он быстро удрал, он был не из храброго десятка”. <i>(Ne kadar çabuk kaçtığına bakılırsa eğer o korkak takımındandı).</i> Örnek: “Откуда тебе знать, не из храброго я десятка или нет?” <i>(Benim ödlek biri olup olmadığını sen nereden biliyorsun?)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Bizim grubumuza cesur ve tecrübeli bir dağcı lazım. Andrey'in bize uygun olacağını düşünüyorum. O, cesur, korkak takımından değil, üstelik Kafkas dağlarını da çok iyi biliyor).</i> Örnek: “Парень её был не из робкого десятка”. <i>(Erkek arkadaşı, korkak takımından değildi).</i> Örnek: “Что ты наделала?”- истерично кричала она на свою двухлетнюю дочь. Девочка, будучи не из робкого десятка, смотрела на маму свысока, выражая легкое презрение. “Я тебе отомщу”, - читалось в ее глазах”. <i>(Kadın “ne yaptın sen?” diye iki yaşındaki kızına isterik bir biçimde bağırıyordu. Korkusuz biri olan küçük kız annesine biraz hor görerek mağrur bir şekilde baktı. “Senden intikamımı alacağım” sözleri gözlerinde okunuyordu.)</i> Eş Anlamlıları: Из храброго десятка; храбрый как лев; сердце льва;	Örnek: “Еге! прервал Кирила Петрович, -да ты, зная, не из храброго десятка, чего ты боишься?” <i>(Пушкин)</i> <i>(Petroviç Kiril'in sözünü kesti: - Haa! Anlaşılan yürekli biri değilsin, neden korkuyorsun ki?)</i> Örnek: “Митя на самом деле был парнем не храброго десятка.” <i>(Mitya, aslında yürekli bir delikanlı değildi).</i> Örnek: “Люди это были слабые, не храброго десятка, готовые признаться в чём угодно, только бы не висеть на дыбе”. <i>(Akunin)</i> <i>(Bunlar, zayıf, korkak takımından insanlardı, yeter ki asılmasınlar, herşeyi itiraf etmeye hazırdılar).</i> Eş Anlamlıları: [Из] робкого десятка; трусливый как заяц; труслив как заяц;

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

львиное сердце; рыцарь без страха и упрёка.	заячья душа; боится собственной тени.
НИ КОЛА НИ ДВОРА: (Разг. Экспрес.) Tek dikili ağacı yok, hiç bir şeyi yok, çok yoksul. Örnek: “После наводнения не осталось ни кола ни двора”. <i>(Su baskınından sonra tek dikili bir ağaç bile kalmadı.)</i> Örnek: “У него вообще ни кола ни двора, и будущее покрыто мрачной пеленой”. <i>(Onun genel olarak tek dikili bir ağacı bile yok ve geleceği karanlık bir örtüyle kaplıdır.)</i> Örnek: “Ни земли, ни хозяйства я никогда не имел, земледелием не занимался, и в Кандалах у меня не было ни кола ни двора и ни одной знакомой души”. <i>(Ne bir toprağım ne de bir çiftliğim hiçbir zaman olmadı, tarım işleriyle uğraşmadım ve Kandalda tek bir dikili ağacım ve tanıdık kimsem yoktu).</i>	ПОЛНАЯ ЧАША: (Экспрес.) Sebil, ne arasan var, kuş sütü eksik, yok yok, hali vakti yerinde, refah içinde, varlıklı, zengin. Örnek: “Я желаю вам счастье и чтоб дом был полная чаша”. <i>“Size mutluluk ve evinizin refah içinde olmasını diliyorum.”</i> Örnek: “У неё успешная карьера, счастливая, полноценная семья и дом — полная чаша.” <i>(Onun başarılı bir kariyeri, mutlu, değerli bir ailesi ve refah içinde bir evi vardır)</i> Örnek: “У него было всё: успешный бизнес, любимая семья, верные друзья и дом полная чаша”. <i>(O herşeye sahiptir: başarılı bir işi, sevdiği bir ailesi, vefalı dostları ve refah içinde bir evi vardır).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Eş Anlamlıları: хоть шаром покати; ни ложки ни плошки; дым (чад) да копоть; ни былинки ни травинки.	Eş Anlamlıları: только нет птичьего молока; как сыр в масле кататься.
НОГА ЗА НОГУ: (Разг. Пренебр.) Aheste aheste, ağır ağır, uyuşuk uyuşuk (yürümek, gitmek). Örnek: “В школу он шел нехотя нога за ногу, зато из школы выбежал что есть духу”. (O, okula aheste aheste gitmesine rağmen okuldan var gücüyle koşarak geliyordu). Eş Anlamlıları: черепашьим ходом; черепашьим шагом.	ЧТО ЕСТЬ ДУХУ: (Прост. Экспрес.) Var gücüyle, olanca gücüyle (kaçmak, uçmak, sıçramak). Örnek: “Воры быстро сели в машину и уехали из банка, что есть духу”. (Hırsızlar, hemen arabaya bindiler ve bankadan var güçleriyle kaçtılar). Eş Anlamlıları: со всех ног (во все ноги); сломя голову; не чуя [не чувствуя, не слыша] ног [под собой]; как [словпо, точно] на пожар; как [словно, точно] угорелый; что есть мочи [силы]; без оглядки; без памяти; на полном газу.
П	
ПО АДРЕСУ: Birisine yönelik, birisini hedef alan, doğru yeri bulmak, doğru yere (gelmek, başvurmak, vb.), doğru adrese (gelmek, başvurmak vb.). Örnek: “Ты обратился по адресу, так как я полностью в теме”.	НЕ ПО АДРЕСУ: Yerini bulmadan, yanlış yere, yanlış kapı çalarak, yanlış yere (gelmek, başvurmak, vb.), yanlış adrese (gelmek, başvurmak, vb.).

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Doğru yere başvurduğunuz çünkü konuya tamamen hâkimim).</i> Örnek: “Вы ищете эксперта по этому вопросу? Вы попали точно по адресу”. <i>(Bu konuyla ilgili bir uzman mı arıyorsunuz? Tam doğru adrese denk geldiniz).</i> Örnek: “Все это было сказано без имен но явно в мой адрес”. <i>(Tüm bunlar isimsiz söylendi ancak açıkça beni hedef alıyordu).</i> Eş Anlamlıları: на счет.	Örnek: “Упреки эти были не по адресу, но в гневе он этого не понимал”. <i>(Bu suçlamalar yanlış yere gidiyordu ama öfkeyle bunu anlamıyordu).</i> Örnek: “Вопрос был задан явно не по адресу”. <i>(Soru açıkçası yanlış adrese soruldu).</i> Örnek: “Вы не по адресу явились. Вам с вашим сообщением, наверное, следует обратиться в прокуратору, в милицию.” <i>(German).</i> <i>(Yanlış kapı çaldınız. Dilekçenizle herhalde savcılığa ve polise başvurmanız gerekir).</i>
ПОВОРАЧИВАТЬСЯ (ПОВЕРНУТЬСЯ) ЛИЦОМ: <i>(Разг. Предосуд.)</i> İlgi göstermek, yakından ilgilenmek, yüzünü dönmek, dikkat kesilmek, birisiyle ya da bir şeyle ilgilenmeye başlamak. Örnek: “Всему миру необходимо повернуться лицом к проблеме экологии.”	ПОВОРАЧИВАТЬСЯ (ПОВЕРНУТЬСЯ) СПИНОЙ: <i>(неодобр.)</i> Yüz çevirmek, Sırtını dönmek, arkasını dönmek, birinden, bir şeyden sırtını çevirmek. Örnek: “Даже близкие родственники повернулись ко мне спиной, когда я решила отменить свадьбу”.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Tüm dünyanın çevre sorununa ilgi göstermesi gerekmektedir.)</i> Örnek: “Властям необходимо повернуться лицом к проблеме семейного насилия”. <i>(Yetkililer, aile içi şiddet sorunlarına ilgi göstermelidir.)</i> Örnek: “Властям необходимо повернуться лицом к проблемам инвалидов.” <i>(Yetkililer, engelli bireylerin sorunlarına ilgi göstermelidir.)</i> Örnek: “Губернатору необходимо повернуться лицом к проблемам государственных школ”. <i>(Valinin, devlet okullarındaki sorunlara yüzünü dönmesi gerekmektedir.)</i>	<i>(Düğünümü iptal etmek istediğimde yakın akrabalarım bile benden yüz çevirdiler).</i> Örnek: “Хороший ты друг, ничего не скажешь! В ответ на мою просьбу помочь ты поворачиваешься спиной”. <i>(Sen iyi bir arkadaşsın ve hiçbir şey söylemiyorsun! Benim yardım isteğime cevap olarak sırtını çeviriyorsun.)</i> Örnek: “Ей и так сейчас нелегко. Если еще и мы к ней спиной повернёмся... Не знаю, как она одна всё выдержит”. <i>(Şu anda öyle zor zamanlar geçiriyor ki. Eğer biz de ona sırtımızı dönersek... Onun herşeye tek başına nasıl dayanacağını bilmiyorum.)</i> Eş Anlamlıları: Показывать (показать) спину; поворачиваться (повернуться) задом.
ПОД РУКОЙ (РУКАМИ): El altında, çok yakında, yanı başında. Örnek: “На кухне у меня все должно быть под рукой”.	У ЧЁРТА НА КУЛИЧКАХ [НА РОГАХ]: (Прост. Экспрес.) cehennem dibiinde, dünyanın öbür ucunda, kör itin öldüğü yerde, çok uzakta.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Mutfakta her şey elimin altında olmalıdır).</i> Örnek: “Я всегда держу под рукой мобильный телефон и ключи от автомобиля, потому что меня в любой момент могут вызвать на переговоры”. <i>(Сер telefonumu ve araba anahtarlarımı her zaman el altında tutarım çünkü beni her an görüşmelere çağırabilirler.)</i> Örnek: “Держи эту книгу всегда под рукой, там есть цитаты на все случаи жизни”. <i>(Bu kitabı her zaman yanı başında bulundur, kitapta hayata dair her durum için alıntılar var.)</i> Örnek: “-Как всё удобно у вас на кухне для хозяйки! -Да, Я считаю, что на кухне всё должно быть под рукой: и плита, и холодильник, и микроволновая печь.”	Örnek: “Города мы не знали и поэтому сняли квартиру у черта на куличках”. <i>(Şehri bilmiyorduk ve bu yüzden evi cehennemin dibinde kiraladık.)</i> Örnek: “Мой котёнок потерялся, мы его долго искали. Нашли мы его у чёрта на куличках, через несколько кварталов от нашего дома”. <i>(Yavru kedim kayboldu, onu uzun süre aradık. Onu cehennemin dibinde evimizden birkaç mahalle ötede bulduk.)</i> Örnek: “-Ты, я слышал, купил новую квартиру? В каком районе ты сейчас живёшь? - У чёрта на куличках. Там даже метро нет”. <i>(-Yeni bir ev satın aldığını duydum, hangi semtte yaşıyorsun şimdi?</i> <i>- Cehennemin dibinde. Orada metro bile yok.)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

(-Mutfağınızdaki her şey ev sahibesi için ne kadar da kullanışlı! -Evet, mutfaktaki her şeyin el altında olması gerektiğine inanıyorum: hem ocağın hem buzdolabının hem de mikrodalga fırının). Örnek: “-Нужного справочника под рукой у меня нет, придётся сходить в библиотеку. -Жаль, этот справочник нужен постоянно”. (-İhtiyacım olan kılavuz elimin altında yok, kütüphaneye gidip gelmem gerekecek. -Maalesef bu kılavuz her zaman gerekli.) Eş Anlamlıları: рукой подать; в двух шагах; два шага; не за горами; перед глазами; под боком; под [самым] носом; на носу.	Örnek: “-Скажите пожалуйста, далеко отсюда находится аэропорт? -Это на другом конце города, в общем у чёрта на куличках”. (-Havaalanı buradan çok mu uzak söyler misiniz lütfen? -Havaalanı şehrin öbür ucunda yani nasıl desem cehennem dibinde.) Örnek: “Он шёл домой и думал со злостью: почему её нет? Почему я один? Почему она где-то у чёрта на рогах, когда мне плохо?” (Vigdorova) (O eve geldi ve öfkeyle düşündü: O neden yok? Ben neden yalnızım? Kendimi kötü hissettiğimde neden o dünyanın öbür ucunda?) Eş Anlamlıları: за тридевять земель, на краю света; Бог знает где; [куда] ворон костей не заносил; за морями, за долами; за семью холмами; за семью реками.
P	
РАЗВЯЗЫВАТЬ (РАЗВЯЗАТЬ) РУКИ: (Разг. Экспрес.) özgürlük tanımak, kendi haline bırakmak,	СВЯЗЫВАТЬ (СВЯЗАТЬ) РУКИ: (Разг. Экспрес.) Elini kolunu bağlamak, birini bir şey yapamayacak

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

serbestlik tanımak, hareketlerinde, davranışlarında tam özgürlük tanımak, serbestlik sağlamak. Örnek: “Нынешнее состояние экономики, многим развязывает руки”. <i>(Ekonominin bugünkü durumu herkese özgürlük tanıyor.)</i> Örnek: “Я должна уйти из его жизни и тем самым развязать ему руки”. <i>(Ben onun hayatından gitmeli ve böylece onu kendi haline bırakmalıyım.)</i> Örnek: “Новый закон о свободной торговле развязал руки многим бизнесменам”. <i>(Yeni serbest ticaret yasası birçok iş insanına özgürlük tanıdı.)</i> Örnek: “Реформа школы развязала руки учителям, открыла возможность для творчества.”	duruma getirmek, özgürce, kendi başına hareket etme imkanını kaybetmek. Örnek: “Ребёнок не входил в его планы, он связывал ему руки”. <i>(Çocuk onun planları arasında yer almıyordu, onun elini kolunu bağladı.)</i> Örnek: “- Пойдём в кино! - Не могу, ведь у меня маленький ребенок. Я связана по рукам.” <i>(- Sinemaya gidelim! - Gidemem, küçük bir çocuğum var ya. Elim kolum bağlı.)</i> Örnek: “Подписав контракт с фирмой, учёный связал себя по рукам”. <i>(Firma ile bir sözleşme imzalayan bilim insanı, kendi elini kolunu bağladı.)</i> Örnek: “В условиях пандемии туристический и ресторанный бизнес оказался связан по рукам.”

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

(Okul reformu öğretmenlere özgürlük tanıdı, yaratıcılıkları için bir imkân sağladı) Örnek: “Новый закон, наконец, развязал руки отечественным предпринимателям.” (Yeni yasa sonunda yerli girişimcilere serbestlik sağladı.)	(Pandemi koşullarında turizm ve restoran işletmelerinin elleri kolları bağlandı.) Örnek: “Ты что же, договор, не читая, подписал? О чём ты думал? Ты же сам себя по рукам связал!” (Yoksa sözleşmeyi okumadan mı imzaladın? Ne düşünüyordun acaba? Kendi kendine ellerini kollarını bağladın.) Eş anlamlıları: Связывать (вязать) по рукам и [по] ногам; подрезать (обрезать, подсекать) крылья (крылышки); не давать ходу.
РАЗВЯЗАТЬ (РАЗВЯЗЫВАТЬ) ЯЗЫК: (Разг. Ирон.) Dili çözülme, konuşmaya başlamak, şakımaya başlamak, ağızındaki baklayı çıkarmak. Örnek: “У неё уже был опыт и она знала как развязать язык людям с его характером”.	ПРОГЛОТИТЬ (ПРОГЛАТЫВАТЬ) ЯЗЫК: (Разг. Ирон.): Ağızını açmamak, dilini yutmak, iki laf etmemek, dut yemiş bülbüle dönmek. Örnek: “Учитель математики вызвал ученика к доске, но он не подготовился к уроку и поэтому молчал, словно проглотил язык”. (Matematik öğretmeni, öğrenciyi tahtaya kaldırdı ancak o derse hazırlanmamıştı ve bu yüzden dut yemiş bülbül gibi ağızını açmadı).

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

(O artık bir deneyime sahipti ve karakteriyle birlikte insanların dilini nasıl çözeceğini biliyordu). Örnek: “На выбор: или ты, собака, сейчас же развяжешь язык, или через десять минут будешь поставлен к стене.” (Şolohov) (Seçimini yap, köpek: ya şakımaya başlarsın ya da on dakika sonra kurşuna dizilirsin.) Eş anlamlıları: Распускать язык; давать волю языку.	Örnek: “Ну, что ты молчишь? Язык проглатил что-ли?” (Peki, neden susuyorsun? Dilini mi yuttun yoksa?) Örnek: “Мете решил не выдавать друга и поэтому, когда к нему приехала полиция, молчал словно проглотил язык.” (Mete arkadaşını ele vermemeye karar verdi ve bu yüzden polisler ona geldiğinde dut yemiş bülbül gibi sustu). Eş anlamlıları: прикусить (закусить) язык (язычок); набрать в рот воды; закусить губу, застегнуть рот.
РАСХЛЁБЫВАТЬ (РАСХЛЕБАТЬ) КАШУ: (Разг. Экспрес.) Durumu kurtarmak, işi düzeltmek, olayı toparlamak. Örnek: “Ты сам расхлёбывай кашу, которую заварил, одолжив большую сумму малознакомому человеку.”	ЗАВАРИВАТЬ (ЗАВАРИТЬ) КАШУ: (Разг. Экспрес.) Başını derde sokmak, başına iş açmak, sorun çıkarmak. Örnek: “Не оценив правильно свои возможности, Арда взял большой кредит в банке, теперь из-за проблем с бизнесом, нечем платить кредит. Он сам себе заварил кашу”.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Çok az tanıdığın bir insana büyük miktarda borç para vererek başına açtığın işi kendin düzelt.)</i> Örnek: “Теперь мне придётся расхлёбывать кашу, которую он заварил.” <i>(Şimdi başıma açtığım işi düzeltmek gerekecek.)</i> Örnek: “Ты сам натворил дел, сам теперь и кашу расхлёбывай, - сказал отец сыну.” <i>(Babası oğluna “bu işleri kendin yaptın şimdi kendin düzelt”, dedi.</i> Eş Anlamlıları: отдуваться своими [собственными] боками.	<i>(İmkânlarını doğru değerlendiremeyen Arda, bankadan büyük bir kredi çekti, şimdi işiyle ilgili sorunları nedeniyle krediyi ödeyecek hiçbir şeyi yok. O, kendi başını derde soktu.)</i> Örnek: “Мы же обанкротились из-за тебя и потеряли нашу фирму! Ты сам заварил кашу, сам и расхлёбывай!” <i>(Senin yüzünden iflas ettik ve şirketimizi kaybettik! Başımıza bu işi sen açtın ve kendin düzelt!)</i> Eş Anlamlıları: огород городить.
РУКОЙ ПОДАТЬ: <i>(Разг. Экспрес.)</i> İki adım ötede, hemen şuracıkta, çok yakında, iki adımlık bir yer, el yetişecek kadar yakın olmak, hemen yanı başında”. Örnek: “Заходи ко мне почаще, ведь мой дом от твоего рукой подать”.	ЗА ТРИДЕВЯТЬ ЗЕМЕЛЬ: Dünyanın öbür ucunda, Kaf dağının ardında, çok uzakta, cehennemin dibinde. Örnek: “я хотела бы навестить мою лучшую подругу, но она живет в Киеве, за тридевять земель.” <i>(En iyi arkadaşımı ziyaret etmek isterdim ama o dünyanın öbür ucunda Kiev’de yaşıyor.)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Bana daha sık uğra ne de olsa evim seninkinden iki adım ötede.)</i> Örnek: “-Далеко ли находится здание университета от станции метро? -От станции метро до университета рукой подать”. <i>(-Üniversite binası metro istasyonundan uzakta mı bulunuyor? -Metro istasyonu üniversiteden iki adım ötede.)</i> Örnek: “Городок был маленький, от одного конца до другого рукой подать: всего двадцать минут ходьбы”. <i>(Kasaba küçüktü, bir ucundan diğer ucuna iki adımda yalnızca 20 dakikada yürüyebilirdiniz.)</i> Örnek: “От Тверской улицы до Большого театра совсем близко, рукой подать”.	Örnek: “Она уехала за тридевять земель, чтобы забыть бывшего парня.” <i>(O, eski erkek arkadaşını unutmak için dünyanın öbür ucuna gitti.)</i> Örnek: “Её жених живёт за тридевять земель, на другом континенте.” <i>(Onun nişanlısı dünyanın öbür ucunda, başka bir kıtada yaşıyor.)</i> Örnek: “-Скажите, торговый центр “Мега” находится далеко от центра Москвы? -За тридевять земель, туда нужно ехать на метро, а потом еще на автобусе”. <i>(-“Mega” alışveriş merkezi Moskova şehir merkezinden uzakta mıdır söyler misiniz? -Dünyanın öbür ucunda, oraya önce metroyla sonra da otobüsle gitmeniz gerekir.)</i> Örnek: “После окончания университета он уехал работать в Сибирь, за тридевять земель от столицы”.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>(Bolşoy Tiyatrosu, Tver caddesine çok yakındır, iki adım ötededir.)</i> Örnek: “Ты бы мог чаще заходить ко мне, ведь от твоего дома до моего рукой подать”. <i>(Bana daha sık uğrayabilirdin, evim seninkinden iki adım ötede).</i> Örnek: “От общежития до университета рукой подать.” <i>(Üniversite yurttan iki adım ötededir.)</i> Örnek: “Быстро стали снижаться. Вот уж земля – рукой подать <...>.” (Şukşin) <i>(Hızla alçalmaya başladılar. İşte artık yeryüzü, hemen yanı başında.)</i> Eş Anlamlıları: на носу; не за горами; на пороге [у порога]; за плечами; на дворе [у двора]; у дверей.	<i>(Üniversiteyi bitirdikten sonra başkentten çok uzağa Sibiryaya çalışmaya gitti.)</i> Örnek: “-Торговцы вынуждены ехать за тридевять земель от родных мест – в Турцию, в Китай, в Грецию – за товарами, чтобы потом продавать их в России”. <i>(Tüccarlar, daha sonra Rusya’da satacakları malları almak için, kendi memleketlerinden çok uzaklara Türkiye’ye, Çin’e, Yunanistan’a gitmek zorundadırlar.)</i> Örnek: “Единственное что я хочу убежать от вас за тридевять земель.” <i>(Tek istediğim sizden dünyanın öbür ucuna kaçmaktır.)</i> Eş Anlamlıları: на край света [земли]; к черту (к чертям) на кулички [на рога]; не близкий (не ближний свет, у чёрта на куличках [на рогах].
С	
СВАЛИВАТЬСЯ (СВАЛИТЬСЯ) НА ПЛЕЧИ: (Экспрес.) Omuzlarına	СВАЛИВАТЬСЯ (СВАЛИТЬСЯ) С ПЛЕЧ: (Прост. Экспрес.) Yakasından düşmek, artık yük olmamak, zahmetli,

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamli Deyimler Sözlüğü

yüklenmek, sırtına binmek, omuzlarına binmek. Örnek: “Али был самым ответственным из чиновников, и на его плечи свалилась большая нагрузка по работе.” <i>(Ali, memurların içinde en sorumlu olanıydı ve onun omuzlarına işle ilgili büyük bir yük yüklenmişti.)</i> Örnek: “Крохотной каморке жили Ваня с матерью, бабушкой и тремя сёстрами. Он был самым старшим из ребят, и на его плечи свалилась забота о семье” <i>(Matyuşina)</i>. <i>(Vanya, annesi, büyükannesi ve üç kız kardeşiyle birlikte küçücük bir odada yaşıyordu. O çocukların en büyüğüydü ve ailenin tüm yükü onun omuzlarına binmişti).</i>	zor bir şeyden kurtulmak, bir yükten kurtulmak, bir yükü omuzlarından atmak, omuzlarından yük kalkmak. Örnek: “Она полностью выплатила ипотеку и почувствовала как будто гора с плеч свалилась.” <i>(O, ipoteği tamamen ödedi ve omuzlarından büyük bir yük kalkmış gibi hissetti.)</i> Örnek: “Она уволилась с нелюбимой работы и почувствовала будто гора с плеч свалилась.” <i>(O sevmediği işinden ayrıldı ve sanki omuzlarından büyük bir yük kalkmış gibi hissetti.)</i>
СВЕТЛАЯ ГОЛОВА: (Экспрес.) Parlak zekâlı, çok akıllı, üstün zekâlı, parlak beyin, iyi, mantıklı, net düşünen ve yaratıcı gücü olan insan.	ДУБОВАЯ ГОЛОВА: (Прост.) Kıt akıllı, aptal, odun kafalı, budala, enayi. Örnek: “Кто использует выражения типа «дубовая голова» в отношении себя или других людей, сам себе понижает энергетику.”

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “У него светлая голова, он найдёт выход из любой ситуации, даже самой сложной.” <i>(O, parlak bir zekâyâ sahiptir, her durumdan, en zor olanından bile bir çıkış bulacaktır.)</i> Örnek: “Он был светлая голова, гордость матери”. <i>(O annesinin gururu, parlak zekâlı biriydi.)</i> Eş Anlamlıları: золотая голова; светлый ум; человек большого ума; ума не занимать.	<i>(Kendisine ya da diğer insanlara yönelik “odun kafalı” gibi ifadeleri kullananlar, kendi enerjilerini düşürürler.)</i> Örnek: “И обратился [комиссар] к Фесенко: - Понимаешь, дубовая голова, что ты наделал?” (Perventsev) <i>(Komiser, Fesenko'ya döndü: -Ne halt ettiğini anlıyor musun odun kafalı? dedi)</i> Eş Anlamlıları: мякинная голова; пустая голова; еловая голова; дубина стоеросовая; дурак набитый (дурак набитая); петый дурак (петая дура); медный лоб; олух царя небесного; без царя в голове; голова садовая; голова [и] два уха.
С ЗАКРЫТЫМИ ГЛАЗАМИ: (Разг.) Gözü kapalı, körü körüne, ince eleyip sık dokumadan. Örnek: “Даже с закрытыми глазами я могу найти любую вещь у себя дома.” <i>(Gözlerim kapalı bile evde herhangi bir şeyi bulabilirim).</i>	С ОТКРЫТЫМИ ГЛАЗАМИ: (Разг.) Gözünü açarak, her şeyi göz önüne alarak. Örnek: “По жизни надо шагать, скажу я Вам, с открытыми глазами”. <i>(Hayatta her şeyi göz önüne alarak adım atmanın gerekli olduğunu size söylüyorum).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Он настолько ловкий, что мог с закрытыми глазами собрать кубик рубика”. <i>(O kadar beceriklidir ki, gözleri kapalı zekâ (rubik) küpünü çözebilir).</i> Örnek: “Дорогу домой я могу найти с закрытыми глазами”. <i>(Evin yolunu gözlerim kapalı bulabilirim).</i>	Örnek: “Мы должны бороться с пандемией и ее последствиями с открытыми глазами и без предвзятости.” <i>(Pandemiyle ve sonuçlarıyla herşeyi göz önüne alarak ve önyargısız olarak mücadele etmeliyiz).</i>
СЕМИ ПЯДЕЙ ВО ЛБУ: <i>(Разг. Экспрес.)</i> çok akıllı, zekâ küpü, eşi bulunmaz, çok akıllı ve yetenekli olmak. Örnek: “Мелек успешная аспирантка по астрономии и про неё можно сказать, что она семи пядей во лбу. Она уже успела сделать несколько открытий в своей сфере.” <i>(Melek, astronomi alanında başarılı bir doktora öğrencisidir ve onunla ilgili zeka küpü olduğu söylenebilir. O şimdiden kendi alanında birkaç keşif yapmayı başardı.)</i>	ПОРОХА (ПОРОХУ) НЕ ВЫДУМАЕТ: <i>(Разг. Неодобр.)</i> Aklı kıt, kıt akıllı, fazla kafası çalışmıyor, yeni bir şey bulduğu yok. Vasat düzeyde bir kimse, parlak başarı gösterecek düzeyde bir kimse değil, hiçbir zaman üstün başarı elde edemeyen bir kimse. Örnek: “Он добрый и смешной, но пороха не выдумает.” <i>(O iyi ve komik birisi ama kafası fazla çalışmıyor).</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Не надо быть семи пядей во лбу, чтобы понять, какая жёсткая конкуренция существует между телевизионными каналами в борьбе за аудиторию и за рейтинги”. <i>(Televizyon kanalları arasında seyirci ve reyting mücadelesinde ne kadar zorlu bir rekabet gerçekleştiğini anlamak için zekâ küpü olmaya gerek yok.)</i> Örnek: “Этот студент действительно очень способный. Он семи пядей во лбу.” <i>(Bu öğrenci gerçekten çok yetenekli. O zekâ küpüdür.)</i> Örnek: “Чтобы понять это не надо быть семи пядей во лбу”. <i>(Bunu anlamak için zekâ küpü olmaya gerek yok.)</i> Örnek: “Не нужно быть семи пядей во лбу, чтобы выучить язык страны, в которой ты живёшь.” <i>(Yaşadığın ülkenin dilini öğrenmek için zekâ küpü olmana gerek yok.)</i>	Örnek: “Саксаулов неплохой производственник: он знает что к чему. Но пороха не выдумает” (<i>Galin</i>). <i>(Saksaulov iyi bir üretici: Neyin ne için olduğunu biliyor. Ama yeni bir şey bulduğu yok).</i> Örnek: “Вы знаете, Володя пороху не выдумает, но он честный, смелый, трудолюбивый человек”. (<i>Kuprin</i>) <i>(Biliyorsunuz Volodya'nın fazla kafası çalışmaz ama o dürüst, cesur ve çalışkan bir insandır.)</i> Eş anlamlısı: Звезд с неба не хватает.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

С ЛЁГКИМ СЕРДЦЕМ: (Разг. Экспрес.) İçi rahat olarak, gözü arkada kalmadan, gönül rahatlığıyla, gönül ferahlığıyla. Düşünüp taşınmadan, gönül rızasıyla. Her türlü endişeden uzak, herhangi bir korku, kuşku duymadan. Örnek: “Она защитила свою докторскую диссертацию и теперь с лёгким сердцем может отправляться на отдых.” (O, doktora tezini savundu ve şimdi gönül rahatlığıyla tatile gidebilir.) Örnek: “Эрен отправился в Анталию с лёгким сердцем.” (Eren, düşünüp taşınmadan Antalya’ya doğru yola çıktı.) Örnek: “Она девочка умная, ты можешь отпустить её куда угодно с лёгким сердцем.” (O akıllı bir kız, onu gönül rahatlığıyla heryere gönderebilirsin). Örnek: “И он без сожаления <...> отдаётся с лёгким сердцем в руки	С ТЯЖЁЛЫМ СЕРДЦЕМ: (Экспрес.) İstemeye istemeye, içi sıkılarak, içi kan ağlayarak, yüreği kabararak. Boğulmuş bir halde olmak, huzursuz bir durumda bulunmak, karamsarlık içinde olmak. Örnek: “С тяжёлым сердцем Юрий ехал на место пожара в доме своих друзей. Он не знал, что его там может ожидать.” (Yuriy, içi kan ağlayarak arkadaşlarının evindeki yangın mahalline gitti. Onu orada neyin bekleyebileceğini bilmiyordu.) Örnek: “Знала бы жена, Мария Андреевна, с каким тяжёлым сердцем уезжает он нынче, — конечно, пожалела бы” (Sayanov) (Eşi Mariya Andreyevna, keşke şimdi onun nasıl içi kan ağlayarak gittiğini bilseydi,- elbette ki pişman olurdu). Örnek: “Поплакав так в одиночестве минут десять, мальчишка спустился

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

смерти, зная, что только она одна успокоит его". (<i>Bulgakov</i>) (<i>O, pişmanlık duymadan <...> yalnızca ölümün onu sakinleştireceğini bilerek, gönül rahatlığıyla kendini ölümün kollarına bırakıyordu.</i>) Eş anlamlıları: С олимпийским спокойствием; со спокойной совестью; ничтоже сумняшеся (сумняся); без зазрения совести; как ни в чём не бывало; не сморгнув (не моргнув).	на улицу и с тяжёлым сердцем побрёл домой." (<i>Bolşakov</i>) (<i>On dakika boyunca yalnız başına ağlayan çocuk, sokağa indi ve istemeye istemeye eve ağır ağır yürüdü.</i>) Eş anlamlıları: со скрежетом зубным; через силу; как из под палки; идти как каторгу; идти как на казнь; идти как на эшафот; идти как под обух.
С ЦАРЕМ В ГОЛОВЕ: (<i>Устар. Экспрес.</i>) Çok akıllı, akıl küpü, zeki, çabuk anlayan, kavrayan, zehir gibi, akıllı, deneyimli. Örnek: "Он очень умелый во многих сферах парень, потому что он с царём в голове." (<i>O, akıl küpü olduğundan dolayı birçok alanda çok becerikli bir delikanlıdır.</i>) Örnek: "В делах он [русский народ] смекалист, потому что – с царем в голове". (<i>A. N. Tolstoy</i>)	БЕЗ ЦАРЯ В ГОЛОВЕ: (<i>Разг. Ирон.</i>) Aklı kıt, kıt akıllı, kalın kafalı, bir tahtası eksik, aklından zoru var. Örnek: "На такую должность людей без царя в голове не берут". (<i>Böyle bir göreve kıt akıllı insanları getirmezler.</i>) Örnek: "Он без царя в голове, и все же у нас много общего".

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

<i>([Rus halkı] meseleleri çok çabuk kavrar çünkü çok zekidir).</i> Eş anlamlıları: голова на плечах; семи пядей во лбу; с головой; с башкой; ума палата; не без царя в голове.	<i>(Onun bir tahtası eksiktir ama yine de ortak noktalarımız çoktur).</i> Eş anlamlıları: нет царя в голове; опилки в голове; ум короткий; как дитя (как дитё); глуп (глупый) до святости; глуп (глупый) как пробка; глупый (глуп) как пень; глупый (глуп) как баран; глупый (глуп) бревно; глупый как осёл; не все дома; мозги набекрень; шариков не хватает.
Т	
ТАСКАТЬ КАШТАНЫ ИЗ ОГНЯ: <i>(Ирон.)</i> Başkası için riske girmek, kendini ateşe atmak, başkası için kendini feda etmek. Örnek: “Наша страна не должна таскать каштаны из огня для союзников.” <i>(Bizim ülkemiz, müttefikleri için kendini ateşe atmak zorunda değildir.)</i> Örnek: “Ты хорошо подумай! Зачем таскать каштаны из огня для других?” <i>(İyice düşün! Neden kendini başkaları için ateşe atıyorsun?)</i>	ЧУЖИМИ РУКАМИ ЖАР ЗАГРЕБАТЬ: <i>(Разг.)</i> Hazıra konmak, başkasının sırtından geçinmek. Örnek: “Уж очень любишь ты чужими руками жар загребать”. <i>(Başkasının sırtından geçinmeyi öyle çok seviyorsun ki.)</i> Örnek: “Я не привык чужими руками жар загребать и буду работать вместе со всеми”. <i>(Başkasının sırtından geçinmeye alışık değilim ve herkesle birlikte çalışacağım.)</i>

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Örnek: “Но мы будем воевать на собственных условиях: мы не станем таскать каштаны из огня для союзников” (<i>Dangulov</i>). (<i>Ama biz kendi koşullarımıza göre savaşıcağız: müttefiklerimiz için kendimizi ateşe atmayacağız</i>).	Örnek: “Тот, что этот бездельник любит чужими руками жар загребать, знают все”. (<i>Bu haylazın başkasının sırtından geçinmeyi sevdiğini herkes biliyor.</i>) Eş anlamlıları: на чужом горбу в рай ехать (выезжать); на чужом горбу в рай выехать.
ТОЛСТЫЙ КАРМАН: (<i>Прост. Экспрес.</i>) Parası bol, çok zengin, paraya para demiyor, cukkası sağlam. Örnek: “Ты прав, она тратит слишком много денег на все и делает много покупок но если сказать честно у неё толстый карман.” (<i>Haklısın, herşeye çok fazla para harcıyor ve çok alışveriş yapıyor ama eğer doğruyu söylemek gerekirse onun bol parası var.</i>) Eş anlamlıları: тугой карман; толстый кошелек; тугой кошелек; полный карман; полный кошелек.	ТОЩИЙ [ПУСТОЙ] КАРМАН: (<i>Прост. Экспрес.</i>) cebinde beş kuruşu yok, çok fakir, yoksulluk içinde yaşamak. Örnek: “Несмотря на то, что у него тощий карман, он фокусируется на мечтах о богатой жизни”. (<i>Cebinde beş kuruşu olmamasına rağmen zengin bir hayat hayal ediyor</i>) Eş anlamlıları: пустой кошелёк; тощий кошёлёк: в кармане пусто; ни гроша нет; ни кола ни двора; гол как сокол; как церковная крыса [мышь]; гол как турецкий святой; ветер свистит [гуляет] в карманах.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

у	
УСТУПАТЬ (УСТУПИТЬ) ДОРОГУ: Olanak sağlamak, önünü açmak, şans vermek. Örnek: “Уступить дорогу молодому преемнику было очень благородно с его стороны.” <i>(Genç halefin önünü açmak, onun için çok asil bir davranıştı.)</i> Örnek: “Должны ли учителя пенсионного возраста уходить на пенсию уступая дорогу молодежи?” Это спорный вопрос.” <i>(Emeklilik yaşına gelmiş öğretmenler, emekliliğe ayrılarak gençlerin önünü açmalılar mıdır? Bu tartışmalı bir konudur.)</i>	СТАНОВИТЬСЯ (СТАТЬ) ПОПЕРЁК ПУТИ [ДОРОГИ]: <i>(Разг. Экспрес):</i> Yoluna çıkmak, işine taş koymak. Örnek: “Никогда не опускайте руки, даже если поперёк пути возникнут непредвиденные обстоятельства.” <i>(Bazen öngörülemez durumlar yoluna çıksa bile asla pes etme.)</i> Örnek: “И будь уверен что никто и ничто не сможет стать мне поперек дороги.” <i>(Hiç kimsenin ve hiçbir şeyin yoluma çıkamayacağından emin ol.)</i> Eş anlamlıları: становиться (стать) [встать] на пути; заступать (заступить) дорогу; заступать (заступить) дорогу; заступать (заступить) путь; вставляя (ставить) палки в колеса; подставляя (подставить) ножку [ногу, подножку]; давать (дать) подножку.

Çizelge 4.1. (devam) Rusça- Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Sözlüğü

Я	
ЯЗЫК ХОРОШО ПОДВЕШЕН: (Прост. Экспрес.) Ağzı iyi laf yapar, konuşmasını bilir; çenesi kuvvetli, usta konuşmacı, düzgün ve etkili bir biçimde konuşur, tatlı dilli. Örnek: “Моя подруга адвокат. Она выигрывает все судебные процессы, которые она ведёт. Потому что она настоящий профессионал и у неё хорошо подвешен язык.” (Benim arkadaşım bir avukattır. O yürüttüğü tüm davaları kazanır. Çünkü o gerçek bir profesyoneldir ve onun ağzı iyi laf yapar.) Örnek: “С работой у него не было проблем. Он был симпатичен и язык у него был хорошо подвешен”. (Onun işiyle ilgili hiçbir sorunu yoktu. O sempatikti ve ağzı iyi laf yapıyordu). Eş anlamlısı: Говорит как пишет, говорит как по писаному, говорит как книга, говорит как газета.	ЯЗЫК ПЛОХО ПОДВЕШЕН: (Разг. Ирон.) Konuşmasını beceremez, iki lafı bir araya getiremez. Akıcı, rahat bir biçimde konuşamamak, söyleyiş kusurları olmak. Ağzı laf yapmamak. Örnek: “С плохо подвешенным языком не станешь известным шоуменом.” (Ağzın laf yapmadan ünlü bir şovmen olamazsın.) Örnek: “Плохо подвешенный язык не способствует карьерному росту.” (İki lafı bir araya getirememek kariyer gelişimine katkıda bulunmaz.) Örnek: “Но англичане и так всё поняли. Они не так хорошо острят, как французы, язык у них подвешен хуже, но отлично понимают остроты и намёки” (Zadornov) (Ancak İngilizler de artık her şeyi anladılar. İngilizler, nükte konusunda Fransızlar kadar iyi değiller, konuşmasını beceremiyorlar ancak nükte ve imalı sözleri çok iyi anlıyorlar).

4.4.2. Rusça – Türkçe Zıt Anlamalı Deyimler Listesi

Б

БЕЗ [НИ] КРОВИНКИ (КРОВИНУШКИ) В ЛИЦЕ - КАК МАКОВ ЦВЕТ: Bkz. *К* harfi.

БЕЗ ЦАРЯ В ГОЛОВЕ - С ЦАРЕМ В ГОЛОВЕ : Bkz. *С* harfi.

БИТЬ МИМО ЦЕЛИ - БИТЬ [ПРЯМО] В ЦЕЛЬ: Bkz. *Б* harfi.

БИТЬ [ПРЯМО] В ЦЕЛЬ - БИТЬ МИМО ЦЕЛИ: Bkz. *Б* harfi.

БРАТЬ (ВЗЯТЬ) СЕБЯ В РУКИ - ВЫХОДИТЬ (ВЫЙТИ) ИЗ СЕБЯ: Bkz. *Б* harfi.

БРАТЬ (ВЗЯТЬ) НА БУКСИР - ВСТАВЛЯТЬ ПАЛКИ В КОЛЕСА: Bkz. *Б* harfi.

В

В ЛАДУ - НЕ В ЛАДУ: Bkz. *В* harfi.

В РОЗОВОМ СВЕТЕ [ЦВЕТЕ] - В ЧЁРНОМ ЦВЕТЕ: bkz. *В* harfi.

В ЧЁРНОМ ЦВЕТЕ - В РОЗОВОМ СВЕТЕ [ЦВЕТЕ]: Bkz. *В* harfi.

ВСТАВЛЯТЬ ПАЛКИ В КОЛЕСА - БРАТЬ (ВЗЯТЬ) НА БУКСИР: Bkz. *Б* harfi.

ВХОДИТЬ (ВОЙТИ) В КОЛЕЮ - ВЫБИВАТЬСЯ (ВЫЙТИ) ИЗ КОЛЕИ: Bkz. *В* harfi.

ВЫБИВАТЬСЯ (ВЫЙТИ) ИЗ КОЛЕИ - ВХОДИТЬ (ВОЙТИ) В КОЛЕЮ: Bkz. *В* harfi.

ВЫЖИВАТЬ (ВЫЖИТЬ) ИЗ УМА - НАБИРАТЬСЯ (НАБРАТЬСЯ) УМА: Bkz. *Н* harfi.

ВЫХОДИТЬ / ВЫЙТИ ИЗ СЕБЯ - БРАТЬ (ВЗЯТЬ) СЕБЯ В РУКИ : Bkz. Б harfi.

Г

ГОРИТ В РУКАХ - КАК МОКРОЕ ГОРИТ: Bkz. Г harfi.

Д

ДЕРЖАТЬ КАМЕНЬ ЗА ПАЗУХОЙ - С ОТКРЫТОЙ ДУШОЙ: Bkz. Д harfi.

ДРОЖАТЬ НАД [КАЖДОЙ] КОПЕЙКОЙ - ТРЯХНУТЬ МОШНОЙ [КАРМАНОМ]:
Bkz. Д harfi.

ДУБОВАЯ ГОЛОВА - СВЕТЛАЯ ГОЛОВА: Bkz. С harfi.

ДУША В ДУШУ - КАК КОШКА С СОБАКОЙ: Bkz. Д harfi.

ДУША НАРАСПАШКУ - СЕБЕ НА УМЕ: Bkz. Д harfi.

Ж

ЖИТЬ СВОИМ УМОМ [РАЗУМОМ] - ЖИТЬ ЧУЖИМ УМОМ [РАЗУМОМ]: Bkz.
Ж harfi.

ЖИТЬ ЧУЖИМ УМОМ [РАЗУМОМ] - ЖИТЬ СВОИМ УМОМ [РАЗУМОМ] - Bkz.
Ж harfi.

З

ЗАВАРИВАТЬ (ЗАВАРИТЬ) КАШУ - РАСХЛЁБЫВАТЬ (РАСХЛЕБАТЬ) КАШУ:
Bkz. Р harfi.

ЗА МИЛУЮ ДУШУ - СКРЕПЯ СЕРДЦЕ: Bkz. З Harfi.

ЗАСУЧИВ РУКАВА - СПУСТЯ РУКАВА: Bkz. З Harfi.

ЗА ТРИДЕВЯТЬ ЗЕМЕЛЬ - РУКОЙ ПОДАТЬ: Bkz. *P* harfi.

ЗВЕЗДЫ С НЕБА ХВАТАТЬ - ЗВЕЗД С НЕБА НЕ ХВАТАТЬ: Bkz. *З* Harfi.

ЗВЕЗД С НЕБА НЕ ХВАТАТЬ - ЗВЕЗДЫ С НЕБА ХВАТАТЬ: Bkz. *З* Harfi.

ЗОЛОТОЕ СЕРДЦЕ - КАМЕННОЕ СЕРДЦЕ: Bkz. *З* Harfi.

И

ИГРАТЬ В МОЛЧАНКУ - РАСПУСКАТЬ (РАСПУСТИТЬ) ЯЗЫК: Bkz. *И* harfi.

ИДТИ (ПОЙТИ) В ГОРУ - ИДТИ (ПОЙТИ) ПОД ГОРУ: Bkz. *И* harfi.

ИДТИ (ПОЙТИ) ПОД ГОРУ - ИДТИ (ПОЙТИ) В ГОРУ: Bkz. *И* harfi.

ИЗ ОДНОГО ТЕСТА [И ТОГО ЖЕ] ТЕСТА - ИЗ ДРУГОГО ТЕСТА: Bkz. *И* harfi.

ИЗ ДРУГОГО ТЕСТА - ИЗ ОДНОГО ТЕСТА [И ТОГО ЖЕ] ТЕСТА: Bkz. *И* harfi.

ИЗ – ПОД [САМОГО] НОСА - ИЗ-ПОД ПОЛЫ: Bkz. *И* harfi.

ИЗ-ПОД ПОЛЫ - ИЗ – ПОД [САМОГО] НОСА: Bkz. *И* harfi.

К

КАК В ВОДУ ОПУЩЕННЫЙ - НА СЕДЬМОМ НЕБЕ: Bkz. *К* Harfi.

КАК КОШКА С СОБАКОЙ - ДУША В ДУШУ: Bkz. *Д* harfi.

КАК МАКОВ ЦВЕТ - БЕЗ [НИ] КРОВИНКИ (КРОВИНУШКИ) В ЛИЦЕ: Bkz. *К* harfi.

КАК МОКРОЕ ГОРИТ - ГОРИТ В РУКАХ : Bkz. *Г* harfi.

КАК [БУДТО, СЛОВНО, ТОЧНО] С НЕБА СВАЛИЛСЯ - КАК [БУДТО, СЛОВНО, ТОЧНО] СКВОЗЬ ЗЕМЛЮ ПРОВАЛИЛСЯ: Bkz. K harfi.

КАК [БУДТО, СЛОВНО, ТОЧНО] СКВОЗЬ ЗЕМЛЮ ПРОВАЛИЛСЯ - КАК [БУДТО, СЛОВНО, ТОЧНО] С НЕБА СВАЛИЛСЯ: Bkz. K harfi.

КАК ПО МАСЛУ - С ГРЕХОМ ПОПОЛАМ: Bkz. K harfi.

КАМЕННОЕ СЕРДЦЕ - ЗОЛОТОЕ СЕРДЦЕ: Bkz. 3 harfi.

Л

ЛЁГОК НА ПОДЪЁМ - ТЯЖЁЛ НА ПОДЪЁМ: Bkz. Л harfi.

М

МУТИТЬ ВОДУ - ПРОЛИВАТЬ (ПРОЛИТЬ) СВЕТО: Bkz. М harfi.

Н

НАБИРАТЬСЯ (НАБРАТЬСЯ) УМА - ВЫЖИВАТЬ (ВЫЖИТЬ) ИЗ УМА: Bkz. Н harfi.

НАДЕВАТЬ (НАДЕТЬ) МАСКУ - СБРАСЫВАТЬ (СБРОСИТЬ) МАСКУ: Bkz. Н harfi.

НА НОЧЬ ГЛЯДЯ - НИ СВЕТО НИ ЗАРЯ : Bkz. Н harfi.

НА СЕДЬМОМ НЕБЕ - КАК В ВОДУ ОПУЩЕННЫЙ: Bkz. К harfi.

НАСТАВЛЯТЬ (НАСТАВИТЬ) НА ПУТЬ [ИСТИННЫЙ] - СБИВАТЬ (СБИТЬ) С ПУТИ: Bkz. Н harfi.

НЕ В ЛАДУ - В ЛАДУ: Bkz. В harfi.

НЕ ИЗ ТРУСЛИВОГО [РОБКОГО] ДЕСЯТКА - НЕ ИЗ ХРАБРОГО ДЕСЯТКА:

Bkz. *H* harfi.

НЕ ИЗ ХРАБРОГО ДЕСЯТКА - НЕ ИЗ ТРУСЛИВОГО [РОБКОГО] ДЕСЯТКА:

Bkz. *H* harfi.

НЕ ПО АДРЕСУ - ПО АДРЕСУ: Bkz. *П* harfi.

НИ КОЛА НИ ДВОРА - ПОЛНАЯ ЧАША: Bkz. *H* harfi.

НИ СВЕТ НИ ЗАРЯ - НА НОЧЬ ГЛЯДЯ: Bkz. *H* harfi.

НОГА ЗА НОГУ - ЧТО ЕСТЬ ДУХУ: Bkz. *H* harfi.

П

ПО АДРЕСУ - НЕ ПО АДРЕСУ: Bkz. *П* harfi.

ПОВОРАЧИВАТЬСЯ (ПОВЕРНУТЬСЯ) ЛИЦОМ - ПОВОРАЧИВАТЬСЯ (ПОВЕРНУТЬСЯ) СПИНОЙ: Bkz. *П* harfi.

ПОВОРАЧИВАТЬСЯ (ПОВЕРНУТЬСЯ) СПИНОЙ - ПОВОРАЧИВАТЬСЯ (ПОВЕРНУТЬСЯ) ЛИЦОМ: Bkz. *П* harfi.

ПОД РУКОЙ (РУКАМИ) - У ЧЁРТА НА КУЛИЧКАХ [НА РОГАХ]: Bkz. *П* harfi.

ПОЛНАЯ ЧАША - НИ КОЛА НИ ДВОРА : Bkz. *H* harfi.

ПОРОХА (ПОРОХУ) НЕ ВЫДУМАЕТ - (БЫТЬ) СЕМИ ПЯДЕЙ ВО ЛБУ : Bkz. *С* harfi.

ПРОГЛОТИТЬ (ПРОГЛАТЫВАТЬ) ЯЗЫК - РАЗВЯЗАТЬ (РАЗВЯЗЫВАТЬ) ЯЗЫК: Bkz. *Р* harfi.

ПРОЛИВАТЬ (ПРОЛИТЬ) СВЕТ - МУТИТЬ ВОДУ: Bkz. *М* harfi.

Р

РАЗВЯЗЫВАТЬ (РАЗВЯЗАТЬ) РУКИ - СВЯЗЫВАТЬ (СВЯЗАТЬ) РУКИ: Bkz. *P harfi.*

РАЗВЯЗАТЬ (РАЗВЯЗЫВАТЬ) ЯЗЫК - ПРОГЛОТИТЬ (ПРОГЛАТЫВАТЬ) ЯЗЫК: Bkz. *P harfi.*

РАСПУСКАТЬ (РАСПУСТИТЬ) ЯЗЫК - ИГРАТЬ В МОЛЧАНКУ: Bkz. *И harfi.*

РАСХЛЁБЫВАТЬ (РАСХЛЕБАТЬ) КАШУ - ЗАВАРИВАТЬ (ЗАВАРИТЬ) КАШУ: Bkz. *P harfi.*

РУКОЙ ПОДАТЬ - ЗА ТРИДЕВЯТЬ ЗЕМЕЛЬ: Bkz. *P harfi.*

С

СБИВАТЬ (СБИТЬ) С ПУТИ - НАСТАВЛЯТЬ (НАСТАВИТЬ) НА ПУТЬ [ИСТИННЫЙ]: Bkz. *Н harfi.*

СБРАСЫВАТЬ МАСКУ - НАДЕВАТЬ (НАДЕТЬ) МАСКУ: Bkz. *Н harfi.*

СВАЛИВАТЬСЯ (СВАЛИТЬСЯ) НА ПЛЕЧИ - СВАЛИВАТЬСЯ (СВАЛИТЬСЯ) С ПЛЕЧ: Bkz. *С harfi.*

СВАЛИВАТЬСЯ (СВАЛИТЬСЯ) С ПЛЕЧ - СВАЛИВАТЬСЯ (СВАЛИТЬСЯ) НА ПЛЕЧИ: Bkz. *С harfi.*

СВЕТЛАЯ ГОЛОВА - ДУБОВАЯ ГОЛОВА: Bkz. *С harfi.*

СВЯЗЫВАТЬ (СВЯЗАТЬ) РУКИ - РАЗВЯЗЫВАТЬ (РАЗВЯЗАТЬ) РУКИ: Bkz. *Р harfi.*

С ГРЕХОМ ПОПОЛАМ - КАК ПО МАСЛУ: Bkz. *К Harfi.*

С ЗАКРЫТЫМИ ГЛАЗАМИ - С ОТКРЫТЫМИ ГЛАЗАМИ: Bkz. C harfi.

СЕБЕ НА УМЕ - ДУША НАРАСПАШКУ: Bkz. Д harfi.

СЕМИ ПЯДЕЙ ВО ЛБУ - ПОРОХА (ПОРОХУ) НЕ ВЫДУМАЕТ: Bkz. C harfi.

СКРЕПЯ СЕРДЦЕ - ЗА МИЛУЮ ДУШУ: Bkz. З harfi.

С ЛЁГКИМ СЕРДЦЕМ - С ТЯЖЁЛЫМ СЕРДЦЕМ: Bkz. C harfi.

С ОТКРЫТОЙ ДУШОЙ - ДЕРЖАТЬ КАМЕНЬ ЗА ПАЗУХОЙ : Bkz. Д harfi.

С ОТКРЫТЫМИ ГЛАЗАМИ - С ЗАКРЫТЫМИ ГЛАЗАМИ: Bkz. C harfi.

СПУСТЯ РУКАВА - ЗАСУЧИВ РУКАВА: Bkz. З harfi.

СТАНОВИТЬСЯ (СТАТЬ) ПОПЕРЁК ПУТИ [ДОРОГИ] - УСТУПАТЬ (УСТУПИТЬ) ДОРОГУ: Bkz. У harfi.

С ТЯЖЁЛЫМ СЕРДЦЕМ - С ЛЁГКИМ СЕРДЦЕМ: Bkz. C harfi.

С ЦАРЕМ В ГОЛОВЕ - БЕЗ ЦАРЯ В ГОЛОВЕ: Bkz. C harfi.

Т

ТАСКАТЬ КАШТАНЫ ИЗ ОГНЯ - ЧУЖИМИ РУКАМИ ЖАР ЗАГРЕБАТЬ: Bkz. Т harfi.

ТОЛСТЫЙ КАРМАН - ТОЩИЙ (ПУСТОЙ) КАРМАН: Bkz. Т harfi.

ТОЩИЙ [ПУСТОЙ] КАРМАН - ТОЛСТЫЙ КАРМАН: Bkz. Т harfi.

ТЯХНУТЬ МОШНОЙ [КАРМАНОМ] - ДРОЖАТЬ НАД [КАЖДОЙ] КОПЕЙКОЙ: Bkz. Д harfi.

ТЯЖЁЛ НА ПОДЪЁМ - ЛЁГОК НА ПОДЪЁМ: Bkz. Л harfi.

У

УСТУПАТЬ (УСТУПИТЬ) ДОРОГУ - СТАНОВИТЬСЯ (СТАТЬ) ПОПЕРЕЁК ПУТИ [ДОРОГИ]: Bkz. У harfi.

У ЧЁРТА НА КУЛИЧКАХ [НА РОГАХ] - ПОД РУКОЙ (РУКАМИ): Bkz. П harfi.

Ч

ЧТО ЕСТЬ ДУХУ - НОГА ЗА НОГУ: Bkz. Н harfi.

ЧУЖИМИ РУКАМИ ЖАР ЗАГРЕБАТЬ - ТАСКАТЬ КАШТАНЫ ИЗ ОГНЯ: Bkz. Т harfi.

Я

ЯЗЫК ПЛОХО ПОДВЕШЕН - ЯЗЫК ХОРОШО ПОДВЕШЕН: Bkz. Я harfi.

ЯЗЫК ХОРОШО ПОДВЕШЕН - ЯЗЫК ПЛОХО ПОДВЕШЕН: Bkz. Я harfi.

SONUÇ

XX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle son yıllarda incelenmeye başlanan zıt anlamlı deyimler çalışmamızda *“temelde aynı semantik boyutu paylaşmakla birlikte bileşenlerinde anlamsal açıdan birbirine tam ya da kısmen zıtlık oluşturan ögelere sahip deyimler”* şeklinde tanımlanmıştır. Tezimizde deyimler kuramsal açıdan ele alınmakla birlikte zıt anlamlı deyimlerin doğasını ortaya koymak için onun dildışı ve diliçi etkenleri birlikte değerlendirilmiştir. Bu bağlamda karşıt anlamlılık kavramının temelinde yatan zıtlık olgusunun, mantıksal, felsefi ve psikolojik yönleri ortaya çıkarılmış, zıt anlamlı sözcükler dilbilimsel açıdan incelenmiştir. Çalışmamız neticesinde ulaştığımız bilimsel sonuçlar aşağıda şu şekilde sıralanmıştır:

1. Günümüze kadar yapılan çalışmalar deyimbilimin kapsamıyla ilgili paylaşılan ortak bir fikrin bulunmadığını göstermektedir. Her araştırmacının deyimbilimin kapsamını kendisine göre yorumladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çağdaş deyimbilim araştırmalarında “dar” ve “geniş” anlamda olmak üzere iki bilimsel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Buna göre deyimbilim araştırmalarında dar anlamda yaklaşımı benimseyen bilim insanları yalnızca deyimlerin incelenmesi gerektiğini savunurken, geniş anlamda yaklaşımı savunanlar deyimlerle birlikte atasözleri, darb-ı meseller ve özdeyişler gibi tüm sabit ifadelerin deyimbilimin araştırma nesnesi olarak kabul edilmesi gerektiği görüşündedirler. Bu durumun da deyimbilimin amacının, kapsamının ve konusunun sınırsızca genişlemesine sebep olduğu düşünülmektedir.
2. V. V. Vinogradov’un deyimleri anlamsal bitişikliklerine göre sınıflandırmasının ardından sözcüksel, dilbilgisel, yapısal vs. açıdan çok çeşitli sınıflandırma türlerinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Buna rağmen yapılan bu sınıflandırmalar içerisinde V. V. Vinogradov’un yapmış olduğu sınıflandırma türünün daha sonra bazı eklemeler yapılmış olsa da evrensel bir kabul gördüğü ve deyimbilim araştırmaları için bir temel teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
3. Dil kültürün aynasıdır. Deyimler de bir halkın kültür hazinesidir ve ulusal kültürel kodlarının milli belleğidir. Uluslara özgü olan ulusal kültürel kodlar deyimlere oldukça net bir biçimde yansımaktadır. Deyimlerin kültürdilbilim açısından incelenmesinin bizlere bir ulusun dünya görüşüne, dil dünya görüşüne, tarihsel, sosyal ve kültürel durumuna, düşünce yapısına, maddi ve manevi dünyaya

karşı bakış açısına kısacası kültürel hayatına dair birçok bilgi sunduğu anlaşılmaktadır.

4. Rus deyimbiliminin deyim sözlükleri açısından geçmişten günümüze kadar muazzam bir zenginliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Deyimlerin anlamını açıklayan açıklamalı genel sözlüklerin yanı sıra eş anlamlı deyim sözlükleri ve deyimlere kültürdilbilimsel yorumlar getiren, yepyeni bakış açısıyla hazırlanmış kültürdilbilimsel deyim sözlükleri de tespit edilmiştir.
5. Türkçede yer alan deyimlerin izleri “Göktürk Yazıtları”, “Yenisey Yazıtları”, “Divan-ı Lügat-it Türk” gibi Türklerin en eski yazılı belgelerinde tespit edilmiştir. Türk deyimbiliminde geçmişte *darbimesel*, *tabir* gibi çeşitli isimlerle anılan deyim kavramının uzun bir süre herhangi bir ayırım gözetilmeden atasözleriyle birlikte ele alındığı ve incelendiği görülmüştür. Türkiye’de Ömer Asım Aksoy ile birlikte deyim ve atasözlerinin arasına bir sınır çizilmeye çalışıldığı ve bu yönde eserler verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.
6. Geçmişten günümüze Türkiye’deki deyimleri konu alan eserler incelendiğinde daha çok sözlükçülük bağlamında çalışmaların yapıldığı sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra Türkçede yer alan deyimlerin kaynaklarını, hikâyelerini ortaya çıkarmayı amaçlayan ve deyimlerin izlerini Türklerin en eski yazılı belgelerinde arayan çalışmalar da tespit edilmiştir.
7. Yaşadığımız evrene, doğaya, topluma ve içsel dünyamıza karşıtlıklar hâkimdir. Zıt anlamlı sözcükler ve deyimlerin nesnel gerçeklikte var olan bu karşıt olguları yansıttığı anlaşılmaktadır.
8. Zıt anlam olgusunun belirlenmesinde karşıtlık kavramının temel teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamızda karşıtlık kavramı felsefi, mantıksal, psikolojik ve dilbilimsel açıdan tüm yönleriyle ortaya koyulmuştur. Felsefi bakış açısına göre zıtlık “*herhangi bir esas çerçevesinde iki kutup oluşturan, birbirini bağlayan, karşılıklı dışlayan ve özellikle bu sayede birbirinin varlığını sağlayan bir özün çiftidirler*” (Koryukina, 2014: 30). Nesnel zıtlıkların hem bir savaşım hem de birliktelik hali içinde bulunduğu görülmüştür. Mantıksal zıtlıkların ise nesnel zıtlıkların aksine birliktelik sağlamadığı; birbirlerinin tam karşısında yer aldığı belirlenmiştir.
9. Felsefe tarihindeki zıtlık kavramı üzerine ifade edilen ilk kapsamlı düşüncelerin Herakleitos (M.Ö. 540-480) tarafından dile getirildiği tespit edilmiştir. Filozofa göre karşıtlıkların savaşı varlık ya da oluşun en önemli sebebidir. Evrensel

gelişmenin savaş sebebine bağlı olduğunu düşünmektedir. Herakleitos zıtlıkların içinde mükemmel bir uyumun ve bir dengenin olduğunu belirtmektedir.

10. Doğu felsefesi geleneğinde yer alan Türk-İslam filozoflarının özellikle bir düşüncede hemfikir oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu düşünceye göre evrende her şeyin şüphesiz bir zıttı yer almaktadır ancak yalnızca Yüce Allah'ın bir zıttı bulunmamaktadır. O tektir, öncesizdir, sonrasızdır, mekânsızdır, her şeyin tek yaratıcısı ve tek sahibidir. Böylece bu düşünürler üzerinde İslam dininin etkisi ortaya çıkmaktadır.
11. Hem Batı felsefesi hem de Doğu felsefesi geleneği içinde yer alan filozofların evrenin nasıl meydana geldiği sorusunda; çevrelerini saran çeşitli nesne ve olguları anlamlandırma arayışında daima karşıtlık kavramına başvurdukları tespit edilmiştir. Böylece evrenin temelinde, yaşamın özünde birbirine zıt unsurların bulunduğu ve her şeyin birbirine karşıt olduğu sonucuna ulaşmakla birlikte zıtlıkların içinde mükemmel bir uyumun, dengenin saklı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra kimi filozofların karşıtlık kavramını tanımladığı ayrıca temel özelliklerini belirttikleri görülmüştür.
12. Zıtlık olgusunun, zıtlığın temel ilkelerinin ve özelliklerinin antik çağlardan beri çok sayıda Batı ve Doğu felsefesi geleneği içinde yer alan filozofun ilgisini çektiği; görüşlerine bir temel oluşturduğu anlaşılmıştır. Araştırmalarımız neticesinde birçok filozofun evren, doğa, tarih, varlık, bilinçsel etkinlikler gibi çok çeşitli olgu ve kavramları açıklama ve anlamlandırma arayışında karşıt kavramlardan yararlandıkları sonucuna ulaşılmıştır.
13. Psikolojide karşıtlık olgusuna dair yapılan değerlendirmelerin genel olarak insan zihni ya da ruhunun zıtlığa karşı sahip olduğu doğal eğilimi ve yaşadığı ikilemleri gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum bilinçte ya da bilinçdışında gerçekleşen duygu ve düşüncelerde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu karşıt duygu ve düşüncelerin temelinde ise insanın yaratılışı, varoluşu ve yaşamına dair çeşitli izlenimlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanın ruhuna, zihnine, davranışlarına işleyen karşıtlığın insanın sözcüklerine, sözsöz ürün olan deyimlerine “karşıt anlam” olarak yansımamış olması düşünülemez.
14. Evrende ve doğada karşıtlığın ürünü olmayan bir nesne ya da olguya rastlamak mümkün değildir. Zıtlığın hem evrenin işleyişinde hem de insanın varoluşunda merkezi bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızda evrende

ve doğada var olan bu karşıtlığın insanın hem toplumsal yaşamında hem de içsel yaşamında da yansımaları bulunduğunu ortaya koyulmuştur.

15. Zıtlık dilbilimdeki en temel olgulardan birini oluşturmakla birlikte zıt anlamlı sözcüklerin temelinde yer almaktadır. Dolayısıyla zıtlık kavramının zıt anlamın temel belirleyicisi olduğu ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda nitelik sıfatları arasında zıt anlamlı sözcüklere daha sık rastlandığı tespit edilmiştir.
16. Rus dilinde zıt anlamlı sözcüklerin sınıflandırılmasına dair çeşitli sınıflandırma türlerinin bulunduğu belirlenmiştir. Bunlar arasında genellikle yapısal (biçimsel) ve anlamsal açıdan yapılan sınıflandırma türlerinin ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.
17. Zıt anlamın başlıca çeşidinin sözcük içi karşıt anlamlılık (*энантисемия*) olgusu olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Karşıt anlamların tek bir sözcükte bir arada bulunma olgusu “sözcük içi karşıt anlamlılık” (*энантисемия*) olarak adlandırılmaktadır. Bu duruma örnek olarak “pek mutlu” (*блаженный*) sözcüğü gösterilebilir. Bu sözcük iki anlam ifade etmektedir: 1) En yüksek seviyede mutlu; 2) Alık, alıkça anlamlarına gelmektedir (Krisin, 2007: 92-93). Dolayısıyla bu zıtlık türünde herhangi bir sözcükte karşıt anlamların birleştiği tespit edilmiştir.
18. Anlamsal açıdan ayrı cinsten, orantısız, asimetric sözcük birimlerinin oluşturduğu zıtlık bağıntısının “sözde zıt anlamlı sözcükler” (*квазиантоними*) olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır (örneğin “kocaman, çok büyük” (*великий*) – “küçük” (*маленький*)). Bununla birlikte bu türden sözcükler anlamsal açıdan zayıf bir zıtlık belirtse de tam zıt anlamlı sözcükler olarak düşünülmemektedir.
19. Çalışmamızda zıt anlamlı sözcüklerin tabiat ve toplumda var olan mutlak ve göreceli karşıtlıkların ifade edilmesi için temel bir görev üstlendiği ortaya koyulmuştur.
20. Zıt anlamlı sözcüklerin sevgi ve nefret, iyilik ve kötülük, yaratma ve yıkma, yaşam ve ölüm gibi toplumu niteleyen en önemli kavramları belirtmek için metinlerde sürekli olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Metinde karşılaşılan çeşitli zıt anlam birimlerinin metnin oluşumunda önemli bir işleve sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
21. Zıt anlamlı ifadeler metnin ayrılmaz bir parçasıdır. Metnin kuruluşunda ve işleyişinde etkin bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Zıt anlamlı ifadeler edebi eserlerde kahraman-anti-kahraman tasvirlerinde, kişi karşılaştırmalarında

kullanılmasının yanı sıra olay örgüsünde karşıtlık oluşturulmasını da sağladığı anlaşılmaktadır. Metinde karşıt anlamlıların kullanılması ifade gücünü arttırmakla birlikte anlatımsal açıdan daha zengin, etkili ve çarpıcı bir hale getirmektedir. Çalışmamızda metinde yer alan zıtlıkların belirlenmesinin kapsamlı ve bütünsel bir incelemeyi gerektirdiği ortaya koyulmuştur.

22. Zıt anlamlı sözcüklerden sözlükbilim alanında da faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Sözcüklerin anlam açıklamasında zıt anlamlı sözcükler aracılığıyla sözcüklerin anlamsal içeriği net bir biçimde gösterilmektedir. Zıt anlamlı sözcüklerin sözlüklerde kullanılması, sözcüklerin sistemsel bağıntılarını ortaya çıkarmasının yanı sıra anlamlarının derinlemesine kavranılmasını ve ayrıca sözlüklerde yer alan açıklamalarda söz yinelemesinden kaçınılmasını sağladığı görülmüştür.
23. Sözcüklerde bulunan zıt anlam bağıntısına doğal olarak sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan deyim birimlerinde de rastlanmaktadır. Çalışmamızda zıt anlamlı deyimler konusunda farklı yaklaşımların söz konusu olduğu ortaya koyulmuştur. Hangi deyim çiftinin zıt anlam oluşturup oluşturmadığı konusunda da araştırmacıların görüşlerine göre farklılıklar taşıdığı tespit edilmiştir. Zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesine dair dar ve geniş anlamda yaklaşım olmak üzere farklı görüşler bulunsa da çalışmamızda zıt anlamlı deyim araştırmalarında anlamların birbirine karşı oluşturduğu zıtlığın en temel ölçüt olduğu vurgulanmaktadır. Zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesinde sahip oldukları anlamların karşılaştırılması, analiz edilmesi büyük bir önem teşkil etmektedir. En belirgin zıt anlamlı deyim gruplarının bileşim açısından kısmen uygun düşmekle birlikte anlam açısından karşıtlık oluşturan öğelere sahip dil birimleri olduğu ortaya koyulmuştur. Deyimlerin kendi aralarında tam bir zıtlık oluşturabileceği gibi genellikle zayıf ya da kısmi bir zıtlık da oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda zıt anlamlı deyimlerin belirlenmesindeki en önemli etkenin deyimlerin karşıt bir anlama sahip olmasının yanı sıra karşıtlık içeren bağlamlarda kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı yapısal düzen ve sözcüksel uyumun ise ek özellikler olarak kabul edilmesinin daha uygun olduğu görüşüne varılmıştır.
24. Araştırmalarımız neticesinde zıt anlamlı deyimlerle ilgili farklı ölçütleri içeren çeşitli sınıflandırmaların var olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda zıt anlamlı deyimler genellikle anlamsal, yapısal, biçimsel, dilbilgisel ve biçimsel açıdan

birçok farklı özellikler göz önünde bulundurularak sınıflandırılmakla birlikte anlamsal özelliklere göre yapılan sınıflandırma türlerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Bize göre yapılan bu sınıflandırma çeşitleri birçok bakımdan birbirini tamamlamaktadır ve zıt anlamlı deyimlerin tanımlanması, özelliklerinin ortaya koyulabilmesi ve sözlükte belirtilebilmesi için bir temel oluşturmaktadır.

25. Çalışmamızda zıt anlamlı deyimler, var olan sınıflandırılmalar incelenerek ve sahip oldukları başlıca özellikler göz önünde bulundurularak biçimsel ve anlamsal açıdan üç gruba ayrılarak aşağıdaki gibi sınıflandırılmış ve ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır:

- 1) **Aynı dilbilgisel yapıya ve benzer sözcüksel bileşime sahip olan deyimler:** Bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimlerin bileşiminde genellikle ya zıt anlamlı sözcükler ya da edatlar yer almaktadır. Dolayısıyla deyimlerin zıtlık bağıntısı bileşimlerinde yer alan sözcüklerin anlamsal açıdan karşıtlık oluşturmasıyla sağlanmaktadır. Bu duruma “dünyayı tozpembe görmek” (*надеть розовые очки*) – “pembe gözlüklerini çıkarmak” (*снять розовые очки*) vb. deyim çifti örnek olarak göstermek mümkündür.
- 2) **Biçimsel açıdan farklı ancak anlamsal açıdan karşıtlık oluşturan zıt anlamlı deyimler:** Zıt anlamlı deyimlerin büyük bir çoğunluğu bu tür deyimlerden oluşmaktadır. Bu grupta yer alan zıt anlamlı deyimler biçimsel açıdan birbiriyle uyumlu olmayıp farklılık göstermektedir ancak anlamsal açıdan karşıtlık meydana getirmektedir. Bu duruma “canı gönülden, seve seve” (*за милую душу*) – “gönülsüz gönülsüz, isteği dışında” (*скрепя сердце*) vb. deyim çiftini örnek olarak göstermek mümkündür.
- 3) **Olumsuzluk eki (“değil” (не))’ne sahip zıt anlamlı deyimler:** Bu grupta yer alan deyimler aynı dilbilgisel yapıya ve sözcüksel bileşenlere sahiptir. Bununla birlikte deyimlerin zıtlık bağıntısı olumsuzluk eki “değil” (не) aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu yüzden olumsuzluk eki “değil” (не) bu tür zıt anlamlı deyimler için merkezi bir konuma sahiptir. Bu duruma ilişkin “hoşuna gitmek” (по вкусу) - “hoşuna gitmemek” (не по вкусу) vb. deyim çiftini örnek olarak göstermek mümkündür.

26. Çalışmamızda zıt anlamlı deyimler ve sözcükler arasında anlamsal, biçimsel, üslupsal, yapısal, bağlamsal vb. benzerlikler ve farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre zıt anlamlı sözcüklerin ve zıt anlamlı deyimlerin nitelendirilen durum ve eylemlere daha fazla değer kazandırmakla birlikte canlı, renkli bir üslup ve duygu aktarımı sağladığı görülmüştür. Ancak zıt anlamlı sözcükler zıt anlamlı deyimlere göre farklı ifade biçimlerinde daha geniş bir kullanım alanına sahiptir (Miller, 1990: 136). Edebi metinler ya da gazete, dergi, makale gibi çeşitli süreli yayınlar üzerinde yapılan incelemeler zıt anlamlı deyimlerin zıt anlamlı sözcükler kadar herhangi bir bağlam içerisinde sıklıkla kullanılmadığını göstermiştir. Zıt anlamlı sözcükler çoğu zaman herhangi bir metin içerisinde anlamı güçlendirmek, söyleyişi güzelleştirmek için sık sık yer almaktadır. Zıt anlamlı deyimler ise hem sözde hem de metinde çok nadir olarak bir arada kullanılmaktadır. Örneğin zıt anlamlı deyimlere bilimsel üslupta yazılan metinlerde ya da resmi yazışmalarda nadiren rastlanmaktadır. Bu yüzden zıt anlamlı deyimler dil sisteminde daha kısıtlı bir kullanım alanına sahiptir. Zıt anlamlı deyimlerin çeşitli dilsel ve sözsel bağlamlarda zıt anlamlı sözcükler kadar kökleşmiş bir biçimde yer almadığı; daha az bulunduğu tespit edilmiştir.
27. Hem zıt anlamlı sözcükler hem de zıt anlamlı deyimler nesnel dünyanın, toplumsal hayatın karşıtlıklarını yansıtmaktadır. Zıt anlamlı sözcükler ve deyimlerin aralarındaki farklılıklara rağmen birbirlerini tamamlayan, aynı anda kullanılabilen, benzer işlevlere sahip birimler oldukları anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra zıt anlamlı deyimlerin niceliksel açıdan zıt anlamlı sözcüklerden çok daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
28. Günümüzde yapılan bilimsel çalışmalardan şüphesiz kuramsal ve pratik faydalar ortaya koyması beklenmektedir. Bu amaçla tezimizin uygulama bölümünde 50 zıt anlamlı deyim çiftinden ve dolayısıyla 100 tane deyim biriminden meydana gelen bir Rusça-Türkçe zıt anlamlı deyimler sözlüğü oluşturulmuştur. Ancak tespit edilen zıt anlamlı deyim sayısının bundan çok daha fazla olduğunu belirtmek gerekmektedir. Söz konusu sözlük deyimbilim alanında bir dil çiftinde oluşturulan ilk sözlük girişimidir. Bununla beraber Türkiye’de ilk kez Rusça deyimlerin eş anlamlıları ve üslupsal özellikleri bir sözlükte belirtilmiştir. Tezimizin sonunda ise sözlükte kullanılan Rusça zıt anlamlı deyimlerin bir listesi verilmiştir. Bu sözlüğün Rus dili ve edebiyatı

öğrencilerine, deyimbilim ve sözlükbilim araştırmacılarına, çevirmenlere, Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenlere yardımcı bir başvuru kaynağı olması beklenmektedir.

Buna uygun olarak çalışmamızdan elde edilen bilimsel veriler sonucunda;

1. Kuramsal açıdan elde edilen bilimsel sonuçlar zıt anlam kavramı üzerine daha sonraki yapılacak olan kuramsal ve uygulamalı çalışmalar için kullanılabilir.
2. Yapılan araştırmalar neticesinde Rusça – Türkçe zıt anlamlı kelimeler ve deyimler sözlüğüne rastlanmamıştır. Zıt anlamlı sözcük ve deyimlerin yabancı dil öğretimindeki etkisi göz önünde bulundurulursa bu tür sözlüklere özellikle Rus dili ve edebiyatı öğrencileri için ihtiyaç olduğu açıktır.
3. Çalışmamızdan elde edilen deyimlere dair bilimsel verilerin ve sözlükbilimsel uygulamaların ülkemizde yayımlanacak olan bir Rusça-Türkçe zıt anlamlı deyimler sözlüğünün oluşturulmasında temel sağlayabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda çalışmamızda sunulan deyimsel materyalin genişliği göz önünde bulundurulursa kapsamlı bir Rusça - Türkçe deyimler sözlüğünün oluşturulmasına katkı sağlayabilir.
4. Yapılan araştırmalar sonucunda bir Türkçe zıt anlamlı deyimler sözlüğüne rastlanmamıştır. Hazırlanması düşünülen bir Türkçe zıt anlamlı deyimler sözlüğüne uygulama bölümümüz örnek teşkil edebilir.

Çalışmamızın Türkiye’de bundan sonra yapılacak olan zıt anlamlı deyimlerle ilgili kuramsal ve uygulamalı çalışmalara ışık tutması ümit edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahanov, K. (2013). *Dilbiliminin Esasları*, (Çev. M. Ceritoğlu). (2. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1965 yılında yayımlandı).
- Ahmanova, O. S. (1957). *Oçerki po obşey i russkoy leksikologii*. Moskva: Uçpedgiz.
- Ahmanova, O. S. (1969). *Slovar lingvistiçeskih terminov*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akay, A. (2004). *Tekil Düşünce* (3. Basım). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Aksan, D. (2003). *En Eski Türkçenin İzlerinde* (3. Basım). İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- Aksan, D. (2011). *Türkçenin Gücü* (13. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2014). *Anadilimizin Söz Denizinde* (3. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2016) *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (1. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1963). "Atasözleri, Deyimler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 10 (), 131-166.
- Aksoy, Ö. A. (2018). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: I Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alefrenko, N. F. ve Semenenko, N. N. (2009). *Frazeologiya i paremiologiya*. Moskva: Filinta: Nauka.
- Apresyan, Yu. D. (1995). *İzbranniye Trudı, tom I. Leksiçeskaya semantika* (2-e izd.). Moskva: Şkola "Yazıkı russkoy kulturu", İzdatelskaya firma "Vostoçnaya literatura", RAN.
- Aristoteles (1996). *Metafizik* (Çev. A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristova, T. S., Kovşova, M. L., Riseva, E. A., Teliya, V. N., Çerkasova, İ.N. (1995). *Slovar Obraznih Virajeniy Russkogo Yazıka* (pod red. Teliya, V. N.). Moskva: Oteçestvo.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, F. (2009). "Batı Ortaçağında Doğu Bilim ve Felsefe Çalışmalarının Düşünce Tarihindeki Yeri ve Günümüz Düşüncesi İçin Önemi". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 17-32.

- Arslanoğlu, İ. (2000). Mevlana'nın Aşk ve İnsan Felsefesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1(16), 175-197.
- Aydın, İ. (1994). *Seramik Tasarımında "Zıtlık" Kavramının İrdelenmesi*. Sanatta Yeterlik Tez Çalışması, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bally, C. (2001). *Frantsuzskaya stilistika*. Moskva: Editorial URSS. (Eserin orijinali 1961'de yayımlandı).
- Baran-Tekin, D. (2014). *Mani ve Öğretileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Basko N. V. (2011). *Russkie frazeologizmi v situatsiyah: uchebnoe posobie po russkoy frazeologii i razvituyu reči*. Moskva: Russkiy yazık. Kursı.
- Basko, N. V. (2002). *Frazeologizmi v russkoy reči: Slovar-spravochnik*. Moskva: Flinta: Nauka.
- Basko, N. V. (Nisan 2018). *Kulturologičeskoe obrazovaniye inostrannih uçaşıhsya i russkaya frazeologiya*. Natsionalniye kulturi v mejkulturniy kommunikatsii (Materialı III mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii), Minsk, Belarus, s. 225-232.
- Bayrakdar, M. (1988). *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Belçikov Yul. (1995). *Nauçnaya Rabota Kak Sposob Suşestvovaniya*. K 100-Letiyy Dnya Rojdeniya Akademika V. V. Vinogradova. Vestnik Rossiyskoy Akademii Nauk. 65 (1) 65-81.
- Beydeba – İbnü'l Mükaffa (2013). *Kelile ve Dimne* (Çev. S.Aykut). İstanbul: Şule Yayınlar
- Bistrova, E. A., A. P. Okuneva, Şanskiy, N. M. (1984). *Uchebnyy frazeologičeskiy slovar russkogo yazıka*. Leningrad: Prosveşeniye.
- Birih, A. K., Mokienko, V. N., Stepanova, L. İ. (1997). *Slovar frazeologičeskih sinonimov russkogo yazıka*. (pod. red. V. N. Mokienko). Rostov-na-Donu: Feniks.
- Birih, A. K., Mokienko, V. N., Stepanova, L. İ. (2009). *Slovar frazeologičeskih sinonimov russkogo yazıka*. (pod. red. V. N. Mokienko). Moskva: Ast-Press Kniga.
- Brilyova, İ. S., Gudkov, D. B., Zaharenko, İ. V., Zıkova, İ. V., Kabakova, S. V., Kovşova, M. L., Krasniy, V. V., Teliya, V. N. (2014). *Bolşoy frazeologičeskiy slovar russkogo yazıka* (pod. Red. Teliya, V. N.), Moskva: Ast-Press Kniga.
- Bulahovskiy, L. A. (1954). *Vvedeniye v yazıkoznaniye*, ç. II, (2. Baskı). Moskva: Uçpedgiz.

- Can, C. (1968). "Zerdüştçülük, Zerdüşt ve Hukuk (Avesta)". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 25 (1), 273-288.
- Cevizci, A. (1999). **Felsefe Sözlüğü**. (Üçüncü basım). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cheng, F. (2006). **Boşluk ve Doluluk: Çin Resim Sanatının Anlatım Biçimi** (Çev. K. Özsezgin). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı), 66-120.
- Corsini, J. ve Auerbach, A. J. (Ed). (2006). **Psihologışaskaya Entsiklopediya**. SPB: Piter.
- Cruse, D. A. (1986). **Lexical Semantics**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çernişeva, İ.İ. (1970). **Frazeologiya sovremennogo nemetskogo yazıka**. Moksva: Vışşaya şkola.
- Çubukçu, İ. A. (1986). **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1993). "Mevlana ve Felsefesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1(26), 97-118.
- Daiber, H. (2004). "İslam Felsefesi Tarihinin Anlamı ve İslam Felsefesi Tarihi Çalışmamızın Amacı Nedir? İhmal Edilmiş Bir Disiplinin Tarihi" (Çev. M. İskenderoğlu). **Usul**, 1 (I). 161-183.
- Dallı, C. M. (2010). "Herakleitos ve Varlık Kuramı". **Numune – i Terakki (İstanbul Erkek Lisesi Dergisi)**, 1(10), 63-68.
- Delice, E. (2007). **Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt Ve Diyalektik İlişkisi**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dubrovin, M. (1998). **Rusça Deyimler: Pratik, Telaaffuzlu, Resimli** (Çev. Ş. Ortaylı ve G. Tanyeri) Ankara: Ses Reklam.
- Durant, W. (2014). **Felsefenin Öyküsü** (Çev. E. Gürol). İstanbul: İz Yayıncılık
- Durusoy, A. (2012). **İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri (Nefs, Akıl ve Ruh)**. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ebcim, A. (2013). **Zıtlık Kavramının Sanatın Araç Olarak Kullanımıyla Heykel Sanatında Sorgulanması**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Mersin.
- Edeer, Ş. (1996). **Resimde Zıtlık Ve Denge**. Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Emirova, A. M. (2008). **İzbranniye nauçniye raboti**. Simferopol: KRP "İzdatelstvo "Krimuçpedgiz".

- Emirova, A. M. (2012). *Osnovi krimskotatarskoy frazeologii*. Simferopol: KRP "İzdatelstvo "Kırmuçpedgiz".
- Ermakova, L. ve Üçgül, S. (1998). *Kısa Rusça-Türkçe Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Sahaf Kitabevi.
- Farabi (2017). *Es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebadi'ül-Mevcudat* (Çev. M. S. Aydın, A. Şener, M. R. Ayas). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Farabi (2018a). *İdeal Devlet* (Çev. A. Arslan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Farabi (2018b). *Mutluluğun Kazanılması* (Çev. A. Arslan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fedorov, A. İ. (2008). *Frazeologičeskiy slovar russkogo literaturnogo yazık* (3-e izdanie). Moskva: Astrel': AST.
- Florenskiy, P. A. (2003). *Stolp i utverjdeniye istini: Opıt pravoslavnoy teoditsei*. Moskva: OOO «İzdatelstvo AST».
- Fomina, M. İ. (1990). *Sovremenniy russkiy yazık*. Leksikologiya. Moskva: Vısşaya Şkola.
- Fortunatov, F. F. (1956). *İzbranniye Trudı*, t. I., Moskva: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo Ministerstva prosvesçeniya RSFSR.
- Fortunatov, F. F. (2010). *Sravnitelnoe yazıkoznaniye: obsçhiy kurs*. Moskva: KRASAND. (Lingvistiçeskaya naslediye XX veka)
- Fromm, E. (2010). *Kendini Savunan İnsan: Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma* (çev. D. D. Yüzer). (İkinci Baskı). İzmir: İlya Yayınevi. (Eserin orijinali 1947'de yayımlandı).
- Galperin, İ. R. (1981). *Tekst kak obekt lingvistiçeskogo isledovaniya*. Moskva: Nauka
- Gorohova, N. V. (2015). "Antonimiya v angloyazıçnoy terminologii neftegazovogo dela". *Filologičeskiye nauki. Voprosı teorii i praktiki*, 5 (47), Ç. 1, 81-84.
- Gökalp, Z. (2006). *Felsefe Dersleri* (yay. haz.: A. Utku ve E. Erbay). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gureviç, P. S. (Ed). (2007). *Psihologičeskiy Slovar*. Moskva: OLMA Media Grupp, OLMA PRESS Obrazovaniye.
- Gültek, V. (2004). *Rusça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Güngör, Ahmet (2014). "İkirciklem (Oksimoron) Uyumsuzluğun Uyumu". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, s.102-121.

- Gürsoy-Naskali, E. (1997). **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haçerlioğlu O. (1994). **Felsefe Sözlüğü** (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haçerlioğlu, O. (1976). **Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar) (Cilt I)**. (İstanbul: Remzi kitabevi.
- Haçerlioğlu, O. (1976). **Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar) (Cilt III)**. İstanbul: Remzi kitabevi.
- Haçerlioğlu, O. (1976). **Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar) (Cilt IV)**. İstanbul: Remzi kitabevi. VII
- Haçerlioğlu, O. (1976). **Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar) (Cilt VII)**. İstanbul: Remzi kitabevi.
- Hatiboğlu, V. (1964). "Kelime Grupları ve Kuralları". **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten**, 11(), 203-244.
- Hatiboğlu, V. (1972). **Türkçenin Söz Dizimi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hegel, G. W. F. (1970). **Nauka logiki**. v 3-x t. t. 1. (otv. red. M. M. Rozental).M.: Misl.
- Hegel, G. W. F. (1996) **Felsefe Bilimleri Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi** (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları. (Eserin orijinali 1830' da yayımlandı).
- Hegel, G. W. F.(1936). **Estetik** (Çev. S. K. Yetkin). İstanbul: Vakıf Gazetesi Matbaası. (Eserin orijinali 1835'de yazılmıştır).
- Herakleitos (2005). **Fragmanlar** (Çev. C. Çakmak). İstanbul: Kabalcı Yayınları. 45, 133, 145-147, 153, 165.
- Herakleitos (2014). **Fragmanlar** (Çev. C. Çakmak). İstanbul: Alfa Yayınları.
- İbn Sina (2004). **Kitabu's – Şifa: Metafizik (I. Cilt)**. (Çev. E. Demirli ve Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sina (2004). **Risaleler** (Çev. A. Açıkgenç ve M. H. Kırbaşoğlu). Ankara: Kitabiyat Yayınları
- İbn Sina (2005). **Kitabu's – Şifa: Metafizik (II. Cilt)**. (Çev. E. Demirli ve Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İmamoğlu, T. (2014). "Mevlana Düşüncesindeki Zıtların Uyumunun Batı Düşüncesindeki Diyalektikle Karşılaştırılması". **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1(1), 11 – 24.

İnternet: Çağlı, E. (2007). **Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm**. marksist.com, e-broşür dizisi: 15. Web: <http://marksisttutum.org/diyalektikmateryalizm1.htm> adresinden 26 Şubat 2016'da alınmıştır.

İnternet: Filizok, R. "Karşıtlık Figürleri". Web: www.ege-edebiyat.org › docs adresinden 22 Ağustos 2019'da alınmıştır.

İnternet: Pickard, J. (1994). Diyalektik Materyalizm. [Özet] Web: <http://marksist.net/FEL/Diyalektik%20Materyalizm.htm> adresinden 26 Şubat 2016'da alınmıştır.

İnternet: V. B. Şklovski (1971). *Tetiva. O neshodstve shodnogo*. Web: <https://www.e-reading.club/book.php?book=111938> adresinden 2 Ağustos 2019'da alınmıştır.

İnternet: İbn Sina. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina> adresinden 8 Ocak 2020'de alınmıştır.

İnternet: Karşıtlık. Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a2f2f324f4ed9.90081309 adresinden 12 Aralık 2017'de alınmıştır.

İnternet: Maniheizm. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/maniheizm> adresinden 8 Ocak 2020'de alınmıştır.

İnternet: Zıt. Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bf3c78bbf8043.52682582 adresinden 20 Kasım 2018'de alınmıştır.

İnternet: толстый карман. Web: <https://sinonim.org/s/%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%81%D1%82%D1%8B%D0%B9%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD> adresinden 2 Nisan 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: <https://www.bel.kp.ru/> adresinden 16. 03. 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: https://phrase_dictionary.academic.ru adresinden 15.03. 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: <https://translate.vc/ru> adresinden 20. 03. 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: <https://kartaslov.ru/> adresinden 16. 03. 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: <https://context.reverso.net/> adresinden 16. 03. 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: <https://znaniya.com/> adresinden 17. 03. 2020 tarihinde alınmıştır.

İnternet: <http://rus-yaz.niv.ru/> adresinden 17. 03. 2020 tarihinde alınmıştır.

- İsi, H. (2016). "Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Oksimoron Örnekleri". **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9 (45), 135-153.
- Jukov, V. P., Jukov, A. V. (2006). **Russkaya Frazeologiya**. Moskva: Vısşaya Şkola.
- Jukov, V. P., Sidorenko, M. İ., Şklyarov, V. T. (1987). **Slovar frazeologičeskih sinonimov russkogo yazıka**. Moskva: Russkiy yazık.
- Jung, C. G. (2016). **Analitik Psikoloji Sözlüğü** (Çev. N. Nirven). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kalafat, Ş. (2009). *Çoktan Seçmeli Sınav Sistematiğinin Metin Dilbilimsel Çözömlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Karpuhina, T. P. (2006). "Otnoşeniya antonimii mejdu slovami, svyazannımı morfemnim povtorom v angliyskoy hudojestvennoy proze". **Vestnik TGPU**. Vıpusk 4 (55). Seriya: Gumanitarnıye nauki (filologiya).
- Kırman, Ü. (2004). *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözömlenmesi ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kiseleva, K. L. (2011). "Antonimiya vo frazeologii: formalnoe shodstvo kak uslovie protivopolojnosti znaçeniy". *Kompyuternaya lingvistika i intellektualnie tehnologii: po materialam ejegodnoy konferentsii "Dialog"* (Bekasovo, 25-20 maya 2011) Vıp. 10 (17). s. 305-313. Moskva.
- Koduhov, V. İ. (1979). **Vvedeniye v yazıkoznaniye**. Moskva: Prosveşeniye.
- Kondakov, N. İ. (1975). **Logičeskiy Slovar-spravoçnik**. Moskva: Nauka.
- Kopilenko, M. M., Popova, Z. D. (1978). **Oçerki po obşey frazeologii**. Voronej: İzdatelstvo Voronejskogo universiteta, Rusya.
- Korkmaz, Z. (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). "Türkçenin Anlatım Gücünde Deyimlerin Yeri". **Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi**, CXV (801). 16-22.
- Koryukina, YE. S. (2014). *Ritoriçeskiye Vozmojnosti Antonimov v Sovremennom Russkom Yazıke: Problema Sistemno Opisanıya*. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologičeskih nauk. Nijegorodskiy Gosudarstvenniy Universitet imeni N. İ. Lobaçevskovo, Nijniy Novgorod, Rusya.
- Kostomarov, V. (1977). "Trudı akademika Viktora Vladimiroviça Vinogradova v oblasti leksikologii, frazeologii, semasiologii i leksikografii". içinde *Vinogradov, V. V. İzbranniye Trudı Leksikologiya i leksikografiya*, Moskva: Nauka, 1-10.

- Kovşova, M. L. (2009). *Semantika i pragmatika frazyologizmov (lingvokulturolojiçeskiy aspekt)*. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni doktora filologiçeskih nauk. Rossiyskiy Akademii nauk İnstituta yzıkoznaniya, Moskova.
- Kranz, W. (1994). **Antik Felsefe** (Çev. S. Y. Badur) (İkinci Baskı). İstanbul: Sosyal Yayınlar. (Eserin orijinali 1941'de yayımlandı).
- Krisin, L.P. (2007). **Sovremenniy russkiy yazık. Leksiçeskaya semantika. Leksikologiya. Frazeologiya. Leksikografiya**. Moskva: Akademiya.
- Kunin, A. V. (1986). **Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazıka**. Moskva: Vısşaya Şkola.
- Lvov, M. P. (1978). **Slovar antonimov russkogo yazıka**. (pod redaktsiey L. A. Novikova). M.: İzdatel'stvo "Russkiy Yazık".
- Larin, B. A. (1977). "Oçerki po frazeologii (o sistematizatsii i metodah issledovaniya frazeologiçeskih materialov)". içinde **İstoriya russkogo yazıka i obsçeye yazıkoznaniye (izbranniye raboti)**. Moskva: Prosvesçeniye.
- Lihaçova, O. N. (2006). "Ponyatiye Antonimov i antonimii v russkom i angliiskom yazıkah". **Kubanskiy nauçniy meditsinskiy Vestnik**, № 11, 73-75.
- Litvinova, E. A. (2012). "K voprosu o produktivnosti enantioseмии (na materiale russkogo i angliyskogo yazıkov)". **Lingua Mobilis**, 2 (35), 148-158.
- Lyons, J. (1983). **Kuramsal Dilbilime Giriş** (çev. A. Kocaman). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1968'de yayımlandı).
- Magee, B. (2010). **Felsefenin Öyküsü** (çev. B. S. Şener). İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mardiyeva, E. R. (2003). *Printsıpy Sostavleniya Slovarya Frazeologiçeskih Antonimov Russkovo Yazıka*. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologiçeskih nauk, Başkirskiy Gosudarstvenniy Universitet, Ufa, Rusya.
- Mardiyeva, E. R. (2007). **Slovar frazeologiçeskih antonimov russkogo yazıka**. Neftekamsk: RİTS BAŞGU.
- Marks, K. ve Engels, F. (1961). **Soçineniya** (izd. 2-e). (Cilt 20). M: Gospolitizdat.
- Martinet, A. (1998). **İşlevsel Genel Dilbilim** (çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual. (Eserin orijinali 1960 yılında yayımlandı).
- Maslova, V. A. (1997). **Vvedeniye v lingvokulturologiyu**. Moskva: Naslediye.
- Maslova, V. A. (2004). **Lingvokulturologiya**. Moskva: Akademiya.
- Mazitova, E. İ. (2015). "Analiz sinonimiçeskih i antonimiçeskih otnoşeniy frazeologiçeskih edinits v leksiko-frazeologiçeskom pole "fiziçeskoe

- sostoyanie čeloveka” (na materiale sovremennogo nemetskogo yazıka)”. **Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta (elektronnyy jurnal)**. № 2, s. 1-8.
- Meşeryakov, B ve Zinçenko, V. (Ed). (2009). **Bolşoy Psihologičeskiy Slovar**. Moskva: AST, Praym-Evroznak.
- Mevlana (2000). **Divan-ı Kebir Seçmeler (II. Cilt)** (Hazırlayan Ş. Can). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mevlana (2005). **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi (I-II. cilt)** (Çev. ve açıklayan Ş. Can). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mevlana (2005). **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi (III-IV.cilt)** (Çev. ve açıklayan Ş. Can). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mevlana (2005). **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi (V-VI. cilt)**. (Çev. ve açıklayan Ş.Can). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Miller, E. N. (1978). **Antonimiya v leksike i frazeologii (na materiale nemetskogo i russkogo yazıkov)**. Alma-ata.
- Miller, E. N. (1985). **Antonimiya nominativnih edinits v sovremennom nemetskom yazıke**. Kuybişev: Kuybişevskiy Gosudarstvenniy pedagogičeskiy institut imeni V. V. Kuybişeva.
- Miller, E. N. (1990). **Priroda leksiçeskoj i frazeologičeskoj antonimii**. Saratov: İzdatelstvo Saratovskogo universiteta.
- Mokienko, V. M. (2005). **V glub pogovorki: Rasskazı o proishojdenii krılatih slov i obraznih virajeniy**. (3-e izd.). Sankt-Peterburg: “Avalon”, “Azbuka-klassika”.
- Molotkov, A. İ. (1977). **Osnovi frazeologii russkogo yazıka**. Leningrad: Nauka.
- Nazaryan, A. G. (1987). **Frazeologiya sovremennogo frantsuzskogo yazıka**. Moskva: Vişşaya Şkola.
- Novikov, L. A. (1973). **Antonimiya v russkom yazıke**. Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo universiteta.
- Novikov, L. A. (1982). **Semantika russkogo yazıka**. Moskva: Vişşaya şkola.
- Novikov, L. A. (1984). “Russkaya antonimiya i ee leksikografiçeskoe opisanie” // Lvov M. R. (2006). **Slovar antonimov russkogo yazıka** (8-oe izd.), pod. red. L. A. Novikova. Moskva: AST- PRESS KNİG
- Novikov, L. A. (2001). **İzbranniye Trudi: Problemi yazıkovogo znaçeniya**. Tom I. Moskva: İzdatelstvo Rossiyskogo universiteta drujbi narodov.
- Ojegov, S. İ., Şvedova N. Yu. (2010). **Tolkoviyy Slovar russkogo yazıka: 80 000 slov i frazeologičeskih virajeniy**. Rossiyskaya akademiya nauk. Institut

- russskogo yazıka im. V. V. Vinogradova. (4-e izd., dopolnennoe). M.: OOO "A TEMP".
- Olgun, İ. (1973). "Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, 620(), 153-172.
- Özcan, M. (2009). "Aristoteles'in Varlık Görüşü". *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 13, 114-131.
- Özdemir, E. (1982). *Mustafa Nihat Özön*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özer, Z. B. (Aralık 2006). *Natsionalno-Kulturnaya Spetsifika Frazologizmov v Russkom i Turetskom Yazıkah*. Yazık i Sotsium (Materiyalı VII Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii), çast 1. Minsk /Belarus, s. 33-36.
- Özer, Z. B. (2016). "Sovyet Dönemi Alfabe Politikaları: Kazakistan Örneği". içinde *Prof. Dr. Altan Aykut'a Armağan*, A. Kaşoğlu (Editör). İstanbul: Çeviribilim Yayınları, 358-375.
- Özer, Z. B. (2016). *Aksiologičeskaya otsenka natsionalno-kulturnih kodov. Natsionalniye kulturi v mejkulturnoy kommunikatsii: Sotsialno-istoričeskie aspekti mejkulturnogo vzaimodeystviya*, çast 1. Minsk, Belarus. 320-330.
- Özer, Z. B. (Nisan 2018). *Natsionalno-kulturnaya osnova ustoyçivih slovosocetaniy v russkom i turetskom yazıkah*. Natsionalniye kulturi v mejkulturnoy kommunikatsii (Materialı III mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii), Minsk, Belarus. 471-480.
- Palmer, M. (2004) *Yin ve Yang: Çin'in Karşıtlıklar Felsefesinin Kavranması ve Günlük Yaşantımıza Uyarlanması* (Çev. N. Güder). İstanbul: Dharma Yayınları. (Eserin orijinali 1997'de yayımlandı).
- Pestova, S. (2014). "Antonimiya kak Ob'ekt Teoretičeskogo İssledovaniya". *Bulletin of the South Ural State University Series "Linguistics"*, 11(1) 18-21.
- Peşkovskiy, A. M. (1959). *İzbranniye Trudı*. Moskva: Gosudarstvennoye uçebno-pedagogičeskoe izdatelstvo Ministerstva prosveşeniya RSFR.
- Platon (1963). *Phaidon*. (Çev. S. K. Yetkin, H. R. Atademir). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Platon (2001). *Protagoras*. (Çev. N. Ş. Kösemihal). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Platon (2007). *Yasalar*. (Çev. C. Şentuna ve S. Babür). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Politzer G. (2008). *Felsefenin Temel İlkeleri*. (Çev. E. Esençay). İzmir: İlyas Yayınevi. (Eserin orijinali 1975'da yayımlandı), 112-115, 120.
- Polivanov, E. D. (1968). "O fonetičeskih priznakah sotsial'no-gruppovih dialektov i, v çastnosti, russkogo standartnogo yazıka". İçinde *İzbranniye raboti: stat'i po obşemu yazıkoznaniyu*. Moskva: Nauka.

- Reformatskiy, A. A. (1996). **Vvedeniye v yazikovedeniye** (5-oe izd.). Moskva: Aspekt Press.
- Rubleva, O. L. (2004). **Leksikologiya sovremennogo russkogo yazıka**. Vladivostok: Dalnevostochnogo universiteta. Rusya.
- Rudolph, K. (2002). "Maniheizm" (Çev. M. Bıyık). **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1. 373-393.
- Russell B. (2017). **Batı Felsefesi Tarihi: 1. Cilt İlk Çağ Felsefesi** (çev. A. Fethi). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sağlam, E. (1996). *Sanatsal Yaratımda Karşıtlıklar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Eseri Raporu, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağlık, G. S. (2007). *Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar Aşağı: Yukarı Sözcükleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Saruhan, M. S. (2009) "İslam Felsefesi ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme". **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, IX (3), 71-86.
- Saussure, F. D. (2001) **Genel Dilbilim Dersleri** (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual. (Eserin orijinali 1915'te yayımlandı).
- Simonov, K. M. (1989). **Jivie i mertvie**. Moskva: Hudojestvennaya literatura. Erişim: <http://militera.lib.ru/prose/russian/simonov1/index.html> adresinden 15 Ağustos 2019'da alınmıştır.
- Sinan, A. T. (2008). "Deyim Kavramı Üzerine Notlar –I". **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18 (2), 91-98.
- Sinan, A. T. (2015). **Türkçenin Deyim Varlığı** (1. Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sinan, A. T. (2000). *Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Elazığ.
- Skırbekk, G. ve Gilje, N. (2014). **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi** (Çev. E. Akbaş ve Ş. Mutlu) (6. Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı).
- Smirnov, A. A., Leont'yev, A. N., Rubinşteyn, S. L., Teplov, B. M. (Editörler). (1956). **Psihologiya**. Moskva: Uçebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo ministerstva prosveşeniya RSFSR.
- Smurygina, S. N. (2008). "Terminologičeskaya antonimiya kak sredstvo sozdaniya stilističeskogo effekta v gazetno-publitsističeskom stile". **Vestnik Stavropolskogo gosudarstvennogo universiteta**.

- Solodub, Yu. P., Al'breht F. B. (2003). **Sovremenniy russkiy yazık: Leksika i Frazeologiya (sopostavitel'nyy aspekt)**. (2-e izdaniye). Moskva: Flinta: Nauka.
- Solovyeva, N. V. (2019) *Realizatsiya kategorii oppozitsii v folklornom diskurce (na materiale angliyskogo i russkogo yazıkov)*. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora filologicheskikh nauk. Moskovskiy gosudarstvenniy oblastnoy universitet, Mitişşi.
- Solovyeva, N. V. ve Şabanova V. L. (2015). "Antonimiya frazeologizmov: formal'noe i semantiçeskoe shodstvo kak kriteriy protivopostavlenosti edinit's." **Vestnik MGOU**. Seriya: Lıngvistika, № 5, 41-46.
- Subaşı, L. (1988). *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Süer, Ö. A. (1999). **Rusça – Türkçe Deyimler Sözlüğü**. Ankara: Kültür Bakanlığı. Yayınları.
- Şahin, E. (2008). "Farabi'nin Düalizmi". **Felsefe Dünyası**, 47, 185-197.
- Şahmatov, A. A. (2001). **Sintaksis Russkogo Yazıka**. (3-e izd.). Moskva: Editorial URSS.
- Şahovskiy V. İ. (2007) "Retsenzii, Bolşoy Frazeologicheskii Slovar Russkogo Yazıka. Znaçeniye. Upotrebleniye. Kulturologicheskii Kommentariy / Otvetstvenniy Redaktor V. N. Teliya. M.: Ast-Press Kniga, 2006. 784 s.". Vestnik TGPU. 2007. 2 (65). Seriya: Gumanitarnie Nauki (Filologiya), 116-120.
- Şanskiy, N. M. (1996). **Frazeologiya sovremennogo russkogo yazıka**. Sankt-Petersburg: Spetsial'naya Literatura.
- Şanskiy, N. M. (2009). **Leksikologiya sovremennogo russkogo yazıka**. Moskva: Knijny dom «LIBROKOM».
- Şmelyev, D. N. (1977). **Sovremenniy russkiy yazık: leksika**. Moskva: Prosveşeniye.
- Tagiyev, M. T. (1966). **Glogolnaya frazeologiya sovremennogo russkogo yazıka**. Bakü: Maarif.
- Taplamacioğlu, M. (1963). **Din Sosyolojisi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tekin, T. (1957). "Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I", **Türk Dili**, VI / 67, 372-374.
- Teliya, V. N. (1966). **Çto Takoe Frazeologiya**. Moskova: Nauka.
- Teliya, V. N. (1996). **Russkaya Frazeologiya. Semantiçeskii, pragmatiçeskii, lingvokulturologicheskii aspekti**. Moskva: Şkola «Yazıkı russkoy kulturu».

- Tolstaya, S. M. (1994). "Zerkalo v traditsionnih slavyanskikh verovaniyah i obryadah". N. İ. Tolstoy (otv. red.), **Slavyanskiy i balkanskiy folklor: Verovaniya, Tekst, Ritual**. Moskva: Nauka, 111-130.
- Tunalı, İ. (1998) **Estetik**. (5. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uslu, F. (2002). "Hegel'in Mantık Öğretisi: Hegel Mantığının Metafiziksel Temelleri Üzerine Bir İnceleme", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1 (2), 230 -252.
- Ülken H. Z. (1964-1965). **Bilgi ve Değer**. Ankara: Aytemiz Kitabevi, Kürsü Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1967). **İslam Felsefesi: Kaynakları ve Tesirleri**. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1972). **Genel Felsefe Dersleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ülken, H. Z. (2007). **Türk Tefekkürü Tarihi**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vardar, B. (2002). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Multilingual.
- Vardar, B. (2007). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü** (2. Baskı). İstanbul: Multilingual Yabancı dil Yayınları.
- Varlık Şentürk, L. (1999). *Görsel Anlatımda Zıtlık ve Denge*. Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Vartanyan, E. A. (1963). **İz jizni slov**. Moskva: Detgiz.
- Vinogradov, V. V. (1972). **Russkiy Yazık**. Moskva: Vısşaya Şkola.
- Vinogradov, V. V. (1977a). "Osnovniye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvistiçeskoy distsiplini", **İzbranniye Trudi Leksikologiya i leksikografiya**. Moskva: Nauka, 118-139.
- Vinogradov, V. V. (1977b). "Ob osnovnih tipah frazeologičeskikh yedinits v russkom yazıke", **İzbranniye Trudi Leksikologiya i leksikografiya**. Moskva: Nauka, 140-161.
- Voynova, L.A., Jukov, V.P., Molotkov, A.İ., Fedorov, A.İ. (1968). **Frazeologičeskiy slovar russkogo yazıka** (pod. red. A. İ. Molotkova). Moskva: İzdatelstvo "sovetskaya entsiklopediya".
- Vvedenskaya, L. A. (2003). **Slovar Antonimov russkogo yazıka**. Moskva: İzdatelstvo Astrel: İzdatelstvo AST.
- Woods, A. ve Grant T. (2011). **Aklın İsyanı: Marksist Felsefe ve Modern Bilim** (Çev. Ö. Gemici ve U. Demirsoy) (Beşinci Baskı). İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı).
- Yarantsev, R. İ. (1985). **Slovar sprovoçnik po russkoy frazeologii**. Moskva: Russkiy Yazık.

- Yarantsev, R. İ. (1997). **Russkaya frazeologiya. Slovar- sprovoçnik**. Moskva: Russkiy Yazık.
- Yetkin, S. K. (1938) **Estetik**. İstanbul: Devlet Basımevi, 69.
- Yılmaz, B. (2008). **Çelişkiler ve Kaos**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Sanat Eseri Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yurtbaşı, M. (2013). **Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü** (Üçüncü Baskı). İstanbul: Excellence Publishing.
- Zimina, L. P. (1977). **Antonimiya frazeologičeskih edinits v sovremennom nemetskom yazıke**. Kemerovo: İzdatelstvo Kemerovskiy gosudarstvennıy universitet.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ATAKLI SAÇAK, Fatma
 Uyuşu : T. C.
 Doğum tarihi ve yeri: 01.07. 1986. Kaş / ANTALYA
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 0532 168 48 40
 E-mail : ataklifatma@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Gazi Üniversitesi	DevamEdiyor
Yüksek lisans	Bakü Slavyan Üniversitesi	2010
Lisans	Kafkas Üniversitesi	2008
Lise	Elmalı Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi	2004

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2012-2014	Anadolu Üniversitesi	Öğr. Gör.
2014	Hitit Üniversitesi	Öğr. Gör.

Yabancı Dil

Rusça, İngilizce.

Yayınlar

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında Basılan Bildiriler:

ATAKLI SAÇAK (2019). Türkiyede Deyimbilim Çalışmaları. *Процеси українського державотворення від давніх часів до сьогодення (з нагоди 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого)*, (s.116-120). Ukraine.

ATAKLI SAÇAK (2019). Türkçe – Rusça Deyimlere Kültürdilbilimsel Bir Yaklaşım. *Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (Треті Геретівські читання)*, Ukraine.

ATAKLI SAÇAK, F. (2018). MYO Turizm Bölümlerinde İkinci Yabancı Dil Olarak Rusçanın Öğretilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *İkinci Uluslararası Mesleki Bilimler Sempozyumu*, (s. 341-354) (Tam Metin), Antalya.

ATAKLI SAÇAK, F. (2018). MYO Turizm Bölümlerinde Yabancı Dil Öğretiminde Motivasyon: Rus Dili Eğitimi Örneği, *İkinci Uluslararası Mesleki Bilimler Sempozyumu* (s. 355-364), (Tam Metin), Antalya.

ATAKLI SAÇAK, F. (2018). MYO Turizm Bölümlerinde İkinci Yabancı Dil Olarak Rusçanın Öğretilmesi Üzerine Bir Değerlendirme, *İkinci Uluslararası Mesleki Bilimler Sempozyumu* (s. 50), (Özet), Antalya.

ATAKLI SAÇAK, F. (2018) MYO Turizm Bölümlerinde Yabancı Dil Öğretiminde Motivasyon: Rus Dili Eğitimi Örneği, *İkinci Uluslararası Mesleki Bilimler Sempozyumu* (s. 51), (Özet), Antalya.

ATAKLI, F. (2012) The Role of Multi-media in the Foreign-language (Russian) classroom, *International Akdeniz Language Studies Conference*, Antalya.

ATAKLI, F. (2009). Psihologo-Pedagogiçeskiye Aspektı Obuçeniya Russkomu Yazıku Kak İnastrannomu v Usloviyah Vuza, *IX Respublikanskaya Nauçnaya Konferentsiya*, 2 çast, (s.548), Bakü: Sumgayt.

ATAKLI, F. (2009). Motivatsiya v obučenii russkomu yazıku turkov. *Materialı X Respublikanskoy nauçnoy konferentsii magistrantov*, Bakü: Sumgayt.

Makale

SAÇAK ATAKLI, F. (2016). XIX. Yüzyıl Rus Edebiyatında Eleştiri, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 999-1014

ATAKLI, F. (2013). The role of multi-media in the foreign language (Russian) classrooms. *Procedia-Social and Behavioral Sciences by ELSEVIER*, 70, 795-798.

Yazılan Ulusal ve Uluslararası Kitaplar veya Kitaplarda Bölümler:

ATAKLI SAÇAK, F. (2018). XX. Yüzyıl Rus Dilbiliminde Tek Kişilik Bir Enstitü: V. V. Vinogradov. (Editörler: Prof. Dr. Z. Bağlan Özer ve diğerleri), *Bilim ve İnsan: Şahsiyetini İnşa Edenler*, (ss. 271-292). Ankara: Gazi kitabevi.

ATAKLI SAÇAK, F. (2017). A. S. Makarenko: Üç Sohbet Öyküsü. (Editörler: Prof. Dr. Ayla Kaşoğlu, Doç. Dr. Gamze Öksüz), *Sovyet Öykü Seçkisi* (ss. 308-321). Ankara: Bengü Yayınları. (Öykü çevirisi)

ATAKLI F. (2014). Sosyal Bilimler Alanında Kültürdilbilim. (Ed. Olena Kozan), *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (Makale çevirisi) (ss.27-32). Ankara: Gazi Kitabevi.

ATAKLI, F. (2014). Ülkedilbilim ve Kültürdilbilim Terimleri Üzerine. (Ed. Olena Kozan), *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (Makale çevirisi). (ss.57-60), Ankara: Gazi Kitabevi.

Diğer Yayınlar:

ATAKLI, F. (2009). Psikologo-Pedagogičeskiye Aspektı Obuçeniya Russkomu Yazıku kak İnostrannomu v Usloviyah Vuza, *Problemi. Poiski. Perspektivi*. (11), Baku: Mutarcim, s. 61-63.

Hobiler:

Yüzmek, kitap okumak, seyahat etmek, uzay bilimleri.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

